

مختصر منتخب معارف

مرآة العالم

جلد دوم
مشتمل بر تذکره های مشایخ و خطاطان و شعراء و غیره

تصحیح و مقدمه و تراشی
ساجده س - علوی

~~80976~~

v/2

80976

انتشارات ادارہ تحقیقات پاکستان

نمبر ۵۵

جملہ حقوق محفوظ

تشریح

ادارہ تحقیقات پاکستان متروکہ اوقاف بورڈ
حکومت پاکستان کی مالی امداد کا ممنون ہے
جس کی وجہ سے ادارے کے لیے تصنیف و تالیف
کا کام آسان ہو گیا ہے۔

چاپ اول : نومبر ۱۹۷۹

قیمت : ۳۵ روپے

مطبوعہ : ظفر سنز پرنٹرز ، کوہر روڈ ، لاہور

فہرست رموزیکہ در حواشی این کتاب بکار بردہ شدہ است

- رک = رجوع کنید
- قب (مخفف قارب یا قابل) = مقابلہ کنید
- Add. 7657 : نسخہ اصل : نسخہٴ مخطوطہ مرآة العالم در موزہ بریتانیہ
- ا : نسخہٴ عکسی مخطوطہ مرآة العالم در ایندیا آفیس نمبر ۱۲۴
- پ : نسخہٴ خطی مرآة العالم در دانشگاہ پنجاب لاہور
- سآ : نسخہٴ خطی مرآة العالم در مجموعہٴ آذر در دانشگاہ پنجاب لاہور
- آذر : آتشکدہٴ آذر، بخش اول و دوم لطف علی بیگ
- آذر با تصحیح و حواشی حسن سادات ناصری
تہران ۱۳۳۶-۴۸ ش
- آئین : آئین اکبری ابوالفضل نولکشور، لکھنؤ ۱۸۶۹ م
- ایتہ ہرمان : Ethe, Harmann, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the India Office*, vol. I, Oxford, 1903
- *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pashtu Manuscripts in the Bodleian Library*, Parts I and II, Oxford, 1889.
- ایوانو : Ivanow, Wladimir, *Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Curzon Collection*, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1926.
- بدایونی/بداؤنی : منتخب التواریخ عبدالقادر بن ملوک شاہ بدایونی
کلکتہ ۱۸۶۵-۶۹

- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Literatur*, weimer-Berlin, 1898-1936.
(Includes Supplements.)
- Browne, E. G., *A Literary History of Persia*, vols. II, III and IV, Cambridge, 1928-1951. : براؤن
- Blochet, Edgar, *Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibliotheque Nationale*, 6 vols., Paris, 1905-1936. : بلوشے
- Abu'l Fadl 'Allāmī, *Ā' in-i Akbari*, Eng. tr., vol. I, by H. Blochmann, Calcutta, 1927. : بلاخن
- منتخب اللباب جلد اول خانی خان کلکتہ ۱۸۶۹ : خانی
- واقعات عالمگیری عاقل خان رازی : رازی
- لاہور ۱۹۳۵/دہلی ۱۹۳۵
- ریحان نستعلیق اعنی رسالہ در علم خط، عبداللہ چغتائی : ریحان
- لاہور ۱۹۴۱
- Rieu, Charles, *Catalogue of the Persian Manuscripts in British Museum*, vols. I and III, London, 1879-1895. : ریو
- Ahmad, Zubaid *The Contribution of India to Arabic Literature*, Allahabad, 1946. : زبید احمد
- Storoy, C. A., *Persian Literature, A Bio-bibliographical Survey*, vol. I, part II, London, 1939. : سٹوری
- Sarkar, Jadunath, *History of Aurangzeb*, 5 vols., Calcutta, 1912-1925. : سرکار
- تاریخ ادبیات ایران رضازادہ شفق : شفق
- تہران ۱۳۲۱
- تاریخ ادبیات در ایران دو جلد ذبیح اللہ صفا تہران س ۱۳۳۶-۳۸ : صفا
- طبقات اکبری مولانا نظام الدین احمد بن : طبقات
- مجد مقیم الہروی : مجد مقیم الہروی
- لکھنؤ ۱۸۷۵
- راہنہای صنایع اسلامی، م س دیمانہ : عبداللہ فریار
- مترجم عبداللہ فریار : مترجم عبداللہ فریار
- تہران ۱۳۳۶

Abdul Muqtadir, *Catalogues of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankepore* 6 vols. Patna, 1908-1939. : المقتدر :

Faruki, Zahiruddin, *Aurangzeb and His Times*, Bombay, 1935. : فاروقی :

فرحة الناظرین : فرحة :

محمد اسلم حفیظ اللہ انصاری
نسخہ خطی دانشگاه پنجاب لاہور
عمل صالح المعروف شاہجہان نامہ سہ جلد : کتبو :

محمد صالح کتبو کلکتہ ۱۹۲۳-۴۶

لاہور ۱۹۶۷-۷۲

تاریخ محمد شاہی معروف بہ نادر الزمانی خوشحال چنا : محمد شاہی :

نسخہ خطی در کتابخانہ عموی لاہور

مآثر عالمگیری مستعد خان ساقی کلکتہ ۱۸۷۱ مستعد خان

Morley, W. H., *A Descriptive Catalogue of the Historical Manuscripts in Arabic and Persian Language,* : مورلی :

Preserved in the Library of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, London, MDCCCLII.

Maitra, K. M. *A Descriptive Catalogue of the Persian Manuscript, preserved in the Kapurthala State Library, Lahore. 1921.* : مہترا :

التایکہ مؤلف مرآة العالم بجای اساسی فرمانروا ہان دودمان
مغلیہ ہکار ہردہ است

- ۱ - حضرت فردوس مکانی (برای بابر بادشاہ)
- ۲ - جنت آشیانی (برای ہمایون بادشاہ)
- ۳ - عرش آشیانی (برای اکبر بادشاہ)
- ۴ - جنت مکانی (برای جہانگیر بادشاہ)
- ۵ - فردوس آشیانی ، اعلیٰ حضرت ، (برای شاہجہان بادشاہ)
صاحبقران ثانی
- ۶ - خدیو دین پناه ، خدیو گیہان پناه ، (برای اورنگزیب عالمگیر)
حضرت جہانپانی ، ظل الہی وغیرہ -

—:0:—

فہرست مطالب

(جلد دوم)

- ۴۰۷ ہر ایش سوم : نمود اول : در ذکر مشایخ کرام این عہد فرخ مہد
 ۴۰۷ والمستغنی عن التوصیف الشیخ عبداللطیف
 ۴۰۸ شیخ برہان شطاری و برہانپوری
 سید شیر محمد قادری برہانپوری ، سید فیروز ، مجمع المکارم . . . میر
 ۴۰۹ سید قنوجی الجشتی
 ۴۱۰ ملا شاہ بدخشی
 ۴۱۱ ملا خواجہ
 ۴۱۲ مشایخ نقشبندیہ
 ۴۱۳ شیخ محمد معصوم
 ۴۱۴ شیخ محمد یحییٰ ، شیخ داؤد گنگوہی
 ۴۱۵ میر سید جعفر احمد آبادی
 ۴۱۶ سید نعمت اللہ ، شیخ بایزید ، شیخ پیر نند لکھنوی
 ۴۱۷ شیخ عبدالرحمان ، شیخ پیر محمد سلون
 ۴۱۸ شیخ محمد اشرف شطاری ، شیخ عبدالملک ، سید عبدالفتاح
 ۴۱۹ شیخ محمد ماہ ، شیخ دولای کجراتی ، سید فاضل ، محمد خویشی
 ۴۲۰ شیخ بایزید افغان قصوری
 نمود دوم : در ذکر علما نامی از زمان . . اکبر بادشاہ تا عصر
 ۴۲۱ خدیو دین پناہ . . . مولانا عبدالقادر سہرندی
 ۴۲۲ مولانا عبداللہ ولد شیخ شمس الدین . . . مخدوم الملک
 ۴۲۳ قاضی صدرالدین قریشی عباسی جلندھری
 ۴۲۴ شیخ سعد اللہ لاہوری ، شیخ عبدالنبی
 ۴۲۵ قاضی نظام بدخشی ملقب بقاضیخان
 ۴۲۶ شیخ معین نبیرہ معین واعظ ، شاہ فتح اللہ

ز

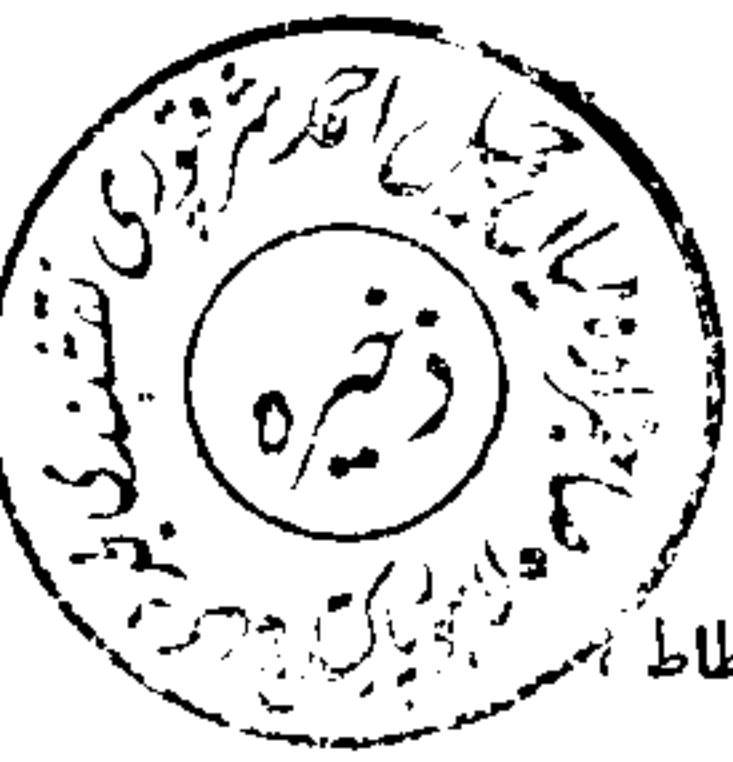
ح

- ۴۲۷ شیخ مبارک ناگوری
 ۴۲۹ شیخ فیضی
 ۴۳۰ شیخ ابوالفضل ، ملا عبدالقادر بدائنی
 ۴۳۲ مولانا میرک شطرنجی
 ۴۳۳ مولانا یزدی ، مولانا علاءالدین لاری
 ۴۳۴ شیخ الہداد لنگر خانی
 ۴۳۵ شیخ احمد فیاض ، سید صدر جهان بہانی
 ۴۳۶ شیخ منور لاهوری ،
 ۴۳۷ مولانا جمال تلہوشی
 ۴۳۸ مولانا میر گلان محدث
 ۴۳۹ قاضی نوراللہ شستری ، مولانا محمد فاضل کابلی
 ۴۴۰ مولانا عبدالسلام ، قاضی نصیرالدین
 ۴۴۲ قاضی محمد اسلم
 ۴۴۳ مولانا یوسف لاهوری ، شیخ عبدالحق دہلوی
 ۴۴۵ قاضی محمد خوشحال ، مولانا عبداللطیف سلطانیپوری
 ۴۴۶ حکیم میر ہاشم گیلانی ، ملا محی الدین عرف ملا سومن
 ۴۴۷ ملا عبدالحکیم سیالکوٹی
 ۴۴۸ حاجی محمد سعید ، . . . میرگ شیخ ہروی . .
 ۴۴۹ شیخ نورالحق ، ملا عوض وجیہ
 ۴۵۰ قادر خان خواجہ ، قدوہ علماء کرام شیخ نظام
 ۴۵۱ قاضی عبدالوہاب
 ۴۵۲ حاجی احمد سعید ، شیخ سلیمان منیری
 ۴۵۳ شیخ عبدالعزیز اکبر آبادی
 ۴۵۴ میرزا محمد زاہد ، ملا محمد یعقوب
 ۴۵۵ مولانا عبداللہ ، قاضی خلیل الرحمان
 ۴۵۶ قاضی محمد حسین جونپوری ، ملا قطب ہانسی
 ۴۵۷ سید علی اکبر محمد اللہ خانی ، ملا حامد جونپوری
 ۴۵۸ ملا محمد اکرم

افزایش - محترمی برصہ نمود

۴۵۹ - ۴۹۳

نمود اول در ذکر خطاطان

ت

ابن مقله ، ابوالحسن علی بن هلال . . ابن بواب ، یا قوت مستعصمی خطاط ،
 خواجه میر علی تبریزی ، میر عبدالحی ، مولانا سمیع ، مولانا معروف بغدادی ،
 مولانا سلطان علی ، مولانا زین الدین محمود ، سلطان مجد نور ، سلطان
 مجد خندان ، مولانا هجرانی ، مولانا سلطان علی قاینی ، مولانا علی شیر مشهدی ،
 حافظ خواجه هروی ، مولانا درویش مجد باغ شهری ، خواجه عبدالله مروارید ،
 خواجه مجد مومن ، خواجه اختیار ، ملا درویش ، مولانا میر علی ، مولانا
 خواجه محمود ، میر دوری ، خواجه ابراهیم حسین ، اشرف خان میر منشی ،
 مجد یوسف ، میر عباد ، ملا علا بیگ تبریزی ، ملا عبدالباقی تبریزی ،
 مولانا مجد حسین زرین قلم ، ملا علی رضای عباسی ، میر خلیل باخرزی ، میر
 عبدالله الترمذی ، میر مومن ، میر مجد شریف ، مجد مراد کشمیری ، میرزا
 مجد حسین شکسته نویسنده ، تهور خان ، امانت خان ، ملا معز ، مجد نصیر ،
 آقا ترابا ، آقا رشیدا ، ملا مجد امین مشهدی ، اعتماد خان ، کفایت خان ، میر
 مید علی خان ، حاجی قاسم ، حاجی عبدالله ، سعید امرد ، میر مجد باقر ، حاجی مجد
 اسماعیل ،

نمود دوم — در بیان بعضی از عجایب و غرایب ۴۹۴
 نمود سوم — در ذکر برخی از آثار این خاکسار . . ۵۱۶
 برخی از آثار عمارات خاکسار ۵۱۹
 خاتمه - نمود چهارم در ذکر شعرا

باب الالف -
 ۵۲۵ - ۵۴۶
 اسدی طوسی ، اوستاد ابوالفرج ، ازرقی ، ابوالعلا گنجوی ، انوری ، ادیب صابر ،
 ابن یمین ابواسحاق اطعمه ، آذری شیخ ، آصفی ، آگهی خراسانی ،
 اهلی خراسانی ، الف ابدال ، امیدی طهرانی ، اقدم مشهدی ، ابوتراب بیگ ،
 احمد قزوینی ، اشکی قمی ، امیر ، الفتی ، احسن الله ظفر خان ، آشنا ، ابوسعید ،
 اظهاری ، ادهم ، استغنا ، اسیری لاهوری ، آصف قمی ، اشرف صفاهالی ،
 انصاری شیخ گمال ، اعجاز اکبر آبادی

باب الباء
 ۵۴۷ - ۵۵۴
 بدرشاهی ، بساطی سمرقندی ، بنانی هروی
 بیکسی غزنوی ، پیروی ساوی ، بی بدل خان گیلانی ، برهمن ، باقر خان نجم ثانی
 بیگانه ، بیدل ، بیخود ، بقائی سهارنپوری

باب التا
 ۵۵۵ - ۵۶۱
 تدروی ابهری ، تومنی ، تقی الدین شستری ، تقی بلهانی ، تجلی شیرازی ، تحسین

- باب الشاء
 ۵۶۳ -- ۵۶۲ ثانی مستهدی ، ثانی خان هروی ، ثاقب
 باب الجیم -
- ۵۶۸ -- ۵۶۴ جمال الدین عبدالرزاق ، جلال بیگ بقائی ، جمالی دهلوی ، جدائی ،
 جعفر (الہ وردیخان) ، جعفر
 باب الحاحا -
- ۵۷۰ -- ۵۶۹ حراتی گیلانی ، حکیم حاذق ، حشمتی
 باب الیخا -
- ۵۷۴ -- ۵۷۱ خواجوی کرمانی ، میر خلیل روسوی ، میر خوند شاه
 باب الدال -
- ۵۷۵ -- ۵۷۴ داعی شیرازی ، دانھی ، دوانی
 باب الذال -
- ۵۷۶ ذوالفقار سیستانی ، ذہنی
 باب الراء -
- ۵۸۴-۵۷۷ حکیم رودکی ، رشید وطواط ، رازی ، رھائی هروی ، رفیعی کاشی ،
 حکیم رکنای دہلی ، رضی دانش ، رفیع حسن بیگ ، رونق ، رامبخ
 باب الزاء -
- ۵۸۷ -- ۵۸۵ زکی ، زلالی خنساری ، زینبخان گوکرہ ، زینتی ہاوی
 باب ال سین -
- ۵۹۹ -- ۵۸۸ سوزنی ، سلمان ساوجی ، سام میرزا
 سحابی نجفی ، سلطان (علیقہ خان) سقا درویش ، سلطان محمد سپلکی
 سکندر بیگ ، حکیم سرمد ، سرخوش ، سلیم ، سروری ، مالک یزدی ، سیادت
 لاهوری ، سلوکی
 باب الشین -
- ۶۰۴ -- ۶۰۰ شاہ کبیر جامہ ، شاہی ، شجاعی ، شکیبی صفہانی
 حکیم شفقانی ، سلا شیرازی ، شیدائی فتحپوری ، شادمان
 باب الصاد -
- ۶۱۰ -- ۶۰۵ صہبی مازندرانی ، صہوحی ، صیرفی ، میر صابر صفہانی ، صالحی زواری ،
 میر صیدی ، صایب تیریزی ، صاحب ، صہبائی ،
 باب الضاد -
- ۶۱۴ -- ۶۱۱ ضمیری ، ضیاء الدین ، ضیائی ، ضمیر

ک

- باب الطاء -
 ۶۱۴ -- ۶۱۶ طالب اصفہانی ، طارمی ، طالب آملی ، طغرای مشہدی
- باب الظاء -
 ۶۱۷ -- ۶۱۸ ظہیر قاریابی ، ظہوری
- باب العين -
 ۶۲۰ -- ۶۲۹ عنصری ، عابدیقیہ ، عراقی ، عسجدی ، عبید زاکانی ، عیدی اہرقوہی ، عارفی
 ہروی ، عاملی گور ، عشقی خان ، عرفی شیرازی ، عتابی ، عبدالنبی
 فخرالزمانی ، علی ، عاصی ، عرشی ، عارف لاہوری ، علوی
- باب الغین
 ۶۳۰ -- ۶۳۷ غضاری ، غیاثا ، غروری کاشانی ، غزالی مشہدی ، مرزا غازی
 ترخان ، غزنوی ، غریب ، غنائی ، غنی ، غافل
- باب الفاء -
 ۶۳۸ -- ۶۴۵ فردوسی طوسی ، فغانی ، فغفور ، فارسی ، فغانی ، فیضی ، فدایی ، فسونی ،
 فروغی ، فانی ، فطرت
- باب القاف -
 ۶۴۶ -- ۶۴۹ قطران ، قمری ، قاسم الوار ، قراری گیلانی ، قاسمخان ، قدمی مشہدی ،
 قیصر
- باب الکاف
 ۶۵۰ -- ۶۵۹ کمال اسماعیل ، کمال خجند ، کاتبی نیشاپوری ، کاران میرزا ، کاشی
 میان کالی ، کلیم ، کاظم منشی ، کامل ، کرامی ، کیفی
- باب اللام -
 ۶۶۰ -- ۶۶۱ لطف اللہ نیشاپوری ، لسانی
- باب المیم -
 ۶۶۲ -- ۶۷۰ مجدالدین ہمگر ، معزی ، مانی شیرازی ، مکتبی ، میرم سیاہ ، محتشم
 کاشی ، ملک قمی ، محوی ، مرشد ہزدجردی ، مسیحانی کیرانوی ،
 منیر لاہوری ، ماهر ، موهب ،
- باب النون -
 ۶۷۱ -- ۶۷۸ نزاری قہستانی ، نوائی ، نوید نیشاپوری ، نوری سفیدونی ، ناسی ، نظیری
 نیشاپوری ، میرزا نظام ، نصیرای ہمدانی ، نوعی خپوشانی ، نسبتی ،
 نقی کمری ،

ل

- باب الواو -
 ۶۷۹ -- ۶۸۴ وحشی بافقی ، ولی دشت بیاضی ، واله ، وحیدی ، وحید ، وحدت رضی الدین ،
 وحدت شیخ عبدالاحد ، واصل ، واعظ قزوینی ، واضح ، وامق کلانوری
 باب الہا -
 ۶۸۵ --- ۶۸۹ ہاتفی ، ہلالی استر آبادی ، ہلالی قزوینی ، ہدایت اللہ ، ہمدانی ،
 ہاشم قندھاری ، میر ہاشم کشمیری ، ہادیخان ۔
 باب الیاء -
 ۶۹۰ --- ۶۹۱ یحییٰ محزونی ، یحییٰ کاشی
 اختتام
 ۶۹۲ کیفیت وفات بختاور خان
 ۶۹۳ فہرست کلمات و مصطلحات نادر ترکی و مغولی و ہندی
 ۶۹۷ فہرست مناصب
 ۷۰۵ منابع
 ۷۰۷ اشاریہ --- فہرست اسماء رجال ، ضمیمہ اسماء رجال - فہرست اماکن و
 ۷۲۱ --- ۸۰۷ اعلام جغرافیایی ، فہرست کتب و مجلات
 ۸۰۸ غلطنامہ

پیرایش سوم مشتمل بر دو نمود و یک افزایش نمود اول : ” در ذکر مشایخ کرام ابن عہد فرخ مہد“

بر ضمیر عرفان پذیر اخوان صدق و صفا و خاطر فیض مظاہر اصحاب فنا و بقا پوشیدہ مباد کہ حضرت ظل الہی ، خلالت پناہی را بنا بر سعادت فطری و مناسبت معنوی بمجالست ارباب حال و مکالمہ [با] اصحاب فضل و کمال رغبت تمام است و ہموارہ مشایخ کبار و علمای گرامی مقدار و فقرای ریاضت دثار و درویشانِ ہر دیار بدرگاہ عظمت و جاہ رسیدہ از ادراک فیض صحبت خدیو خدا آگہ سعادت ملازمت بادشاہ دین پناہ بہرہ ور و کامیاب میگردند و ہیچ گاہ محفل اقدس از حضور فقرای صاحب حال و درویشان یا فضل و کمال خالی نیست ۔ اگر این کم فرصتِ بسیار شغل بذکر جمعی کہ بخدمت اشرف رسیدہ اند ، پردازد عمر دراز و فرصت بسیار میباید ۔ چون مؤلف این نسخہ طریق ایجاز و اختصار پیش گرفته بتحریر جمعی از مشاہیر مشایخ عظام ، مجملی از احوال عزیزان کرام می پردازد ۔

والمستغنی عن التوصیف الشیخ عبداللطیف رحمة الله

از علوم دینی و معارف یقینی بہرہ وافی داشت و در امر معروف و نہی منکر مبالغہ مینمود و مبلغ قلیل از وجہ حلال بہمرسائیدہ بدان تجارت میکرد و از کسب بلاشبہ ، آنچہ حاصل میشد ، بمصارف ضروریہ صرف مینمود و بغیر زوجہ محترمہ خادمہ دیگر نداشت و کم کسی را نزد خود راہ دادی و اکثر در زاویہ مسدود داشتی و فتوح و نذور نگرفتی و طریقتہ پیری و مریدی در میان نبود ۔

- ۱ - نیز رک بہ کتب و ۳ : ۳۰۰ عالمگیر نامہ : ۵۵۵ ریاض الاولیا : ۲۹۸ - ۲۹۹
مرآة جهان نما : ۵۵۳ ب مآثر عالمگیری بامداد اشاریہ (بذیل شیخ عبداللطیف
ابوالفیاض و میان عبد للطیف) تذکرہ علمائے ہند : ۱۳۲ و مفتاح : ۲۶۰ -
فرحتہ : ۳۵۴ الف تحفۃ الکرام ۲ : ۲۴ -

جمعی که بایشان مخصوص بوده اند ، آنها را یاران می نامیدند - خدیو حق جو قبل از جلوس در برهانپور بمنزل آن عزلت گزین تشریف برده ، صحبت معنوی داشته اند و شیخ هم از بی تعیینی برای امور دینی بخدمت حضرت می آمد و آنچه از شعار مستقیم شیخ فرا گرفته بودند ، تا حال مرتسم خاطر فیض مظاهر است و او در سنه هزار و شصت و شش هجری داعی حق را اجابت نموده در حویلی خود ، واقع بلده برهانپور ، مدفون گردید و وقت رحلت وصیت کرد که در محوطه مرقدش باز نباشد تا مردم قبر پرست نشوند و تاریخ فوتش 'آه ازان شیخ کامل' و 'متون دین افتاد' یافته اند ، میرزا خان نیره خاخانان از

۱۰۶۶ ۱۰۶۶

ارادتمندان خاص ایشان بوده و شیخ عبدالعزیز را که بفرزندی تربیت نموده ، درین عهد هایون بمنصب عمده و عنایت خطاب خانی سرفراز است و از علم و صلاح و شجاعت بهره تمام دارد و الحال آن مکان فیض بدو متعلق است و دیگر متعلقان و یاران آن مغفور را نسبت خاصی در حضور پرنور است -

شیخ برهان شطاری و برهانپوری

روح [الله] روحه در ترک عیال و درک حقایق و کسب فضایل یگانه بود و خرقه خلافت از شیخ عیسی سندهی داشت و شیخ عیسی مرید شیخ محمد لشکر و او خلیفه شیخ محمد غوث گوالیاری بود - خدیو خدا پڑوه را در ایام شاهزادگی مکرر بآن برهان اهل طریقت ، ملاقات دست داده (برگ ۴۴۸ ب) بود و خان همه دان عاقلخان که دران آوان مرید شده بود ، ملفوظات ایشان مرتب نموده ، به 'ثمرات الحیات' موسوم ساخته ، آن ستوده سیر منتصف شعبان سنه هزار و هشتاد و سه که سنین عمر از هشتاد متجاوز بود ، در برهانپور مرحله پهای سفر واپسین گردید -

- ۱ - در فرحته : ۳۵۴ ب تاریخ فوتش ۱۰۶۰ نوشته شده که درست نیست -
- ۲ - او بسن هفتاد سال در گذشت : ریاض الاولیا : ۲۹۸ - ۳ - نیز رک به ریاض الاولیا : ۱۹۹ ، خانی ۲ : ۵۵۳ - ۵۵۵ و فرحته : ۳۵۳ - ۴ - پی : 'هندی' - ۵ - برای احوالش رک به بدایونی : ۲ : ۳۴ ، مفتاح : ۱۷۳ و خزینة لاصفیاء : ۲ : ۲۳۲ - ۲۳۴ - ۶ - خانی : ۲ : ۵۵۵ سنه بیست و دوم عالمگیری نوشته که ۱۰۸۹ ه میشود -

سید شیر محمد قادری برہانپوری

متقی و متورع است و نسبت ارادت بسلسلہ قادریہ دارد و حضرت ظل الہی قبل از جلوس بر اورنگ خلافت با سید نذر عنایت خاص داشتند و او در خلوات بار می یافت و در بعضی اسفار رفیق رکاب نذر انتساب می بود ، اواخر عمر در بلدہ برہانپور اقامت گزید و بدولت بادشاہ حق آگاہ اوقات بفراغ خاطر میگذرانید ، در ۱۰۲۰ھ عالم گذران را پدرود نمود .

سید فیروز

درویش مرتاض و از اہل مجاہدہ است - خدیو خدا طلب در بلدہ خجستہ بنیاد اورنگ آباد اکثر شبہای جمعہ پیش سید کہ در باغ متصل دولت خانہ میبود ، تشریف بردہ ، صحبت معنوی میداشتند . والحال ہم در آنجا سکونت دارد و از سر رعایتها و تالظفہای حضرت اعلیٰ خاقانی مرفہ میگذارند و متاعل شدہ .

مجمع المکارم و مرجع الاکارم میر سید قنوجی الجشتی سلمہ اللہ تعالیٰ

اعلیٰ حضرت فردوس آشیانی [در] اواخر ایام سلطنت خویش ، سید را از بلدہ قنوج کہ مولد و منشای ایشان است بخواہش و اعزاز تمام طلبیدہ و بتقریب خویش اختصاص دادہ بودند - بعد ازان کہ آنحضرت بریاض رضوان خراسیدند ، ظل سبحانی سید را از مستقر الخلافہ اکبر آباد بکمال توقیر و احترام طلب حضور فرمودہ ، بشرف تقرب و مجالست اقدس ، بلند پایگی بخشیدند و حضرت خاقانی ، مصنفات حجۃ الاسلام امام محمد غزالی قدس سرہ ، علی الخصوص کتاب افادت آیات 'احیاء العلوم' و فتاویٰ عالمگیر شاہی کہ در زمان سعادت نشان تألیف یافتہ و دیگر کتب سلوک را در ہفتہ مہ روز با سید مذاکرہ میفرمایند و دوام آن سید عالی مقام بدرس طلب و افادہ طلاب اشتغال دارند و در انجام مرام طبقات انام مساعی جمیلہ بکار میبرند - و مہین پور ایشان سید امجد بخدست احتساب اردوی

- ۱ - نیزک رک بہ ریاض الاولیا : ۲۶۶ - ۲۰۲ بظاہر این اضافہ مستعد است (چنانکہ او در آخر سیرۃ العالم : ۴۹۷ ب ادعا میکند) بختاور در ۱۰۹۶ھ در گذشتہ بود .
- ۲ - نیزک بہ کتب ۳ : ۲۶۶ ، عالمگیر نامہ : ۱۰۶۲ ، ریاض الاولیا : ۳۳۸ ،
- ابجد العلوم : ۹۳۴ و تذکرہ علمای ہند : ۲۱۵ - ۲۱۶ در سنین پانزدہ جلوس عالمگیری [۱۰۸۲] رحلت نمود فرحہ : ۳۵۵ الف - ۴ - مولوی محمد امجد قنوجی از اکابر فضلا و اعظم علمای قنوج ، شاگرد رشید مولوی علی اصغر قنوجی ←

معنی کمال احتلال دارد و خلف دیگر سید عبدالکریم^۱ بخدمت لایقہ مخصوص است و بدرس کتب متداولہ مشغول -

ملا شاہ بدخشی^۲

از خلفای قدوہ عرفان میان شیخ^۳ میر قادری قدس سرہ بود - شعار عارفانہ داشت و اشعار موحدانہ میگفت و دایم منبسط بود و داراشکوه مہین پور فردوس آشیانی اعتقاد مفرطی باو داشتند و ملا یکچند پیش از انتقال پیرروشن ضمیر ، زمستان پلاهور و تابستان بکشمیر میگذرانید ، بعد ازان بموجب اشارہ آن رهنمای سرگشتگانِ وادی طلب ، در کشمیر رحل اقامت انداخت و باعانت و امداد نواب فلک احتجاب بیگم صاحب و داراشکوه عہداتِ عالیہ طرح نمود و مکانهای روح افزا و سیرگاہهای دلکشا ساخت - فردوس آشیانی یکبار بمنزل او تشریف فرمودہ اند و بکمال اعزاز و اکرام باو ملاقات نموده و در نظم و نثر بگاہ بود و متاہل نہ شدہ بود ، از شعار اوست (برگ ۶۰۹ الف) :

← کثیر الدرس و التالیف بود ، حاشیہ^۴ صدر در علم حکمت از توالیف شہرہ اوست ، تاریخ وفاتش معلوم نہ شد ، تذکرہ علمای غندہ : ۱۸۳ -

۱ - سید عبدالکریم نیز کتب متداولہ در مدرسہ گزرانیدہ بود هنگامیکہ بلدہ برہانپور مطرح رایات عالمگیری گشت بخدمت امانت تحصیل جزیہ^۵ بلدہ مذکور تعین شدہ ، دران کار ضبط و دیانت مافوق و سختی و تقید زیادہ بکار برده ، پس ازان بخطاب سید شریف خانی ناسی گردید - مآثر الامراء :

۳ : ۶۰۸ - ۶۱۰ - ۲ - نیز رک بہ بادشاہنامہ : ۱ : ۳۳۳ ، ۲ : ۷۵۴ ، کنبو : ۲ : ۳۵۶ ، ۳ : ۲۸۴ - ۲۸۶ ، عالمگیرنامہ : ۳۷۰ ، ریاض الاولیاء :

۳۳۷ - ۳۳۸ ، خانی : ۱ : ۵۴۹ ، ۲ : ۷۸ فرحہ : ۲۵۵ ب ، ریاض العارفین ۱۶۱ ، ۱۶۲ ، مفتاح : ۱۱ - ۳ - 'ولادت با سعادت میان میر در قصبہ^۶ سیوستان از مضافات تہتہ وقوع یافتہ ، بسال ہزار و چہل و چہار خلع خلعت عنصری نمودہ و مرقد مطہر ایشان در موضع غیاث پور کہ نزدیک بعالم گنج لاهور یعنی خان بیاعان غلات واقع است ، مقرر گردید کنبو : ۴ : ۲۷۸ - ۲۸۱ نیز رک بہ بادشاہنامہ : ۱ : ۳۲۹ : سفینۃ الاولیاء :

۷۰ - ۷۳ خانی : ۱ : ۵۴۹ و خزینۃ الاصفیاء : ۱ : ۱۵۴ - ۱۵۹ -

آن ابروی کجش را تیغ خمیده گفتم^۱ زان تیغ اشارتی کرد 'بالای دیده' گفتم^۲
و تاریخ جلوس مومنت مانوس حضرت شاهنشاهی ، چنین در سلک نظم کشیده :
صبحی دل من چون گل خورشید شکفت حق پیدا شد [و] غبار باطل را رفت
تاریخ جلوس شاه اورنگ مرا ظل الحق گفت الحق این را حق گفت

۱۰۶۹

اواخر عمر از کشمیر بلاهور آمده سنه چهارم جلوس والا ازین سرای فانی
بمعموره جاودانی رخت کشید و هانجا مدفون گردید - در سال ششم جلوس والا که
حضرت خاقان بسیر خطه^۳ دلپذیر کشمیر تشریف بردند و بمکانهای سیرگاه او
از آنجمله یکی که تهنانه باشد ، تفرج فرمودند ، مؤلف این اوراق نیز در ركب
فیض انتساب بود - از جمله منظومات ملا این رباعی بعرض اقدس رسانیده و پسند
طبع دشوار پسند آمد و در بیاض خاص ثبت گردید :

ای بند بهای ، قفل بردل هشدار وی دوخته چشم ، پای در گل هشدار
عزم سفر مغرب و رو در مشرق ای راه رو بست بمنزل هشدار

ملا خواجه^۴

مرید میان میر ، موطنش بهار و منشأ اش لاهور بود ، در کمال فضل بوارستگی
بسر میبرد و در پیرامون تامل نگردید و بی [تعلق^۵] و تکلف تنها بکوچه و
بازار میگردید - خواجه دربار خان که باین پیشین الحال هم بخدمت نظارت محل
بادشاهی ، در کمال فهمیدگی مواظبت دارد ، بمؤلف این کتاب [نقل] نمود که
اعلیحضرت فرودس آشیانی نوبتی در لاهور بمنزل داراشکوه تشریف برده بودند ،
به بنده فرمودند که هنگام معاودت بزاویه^۶ ملا شده ، بدولتخانه خواهیم رفت ،
تو پیشتر رفته خبر بگیر - خان مذکور بمنزل ملا که [از] حجره شکسته پیش لبورد
رسید و شنید که ملا همین زمان بدر رفته ، خان دمی چند در آنجا توقف نموده
بود که سواری حضرت نمایان شد ، پیش رفته ماجرا بعرض رسانید ، فرمودند اینجا
باش هرگاه ملا بخانه بیاید سلام ما گفته این مصراع^۷ [بخوان] :

ع : طاقت مهان نداشت خانه بمهان گذاشت

ملا چون بکلبه^۸ خویش آمده مصراع شنید ، گزارش کرد که حضرت غریب

۱ - سآ : 'بودم' - ۲ - سآ : 'کنم' - ۳ - اصل : 'ملان خواجه' نیز رک به
پدشاهنامه : ۱ : ۳۳۳ ، کنبو : ۳ : ۲۸۹ - ۲۹۰ ، ریاض الاولیا : ۲۱۹ فرحة :
۳۵۵ الف وب - ۴ - سآ : 'تعیش' - ۵ - در جمیع نسخها : 'خواهی خواند' -

نوازی فرمودند ، لیکن من عمداً خود را کناره کشیدم ، تا حضرت تصدیق نکشند و از دست مردم سوی ریش من سلامت ماند ، فردا جواب این پیغام خواهم داد . روز دیگر ملا تنها و پیاده رفت ، زیر هدف که در آن اوقات در غام و خاص نصب میکردند ، ایستاده شد . خان مذکور ملا را شناخته بعرض مقدس رسالید و بادشاه خوشوقت شده زود از خاص و عام برخاسته ملا را در خلوت طلبداشته صحبت مستوفی داشتند و بکرات بهمین دستور می آمد .

مشهور است که علامی سعیدالله خان^۱ در اوآن بی تعلقی و کسب علوم بخدمت ملا آمد و رفت داشت ، روزی ملا بر زبان راند که وزیر بادشاه هند را بطلبید ، حاضران متحیر شدند که کرا میخواهد . گفت ، ملا سعیدالله را میگوم و از مردم که با ایشان صحبت داشته اند ، سماع شده که روزی جماعت فقرا جمع شده (برگ ۹۴ ب) نشسته بودند و گفت و گوی وحدت وجود درمیان آمد ، هر کس موافق دانش خود حرفی میزد و ملا خواجه درمیان ایشان ساکت بود یکمرتبه برخاسته درمیان آتشی که آنجا افروخته بودند ، نشست ، ساعتی توقف گزید و بعد از آن برخاسته بیرون آمده گفت ، جواب اینصورت - مردمان دیدند که هرگز اثر آتش به پارچه او نرسیده بود و او در اوایل جلوس بادشاه حق آگاه که منته یکهزار و شصت و هشت مطابق اول سال جلوس باشد ، روزی بسیر باغ فیض بخش لاهور رفته بود ، در آنجا دو سه مرتبه گفت مرا میطلبند و همدران اوقات داعی حق را لبیک گفته متصل مقبره پیر خود مدفون گردید .

مشایخ نقشبندیہ

شیخ محمد سعید^۲ مرید والد خود شیخ احمد سرهندیست^۳ قدس سره ، فاضل و

1. Anything elevated or placed high; a lofty building. Steingass.

۲ - برای احوالش رک به بادشاهنامه : ۲ : ۲۱۹ ، ۷۵۴ ، کنبو : هر

سه جلد بامداد اشاریه و منتخب اللباب جلد اول و دوم بامداد

اشاریه بزمی انصاری : احوال و آثار علامی سعیدالله خان - ۳ -

فرزند دوم شیخ احمد است ، ولادت ایشان در حدود سال هزار و

پنج هجری شهر شعبان بوده - زبدة المقامات : ۳۰۸ - ۳۱۵ و عالمگیرنامه :

۲۹۳ - ۴ - نیز رک به توزک جهانگیری : ۲۷۲ ، ۲۷۳ ، ۳۰۸ ،

زبدة المقامات ۱۲۶ - ۳۰۰ - برای شرح احوالش و دیگر منابع - رک ←

متورع بود ، پیوسته بارشاد خدا طلبان و درس علوم دینی اشتغال مینمود و در سنه چهارم جلوس هایون بیایه سریر خلافت مصیر رسیده باقسام تعظیم و احترام مخصوص گردیده و در اثنای معاودت عازم بوطن اصلی شد . ولد ارشد آن مغفور شیخ عبدالاحد مشهور بمیان گل که بعلو فطرت و صفای قریحه معروفست ، تاریخ رحلتش [از] 'قیل ادخلوها بسلام آمین' یافته و مهین فرزند ایشان شیخ محمد فرخ بنضایل و فواضل سمت امتیاز دارد و مکرر بملازمت اقدس رسیده مشمول عواطف شد .

شیخ محمد معصوم

مرید و جانشین پدر بزرگوار خویش شیخ احمد قدس سره است ، صاحب مقامات علیه و احوال سنیه بود و از تصانیفش سه جلد مکتوبات است ، که بسی اسرار غریبه و نکات عجیبه و علوم بدیعه دران اندراج یافته ، بنا بر استدعای بادشاه دین پناه چند بار بارگاه عظمت و جاه رسیده ، باقسام [تجلیل] و تکریم مخصوص گشت و در سنه هزار و هفتاد و نه ازین دار پر ملال به نزهت سرای وصال انتقال نمود . تاریخ رحلتش : ع 'رفته ز جهان امام معصوم'

۱۰۷۹

Yhanon Friedman, Shaykh Ahmad Sirhindi, an outline of his thought and a study of his image in the eyes of posterity, Montreal 1971.

- و آردو دائره معارف اسلامیه ۲ : ۱۲۶ - ۱۳۰ -
- ۱ - برای شرح احوال شیخ عبدالاحد رک به نزهته الخواطر : ۶ : ۱۳۵ و خزینة الاصفیا : ۱ : ۶۶۲ - ۲ - القرآن : ۱۵ : ۴۶ ، در خزینة الاصفیا : ۶۳۹ و تذکره علمای هند : ۱۹۸ تاریخ رحلتش ۵۱۰۷ داده شده و عمرش هشتاد سال نوشته شده - ۳ - برای احوالش رک به خزینة الاصفیا : ۱ : ۶۶۳ - تاریخ فوتش یکهزار و یکصد و چهل و چهار نوشته شده - ۴ - نیز رک به زیدة المقامات : ۳۱۵ - ۳۲۶ ، فرحة : ۳۵۶ ب ، مفتاح : ۲۷۳ ، خزینة الاصفیا : ۱ : ۶۳۹ - ۶۴۲ و تذکره علمای هند : ۲۱۲ - ۵ - پی : 'بتجیل' سآ : 'بتجمل' ، اصل : تجیل .

یافته اند - از جمله پسران آن مرحوم شش' مخدوم زاده بفضایل و کمالات
صوری و معنوی اشتهار دارند و نزد حضرت ظل الهی بغایت [معزز] اند -
شیخ صبغةالله، شیخ محمد اشرف، شیخ نذیر صدیق، شیخ محمد لقشبنده شیخ عبداللہ،
شیخ سیف الدین و خلفا و مریدان این سلسله علیہ در اقطار و اکناف عالم از
حیطہ شمار بیرون اند -

شیخ محمد یحییٰ

این شیخ احمد سرھندی قدس سرہ بتقوی و صلاح اتصاف دارد و اکثر اوقات
بدرس علوم متداولہ مشغول میباشد، مکرر بدرگاہ سلاطین پناه رسیده، مورد
مراحم و اعطاف شاهنشاهی شد -

شیخ داؤد گنگوهی

از فرزندان شیخ عبدالقدوس^۲ و جانشین والد ماجد خود

- ۱ - آ : 'سه' - ۲ - برای شرحش رک بہ خزینة الاصفیا : ۱ : ۶۶۰ - ۶۶۱ ، تاریخ
رحلتش در این کتاب یک ہزار و یکصد و سی و شش نوشته شده - ۳ - 'این
ہر سه بزرگوار شیخ عبداللہ و سیف الدین و [اسم سومین نوشته نشده] بانعام
خالیفہ الهی ممتاز بوده باعزاز و احترام بسر بردند - در عہد فرخ میر انتقال
کردند و احدی در عہد بہادر شاہ انتقال کرد، رحمہم اللہ فرحہ :
۳۵۶ ب - ۴ - طبق تذکرہ علمای ہند : ۸۴ ، در سال ہزار و نود و ہشت
ہجری وفات یافته' برای شرحش رک بہ فرحہ : ۳۵۶ ب ، نزهتہ الخواطر :
۵ : ۱۶۰ و خزینة الاصفیا : ۱ : ۶۴۶ - ۶۴۷ - ۵ - نیز رک بہ
زبدۃ المقامات : ۳۲۴ ، صاحب خزینة الاصفیا : ۱ : ۶۳۷ اسمش عبدالیحی
و تاریخ وفاتش ۱۰۷۰ ہ نوشتہ است - ۶ - نیز رک بہ : خزینة الاصفیا
۱ : ۴۸۳ - ۴۸۵ ، نزهتہ الخواطر : ۵ : ۱۴۴ - ۷ - شیخ عبدالقدوس
گنگوهی از مریدان کاملین ، شیخ محمد بن شیخ عارف بن شیخ احمد عبدالحق
چشتی صابری است - بقول صاحب اخبار الاخیار و سفینة الاولیاء و
سیر الاقطاب و شجرہ چشتیہ در سال نہصد و چہل و پنج در گذشت
(خزینة الاصفیا : ۴۱۶ - ۴۱۸) - طبق میرالمناخرین : ۶ - ۲ در سال
نہصد و پنجاہ بساط زندگی در نوشت و طبق مفتاح التواریخ : ۱۰۵ در سنہ
نہصد و چہل و دو فوت کرد ، آیین اکبری : ۳ : ۳۸۷ برای بیشتر شرحش
رک بہ تذکرہ علمای ہند : ۱۳۰ -

شیخ محمد صادق بود، و بسامع و وجد شغف تمام داشت و در اثنای تواحد گریه های شور انگیز نمودی و در حضار مجلس درد و سوز سرایت کردی، مکرر خدمت فردوس آشیانی و حضرت خاقانی خلیفة الرحمانی رسیده مشمول عواطف گردیده بود - در سنه پنجم جلوس والا از دار محنت به نزهتگاه جنت رحلت نمود، رحمة الله علیه -

میر سید جعفر احمد آبادی

مرید و جانشین والد بزرگوار خود (برگ ۴۵۰ الف) میر سید جلال بخاری صاحب فضل و کمالات و نقاوة دودمان عز و جلال است، کتابی محتوی بر احوال سادات عظام تألیف نموده که موسوم بروضات است - این چند بیت از اشعار ایشانست :

راز ما در زمانه افتاده است	بزمها را فسانه افتاده است
میکنند یار هر چه میخواهد	دور گردون بهانه افتاده است
ای صفا در میان ماه رخان	شاهد ما یگانه افتاده است
جز من که گرفته ام دو زلفش	کس در شب تار مار نگرفت

بحضور ساطع النور رسیده بگوناگون عنایات مخصوص شده، بوطن معاودت نموده، بر جاده ارشاد طالبان استقامت دارد و خان جلیل القدر رضویخان برادر

۱ - 'شیخ محمد صادق گنگوهی صادق متخلص، در سنه اثنی و خمسين و الف در گذشت و این مصرعه در تاریخ وفات اوست 'قطب آفاق رفت از عالم'

۱۰۵۲

(مفتاح التواریخ : ۲۴۶) در خزینة الاصفیا : ۱ : ۴۷۵ - ۴۷۶ سال فوتش : ۱۰۵۸ مستور است - نیز رک به نزهة الخواطر ۵ : ۳۷۷ - ۲ - نیز رک به مآثر الامراء : ۳ : ۴۵۱ فرحة : ۳۵۷ الف - ۳ - برای شرحش رک به اخبار الاخیار : ۱۶۴ ، بادشاهنامه : ۱ : ۳۴۱ ، کنبو : ۳ : ۲۷۵ - ۲۷۸ ، خانی : ۱ : ۵۴۸ ، مآثر الامراء : ۳ : ۴۴۷ - ۴۵۱ ، تذکره علمای هند : ۱۶ ، مفتاح : ۲۵۱ - ۴ - مآ : 'گوی' - ۵ - 'دهم ذیحجه سنه یکهزار و هشتاد و پنج هجری (۱۰۸۵) ازین رباط غرور بسرای سرور انتقال نمود، ریاض الاولیا : ۲۱۱ -

ایشان صدرالصدور خلیفہ زمانہ است و باخلاق حمیدہ موصوف و باوصاف پسندیدہ معروف و مورد عواطف شاہنشاهی و مطرح انظار خلیفہ الہی است۔

سید نعمت اللہ

بوفور علم و دانش و جودت طبع انصاف داشت، مولد او قصبہ نارتول است، در اثنای سیاحت باحمد آباد رفتہ و میر سید جلال در حدائت سن پیش سید تلمذ نموده و بعدہ بولایت بنگالہ رسیدہ اقامت نمود۔ شاہ شجاع باو طرفہ اعتقادی داشت و اکثر بمنزل او رفتہ استنادہ مینمود، بعد از آنکہ شاہ شجاع با عساکر فیروزی مآثر محاربات نموده، دل از مملکت بنگالہ برگرفت۔ در آن اوقات سید را با بادشاہ گیتی ستان مکاتبات و مراسلات انذق افتاد و او در نظم و نثر قدرت تمام داشت و در سنہ ہزار و ہشتاد و دو:

ازین مرحلہ آنچنان رو بتافت کہ جویندہ از وی نشانی نیافت

شیخ با یزید سہارنپوری

عالم و متورع و فاضل و متشرع است و خرقہ خلافت از شیخ محمد معصوم سہرندی قدس سرہ یافتہ، ہموارہ در وطن بدرس طلبہ و ارشاد طلاب اشتغال دارد و بملازمت اقدس رسیدہ پھرہ ور گردید۔

شیخ پیر محمد لکھنوی

بنفضل و کمال و بی تعلی و وارستگی اشتہار داشت و مرید شیخ عبداللہ ژندہ پوش، از متوطنان نواحی کوه لبنان بود و پیوستہ ژندہ پوشیدی و از اسباب دنیا

-
- ۱ - نیز رک ریاض الاولیاء : ۳۵۱ ، مرآة الخیال : ۱۹۳ - ۱۹۶ و مفتاح التواریخ :
 - ۲۷۴ - ۲ - در مرآة الخیال : ۱۹۶ ، تاریخ رحلتش 'ہزار و ہفتاد و ہفت' نوشته شدہ - صاحب مفتاح التواریخ : ۲۷۴ ، علاوہ ازین ۱۰۷۲ بحوالہ مخبرالواصلین یکہزار و ہشتاد نوشتہ ، در فرحہ : ۳۵۸ الف : ۱۰۷۲ است - ۳ - 'در سنہ یکہزار و یکصد و دہ (۱۱۱۰) رحلت نمود ، فرحہ : ۳۵۹ الف و نیز رک بہ نزہة الخواطر : ۵ : ۸۸ - ۴ - نیز رک بہ عالمگیرنامہ : ۸۸۱ ، ریاض الارلیاء : ۱۹۵ ، فرحہ : ۳۵۹ الف و ب ، نزہة الخواطر : ۵ : ۹۶ ، مفتاح : ۳۵ ، خزینة الاصفیا : ۱ : ۴۸۲ - ۴۸۳ و تذکرہ علمای ہند : ۳۴ - ۵ - خزینة الاصفیا : ۱ : ۴۸۲ 'بستان'

چیزی با خود نداشتی ، نسبت ارادت بسلسله چشتیه داشت و شیخ باشاره پیر خود در قصبه لکهنو مقیم بود و بدروس علوم دینی و تکرار کتب سلوک اشتغال مینمود ، و همانجا وفات یافت - عزیززی تاریخ فوتش [از] 'بخدا بیوست' یافته -

۱۰۸۰

شیخ عبدالرحمن

باخلاق ستوده و صفات و اطوار حسنه و بذل و ایثار اتصاف داشت و مکرر بحضور لاسع النور رسیده ، کتابی محتوی بر احوال مشایخ متقدمین و متاخرین موسوم بمرات الاسرار تالیف نموده ، بنابر کمال ارتباط به مؤلف اوراق ، جلدی از آن فرستاده بود ، در قصبه دینتهی^۲ وطنش که از توابع سرکار لکهنو است ، برکنار نهرگوتی عمارت مرغوبه طرح انداخته ، اوقات بسر میبرد - در سنه یکهزار و نود و چهار که مراحل عمرش قریب بصد رسیده و والده اش بدو ماه پیش از شیخ گذشته بود ، (برگ ۴۵ ب) بمنزل عقبی جا گرفت و در همان مکان ساخته خود مدفون گردید .

شیخ پیر محمد سلون

ریاضت بسیار کشیده و بصحبت مشایخ رسیده و اکثر سکنه آن نواحی باو اعتقاد دارند - الان در قصبه سلون^۳ بارشاد طالبان و خدمت درویشان قیام دارد و غایبانه آن عزیز دوران را بوساطت محب الفقراء طریق ارسال نیاز ناجات بخدمت بندگان حضرت مفتوح است -

۱ - 'وفاتش در سال هشتادم از صدی یازدهم بوقوع آمده ، مرقد شیخ پیر محمد بر بلندی لب دریای گوتی' مفتاح : ۳۵ - مؤلف خزینة الاصفیا با مفتاح اتفاق دارد - ۲ - نیز رک به فرحة : [۲۶۲ الف] و نزهة الخواطر : ۵ : ۲۱۳ - ۳ - ساو آ : 'دینسی' و فرحة : ۳۶۲ الف : امیثهی - ۴ - مؤلفین مآثرالکرام : ۱ : ۲۱۷ و مفتاح : ۲۸۶ تاریخ رحلتش ۸۱۰۹۹ نوشته اما در خزینة الاصفیاء : ۱ : ۴۸۰ سال ۸۱۰۷۴ مرقوم است ، نیز رک به بادشاهنامه : ۱ : ۴۳۴ و ریاض الاولیاء : ۱۹۵ - خاقی خان : ۲ : ۵۵۹ راجع به سید سعدالله نبیره اش مفصلا نوشته است - ۵ - قصبه سلون از مضافات الہ آباد ، مآثرالکرام : ۲ : ۲۱۷

شیخ محمد اشرف شطاری لاہوری

بصلاح و تقوی آرامتگی دارد و بعلم دعوات اسما از دیگر مشایخ و فقراء ممتاز است و سرید شیخ فرید کھر وال^۱ بود و شیخ فرید ارادت بشیخ محمد غوث گوالیاری دارد. مکرر حسب الطالب بدرگاہ دولت و جاہ رسیدہ مشمول عواطف خلیفہ^۲ دوران شدہ و از پیشگاہ فضل و احسان مبلغ معتدبہ یافتہ و دیہی بطریق مدد معاش بنام فرزندانش مقرر شد۔ در دارالسلطنت لاہور مسجدی عالی نزدیک بحوبلی خود احداث نموده ہائجا اقامت دارد و بار سال نیاز نامجات بدرگاہ معلی خود را یاد دہ میباشند ،

شیخ عبدالملک

سرید و جانشینِ والدِ خود شیخ فرید کھر والست ، بزہد و تقوی و علم و فضل اتصاف دارد۔ برفاقت شیخ محمد اشرف مکرر بملازمت بادشاہِ خدا آگاہ مستعد شدہ ، کامیاب مطالب گشتہ والجال در بلدہ سہرند اقامت^۳ دارد۔

سید عبدالفتاح گجراتی^۴

پیر نورانی بود و از کمالات انسانی نصیبہ^۵ فراوان داشت۔ چون از کمالات سید در محفل مقدس مذکور میشد و بعرض اقدس رسید کہ او مثنوی مولوی روم را خوب میداند ، او را از گجرات باعزاز تمام طلبیدند و سید بحضور مورد النور ، مدتی شرفیاب صحبت مقدس بود و رخصت انصراف یافتہ بوطن رسیدہ ، صحبت خدا پرستی معمول میداشت۔ سنہ یکہزار و ہشتاد و نہ بجوار رحمت حق پیوست۔

- ۱۔ در خزینۃ الاصفیا : ۱ : ۱۹۶ ، شرح مفصل تراست۔ طبق خزینۃ وفات وی بقول معتبر در سال یکہزار و یکصد و سی و ہفت ہجری است و مزار پر انوار در لاہور است ، مؤلف فرحۃ : ۳۶۲ ب ، تقریباً از روی مرآة العالم ، نقل نموده فقط این اضافہ کردہ 'در سلطنت الخلیفہ رحمانی (کذا) انتقال نمود'۔
- ۲۔ ما : ۶۵۸ الف 'کھر حال'۔ ۳۔ 'در بلدہ سر ہند سی و پنج عالمگیری انتقال نمود' فرحۃ : ۳۶۲ ب۔ ۴۔ در ریاض الاولیاء : ۳۰۰ ، بختاور خان احوالش با تفصیل نوشتہ و اشارہ بہ ارتباط خود با این عالم نموده۔
- ۵۔ در ریاض الاولیا تاریخ رحلتش ۱۰۹۰ھ مرقوم است و مؤلف مآثر الکرام : ۱۰۱ این اضافہ نموده : 'ہست و چہارم ذی الحجہ ۱۰۹۰ تسعین و الف بہ رحمت حق پیوست۔ عمر گراسی نود سال ، خوابگاہ احمد آباد'۔

شیخ محمد ماه جولپوری^۱

بفضایل صبری و معنوی ا تصاف دارد و در سلسله ارادت بسططان المشایخ قدس سره [داشت] و در انصرام مطالب پاشکستگان زوایای فقر و عزالت سعی وافر میکند - اگرچه بادراک سعادت حضور پر نور مستعد^۲ شد، لیکن نیاز نامحبات بدرگه آسپناه فرستاده، بصدور مناشیر علیه شرفیاب و افتخار اندوز گشته، الحال در بلده جونپور اقامت دارد -

شیخ دولای گجراتی^۲

بخدمت مجذوبی میان سید انام فایض شده و از نوال او بهره وافی یافت و از مشاهیر آفاق گشت، خرد [و] بزرگ مکنه^۳ پنجاب را باو طرفه اعتقاد یست و خوارق بسیاری ازو منتول و مردم کثیر از مطبخ او رانیه خواراند و باوجود عدم اسباب دخل، خرج بسیار داشت و اقسام وحوش و اصناف طیور گرد او جمع آمده و فیل و شتر و شیر و بپر و دیگر جانوران فراهم آورده، رانیه^۴ آنها مهیا داشت و عذرات عالی ساخته و مابین گجرات و لاهور پل^۵ طولانی احداث نمود -

سید فاضل گجراتی^۳

بورع و تقوی موصوف و بنهی و منکر و امر معروف مقید - مکرر بدرگه خلافت پناه رسیده، بصنوف عنایات خلیفه الرحمانی ممتاز گردید - والحال در گجرات خرد (برگ ۴۵۱ الف) سکونت دارد، و تخم نصیحت در قلوب اهل ارادت^۶ میگرد -

محمد خویشی^۷ کنجاهی

در آن قصبه^۸ [کنجاه] باآگه دلی و هشیار^۹ سری بسر میبرد و اشعار فارسی

- ۱ - "از فرزندان شیخ قدس سره شیخ محمد بن عیسی تاج - است" - ریاض الاولیاء :
- ۳۳۱ - ۲ - سآ : 'مستعد' - ۳ - در خزینته الاصفیاء : ۲ : ۱۰۲ اسمش
- شیخ دولای دریای گجراتی مرقوم است - در ریاض الاولیاء : ۲۳۴ سال رحلتش
- ۱۰۸۳ ه داده شده اما مؤلف خزینته با اشاره به مخبر الواصلین ۱۰۸۵ ه می
- نویسد و در فرحة : ۳۶۳ الف ۱۰۸۸ ه مرقوم است - نیز رک به مرآة آفتاب نما
- : ۱۲۲ ب - ۴ - فرحة : پل طولانی بر نهر لیک احداث نموده -
- ۵ - فرحة : ۳۶۳ ب 'سید فاضل خان گجراتی' - ۶ - سآ : 'رافت' - ۷ -
- پی : 'خویشی' - ۸ - سآ : 'نیاز' -

و غندی او خالی از درد و سوزی تیسست - از واردات طبع اوست :
 آشوب درد خاطر از فی سرشته اند بی برگی بهار من از دی سرشته اند
 هر کس که آید از در من مست میرود گویا که خاک در گهم از می سرشته اند

شیخ با یزید افغان قصوری

از مریدان شیخ آدم بنوریست^۲، به ترک و تجرید موصوف و بزهد و اتقا^۱
 مشعوفست از غایت بی تعلقی در کوچه و بازار مستور العوره، سروپا برهنه
 میکرد و از امر معروف [و] منکر و نهی خود را مقصر نمیدارد و در دارالخلافت
 شامجهان آباد اوقات او بمواعظ و نصایح و انجاح مہات ارباب حوایج مصروف
 میگردد و در روزهای جمعه از ادراک اقدس استسعاد حاصل کرده ملتسمات محتاجین
 میگذرائد و از یمن مکرمت بادشاه دین پناه به برآمد مطالب آنها ذخیره آخرت
 می اندوزد.

—:0:—

- ۱ - سآ : 'آمد' - ۷ - نیز رک به ریاض الاولیاء ۱۸۵ - ۱۸۶ ، خانی : ۲ :
 ۵۵۱ - ۵۵۲ ، مرآت آداب نما : ۱۰۹ ، الف ، فرحة : ۳۶۴ الف - ۳ -
 در خزینتہ الاصلیہ : ۶۳۰ - ۶۳۵ ، حوالش مفصلاً نوشته شده ، راجع به
 تاریخ رحلتش مینویسد 'در مدینه منوره بتاریخ سیزدهم ماه شوال سنه یکہزار
 و پنجاه و سه بوقوع آمد و سزار پر انوار وی نیز در جنت البقیع است' -
 ۴ - آ : 'لذخ' - ۵ - سآ : 'می گزاشید' - ۶ - در عہد عالمگیر بخند
 برین شادت ، رحمتہ علیہ فرحة : ۳۶۴ الف ، 'نیم چہدی الاول سنہ
 یکہزار و نود و پنج فریب نخاس سر زہر موضع شاه ڈھورہ مدفون شد' ،
 مرآت آداب نما : ۱۰۹ ، الف -

نمود دوم

در ذکر علای نامی از زمان عرش آشیانی اکبر بادشاه تا عصر

خدیو دین پناه خلدالله ملکه و سلطانه

چون احوال اعیان فضلاء مثل افضل خان و سعدالله خان و دانشمند خان و اعتماد خان عرف شیخ عبدالقوی که داخل وزراء و امراء بوده اند، در ضمن واقعات مندرج است، بهان اکتفا نموده اسامی صدر را درین نمود ثبت ننموده -

۱- مولانا عبدالقادر سهرندی

از احوال علماء بود و مولانا عصام الدین اصفرائی^۲ که تصنیف اطول نمود، بخدست مولانا فرستاده، برکنار کتب متداوله قدیمه حواشی او موجود است و بی گویند که ملا حسن چلبی^۳ محشی مطول که بهندوستان آمد و با مولانا صحبتها داشت معتقد کمال او گشت -

۱ - مآ : 'صدور' - ۲ - سهرند را سابقا سهرند می نوشتند و اسم باسمی بود ، از آنکه تا سهرند شامل سلطنت غزنویه و بتصرف سلاطین غزنوی بود ، بعد آن که فرمانروایان هندوستان فرمان بری سلاطین مغول نمودند ، شاهجهان فرمود که نام این مقام را سهرناد می نوشته باشند - خانی ۱ : ۴۰۳ ، مولانا عبدالقادر سهرندی استاد مخدوم الملک مولانا عبدالله سلطان پوری بود - ۳ - پی : 'عصام الدین اصفرائی' برای مولانا عصام الدین ابراهیم بن عرب شاه صاحب اطول (شرح تلخیص المفتاح) رک به براکمن ۱ : ۳۲۶ و ۲ : ۹۴۵ - ۴ - ظاهرا مراد از ملا حسن چلبی بن محمد شاه متوفی ۸۸۶ هـ - ۱۳۸۱ (براکمن ۱ : ۲۲۹) است - اگر این درست است به سهرندی ملاقاتش ممکن نبود که در عهد اکبر (۹۶۳ تا ۱۰۱۴) بوده -

۲- مولانا عبدالله ولد شیخ شمس الدین سلطانیپوری مشهور بمخدوم الملک

از اعظام فضلاء بود و مولانا در خدمت مولانا عبدالقادر سهرندی تلمذ نمود ،
آباء کرام او از طرف ملتان بسلطانیپور رسیده ، در آنجا سکونت گرفته بودند . [در]
ترویج قواعد شریعت غرا دقیقه ای از دقائق فرو گذاشت نمی نمود . شیر شاه او را
بصدرالاسلام و حضرت جنت آشیانی بشیخ الاسلام و حضرت عرش آشیانی بمخدوم
الملک ملقب ساختند^۱ هیچکس از اهل فضل نزد سلاطین ، رتبه عزت او نیافته ،
حاشیه بر شرح ملا و منهاج العابدین در سیر پیغمبر صلی الله علیه و سلم و ائمه و
رساله کشف الغمه از تصانیف اوست . چون مزاج بادشاه عصر از فضلاء منحرف
شد ، او را بمکه معظمه اخراج نمودند . در آن وقت شیخ ابن حجر مکی صاحب
صواعق محرقة در مکه بقید حیات بود ، استقبالش نموده احترام بسیار بجا آورد و در
غیر موسم در کعبه و نموده تا او زیارت بجا آورد . بعد از چندگاه خبر
باگیری های میرزا محمد حکیم و غیره را شنیده بطمع ریاست^۲ معاودت هندوستان
نموده ، باحمد آباد رسید . در نهمه و نود و یک باشاره شاه [موسوم^۳] از عالم
فنا بعالم بقا رحلت نمود^۴ و مردم بطریق اختفا در جالندهر آورده دفن نمودند ،
صاحب [منتخب التواریخ] بدائونی می نویسد [۲ : ۳۰۳] که مخدوم الملک فتوی
داده که درین ایام بحج رفتن فرض نیست ، چون وجه پرسیدند (برگ ۴۵۱ ب)
گفت که : ' راه مکه منحصر در عراق و دریا است ' و در راه عراق ناسزا از
قزلباش باید شنید و در راه دریا عهد و قول از فرنگی گرفته زبونی باید کشید و
در آن عهد نامه صورت مریم و عیسی علیهما السلام تصویر کرده اند که حکم
یت پرستی دارد ، پس هر دو طریق ممنوع باشد و چندان خزاین و دقایق پدید شد
که قفل آنرا بکلید وهم نتوان کشود . از آنجمله چند صندوق خشت طلا از
گورخانه^۵ مخدوم الملک که به بهانه^۶ اموات دفن کرده بود ، ظاهر شد . همه

- ۱ - این ترجمه بیشتر از بدایونی : ۳ : ۷۰ ببعده ماخوذ است . برای شرح احوال
مخدوم الملک ، رک به طبقات : ۲ : ۴۵۶ باثر الامراء : ۱ : ۵۴۹ و ۳ : ۲۵۲ ،
تکمله براکامن : ۲ : ۶۱۳ و ضمیمه اورینٹل کالج میگزین ماه اوت و نوامبر
۱۹۵۲ - ۲ - وی از هایون بادشاه 'خطاب مخدوم الملک و هم شیخ الاسلام
یافته بود' بدایونی : ۳ : ۷۰ - ۳ - پی : 'سیاحت' - ۴ - اصل : مسموم -
۵ - بدایونی : ۳ : ۷۲ سال رحلتش . ۹۹ ه نوشته است -

داخلِ خزنهٔ عامره گردید و پسران او چند گاه در شکنجه بودند و آنچه نزد مردم ماند، ماند - والله اعلم -

۳- قاضی صدر الدین قریشی عباسی جلندھری

شاگرد مخدوم الملک است، دانشمند متبحر و ممتد اہل تصوف بود و قوت حافظہ بہر تہ ای داشت کہ ہر کتابی^۱ را کہ یکبار مطالعہ کردی، در ذہن وقادش منقش^۲ می شد، عندالاحتاجت صفحہ صفحہ آن از بر می خواند۔ در مجلس عرش آشیانی معزز و محترم و ملازمِ رکابِ سعادت بود و باوجود کمالاتِ علمی درویش مشرب و فقرا دوست بود و وسعتِ مشرب بحدی داشت کہ عوام الناس گمانِ العاد باو می بردند۔ در ہر کہ شیوہ تجرید یافتی، اگرچہ بظاہر مبتدع بودی بملازمت او رفتی و از روی اعتقاد دست بستہ ایستادی و سخنش را حجت دانستی۔ در تاریخ ہداونی [۳ : ۸۴] مسطور است کہ مبتدعی بصوتِ مجذوبی برو گذشت، قاضی دست بستہ بر نادات خویش پیش او بتعظیم ایستاد، او از روی تنہن^۳ گفت کہ خضر^۴ با ماست، قاضی در پای او افتاد کہ مرا بنا، مبتدع گفت بواسطہ کتخدانی دختر نگرانی دارم، آن موقوف بر ہفتصد تنکہ است۔ بعد فراغِ این کار خضر را بتو ملاقات دہم و قاضی فی الحال ہفتصد تنکہ باو داد۔ این شخص بعد از دو روز آمدہ قاضی را بدریا برد۔ خود طویل القامت بود و قاضی کوتاہ قد، در آبی کہ تا بخلق [برد] رفتہ بایستاد و گفت بیا خضر اینجاست، قاضی گفت من آب بازی نمیدانم، گفت ترا بخضر دلالت کردم اگر نتوانی آمد گناہ من چیست؟ و ازین قبیل حکایت بسیار ازو نقل می کنند۔ قاضی را هنگامِ اخراجِ فضلاء از حضور عرشِ آشیانی، خدمت قضای بہروج دادہ، بدر ساختند^۵ و او با پسر خود قاضی شیخ محمد بدآنجا رفتہ بعالم عقبی رسید و پسرش بہ اولاد آنجا توطان گزید^۶۔

- ۱ - 'صہ' گرور زر از خزائہ او ہرآمدہ، طبقات ۲ : ۳۵۹ - ۲ - ہدایونی : ۳ : ۸۴ بعدش افزودہ : 'ثم الہوری' نیز رک بہ طبقات ۲ : ۴۶۰ - ۳ - پی : 'کتابی کہ' - ۴ - پی : 'منتقش' - ۵ - در جمیع نسخ : 'فتانی'، تصحیح قیاسی - ۶ - ہدایونی : 'خضر دایم با ماست' - ۷ - ہدایونی : ۲ : ۲۷۷، 'در زمانیکہ اکبر لاهور را نامزد در اطراف کردہ، ہر یکی را در شہری بمنصبی منصوب گردانیدند، اورا قاضی بندر بہروج از ولایت کجرات ساختہ فرستادند، در ہانجا بجوار رحمتِ حق پیوست' - ۸ - در این ترجمہ صاحبِ مرآة العالم از ہدایونی استفادہ کردہ است اما کاملاً از ان کتاب نہ گرفتہ است۔

۴ - شیخ سعدالله لاهوری

از فرزندان مولانا فتح الله دانشمند، کسب علوم در خدمت والد خود شیخ ابراهیم و بعد از فوت پدر در پیش شیخ بایزید دیپالپوری نموده، توطن لاهور اختیار نمود و شیخ را در بعضی اوقات هنگام درس کتب سلوک حالتی رو میداد که غفلت ازین عالم حاصل می گشت و دو روز سه روز در همان مکان تقرر داشت و نماز و اکل و شرب در میان نبود، چون بحالت صحو می آمد از خادم تعداد اوقات قضا پرسیده، غسل نموده بادای صلوٰه می پرداخت و باز بر مسند افاده متمکن می شد و گاه از غلبه روی حال بسوی مقابر [بدر] می رفت و در قبر کهنه دراز می کشید و پارچه بر رو انداخته مشغول می گشت - عرش آشیانی (برگ ۴۵۲ الف) در ایامی که شیخ زمن شده بود، طلب نمودند و در پالکی انداخته بردند - بادشاه قالیچه انداخته، نشسته با او صحبت داشته و بعضی کلمات استفسار نمودند و شیخ جواب داد - یکی از آنجمله این بود که وصول بحق سبحانه، چگونه شود، گفتند که چنانچه فقیر را در خدمت حضرت بادشاه فرمودند که واضح تر بگویند، بعرض رسانید که این فقیر هر چند باهل دول که وسایط اند توسل می جست، در خدمت نمی رسد، یا بمحنت میرسد - همچنین حال بنده بوسائل است، در بارگاه حضرت حق جل ذکرة، اما وقتیکه طلب از آجانب شود، زود بمقصود واصل میگردد و بعد از رخصت بادشاه فرمودند که ازین مرد بوی سلف می آید - کرامات و خوارق عادات او شهرت تمام دارد، تاریخ تولدش لفظ 'ذاکر' [۹۲۱] و سنین حیاتش اسم 'حکیم' و [۷۸] مجموع این دو [۹۹۹] تاریخ وفاتش می شود -

۵ - شیخ عبدالنبی

از اولاد امام اعظم ابو حنیفه کوفی رحمه الله علیه و نبیره شیخ عبدالقدوس کنگوهی بود - در علوم نقلیه خصوصاً در حدیث سند عالی داشت - در زمان عرش آشیانی اعزاز و احترام فوق الحد یافت، چنانچه یک دو مرتبه کفش او [او] پیش

- ۱ - 'او قرینه در روز گار نداشت' بدایونی ۳ : ۵۲ و بقول صاحب طبقات ۷ : ۶۱ وی بروش ملامتیه سلوک می نمود - ۲ - مآ : 'صحوقتی' - ۳ - آ : 'پرچه'
- ۴ - مآ : 'درگاه حق سبحانه' - ۵ - نیز رک به طبقات ۲ : ۴۵۹ و بدایونی ۳ : ۷۹ - ۸۳ و آثار الامراء ۲ : ۶۰ تذکره علمای هند : ۱۳۴، بختاور شرح احوال عبدالنبی را از بدایونی نگرفته است - ۶ - بدایونی ۳ : ۸۰، 'کفش پیش پای او می نهادند' (یعنی بادشاه) - ۷ - مآ : 'پیش او بادشاه'

بادشاه هم ماندند و بجهت امتناع علم حدیث بخانه شیخ می رفتند و پاپیه بلند صدارت رسیده باوجود افاده علوم باشغال^۲ ماسله^۱ چشتیه مواظبت داشت و حبس نفس را بمرتبه ای رسانده بود که تا یک پهر حبس نفس نموده ، بذکر قلبی مشغول می گشت . بادشاه مبلغی جهت فقرا و شرفاء حرمین حواله او نموده بدان سمت رخصت فرمودند و اخراجش بدین نبط بظهور پیوست ، بعد از چند گاه که بوطن معاودت نمود باو حساب کردند و مطالبه برو بر آورده ، در کچه ری محبوس ساختند و اوبائی چند باشارت در مجلس در آمده بخدمت او را بعالم بقا و آخرت رسانیدند و این قضیه در نهصد و نود و دو بظهور پیوست^۳ .

۹- قاضی نظام بدخشی ملقب بقاضیخان؛

در طریقت مرید شیخ حسین خوارزمی و در علوم نکستی شاکرد مولانا عصام الدین ابراهیم است - اعتبار صوری بمرتبه ای داشت که در بدخشان داخل امراء بود . چون بهند آمد در ملازمت حضرت آشیانی اعتبار و مراتبش^۴ بیشتر شد و خطاب^۵ غازیخانی یافت . تصانیف معتبر دارد ، اول کسبیکه اختراع سجده پیش بادشاه کرد او بود و ملا^۶ عالم کابلی بحسرت می گفت دریغ که من مخترع این امر نشدم ، بسن^۷ هفتاد سالگی در سنه نهصد و نود رحلت کرد .

- ۱ - طبقات : 'حضرت خلیفه' الهی اورا نوازش کرده ، صدرالصدور ساختند و مدت دو سال واثق فایق مهات صدارت کل ممالک محروسه بود. ۲ - پی :
- 'اشتغال' - ۳ - بدایونی اشاره به قتلش نکرده فقط می نویسد 'وفات شیخ در ۹۹۱ ه بود'. مؤلف نزهته الخواطر : ۲۱۹ - ۲۲ هم با بدایونی اتفاق دارد .
- ۴ - ترجمه اش در بدایونی ۳ : ۱۵۳ منصل تر و در طبقات ۲ : ۴۶۵ مختصر تر است از مرآة العالم ، نیز رک به بادشاهنامه ۱ : ۳۴۵ ،
- مآثر رحیمی : ۳ : ۱۹ براکامن ۱ : ۴۲۸ نزهته الخواطر ۴ : ۳۸۱ ،
- زبیر احمد : ۳۲۲ ، در مآثر رحیمی اسمش 'غازی خان بدخشی' مسطور است
- ۵ - پی 'امرایش' - ۶ - 'اورا اول قاضی خانی بعد ازان غازی خانی خطاب دادند' بدایونی . ۷ - 'عالم کابلی عارف مخلص ملای شیرین ادای خوش طبعی موزون حرکاتی بود ، چون مولدش گل بهار نام دیهی از توابع کابل بود ، چندگاه مخلص خود بهاری میساخت' برای تفصیل رک به بدایونی : ۳ :
- ۲۷۰ - ۲۷۲ - ۸ - در جمیع نسخه ها 'پس از' تصحیح از روی بدایونی . ۹ -
- 'قاضی در ۹۹۲ ه در اوده در گذشت' بدایونی ۳ : ۱۵۳ در نزهته الخواطر
- ۴ : ۳۸۱ سال رحلتش ۹۹۳ ه مرقوم است .

۷ - شیخ معین نبیره معین واعظ صاحب معارج النبوت

سلکی بود بصورت بشر ، چند گاه بحسب فرمان اکبر بادشاه بامر قضای لاهور اشتغال داشت . گویند هر گز بالزام حقی امر نکرده ، اگر مدعی الحاح بر فیصل قضایا می نمود ، او بالحاح و زاری میگفت که شا با یکدیگر صلح کنید که من درسیانہ مأخوذ نشوم و شرمندہ نباشم و نیز می گفت که شا هر دو دانا آید و تنها من نادان را با دو دانا کار افتاده ، پس مرا شرمندہ درگاه الهی مسازید و با یکدیگر فهمیده دفع مناقشه نمایید و از مدد معاش خود (برگ ۴۵۲ ب) که کافی بود ، صرف کاتبان می کرد و کتب قیمتی نویسانیده بطالبعلمان می بخشید . در مدت عمرش کار این بود ، هزاران مجلد ازین قبیل بمردم بخشیده باشد و در سنہ لہصد و نود و پنج رحلت نمود .

۸ - شاه فتح الله شیرازی

شاگرد میر غیاث الدین منصور شیرازیست ، در علم الهیات و ریاضیات و طبیعیات و سایر اقسام علوم عقلی و نقلی و طلسمات و نیرنجات و جراثقال ، نظیر خود نداشت . بر حسب فرمان طلب حضرت عرش آشیانی از پیش عادلخان بفتحپور رسید^۳ و حسب التحکم خانخانان و حکیم ابوالفتح باستقبال رفت ، بملازمت آوردند و بمنصب صدارت امتیاز یافت و بادشاه برعایت علم و حکمت و تدبیر و مصلحت در تربیت او فوقی و فرو گذاشتی نکرده ، دختر خرد مظفر^۴ خانرا در

- ۱ - نیز رک طبقات ۲ : ۴۶۸ و بدایونی ۳ : ۹۶ و ۲ : ۲۷۷ - نزهت الخواطر ۴ : ۳۳۲ ، تذکره علمای هند : ۲۲۸ - تقریباً همه عبارت ذیل از بدایونی مأخوذ است . در بدایونی معراج النبوت نوشته شده . ۲ - نیز رک به طبقات ۲ : ۴۵۷ و بدایونی ۲ : ۳۱۵ ببعده و ۳ : ۱۵۴ ذخیره الخوانین : ۱ : ۱۹۴ - ۱۹۵ و مآثر الکرام ۱ : ۲۳۶ - ریاض العارفين : ۲۹۱ ببعده ، مفتاح التواریخ : ۱۹۳ نزهت الخواطر : ۴ : ۲۵۴ ، از سادات شیراز بود ، اعلم العلمای زمان است ، مدتها مقتدای حکام و اکابر فارس بود ، بدایونی ۳ : ۱۵۴ - ۳ - یعنی علی عادل شاه دکنی ۹۶۵ تا ۹۸۷ هـ - ۱۵۵۷ تا ۱۵۷۹ م در سنہ لہصد و نود موافق بیست و شش الهی از دکن بملازمت رسیده ، مشمول مراسم خسروانہ گشت ، طبقات ۲ : ۴۵۷ - ۴ - مظفرخان تربتی (یعنی خواجه مظفر علی) که اولاً دیوان بیرم خان بود بعد آن بحضور اکبر رسیده ترقیها کرد ، رک به مآثر الامراء ۳ : ۲۲۱ - ۲۲۷ .

حبالہ نکاح او آورده و باجہ خود گردائیدند و بخطاب عضدالملک ممتاز فرموده در منصب وزارت با راجہ تودر مل شریک ساختند^۲. شمسہ احوالش از تاریخ بداؤنی (۲ : ۳۱۵) بتحریر در می آید کہ دنیا دوستی بمرتبہ ای داشت کہ بتعلیم اطفال امراء مقید بود و ہر روز بمنازل مقربان رفتہ ، نخست از ہمہ غلام حکیم ابوالفتح خانرا و وقتی پسر شیخ^۳ ابوالفضل و امرا زادہای دیگر ہفت و ہشت سالہ بلکہ خردتران را معلم صبیانی می کرد و تفنگ بر دوش و کیسہ دارو در میان بستہ پیادہ در جاوی بادشاہ می دوید و شان علم را بر خاک میزد و عمل پهلوانی^۴ چنان میکرد کہ ہیچ رستم نکند - سال نھصد و نود [و ہفت]^۵ در کشمیر تب محرق پیدا کرد ، چون خود طیب حاذق بود ، معالجہ بخوردن ہریسہ نمود و ہر چند حکیم علی دران ہنگام منع میکرد ، ممتنع نشد و متقاضی اجل گریبان گیر او گشتہ کشان کشان بدارالبقا برد - در تخت سلیمان کہ کویست در نزدیکی شہر ، پهلوی قبر سید عبداللہ خان چوگان بیگی^۶ مدفون شد و فرشتہ بود^۷ تاریخ

۹۹۷

یافتہ اند و ملک الشعراء شیخ فیضی مرثیہ برای او گفتہ ، بیت آخرینش اینست :
شہنشاہِ جهانرا در وفاتش دیدہ پرخم شد

سکندر اشکِ حسرت رنجت کافلاطون [ز] عالم شد

۹- شیخ مبارک لاگوری^۸

- ۱- از روی بدایونی ۳ : ۱۵۵ گرفته شدہ اما خود بدایونی خطابش عضدالدولہ نوشتہ است ، اورا این خطاب در ۱۹۹۳ دادند ۲ : ۳۴۳ - ۲ - بمرتبہ امارت و مصاحبت و منصب ۳۰ ہزاری رسید^۹ - ذخیرۃ الخوانین : ۱ : ۱۹۴ - ۳ - نسخہ ہی واژہ 'شیخ' ندارد - ۴ - سہویست از صاحب مرآة العالم ازانکہ بدیوانی (۲ : ۳۱۶) گفتہ است - در رسوخ اعتقاد پهلوانی کرد کہ ہیچ رستم نکند - ۵ - تصحیح از روی بدایونی و از روی مادہ تاریخ کہ خود صاحب مرآة العالم درج نمودہ است - ۶ - برای سید عبداللہ خان چوگان بیگی کہ در کشمیر در ہمین سال فوت شد رک بہ بدایونی ۲ : ۲۶۸ - ۷ - برای شرح حالش رک بہ آئین اکبری : ۳ : ۲۳۶ تا ۳۵۲ ، طبقات ۲ : ۴۷۲ و بدایونی ۳ : ۷۳ و مآثرالکرام ۱ : ۱۹۷ ، خلاصتہ التواریخ ۴۳۴ ، نزهتہ الخواطر ۵ : ۳۲۰ - تذکرہ علمای ہند : ۱۷۴ -

از علمای کبار روزگار، اول حال در تقوی و ریاضت بسیار ممتاز و در امر معروف و نهی منکر بجد بود آخر بطوری مشغوف^۲ شده که یکدم [بی] استماع نغمه آرام نمی گرفت و سالك اطوار مختلفه و اوضاع متلوله گردید - چند گاه در عهد سلیم شاه هم صحبت علانی^۳ مهدوی بود و باین طریق مشهور شده، از دست مخدوم الملک و شیخ عبدالنبی و غیره تعبها کشید و در اوائل^۴ عهد عرش آثمیانی، چون جامعه نقشبندیه استیلا داشتند، نسبت^۵ خود باین سلسله درست کرد و چند گاه منسوب بمشایخ همدانی^۶ بود، آخرها که عراقیه دربار را فرو گرفتند، برنگ ایشان سخن میگفت^۷ - بهر حال پیوسته بدرس علوم اشتغال داشت و قرأت عشره قرآن مجید را یاد گرفته بود و پیشتر بادشاه اعزاز بسیار یافت - در آخر عمر ضعف بصر پیدا کرد و منزوی شد و تفسیری نوشت مانند تفسیر کبیر مشتمل بر چهار جلد مسمی به 'منبع نفایس العیون'^۸ و در سنه هزار و یک^۹ در لاهور رحلت کرد، در بداؤنی (برگ ۴۵۳ الف) می آرد که شیخ مبارک تذکره ای بخط خود که ذکر آن در سنه^{۱۰} جلوس اکبر شاهی گذشت، در باب اجتهاد بادشاه و افضلیت ایشان بر جمیع مجتهدین نوشت و شیخ عبدالنبی و مخدوم الملک را چون احادالناس

- ۱ - در جمیع نسخها: 'امرای کبار'، 'علمای'، از بدایونی ۳: ۷۳ گرفته شده -
- ۲ - آ: ۵۴۸ ب 'بجد' - ۳ - سآ: 'مشغوف' - ۴ - پی: 'علاسی' بدایونی (۳: ۷۴) شیخ علانی - برای شرح حال شیخ علانی (مهدی بیانه) بن حسن بنگالی رک به بدایونی ۱: ۲۹۴ - ۴۰۹ و آئین اکبری: ۳: ۳۳۴ -
- ۳ - ۲۳۶ - ۵ - مآثر الامراء (۲: ۵۸۵) 'در عهد آغاز اکبری (که امرای چغتای بیشتر در عرصه بودند)' (بجای آنچه در متن است) - ۶ - در جمیع نسخه ها 'نسب' تصحیح از روی بدایونی - ۷ - متبعین جناب علی همدانی ۹ - ۸ -
- ۸ - در مآثر الامراء (محل مذکور) بعدش افزوده است، 'چنانچه بتشیع اشتها یافت' (پس مراد از عراقیه اهل تشیع آن دیار است) - ۹ - در پایان عمر با آنکه باصره از کار رفته بود به قوت حافظه تفسیر بقید قلم آورد، مآثر الکرام ۱: ۱۹۸ - ۱۰ - زیادت از روی بدایونی ۳: ۷۴ در مآثر الامراء (۲: ۵۸۵) نام کتاب منبع العیون و در مآثر الکرام ۱: ۱۹۸ منبع عیون المعانی -
- ۱۱ - آئین اکبری: ۳: ۳۵۲ 'بیست و چهارم امرداد ماه الهی هفدهم ذیقعد سال هزار و یک بریاض قدس خرامیدند' - ۱۲ - آ: ۵۴۹ ب '۲۴' -

53678

(52676)

گرفته آوردند و آنها بکره گواهی خود بران نوشتند و شیخ^۲ در ذیل آن نوشت که: 'این امریست که از سالها منتظر آن بودم'^۳ -

۱- شیخ فیضی^۴ پسر شیخ مبارک لاگوری

بانواع فضایل و اقسام کمالات اتصاف داشت - در زمان اکبر بادشاه بمدارج دولت و جاه ارتقا نموده ، از ندماء و مصاحبان آن بادشاه ملک بارگاه^۵ بود ، از جناب سلطان خطاب ملک الشعراپی داشت - در آخر حال بواطمه^۶ موافقت وزن کلمه^۷ علامی که خطاب شیخ ابوالفضل برادرش بود ، فیاضی تخلص کرد و صد و یک کتاب تصنیف کرده و از جماعه تالیف او تفسیر بی نقطه مسمی 'بسواطع الالهام' بر مراتب فضل و کمال او حجتی است ساطع و مثنوی نل دمن و دیوانش بر کمال قدرت او در سخنوری و نکته دانی دلیلی است قاطع ، ازوست :

نل گفت که ای طبیب نادان رنجم مفزای بامدادان
آگاه نی تب درون را لشر^۸ چه زنی رگ برون را
چه دست می بری^۹ ای تیغ عشق، گر دادست بپیر زبان ملامت گر زلیخا را
تو ای^{۱۰} کبوتر بام حرم چه میدانی ؟ طپیدن دل مرغان رشته بر پارا
در سنه هزار و چهارم مرض ضیق النفس مبتلا شده ، از مضایق دنیا بفسحت آباد
عقبی رخت هستی کشید و 'فیاض عجم' تاریخ فوتش گردید^{۱۱} و بعضی بطریق

۱۰۰۴

هجوا^{۱۲} نیز تاریخها گفته اند -

- ۱ - رک به بدایونی ۲ : ۲۷۲ - ۲ - یعنی شیخ مبارک ، رک بدایونی محل مذکور -
- ۳ - بختاور خان از بدایونی استفاده کرده است اما کاملاً از آن نقل نه کرده است -
- ۴ - ترجمه اش در طبقات ۲ : ۴۸۶ و بدایونی ۳ : ۲۹۹ ببعده و مآثر الامراء
- ۵ : ۵۸۴ - ۵۹۰ و مآثر الکرام ۱ : ۱۹۸ و ۲ : ۱۵ مفصل تر است از
- سراة العالم ، نیز رک به ذخیره الخوانین : ۱ : ۶۴ - ۶۷ مفتاح التواریخ ،
- ۲۰۰ ، اے - دی - ارشد ، رساله^{۱۳} دکترای در کتابخانه دانشگاه پنجاب
- و مقدمه^{۱۴} انشای فیضی از همین دانشمند - ۵ - 'ملک بارگاه بود' در نسخه
- پی و آ مسطور نیست - ۶ - سآ : 'ناخن' - ۷ - در اصل : 'زنی' - ۸ - از
- غزلی مت غیر از غزل سابق (چه دست الخ) - ۹ - واژه 'هستی' از نسخه آ
- گرفته شده ، ۱۰ - در مآثر الامراء تاریخ ولادتش ۹۵۴ داده است پس
- عمرش در حدود پنجاه بود - ۱۱ - بدایونی شش تا ازینها در ترجمه اش آورده
- و مفتاح النوارینخ ، ص ۲۰۱ برینها افزوده -

۱۱- شیخ ابوالفضل برادر خرد شیخ فیضی

بکمال فضل و دانش موصوف بود و بمتانت عقل و رزانت رای معروف ، در ایام اکبر بادشاه باقصی مراتب جاه و جلال ترقی نموده ، وزیر و مشیر بالاستقلال بود و 'اکبر نامه' و 'عیار دانش' و ترجمه کتاب 'مها بھارت' و مجموعه مکتوبات از جمله تصانیف اوست و آن صاحب فضل و دانش از دکن با معدودی بطریق ایلمنار روانه درگاه آسپانجاہ بود ، در اثنای راه لاله (کذا) برسنگدیو بندیلہ باشاره جهانگیر بادشاه کہ در الہ آباد بودند ، سر راه او گرفته بہ تبغ تیز پیکرش را ریزه ریزه گردانید و بسبب انحراف از مراتب دین متین کہ بین الجمهور مشہور است ، بعضی تاریخ قناش بطریق تعمیه چنین در رشته تحریر کشیده اند :
تبغ اعجاز نہی اللہ سر باغی برید -

۱۰۱۱

در اوایل عہد اکبر بادشاه ، شیخ مخدوم الملک ہرگاہ شیخ ابوالفضل را میدید میگفت کہ چہ خطا کہ در دین ازین بر نخیزد -

۱۲- ملا عبدالقادر ہداؤنی

جامع معقول و منقول بود ، با فضیلت علمی طبع نظم و سلیقہ انشاء عربی و فارسی

- ۱- لیزرک بہ آئین اکبری : ۳۲۵ ببعد - مفتاح التواریخ : ۲۰۵ و خلاصتہ التواریخ ۴۳۴ - ۴۳۶ ، طبقات : ۲ : ۴۵۸ ، مآثر الامراء : ۲ : ۶۰۸ - ۶۲۲ ، تذکرہ علمای ہند : ۴ - ۵ ، ذخیرۃ الخوانین : ۶۷ - ۷۷ ، ابوالفضل (احوال و آثار) از ظہور الدین - ۲ - تاریخ تالیف ۱۰۰۴ - ۳ - ملخص انوار سہیلی از حسین بن علی الواعظ کشفی تاریخ تکمیل ۹۹۶ھ - ۴ - دیباچہ رزم نامہ : دیباچہ ترجمہ فارسی مها بھارت سال تالیف ۹۹۵ھ
- ۵ - مکاتبات علامی کہ بعد از رحلت ابوالفضل خواہر زادہ اش عبدالصمد تدوین دادہ - ۶ - شاید تصحیف 'راجہ بیر سنگہ دیو' است - رک بہ توزک جهانگیری - مقدمہ ص ۱۰ - ۷ - آ : 'می بودند' - ۸ - پی 'زیر و زبر' - ۹ - پی 'مبین' - ۱۰ - ہدایونی (۳ : ۷۲) ، 'ہتلامذہ خویش می گنت' - ۱۱ - در تاریخ ہدایونی ۳ : ۱ - ۱۶ بعنوان 'بندی از احوال مؤلف کتاب' یعنی ملا عبدالقادر (بیشتر از روی بیانات خود ہدایونی) در تاریخ مذکور ←

و نجوم و حساب و وقوف در نغمه^۱ ولایت^۲ و هندی به رتبه^۳ کمال داشت و قادری تخلص او بود ، کسب علوم در خدمت شیخ مبارک ناگوری کرده و چهل سال هم صحبت شیخ فیضی و شیخ ابوالفضل پسران شیخ مذکوره بوده ، اما چها که بحال اینها نپرداخته - در مؤلف خود مینویسد که اگرچه حقوق^۴ اینها بر ذمه من بمبارست ، لیکن از حمیت دین متین حق پوشی نتوانستم کرد . بعد ازان [بسفارش جلال خان قورچی بدایونی] بملازمت عرش آشیانی رسید ، [بسبب خوش انجانی بخدمت امامت روز چارشنبه - بدایونی] ممتاز گردید و حسب الحکم آن بادشاه جنجاه رزمناسه که عبارت از مهابهارت باشد و انتخاب (برگ ۴۵۳ ب) جامع رشیدی و بحرالاسرار^۵ و ترجمه راماین که بیست و پنجهزار اشلوکست بعبارت ملیص و مناسب نوشته و یکصد و پنجاه اشرفی و ده هزار تنکه^۶ میاه انعام یافته و تالیف تاریخ بدایونی نموده و بیجاها^۷ ، بعضی احوال چهل ساله^۸ آن بادشاه بقید قلم آورده و تا حیات خود مخفی میداشته ، در زمان جه نگیر بادشاه که این خبر بمسامع ایشان رسید ، اولاد او را طلبداشته مورد اعراض ساختند و آنها گفتند که ما بخرد مال بودیم ، خبری نداریم و شما که نوشته دادند اگر نزد ما بهم رسد ، سیاست کردنی باشیم - در مؤلف خویش می نویسد که تا سال سی و هشت جلوس عرش آشیانی ماخذ اثر^۹ آن طبقات اکبر شاهی تالیف میرزا

← مرتب کرده است که خیلی مفصل است و در آن ترجمه ایرا که مرآة العالم دارد نیز آورده است بر ص ۱۲ ، اختلافات آن متن را در حواشی و در متن به علامت ت نوشته شد نیز رک به طبقات : ۲ : ۴۶۸ مفتاح : ۱۹۹ ، تذکره علمای هند : ۱۳۰ دایرة المعارف اسلام : ۱ : ۵۵۵ ، تاریخ ادبیات ایران از هرمان ایه بامداد اشاریه -

۱ - ت : 'ولایتی' : لیزرک برای هنرهای ملا به مکتوب فیضی که باکبر شاه درباب او نوشته و منقول است در تاریخ بدایونی ۳ : ۳۰۴ - ۲ - 'اگرچه حقوق الخ' حاصل عبارتی است که بدایونی در ۳ : ۳۰۵ آورده است - ۳ - اصل : الاسماء ، تصحیح از روی ت بدایونی (۲ : ۳۳۶ و ۳۶۶) گفته است که ترجمه کتاب راماین را که در عرض چهار سال نوشته بود ، در ۹۹۷ تمام ساخته و این که بر ترجمه بحرالاسرار ده هزار تنکه مرادی انعام یافت و اسپ بدو بخشیدند ، رک به بدایونی ۲ : ۴۰۲ ، اما ذکر انعام یک صد و پنجاه اشرفی در بدایونی پیدا نه شد - برای تفصیل آثارش رک به آردو دایرة المعارف اسلامیة ۴ : ۱۴۴ - ۴ - ت : رعایت وقت (بجای و بی محابا) -

ذنام الدین احمد است کہ فقیر نام و تاریخ آن را لظامی یافته و چون در سال سی

۱۰۰۱

و نہ میرزای متودہ میر مجمع فضایل و ہنر در سن چہل و پنج سالگی از عالم بیوفا گشت ، سوانح دو سال را از پیش خود ابراز نمودہ - این حقیر حسن اخلاق ازو مذاہدہ کردہ وجہ دینی باو داشتہ ، در تاریخ فوت او گفتہ 'گوہر بی بہا ز دنیا رفت'

۱۰۰۳

و قادری در تاریخ گویی قدرت تمام داشت ، از نتایج طبع اوست :
بجای راستان شد خان اعظم ولی در رغم شاہنشاہ کج رفت
چو پرسیدم ز دل تاریخ اینسال بگفتا : میرزا کوکہ بچ رفت

۱۰۰۲

و تاریخ ریش تراشیدن شیخ فیضی و ابوالفضل بعد از مرگ پدر 'موتراش چند'

۱۰۰۳

یافتہ و بداؤنی می نویسد کہ ہر چند شیخ مبارک را بحسب استادی برمن حق عظیم است ، لیکن چون او و پسرانش را غلو در وادی تغییرملت بہم رسید ، آنجہت سابق نماند و چون قادری با شیخ ابوالفتح گجراتی ، داماد میر سید محمد جونپوری کہ بمہدویت اشتہار داشت ، اختلاط و اعتقاد تمام پیدا کردہ تلقین ذکر ازو گرفتہ بود ، ظاہرا برین قاعدہ ازین راہ اورا نیز متہم بمہدویت می داشتند ، چنانچہ از تالیف او ظاہر می گردد -

۱۳- مولانا میرک شطرنجی

فاضل مستعد بود و با عبدالمومن خان و عبداللہ خان^۲ مصاحبہ مینمود و شطرنج با او می باخت - ازین جہت^۳ ملقب بشطرنج شدہ بود ، روزی در وقت باختن شطرنج لطیفہ از زبان مولانا برآمد کہ موافق مزاج خان نبود ، حکم کرد کہ بینی مولانا ببرند و بعد از وقوع این واقعہ بلاہور آمدہ ، ملازمت عرش آشیانی

۱- ت : 'این ہم از' (بجای از) - ۲ - بدایونی راجع بہ شطرنجی نہ نوشتہ و در طبقات اکبری ذکری از میرک شاہ دارد کہ شرح حصن الحصین در ۹۵۶ ہ نوشتہ شاید کہ وی مراد است - ۳ - عبداللہ خان اول (۹۴۶ - ۹۴۷) و عبداللہ خان دوم (۹۹۱ - ۱۰۰۶) - ۴ - پی : 'سبب'

نمود و مطرح عنایات گشت و بجران هنرور^۱ حکم شد که این عیب مولانا را بپوشند و آنها بینی را چنان راست کردند^۲ که غیر از خطی ظاهر نبود. چند گاه در لاهور بافاده علوم عقلیه قیام داشت و مردم ازو مستفید می شدند. بعد ازان که عبدالله خان و عبدالمومن در گذشتند بوطن معاودت نمود.

۱۴ - مولانا محمد یزدی

از تلامذه مولانا^۳ میرزا جان بود، در مذهب امامیه تعصب و تصلب داشت^۴. بهندوستان آمده ملازمت عرش اشیانی نمود و معزز و محترم گشت. چون صورت مجلس را مشاهده نمود، بمقتضای 'الناس علی دین ملوکهم' با شیخ ابوالفضل موافقت نمود و تعصب مذهب خود را از دست داد. میگویند چون دید که روز بروز طرح تازه میشود مباحثات را با شیخ متعسر^۵ دید، از وضع خود پشیمان شد و رخصت حریم گرفت. پیش از رسیدن بسورت در بعضی از منازل قطاع الطریق در راه برو تاخت آوردند. مولانا با تمامی همراهان و آنچه همراه داشت غایب شد^۶.

۱۵ - مولانا علاءالدین لاری ولد کمال الدین حسین

از تلامذه مولانا جلال^۱ دوانی، شافعی المذهب بود، از وطن مهاجرت

-
- ۱ - پی 'هنر پرور' - ۲ - پی : 'ساختند' - ۳ - کذا ایضا در طبقات ۲ : ۴۶ ، برای حبیب الله میرزا جان الشیرازی المحقق الباغندی رک به براکلن ۲ : ۴۱۴ و تکمله براکلن ۲ : ۵۹۴ - ۴ - برای تفصیل رک به بدایونی ۲ : ۲۱۱ و ۲۵۹ - ۵ - وی در ۹۸۴ بهند آمده : طبقات ۲ : ۴۶۰ و بدایونی : ۲ : ۲۱۱ - ۶ - مآ : 'متغیر و مدار' - ۷ - با بدایونی ۲ : ۲۷۶ و ۳ : ۷۹ مطابقت ندارد، وی گفته است که در (۹۸۷) ملا محمد یزدی راقاضی القضاة جونپور مقرر کردند او در صوبه^۲ جونپور رفته فتوی بوجوب خروج و بغی بر پادشاه داد. او را بتقریبی از آنجا طلبیدند و در راه موکلان پادشاهی در آب جرن غرق ساختند. در مآثر الامراء ۱ : ۴۷۲ نوشته شده که میرزا محمد را در سال ۲۳ بصدارت جونپور فرستادند - ۸ - نیزرک به طبقات ۲ : ۴۵۸ و بدایونی ۳ : ۲۳۷ و ۲ : ۵۵ ، بقولش می آخوند خانزمان بود از پیشش به آگره آمد و اشتغال بدرس علوم نموده و حج رفت و در آن سفر فوت شد در ۵۶۹ ه و این با مرآة العالم اختلاف دارد. وی صاحب حواشی بر شرح عقائد نسفی است، برای حکایتی راجع -

نمود ، با کبر آباد آمد و خبر او بعرض آشیانی رسید ، با احترام او را طلبیدند . از آنجا که ترفعا و علو در طبیعت داشت ، ملازمت کرده طرف راست متوجه شد و در ایستادن تقدم بر خان اعظم نمود . میر نوزک آمده بمولانا گفت که شما در جرگه فضلای ایستاده شوید . این مقوله بر طبعش خورد ، گفت که : اگر عالمی بر جهان تقسم کند چه می شود ؟ معلوم شد که اینجا علم را عزت نیست ، همچنین گفته از مجلس بر آمده باز نیامد . پادشاه از آنجا که توجه بحال فضلاء داشت و این مرد غریب درین ملک افتاده بود ، چهار هزار بیگمه در سنبهل بطریق سیورغال باو مرحمت نمودند و او در سنبهل رفته اقامت گزید و بافاده علوم متوجه شد . در آنجا رخت هستی بر بست .

۱۶ - شیخ الہدایہ لنگر خانی^۲

از فضلای مقرری اکبر شاهی بود و تقوی بہرتبہ کمال داشت کہ مشہور بمنفی گشته بود و از هیچ کس عطیہ و ہدیہ قبول نمی کرد . امراء و ملوک در خدمتش می رسیدند لیکن صحبت بآنها کم می داشت . بعضی امراء جهت امتحانش

۱ - باین کتاب رک بہ بدایونی ۳ : ۱۷۶ ، بلا خمن (ترجمہ آیین اکبری : ۵۴۰۴) بظاہر آنچه راجع بہ ملا علاءالدین نوشتہ است از مرآة العالم اخذ نمودہ است و آنچه در تذکرہ علمای ہند ص ۱۴۱ دارد از بدایونی مأخوذ است . ۹ - مآ : 'علی' - ۱۰ - مآ : 'مولانا کمال الدین' ۱۱ - برای ملا جلال الدین دوانی ، رک بالفوائد البچیہ طبع قاہرہ ۱۳۲۴ ، ص ۸۹ - The Encyclopaedia of Islam, 2 : 174 - اصل - ترفہ ، تصحیح قیاسی است . ۲ - ہی : 'تقدیم' - ۳ - اصل : لشکر خانی ، تصحیح از طبقات ۲ : ۴۶۱ و بدایونی ۳ : ۱۵۴ ، طبق بدایونی : این کلمہ منسوب است بہ محلہ از لاہور (رک برای محلہ لنگر خان بہ Sayyid Muhammad Latif, Lahore it's History, Architectural Remains and Antiquities, Lahore 1956-57 (Reprint) p. 93 - داد گاہ عالی این زمان و رئیس ادارہ محاسبات در حدود محلہ لنگر خان سابق واقع است . بدایونی اضافہ میکند : عمرش قریب بہشتاد است . بختاور شرحش مفصل تر از بدایونی نوشتہ است . نیز رک بہ تذکرہ علمای ہند : ۲۶ و نزہتہ الخواطر ۵ : ۸۳ -

شبها زر در صحن خانه اش می انداختند - علی الصباح متعلقانش در خدمت شیخ می بردند و او بخانه امراء رفته بعد از تفحص می رسانید - قوت شیخ و فرزندان (برگ ۵۴ الف) از اجرت چند آسیا بود که در خانه نصب نموده بودند و زنان محله آمده اس مینمودند -

۱۷ - شیخ احمد فیاض امیثوی وال

از فحول علماء کرام^۲ و صاحب نقوی و ریاضات^۴ بود - در کبر سن بر بستر بیماری ، در یکسال قرآن را حفظ کرد و اکثر کتب متداوله در ذکر داشت ، اگر شاگرد غلط کردی از یاد گفتی -

۱۸ - سید صدر جهان بهانی

و آن دیهی است از توابع قنوج ، سیدی فاضل خوش طبع و اکثر عمر او در اردوی اکبر شاهی گذشته و کسب کمالات در خدمت شیخ عبدالنبی نموده و بسعی شیخ چندین سال مفتی ممالک محروسه بود و بعد از آنکه همراه حکیم هم بابلیچگری عبدالله^۶ خان والی توران رفته^۷ برگشته آمد ، بمنصب صدارت سرانراز

۱ - بدایونی و طبقات ۲ : ۶۱ : ۴ احمدی ، بدایونی که بصحبتش رسیده ترجمه اش را مفصل تر دارد نیز رک نزهته الخواطر ۴ : ۳۱ و تذکره علمای هند : ۱۴ - ۲ - بدایونی : 'انبیثوی وال' - ۳ - پی : 'کبار' - ۴ - پی : 'ریاضت' - ۵ - پی : 'اکثر' - ۶ - بدیوانی ۳ : ۱۴۱ در ترجمه اش بعضی کلمات ذم آمیز نوشته است ، در مآثر الامراء ۳ : ۳۴۸ ، ترجمه اش مفصل تر است - نیز رک بد نزهته الخواطر : ۵ : ۱۷۸ و تذکره علمای هند : ۹۲ - ما 'بدنهانی' آ : 'بهانی' - ۷ - بدایونی این اسم نه برده است - ۸ - در رمضان ۹۹۴ هجرت عزا پرسی سکندر خان پدر عبدالله خان (ثانی) جانب ماوراءالنهر روانه گشتند (بدایونی ۲ : ۳۵۴ ، عبدالله خان مذکور بعد پدرش در ۹۹۱ تحت نشین شد) و همین طور گفته است صاحب مآثر الامراء : ۱ : ۵۶۴ که سید را و دیگران را برای پرمش فرستادند ، اما در مآثر الامراء ۳ : ۳۴۹ ، مسئله انحراف دینی اکبر هم در بیان بود ، بقولش سید بهانی در سال ۳۱ بتوران رفت و به سال ۳۴ مراجعت کرده بکابل رسید ، در مآثر ۲ : ۳۹۲ گفته شده که سید با دو پسر در دین الهی داخل شد -

گشت و در عهد جهانگیر بادشاه نیز مرتبهٔ امارت داشت^۱ و سید مصطفی ولد مرتضی خان مرحوم نبیرهٔ آن مغفور که تاریخ فوت و سنین عمرش استفسار کرده، نشان داد که در سنه هزار و بیست رحلت نمود و صد و بیست^۲ سال^۳ عمر داشت.

۱۹ - شیخ منور^۴ لاهوری

از تلامذۂ خاص شیخ سعدالله و خواهرزادهٔ او می شد، بدعاء جد و اوستاد در بیست سالگی از تحصیل علوم فارغ شد و بر مسند درس و افاده متمکن گشت و قرآن مجید با قرأت سبع محفوظ او بود و قوت حافظهٔ بمرتبه ای داشت که اکثر تفاسیر در ذکرش بود خصوصا تفسیر بیضاوی. چون صیت فضیلتش بسمع عرش آسمانی رسید او را طلب نموده در ملک فضلی یگانه^۵ معادت منسلک گردانیدند و پیاپی عزت و احترام رسید. شرح مشارق الانوار در حدیث و شرح بدیع البیان و شرح ارشاد قاضی، از تصانیف اوست. در هنگام اخراج علماء در قلعه^۶ گوالیار بحبس افتاد، در سنه هزار و یازده هجری هانجا برحمت حق پیوست. شیخ کبیر ولدش فاضل مستعد بود و کتب عقلیه و نقلیه باقتدای درس می گفت، در سن هزار و بیست و شش هجری در احمد آباد بعالم بقا خرامیده در مزار فایض الانوار [خانداش]^۷ در زمرهٔ خدام مدفون گردید^۸.

- ۱ - عنایات و مهربانی های جهانگیر بر سید مذکور در چند جا در توزک جهانگیری نوشته شده، رک به ترجمه^۹ آردو آن کتاب بامداد اشاریه - ۲ - سآ : هشت.
- ۳ - مؤلف مآثر الامراء با این تاریخ اتفاق دارد و می نویسد : صد و بیست عمر داشت، اصلا در عقل و حواس فتوری راه نیافت، اگر چه مؤلف مرآة العالم از بدایونی استفاده نموده است اما بدایونی مال رحلت سید صدر نه نوشته است و این اضافهٔ بختاور خان است - ۴ - در طبقات ۲ : ۴۶۱ و بدایونی ۲ : ۵۲ و ۲ : ۲۷۷ مذکور است که چون علمای لاهور را حلای وطن نردند شیخ را به مالوه فرستادند و صدارت آن صوبه بدو تفویض گشت.
- ۵ - در جمیع نسخ 'خانه اش' - ۶ - بدایونی : ۳ : ۱۰۶ - ۱۰۸ شرحش مفصلا نوشته است، اما راجع به سال رحلتش اشاره ای نه نموده است.

۲۰ - مولانا جہاں تلہٹی

فاضل مدقق و شاگرد شیخ اسحاق و شیخ سعد اللہ^۲ بود، باوجود کمالات علمی مشرفی عالی از فقر داشت و اعتقاد او بحضرت قدوة المشایخ شیخ علی ہجویری ہمرتبہای بود کہ زیادہ ازان متصور نباشد۔ ہر روز تا دوازده سال بزیارت مرقد منورش میرفت اگرچہ باد و باران می شد۔ نقل کردہ کہ دو روز طعام میسر نشد بنا بر قلق و اضطراب از خانہ برآمدہ، بہ باغ خانخانان رقتم، در زیر درخت توت شاخ بدست گرفتہ ایستادم و پیش ازین دو ماہ موسم توت گذشتہ بود، ناگاہ شاخی از درخت جنبید، نظر کردم، دیدم شخصی نورانی بر شاخ نشستہ فرمود کہ جہاں! توت میخوری؟ گفتم: بلی، شاخ را افشانند، توت بر زمین ریخت، از زمین چیدہ خوردم، باز فرمود دیگر میخوری؟ باز شاخ را جنبانید، توت دیگر افتاد، آنرا نیز خوردم و از اضطراب جوع بر آمدم، فرمود کہ خدمت ما بسیار نمودہ ای، پنج روپیہ^۳ توکردیم و از نظر غایب شد۔ معلوم کردم کہ روح مطہر شیخ علی ہجویری بود، از آنروز مردم از امراء و شاگردان و غیرہم ہدایا می فرستند، حساب می کنم، روزی پنج روپیہ می شود۔

۱ - بدایونی (۳ : ۱۰۵) کہ ترجمہ اش را دارد می گوید کہ تلہ محلہ ای بود در لاہور، بوقت تالیف تاریخ بدایونی (حدود ۱۰۰۴ھ) عمر مولانا جہاں میان پنجاہ و شصت بود۔ نیز رک بہ طبقات ۲ : ۴۶۳ - ۲ - ظاہرا مراد از شیخ اسحاق کاکو لاہوری (متوفی ۹۹۶ھ) است، برایش رک بہ ۳ : ۵۱، بدایونی در ۹۹۵ھ بخدمتش حاضر بود۔ ۳ - مقصود مؤلف شاید شیخ سعداللہ لاہوری (متوفی ۹۹۹ھ) باشد یا شاید شیخ سعداللہ بنی اسرائیل تلمیذ شیخ اسحاق کاکو مترجم در بدایونی : ۳ : ۲۵۳ - ۴ - بدایونی این واقعہ نہ نوشتہ است۔ ۵ - شاید ابن ہان باغ است کہ در سکینتہ الاولیاء بنام باغ عبدالرحیم خان مذکور است رک بہ ضمیمہ اورینٹل میگزین نوامبر ۱۹۵۰ م بذیل فوائد متفرقہ ص ۶، عدد ۱۷، نیز رک بہ ۱۵۵ : Latif، Lahore - این کتاب ذکری از باغ مہابت خان دارد و چون او ہم ملقب بخانخانان شد ممکن است باغ او نیز باغ خانخانان موسوم بود۔

۲۱ - مولانا میر کلان محدث

نواسه^{۲۰} مولانا خواجہ کوهیست، اکتساب علوم حدیث در خدمت حضرت سید^{۲۱} میرک شاہ محدث ولد میر جمال الدین محدث نموده بود، در عهد اکبر بادشاہ از ہرات با والد خود بہندوستان آمد و عرش آشیانی را با مولانا اعتقادی بہم رسیدہ بود، جهانگیر بادشاہ پیش او تلمذ نمود و مردم ازو کسب علم حدیث کردند (برگ ۴۵۴ ب) و چون خواجہ^{۲۲} عبدالشہید^{۲۳} بہندوستان آمدہ از خدمت مولانا درس حدیث درخواست فرمود، مولانا بتواضع پیش آمدہ التماس نمود کہ مرا در سلک مریدان خود در آورید و تلقین طریقہ خواجہا نماید۔ و بعد از تواضع طرفین مولانا درس حدیث فرمود و خواجہ تلقین طریقہ^{۲۴} خواجہا را رخ نمود۔ بعد از فراغ مولانا کتاب شکوۃ را کہ بتصحیح چندی از محدثین رسیدہ بود، بخدمت خواجہ گزرانید و عرض کرد کہ اعز اشیاء نزد فقیر ہمین بود، و خواجہ خرقہ حضرت خواجہ احرار قدس سرہ را بر آورده باو عطا فرمود۔^{۲۵} مولانا در اکبر آباد از دار فنا بدار بقا رحلت کرد^{۲۶}۔

- ۱ - نیز رک بہ طبقات ۲ : ۴۶۶ و ہدایونی ۳ : ۱۵۱، توزکِ جهانگیری (آردو) بامداد اشاریہ، مآثرالکرام ۳ : ۸۹ و تذکرہ علمای ہند ص ۲۳۰ - قاضی محمد اسلم قرابت دار او بود - ۲ - نیرہ - ۳ - رک بہ ترجمہ^{۲۷} سید میرک شاہ و سید جمال الدین عطاء اللہ - ۴ - رک بہ ہدایونی ۲ : ۱۷۰ و توزکِ جهانگیری (آردو) ۱ : ۸ - ۵ - وی خلف رشید خواجہ محمد عبید اللہ معروف بہ خواجہ خلف حضرت خواجہ ناصر الدین عبید اللہ احرار (متوفی ۵۸۹۶ھ) است - ہیجده یا بیست سال در ہند ماند و قریب ارحال عازم سمرقند شد و آنجا در ۹۸۲ھ وفات یافت - نیز رک بہ طبقات ۲ : ۴۷۲ و ہدایونی ۳ : ۴۰ - ۶ - ہدایونی در شرح میر کلان محدث راجع بہ خواجہ عبدالشہید چیزی نہ نوشتہ است - ۷ - از خواجہ احرار در متن خواجہ ناصر الدین عبید اللہ مراد نمی تواند شد، از آنکہ ولادت خواجہ عبدالشہید چند سال بعد وفات ناصر الدین واقع شد - ظاہرا پدر خواجہ عبدالشہید مراد است و کلمہ ای از متن افتادہ - ۸ - در ۹۸۱ھ بعمر ہشتاد - بقول ہدایونی (محل مذکور) اما مآثر الکریم ۱ : ۲۰۷ 'در ۹۸۳ھ' در 'در عمر صد سالگی' دارد - در ایجد العلوم : ۹۰۴ 'و توفی بها ۹۸۳ھ مدفون بآگرہ'۔

۲۲ - قاضی نور الله شستسری^۱

از فضیله مقرر بود، و مذهب امامیه داشت و بر تقیه عمل مینمود -
و باوجود که در اصول و فروع خود او را مهارت تمام بود، کتب فقه حنفیه را
مطالعه می کرد، بوسیله^۲ حکیم ابوالفتح بملازمت اکبر بادشاه رسید - و چون
شیخ معین قاضی لاهور، بضعف قوی از کار باز ماند، قاضی نور الله را بآن
عهد منصوب گردانیدند و او بوجه احسن قضایای شرعیه را مطابق مسائل حنفیه^۳
فیصل می داد - در زمان جنت مکانی^۴ بعد از عزل برکاب پیوست، روزی کلمه ای
از زبانش برآمد که موافق مزاج بادشاهزاده نبود او را چند کوره^۵ خاردار زده،
بعالم اخروی رسانیدند^۶، صاحب تصانیف^۷، تعدده^۸ لایقه است -

۲۳ - مولانا محمد فاضل کابلی^۷

اصالش از اردستان^۸ و از فرزندان عین القضاة^۹ همدانی است، بسمرقند رفته
در خدمت مولانا صادق^{۱۰} حلوانی تلمذ نموده، از آنجا بلاهور آمده، توطن اختیار

-
- ۱ - نیز رک ۱، طبقات ۲ : ۴۶۸ بدایونی ۳ : ۱۳۷ و تذکره ریاض العارفین :
۳۹۶ - ۳۹۷، تذکره علمای هند : ۲۴۵، مفتاح : ۲۲۰، نزهته الخواطر
د : ۴۲۷ - ۲ - پی 'حنفیه' - ۳ - سال جلوس جهانگیر
۱۰۱۴ هـ بود - ۴ - قازیانہ - شلاق - ۵ - وفات قاضی نورالله در ۱۰۱۹ هـ
واقع شد، ریاض العارفین : ۴۰۶، مدت عمرش هفتاد سال برای شرح
وجوه گشته شدنش از قلم پادشاه جهانگیر : توزک جهانگیری (آردو)
۱ : ۱۵۳ - ۶ - برای مصنفاتش رک ۱، تکلمه^{۱۱} براکمن ۲ : ۶۰۷ و
مواضع دیگر در آن کتاب بامداد اشاریه - ۷ - در کنبو : ۳ : ۲۹۶
اسخ مولانا محمد فاضل بدخشی مرقوم است - نیز رک ۱، پادشاهنامه ۱ :
۳۴، حکایتی در مآثر الامراء ۱ : ۴۸۸ راجع باو مذکور است - ۸ - در
عراق عجم، ۳۴ فرسنگ از اصفهان در شمال مشرق : نزهته القلوب ص ۵۱
و ۶۸ - در آروستاق - ۹ - یعنی ابوالفضائل عبدالله بن محمد المیانجی الهمدانی
متونی^{۱۲} ۵۳۴ صاحب زبده الحقائق (نفعات الانس : ۴۷۵) - ۱۰ - وی سمرقندی
بود، بپند آمد و بعد چندی بچچ رفت و در ۹۷۸ بقصد مراجعت بوطن به ←

کرده ، ملازمت جنت مکانی نمود و صدارت صوبہ پنجاب باو مرحمت شد و بعد ازان خدمت میر عدلی عسکر بر او قرار یافت و تا ابتدای سلطنت حضرت صاحب قران ثانی ، بخدمت مذکورہ قیام داشت ، بعد ازان استعفا کی کرد و بلاہور آمدہ برجادہ ہای درس متمکن گشت - سنہ ہزار و پنجاہ بعالم جاودانی خرامید ، مرقدش در مزار^۲ بی بی حاج و تاج است -

۲۴ - مولانا عبدالسلام^۲ لاہوری

از فضلائی متبحرین بودہ ، استفادہ از خدمت شیخ اسحاق و شیخ سعد اللہ و قاضی صدرالدین و شاہ فتح اللہ شیرازی نمودہ و در فقہت ید طولی داشت - قریب پنجاہ سال بر مسند افادہ متمکن بود ، و در آخر عمر کہ پسر خرد خود را بیضاوی درس می گفت ، و حاشیہ بر بیضاوی نوشت ، می فرمود سخنان بسیار بر کتب متداولہ داشتم و بر اہل فضل عرض کردہ بودم ، و در معرض قبول افتادہ بود ، لیکن از کثرت درس فرصت نیافتم کہ در قید تحریر در آورم - الحال کہ سن [او] قریب بنود سالگی رسیدہ ، و قوای ضعیف گشت ، و قوت حافظہ نماندہ ، ہم از خاطر برآمدہ ، (؟) و تاسف می نمود ، در سن احدی جلوس صاحبقران ثانی از عالم فانی بعالم جاودانی خرامید -

۲۵ - قاضی نصیرالدین برہالپوری^۳

از مشاہیر فضلائی عصر بود و کسب علوم پیش پدر نمودہ کہ قاضی

← کابل رسید و بوقت تالیف ہدایونی آنجا بود - صاحب دیوان است رک بہ طبقات ۲ : ۴۵۸ و ہدایونی ۳ : ۲۵۶ و تحفۃ الکرام ۲ : ۳۱۲ -

۱ - 'بعد ازان استعفا کرد بلاہور آمدہ برجادہ ہای درس متمکن گشت' از آگرفتہ شدہ ، نسخہ اصل ندارد - ۲ - یعنی مقبرہ معروف بہ بی بی پاکدامنان (رک بہ تحقیقات چشتی ص ۳۱۲) - ۳ - نیز رک بہ بادشاہنامہ ۱ : ۳۴۲

مآثر الامراء : ۳ : ۵۸۸ ، مآثر الکرام ۱ : ۲۳۶ و تذکرہ علمای ہند : ۱۲

نسخہ پی شرح عبدالسلام ندارد - ۴ - ۵۱۰۳۷ - ۵ - 'مآثر رحیمی' ۳ : ۲۰ و توزک جهانگیری (اردو) ۶ : ۲۸۷ ، ۳۱۰ ، 'تحفۃ الکرام' ۲ : ۲۳ ترجمہ اش مفصل دارد ، نیز رک بہ مرآة جهان نما : ۵۵۲ ب کہ شرح پسرش قاضی عباس (متعاقق بعہد عالمگیری) : ۵۵۳ ب ہم دارد و تذکرہ علمای ہند - ۲۳۹

سراج الدین نام داشت - روزی عبدالرحیم خانخانان بدیدن قاضی سراج رفت و مقدمات علمی مذکور شد و ملا شکر الله که آخر مخاطب بافضلخان گشته بود ، دران ایام تازه از شیراز رسیده ، با خان مسطور بسر میبرد ، (برگ ۴۵۵ الف) نیز دران مجلس حاضر بود و قاضی نصیرالدین که دران هنگام شانزده ساله بود ، در هر مقدمه دخل بجا نموده ، مطالب را بوجه احسن تقریر میکرد ، خانخانان بر جودت طبع و دقت فکر او تحسین نموده ، آخر بتدریج صحبت قاضی با خانخانان خوب بسر آمده ، با شیخ علم الله که عالم علمای آن عصر بوده ، خسر قاضی میشد ، نیز در آن مجلس تشریف فرموده افاده و افاضه مینمود و قاضی با شیخ مذکور مذاکره و مباحثه نموده اکثر اوقات غالب می آمد و شیخ ازین معنی بغایت آزرده بود و چون قاضی هر حدیث را بر قیاس ترجیح میداد ، بلکه از فحوای کلام او انکار قیاس معلوم میشد و حدیث 'علمای امنی کانبیاء بنی اسرائیل' را موضوع میگفت ، شیخ علم الله باوجود نسبت دامادی فتوی کشتن و سوختن قاضی داد و در آن باب محضری نوشته ، غیر از شیخ محمد فضل الله و شیخ محمد عیسی سندهی که از اعظام مشایخ آنجا بودند همه علماء و فضلاء بر آن مهر کردند و در خلاف قاضی اتفاق نمودند و بسبب آنکه خانخانان معاون قاضی بود و قاضی هم جوابهای مسکت میداد و شیخ محمد فضل الله و شیخ عیسی مهر نکرده بودند ، رفع این مقدمه شد و مضرتی بقاضی نرسید - چون بعد از طول مدت در مستقرالخلافة اکبر آباد بوسیله آصف خان ملازمت جنت مکانی نمود ، از کمال مهربانی قاضی را در آغوش کشیده و باقسام تفقد نواختند و چند روز بحضور معزز و محترم مانده ، بواسطه آصف خان رخصت معاودت حاصل نموده به برهانپور رفت

- ۱ - از روی تحفة الکرام ، اما در مآثر رحیمی ۳ : ۲۰ نامش شیخ سراج محمد است - ۲ - برای شرحش رک به مآثر رحیمی ۳ : ۲۷ و بادشاه نامه ۱ : ۳۳۹ ، کتب ۳ : ۲۹۶ - ۲۹۷ و مآثر الامراء ۱ : ۱۴۵ او خطاب افضل خان از جهانگیر یافت - ۳ - آ : 'هیجده ساله' - ۴ - ہی : 'بصحبت'
- ۵ - ہی : 'شیخ عیسی سندهی' - ۶ - کلمه 'مشایخ' از آ گرفته شده - ۷ - مآ : 'خلافت' - ۸ - برای جزئیات این واقعه رک به تحفة الکرام ۳ : ۲۴ - ۹ - آ : 'به' - ۱۰ - ہی : 'از اقسام' - ۱۱ - در مآثر رحیمی محل مذکور گفته است که بتوجه خانخانان وی بجاز رفت و مدتی در حرمین ماند و با علما و فضلائی آنجا بمباحثه مشغولی گشته ، در اواخر ۱۰۶۴ به بیجاپور ←

و بقیه^۱ عمر در مرضیات ایزدی صرف نموده ، در سنه هزار و سی و یک ره نورد
سفر آخرت گردید^۲ -

۲۶ - قاضی^۱ مجد اسلم

مولدش شهر هرات است ، از اولاد مولانا خواجه کوهی بود و هنگامیکه
عبدالله خان ازبک والی ماوراءالنهر محاصره هرات نمود و ایام محاصره به نه ماه
کشید ، والد ماجد قاضی و اهل قرابت و قربای او و خلقی کثیر به سبب تعفن
هوا و قحط غریقی بحر فنا گردیدند ، قاضی سیزده چهارده ساله ماند - بعد از فتح
هرات اکابر بخاری مثل سیر صدرالدین مجد و اخوند ملا میر به سبب قرابت ، قاضی را
همراه آوردند ، تا ایام حیات آن دو بزرگ در حرز تربیت آنها بود و اشتغال
بکسب علوم داشت بعد از آن در ابتدای سلطنت جنت مکانی بلاهور آمد و در
خدمت شیخ بهلول^۲ تلمذ نموده ، باکبر آباد رفته ، ملازمت جنت مکانی کرده ،
بسبب قرابتی که بمولانا میر کلان محدث داشت ، مورد توجهات و تملیقات
پادشاهی گشت و منصب قضای کامل بر او مقرر شد ، چند سال بخدمت مأموره
قیام داشت و چون بتدین و تورع اشتیاق یافت ، جنت مکانی آنجا طلب نموده ،
خدمت قضای عسکر باو مرحمت نمودند و مورد عنایت ساختند - وقتیکه صاحبقران
ثانی بر تخت سلطنت متمکن گشتند ، قاضی را بر همان خدمت مقرر داشتند ، تا سی
سال قضای عسکر بکمال تدین نمودند و همیشه الطاف پادشاهی شامل حال او بود ،
بمنصب هزاری و پانصد^۳ رسید ، در سال هزار و شصت هجری آسیبی پایش رسید ،
استعفا از خدمت^۴ نموده بکابل^۵ که وطن اوست ، رفت - در سیور غال کابل و جز آن
که زیاده بر^۶ ده [هزار] روپیه حاصل دارد ، در انعام داشت و در آنجا در ابتدای

← رسید والحال (۱۰۲۵) دران دیار گوشه گیر و فارغ البال و قائم الدلیل و
دائم الصوم است -

- ۱ - مؤلف مرآة العالم از مآثر رحیمی چیزی نه گرفته است - در مرآة جهان نما :
- ۵۵۲ ب سال رحلتش ۱۰۳۰ مرقوم است - ۲ - برای شرحش رک به
- پادشاهنامه : ۱ : ۳۴۳ ، کنبو : هر سه جلد بامداد اشاریه - مآثر الامراء ۳ :
- ۸۹ و ۶۶۶ و مآثر الکرام ۱ : ۲۰۶ ، نزهة الخواطر : ۵ : ۳۵۷ - ۳ - در
- مآثر الامراء نوشته شده که 'شیخ' از مشاهیر علمای آنجا است - ۴ - 'و پانصد'
- نسخه پی ندارد - ۵ - کلمات 'از خدمت' آ گرفته شده - ۶ - آ : 'به لاهور
- رفت' - ۷ - سآ : 'بما و هجده هزار روپیه' -

ہزار و شصت و یک از دار فنا بدار بقا رحلت نمود ، در لاہور 'مدفون گشت' ۔

۲۷۔ مولانا یوسف لاہوری^۲

از فضلاء مدققین بود و در خدمت مولانا جلال الدین^۴ تلمذ نموده ، ملا عبداللطیف سلطانپوری در خدمت شرفا استفادہ نموده و در اوایل حال درس می گفت ۔ بعد ازان چند گاہ نوکری اختیار نمود و آخر ترک کردہ بلاہور آمد ۔ (ہرگ ۵۵ ب) و قریب دوازده سال بر مسند افادہ متمکن گشت^۵ و جمع^۶ مثل سعداللہ خان وغیرہ در خدمت شرفا از تحصیل فراغ حاصل نمودند ۔

۲۸۔ شیخ^۷ عبدالحق دہلوی

پسر شیخ سیف الدین دہلویست کہ صاحب مقامات رفیعہ و درجات منیعہ بود ۔ شیخ عبدالحق بعد از تحصیل علوم حفظ قرآن مجید نمود ، در سال نہصد و نود و شش رہگرای سفر حجاز گشت و در آنجا پیش محدثان عالی ایستادہ ، تصحیح کتب احادیث نمود و در بعضی معاملات از حضرت سیدالبشر صلی اللہ علیہ وسلم

۱۔ 'و در لاہور مدفون گشت' ، در نسخہ ہی مسطور نیست ۔ ۲۔ مؤلف مآثر الامراء اگرچہ شرح مفصلاً نوشتہ است اما در بعضی جا ہا عبارت نقل کردہ است کہ در مرآة العالم است ۔ ۳۔ نیز رک بہ بادشاہ نامہ ۲ : ۳۴۲ ۔ ۴۔ مولانا جمال (بجای مولانا جلال الدین) در بادشاہ نامہ (محل مذکور) ۔ ۵۔ قریب پنجاہ سال بافادہ پرداخت ، ہشتاد مرحلہ از زندگانی نوردیدہ انتقال نمود بادشاہ نامہ ۔ ۶۔ و 'جمع' تا 'نمودند' نسخہ های پی و سآ ندارد ۔ ۷۔ شیخ ترجمہ خود را در آخر اخبار الاخیار ص ۳۸۹ و در تذکرہ مصنفین دہلی نوشتہ است ۔ رک بہ مجلہ تاریخ حیدرآباد دکن : ۱ ، بخش ۳ و ۴ کہ فہرست مصنفات شیخ ہم دارد کہ بشمول ۷۰ رسالہ بہ ۱۱۹ می رسد ۔ نیز رک بہ بادشاہ نامہ ۱ : ۳۴۱ و کنبو : ۳ : ۲۹۵ - ۲۹۶ و خانی ۱ : ۲۳۹ و ۵۵۱ ، برای عبارت لوح مزارش کہ بر شرح احوالش مشتمل است ، رک بہ مآثر الکرام ۱ : ۲۰۰ و مفتاح ۲۴۶ کہ نقلی از همان لوح مزارش و بعضی زوائد دارد و حیات شیخ عبدالحق محدث دہلوی از خلیق احمد نظامی ۔ برای تلامذہ و اولاد و اساتذہ شیخ رک بہ مجلہ برہان مارس ۱۹۵۴ ۔ نیز رک بہ توزک جہانگیری (آردو) ۲ : بامداد اشاریہ ، نرہ الخواطر : ۵ : ۲۰۱ و مرآت آفتاب نما : ۱۱۲ ب ،

استماع حدیث نموده ، بیشتر علوم دینی میسر شد و با شیخ عبدالوهاب^۲ جانشین شیخ علی متقی رح که در مکه معظمه بر مسند ارشاد ممکن داشت ، صحبت های شگرف داشته ، خلافت یافت و بعد حصول سعادت بدهلی آمد و از حضرت خواجه باقی بالله که در آن زمان بدهلی تشریف آورده بودند ، بعد اشارت از روح مقدس حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی قدس سره العزیز اخذ طریقه^۳ نقشبندیه نمود . مجد^۴ صادق دهلوی مؤلف کلمات الصادقین که شرف همعصری آن دو بزرگوار داشت ، در تالیف خویش مینویسد که خواجه^۵ باقی با شیخ صاحب کمال ، کمال تواضع داشتند - اواخر حال شیخ پای بدامن آرامیدگی بیچیده^۶ و بدرس علم حدیث و تالفین طالبان و تصنیف دیگر کتب نافع که قریب بصد خواهد بود ، اشتغال داشت و از جمله تصانیف او شرح سفر السعادت و شرح مشکوه عربی و فارسی و اخبار الاخیار و ترجمه تاریخ مدینه سکینه باعث انتفاع مستفیدان است و باوجود این کلمات ظاهری و باطنی در ایام جوانی بنظم اشعار نیز ذوق تمام داشت و حقی تخلص میکرد - در محرم سنه نهصد و پنجاه و هشت تولد نموده ، در سنه یکهزار و پنجاه و دو رحلت فرمود - شیخ اولیا تاریخ تولد ، فخرالعالم تاریخ وفات^۷ ، علمای امتی کاتبیاء بنی

۹۵۸

۱۰۵۲

اسرائیل^۸ . نیز از التقال آنصاحب^۹ کمال خبر میدهد .

- ۱ - پی : 'بشر' - ۲ - پی : 'متر' آ : منتشر - ۳ - برای شیخ عبدالوهاب رک به اخبار الاخیار : ۲۶۱ - ۴ - مجد صادق دهلوی برای وی رک به ریو : ۱۸۹۶ و سئوری ۲ : ۵۶۷ ، شاید وی مولانا صادق کشمیری مت صاحب طبقات شاهجهانی ، نسخه ای از کلمات الصادقین دربانکی پور موجود است - ۵ - برای شرح احوال خواجه باقی بالله رک به اخبار الاخیار و خزینة الاصفیا ۱ : ۶۰۵ و مفتاح : ۲۰۷ (وی در ۱۰۱۲ ۵ بعمر ۴ رحلت فرمود) - در مرآت آفتاب نما^{۱۰} ۱۲۹ الف نوشته شده ، بیست و پنجم جهادی الاخر در سنه ۱۰۱۲ وفات نمود متصل قدم شریف دفن شدند - برای بیشتر منابع رک به آردو دائره معارف اسلامیه ۳ : ۹۸۲ - ۹۸۳ - ۶ - در نسخه های دیگر : 'کشیده' - ۷ - پی : 'کاتبیاء امتی بنی اسرائیل' - ۸ - مرآة آفتاب نما : ۱۲۲ ب 'وفات وی بتاریخ بیست و سوم شهر ربیع الاول ، سنه یکهزار و پنجاه و دو' - ۹ - آ : 'تاریخ شیخ عالیقدر از دار بی مدار است و شان علم او از معانی این الفاظ صدق الاثار نمود' -

۲۹ - قاضی محمد خوشحال

وطن در حوالی کابل داشت ، اوایل حال جهت اکتساب علوم بلاهور آمد و در خدمت شیخ بهلول و شیخ محمد یحیی برادرزاده شیخ منور تلمذ نمود و علوم نقلیه را استفادہ کرد - بعد ازان از لاهور برآمده بہ بخارا رفت و در خدمت مولانا یوسف قرا باغی تلمذ نموده در سنہ ہزار و چہل و یک باکبر آباد آمد و متوجہ حرمین شریفین گشت - بعد از ادای مناسک حج و زیارت مرقد مبارک حضرت رسالت پناہ صلعم و زیارت اماکن متبرکہ مراجعت بہندوستان نمود و در اکبرآباد ملازمت صاحبقران ثانی نمود و منصب قضای دہلی بر او مقرر گشت - تا وقت استعفای قاضی محمد اسلم از خدمت قضا ، او قاضی دہلی بود ، بعد از آن بخدمت قضای عسکر امتیاز یافت - ہنگامی کہ حضرت خلافت پناہ ظل اللہ بر تخت سلطنت متمکن گشتند قاضی عسکر شد و قاضی خوشحال را قاضی لاهور گردانیدند - چند سال خدمت قضای آنجا بجا آورد و از حسن سلوک و از تدبیر او خواص و عوام راضی بودند و چون بیک اجل در رسید ندای 'یا ایہا النفس المطمئنة ارجعی الی ربک' راضیہ مرضیہ نموده روحش بعالم علوی پرواز نمود -

۳۰ - مولانا عبداللطیف سلطانپوری

در معقولات و منقولات سہارت تمام داشت - اکثر علوم را نزد ملا جمال لاهوری خواندہ و معقولات را در خدمت شاہ فتح اللہ شیرازی استفادہ نموده بود ، بمدد بخت در زمرہ ملازمان حضرت فردوس آثمیانی صاحبقران ثانی منخرط شدہ باموزگری حضرت ظل سبحانی اعلیٰ خاقانی مدظلہ افتخار داشت - راقم حروف متکرر از زبان 'دربار بادشاہ نصرت پناہ ، اصغاء نموده کہ از ہمہ معلان [حق] ملا عبداللطیف پر دست ہمت ما بسیار است و چیزیکہ خواندہ ایم ازو خواندہ ایم ، استادان دیگر رعایت خاطر نموده چنانچہ باید ، متید و بجد نمی شدند و او در این

- ۱ - نیز رک بہ کتبو : ۳ : ۸۷ ، ۱۴۲ ، ۱۷۷ ، ۳۸۶ - ۲ - ہی و ما : 'شکر' -
- ۳ - القرآن ۸۹ : ۲۷ - ۴ - برای وی رک بہ بادشاہنامہ : ۱ : ۲۴۴ و فرحہ ص ۷۵ (کہ سببی ست بر ترجمہ متن مرآة اعمال) و مفتاح : ۲۳۱ و تذکرہ علما ہند : ۱۴۲ : نزہة الخواطر ۵ : ۲۴۷ مرآة جهان نما : ۵۵۳ ب - ۵ - در کتبو ۳ : ۳۰۰ مسطور است کہ او بمنصب تعلیم شاہزادہ داراشکوہ مقرر گشت - ۶ - آ : 'مکرر' -

امر مداهنه و مساهام نمی کرد و ملا اواخر عمر نابینا شد و چندا دیده بطریق سیورغال از حضرت فردوس آشیانی یافته بدرس مشغول بود - در سنه هزار چهل و دو برحمت حق پیوسته - مرتدش در کنار دریاچه سلطانپور واقع است - حضرت ظل سبحانی هنگام عبور از سلطانپور بکرات برای فاتحه اش تشریف فرموده ، هواماندهایش رعایتها نموده اند - زهی بادشاه توفیق پناه که نظر بادای حقوق ، با اینهمه عروج مدارج آسمانی ، خاک نشینان کوی مسکنت را باین لوازشهای دلنواز بنوازد! اللهم حسن عاقبتہ و ابد سلطنتہ!

۳۱ - حکیم میر هاشم گیلانی

بکثرت دانش و وفور فضل و قوت حافظه و حدت فهم امتیاز داشت - و دوازده سال در حرمین کسب علوم نموده و بهندوستان آمده ، فن طب و اقسام ریاضی را نزد حکیم علی گیلانی خوانده ، و چون ذکر فضیلت و کمالات او مکرر مذکور محفل قدس فردوس آشیانی شد ، باعزاز تمام در سلک ملازمان انتظام بخشیده ، بتعلیم حضرت جهانبانی مقرر نمودند و هنگامی که فردوس آشیانی حضرت اعلیٰ خاقانی را بنظم و نسق صوبه دکن رخصت نمودند ، میر مذکور همراه بود - و در اورنگ آباد سنه هزار و شصت و یک که عمرش از هشتاد گذشته بود ، جهان فانی را بدرود نمود - اولاد و احفاد او بمناصب مناسب مرفرازی یافت

۳۲ - ملا محیی الدین عرف ملا مومن

سولد و منشاء او بلده بهار است ، در سن نه سالگی حفظ قرآن مجید نموده و در هفده سالگی بخدمت مولانا عبدالله پدر بزرگوار خود از تحصیل علوم فارغ شد و چندی (برگ ۴۵۶ الف) در بلده مذکور بدرس علوم دینی اشتغال داشت ، بعد ازان بادرک ملازمت حضرت فردوس آشیانی شرف اندوخت و حضرت نظر بر وفور کمالاتش نموده بتعلیم حضرت ظل سبحانی خلیفه الرحمانی امتیاز بخشیدند

- ۱ - آ : 'روپیہ' - ۲ - مرآة جهان نما با مرآة العالم مطابقت دارد ، اما از مصراع تاریخ و فائز (آفتاب علم را آمد کسوف) ۱۰۳۶ هر می آید رک به مفتاح :
- ۳۳۲ و تذکره علمای هند (مجل مذکور) همین ۱۰۳۶ را اختیار نموده است
- ۳ - نیز رک به بادشاهنامه : ۱ : ۳۴۵ مرآة جهان نما ۵۵۳ ب و فرحة ص
- ۷۵ - ۴ - آ 'جدت' - ۵ - پی : 'دارند'

و دوازده سال بآن خدمت سرفرازی داشت و چون شاه حیدر نبیره شیخ
وجیدالدین گجراتی بحضور رسید، دست انابت بدامن اادت او زده، پس از چندی
از حضور مرخص گشت و بوطن رفت و بریاضات و مجاهدات مشغول شد
و بسن هشتاد و چهار سالگی در سنه احد جلوس میمنت مانوس حضرت ظل سبحانی،
برحمت حق پیوست و هانجا مدفون گشت. تاریخ وفاتش استاد الملة والدین یافته اند.

۱۰۶۸

۳۳ - ملا عبدالحکیم سیالکوٹی

در عصر حضرت فردوس آشیانی^۲ چون مجلس دانشوران رونق گرفت
و بازار فضل گرمی و رواج پذیرفت، ملا از انعام و عطاای آنحضرت دامن امید
گرائبار گردانید و چند دین برسم سیورغال یافت و هرگاه بدرگاه می آمد بمرحمت
نقود نامعدود کامیاب می گشت و دوبار بزر سنجیده شده مبلغ گرانمند یافت و در
فنون علوم بنام نامی آنحضرت معنیفات مفیده برداخته و از تصانیفش حاشیه بیضاوی
و حاشیه منول و حاشیه خیالی و غیره بغایت مشهور است و در مدرس علماء
و فضلاء مذکور، تاریخ تولدش لفظ 'حفظ' گفته اند، مدت عمرش هشتاد سال

۹۸۸

رسیده بود که دوازدهم ربیع الاول سنه هزار و شصت و هفت در سیالکوٹ رحلت
نموده.

۱ - آ : 'بود' . ۲ - رک به بادشاهنامه ۱ : ۱ : ۳۴۰ و کتب و جلد دوم و سوم
بامداد اشاریه و مآثر الکرام ۱ : ۲۰۴ و مآثر الامراء ۲ : ۳۲ و فرحة ص
۷۳ و تذکره علمای هند : ۱۱۰ و براکون بامداد اشاریه و . ۳ - پی :
'فردوس مکانی' و این برای بابر بادشاه بکار برده میشود و این جا مقصود مؤلف
شاهجهان بادشاه است نه که بابر . ۴ - آ : 'کثیر' . ۵ - مؤلف فرحة از
مرآة العالم گرفته است اما این افزوده است : حاشیه خیالی و حاشیه
میر قبطی و حاشیه شرح مطاع و مراح الارواح و حاشیه عبدالغفور و تکمله اش
و حاشیه شرح اشارات و شرح حکمة العین بغایت مشهور است در
مآثر الکرام بیشتر تفصیلی داده شده . ۶ - بی : 'هفتاد و یک سال' که
مغلوط است . ۷ - اجد العلوم : ۹۰۲ - ۹۰۳ 'توفی فی سن ۱۰۹۷'
در فرحة : ۱۰۶۸ ۵ سال رحلتش نوشته شده . اما مؤلف مآثر الکرام با
مرآة العالم اتفاق دارد .

۲۴ - حاجی محمد سعید

فاضل مدقق و متورع بود ، مشربی عالی از فقر داشت ، اکثر پوشش او دستاری خرد و دو چادر بود ، گاه آن چادرها را مانند درویشان رنگه می ساخت ، از کمال تورع از خانه پدر نمی خورد ، با آنکه مالش از وجه نوکری بود ، بعد از فوت پدر که مال بطریق ارث باو منتقل شده و وجه شبهه از میان برخاست ، در آن تصرف نمود و علی الفور جهت ادای مناسک حج متوجه حرمین شریفین و زیارت مرقد منور شد و بدان عطیه مستعد گردیده معاودت بوطن نمود و برجاده دوس قرار گرفت - صاحبقران ثانی هر چند او را طلب فرمودند و مولانا عبدالحکیم و سعد الله خان را فرستادند قبول ملازمت نمود ، حاشیه بر چند جزو بیضاوی نوشته که مستعدان روزگار می شوند -

۳۵ - جامع الفضائل میرگ شیخ هروی برادر زاده قاضی اسلم

در آغاز تمیز و عنفوان شعور از خراسان به هندوستان آمد و اکثر متداوله را نزد ملا عبدالسلام لاهوری که او فاضل معززی بود ، تلمذ نموده و باز به هند آمده ، برهنمونی بخت و یآوری طالع در سلک ملازمان اعلیحضرت فردوس آشیانی^۱ انتظام یافت و بتعلیم بادشاهزاده داراشکوه و دیگر بادشاهزاده ها فرق افتخار بر افراخت و اواخر سلطنت آنحضرت بمنصب دوی^۲ هزاری رسیده بود و در عهد سعادت عهد حضرت جهانبانی خلدالله پیایه^۳ سه هزاری منصب فایز گردیده^۴ از

- ۱ - وی بهاری است و در فرحة ص ۷۸ بذیل ترجمه پسرش حاجی احمد سعید مذکور و بظاهر آن ترجمه از همین کتاب (مرآة العالم) ماخوذ است - ۲ - پی : 'رکه ، سا' زنگنه - ۳ - برای وی رک به بادشاهنامه ۱ : ۳۴۴ و ۷۵۵ مرآة جهان نما : ۵۵۱ ب ، مآثر الامراء ، ۳ : ۵۱۸ و خانی ۱ : ۵۵۱ و تحفة الکرام ۲ : ۱۹۰ - ۴ - 'و باز به هند آمده' در نسخه های سا و پی نوشته نشده - ۵ - در پی 'بخت' بتکرار آمده - ۶ - آ : ۵۵۵ ب 'آرام' نمود و بر ناصیه جبین او هویدا بوده کلاه - ۷ - صاحب مآثر الامراء ۳ : ۵۱۹ می نویسد 'در سال بیست و هشتم بدیوانی بیگم صاحب و افزونی پانصدی ذات پنجاه سوار بمنصب دو هزاری دو صد سوار بلند پایگی یافت ، پس تر پانصدی دیگر اضافه یافت' نیز رک به کنبو جلد دوم و سوم بامداد اشاریه - ۸ - مآثر الامراء : 'در آخر سال دوم بخدمت سعادت کن اختصاص گرفت -'

تغیر سید هدایت آله قادری بخدمت مدارت کر سرفراز و صدر آری محافل بیانات و استیارات شد و در سنه هزار و هشتاد و نهمی را شنیده روانه موطن اصلی گردید و بعد از آن مرحوم جوان مستعد و قابل است.

۳۶ - شیخ نورالحق خلف شیخ عبدالحق دهلوی

فاضل محدث و عالم متبحر بود، اثرک بود در باب بررسی حدود صحیح بخاری شرحی وافی نوشته و معضلات و مشکلات حدیث را حل ساخت و در تقویت منصب امام [ابو] حنیفه راه چند بیخ نموده و در تفسیر و اثر و حیدر زمان بود این رباعی از آن مربع نشین سنده کم مشهور است :

از شیوه همگان این دور خلاف رمزی گویم گر نگیری بگرف
چون شیشه ساخته بیوسته بزم دنیا همه بر شکر زده همه صاف
در سنه هزار و هشتاد و سه که سنین عمرش بود رسید به سنه ۱۰۰۰ خرامت
مفر آخرت نمود.

۳۷ - ملا عوض وجیه

وطنش خبکت است و در بسه بیخ در حوضه دروس بین عرفان نقدی
کتب دروس خوانده، بر اکثری از علم سبذ فایق گشت و مسوق در آن دیار و بیخ

۱ - در آثار لامراء سن رحش هزار و هشتاد و یک مسکون است - در نقد کرده
۲ - نوشته شده - نیز یک به ستر کرده - ۳ - فرجه - ۴ -
تذکره عبیدی هند - ۵ - و ستوری - ۶ - زاید و زید همه بسه در سبزه
ایچد معلوم - ۷ - نوشته خواص در ۱۰۰ - ۸ - کعبه اولی است - ۹ -
۱۰ - بی - ۱۱ - معضلات - ۱۲ - نسخہ صلی اصلی تصحیح از دیگر نسخه
گردانده شده - ۱۳ - بی - ۱۴ - سنند نشین - ۱۵ - طرز ریاض از سبزه - ۱۶ -
ایچد معلوم - ۱۷ - ستر کرده و تذکره عدی همه سن رحش هزار و هشتاد و سه
نوشته شده - ۱۸ - توجیه در نکند بر کعبه - ۱۹ - بیخ و چید نیز یک
به کعبه - ۲۰ - سرآه چون نمرد درو - ۲۱ - ستر خانه گبری بسه
تسریه و حقی - ۲۲ - و لوحه - ۲۳ - حنیفه - ۲۴ - برین سوجهونه
بسه - ۲۵ - شرح و حوشی خذله اصلی نکند بر کعبه - ۲۶ - مسکون - ۲۷ -
گرفته از در سبزه فایق گشت سبزه بی ندره -

به افاده علوم اشتغال داشت، برهنمونی بخت سنه هژدهم جلوس بدرگه اعلی حضرت فردوس آشیانی رسیده مورد عنایات و نوازش خسروی گردید و در زمره ملازمان النظام یافتند، بخدمت افتای اردوی گیهان پوی ممتاز شده بود، در آن عهد سعادت عهد بمنصب هزاری رسیده یکچند خدمت احتساب^۲ عسکر اقبال داشت و همچو او هیچ کس این خدمت را بحفظ شرایط و جد و کد سر انجام نداده، از دولت بادشاه فضلاء^۳ پناه اسباب جمعیت و فراغ خاطر آماده و مهیا داشتند، بدرس علم دینی مشغول بود و سرآمد فضلاء بود، در سنه یکهزار و هشتاد و هشت بعالم عقبی خرامید^۴۔

۳۸ - قادر خان خواجہ

از اولاد سید برک، که صاحبقران انارالله برهانه، باو اعتقاد داشتند و تا نفس واپسین از همراهی آنحضرت جدائی نگزید، از ماوراء النهر آمده بشریف ملازمت حضرت فرووس آشیانی اعلیحضرت در سنه جلوس مستسعد گردید و آن ملکی صفات درین سعادت عهد بعد از تغیر ملا عوض وجیه تا انقضای عمر خدمت احتساب داشت^۵۔

۳۹ - قدوہ علماء کرام شیخ نظام^۶

به پرهیزگری و خدا پرستی موصوف و به تبحر علوم و فرط معلومات

۱ - پی: 'تدریس نمود' سآ: 'به تدریس اشتغال داشت' - ۲ - 'در همین ابتدای سال ملا عوض وجیه را که از فضلاء مشهور توران بود و پانزده هزار روپیہ از عهد اعلی حضرت سانیانہ داشت، منصب هزاری دو صد سوار عطا فرموده خلعت خدمت احتساب عنایت نموده، جمعی از منصبداران واحده همراه او مقرر کردند و امر نمودند که رواج خراہات خانه و قمار بازی و بت پرستی علانیہ برطرف سازد' خانی
۲: ۸۰ - ۳ - پی: 'دین پناه' - ۴ - مؤلف مآثر عالمگیری: ۱۵۶ راجع به رحلت عوض وجیه در وقایع غرہ شوال ۱۰۸۸ ه نوشتہ است - ۵ - 'در سال ہفتم عالمگیری از انتقال قادر خان (میر مجد زاهد) بخدمت احتساب اردوی پادشاهی اعزاز اندوخت' مآثر الامراء ۳: ۹۱ - ۶ - در تحفة الکرام ۲: ۲۵ فرحة ص ۷۳ و تذکرہ علمای ہند ۲۴۲ اخبار الاخیار: ۵۵، شرحش نوشتہ شدہ، بظاہر مأخذ اصلی آنها مرآة العالم ست نیز رک یہ عالمگیرنامہ: ۱۰۸۷

مشهور و معروف بود و در انجاء^۱ مرادات^۲ طبقات^۳ ازام مساعی^۴ جمیلہ^۵ مصروف می نمود و کسر نفس و تواضع با صغیر و کبیر سعید^۶ مرضیہ^۷ او بود. اکثر کتب متداولہ را در برہانپور^۸ نزد قاضی نصیرالدین برہانپوری خواندہ، قریب چہل سال باشد کہ در خدمت حضرت^۹ قیام داشت^{۱۰}، از کورنش و تسام و دیگر تکالیف نوکری معاف، بغایت معزز و محترم بود۔ فتاوی عالمگیر شاہی بحسن سعی و اہتمام شیخ مذکور تالیف یافتہ^{۱۱} و سن شریفش^{۱۲} با آنکہ از ثمانین متجاوز شدہ حوامس و قوای او بر جا بود^{۱۳}۔ در سنہ یکہزار و نود و دو ہسرای آخرت شتافت۔

۴۔ قاضی "عبدالوہاب نیرہ شیخ طاہر" ساکن پتن گجرات

در علم فقہ و اصول مہارت تمام داشت^{۱۴} و در عصر حضرت فردوس آشیانی مدتی خدمت افتای پتن گجرات کہ مولد اوست، داشت، خدیو خدا آگاہ در اوقاتی کہ بانتظام مہام صوبہ^{۱۵} دکن مامور بودند، قاضی بخدمت شنافتہ رعایت و احترام یافتہ و از ابتدای جلوس معلی بخدمت جلیل القدر قضای عسکر فیروزی مآثر در کمان استقلال و غایت نقاد حکم و نہایت اعتبار و اقتدار اشتغال نمود^{۱۶} و خدمت قضا مدۃ العدر چنانچہ از قاضی مسطور متمشی شد، از پیشینیان کسی را استقلال نشد۔ در سنہ یکہزار و ہشتاد و شش رہگرای واپسین سفر گردید^{۱۷}۔

-
- ۱۔ سآ : 'اند' - ۲۔ ہی : 'انہاج' - ۳۔ ہی : 'مرات' - ۴۔ سآ : 'مزاحم' -
 ۵۔ سآ : 'جمیلہ دارند' - ۶۔ سآ : 'خواندہ' - ۷۔ 'حضرت' از آ آ گرفتہ
 شدہ - ۸۔ سآ : 'دارند' - ۹۔ رک بہ مقالہ بر فتاوی عالمگیری
 در ضمیمہ مجلد اورینٹل کالج : اوت و نومبر ۱۹۵۳، صفحہ ۲۶ -
 ۱۰۔ ضمیر 'ش' از آ آ گرفتہ شدہ، نسخہ اصل ندارد - ۱۱۔ ہی : 'برجاست'
 ۱۲۔ نیز رک بہ عالمگیرنامہ و مآثر عالمگیری ہامداد اشاریہ، مرآة جهان نما :
 ۵۵۴ الف، مآثر الاسراء ۱ : ۲۳۵ - ۲۴۱ و فرحۃ : ۷۷ - ۱۳ - مآثر الاسراء :
 ۲ : ۵۷۴ مجد طاہر بوہرہ (بجای طاہر) کہ ترجمہ اش در اخبار الاخیار :
 ۲۷۲ و مآثر الکرام ۱ : ۱۹۴ - ۱۴ - سآ : 'داود' - ۱۵۔ کتبہ 'صوبہ' از
 سآ گرفتہ شدہ - ۱۶۔ سآ : 'دارد' - ۱۷۔ 'در سر آغاز سال نوزدہم ہیزدہم
 رمضان سنہ ۱۰۸۶ ہ در شاہجہان آباد داعی اجل را لبیک اجابت گشت' -
 مآثر الاسراء ۱ : ۲۳۷ -

۴۱ - حاجی احمد سعید^۱

موطنش بهار است و از فضیلتی کبار، اکثر متداولات پیش والد خود، مولانا محمد سعید خوانده، بخدمت بسیاری از افاضل رسیده و کسب علوم^۲ نموده، (برگ ۴۵۷ الف) و بمساعدت طالع و مدد روزگار در سلک ملازمان حضرت فردوس آشیانی منتظم شده مدتی خدمت افتای عساکر نصرت اثر سرانجام داد و اواخر ایام سلطنت آنحضرت بحجابت خولدگار روم و شرفای حرمین معظمین مستمع شد^۳ و درین عهد مورد مراحم و عنایات گیهان خدیو گشت^۴، در سنه یکهزار و هشتاد و هفت راه آخرت پیمود -

۴۲ - شیخ سلیمان منیری^۵

از ایام بادشاهزادگی در خدمت خدیو جهان امتیاز اندوز و معزز است و از کمال راستی و درستی و دیانت و امانت در خاطر مقدس جا دارد - هر روز سه بار مستغیثان ممالک روز افزون و داد طلبان این کشور وسیع را جوق جوق از نظر اقدس گذرانیده حقیقت هر یکی را بعرض والا میرساند و در احقاق حق و انجام^۶ مطالب مظلومان کوشش فراوان و سعی بسیار میکند و بخدمت داروغگی عدالت محکم اردوی معالی نیز افتخار دارد و باوجود کثرت مشاغل شبها بدرس طلبه^۷ عارم می پردازد، درینولا بخطاب فضایلخان اختصاص یافته خدمت داکچوکی^۸ و خفیه نویسی از تعبیر قابل خان منضم بخدمات سابق دارد، باکمال محرمیت است -

۱ - ترجمه اش در فرحة ، ۷۸ بظاهر بر متن مرآة العالم مبنی است نیز رک به عالمگیرنامه و مآثر عالمگیری بامداد اشاریه - ۲ - آ : 'علم' - ۳ - بجای آنچه در متن است ، فرحة 'و در عهد عالمگیر بادشاه بمنصب هزاری سرافراز شده' - ۴ - بمنصب هزار و پانصدی سرفراز بالفعل بخدمت دیوانی سرکار عالی ملکه جهان و مالکه دوران بیگم صاحب امتیاز دارد 'مرآة جهان' نما : ۵۵۴ ب - ۵ - نیز رک به مرآة جهان 'نما : ۵۵۴ ب و فرحة : ۷۹ (از مرآة العالم ماخوذ است) - ۶ - پی : 'انواج' - ۷ - مؤلف مآثر عالمگیری ۱۹۱ این را در وقایع سال ۱۰۹۱ ه نوشته است - برای بیشتر شرح رک به همین کتاب بامداد اشاریه -

۴۳ - شیخ عبدالعزیز اکبر آبادی

کسب فضایل پیش و اند خود مولانا عبدالرشید کہ از فحول علماء بود
 نموده و در عنفوان شباب از پایه تحصیل بدرجہ تدریس عروج نمود و در وطن
 خود هنگامہ افتادہ گرم داشت تا آنکہ بوساطت مجموعہ قباہت ہمت خان و
 جامع این اوراق ، گہلات شیخ در قدسی محفل مکرر مذکور شد ، بعضی رسائل و
 مسوداتش از نظر فیض اثر گذشت ۔ خدیو جهان شیخ را بحضور طلبیدہ مورد
 انواع عاطفت فرمودند و بمنصب عمدہ و خدمت عرض مکرر امتیاز بخشیدند و در
 اندک مدتی ہفت صدی دو صد سوار شدہ و بتوحہات روز افزون امتیاز حاصل
 نموده بود ۔ سنہ ہژدہم جاوس حضرت جہانبانی کہ حسن ابدال محط سرادقات جلال
 بود و شیخ از حضور پرنور رخصت گرفتہ ، بلاہور آمدہ این غزل خود را ہراقم
 صحیفہ اقبال نگاشتہ بود :

ز درد دل چہ نگرم کہ جوش بیتابیت ز شوق جان چہ نویسم کہ نامہ سہایت
 شب فراق خیال کہ ریخت خون دلم ؟ کہ باز انگ گلایی و دیدہ عنایت
 چگونه شرح دہم حال دل کہ بیتابم ز یاد تاب رخس دل کتان و مہتابیت
 نشستہ ایم درین بحر ناخدا چکند بکشتی کہ ز یک قطرہ آب گردایت
 نماز صورت راز دلم نہان عزت کہ دیدہ صفحہ تصویر رنگ یخوایت
 گوہر [ہی] اشعار عربی و فارسی و ہندی کہ از آن محیط فضل بساحل
 تازہ ادائی و رنگینی مضمون رسیدہ عمدہ آبدار و آویزہ گوش مستعدان روزگار
 است و در سنہ یکہزار و ہشتاد و نہ در عین جوانی جہان نا پایدار را بدرود
 نمود ، اگر عمرش وفا میکرد خیلی پیش می آمد ۔ معدالدین پسر کلانش جوان
 شایستہ و مورد انظار تربیت است ۔

- ۱ - نیز رک بہ مرآة جہان نما برگ ۵۵۵ ، الف ، مآثر عالمگیری : ۹۸ - ۹۹ ،
 فرحہ : ۷۹ (کہ ماخوذ از مرآة العالم است) و نزہة الخواطر ۵ : ۲۲۶ -
 ۲ - بی : 'انور' - ۳ - مآ : 'الطاف' - ۴ - اول وعملہ بمنصب چہار صدی
 ہفتاد سوار و مکرمت خلعت و پنج سر اسپ و شمشیر و جہدہ و برچی و
 ہالکی با ساز و اسباب اعزاز اندوخت و روز چہارم کہ برای عرض مکرر آمد
 باضافہ صدی و سی سوار و خدمت داروغگی عرض مکرر از تغیر لطف اللہ خان
 افتخار الدوز شد ، مآثر عالمگیری : ۹۹ - ۵ - آ : 'سی' - ۶ - اصل : 'گوہر این' -

۴۴ - میرزا محمد زاهد

خلف قاضی محمد اسلام کابلی ، در اکثر علوم علی الخصوص در کلام و حکمت از همسران افضل و اعلم است . افکار صحیح و خیالات بلند از حواشی که بر شرح 'واقف' و دیگر کتب درسی تحریر نموده ، بر اهل فطرت و ذکا ظاهر می گردد و بسیاری از طلبه بمیان صحبت و تربیت او از حسیض شاگردی باوج اوستادی صعود نموده اند و درین عصر هایون مدتی بخدمت احتساب اردوی گیتی نورد امتیاز داشت . درین ایام بخدمت صدارت کابل که وطن مالوف اوست ، اشتغال دارد . محمد حکیم برادرش که بخدمت صدارت دارالسلطنت لاهور ممتاز بود ، درین روزها بعالم بقا رحلت نمود .

۴۵ - ملا محمد یعقوب

فاضل دانشمند و صاحب فطرت عالی و ذهن بلند داشت . علوم عقلی و نقلی را درس گفته و بر کتب درسی حواشی مفید نوشته ، سیما بر تفسیر قاضی بیضاوی حاشیه مرقوم نموده که اهل استعداد و ارباب فهم را از حواشی دیگر مستغنی و بی نیار گردانیده ، درین ایام بخدمت میر عدلی حضور پرنور سر افراز است و بدرس اشتغال دارد .

۱ - در مرآة جهان نما : ۵۵۵ الف اسمش ملا زاهد کابلی مسطور است نیز رک به بادشاهنامه ۱ : ۳۶۳ ، مآثر الامراء : ۳ : ۹۱ - مآثر الکرام ۱ : ۲۰۶ ، و فرحة ص ۸۰ و تذکره علمای هند ص ۱۸۷ و زبید احمد (بامداد اشاریه) اجدالعلوم : ۹۰۳ - ۲ - فرحة : 'مرزا سلیم کابلی' - ۳ - سآ : 'موافقت' فرحة : 'شرح موافقت و ملا جلال' - ۴ - پی و سآ و آ : 'گیوان' - ۵ - در مآثر عالمگیری : ۵۱ تعیین شدن او بخدمت احتساب در ذیل وقایع ذی الحجج ۱۰۷۵ ه نوشته شده ، در مآثر الکرام ۱ : ۲۰۹ سال وفات میر زاهد بروایت محمد اسلام خان فرزند زاده او ۱۱۱۱ ه اما در تذکره علمای هند : ۱۸۸ و اجدالعلوم : ۹۰۳ سنه ۱۱۰۱ ه دارد - ۶ - کنبو ۳ : ۳۰۱ اسمش 'مولانا محمد یعقوب لاهوری' دارد نیز رک به مرآة جهان نما ۵۵۵ الف و ب ، مآثر عالمگیری بامداد اشاریه و فرحة : ۸۱ که تلخیص ترجمه در مرآة العالم است -

۴۶ - مولانا عبداللہ خلیف ملا عبدالحکیم سیالکوٹی

باقتنای علوم و تحقیق دقایق ممتاز بود و بحفظ کلام عبید و قلمت اختلاط بارباب دول و رغبت طبع بانزواء و گوشه اشینی بر والد ماجد خود مزیت داشت ۲ - (برگ ۴۵۷ ب) و بنا بر اوصاف باین اوصاف ، مورد مراجع ہی پایان خدیو گیهان^۱ پناه بود و یکسال و چند ماه^۲ پیش از آنکه مرحله پهای ملک بقا گردد ، زمان نزول لوای ظفر التاء در بلده اجیر بمزم تفویض خدمت صدارت ازین عمر که رضوی خان صدر بسبب آزار مزم در دارالخلافت ماند و همراه رکاب سعادت نتوانست بود ، طلب حضور شد ، در بلده مذکور رسیده زیاده بر سابق ، بعنایات مقدمه اختصاص یافت ، مؤلف مجموعه مطابق حکم کرامت شیخ بنا بر ربطی که بآن جامع کلمات داشت ، پیام صدارت رساند ، بر زبان صدق بیانش گذشت که الحال که سنین عمر بستین رسیده ، وقت ترک نوکری ست له اختیار نوکری ، در همان اثنا رضوی خان درگذشت و امر صدارت به قلیچ خان^۳ عرف عابد خان مفوض گشت و مولانا بعد از چند روز باعزاز تمام رخصت انصراف یافته ، بوطن رسید - شب جمعه منہ بیست و ششم^۴ از جلوس معالی مطابق سنہ هزار و نود و چهار هجری بآزار نقوه رخت بدارالامن عاقبت^۵ کشید - طبع اقدس ازین واقعه متأثر شد و حرفی که آن سبک روح در عدم قبول نوکری گفته بود بیاد اقدس آمد و مواضع مدد معاش که بعد از والد بآن بقیة السلف بحال مانده بود درین وقت بر فرزندانش بحال ماند -

۴۷ - قاضی خلیل الرحمان

از علم و صلاح با نصیب است و مالها خدمت قضاء قصبہ بکیر [سنگور^۱؟]

- ۱ - آ : 'ملا' ۲ - برای وی رک بہ مرآة جهان نما ۵۶ ب ، مآثر عالمگیری : ۱۴۸ و ۲۲۰ ، فرحة ص ۷۴ ، تحفة الکرام ۲ : ۹۸ و زبید احمد بامداد اشارہ - ۳ - فرحة : ' از تصانیفش حاشیہ ہدایہ بغایت مشہور است' - ۴ - آ : 'دین پناه' ۵ - 'یکسال و چند ماه' از آ گرفته شدہ - ۶ - ترجمہ مفصلی ازو در مآثر الامراء ۳ : ۱۲۰ نوشتہ شدہ ، تفویض صدارت بار دوم باو در ۱۶ جادی الآخر ۱۰۹۲ واقع شد ، مآثر عالمگیری : ۲۰۷ - ۷ - پی : 'شمس' - ۸ - اصل : 'عافیت' - ۹ - در فرحة : ۸۲ نامش قاضی عبدالرحمن است - برای شرحش نیز رک بہ مرآة جهان نما ۵۵ ب - ۱۰ - رک برای این موضع ←

من مضافات سرکار گورکھپور کہ مولد اوست ، داشت ۔ چون حقیقت فضیلت و تدین قاضی بعرض اقدس رسید بقلاوڑی بخت بدرگاہ آمانجہ آمدہ بمنصب سرافراز گردید و در اندک مدت بخدمت فوجداری گورکھپور و دیوانی خالصات سرکار مذکور فرق اعتبار افرانت ۔ والہال بخدمت مرجوعہ قیام دارد و دقیقہ از جزورسی و حسن سلوک فرو نمی گذارد ۔

۴۸ - قاضی محمد حسین جوانپوری

از علم و فضل بهره ور^۲ بود^۳ ، مدت ها خدمت^۴ قضای بلادہ جوانپور داشت و در اوایل این عہد ہایون مہد بمنصب سرافرازی یافتہ بقضاء الہ آباد ممتاز شد و بکچند بدان امر قیام نمودہ ۔ چون قاضی بنا مؤلف کتاب محبت مفرط داشت و بر حقیقت دیانت و راستی قاضی اطلاع تمام حاصل بود ، مکرر این مراتب بعرض اقدس رسانید تا در سنہ ہفتم جلوس میمنت مانوس حسب الحکم والا بحضور ساطع النور آمد و مشمول عواطف شاہنشاهی شدہ باضافہ^۵ منصب و خدمت احتساب عسکر اقبال خلعت امتیاز پوشیدہ و در رفع مناهی و قمع آلات ملاحی و ترویج احکام دینیہ ، فراوان کوشش بکار بردہ و ربعی از فتاوی عالمگیر شاہی باہتمام او زینت اتمام یافتہ^۶ ۔

۴۹ - ملا قطب ہانسی

از مخلصان زبده متورعان شیخ عبداللطیف برہانپوری است و از خصوصان سعادت خان مرحوم و بنا بر سابقہ قدم خدمت خدیو گیہان بمراحم شاہنشاهی

← بہ پرکنہ های سرکار گورکھپور در آیین اکبری (ترجمہ جیٹ ۲ : ۹۳) در محل مذکور آن را مگھر نوشتہ است ۔

۱ - برای ترجمہ اش رک بہ مآثر عالمگیری : ۹۴ و ۹۸ ، مآثر الامراء ۱ : ۵۹۸ و فرحتہ : ۸۲ (کہ از مرآة العالم رونویس کردہ شدہ) ۔ ۲ - در لسجدہ های دیگر : بهره مند ۔ ۳ - پی ۔ 'بودند' ۔ ۴ - مآ : 'در خدمت' ۔ ۵ - 'در مستقرالخلافت منہ میزدہم جلوس والا مسافر شہرستان عدم گردید' مرآة جهان نما ۵۵۵ ب ۔ ۶ - ہانس شعبی است از جاٹ ساکن در جیند و لدھیانہ و ملتان و منگمری رک بہ ۔

Glossary of Castes and Tribes of the Punjab and North West Frontier Province : ii, p. 324.

اختصاص دارد و بالعام چهار لک دام سر افراز گردیده و دیهی را بقطب آباد موسوم ساخته و مسکن قرار داده ، هر گاه بحضور ساطع النور (برگ ۴۵۸ الف) میرسد ، از عطایای خسروانه بهره مند می شود^۱ - خلف رشیدش شیخ محمد سعید از فنون علم و حفظ و سپاهگری با نصیب است و مورد تربیت بادشاهی شده ، بخدمت فوجداریها معزز^۲ می گردد^۳ -

۵ - سید علی اکبر سعدالله خانی

در اکثر فنون دانش ورزیده ، بر غوامض و دقائق علوم آگهی دارد در علم فقه نیز^۴ مستحضر است و به ترتیب و تالیف فناوای عالمگیری^۵ مامور و بعنایات خلیفه^۶ دوران امتیاز دارد -

۵۱ - ملا حامد جولپوری^۷

در عنفوان شباب از وطن بر آمده اکثر متداولات^۸ را نزد میرزا محمد زاهد کابلی خوانده ، بعضی علوم در خدمت دانشمند خان^۹ و میر محمد زاهد استفاده نموده ، در وقت اعلیحضرت در سلک روزینه داران او انتظام داشت ، درین عهد فرخ مهد

۱ - 'منه پنجم جلوس والا در دارالخلافة برحمت حق پیوست' مرآة جهان نما : ۵۵۵ ب - ۲ - سآ : 'مقرر' - ۳ - پی : 'گردید' - ۴ - 'مدتی بتعلیم پادشاهزاده محمد اعظم مفتخر بود' مرآة جهان نما : ۵۵۶ الف ، در شال ۱۷ عالمگیری (۱۰۸۵) قاضی عبدالوهاب قاضی القضاة بوجه استیلائی مرض در حسن ابدال مجاز گردید که بدارالخلافة برود و سید علی اکبر قاضی لاهور نائب قاضی القضاة شد (قب مآثر عالمگیری ص ۱۴۳ ، در همین کتاب ص ۱۸۸ شرحی از واقعه قتل او هم دارد بذیل ۱۰۹۱ در فتنه و آشوبی که در لاهور واقع شد) نیز رک به فرحة : ۸۳ که ترجمه اش مفصل تر از متن دارد - ۵ - آ و پی : نیک - ۶ - سآ : 'عالمگیر شاهی' - ۷ - نیز رک ۴ مرآة جهان نما : ۵۵۶ الف ، تحفة الکرام ۲ : ۲۳ ، فرحة : ۸۴ - (قدری مختصرتر از متن مرآة العالم) نزهة الخواطر ۶ : ۶۰ - ۸ - از 'اکثر' تا 'خوانده' نسخه های پی و سآ ندارد - ۹ - برای وی رک به کنبو : جلد سوم بامداد اشاره و فرحة : ۷۰ -

بمنصب و قرب منزلت افتخار یافته ، داخل مؤلفین فتاوی عالمگیری ست و بتعلیم
کوکب برج سعادت بادشاهزاده محمد اکبر امتیاز دارد و حاوی جمیع کمالاتست -

۵۲ - ملا محمد اکرم ولد ملا یحیی لاهوری

فاضل مقرری ، متداولات را بارها درس گفته و برکتب درسی مکرر عبور نموده ،
بحلم و اردباری و صلاح و پرهیزگاری اتصاف دارد^۱ و درینولا بمعلمی بادشاهزاده
کامگار محمد کام بخش سرافرازست و بعنایت خلیفه^۲ الهی مفتخر و ممتاز و به ترتیب
و تالیف ربعی از فتاوی عالمگیری مامور بود^۳ ، اواخر سال یکهزار و نود و
چهار^۴ در اورنگ آباد که سنین عمرش متجاوز از هفتاد بود یا بعالم^۵ بقا نهاد ،
ملکی بود در صورت^۶ بشر ملا عبدالحکیم سیالکوٹی می گفت که در لاهور بفضیلت
پسر ملا یحیی کسی نمی رسید -

- ۱ - در مرآة جهان نما : ۵۵۶ ب اسمش محمد اکرام لاهوری مرقوم است - ترجمه
مختصرش که در فرحة ص ۸۴ نوشته شده ، از مرآة العالم ماخوذ است -
- ۲ - پی : 'داشت' - ۳ - آ : 'حضرت خلیفه' - ۴ - در مرآة جهان نما :
- ۵۵۶ ب ' و به ترتیب و تالیف - - - مامور بود' در ترجمه^۵ شیخ وجیه الدین
گوپاسو مرقوم است - ۵ - در اصل یکهزار و نود و دو ، تصحیح از روی
آ و پی - ۶ - آ : 'روبعالم' - ۷ - پی : 'بصورت' -

افزایش محتوی بر سه نمود

نمود اول در ذکر خطاطان

بر ضمیر مہر تنویر مطالعہ کنندگان صحیفہ آفرینش و نقوش خوانان لوحہ دانش و بینش روشن است کہ صنعت کتاب و اختراع خط بقول جمعی بآدم ابوالبشر منسوبست و گروهی مخترع و مبدع این امر شگرف ادریس علیہ السلام را میدانند و طایفہای خط عبری را بآدم صغی نسبت میکنند و "خط معقلی" را بادریس منسوب میدانند۔ از عروہ بن زبیر و عبداللہ بن عمرو عاص مرویست کہ آدم علیہ السلام قبل از وفات بسیصد سال چون برای ہر طایفہ از اولاد لغتی تعیین میکرد و صفائح بسیار همچو الواح از گل بساخت و مناسب ہر لغتی خطی ابداع نمود و اصول لغات ایشان برین ثبت کردہ ، از ملاحظہ اینکہ زود ضایع نشود و دیر بماند ، آن الواح را در آتش پخت ۔ صحیفہ ای کہ بر او لغت عرب بود ، در طوفان نوح غرق شد و اثری از آن نماند و لغت عرب در میان قوم [نوح] مطموس و مدروس بود ، تا بعہد اسمعیل و ہر گاہ آنجناب در مکہ معظمہ مکونت گرفت و بتشریف رسالت و خاعت کرامت مشرف گردید ، شبی بخواب دید کہ در کوه بوقیسی گنجی مدفونست ۔ چون بیدار شد و طلوعہ روز ظاہر گردید ، آنحضرت کمر تفحص بست و در اطراف کوه طواف میکرد و در تفتیش گنج رنج میکشید ، و عزیمت درست نمود کہ از پا نہ نشیند تا آنرا بدست نیارد ۔ پس آن صحیفہ دریافت ، بس طویل و عریض بود ۔ و نقشہای غریب بران مرقوم ، (برگ ۴۵۸ ب) در حیرت افتاد و جبین نیاز بر خاک عجز سوده ، از درگاہ عالم الغیب انکشاف این امر مسألت نمود ۔ حق تعالی جبرائیل را فرستاد تا او را ازان آگاہی داد و بر لغت و خط واقف گردانید و جمعی کہ بقدم عالم قایل اند و انسانرا بالنوع قائم میدانند ، میگویند کہ این اعجوبہ خاقت یعنی خط بی سرو بن است نہ او را ابتدائیت نہ انتہائی و در ہر زمانی گروہی طرز خاص و روش تازه در نقوش حروف آن اختیار کردہ اند و در ہر عصری طایفہ بحسب شعور

۱ ۔ نسخہ پی کلمات علیہ السلام ندارد ۔

و بقدر دانش مخترع یک قسم خطی شده ، آنرا رواج داده اند مانند خط ۱- عبری
 ۲- سریانی ۳- هندی ۴- یویانی ۵- معقلی ۶- کوفی ۷- عربی ۸- حبشی ۹- مغلی
 ۱۰- کشمیری ۱۱- خطائی و غیر آن اقسام خط و انواع کتابت که در اطراف
 جهان و اکناف عالم رواج یافته و دارد ، تعداد و احصای آن متعسر بل متعذر
 است و جز علم قدیم جمیع اقسام آن را احاطه نمیتواند نمود ، چنانچه بر آگاه دلان
 خبرت گزین و جهان نوردان غرایب بین این معنی سمت وضوح دارد و از جمیع
 خطوط مشهوره خط عربی لطیف و شیرین تر است -

از کلبی^۲ روایت کنند که خط عربی را سه کس وضع کرده اند ، یکی
 مرام بن^۳ مره دوم اسلم بن مدره^۴ سوم عامر^۵ بن جدره - مرام وضع صورت
 حروف کرد ، اسلم فصل و وصل آنرا تعیین نمود و عامر معجم گردانید -
 از عبدالله بن^۶ عباس منقولست ، اول کسیکه وضع لغت و خط عربی کرد ،
 اسمعیل بود و گروهی بر آنند که خط عرب را قومی از طسم^۷ وضع کردند
 و ایشان در زمان شعیب^۸ ملوک^۹ مدین بودند و پیشوایان آنها را ابجد ، هوز ،
 حطی ، کامن ، سعفص ، قرشت ، نام بود ، اول اسامی مهتران خود را تصویر
 کردند - بعد ازان جهت حروفی که زیاده ازان یافتند ، ترکیب دیگر ساختند یکی
 ثغد دوم ضطع و ابو جعفر طبری^{۱۰} از زید بن ارقم و ضحاک نقل کرده^{۱۱} که ابجد ،
 هوز ، کامن ، سعفص ، قرشت ، اسامی شش روز است که قادر مطلق آسمان و زمین
 را دران ایام آفریده و در سوائف ایام خط مشهور و رایج میان عرب ، معقلی بود

-
- ۱ - برای شرح این خطوط : رک به سبک شناسی ۱ : ۸۶ - ۹۵ - ۲ - پی : 'خط'
 ۳ - در سبک شناسی : ۱ : ۹۲ این روایت به ابن عباس منسوب است - ۴ -
 مرآة العالم : 'مرام' ، تصحیح از سبک شناسی کرده شده ، سبک شناسی : ۱ :
 ۹۲ 'مرام بن مره و اسلم بن مدره و عامر بن جدره - - آن خط را جزم
 نام نهادند' - ۵ - در مرآة العالم 'صدر' ، تصحیح از سبک شناسی - ۶ -
 در مرآة العالم 'عامره' تصحیح از سبک شناسی - ۷ - ملک الشعرا این روایت
 را از ابن هشام نوشته است - ۸ - رک به ارض القرآن ۱ : ۱۲۴ تا ۱۲۶ -
 ۹ - رک به حافظ ابن حجر عسقلانی و لغات القرآن ۳ : ۲۸۴ ، ارض القرآن :
 ۲ : ۸ - ۱۰ - نسخه اصل 'ملک' - ۱۱ - پی : 'طبری از بدین رقم و ضحاک'
 نسخه اصل : 'راه از مدین ارقم' تصحیح از او کرده شده - ۱۲ - پی : 'درد'

بس ازان خط کوفی استخراج کردند و ابن خط [که] حالا در ممالک عرب و غیر آن متعارف ، جمعی با سیرالمومنین علی کرم الله وجهه ، نسبت کنند و گویند از فواید آنحضرت است که با عبدالله بن عباس هنگام تعلیم فرمود : "یا عبدالله وسع ما بین السطور واجمع ما بین الحروف و ارجع المناسبة فی صورها و اعظ کل حرف حقتها" و بعضی از مبتدعات ابن مقله می دانند و آنچه در عربستان و ایران و توران و روم و هندوستان میان دانشوران مشهور است و بر صحیفه^۱ بیان اساسی آنها مثبت و مذکور ، هشت خط است بدین تفصیل ثلث ، توفیق ، محقق ، نسخ ، ریحان ، رفاع ، تعلیق ، نستعلیق^۲ .

و بعضی از دانشوران این فن شش خط اول از مخترعات ابن مقله بشمارند و میگویند این دیده و در دانش آسود بفروغ دیده وری از خط معقلی و کوفی و غیر آن استنباط و اختراع نموده ، هر حرفی را طرز نیکو و وضع خاص قرار داده و هر نوشته که موافق آن طرز و مطابق آن روش باشد آنرا خط خوب گویند و باعتبار جمعی خط نسخ را یاقوت مستعصمی ابداع نموده و طایفه برانند که چون یاقوت آن خط را بکمال رسانیده بود ، با او نسبت کردند و خط تعلیق را که از رفاع و توفیق مستنبط شده ، جهاتی از مستخرجات خواجه تاج الدین سلطانی که در هر شش خط مهارت تمام داشت و در فن کتابت و انشا علم امتیاز می افراشت ، می شمارند و برخی بخلاف آن اعتقاد دارند . خط نستعلیق^۳ که از نسخ و تعلیق ترکیب یافته ، اکثری از مخترعات خواجه میر علی تبریزی که در زمان صاحبقران میر تیمور گورگان بخوشنویسی شهره آفاق و در صنعت کتابت یگانه خراسان و عراق بود ، می [دانند] و نستعلیق در اصل نسخ و تعلیق [بود] بکثرت استعمال نستعلیق شده .

و معلوم رقوم خوانان نخته^۴ آگهی است که هیچ یک از مستخبران خبیر و تاریخ دانان روشن ضمیر متصدی ذکر خطاطان نشده و مذکور این

۱ . بهار در سبک شناسی ، پا ورقی من ۴ و نوشته است اول کسی که زیر و زبر اختراع کرد ابوالاسود معاصر علی بن ابیطالب بود که نقطه های برای نشان دادن حرکت وضع کرد ، آنهم در خط کوفی ، ۲ . برای شرح این خطوط رک به سبک شناسی ۱ : ۹۵ ببعد . ۳ . برای تفصیل رک به سبک شناسی ۱ : ۹۷ - ۴ . اصل : 'داند' ، تصحیح قیاسی .

جادو رقمان که بخامه^۱ سحر کارا لگه ربای دیده و ران فضیلت گستر و بقلم مانی رقم ، نظر فریب دانایان هنر پرور الد ، در مؤلفات خویش ذکر نه کرده و در بعضی کتب که ذکر چندی ازان فرقه بطریق اجمال [آمده است] متفرقه و پراکنده مرقوم است و احوال اکثری که در عهد خود نوبت خوشنویسی اوآخته ولوای شهرت و علم بلند آوازی افراخته اند ، در هیچ کتاب مذکور نه گشته و جامع این اوراق پریشان المستعان بفضل الرحمان بختاور خان بتفحص ممام و تصنع مالا کلام برخی از احوال خطاطان که باین صنعت شگرف جلا بخش دیده^۲ دیده وری و رونق افزای بازار هنر پروری اند ، مطلع شده درین شگرف نامه مذکور ساخت و از درازی سخن و طول کلام اندیشیده ، بمجرد تحریر اسامی بعضی اکتفا نموده^۳ که این قلیل الفرصت باوجود کثرت مشاغل چقدر کوشش و جهد بکار برده و چندین کتب متقدمین و متاخرین جلوه گاه ظهور نظر تفحص بوده :

آن^۴ را که ز شهر آشنائی ست داند که متاع ما کجائی ست
و منه التوفیق و هو یهدی الی سواء الطریق -

ابن مقبله

و هو ابو علی محمد بن علی بن حسن^۵ بن مقبله

از علمای اعلام و وزرای عظام بود و در ایام دولت و آوان کامرانی نسبت بعلم و فضلا سلوک طریق رعایت می پیمود - در سنه میصد و ده بفروغ دیده وری خطی که از مشاهده آن بصر بصیرت جلا یافتی در سلک اختراع منظم^۶ گردانید و بخامه^۷ سحر کار مانو^۸ نگار خط نسخ بر خطوط خطاطان جهان و کتاب آفاق کشید و بقول اکثری از هشت خط مشهورشش خط از مخترعات اوست و در سنه میصد و بیست بوزارت مقتدر^۹ بالله که هژدهم از خلفای عباسی است ، کامیاب

- ۱ - پی : 'سحر ساز' - ۲ - در اصل 'بلا فصل' نوشته ، ظاهراً جمله ای ازینجا افتاده است - ۳ - اصل : 'آنکس' تصحیح قیاسی است - ۴ - و فیات : ۲ : ۶۱ 'الحسین' در ترجمه و فیات و مرآة العالم اختلافی هست - برای شرحش رک به رساله^{۱۰} خط و سواد : ۲۳ ب ، خلاصه التواریخ : ۹۲ ب ، پیدائش خط و خطاطان : ۹۰ ، تذکره الخطاطین : ۳۰ ، تذکره خوشنویسان : ۲۲ - ۲۳ ، کرنامه بزرگان ایران : ۱۳ خطاطی اسلامی : ۱۹ برای دیگر منابع نیز رک به اردو دائره معارف اسلامی ، ۱ : ۷۱۱ - ۵ - آ : 'منتظم' - ۶ - پی : 'معنی' - ۷ - جعفر المقتدر بالله عباس (۲۹۵ - ۳۲۰ هـ ق) -

شده رایت اقتدار بر افراشت (برگ ۵۹ ب) بعد از قتل مقتدر قاهر عباسی نیز او را یکچند وزیر و مشیر گردانید و پس از خلع قاهر راضی^۱ عباسی او را بوزارت برگزید و او مثالی از زبان خلیفه به^۲ بچکم رایقی نوشت. او را بیغداد طلبداشت. ابن رابق^۳ ، که در آنوقت امیرالامرا بود ، مکتوب مزور را بگرفت و چون خلیفه بطلب او راضی نبود ، این مقله را مواخذہ کرد . ابن مقله برین انکار نموده ، چون مکتوب ظاهر شد ملزم گشت و راضی در سنه سی صد و بیست و شش دستش^۴ برید و در بعضی از مولفات^۵ علما^۶ی تحریر بنظر ابن حقیر رسیده که خلیفه بعد از قطع ید ابن مقله بغایت پشیمان گشت و بر التیام جراحات او همت گماشت و اطبا را بمداوای ریش دست او مامور ساخت و ابن مقله پس از آن قلم را بر ساعد بسته کتابت میکرد و بکنایت از خلیفه وزارت میخواست و ابن رابق راتق و فائق مهات خلیفه بود و باین مقله عداوت داشت بر اراده^۷ او مطلع گردید^۸ ، زبانش نیز برید^۹ و در حبس کشید و در سنه^{۱۰} سیصد و بیست و هفت ، در آن حبس عمرش پایان رسید و از غرایب ابن مقله که بعضی از مورخان مرقوم قلم غرابت رقم گردانیده اند آنکه او وزیر سه خلیفه شد و در مدت عمر سه مصحف مجید نوشت و او را سه بار اتفاق سفر افتاد و پس از وفات سه بار مدفون شد .

-
- ۱ - ابو منصور محمد القاهر نوزدهمین خلیفه از بنی عباس (۳۲۰ - ۳۲۲ هـ ق) - ۲۰ -
 - ابوالعباس احمد راضی بیستین خلیفه از بنی عباس (۳۲۲ - ۳۲۹ هـ ق) - ۳ -
 - یہی : 'محکم ما کافی' او با-م بچکم رایقی ہم موسوم بود برای شرحش رک بہ
 - آردو دائرہ معارف اسلامیہ ۴ : ۴۲ - ۴۶ - ۴ - یہی : 'ابن راقی' ، ۵ - 'چون
 - دستش را بریدند ، دخترش را تعلیم داد' ، خلاصۃ التواریخ : ۹۲ ب - ۶ -
 - رک بہ و فیات : ۲ : ۶۱ ، 'در بعضی از مولفات . . الخ' شاید صاحب
 - مرآةالعالم از حبیب السیر ۳ : ۲ : ۵۷ نقل نموده است - ۷ - در و فیات
 - نوشته شده کہ زبان ابن مقله بچکم برید کہ از منسوبان ابن رابق بود -
 - ۸ - در دائرۃ المعارف مولد شریفش هنگام عصر در روز پنج شنبہ بیست و
 - یکم شوال سنہ دویست و هفتاد و دو و وفاتش روز یک شنبہ دهم شوال
 - سنہ سیصد و بیست و هشت اتفاق افتاد ، تذکرہ خوش نویسان : ۲۲ - ۲۳ -
 - ۹ - مرآة آفتاب نما : سیصد ، در و فیات ذکر دو تا هست .

ابو الحسن علی بن ہلال المشهور بابن بواب

در زمان^۲ القادر بالله عباسی کہ بیست و پنجم خلیفہ است نقوش امتیاز بر سحایف^۳ روزگار می نگاشت و ہر شش خط را کہ ثلث و توقیع و محقق و نسخ و ریحان و رقاع باشد بتسمی نوشت کہ مزیدی بران متصور نباشد و بروایت اکثری در سنہ چہار صد و سیزدہ رقم وجود او از جریدہ حیات بکزلک بمات ستردہ شد^۴ .

یاقوت مستعصمی خطاط

نامش^۵ شیخ جمال الدین اصلش از جزایر ، در بغداد نشو و نما کردہ در وقت

۱ - ابوالحسن علاء الدین علی بن ہلال مشہور بابن بواب ملقب بہ قبلة الکتاب ، کتاب پیدایش خط و خطاطان : ۱۰۹ در دایرة المعارف اسلام : ۲ : ۳۶۸ - ۳۶۹ نوشتہ شدہ کہ اورا ابن ستری ہم می گفتند نیز رک بہ تذکرہ خوشنویسان : ۲۳ ، خلاصۃ التواریخ : ۹۲ ب ، برای تفصیل آثارش : کارنامہ بزرگان ایران : ۲۴ رسالہ خط و سواد ۲۳ ب ، خط و خطاطان : ۴۴ ، مجالس المومنین : ۴۵۶ . ۲ - احمد القادر بالله ، بیست و پنجمین خلیفہ بنی عباس (۳۸۱ - ۴۲۲ ھ ق) - ۳ - پی : 'صحیفہ' - ۴ - در تذکرہ ہا دو تا تاریخ رحلتش نوشتہ شدہ ، مؤلفین کارنامہ بزرگان ایران و کتاب ریحان ہر سال ۴۲۳ ھ اتفاق دارند . اما نویسندگان تذکرہ خوش نویسان و سنگلاخ ۴۱۳ ھ نوشتہ اند ، در دایرة المعارف اسلام : ۲ : ۳۶۸ - ۳۶۹ ہم ہر دو تاریخ ۴۱۳ ھ / ۱۰۲۲ م و ۴۳۳ ھ / ۱۰۳۲ م نوشتہ شدہ - ۵ - نسخہ پی کلمہ 'مستعصمی' ندارد - ۶ - 'و قبلة الکتاب خواجہ جمال الدین یاقوت علیہ الرحمۃ شاگرد ابن بوابست اما بہ از ہر دو (ابن بواب و ابن مقلہ) نوشت و اصول ابن مقلہ را نمود و صاف تر ازو نوشت ، نقل است قلم ابن مقلہ و ابن بواب ہر دو جزم بودہ ، اما خواجہ یاقوت شاہ مردان کرم اللہ وجہہ را در خواب دید کہ فرمودند قلم را محرف کن و محرف قط ہزن ، چون چنان کرد ، خط او صاف تر شد ، - - - خواجہ عبداللہ صیرفی طیب اللہ مرقدہ صاف تر از خواجہ یاقوت نوشت ، اما در اصول با او نرسید ، رسالہ خط و سواد : ۲۳ ب نیز رک بہ پیدایش خط و خطاطان : ۵۱ ، تذکرۃ الخطاطین : ۲۵ ، تذکرہ خوشنویسان : ۲۳ - ۴ : خلاصۃ التواریخ : ۳۹ - ۷ - در نسخہ پی و سآ - شرحش مختصر است .

مستعصم که سی و هفتم از خلفای عباسی است می بود و بعضی گویند در سلک خدام خلیفه انتظام داشت . باعتقاد برخی از اهل تاریخ خط نسخ را او ابداع نمود و هر شش خط مشهور را که اسامی آن سبق ذکر یافته خوب می نوشت و بمرتبہ کمال رسانیده و هرگز کسی غلط در کتاب او نیافته ، خلیفه بسبب تشیع او را محبوس نموده سه سال در زندان بود از غایت جلد نویسی چهار صد قرآن توجان نوشت و خلاصی یافت . گویند روزیکه مستعصم را گرفتند و اشکریان قتل عام می نمودند یاقوت گریخته بالای مینار رفته مشق می کرد ، چون کاغذ آخر شده بود بر دامن جامه خود می نوشت . در چنین حال یکی از دوستان هم گریخته بالای مینار آمد گفت چه دماغت که در چنین وقتی که قتل عام می شود تو مشق می کنی . یاقوت جواب داد چه بیدماغیست که تو داری ، کشتنی ها کشته می شوند . ثقات نقل می کنند که آن پارچه تا حال در کتابخانه بادشاهان ایران هست . اکثری از دانایان فن خط بر آنند که شش خط مذکور را مانند یاقوت هیچکس از متقدمان و متاخران ننوشته ، عمر یاقوت از صد و بیست سال زیاده بود ، در سنه ششصد و نود و هفت در زمان سلطنت غازان خان در دارالخلافه بغداد کتاب عمرش بسجل اختتام . . . رسید و شاگردانش بسیار اند .

۱ - عبدالله المستعصم بالله ، سی و هفتمین و آخرین خلیفه از بنی عباس که در برابر حمله هلاکو خان مغول پایتخت خود بغداد را از دست داد و بفرمان هلاکو کشته شد (۶۴۰ - ۶۵۶ ه ق) ۲۰ - 'هر روز دو جزو قرآنی کتابت مصحف می کرده و هفتاد بیت عربی جهت خلیفه مقرر داشته و سی بیت جهت وزیر و نود کس را سر خط می داده و بغایت سریع الکتابت بود هر مصحف که نوشته قید کرده که مصحف چندین است ، سیصد و شصت و چهارمین را مؤلف این نسخه بخط او دیده ، خلاصه التواریخ : ۹۲ ب - ۳ - نمونه خطوط خوش : ۴ 'یاقوت عمر دراز کرده قریب یکصد سال زیسته است' در سنگلاخ : ۲۵ عمرش هشتاد و دو سال نوشته شده در خلاصه التواریخ : ۹۲ ب سن او از اود متجاوز و تذکره الخطاطین : ۲۵ عمرش هشتاد و دو سال و در کتابخانه شاهنشاهی عمرش قریب یکصد سال نوشته شده - ۴ - (۶۹۴ - ۷۰۳ ه ق) - ۵ - در مرآة آفتاب سال رحلتش نصد و نود و هفت ، تذکره خوشنویسان : ۲۳ - ۲۴ ششصد و نود و هشت و در ریحان : ۶۹۱ ه نوشته شده ، طبق مهدی بیانی : 'بسال ۶۹۶ یا ۶۹۷ یا ۶۹۸ در بغداد در گذشته و در جوار قبر احمد حنبل بچاک سپرد شده است' نمونه خطوط خوش : ۴ -

اما آنانکه بخوشنویسی در اطراف جهان و اقطار عالم شهرت دارند ، شش کس اند اول شیخزاده مهروردیست او شیخ احمد نام داشت و از خویشان شیخ شهاب الدین مهروردی بود دوم مولانا یوسف^۲ مشهدی سوم مولانا مبارک شاه زرین قلم چهارم ارغون کابلی^۳ ، پنجم میر یحیی ، ششم میر سید حیدر^۴ ،

خراج میر علی تبریزی^۵

از دانایان فنون دانش و ادب بود و در عهد صاحبقران امیر تیمور^۶ گورگان در مضاف فضل و صنعت خط قصب السبق از همگنان می ربود و اکثری از ماهران این فن بر آنند که آنجناب خط^۷ نستعلیق از نسخ و تعلیق اختراع نموده و بعضی از متاخرین برین معنی انکار کرده^۸ ، می گویند (برگ ۶۰ الف) بسا خطوط نستعلیق که پیش از زمان صاحبقران مرقوم نموده اند ، بنظر در آمده و می تواند که قبل از میر علی تبریزی دیده و روان آگاه بابداع خط نستعلیق جلا افزای تماشائیان این نقش نگه ربا شده باشند ، اما چون میر مذکور این خط را بکمال رسانیده و این اعجونه بحمل روش نو و حلی^۹ طرز جدید آراسته ، بر طالبان جلوه داد^{۱۰} ازین جهت باو منسوب ساختند - بهر طریق نستعلیق را از متقدمان کسی برابر میر مذکور ننوشته و از شاگردان او صیت خوشنویسی دو کس

- ۱ - او احد شیخ نام داشت مهروردی بود 'نسخه های پی و سآ ندارد -
- ۲ - مرآة آفتاب نما و خلاصة التواریخ : یوسف شاه مشهدی - ۳ -
- خلاصة التواریخ : ۹۲ ب 'ارغون کابل' - ۴ - پی 'سید حیدر'
- خلاصة التواریخ : نصرالله طبیب ، بلاخن : ۱۰۶ ، 'حیدر گنده نویس' -
- ۵ - نیز رک به رساله خط و مواد : ۲۴ الف و خلاصة التواریخ ۴۹ درکارنامه بزنگان ایران : ۴۵ وفاتش در حدود ۸۵۰ ه نوشته شده - نیز رک به بلاخن : ۱۰۸ - ۶ - ۷۷۱ - ۸۰۷ ه ق - ۷ - در پی 'حق' ، بجای 'خط' -
- ۸ - محمد شاهی : 'و حالانکه ، مثلا ابوالفضل' - ۹ - اصل : علی ، تصحیح از پی - ۱۰ - 'یک نمونه' عالی از کارهای اولیه میر علی نسخه کتب های و همایون خواجوی کرمانی است که تاریخ استنساخ آن ۷۹۹ ه (۱۳۹۶ - ۱۳۹۷ م) است و در موزه برتیا نیا محفوظ است ، راهنمای صنایع اسلام : ۸۲ - ۸۳ -

عرصه گیتی را فرو گرفت - یکی مولانا جعفر^۲ که در عصر مرزا شاهرخ^۳ بود و دیگری مولانا اظہر کہ کمالتش اظہر^۴ من الشمس است -

میر عبدالحمید

در صنعت کتابت و انشایی ہمتا بود و در ہفت قلم مہارت تمام داشت - بادشاہ شہید سلطان ابو سعید^۵ گورگانی ، از فضل و کمال او آگہی یافتہ ، بتقریب خودش عترت امتیاز دادہ بود و خدمت دارالانشاء کانی باو مفوض داشتہ اعزاز و اکرامش می نمود - گویند خط تعلیق را کسی مانند او ننوشتہ^۶ -

- ۱ - واژه 'عرصہ' از آ آ گرفته شدہ ، نسخہ اصل ندارد - ۲ - مؤلف رسالہ^۷ خط و سواد : ۲۳ ب مینویسد 'خواجہ میر علی تبریزی - - خط نسخ و تعلیق را اختراع نمودہ و مولانا جعفر قدس سرہ بہ ازو نوشتہ' - ۳ - شاهرخ تیموری : (۸۰۹ - ۸۵۰ ق) فرزند تیمور و دومین پادشاہ معروف گورگانی - ۴ - 'و مولانا جعفر قدس سرہ بہ ازو (میر علی تبریزی) نوشتہ ، لیکن مولانا اظہر رضی اللہ عنہ در برابر مولانا جعفر حکم مولانا عبداللہ صیرفی دارد نسبت بخواجہ یاقوت (یعنی) اگر چہ صاف تر از مولانا جعفر نوشتہ ، اما در اصول بہ او نرسیدہ' رسالہ خط و سواد : ۲۴ الف ، در خلاصۃ التواریخ : برگ ۸۴ نوشتہ شدہ 'میر علی تعلیم بہ پسرش عبداللہ داد و عبداللہ را صورت خط آن چنان نبود کہ شہرت یابد ، مولانا جعفر را تعلیم کرد و اظہر بیش جعفر خط نوشت و اظہر من الشمس شد' ، برای بیشتر شرح خواجہ میر علی تبریزی و شاگردانش رک بہ نمونہ خطوطِ خوش : ۱۲۳ - ۱۲۴ ، تذکرہ خوشنویسان : ۴۲ ، پیدایش خط و خطاطان : ۱۷۷ ، کارنامہ^۸ بزرگان ایران : ۴۵ ، راهنمای صنایع اسلام : ۵۷۱ ، تذکرۃ الخطاطین : ۴۵ و خط و خطاطان : ۲۰۷ - ۵ - نیز رک بہ رسالہ خط و سواد : ۲۴ الف ، خط و خطاطان : ۶۴ و ۲۵۲ و تذکرہ دولت شاہ : ۴۱۲ ، حبیب السیر ۳ : ۳ : ۲۰۰ - ۶ - ابو سعید تیموری : (۸۵۵ - ۸۷۲) یکی از پادشاہان مشہور گورگانی ایران و بعد از میرزا شاهرخ تنها پادشاہی بودہ کہ وحدت سیاسی حکومت تیموری را در ایران حفظ کرد - ۷ - بعضی از تذکرہ نویسان راجع بہ فن او چنین مینویسند : 'منشی سر دفتر و در خوش نویسی سر آمد روزگار بود ، تربیت یافتہ^۹ شاگرد سلطان اویس بودہ امت' ←

مولانا سیمی

از مصاحبان و ندیمان سلطان میرزا بایسنغر بن شاهرخ بود و غرایب فراوان و نوادر بسیار ازو بظهور می نمود - مشهور است که روزی در میدان نیشاپور حضور اکابر و جمهور، در مدح مرزای مذکور دو هزار بیت بدیبه گفته و نوشته و تحم حیرت و نهال تعجب در اراضی خاطر سخنوران و خوشنویسان کشت و معارف و اعظام نیشاپور درین باب منشور مرقوم نمودند و چند سطور ازان منشور درین مقام سطور می گردد که :

مولانا سیمی در حضور اکابر و اصغر بلده مذکور از هنگام طلوع آفتاب تا وقت شام، صد و بیست مکتوب لطافت اسلوب که هر یک ازان محتوی بود برده سطر، بقید کتابت آورد چنانچه ارباب انشاء و بلاغت و اومستادان فن خط و کتابت بر آن آفرین و تحسین کردند -

در سنه هشتصد و بیست و پنج^۱ وقتیکه طبقات ازام از خواص و عوام، حاضر بودند در چهار بحر از خمسه عارف سامی^۲ شیخ نظامی دو هزار بیت در غایت فصاحت و کمال بلاغت در سلک نظم کشیده، بخط نستعلیق بر وجهی که پسند طبع کاتبان بی نظیر بود، مرقوم نموده با آنکه طایفه ای از نغمه سرایان و جمعی از خوانندگان دران مجلس بودند و نقاره و نفیر می نواختند، اصلا ازان اصوات مختلفه فتوری در حواس او راه نیافت و نماز ظهر و عصر را بجمع آداب و همه شرایط ادا نمود -

۱ - تذکره خوشنویسان : ۳۸ ، اکنون به ازو پیدا نه شد و خط تعلیق که در قدیم نوشته اند اصلا لطافتی و نزاکتی نداشته ، تا آنکه تاج سلطانی پیدا شد و نزاکت و رعنائی نوشت و خواجه عبدالحمی در زمان سلطان ابو سعید ثانی گورکانی پیدا شد و تعلیق را بغایت لطیف نوشت ، خلاصه التواریخ : ۹۵ -

۱ - برای شرحش رک به لطیف نامه فخری : ۳۳ تذکره دوات شاه : ۱۲ که بیانش اختلافها دارد با مرآة العالم و مالنامه پارس : ۱۳۶۵ قمری ۱۳۲۵ شمسی در مقاله تاریخچه ادبیات از سعید نفیسی صفحه ۳۰ ، تذکره خوشنویسان : ۴۷ ، ریحان : ۱۸ پیدایش خط و خطاطان : ۱۹۱ ، کتاب خط و خطاطان : ۶۷ ، ۷۰ ، ۷۲ ، حبیب السیر : ۳ : ۳ : ۱۷۴ - ۲ - پی : 'مشهد' این واقعه در روز چهارشنبه ۲۸ جمادی الاول ۸۲۵ ه و وقوع یافت - ریحان : ۱۸ - ۳ - در نسخه پی : سیامی (بجای ساسی)

لا جرم این بیت نقش لگین آن یگانه^۱ اعصار بود :

یک روز بمدح شاه پاکیزه سرشت میمی دو هزار بیت گفت و بنوشت
مولانای مذکور جوع بسیار داشت ، منقولات که لوبتی دو کس از ظرفا
بر اینکه مولانا هشت من خرما بوزن خراسان میتواند خورد ، گرو بستند و خرما
را بخدست مولانا بردند . اتفاقاً در آن روز مولانا بمرض ثقل و آزار ابتلا داشت
و صاحب فراش بود ، چون صبح آمدن عزیزان معلوم نمود ، گفت خرما را نزدیک تر
آرید و دست از زیر لحاف بر آورده شروع در خوردن کرد . بعد^۲ از آنکه همه
تناول نمود (برگ ۴۶۰ ب) پرسید که یاران شما خرما را با استخوان شرط کرده
بودید ، یا بی استخوان ؟ گفتند : خرما را کسی با استخوان نمی خورد . گفت :
من باری با استخوان خوردم تا میان شما بهیچ وجه نزاع نماند .

مولانا معروف^۲ بغدادی

در فن خط و انشا بیمثل و بی همتا بود و اوایل حال با سلطان جلایر
بسر می برد ، بسببی ازو رنجیده خود را باصفهان رسانید ، به سکندر مرزا ابن
عمر شیخ مرزا معرفت بهمرسانید و مرزا مقدم او را مفتنم شمرده ، در
اعزاز و اکرام او بسیار کوشید و در آن اوقات قصیده^۳ غرا در جواب سلطان
ساوجی که مطلعش مرقوم میگردد ، در سلک نظم کشیده ، بنام نامی میرزا
موشح گردانید :

ز ترک چشم تو هر تیر غمزه کامد راست درون سینه نشست آنچنانکه دل می خواست
و میرزا آن یگانه^۱ زمان را در کتابخانه جا داده ، مقرر کرد که هر
روز صد بیت کتابت نماید و او بموجب فرموده عمل میفرمود . اتفاقاً در آن اوقات
جناب مولانا پانزده روز علی الاتصال کتابت نه کرد و آن قاعده^۴ مقرر بجا نیامد ،
پس از آن که میرزا صبح پرسید ، گفت اراده آنست که در یک روز هزار و پانصد
بیت نوشته آید . بنا بر آن میرزا در میدان اصفهان مجلسی در غایت زینت و تکلف
آراسته باحضرار خاص و عام امر نمود و مولانا بحضور اکبر و اعیان از صبح تا

۱ - پی : 'پیش' - ۲ - پی : 'و گفت بعد' - ۳ - برای شرحش رک به
تذکره الخطاطین : ۱۷۰ ، خط و خطاطان : ۲۲۷ و پیدایش خط و خطاطان :
۲۳۵ و بلاخمن : ۱۰۷ -

روح هزار و پانصد بیت در غایت خوبی^۱ و نهایت لطافت مرقوم نمود و ابواب تعجب و حیرت بر روی خرد و بزرگ کشود -

مولانا سلطان علی^۲

متاخران متفق اند بر آن که 'نستعلیق را کسی برابر او ننوشته و بر خط اکثر خوشنویسان قلم لسخ کشیده و از مصاحبان و ندیمان امیر علی شبر بود و از مواید احسان آن محسن الزمان بحظ اوفی رسیده ، در کتاب خانه او کتابت مینمود و بنظم اشعار رغبت داشت و درین فن رایت مهارت می افراشت - این مطلع از اشعار آن بی مثل روزگار است :

گل در بهار ازان رخ گلگون^۳ نمونه ایست چون اشک من که از دل پر خون نمونه ایست و در ایام حکومت سلطان حسن^۴ میرزا سنه نهصد و ده کاتب قضا لام او را از جریده^۵ احیا پاک ساخت^۶ و مولانا اگرچه شاگردان بسیار داشت ، لیکن ازان جماعت پنج^۷ کس درین خط نام بر آوردند و هر یک بطرز خاص و روش تازه

- ۱ - 'غایت خوبی و' در نسخه های دیگر نیست - ۲ - برای شرحش رک به خلاصة التواریخ : ۹۴ - ۹۵ ، خط و خطاطان : ۱۹۷ تذکره خوشنویسان : ۴۸ ، حبیب السیر : ۳ : ۳ : ۳۴۴ ، تحفه سامی : ۶۹ و مجالس المومنین و لطایف لامه فیخری : ۵۷ ، بلاخمن : ۱۰۸ پیدایش خط و خطاطان : ۱۵۹ ، نمونه خطوط خوش : ۱۲۵ 'در موزه میتروپولیتن نسخه ای بخط او موجود است و آن دیوان میر علی شیرنوائی است که تاریخ آن ۹۰۵ هـ (۱۴۹۹ - ۱۵۰۰ م) است ، راهنمای صنایع اسلام : ۸۲ - ۳ - نسخه اصل 'لیکو' تصحیح از نسخه پی کرده شده - ۴ - سلطان حسین بایقرا تیموری (۸۷۲ - ۹۱۱ هـ ق) آخرین پادشاه مشهور گورگانی ایران - ۵ - مؤلف پیدایش خط و خطاطان : ۱۵۹ مینویسد که 'سلطان علی مشهدی در نهصد و نوزده در هرات وفات یافت' در نمونه خطوط خوش : ۱۲۵ : 'بهنگام مرگ او بمشهد بازگشته تا بسال ۹۲۶ بسن هشتاد و پنج سالگی در گذشته و در جوار مزار حضرت رضا مدفون گردیده است' در حبیب السیر تاریخ رحلتش طبق پیدایش خط و خطاطان یعنی ۹۱۹ هـ است ، اما در تذکره الخطاطین : 'فوت آن بزرگوار در سنه نهصد و نه یا پانزده در مشهد مقدس اتفاق افتاد' - ۶ - در بلاخمن : ۱۰۸ اسامی شش تا شاگردان برده شده -

بدلربانی گروهی مخصوص گشت اول :

مولانا زین الدین محمود

نیسا پوری است و بعضی برانند که نستعلیق را بعد از سلطان علی کسی به ازو ننوشته و از ندمای میر علی شیر بود و در سنه نهصد و هژده بطوفان عدم و سیلاب فنا خط هستی او از صفحه عالم محو گردید . دوم :

سلطان محمد نور

است ، او نیز از ملازمان و مجلسیان امیر علی شیر بود و خط شناسان آن زمان اتفاق داشتند که هیچکس نستعلیق^۳ خفی را نزدیک باو نمیتواند نوشت . سوم

سلطان محمد خندان

است و او اکثر اوقات در خدمت امیر مذکور می گذرانید و از فرط انسیباط

۱ - مؤلف حبیب السیر : ۳ : ۳ : ۳۴۸ مینویسد 'مولانا زین الدین محمود ایام دولت شاهی بواسطه بعضی ضروریات جلای وطن اختیار کرده از دارالسلطنه هرات قدم در طریق مهاجرت نهاده ، روی بصوب ولایت سیستان و قندهار آورد و حالا در قندهار مشمول حکام بوده بفرامغت اوقات میگذرانند و طلبه را از نتایج طبع انقاد خویش مستفید ساخته و اسم افاده بظهور میرساند' نیز رک به خط و خطاطان : ۱۹۷ ، خلاصه التواریخ : برگ ۹۴ - ۲ - 'سلطان محمد بن نورالله اصلا از شارخت و در شهر هرات نشوونما یانته و از تربیت یاننگان و مجلسیان امیر علی شیر نوایی و از خوشنویسان دربار سلطان میرزا بابقرا . . . وی بحسن محضر و لطف محاوره معروف بوده و گاهی شعر می سروده است . سنین عمر وی ۶۴ بوده است و تاریخ وفاتش را بسال ۵۹۴ ذکر کرده اند ، نمونه خطوط خوش : ۱۲۷ - ۱۲۸ - در حبیب السیر : ۳ : ۳۵۰ ذکر می از مولانا سلطان محمد بن مولانا نورالله استاد نسخ تعلیق آورده است که غالبا مراد از عمین کاتب است . ۳ - و 'در طرز نستعلیق مشهور آفاق و در حسن خط طاق است' تذکره خوشنویسان : ۲۵ 'نسخه زیبای نظامی مورخ ۱۵۲۴ م ۵۹۳۱ ، که در مؤزده میتروپولیتن است از کار های او است' راهنمای صنایع اسلام : ۶۲ ، ۸۴ نیز رک به خط و خطاطان : ۲۲۷ ، حبیب السیر : ۳ : ۴ : ۳۵۰ ، خلاصه التواریخ : ۹۴ - ۴ - 'باوجود حسن خط بلطف طبع موصوف است او بصحبت اهل عیش و طرب مشغوف و حالا در بلده فاخره ←

و کثرت ضحک خندان لقب یافته بود و درنی نوازی نیز نظیر لداشت (برگ ۴۶۱ الف) و در سنه نهصد و پانزده لوای عزیمت بصوب دارالملک عقی افراشت - چهارم مولانا مجد قاسم است ، پنجم مولانا علاءالدین^۲ مجد است^۳ -

مولانا هجرانی^۴

در ملک مشاهیر خوشنویسان نستعلیق انتظام داشت و بقلم جادو رقم ، خط امتیاز بر صحایف لیل و نهار می نگاشت و از ندمای امیر علیشیر بود و بتبعیت و تتبع آن امیر روشنضمیر بنظم اشعار میل مینمود . از منظومات اوست :

جفا و جور که آن سرو گگذار کند ز عشق او نکنم ترک گو هزار کند
و در سنه نهصد و بیست و یک منشی تقدیر بر خط وجود او قلم کشید -

مولانا سلطان علی قاینی^۵

از مجلسیان امیر علیشیر بود و نستعلیق را خوب مینوشت و یکچند به تربیت و تعلم یکی از فرزندان سلطان حسن بایقرا افتخار داشت و در سنه نهصد و چهارده نقش وجود او از تخته^۶ هستی مندرده شد -

← هرات توطن دارد و گاهی همت بر کتابت نسخ شریفه می گارد ، حبیب السیر ۳ : ۳ : ۳۵۰ نیز رک به تذکره خوشنویسان : ۲۵ برای بیشتر شرحش رک به خط و خطاطان : ۲۰۰ ، خلاصهالتوریخ : برگ ۹۴ ، بلاخن : ۱۰۸

۱ - بلاخن : ۱۰۸ اسمش مجد قاسم شادی شاه - ۲ بلاخن : ۱۰۸ : اسمش مولانا علاءالدین هروی و در حواشی بحواله^۷ مکتوبات^۸ علاءالدین مجد هروی^۹ نوشته است - ۳ - طبق بلاخن اسم ششمین شاگرد مولانا عبدی نیشاپوری است - ۴ - رک به تذکره خوش نویسان : ۲۵ - ۵ - سلطان علی قاینی از اجله خوش نویسان عهد خویش بود و در ستودگی اخلاق و فضایل از هم عصران پیش جسته و با مولانا عبدالرحمن جامی صاحب نفحات الانس و سایر تالیفات نفیسه معاصر بود و هر چه مولانا بجهت ملوک و امراء خاصه سلطان حسین بایقرا تالیف می نمود ، وی بخط خوش می نگاشت^{۱۰} : پیدایش خط و خطاطان : ۱۶۰ نیز رک به خط و خطاطان : ۱۹۹ :

Qayin is a Persian town, south east of Khurasan, near the frontier of Afghanistan. It is spelled Ghayan on our maps. Blochmann, p. 108.. footnote No. 5.

مولانا علیشیر مشہدی^۱

از شاہیر خطاطان زمان سلطان حسین بایقراست ، صفائی خط و طرز
ایکوازا اکثر خوشنویسان نستعلیق ممتاز بود و امیر علیشیر خط او را بر اکثر
خطوط ترجیح می نمود -

حافظ خواجہ ہروی

از فضل و عمر فراوان بهره‌ای داشت و سوائی نستعلیق ہفت قلم را بیاید^۲
اعلیٰ رسانیده ، از مخصوصان امیر علیشیر بود و منصب امامت و خطابت مسجد
جامع و پیش نمازی امیر کبیر باو تعلق داشت این [از] منظومات اوست!
شکل ہلال ابرویت از چشم تر گرفت مہی زغبہ بحر دمی سوی بر گرفت
در نہصد و بیست و چہار ہزار اقرار از انتقال نمود -

مولانا درویش محمد باغ شہری^۳

بأنواع فضایل و تصنیف رسائل مشہور بود و تعلیق^۴ را خوب می نوشت ،
اکثری از دانایان این صنعت^۵ او را بر مولانا عبدالحی تفضیل می دهند - با امیر
علیشیر مربوط بود و آن صاحب نصاب سخن نصابی جمع کرده و دیوان ترکی در
ملک ترتیب کشیده و بکسب دیگر فصائل نیز کوشیده و این معاً باسم قاسم
از اشعار اوست :

چون مد من ہنگرد در قمر آہن پدید مد بشکند پاش بیوسد روان

خواجہ^۶ عبداللہ مروارید

بیانی تخلص می داشت ، چون پدرش محمد کرمی را یکی از سلاطین تیموری

- ۱ - نیز رک بہ تذکرہ خوشنویسان : ۵۰۰ - ۵۰۱ - بلاخمن : ۱۰۷ ، یورقی
- نمرہ : ۶ مینویسد 'مولانا درویش محمد دوست بہر علی شیر بود ، اما بعد
- ازان در ملازمت شد جنید شاہ چند صفوی (۱۴۷۰ - ۱۵۰۵ م) در آمد
- و شرح مولانا در مآثر رحیمی : ۱۵ میتوان یافت ، اما در مآثر رحیمی هیچ
- جا ذکر مولانا درویش نیست - ۳ - نیز رک بہ تذکرہ خوشنویسان : ۲۴ -
- ۴ - در نسخہ های دیگر : 'صناعت' - ۲ - برای شرح رک بہ لطایف نامہ :
- ۱۷۸ : تذکرہ دولتشاہ : ۱۵ ، فیخری چہار غزل ازو در تحفۃ الحیب
- آورده است - نیز رک بہ تذکرہ خوشنویسان ۲۷۰ - ۲۷۱ ، پیدایش خط و خطاطان : ←

بمحرین فرستاده بود او در وقت معاودت لولوی چند آبدار نزد آن شهر یار آورد، این لقب یافت و جال حال خواجه بلالی فضل و حلی کمال آراستگی تام داشت و در هفت قلم اوستاد بود، در عنفوان شباب بخدمت سلطان حسین بایقرا رسیده صد [ر] صدارتش بفر وجود او زینت یافت و در اندک روزگار بمرتبه امارت رسیده، بجای امیر علی شیر مهر بر مناشیر زد و پس از فوت سلطان کنج انزوا گزیده بکتابت مصحف مجید موفق گردید و چون شاه اسماعیل صفوی خراسان را مستخر ساخت، خواجه را از زاویه خمول بر آورده رقم قبول بر ناصیه احوالش کشیده، او از سلازمت استعفا نموده، بنظم وقایع شاهی ماسورا گردید و خواجه در سنه نهصد و سی و دو از زاویه عزلت بکنج لحد رخت کشید و از تصانیف او دیوانی موسوم بمونس الاحباب و تاریخ شاعی و منشآت و خسرو شیرین شهرت دارد، از اشعار اوست:

ترسم آنجا که حدیث رخ نیکو گذرد که بتقریب مبادا سخن او گذرد
فکن ای بخت یکره استخوانم گرد دیوارش
که (برگ ۴۶۱ ب) غوغای مگان سازد ز حال من خبردارش
و پسرش:

خواجه مجد مومن

بفضایل نفسانی اتصاف داشت و در هفت قلم استاد بود، یکچند بفرمان شاه اسماعیل [ع] علمی] خلفش مام میرزا افتخار می نمود، و از شاه طهماسب آزرده شده بدارالامان هندوستان شتافت و دران دیار فی سنه نهصد و چهل و

← ۱۹۸ و خط و خطاطان : ۶۹ : حبیب السیر : ۳ : ۳ : ۳۳۱ ، کارنامه بزرگان ایران : ۵۵ -

۱ - پی : نامور - ۲ - پی : "تصنیف" ۳ - از آثار خطوط وی قطعاتی در کتابخانه های ایران و اسلامبول موجود و مجموعه منشآتش متداول است، کارنامه بزرگان ایران : ۵۵ - ۴ - آقای مولوی شفیع در تحقیق خود نوشته است که اسم صوابش عبدالمومن است، اما در حبیب السیر : ۴ : ۳ : ۱۱۷ - ۱۱۸ که ماخذ همعصر است اسمش خواجه مجد مومن مسطور است نه عبدالمومن - ۵ - اسمعیل اول صفوی (۹۰۷ - ۹۳۰ ه ق) - ۶ - پی : داشت - ۷ - طهماسب اول : صفوی : (۹۳۰ - ۹۸۴ ه) - ۸ - در پیدایش خط و خطاطان : ۲۲۸ ، سال رحلتش ۹۱۶ ه و در کتاب ریحان : ۹۰۵ نوشته شده ، برای بیشتر شرحش رک به حبیب السیر : ۳ : ۴ : ۱۱۷ ، تذکره خوش نویسان : ۱۰۱ ، خط و خطاطان : ۷۶ -

هشت وفات یافت ، گویند وقت توجه بهند غزلی گفت بود که این دو بیت از آنست :
 بس که گردون همچو خود میخواست سر گردان مرا
 عاقبت کرد از غمت سر گشته دوران مرا
 بسکه خون پالاست چشم بی تو خواهد شد خراب
 شهر مستی دمبدم از موج این طوفان مرا
 و خواجه عبدالله صیرفی مولانا شیخ محمود و مولانا عبدالله هروی که
 بطباخ مشهور است و مولانا ابابکر هروی هر یکی ازین نادره کاران مانی نگار
 هفت خط را که ثلث و تویق و محقق و نسخ و ریحان و رقاع و تعلیق باشد ،
 بغایت خوب نوشتند و این هفت قلم را بدرجه عالی رسانیده و بخوشخطی بلند
 آوازه گردیدند -

خواجه اختیار

در خط تعلیق شهره روزگار و منشی الممالک سلطان حسین میرزا بود و بسبب

۱ - 'خواجه عبدالله صیرفی طوب الله مرقدہ صاف تر از خواجه یاقوت نوشت ، اما
 در اصول با او فرسید' رساله خط و سواد : ۲۳ ب در خلاصه التواریخ مسطور
 است 'عبدالله صیرفی در زمان سلطان ابو سعید خان (۷۱۶ - ۷۳۶ هـ) و امیر چوپان
 سلدوز (طبق حبیب السیر : ۳ : ۱ : ۱۲۱ المتوفی ۷۲۸ هـ) بوده و عبارت (این
 مسجدی بود از بنای حسن کوچک چوپانی (متوفی ۷۴۱) رک به دایرة المعارف
 اسلام بذیل تبریز ۴ : ۵۹۰ استاد و شاگرد که در تبریز است کتابه صیرفی نوشته
 و این صیرفی شاگرد سید حیدر جلی نویسنده است و از شاگردان صیرفی آنانکه
 مشهور شدند حاجی محمد بند روز و معین الدین تبریزی و شمس الدین محمد مشرق
 هستند - ۲ - 'مولانا و استاذنا [و] مخدومنا المسمى بعبدالله الهروی المشتهر
 بطباخ طاب الله ثراه و جعل الجنة شواه اصول خواجه یاقوت را با صنای
 خط خواجه عبدالله صیرفی جمع کرده ، نسخ ایشان را بسیاری از استادان بر
 نسخ خواجه یاقوت ترجیح کرده اند' رساله خط و سواد : ۲۳ ب نیز رک به
 خلاصه التواریخ : ۹۳ - ۳ - در مرآة آفتاب تمام برین ها نام حافظ فوطه هروی
 را افزوده - ۴ - 'در شعر گویی مسابقت از امثال ر بوده و از تصانیف او
 مختار الانوار است - - الخ تحفه سامی : ۳۰ - ۳۱ ، از آثار شیوای وی
 قطعات و رساله های متعددی موجود است ، از جمله مجموعه منشائی در کتابخانه
 سلطنتی تهران است که بطرز زیبایی تذهیب و تزئین شده است - کارنامه
 بزرگان ایران : ۱۱۲ ، نیز رک به نمونه خطوط خوش : ۱۱۰ ، بلاخمن :

قرابت امیر علیشیر کمال عزت و اعتبار داشت -

ملا درویش

در خط تعلیق اوستاد است ، با خواجه اختیار منشی معاصر بود ، چون خواجه مذکور با امیر علیشیر قرابت داشت ، کار ملا رونق نمی گرفت - از عسرت چندی بترکستان رفته آنجا نیز کشایشی نیافت و مدتی بوضع قلندری بسر میبرد و در آوان ظهیر دولت صفویه بخدمت شاه اسماعیل شتافته در جرگه منشیان منسلک گردید و رونقی در کار او پدید آمده بود که بیک اجل مراحل زندگی او طی نمود .

مولانا میر علی

دراصل از مادات هرات است ، اما در مشهد مقدس نهال قابلیتش نشو و نما یافته ، خطوط بی نظیرش روشنی بخش و جلا انزای دیده وران است و اشعار دلپذیرش قابل تحسین نکته سنجان و سخن پروران انامل کوامل او رقم نسخ بر رقاغ استاذان قلم کشیده و قلم مانی رقمش ، نقوش غریبه بر صحایف روزگار مثبت گردانیده ، اکثری او را از شاگردان مولانا زین الدین می دانند و میگویند که از خطوط مولانا سلطان علی مشهدی نیز استفاده نمود و از بعضی کتب معلوم میگردد که او شاگرد مولانا میر سلطان علی است و بیمن صحبت و تربیت او سر دفتر خوشنویسان آفاق شده و درین فن یگانه و طاق گردیده و از حدت فهم و اضاعت ذهن و فروغ خاطر تغیر روش پیش نموده دخلهای نمایان کرد و تصرفات یادگار گذاشت و گروهی خط او را بر خط استاذش سلطان علی ترجیح میدهند و طایفه

۱ - 'درویش عبدالله در زمان حسین میرزا در تعلیق نویسی سرآمد روزگار گشت و بغایت نازک و رعنا و پیچان و نمکی نوشت و بدو مسلم است ، و شاگردان او میر منصور منشی و خواجه جان (اختیار؟) است' خلاصه التواریخ : ۱۱۵ لیز رک به تاریخ عالم آرای عباسی : ۱۲۶ - ۲ - آ : 'پذیرفته' 'در هرات' کسب دانش و هنر کرد و بدربار سلطان حسین با یقرا راه یافت و عنوان 'سلطانی' و 'کاتب السلطانی' یافت - تا سال ۹۱۱ ه که تاریخ مرگ سلطان حسین بایقرا است در هرات می زیست و پس از آن تا سال ۹۱۹ که شاه اسمعیل صفوی هرات را فتح کرد ، گاهی در هرات و گاه در مشهد روزگار می گذرانید' کارنامه بزرگان ایران : ۸۴ - ۳ - طبق مؤلف راهنمای صنایع اسلام : یکی از کارهای او که اکنون موجود است ، نسخه ایست از ←

خط اوستاد را بوجهی بر خط میر علی و خط میر علی را بوجهی دیگر بر خط اوستاد ترجیح میدهند و میر علی در سنه نهصد و بیست بسبب انقلاب و طغیان حوادث از خراسان در زمان شاهی بیگ خان بماوراء النهر شتافته ، عزت تمام یافت و در سنه نهصد و بیست و چهار ازین سرای ناپایدار بدارالقرار ارتحال نمودا و این اشعار آبدار ازان یگانه روزگار است :

عمری از مشق دو تا بود قلم همچون چنگ تا که خط من بیچاره بدین قانون شد
طالب من همه شاهان جهانند [و] مرا در بخارا جگر از بهر معیشت خون شد
سوخت از غصه درونم ، چکم چون سازم که مرا نیست ازین شهر ره بیرون شد
این بلا بر سرم از حسن خط آمد امروز ، وه که خط سلسله پای من مجنون شد

(برگ ۴۶۰ الف) مولانا خواجه محمود

شاگرد بلا واسطه ملا میر علیست. خطهای خفی و جلی او بسیار عالیست گاهی

← از یوسف و زلیخای جامی که بتاریخ ۱۹۳۰ - ۱۵۲۳ - ۱۵۲۴ تحریر شده ، این کتاب بی شک درهرات نوشته و در بخارا مصور و مذهب شده است ، برای دیگر آثارش رک به کارنامه بزرگان ایران : ۸۴ ، فهرست بانکی پور ۲ : ۷۹ - ۱ . 'وفات میر علی را بتفاوت سالیهای ۹۲۴ ، ۹۲۵ ، ۹۴۰ ، ۹۵۱ ، ۹۵۷ ، ۹۶۶ ، ۹۷۶ ه نوشته اند ، ولی ظاهرا اسحق اقبال تاریخ ۹۵۱ میباشد ، زیرا که شیخ حسن متخلص به 'نثاری' که خود بخارایی و مدت ها در هرات زیسته ، در تذکره خود موسوم به 'مذکر احباب' که ۲۳ سال پس از مرگ میر علی تالیف کرده ، تاریخ وفات میرزا ۹۵۱ دانسته ، نمونه خطوط خوش : ۱۲۹ : برای بیشتر شرحش رک به خط و خطاطان : ۲۰۹ کارنامه بزرگان ایران : ۸۴ ، پیدایش خط و خطاطان : ۱۷۳ ، بلا خمن : ۱۰۸ ، تحفه سامی : ۲۶۶ و خلاصه التواریخ ۹۴ - ۲ - یعنی محمود اسحق (= محمود شهابی) 'خراجة محمود هروی ولد خواجه اسحق میاوشانی است که از هرات بولایت سمرقند و بخارا افتاده و در آنجا نشوونما کرده و شاگرد قرار داده مولانا میر علی است و همه کس را سخن آنست که او بهتر از اسیر علی است' خلاصه التواریخ : ۹۵ نویسنده تذکره خوشنویسان : ۸۳ از مرآة العالم نقل کرده مننه نه صد و شصت هجری تاریخ رحلتش می نویسد - خمه نظامی و هفت پیکر بقلم وی نوشته در کتابخانه برتس میوزیم موجود است نیز رک به عالم آرای عباسی : ۱۲۴ -

قطعه و کتابت خود را بنام ملا میر علی میکرد و مردم کمتر می شناخته اند ،
ملا میر علی طیبیت در حق او قطعه گفته :

خواجه محمود آنکه^۱ بکچندی بود شاگرد این فقیر حقیر
بهر تعلیم او دلم خون شد تا خطش یافت صورت تحریر^۲
در حق او نرفته تقصیری لیک او هم نمی کند تقصیر
می^۳ نویسد هر آنچه از بد و نیک جمله^۴ را می کند بنام فقیر^۵

مولانا محمد حسین تبریزی و مولانا حسن علی مشهدی و میر معز کاشی و
میرزا ابراهیم اصلهانی و میر احمد مشهدی و مولانا شاه محمد نیشاپوری ، هر یکی
ازین جادو رقمان مانی نگار ، بعد [از] مولانا میر علی خط نستعلیق را بطرز خاص
نوشته مقتدای گروهی گشتند و بدلقریبی جمعی مخصوص شدند و دیگر خوشنویسان
و خطاطان که در ایران و توران در زمان سلاطین گورگالیه نوبت خوشنویسی
نواخته اند و در ایام شاهان صفویه رایت مهارت درین صنعت افراخته ، اگر امامی
و احوال آنها نوشته شود ، سخن دراز گردد و این مختصر از مطولات بگذرد ،
ناچار بهمین قدر اکتفا^۶ نمود و چندی را از خطاطان که در هندوستان و عراق
کوس خوشنویسی نواخته و مینوازند ، درین جریده مذکور میسازد .

میر دوری^۱

سلطان با بزید نام . در ملک ملازمان عرش آشینانی انتظام داشت و از جناب
سلطنت ، بخطاب کاتب الملکی فرق عزت می افراشت . طبع نظم داشت و اشعار
آبدار بر صحایف روزگار می نگاشت و آخر عمر توفیق حج یافته ، بحجاز شتافت و
بزیارت حرمین محترمین فایز شده ، داعی حق را لبیک اجابت گفت ، ازوست :
که در درون جانی که در دل حزینی از شوخی که داری بکجا نمی نشینی^۲
و از شاگردان میر مذکور :

- ۱ - پی : 'قطعه در حق او گفته' - ۲ - تاریخ عالم آرای : 'اگرچه' - ۳ - این
بیت در تاریخ عالم آرای نیست - ۴ - خلاصة التواریخ : 'هر چه خود می
نویسد از بد و نیک' - ۵ - خلاصة التواریخ : 'همه را' - ۶ - برای جواب
خواجه محمود رک به عالم آرای عباسی : ۱۰۴ - ۷ - رک به عالم آرای
عباسی : ۱۲۴ بعد - ۸ - آ : ۵۶۳ الف 'اختصار' - ۹ - برای ترجمه اش
رک به بدایونی ۲ : ۲۲۷ ، مؤلف مرآة العالم از همین کتاب استفاده نموده
امت - ۱۰ - بدایونی : ۲ : ۲۲۷ بجز انتخاب اشعارش داده است .

خواجه ابراهیم حسین

که از ملازمان اکبری بود ، خط نستعلیق را به کمال رسانیده بخوشنویسی شهرت داشت و در عین جوانی ازین منزل فانی بمنزهات جاودانی رخت کشید و قادری' بدایونی در تاریخ این رباعی منظوم گردانید :

بر موجب حکم بادشاه کونین در ماه صفر خواجه ابراهیم حسین
چون کرد سفر ز عالم پر شروشین تاریخ شدش خواجه ابراهیم^۲ حسین

[۱۰۰۱]

اشرف خان میر منشی^۳

از سادات حسینی مشهد مقدس است و در سلک امراء عرش آشیانی انتظام داشت و در هفت قلم استاد . در فن شعر و صنعت انشاء بی همتا بود و احوال

۱ - بدایونی (۳ : ۲۰۸ ببعد) ترجمه خواجه را نوشته است و گفته 'یکی از شاگردان میر در خط و از مصاحبان فقیر خواجه ابراهیم حسین احدیست که وی از مصاحبانش است و از بزرگ زادگان بلده بلوط و خویشان نزدیک شیخ عبدالرحمن لاهوری بلوطی است که در مقتدای و ولایت مشربی در زمان خود شهره روزگار بود ، او از عالم غرور در عین جوانی بدار سرور رفت و دلهای احباب را کباب ساخت و فقر را در یک مال بتفاوت اندک ایام مصیبت او و هم مصیبت میرزا نظام الدین احمد رسید' - ۲ - پی : 'ابراهیم' ، بدایونی : 'ابراهیم' - در صورت ابراهیم ، سال رحلتش ۱۰۰۲ میباشد - ۳ - 'اشرف خان میر منشی از افاضل وقت بود ، نام یگانه عصر مجد اصغر است و از سادات عرب شاهی بود و هفت خط را خوب می نوشت ، در زمرة امرای کبار انتظام داشت' طبقات : ۳۸۲ مؤلف تذکره خوشنویسان : ۸۶ از همین کتاب نقل نموده است - بدایونی : ۳ : ۱۸۱ مینویسد 'اشرف خان . . . در هفت قلم استاد خوشنویسان عالم است و در سلک امرای معتبر داخل بود ، اسم شاعری بروحیف است' بلاخن در آئین اکبری : ۴۲۳ - ۴۲۴ نوشته است که مجد اصغر سبزواری بود و طبقی مرآة العالم و متأثر رحیمی او از سادات مشهد بود ، ابوالفضل او را سبزواری گفته است و در سال بیستم ۹۸۳ در گذشت ، بلاخن نوشته است که مؤلف مرآة العالم سال رحلتش ۹۷۳ نوشته است که مغلوب است - اما در چهار نسخ مرآة العالم در جایی تاریخ رحلتش نوشته نه شده ، شاید پیش بلاخن نسخه دیگر بود -

آن صدر نشین مسند سخنوری در اکبر نامہ و طبقات اکبری مفصل مذکور است و درین جریده نیز بجای خود مرقوم و مسطور - از اشعار اوست :

یا رب تو مرا بآتش قهر مسوز در خانه دل چراغ ایمان افروز
این کسوت بندگی که شد پاره ز جرم از راه کرم برشته عفو بدوز
و از شاگردان او که درین دیار بخوشنویسی شهرت داشت ،

محمد یوسف

بود ، او در عنفوان شباب سنه نهصد و هفتاد اسیر سر پنجه گرگ اجل گردیده و تاریخ وفاتش را میرزا علاء الدوله صاحب تذکره شعرای زمان اکبری این قلمه را منظوم ساخت :

قطعه

محمد یوسف آن مصر سلاحت
پی تاریخ او گفتا عزیزی
برفت از دهر اشک از دیده ویزان
کجا شد یوسف مصر ای عزیزان

۹۷۰

میر عماد

شاگرد سلا محمد حسین تبریزی است ، خط او را بر خط اوستادش ترجیح میدهند (برگ ۴۶۲) اکثر قطعه و خط خود را بنام اوستاد میکرد ، اگرچه خط خود را بنام اوستاد کردن عیب است ، ازین جهت که بهتر از اوستاد مینوشت ، این را معیوب نداشته اند . شاه عباس صفوی بسبب گمان تسنن یا تصوف که

- ۱ - در محمد شاهی ندارد ، ذکرش در هر سه جلد اکبر نامہ موجود است رک به فهارس کتاب طبع کلکته نیز به طبقات : ۳۸۲ ، مآثر الامراء : ۱ : ۷۳ - ۷۵ ذخیره الخوانین : ۱ : ۲۱۱ - ۲ - مآثر الامراء (۱ : ۷۵) : خلعت (بجای کسوت) - ۳ - نسخه اصل : 'هشتاد' این با مصرعه تاریخ مطابقت ندارد اغلباً این سهو کتابت است - تصحیح از روی محمد شاهی کرده شده - ۴ - پی : تاریخ وفاتش را اشرف خان یافته ، ع کجا شد یوسف مصرای عزیزان - ۵ - اصل : این تصحیح قیاسی - ۶ - در نسخه پی 'شاگرد' بتکرار آمده است - ۷ - 'میر عماد پایه' هنر و خوشنویسی مستعرب را جای نهاد که دست هیچکس ، چه در مدت دو قرن قبل از او ، چه در طی نیم قرن زمان ←

در حق آن یگانه، عصر داشت، روزی بر زبان گذرانید که کسی نیست مرا از دست این مرد خلاص کند، یکی از صوفیان عالی این سخن شنیده بمجرد بر آمدن میر از مجلس سرش از تن جدا ساخته بخدمت شاه آورده، بر حقیقت مطلع شده، افسوس بسیار نمود و ازان کرده پشیمان بود اما:

[ع] دریغ سود ندارد چو رفت کار از دست

ملا علا بیگ تبریزی

در نسخ و ثلث از اوستادانست و خط او با خط یاقوت بمنزله خط میر عباد است یا خط ملا میر علی -

ملا عبدالباقی تبریزی

در هفت قلم اوستاد بود و بعضی او را تفوق می دهند بر ملا علی [علاء؟]

← خوشنویسی او و چه در طول چهار قرن بعد از او تا ابن زمان، بآن جایگاه نرسیده است - - - از آثار خطوط میر بمقدار بسیار در کتابخانه ها و مجموعه های خصوصی ایران و کشور های بیگانه موجود و آنها عبارت از قطعات منفرد رساله ها و جزوها و مرقعات، کتابها و یک کتیبه که در تکیه 'میرفترسی' در تخت 'پولاد' اصفهان هنوز بجا است این آثار گران بهای میر از قلم غبار تاشش دانگ و تاریخ تحریر آنها بین سالهای ۹۸۷ - ۱۰۲۴ است، کارنامه بزرگان ایران: ۱۸۸ نیز رک به تذکره خوشنویسان: ۹۲، راهنمای صنایع اسلام: ۸۳ پیدایش خط و خطاطان: ۱۶۳، خط و خطاطان: ۲۱۱، خطاطی اسلامی: ۳۹ - ۴۰ -

۱ - همه تذکره نویسان برین اتفاق دارند که میر عباد بسال ۱۰۲۴ هجری بدست مقصود بیگ قزوینی کشته شد - ۲ - علاء الدین - - - از خوش نویسان دوره شاه طبرستان تا زمان شاه عباس صفوی است که خط نسخ و مخصوصاً ثلث را بحد کمال رسانیده - - - صاحب گستان هنر بسال ۹۸۸ که ویرا در تبریز دیدار کرده بسیار خوش محضر است، ولی اکنون از آن آثار فقط یک کتیبه سرور مقام معروف صاحب الزمان و دیگری لوحه ای در مسجد جامع تبریز که تاریخ ۹۷۲ دارد، موجود است - - - وفاتش را نقل نه کرده اند و از آثار تاریخ دار وی تا سال ۱۰۰۱ که در قزوین نگاشته است بیش ندیده ام، نمونه خطوط خوش: ۹ نیز رک به کارنامه بزرگان ایران: ۱۵۷ پیدایش خط و خطاطان: ۲۰۴، کتاب خط و خطاطان: ۷۳ - ۳ - بعضی از اوقات را در بغداد گذرانیده است و هنگامیکه بنای مسجد سلطانی اصفهان به پایان رسید، شاه عباس بزرگ او را ←

بیگ ، بعضی ملا علی [علاء؟] بیگ را به ازو می دانند و حق آن است که هر دو در رتبه خود استاد اند و از خوشنویسان عهد شاه عباس ماضی بود.

مولانا محمد حسین زرین قلم کشمیری^۱

در خط نستعلیق ید بیضاء می نمود ، عرش آشیانی برکالات او مطلع شده در ملک ملازمان منسلک ساختند و بتعلیم شاهزادگان پایه عزت و اعتبارش بر افراختند . خوشنویسان هند و نقش طرازان این کشور وسیع که عمرگرامی درین تصویر خاص صرف کرده اند بر این معنی اتفاق دارند که نستعلیق را در هندوستان برابر او کسی ننوشته و آن نادره عصر در سنه هزار و بیست ازین دار ملال به نزهت گاه بی زوال انتقال نمود^۲ .

ملا علی رضای عباسی^۳

از اهل صفاهانست سابقا ثلث را خوب مینوشت ، چون شاه عباس ماضی را

← با صنفان خواند و باقی بعضی کتیبه های مسجد را بخط زیبای خود نوشت که هنوز باقی است . وفات وی بسال ۱۰۳۹ ، اتفاق افتاد ، کارنامه^۴ بزرگان ایران : ۲۰۴ نیز رک به نمونه خطوط خوش : ۹ ، خط و خطاطان : ۶۳ .
۱ - 'ملا میر حسین بهره از علوم رسمی دشت و از خدمت مولانا میر علی کسب خط نستعلیق نمود بانکه مدتی کمال این فن حاصل کرد [و] بی نظیر وقت شد مفاخر بتوران و ایران می بردند و سلاطین کتابه می نوشتند [کذا] ملا محمد [مراد] زرین قلم [که] از مشاهیر خوشنویسان است شاگرد اوست بعضی بیگ واسطه می گویند والله اعلم' : واقعات کشمیر : ۱۰۹
'شاگرد مولانا عبدالعزیز ، از استاد گذرانیده مدات و دوایر او متناسب هم اند و کار آگهان او را پایه ملا میر علی برگیرند' آئین اکبری (نولکشور) ۱ : ۱۳۰ ، نیز نمونه خطوط خوش : ۱۴۳ ، تذکره خوش نویسان : ۷۸ ،
۲ - تذکره نویسان دیگر هم برین تاریخ اتفاق دارند - ۳ - 'از آثار خطوط ثلث وی کتیبه های سر در عالی قاپوی قزوین و سر در ورودی و گوی زیر کنبه و داخل کنبه مسجد شیخ لطف الله و سر در ورودی مسجد شاه اصفهان که تاریخ ۱۰۲۵ دارد ، هنوز باقی است و نماینده بهترین کتیبه های ثلث می باشد - از خطوط نستعلیق وی قطعات متعدد موجود است ، حیاتی تا ←

با میر هاد بسببی که بالا ذکر یافت سوء مزاجی بهم رسیده بود، ملا علی رضا را که بخدمت کتابداری و [تقریباً] اختصاص داشت، تربیت نموده، بجای رسانید که مرقعی از خط ملا میر علی و خط او جمع نموده که همان ترکیبی که ملا نوشته بود، او هم نوشت و تمام مرقع بهمین دستور مجلد شده که دو صفحه قرینه اولین خط ملا است و دو بهمین خط ملا علی رضا است. داد خوشنویسی داده.

میر خلیل باخرزی

تستعلیق را خوب می نوشت، فاما اصلاح بسیار میکرد. میگفت خوشنویسان دیگر بقلم می نویسند و من بقلم تراش، در مشق اوستاد نگرفته و از روی خط ملا میر علی^۲ و غیره اوستادان قدیم مشق می نموده.

میر عبدالله الترمزی^۲

از اولاد شاه نعمت الله ولی. خط تستعلیق را بغایت صاف باصول و اسلوب می نوشت^۲ از حضرت عرش آشیانی و جنت مکانی بخطاب مشکین قلم و تخلص وصفی افتخار اندوز و مباعی بود چنانچه خود میفرماید:

وصفی تخلص من و مشکین قلم خطاب
این نامها ز شاه و شهنشاه یافتم
و باوجود کثرت اسباب تعلق با آزادی می زیست. منظومات بسیار دارد و اشعار عاشقانه^۲ او اهل حال را بوجد می آرد و نسبت ارادت بشیخ فیض الله سهارنپوری که در سنه یک هزار و بیست و چهار رحلت نموده، داشت و شیخ مذکور از خلفای شیخ نظام نارنولی بود و آن میر صافی ضمیر در سنه هزار و بیست و پنج رخت بعالم دیگر کشید. پنج مثنوی و یک دیوان دارد، از واردات طبع اوست:

- ← ۱۰۳۸ هـ معلوم است و سال وفاتش معلوم نیست، کارنامه بزرگان ایران: ۱۹۷ نیز رک به عالم آرای عباسی: ۲: ۵۱۹، پیدایش خط و خطاطان: ۱۸۰، نمونه خطوط خوش ۱۴۶ خط و خطاطان صفحه ۲۰۷.
۱. نسخه اصل: 'تقریب' تصحیح قیامی - ۲ - 'ملا میر علی' نسخه پی و سآ ندارد - ۳ - پی: 'الترمذی' ندارد - ۴ - 'شاگرد شاه غیاث و مولانا راقمی است و بهفت خط مینویسد و در ملک احدیان داخل است، خویشی از جانب والده به میرزا نظام الدین احمد دارد' بدایونی ۳: ۳۸۳ -

ای داده خری تند تو رونق عتاب را افزود گونه گونه بدل اضطراب را
 فی حرف با کسی ونه گوشه بحرف کس برهم (برگ ۶۳، الف) زدی شعارسوال وجواب را
 و پسرش میر صالح بعلم و دانش آراستگی داشت^۱ و نستعلیق را خوب
 مینوشت و کشفی تخلص میکرد، در ابتدای حال بفقیر و قناعت در زی^۲ درویشان
 میگذرانید و آخر عمر فردوس آشیانی بخواهش تمام او را بمنصب سرفراز ماختند و او
 بیایه^۳ امرانی رسیده، در سنه هزار و شصت و یک روانه^۴ شهرستان عدم گردید -
 نقل است که روزی فردوس آشیانی شاهجهان بادشاه ازان معارف آگاه
 پرسیدند که من شما چند امت؟ گفت پنجسال، بادشاه متعجب شده از حقیقت این
 سخن استفسار کردند - گفت: عمر همانست که در سعادت بندگی و خدمت
 حضرت صرف شده و بادشاه ازین لطیفه خوش وقت شده، بعزید عنایت و التفات
 پایمه^۵ قدر و منزلت او افزودند و او صاحب تصانیف است و از مؤلفات او مناقب
 مرتضوی مشهور و سخنان آن کتاب افادت مآب در محفل دانایان و دانشوران
 مذکور [از] اشعار او است:

نظر به بیکسیم کن که قطره^۶ آبی بکام من ندهد کس بغیر چشم ترم
 تاریخ فوتش ازین مصراع مستفاد می گردد.^۷ ع

میر صالح برفت از عالم

۱۰۶۱

برادرش^۸:

میر موسی^۹

عرشی تخلص، بعلم و فقر مهارت^{۱۰} تام داشت و خط نستعلیق^{۱۱} چند صفحه
 بتقلید خط ملا میر علی بنامش نوشته، بشاه شجاع گذرانیده و شاه شجاع بامعان
 نظر و تامل اهل آن هنر، خط ملا تصور کرده دو هزار روپیه انعام فرمود -

۱ - برای شرحش رک به کنبو ۳ : ۳۴۴ - ۳۴۵ - ۲ - آ : 'ورزی' - ۳ - آ
 'سپرد' - ۴ - مجد شاهی : 'برادر او میر موسی عرشی تخلص می کرد' - ۵ -
 برای شرحش نیز رک به قسمت شعرا بدیل عرشی، کنبو ۳ : ۳۴۴ - ۳۴۵ و
 مرآة جویان نما : ۵۶۳ الف - ۶ - پی : 'مهارت' - ۷ - آ : 'در فن
 شعر و خط نستعلیق مهارت تمام داشت، بر جودت و بخشش دیوان ترتیب
 داده او دینی است آشکار' -

بعد از آن میر ظاهر ساخت که خط من است ، شاه شجاع بسیار پسندیده ، زیاده بر تحقیق منجیده ، از روی مهربانی هزار روپیه و سراپا بران افزود - میر عرفان پذیرا از مشرب علم تصوف ، تر زبان بود و اوایل حال بوجد و مباح نیز میلان داشت و در عهد اعلیحضرت فردوس آشیانی ، سلیمان شکوه را تعلیم خط میداد - درین آوان جمعیت نشان ، بوظیفه ای از سرکار جهان مدار اعظم ، مظهر آفریدگر منعم موظف بوده ، اوقات بقناعت و انزوا^۱ میگذرانید - در سنه یک هزار و نود و یک [که] سنین عمرش بنود رسیده بود ، برحمت حق پیوست عزیز قاریخ فوتش 'سید عرشیان میر مومن' یافته ، از اشعار اوست :

۱۰۹۱

کشاد غنچه اگر از نسیم گلزار است کلید قفل دل ما تبسم یار است
بیا بچشم تر ما جمال خویش بین که همچو آینه^۲ آب^۳ راست گفتار است
بچشم خویش نگر گر دل تو آگاه است که این دریچه گذرگاه جلوه^۴ شاه است
بنالدر شب غم [می توان] بدوست رسید که شمع وادی مطلب فتیله^۵ آه است

میر محمد شریف

همشیره زاده^۱ میر عبدالله ، خط نستعلیق را خوب مینوشت و از حضرت جنت آشیانی خطاب کاتب السلطانی یافته و میر عبدالله او را بجای فرزند تربیت نموده ، وقت رحلت جانشین خود ساخته بود و او باوجود کهالات ، گمنامی پیشه^۲ خود کرده ، در ملک فقر نام آوری داشت و وجه قوت از کسب دست پیدا کرده^۳ وجه مغیشت خود می کرد - در سنه یکهزار و پنجاه و چهار راقم احوال اهل نامه عمرش بسر آورد -

محمد مراد کشمیری^۴

از خوشنویسان عهد حضرت جنت مکانی است و تا اوایل زمان سلطنت حضرت

۱ - پی : 'او اهل' - ۲ - کلمات 'و انزوا' نسخه پی ندارد - ۳ - محمد شاهی : 'و آب'
در آهم مثل محمد شاهی است . ۴ - آ : میگرد - ۵ - ملا محمد مراد زرین قلم
سوداگر بود و مایل بخط نستعلیق شد ، در مشق آن خون جگری خورده و
باسلاح سیر حسین (یعنی ملا محمد حسین کشمیری) که در آنوقت از خوشنویسان
روزگار (. . .) رسانید . در انداک زمانی فوقیت بر اقران حاصل کرد (ه) ، ←

فردوس آشیانی نیز بود خطش در رتبه قریب (برگ ۴۶۳) بخط ملا حسین کشمیریست.

میرزا محمد حسین شکسته نویسنده

صفاهانی الاصل است پدرش میرزا شکرالله، در زمان شاه طهماسب مستوفی الملک بود و در عهد شاه اسمعیل ثانی بمنصب اعتمادالدوله امتیاز داشت. تعلیق را بمرتبه اعلی می نوشت. لیکن هر چند سعی نمود، خطش رتبه ملا درویش نیافت. مخترع (شکسته تعلیق) گشته، در آن یگانه آفاق شده و منظور نظر عنایت حضرت جنت مکانی بود.

تهور خان

در سلک امرای جنت آشیانی و اعلی حضرت فردوس آشیانی انتظام داشت و خالی از سودای نبود و نستعلیق جلی را بغایت خوب مینوشت و نکات ازو سر میزد و نقلهای رنگین و حکایات شیرین ازو نقل میکنند، روزی مجلسی بیاراست

← یگانه وقت شد - شلغمی می نوشت بخلاف آقا رشید که او در آن وقت در ایران طرز بادامی داشت. بالجمله آوازه کمال ملا محمد مراد بمساع شاهجهان بادشاه رسید، داخل کتاب (کذا) نویسان دربار شد. چنانچه کتابه اکثر عبارات دولت خانه باغات پادشاهی بخط مولوی است. الحق عجب سحر آفرینی و طرفه تازگی و شیرینی در تحریر که گویا تصویر است بکار برده، از جناب بادشاه مخاطب ازین قلم شد، واقعات کشمیر: ۱۳۵ نیز رک به کتب و ۳: ۳۴۴، و تذکره خوشنویسان: ۱۰۰ -

۱ - او در زمان حضرت اعلی (شاه عباس) بجانب هند رفته در سلک ملازمان و منشیان فرمانروای هندوستان منساک گردیده، در آن سواد اعظم خط ممات بر صحیفه زندگی نگاشت، تاریخ عالم آرای عباسی: ۱۲۶، در تذکره خوشنویسان: ۱۰۳. مال رحلتش یکهزار و شش هجری نوشته شده. برای شرح شاگردانش رک به کتب و ۳: ۳۴۶. نسخه اصل: 'سیف الله' تصحیح از روی تاریخ عالم آرای عباسی و تذکره خوشنویسان کرده شده، ۳ - در اصل 'مخترع' - - کرده، تصحیح قیاسی - ۴. آ 'گشت' و پی: 'گردید' - ۴. نیز رک به توزک جهانگیری (آردر) جلد اول و دوم بامداد اشاریه، آثار الامراء ۱: ۴۸۴ - ۴۸۶ -

و مردمانرا بضيافت طلبید، آقا رشیداکه در خط نستعلیق او هم رشد کمال دارد، در آن انجمن حاضر بود و جمیع اعزه در ایوان خانه نشسته گرم حرف بودند که خان یکبارگی بحجره در رفته، بعد از ساعتی شمشیر علم کرده بر سر آقا رسید که شنیده ام که تو از شاگردی من انکار می کنی. رعب تمام بر آقا استیلا یافته بالحاح گفت: - خانم آخر چه می فرمائی؟ گفت در حضور اعزه بگواهی اینان خطی باعتراف شاگردی بنویس. آقا بگفته اش [به] کام ناکام خط اعتراف بر نگاشت و از ستم ظریفیش امان یافت.

امالت خان

برادر علامی افضل خان^۱، نسخ خط او خط نسخ بر خطوط نسخ نویسان روزگار کشیده، مشاهده صورت آن نظر و دیده وران معنی آفرین را جلای بصر می افزود و کتابه گنبد آسمان رفعت مقبره مهد علیا مریم مکانی ممتازالزمانی^۲ نگاشته کلک جواهر سلک اوست و در سنه هزار و چهل و هفتم هجری فردوس آشیانی در جایزه آن بانعام فیل و عنایت خلعت، آن نادره عصر را ممتاز فرموده بودند و آن خان سعادت نشان رباط عالی بنای و باغ روح افزای نزدیک بدارالسلطنت لاهور ساخته و بر دروازه سرا بخط نسخ کتابه ای نگاشته که بصر بصیرت از تماشای آن حظ واقری می رباید و او در سنه هزار و پنجاه ازین رباط فانی بسرای جاودانی رحلت نمود [و] در باغی که نزدیک سرای خود ترتیب داده [بود] مدفون گردید.

ملا معز

از شاگردان ملا عبدالباقی تبریزیست - هفت قلم را خوب مینوشت، از خوش نویسان زمان شاه عباس ثانی است، شاگرد او:

محمد نصیر

در ثلث و نسخ و رقاع خوشنویس است - نستعلیق را هم سابقا خوب می نوشت و درین خط اول شاگرد میر سید علیخان جواهر رقم بود - در خط نسخ اوستاد بادشاهزاده والا تبار محمد کام بخش است و اعیان دربار راغب محبت او -

۱. آ: 'طلبداشته' - ۲. برای شرح 'افضل خان علامی ملا شکرالله شیرازی' رک بد متأرا الامراء: ۱۴۵ - ۱۵۰ - ۴. یعنی روضه ممتاز محل آکره -

آقا ترابا

اصفہانی است شاگرد میر عباد مشق کرده و در اوایل گاهی فکر شعر نیز میکرد و در اواخر پدرش^۱ شیخ یحیی قسم داده بودش که شعر مگو که نامشروع است و این چند بیت ازوست :

تا که عشقت بدلم رنگ وفا ریخته است شوق وصل تو بجان آب بقا ریخته است
هیچ دردی بتر از علت بیدردی نیست درد نایاب بود ورنه دوا ریخته است^۲

آقا رشیدا

شاگرد و همشیره زاده میر عباد ، بفتون دانش و خوش ذاتی آراستگی داشت ، از خط نستعلیق بقلم مانی رقم رقم دلپذیر و نقوش نگاه فریب بر صحیفه^۳ دهر می

- ۱ - پی : 'ترابای' 'ابو تراب اصفهانی مشهور به 'ترابا' ابتداء از شاگردان ملا فایضی بوده و از اوستاد در گذشته و در زمره شاگردان میر عباد در آمده ، مریدی وی اختیار کرده و مدت ده سال در خانه وی مجاور و بمشق خط مشغول بوده ، تا بمقام خلافت میر رسیده است ، ظاهرا ترابا در تعلیم دستی قوی داشته است که گویند شاگردان وی همگی خوشنویس میشده اند . ترابا شعر می گفته و می ساخته و در سبک شعر تتبع قدما کرده است . هنگام قتل میر عباد تنها کسی بوده که اقدام بکفن و دفن میر کرده و مرثیه ای در مرگ وی سروده است - تاریخ وفاتش در ۱۰۷۲ هـ در اصفهان و مقبره اش را در مسجد لبنان تعیین کرده اند ، نمونه خطوط خوش : ۱۴۹ -
- ۲ - پی ، 'مدارس' - ۳ - در آ بعد ازین اشعار : در خط نسخ اوستاد بادشاهزاده محمد کم بخش است ، که در احوال محمد نصیر هم نوشته شده - ۴ - محمد شاهی 'رشید' دکتر مهدی در نمونه خطوط خوش در کتابخانه شاهنشاهی : ۱۴۹ مینویسد 'عبدالرشید دیلمی که در هندوستان بنام 'رشید آقا' و 'آقا رشیدا' و 'آقا' معروف بوده و خود 'عبدالرشید' و 'رشیدا' رقم میکرد پس از قتل میر از اصفهان بپندومتان مهاجرت نمود و ملازمت شاهجهان را اختیار کرد و در دربار این پادشاه قربت و مکات یافت و استاد خط شاهزاده داراشکوه شد ، برای بیشتر شرحش رک به کتب ۳ : ۳۴۴ تذکره خوش نویسان : ۹۵ ، پیدایش خط و خطاطان : ۱۵۷ ، کارنامه بزرگان ایران : ۲۳۶ خط و خطاطان : ۱۹۶ خطاطی اسلامی : ۴۰ -

نگاشت و در عهد حضرت فردوس آشیانی بهند آمده در سلک ملازمان آنحضرت انحراف یافت و از جوهر کردانی در خدمت آن پادشاه افاضل پناه ترقی کرده همواره بخدمات لایقہ ممتاز بود و در عهد سعادت مہد کہ بکبر سن رسیدہ ، بخدمت بیوتاتی مستقر الخلفہ اکبر آباد سر افزای دارد و در غایت رفاهیت اوقات بسر میبرد .

ملا محمد امین مشہدی

در نستعلیق از شاگردان آقا رشید است (برگ ۴۶۴ انف) در ہفت قلم دیگر نیز مہارت دشت - بادشاہنامہ حضرت فردوس آشیانی بختایت خوب نوشتہ بختایت و صلہ سر افزای یافتہ -

اعتقاد خان

کہ اتان در عهد سعادت مہد بحسب شرافت سیادت و مناصبت اسمی بخطاب اشرفخان شرف امتیاز دارد . بجامعیت جمعیت کلمات نفسانید موصوف و باحتوای فضایل انسانید معروف ، رتبہ خطوط نسخ و شکستہ ، تعلیق و نستعلیق بدرجہ کمال رساندہ ، نقوش عواطف بر الواح خواصر اصغر و اکبر می نگارد و

- ۱ - محمد شاهی : بہ ترقی رسیدہ . ۲ - کلمہ 'اوقات' از آگرفته شدہ در مرآة جہان نما ۵۶۳ ب سال رحلتش ۱۰۸۱ ھ نوشتہ شدہ در مرآة جہان نما : ۵۶۳ ب سال رحلتش ۱۰۸۱ ھ نوشتہ شدہ - طبق نویسنده کارنامہ بزرگان ایران از آثار این استاد بمقدار زیاد در ایران و عند موجود است . اما در خطاطی اسلامی نوشتہ شدہ کہ آثارش کمیاب و بغایت پرازش است - ۳ - اشرف خان میر محمد اشرف پسر کلان اسلام خان مشہدی است ، ہنگامیکہ پدر عالیقدرش ناظم دکن بود ، او از جانب والد بحراست بلدہ برہانپور می پرداخت ، چون آن خان مغفرت نشان ودیعت حیات پرد ، مشار الیہ باضافہ پانصدی دو صد سوار بمنصب ہزار و پانصدی پانصد سوار مورد مرحمت بادشاہی گردید .
- در سال بیست و ہفتم (شاهجہانی) بخطاب اعتقاد خانی چہرہ ناموری بر افروخت (مآثر الامراء : ۱ : ۲۷۲ - ۲۷۴) نیز رک بہ مرآة جہان نما : ۵۶۴ الف -
- ۴ - 'اشرف خانی' ، در سال چہارم (عالمگیری) بمناسبت اسم بخطاب اشرف خانی بلند نامی گرفت ، مآثر الامراء : ۱ : ۲۷۳ - ۵ - گرفته از 'جامعیت - الخ' ، صاحب مآثر الامراء : ۱ : ۲۷۴ با یک کمی رد و بدل از مرآة العالم نقل نمودہ است .

بشمول عنایات خلیفة الرحمانی و وفور مهربانی حضرت ظل سبحانی مسند خاندانی سرکار فلک اقتدار ، بذات ملکی ملکاتش زیب و زینت دارد - از بس که ذایقه اش چاشنی گیر نعمت تصوفست ، مثنوی مولوی را انتخاب نموده ، بشغف مطالعه آن شیرین کام است و بصلاح و عبادت و پرهیزگاری و تقاوت ، ذخیره اندوز حسن اختتام -

کفایت خان

ولد مقم خان نمبره^۲ میرزا محمد حسین شکسته نویس ، بکفایت و کاردانی یگانگه^۱ زبان است و بخوشنویسی بینظیر دوران ، خط تعلیق و شکسته^۳ تعلیق را درین عصر کسی برابر اونتواند نوشت و امروز در سلک امرای عظام انتظام دارد^۴ .

میر سید علیخان^۵

بفضایل نفسانی و کمالات انسانی اتصاف دارد و از موطن خود تبریز بهندوستان

- ۱ - 'نوم ذی القعدة سال سیم (۱۰۹۷ هـ) که پنج روز از فتح بیجاپور گذشته بود شمع زندگی آن شرافت نشان خاموش گشت' مآثر الامراء ۱ : ۲۷۴ - ۲ - طبق مؤلف خلاصة المکاتیب : ۱۰ الف 'بهندوستان در زمان خلافت حضرت جلال اندین محمد اکبر بادشاه خط نستعلیق رایج گشت و منشیان دانشور از خط تعلیق و نستعلیق خط آسبز که آن را شکسته هم نامند ، استخراج کردند در زمان وزارت علامی فهامی سعده الله خان بمکتوب نگاری بیشتر رایج گشت ، این نوع خط را چندر بهان برهن منشی شاهجهانی و محمد جعفر المخاطب بکفایت خان دیوان تن عالمگیری و شیخ احمد سهرندی بکمال رسانیدند ، در مرآة الاصطلاح : ۸۳ الف نوشته شده 'اقسام شکسته بسیار است ، در هندوستان کفایت خان و اشرف خان این خط را خوب نوشتند ، چنانچه قطعه های ایشان سرمشق اهل این فن است' -
- ۳ - در جمیع نسخه ها 'نیمه' نوشته شده تصحیح از روی تذکره خوشنویسان ۱۰۵ کرده شده - ۴ - 'رحلات خان مغفرت نشان محمد جعفر کفایت خان دوم شهر رمضان هزار و نود و پنج هجری - - - در شاهجهان آباد بوده' ، تذکره خوشنویسان : ۱۰۵ - ۵ - نیز رک به نمونه خطوط خوش : ۱۵۱ و تذکره خوشنویسان : ۵۶ -

فیض نشان رسیده ، از امداد بخت دولت بندی این درگاه کیوان جاه اندوخت و خط نستعلیق را بکمال رسانیده شاگرد پدر خود ، مجد مقیم است که او شاگرد میر عماد بود و خان مسطور، در آوان بادشاهزادگی بتعلیم حضرت جهانبانی ممتاز شد - همدران عهد مخاطب بجواهر رقم گردید و فی الواقع کلک جواهر سلکش قلم تزئیف بر صحایف خط خطاطان آفاق کشیده و قلم سانی رقم او نقوش دیده افروز و رقوم جلا بخش بر صحیفه روزگار مثبت گردانیده - جادو رقمی که بخامد - محرکار نگه ربای خوشنویسان دیدور و نظر فریب دانایان هنر گستر گشت - آن سید حسب^۱ بمنصب هزاری و خطاب خنی و داروغگی کتابخانه اعلی سر افراز^۲ و بعنایت خدیو خدا آگه امتیاز داشت - پدرش آدم^۳ شگفته خوش صحبت جامع کمالات انسانی و ملکات نفسانی بود ، پیش ازو مرحله پیمای زندگی گردید و آخرهای عمر مرضی از نوع سودا تا مدت یک سال برو طاری شد که بافراط خنده ، بی اختیار از هوش میرفت ، تا در زمانی که خطه^۴ فیض بنیاد اورنگ آباد [از] نزول سوکب کیتی پیا رونق داشت جهت استعلاج بدارالخلافت شاهجهان آباد رخصت یافت و بدانجا رسیده^۵ ، اوایل سن بیست و هفت جلوس به عالم عقبی شتافت - این ار اشعار^۶ آن صاحب طبع است :

نفسی^۷ سوخته فریاد خموشی دارم ناله^۸ ای در گرو سرمه فروشی دارم
عشقبازان تو از دل خون بدامان میکشند هر نفس بر سینه طرح صد گریبان میکشند
در شب غم سوختم داغ سیه^۹ بستانه (؟) کز موادش سرمه در چشم غزالان میکشند
من نه آن برقم که خاشاک ز من بیند زیان خارها از آتشم بیهوده^{۱۰} دامان میکشند
خوش آن روزیکه شوق میکشید از دیده طوفانها جنونم مکه بر زنجیر می زد در بیابانها

حاجی قاسم

شاگرد ملا فتح الله شیرازی ، خط نسخ را غایتا باسلوب و متانت^{۱۱}

- ۱ - پی : 'افتخار اندوختند' - ۲ - آ : 'حشمت' - ۳ - نسخه اصل : 'سرفرازی داشت' تغیر از دیگر نسخه ها - ۴ - 'آدم شگفته خوش صحبت جامع کمالات انسانی و ملکات نفسانی بود' فقط در نسخه اصل - ۵ - در نسخه اصل 'بعنایت خدیو خدا آگه ممتاز است' اغلباً سال رحلتش اضافه^۶ مستعد خان است - ۶ - پی : 'این اشعار ازوست' - ۷ - مجد شاهی : 'نفسم' - ۸ - ناله شاهی : 'ناله ام' - ۹ - پی : 'بیدود' - ۱۰ - 'سناهی' - ۱۱ -

مینویسد - در عهد بادشاهزادگی ، بادشاه خدا آگاه تعلیم این خط از او گرفته اند .
پسرانش میرزا محمد و عبدالله خط نسخ را از پدر کسب نموده برقیب رسانیده اند
و منظور نظر حضرت خلیفه الہی اند -

حاجی عبدالله

ثلث و رقاع خوب مینویسد . خصوصاً در نسخ طور یاقوت را بجایی رسانیده
که مسلم الشبوت است و در جلد نویسی طی قلم دارد . چنانچه یک مرتبه در
خدمت بادشاهزاده والا گھر ستوده شیم محمد معظم شاه عالم از لاهور عازم
شاهجهان آباد بود ، در پانزده روز عرض راه ، قرآنی بغایت خوب نوشته از نظر
عالی گذرانید .

سعید امرد

درویش مشرب است ، نسخ را خوب می نویسد ، شاگرد کسی نیست ،
در عراق و ماوراءالنہر بخوشنویسی شهرت داشت . بهندوستان جنت نشان آمده
در اوایل جلوس میمنت مانوس به بندگی سر افراز شده ، بنوشتن مصاحف و کتب
مامور بود ، اکنون گوشه عزلت گرفته در طلا نویسی ید بیضا دارد .

میر محمد باقر

ولد میر زین العابدین از مردم ایران دیار ، جوان مستعد خرد یاور است
(برگ ۴۶۴ ب) و بی مبالغه در خط نستعلیق همسر ندارد - بیاضی موسوم بگلشن
فطرت و دیگر سفاین ترتیب داده جامع این صحیفه بدیعہ اکثر بخط آن هنرور
است - باید دید کہ چگونه نہال کمال را دران گلشن نگہ فریب نشانده و چسان
شاهد هنر را دران انجمن سراپا زیب بر صدر دلبری جاداده .

۱ - آ : 'جوانان اهل اند' - ۲ - 'شاه عالم' نسخه پی ندارد - ۳ - بظاہر وی
محمد سعید انصاری است - ۴ - پی : 'سرفراز اند' - ۵ - 'میر باقر خوش نویس
عالمگیر بود ، خط این عزیز بسیار شیرین و داچسپ و مضبوط بنظر در آمد ،
و بادشاه را خط میر مذکور بسیار پسند آمد ، چنانچه در اکثر رقعات خود
ذکر نموده و بہ اوستادی والا جاہ وغیرہ سر افراز فرمود ، تذکرہ
خوشنویسان : ۵۹ - ۶ - بیاضی مرتبہ بختاور خان در موزہ دہلی موجود است
ظاہراً این بیاض را پس از تالیف مرآةالعالم ترتیب داد -

حاجی محمد اسماعیل

جوان مستعد و خطوط نسیج و تعقیق برآید مینویسد ، توفیق حج دریافته ،
و وضع صلاح و شکستگی دل ، اصلاح و درستی بخش مآل او گردیده ، در زمرة
بزرگان درگاه کیوان بارگاه انتظام دارد . با واقعه این نامه اقبال اخلاص مند طبعش
بر شعر گفتن نیز مایل است و این چند بیت از واردات قریحت ، آن "غافل"
تخلص آگاه دل است -

مایه عیش دو عالم دل پر درد من است وز بد و نیک چندان یک نفس سرد بمر است
از نشان قدم عشق جبین بازار نگیر آبروی رخ آینه دلان گرده بر من است
غم رفیق [و] درد یار و مایه سردای جنون

غافل شوریده سر را خوش بسامان یافتم

—:0:—

۱ - در پی 'مرنجت' - ۲ - پی : 'مرو' - ۳ - پی : چنین 'باز بکبر'

نمود دوم

در بیان بعضی از عجایب و غرایب

زرف نگهان دوربین که بدیده اعتبار، جلال بدایم مصنوعات و عجایب مخلوقات را تماشائی اند، بهتر شناسند که غرایب جهان بوقلمون و نوادر بسیط ربع مسکون بچندانست که محاسبان وهم و خیال بتعداد احصای آن نتوانند پرداخت :

از حد افزون عجایب قدرت او وز حصر برون غرایب قدرت او
چشم خرد و دیده^۱ جان خیره شود در شمشه^۲ عجایب قدرت او
دست قدرت بخامه^۳ ارادت چندان نقوش عجیبه و رقوم غریبه بر
لوحه^۴ امکان و تخته^۵ هستی نگاشته که نظارگیان را در دیده^۶ تفکر سرمه^۷ تحیر
میکشد و صاحب نظری که غشاوه^۸ غفات از بصر بصیرت برداشته، بکحل الجواهر
تحقیق جلا افزای چشم بینش است، لیکو میداند که هر ذره از ذرات عالم
مشتمل بر چندین عجایب و غرایب است و در هر فردی از افراد موجودات
لطایف فراوان و نوادر بسیار ودیعت نهاده^۹ دست قدرت و حکمت :

گر شاب خراب و شیخ تائب^{۱۰} بینی در هر که لظرف کنی عجایب بینی
گر دیده^{۱۱} اعتبار روشن باشد در هر ذره بسی عرایب^{۱۲} بینی
و اگرچه غرایبی که منقدسان و متاخران در توالیف خود مرقوم قلم غرابت
شم نموده اند و در وسعت آباد قدرت الهی هزاران هزار مثل آنصورت امکان
دارد، لیکن بعضی از نوادر بلاد و خواص^{۱۳} هندوستان و خراسان مطابق واقعه
و موافق نفس الامر بنظر تحقیق در نمی آید و در برخی ازان اگر مستخبر خیر^{۱۴}
مستطلع صافی ضمیر راه تردد پوید و سلوک جاده^{۱۵} انکار نماید شاید و معهدا بسیاری
از عجایب و ظرایف که در اکثر مصنفات پیشینیان در حیز تحریر و قید کتابت
در آمده، سمت تکرار و صورت اشتها پذیرفته :

مکرر گرچه سحر آمیز باشد طبیعت را ملال انگیز باشد
و از کثرت شیوع و قدمت شهرت نه گویند گان را چراغ عبرت و ندرت در

۱ - پی : 'طائب' - ۲ - پی : 'عجائب' - ۳ - آ : 'خواص اشجار' - ۴ - مآ :
خبر خرد -

کاشانه ضمیر می افروزد و نه شنوندگان، گوش کشوده موجب تعجب و مزید حیرت میگردد بلکه در رنگ سایر اندالنجای نسون آمیز، متعجب گرن خواب غفلت شده دیده تذکر را از تماشای آثار قدرت و شئون حکمت می پوشد. (برگ ۵۶ الف) بنا برآن مؤلف این نگارین نامه اضعف عبدالرحمن، بختاور خان، برخی از عجایب زمان که به دیده تحقیق و تفتیش ملاحظه نموده از مردم صدق القول شنیده، درین جریده معتبره ثبت نمود و ابواب حیرت و طرق تعجب بر روی تماشایین این طسمه خانه نگه ربای نظر فریب کشود چیت فصل مطالب غریبه لفظ بدیده قرار پادت.

فریاد حافظ اینهمه آخر بفرزه نیست بر قصد عجیب و حدیث غریب نیست (بدیده) عزیززی نقل کرد که بیده دشتی در مکتبی که نزدیک حویلی سر براه خان کلال بود، عبور فقیرا واقع میشد و سر سر جمعی از سنی قمان شمشاد خرام و سمن بران کی اندام که آن دست را بحضور خود رشک گستان جنان و غیرت افزای روضه رضوان داشته، طایفه از نظارگین بدانجا رسیده کچین گشن و جهال بودند و دران اوقات بازار تماشا طرفه رواجی داشت و هنگامه نظاره بسیار گرم بود. روزی جوانی شیرین بینی بمکتب وارد شده، عنان اختیار از دست او رفت و از گدازان نگه ربا خار اضطراب بدامن دلش آویخت و خار شوق [حشر] تلواسه و اضطراب بر بسترش ریخت:

باز دل جای گل دیوانگی بوکرده است دیده ام از گریه آبی تازه در جوکرده است و آن دلشده جزو چند از قران السعدین صاحبقران کشور سخنوری امیر خسرو دهنوی بدست گرفته بدبستان می آمد و بهانه سبق خواندن آیات حسن و جهل از رخسار خوبن با غنچ و دلال مضاعف میکرد و کودکان دبستانی او را وانه و شیدا دانسته اداعای غریب و حرکات عجیب نسبت بو ظاهر میساختند و آن مجروح تیغ محبت را نشانه سهم عزل کرده زیر تیر باران نگاه میگرفتند و هر که کسی از وطن و جایش [سی برسید] جواب میداد که در حوالی شیر

- ۱ - مآ : 'مزید موجب' - ۲ - مآ : 'نویسه' - ۳ - بی : 'شفق انسان' - ۴ - بی : 'صاحب القول' - ۵ - آ : 'همشینان' - ۶ - فریاد حافظ این عهد آخر بفرزه نیست - هم قصد غریب و حدیثی عجیب هست دیوان خواجه . . . حافظ شیرازی : ۴۵ - ۷ - مآ : 'امر' - ۸ - بی : 'عبرت' - ۹ - بی : 'عجیب میشود' و در نسخه مآ : 'عجیب بسبب باو ظاهر ساخته'

چهار باغی و از ساقی روزگار لبریز باده نشاء ایاضی دارم و بران تیره روزگار چند روز برین وتیره گذشت - روزی معلم که بیرون گرد شهرستان علایق بود و در کوچه^۱ درد مندی و عاشقی ، پای امید در گل و دست حیرت بر دل داشت ، بطریق طبیب^۲ بآن نوسبقی درسگاه عشق و محبت گفت که اهل مکتب میل گلگشت گستان تو دارند و هوای تفرج باغ و بستان تو در مرشان افتاده ، چه شود اگر یارانرا بمنزل و مکان خود بری و زمانی بساط نشاط و انبساط گستری - جوان از این مقوله اظهار مسرت و شادمانی نموده^۳ گفت فردا روز آدینه است اگر قدم رنجبه فرمایند و کلبه^۴ احزان مرا بقدم فرحت لزم یوسفستان نمایند از الطاف بی اکناف و عنایت بیغایت بعید نباشد :

گر قدم رنجبه کند یار^۵ بویرانه^۶ ما گل خورشید دمد از چمن خانه^۷ ما

روزی دیگر اوستاد با کودکان پری پیکر و غلمان حور نژاد بعزم تماشای منزلگاه جوان قدم در راه نهاد و یاران همراه ره نورد صحرای انبساط شدند . جوان در اثنای راه سه نی پاره از دوکان چوب فروش بیچاره دام خریده مصدور اداهای بوالعجب گردید و چون از شهر یک دروه مسافت طی شد و اثری از باغ و عمارت ظاهر نکشت ، یکی از ستم ظریفان از منگدلی آن عالی گهر را زیر سنگ باران ملالت گرفت و گرد سرزنش بر فرق حال او ریخت و آن صافی نها هیچ غبار آلود ملال (برگ ۴۶۵ ب) نمیشد و بمسئله نیاز زنگ کسالت از مرأت خاطر رفیقان سی زدود تا آنکه صحرای وسیع بنظر درآمد ، جوان پیش شده از آن سدچوب پاره ، دو تارا بجای دو بازو در زمین خالانیده ، یکی را بر بالای هر دو گذاشته صورت دروازه نمودار ساخت و رفقا را در میان آن در آورده رهنمای شهرستان حیرت گردید - دروازه دلالتی پیدا شد و معموره طرفه ظاهر گشت - دربانان و حارسان که در میان دروازه نشسته بودند و ابواب دخول و خروج بر روی جهانیان بسته ، جوانرا دیده پیش دویدند و شرایط خدمت و آداب بتقدیم رسانیدند و از دروازه گذشته رسته بازاری در غایت تزئین مرئی گشت و عمارات عالی و منازل رفیع و امکنه^۸ منزه و مصفا آن قدر دیده شد که مهندسان تخته خاک و محاسبان دفتر خانه افلاک ، از تعداد و شمار آن بعجز گرایند ، یاران بهر مقام دلکشا و عمارات روح افزا که میرسیدند مفتون آنجا شده دل به بر آمدن نمیدادند

۱ - پی : 'طبیعت' - ۲ - پی 'و نمود' - ۳ - پی : 'درست' - ۴ - آ : 'بکاشانه' -
۵ - پی 'گرائید' مآ : 'گزرانیدند' -

و چون بالفسون و افسانه و نیرنگیهای جاودانه، رفیقان را ازان منازل نظر فریب گذرانیده، بیباغی رسانید و دران گلشن همیشه بهار هر طرف عمارتوای پر نقش و نگار بود، جوان یارانرا بمنزل دلکشا و مکانی حیرت افزا:

زهی صفای عمارت که در تماشایش بدیده باز آورده نگاه از دیوار آورده بساط نشاط گسترده:

بتعریف آن جای مینو مثال زبانِ زبان آوران گشت لال
خادمانِ حور نژاد و غلامان^۱ پری بکر یک طرف صف کشیده و آلاتِ مسرت و ادواتِ سرور بهجت آماده ساقیان خورشید رخسار جام نشاط در دست بپا ایستاده، بخار بخور بدماغ هوا بیچیده و شمیم مشکبوی عطر مغز فلک را معطر گردانیده فواکه و تفقلات از حدِ شار افزون و خواستیا از دایره قیاس بیرون، آنچه در اندیشه بگذرد، موجود و پیدا و هر چه دل میخواست همه آماده^۲ و مهیا:

آن شاه که قبله گاه ارباب صفاست همچون رخ خویش طرفه بزمی آراست
آماده دران بزم طرب بی کم و کاست از خواستهها هر چه دل و جان میخواست
و یاران دران مکان عشرت^۳ و انبساط داد عیش و نشاط داده خانمانان را
مطلق فراموش ساختند - جوان دانست که رفیقان ازان منازل مینو مشکل با اختیار بر نخواهند آمد - حیلدها ساخته و نیرنگیها پرداخته ایشانرا بفر نهج خواه ناخواه از آن جا بر آورده و از دروازه شهر گذرانیده و بدنی پارهها رسانیده خود چون پری از نظرها غایب گشت - یاران بخود آمده و افاقت یافته و سالها حیرت زده بوالعجبیهای قدرت بودند و مدت العمر یاد آن مکان بهشت نشان کرده طریق حسرت می پیمودند -

(بدیعه) قاضی ابراهیم تهتموی که از افاضل زمان بود، نقل کرده که روزی گذر قنبر بمنزل میرگ شیخ که اواخر عمر عهد سعادت مهد بادشاه دین پناه خدمت صدارت کل داشت، اتفاق افتاد و دران هنگام مجلس او از علمای اعلام و اکابر اکرام مملو بود و آراستگی تمام داشت. ناگاه شخصی لباس فقر در بر و عمامه^۴ ابر بر سر وارد شد - میرگ شیخ در احترام او مراتب افراط بتقدیم رسانید و آن عزیز ساعتی نشسته مرخص شد و وقت رخصت جناب میرگ قیام نموده در

۱ - سآ' به نشیمن دلکشا و مکان طرب افزا' - ۲ - بی: 'نگردی' - ۳ - سآ' :
'غلمان' - ۴ - سآ' : 'هم آباد' - ۵ - سآ' : 'عزیمت' -

غایت تعظیم و تکریم و داع کرد، (برگ ۴۶۶ الف) و حضار این همه توجه و احترام صاحب مجلس نه درخور حالت و مرتبه او دانسته از حال او استفسار کردند، میرگ شیخ گفت این عزیز از علوم غریبه آگاهست و از عزایم باخبر و جنیان او را مسخراند و فرمانبر - فقیر این سخن را از آن بزرگ شنیده زود از مجلس برخاسته و در راه خود را بخدمت آن عزیز رسانیده نیازمندی تمام ظاهر گردانیدم - آن عزیز از منزل خود نشان داده بر زبان آورد که اگر روزی غریب خانه را بشرف قدم مشرف [سازید] بخاطر جمع و فراغبال صحبت داشته آید - فقیر رخصت شده و بعد از سه چهار روز بامید آنکه شاید از عجایب و غرایب چیزی دیده و شنیده شود، بخانه اش شتافتم و او خبر فقیر شنیده از بالا خانه که خلوتکده اش بود، فرود آمده گرم [گرفت] و التماس کرد که بنده کاری دارد و شما بر بالا خانه رفته بنشینید بعد از ساعتی بخدمت شما رسیده مستفیض خواهد گردید -

فقیر چند زینہ کہ بالا رفته [دیدم] [کہ] جمعی از ارباب عایم نشسته اند و در بر روی اغیار بسته، فقیر را دیده قیام نمودند و استقبال کرده بتعظیم تمام در صدر مجلس جا دادند و از آن جماعه سه چهار کس کتابها در دست داشتند - شخصی از آن میان کتاب مطول در میان آورد - اتفاقاً در آنروزها طالبعلمی کہ پیش فقیر در مطول تکرار میکرد برملا سعدالدین بحث داشت و اعتراض قوی میکرد - آن شخص مطول پیش آورده [در] همان بحث وارد [شد] - طالبعلم مذکور سخن آغاز کرد و فاضلی از ایشان عجیب شده، سخن بطول انجامید و فقیر نیز مناسب مقام سخنان ذکر کرد از هر علم بتقریبات مشکلات مذکور شد و حرفهای بلند و تحقیقات ارجمند از آن جماعه استماع نموده آمد - قریب بیکیاس مجلس بامتداد کشید - ناگاہ صاحب خانه پیدا شد و این جماعت از جای خود برجسته قصد استقبال او کردند - فقیر از کمال شوق و نیازمندی از همه بیشتر شیخ را دریافت - شیخ گفت خیلی تصدیق کشیدید و مدتی انتظار بردید - گفتم باری از صحبت این عزیزان حظ وافر اندوختم و از انوار صحبت ایشان چراغ مقصود افروختم - شیخ گفت کدام عزیزان؟ بنده کہ عقب نگاہ کرد هیچکس را ندید، قوت واهمه مستولی شد و اعضا بلرزه درآمد و طرفه حاتی دست داد و قریب بود کہ طایر روح قفسِ قالب را توی کند، شیخ خنده زنان فقیر را در آغوش عاطفت کشیده قدری آب طلبیده و نفسی بران

۱ - مآ : 'گردانند گاهی دارد شما' -

دمید و بر سر و روی بنده پاشید و از سوسه‌ها نجات بخشید :
 هر که او در صحبت مردان رسید اینچنین بسیار دید است و شنید
 (بدیعه) هم - قاضی مذکور حکایت کرد که در اوقاتی که بنده در معلمی
 سلیمان شکوه نیره^۱ اعلیحضرت فردوس آشیانی تقید داشتم ، روزی شیخ ناظر که
 اعجوبه^۲ زمان و لادره^۳ دوران بود ، بمکتب خانه شرف ورود فرمود ، بنده
 بسططان اشارت کرد که از شیخ چیزی طلب نماید - سلطان از راه نیاز درآمده
 التماس تبرک کرد - شیخ تبسم فرموده دست دراز نمود و از زیر فرش چند
 سنگریزه^۴ خردا خرد برداشته در هر دو دست گرفته و دو سه مرتبه گردآید ،
 اتفاقاً سنگپاره ها در دست او بعضی عقیق آبدار^۵ و چندی لعل شاهوار و برخی
 مرجان و بعضی مروارید غلطان^۶ شده بود و غریب تر آنکه یگان یگان بر
 موی ریش سفته بسططان داد - و ابواب حیرت و تعجب بر روی حاضران کشاد .
 (بدیعه) یکی از چیلہ های عمده^۷ این دولت خداداد که از زمان عرش
 آشیانی^۸ درین سلسله^۹ علیه سعادت (برگ ۶۶ ب) اندوز بندگی بود نقل میکرد که
 من باگرخی سیمبری سری داشتم و همواره^{۱۰} تخم آرزو و هوای او در مزرعه^{۱۱}
 دل میکاشتم و چنان دل باو تعلق گرفته بود که اگر ساعتی دیده^{۱۲} غم دیده از
 مشاهده^{۱۳} جمال او محروم میگردد چون مرغ نیم بسمل میطپید و اکثر باهم
 میبودیم و باختیار از یکدیگر جدا نمیشدیم - ناگاه ضرورتی پیش آمد و یار غمگسار
 عزیمت وطن خویش کرد :

ز رفتن تو من از عمر بی نصیب شدم مفر تو کردی و من در وطن غریب شدم
 و دران ایام محنت^{۱۴} فرجام بسبب چوکی شبی در غسلاخانه معلی بودم ، چون
 نزدیک دو پاس از شب بگذشت و مردم مست نشای خواب شده چادر غفلت
 بر رو کشیدند و چوکیداران و حارسان بجا و مقام خود آرمیدند :
 طوفان هموم جوش میزد سیلاب جنون خروش میزد
 دیده ز سرشک خونفشان شد غم آمد و یار مهربان شد

۱ - در پی واژه 'خورد' یک مرتبه نوشته شده - ۲ - سآ : 'براندازد' - ۳ - آآ :
 'ناسفته و مکان های و هویش قیمت سر موی' - ۴ - سآ : 'درین سلسله
 علیه سعادت اندوز بندگی بود نقل میکرد که من در نیاز 'حوالی بعهدہ
 اعلیحضرت فردوس آشیانی ما حکمراضی شمری شدی داشتم - همواره تخم
 آرزو - - - ' - مندرج است که در نسخه پی و آ نوشته نه شده - ۵ - پی :
 'محبت' -

چون طاقت طاق شد ناگاہ دری از غیب کشودند و روی شاهد مراد نمودند یعنی آن نور باهر شیخ ناظر ، در صحن دولتخانه ظاهر شد، چپ و راست نگاہی کرد و استشام رایحه ورد نموده رو بطرف من آورد و بنده از جا برجسته بامتقبال شتافتم و راهی بکعبه مقصود یافتم و بر حال زار و دل نگر رحم نموده ، فرمود ، خوش باش کہ مطلوبت همین زمان حاضر شود و دیدہ شوقمت ناظر گردد و بنده ازین مژده حیرت افزا دیدہ جست و جو باطراف و جوانب کشودم و بیای نگاہ طریق احتیاط سلاطم نموده می بینم کہ از مطلع در دولت خانه خورشید رخساری طلوع نموده میل این ذره خاک نشین دارد و شیخ چند قدم پیش رفته و دست آن مهر سپهر حسن و جمال کہ دل ذره مان در هوای وصال او بود و دیدہ خون پالا فرش راه خیال او گرفته ، پیش فقیر آورد و خود بگوشه رفته چون پری از نظرها نھان گردید و آنماہ اوج عشرت چند ساعت نور افزا دیدہ سرور و بهجت بود سده را وداع نموده در ہای محنت و اندوہ بر روی روزگار کشود و بعد از چند روز کہ آن ماہ شب افروز از وطن باز آمد شمع از ماجرای حیرت افزای آن شب بتقریبی در میان آوردم ، متحیر شدہ گفت ، چه میگوئی؟ و از چه راه افترا و خلاف می پویی؟ من در وطن و تو درینجا :

ع بین تفاوت رہ از کجاست تا بکجا؟

ازین مقولہ طرفہ حیرتم دست داد و عقل طریق تعجب و راه حیرانی پیمودن گرفت :

عقل حیران کہ اینچہ بازی بود بھر حیرت چہ کار سازی بود
دل بدریای حیرت افتادہ رشتہ عقل را ز کف دادہ
(بدیعه) منہ نھم جلوس وقتیکہ فردوس آشیانی از دولت آباد ، عزیمت دارالخلافہ داشتند و معتمد خان مؤلف اقبالنامہ جهانگیر کہ در عہد آن بادشاہ علیین آرامگاہ خدمت بخشگیری داشت ، نہ سالہ دختر زیبا منظر با پسر عجیب پیکر از نظر مقدس گذرانیدہ (برگ ۶۷ - الف) بعرض رسانید کہ این اعجوبہ در دو نیمہ ساگی پسنان بر آورد و در ہفت ساگی بی آن کہ بمردی بمقارنت جستہ باشد ، حامل گردید و در ہشت سالگی پسری زائید . حاضران ازین خبر تعجب اثر

۱ - پی : 'ننمودہ' - ۲ - آ : 'پنھان' ، سآ : 'غایب گشت' - ۳ - سآ : 'حسن و عشرت' - ۴ - صلاح کار کجا و من خراب کجا - بین تفاوت رہ کز کجاست تا بکجا ، دیران حافظ : ۳ - ۵ - سآ : 'دھم' -

دستخوش حیرت و حیرانی گردیده بکمال قدرت ایزدی ایمان تازه گردانیدند .
(بدیعه) سنه بیست و چهارم جلوس فردوس آشیانی در یکی از مواضع بهار
چار گهری روز باقیانده ، باد تند وزیدن گرفت و از هیجان گرد و غبار هوا
پرده ظلماتی بر رو کشید و روز روشن شب تار گردید ، بعد ازان رعد در خروش
آمد و باران بشدت تمام باریدن گرفت و در قطع زمینی که طول مقدار هشت
یگهه و عرض دو یگهه داشت ، پارچه های گوشت ، بوزن دو دام و یک نیم
دام بارید و بعضی از سکنه آنجا ازان گوشت قدری پختند و خوردند .

(بدیعه) در عهد فردوس آشیانی در دارالخیر اجمیر زنی از قوم بافنده ،
دختری زائید که روی و سر و چشم و بینی مانند شیر داشت ، و باقی اعضای
او بصورت آدمی بود .

(بدیعه) سنه هزار و شصت و سه از روی واقعه نویس بعرض فردوس آشیانی
رسید که ششم ربیع الاول سال مذکور در قصبه ایلچپور ماده گاوی گوساله
زائید که دو سر داشت و یکچندی زنده مانده سقط شد .

(بدیعه) در هرگنه اتاوه درخت ایم خشک شده بود . مردم هر چند قصد
بریدن آن کردند ، میسر نیامد و تبر و تیشه و دیگر آلات قطع و قمع بران کار
نمی کرد و اینمعنی دران نواحی شهرت یافته مردم بسیار برای تماشا می آمدند
و هر روز هجوم طرفه و ازدهام عجیب میشد و جمعی از غایت جهالت و فرط
ضلالت کمر بندگی بسته صبح و شام پرستش آن مینمودند . چون این مقدمه بعرض
اقدم اعلی رسید گرز [برداری] را تعین نمودند که در آن جا رفته درخت مذکور
را آتش در داد .

(بدیعه) در نواحی اورنگ آباد زنی از قوم برهمن مسلمان شده در ملک
ازدواج میدی انتظام یافت و پس از چندی حامله شد . وقت وضع حمل در عرض
یک پهر یک پسر و چهار دختر زائیده و یک دختر ازان زنده مانده باقی همان
ساعت بمهد عدم غنودند .

(بدیعه) در نواحی کشمیر زمانی که حسین بیگخان ، خویش علیمردانخان
اسیرالامراء حکومت آن جا داشت ، تله برف که طول و عرضش بیست
ذراع و ارتفاع و پری آن ده گز بود از هوا افتاد .

۱ - پی : 'ایلچپور' - ۲ - آ : 'به آنجا نهاده بعد ازان لشکری در آن نواحی'
۳ - پی : 'ذلالت' - ۴ - آ : 'سی گز' پی : 'نوهزار گز' -

(بدیعه) در سنه هزار و شصت و دوم جلوس بعرض حضرت فردوس آشیانی رسید که در موضع خایون عمله پرگنه گوالیار در مزرع شخصی طویل حسمی کشته افتاده و سرش بریده برده اند - آن بادشاه انجم سپاه معتمدی فرستاد که آن لاش را بنظر احتیاط دیده بیاید - فرستاده آمده بعرض رسانید که شخصی سه و نیم ذرع بادشاهی دراز و یک و نیم عریض ، در یکی از مزارع کشته اند و سرش پیدا نیست و در زمینی که آن نعش افتاده ، قریب یک ییکه زمین نشیب و فراز شده ، گویا دو فیل باهم جنگ کرده اند -

(بدیعه) در شهر مبارک رمضان سنه هشتم جلوس حضرت خاقانی ظل سبحانی در تالابی که متصل قلعه کلبانی کده واقع صوبه دکن است ، از جوف هوا ستاره کلان در رنگ شعله آتش افتاده و بمجرد افتادش آب تالاب بیرون رفت و آن آب تا دوپهر در جوش بوده خروش میزد -

(بدیعه) سید پریشان حالی ، کثیرالعیالی از مواقع قصبه بانی پت توثیق انزوا یافت (برگ ۶۷ ب) و راه تردد و سعی بر خود مسدود گردانیده پیوسته طریق توکل بقدم همت سپردی و در کنج فراغت و گوشه قناعت باهل و عیال و اطفال بسربردی ، از قضا اوایل محرم سنه هشتم جلوس والا ، سه چهار روز از قسم ماکولات در خانه سید چیزی موجود نشده ، با عیال و اطفال بفاقه گذرانیده و روز عاشورا سید مذکور در حالی که دل از آتش جوع کباب و خانه طاقت و توانائی از سیلاب گرسنگی خراب داشت ، مضطرب نشده بقرات مصحف مجید مشغول بود و دخترش با دل بریان و چشم گریان از دست فاقه بی پا شده پیش پدر آمد - ناگاه دید که از زیر گوشه طیلسان که سید بر دوش داشت ، دود بر می آید و بوی طعام بمشام امید میرسد - اینمعنی را به پدر ظاهر کرد ، سید متعجب شد و ملاحظه نموده دید که چهار رکابی پلاؤ گرم است که طباخ قدرت برای تسکین جوع گرسنگان آماده نموده ، سید بدرگاه کارساز مجدات نیاز بتقدیم رسانید - و طعام غیبی را باطفال و عیال قسمت نموده تناول فرمود و از همان روز پنج و نیم آثار برج سفید و پنج آثار گندم از جوف هوا در خانه او

۱ - مآ : 'نمش' - ۲ - پی : 'لاش' - ۳ - مآ : 'هفتم' - ۴ - آ : 'دل را برجای جان نهاده' - ۵ - پی : 'دو دخترش' - ۶ - آنچه آثار معنی سیر وزن در اشتهار دارد ، در کتاب لغات عربی و فارسی باین معنی اصلا بنظر نیامده ظاهرا ایجاد بعض هندوستان فارسی تراشست ، چون شهرت گرفته حکم اصطلاح پیدا کرده (اندرج) -

می بارید . چون عمدةالملکی جعفر خان ابن سخن و این حقیقت را بعرض پادشاه دین پناه رسانید ، حکم مقدس بتفاد پیوست که بحد اسحق چیلہ در آن جا رفتہ بارش گندم و برنج را برای العین مشاهده نموده بعرض والا رساند و چیلہ مذکور بمقصد شتاتہ و آنچه دیدہ بود معروضداشت . خدیو [خدا] آگہ تعجب نمود و بر حال سید مذکور رحم فرمودہ بانعام مبالغی و عطایای روزانہ او را خوشوقت ساختہ و غریب تر آن کہ روزی کہ روزیانہ مقرر شد وظیفہ شبی سمت انقطاع پذیرفت .

(بدیعه) بعرض اقدس رسید کہ در ملک فرنگ نزدیک ولایت پرتگال غریب مانعہ رویداد و طرفہ حادثہ واقع شد . چند روز متصل و متوالی ستارہ دمدار در هوا نمودار شدہ بر زمین افتاد و آن ناحیہ بسبب سقوط ستارہ تاریک گشتہ و هوا را ظلمت فرو گرفت و در شب و روز فرق محسوس نمیشد و تا سه روز حال بدین منوال بود ، غریب از نهاد خلاق برآمد و مردم در ظلمت حیرت فروشدند و چارہ کار نمیدانستند . پس از سه روز کہ آفتاب امید از سکنہ آجا از مشرق آرزو طوع نمود و پردہ ظلماتی از میان برداشتم شد و روشنائی روز پدید آمد ، شخصی غریب خلقت عجیب حیثیت کہ دست و پا مانند آدمی و گردن و بال و گوش همچو اسپ داشت ، ظاهر شد و طول قامتش شش ذرع و عرض سه ذرع بود ، چلقد ہزار میخی در بر و تراش یکی بر کتف و دیگری بر روی سینہ و کہن در دست داشت و ہر تیر کہ از شست وی جستی از سه چہار آدمی بر آن گذشتی ، روز بھلاک و قتل مردم پرداختی و شب در کویہ رفتہ ناپدید شدی و اہل آن جا ہر چند او را تیرو تفنگ زدند و سایر اسلحہ را کار فرمودند بر او ہیچ کارگریامد . در پانزدہ روز سه ہزار و ہفتاد و دہ نفر فرنگی کشتہ شہرہا ویران ساخت . فرنگیان از مقابلہ و مقاتلہ او عاجز شدہ از جادوگری کہ در فن شعبدہ و نیرنگ مہارت کامل داشت ، چارہ جو گشتند و او خندق ترتیب دادہ بزور افسون آن قوی ہیکل را در آن جا انداخت و مردم او را مقید ساختہ بحیلہای بسیار اساس حیاتش را در انداختند و حاکم فرنگ شبیہ آن (برگ ۶۸ الف) دیو صورت دد میرت را بحضور لاسع النور ارسال

۱ - ہی : 'جمدةالملکی' بجای 'عمدةالملکی' آ و سآ : جملةالملکی' - ۲ - سآ : 'لاهور' - ۳ - سآ : 'چهل صدها' - ۴ - ہی : 'شصت' - ۵ - آآ : 'در آن جا کوی عظیم بود در آجا لشکری آرامتہ زدند' .

داشته بود و مؤلف کتاب آن را دیده و مردم آندیار در حق او چیزها می گفتند - بعضی میگفتند و گمان میداشتند که این عفریت منظر از نوع راکسماست که در جزیره لنکا سکونت دارند ، بسی درینجا فتاده خویشتن را بکشتن داده و گروهی بران بودند که این دیو نهاد از قوم جن است ، باین هیکل متمثل گردیده ، خود را بقتل رسانید و جمعی نقل میکنند که باخبر متواتر بما رسیده که در یکی از جزایر آدمیان باین هیئت و ترکیب و درازی قامت و تنومندی سکونت دارند و صفات حیوانی بر آنها غالب است - این بهایم سیرت مباء سریرت از آنها بود ، بتقریبی درینجا رسیده ، مقتول گردید :

هر کس بر حسب فهم گمانی دارد

(بدیعه) والی عدن تحف و هدایای آن سرزمین بطریق پیش کش بدرگاه خواقین پناه حضرت ظل سبحانی فرستاد - از آن جمله گورخری بود که نقاش ازل به بدایع نگاری قام تقدیر از سم تا دم او بی تفاوت کم و بیش خطهای سیاه و سفید بطرز لهریه بر پوست آن کشیده گوئی اوستاد جادونگاری بقلم پرکار هر خطی را به پرکاری درست کرده صنعت دستی برای حیرت نظارگیان وانموده ، از غایت غرابت و ندرت او بادی الحال هیچکدام را اعتقاد نبود که خطوطش اصلی است - همه گمان داشتند که عملی و جعلی خواهد بود ، آخرها که مدتی ماند و اصلا فتوری در نقش و رنگ نشد ، همه را بر صنعت صنایع قدیم یقینی جدید حاصل آمد -

(بدیعه) مننه نهم جلوس والا در پرگنه^۱ ملکی متعلقه صوبه بهار شعله^۲ آتش که بطول و عرض مقدارش (?) گز بادشاهی بود ، ظاهر شده مانند گردباد باهتزاز آمده تا شش گروه راه حرکت کرد و درین مسافت آنچه درخت و غیره بود سوخته متحرق گردید -

(بدیعه) مننه نهم جلوس معلی دوازده شخص که هر یک چهارده گز پانزده^۳ گز قد داشت و بعضی بصورت انسان بودند و برخی مانند فیل و چندی روی و گردن مثال اسب داشتند و [بر] پیشانی یکی از آنها مارهای کلان پیچیده بود ، از قلعه کالنجر برآمده راه صحرا گرفتند و رعایا که قلبه رانی میکردند که آنها را مشاهده نموده راه حیرت پیمودند -

۱ - حیوانی که شبیه به نساناس است - ۲ - سآ : 'یازده'

(بدیعه) چهاردهم میرم سنه دوازدهم جلوس معلی در نواحی قلعه مندران شدت زلزله در قطعه زمینی شکافی که پنجاه ذرع طول و دو گز عرض ، پدید آمد و هر چند مکنه آن جا ریهانهای دراز پان صد گزی و ششصد گزی را سنگ ها بسته در آن انداختند سنگ بر زمین نه نشست و عمق آن معلوم نشد - پس از چند روز بی سبب ظاهری آن شکاف فراهم آمده زمین یک لخت گردید .

(بدیعه) چهار دهم جهادی الثانی سنه دوازده جلوس والا در موضع میگون سرکار مانکپور صوبه اله آباد گردبادی بومر سیده مر بفلک کشیده ، حرکت در آمده ، باندک زمانی بشکل جاموس کلان متمثل گشت - پس از زمانی شبیه قیل ظاهر شده قصد تالاب کلانی که در آن جوار بود ، کرده بیکدم همه آب تالاب در کشیده بصورت منار نمودار گشته ، قطعه باغ چودهریان را که در آن جا واقع شده بود ، خراب ساخت و درختان را از بیخ و بن بر کشیده باز هئیت گرد باد شده از نظرها غایب گردید (برگ ۶۸ ب) -

(بدیعه) سنه هزار و هشتاد هجری در موضع لادلی پور متعلقه سرکار جونپور هنگام شام بی آنکه ابر و سحاب ظاهر شود ، صدای رعد پیدا شده باد و صاعقه پدید آمد و از جوف هوا شوری و غریوی بگوش مکنه آن جا رسیدن گرفت - پس از ساعتی گلهای رابیل با آنکه موسم نبود ، بر موضع مذکور در رنگ باران بارید و توده توده گلهای بران کل زمین ریخت و روز دیگر اعیان و حاکم آن نواحی که آن گلها را ملاحظه کردند ، بسیار خوشبو بود و از گل در رنگ و بو و مشابہت هیچ تفاوت نداشت -

(بدیعه) از واقعه دارالسلطنت لاهور بعرض خدیو دین پناه رسید که یار محمد کودک پسر محمد شفیع ساکن موضع شفیع پور سهنیاار عمه پرگنه بتاله بکرم الله تعالی همین که از مادر متولد شد کلمه طیبه بر زبان رانده ، تا چهار ماه بعد ازان حق الله را ورد زبان داشت والحال که از عمرش ششم ماه میگنرد اسم الله ذکر اوست -

(بدیعه) یکی از امرای این عهد سعادت مهد نقل کرده که اواخر ایام سلطنت فردوس آشیانی بتقریبی سفر کابل پیش آمد - در آن بلده رسیده [به] درویشی که از دنیا و اهل آن کناره گرفته در کناره آن شهر فیض بهر زاویه داشت ،

۱ - ما : 'ساعتی' - ۲ - پی : 'رابیل' - ۳ - پی : 'بتاله' - ۴ - پی : 'حق تعالی' - ۵ - آ : 'شهر' -

اتفاق ملاقات افتاد و بسی عجایب و نوادر از مشاهده نموده شد. از آن جمعه باندرون حجره تنگ که عبادت گاه او بود، برد. دیدیم که حجره وسیع شد و آن مضیق، فسحت فراوان بهم رسانید و باغ دل کشا و فضای نزهت پیرا بهم رسید و اکابر و اماجد صدر آرای محفل شدند و اصناف سازندگان و اقسام خوانندگان ظاهر گشتند و اشخاص بسیار از هر نوع دران انجمن غرایب نشیمن جلو ظهور نمودند. و لحن داؤدی بر کشیدند و نوازندگان سازها را کوک کردند و غلغان حور رخسار و ساودهای پر نقش و نگار مجمرها در دست گرفته، گاهی از بخار بخور و زسانی از شمیم عنبر بیز کاکل عطر آمیز شام آرزو و دماغ امید مجلسیانرا معطر میساختند و زهره جبینان خورشید رخسار و ناهید نوایان شیرین گفتار، ترکان غمزه و فوج کرشمه را بتاراج و کالای جان و غارت متاع ایمان سر میدادند و تماشاخانان بیدست و پا شده، سر میدادند و تمام روز این مجلس پر ساز و سوز برپا و این هنگامه هوش ربا گرمی افزا بود و هنگام شام درویش مذکور دست فقیر گرفته بیهانته تجدد وضو ازان بزم نگاه فریب بر آمده بدر خردی رسید و چون درون آمدیم دیدیم که هنر زاویه و حجره تنگ درویش است، نه از مجلس اثری و نه از مجلسیان خبری:

دل حیران تلاش کرد بسی نکشاد این طلسم هیچ کسی
حجره تنگ از چه وسعت یافت مهر رخشان چگونه در شب تافت

(بدیعه) شیخ مجد بقا سهارنپوری که اکثر با مؤلف میبود و همواره بقدم صدق راه صداقت می پیمود، نقل نمود که وقتی هوس خلوت گزینی در سر افتاد و خواهش دعوت اممی از اسماعی حسنی^۲ در سویدای دل جا گرفت و در دهلی کهنه نزدیک بمقبره ملک یار پیران رحمة الله، عزیز باغی دلکشا و نشیمنی مصفا داشت، فقیر باو ظاهر کرد که کاری پیش آمده، اگر اذن شود چند روز درین بستان سرای (برگ ۶۹ الف) بسر برده آید. آن عزیز مصر اعلیت اظهار مسرت نموده چهار دیوار باغ را باختیار فقیر گذاشت و بنده در و دیوار بنگله را که در وسط باغچه واقع شده بود، بآب دریا شست و شوداده و شرایط را رعایت نموده شروع در کار کرده، در اثنای قرأت بسی اسور نادر از نهانخانه غیب بیارگاه شهود جلو ظهور مینمود. از آنجمله روزی فقیر بطریق معهود بر مصلا نشسته و در خلوت را بروی آشنا و بیگانه بسقه، مشغول سبحه گردانی بود که شخصی از

۱ - ما: سروبا بیدست و پا پاشیده، ۲ - پی: 'جستی'، آ: 'حسین' -

بیرون در کوفت، و فقیر او را مغل وقت تصور کرد و لب بجواب نکشادم و مهر سکوت بر دهان نهادم - آنمردود سه مرتبه فریاد کرد، جواب نشنید، گفت میدانم که در اجابت بر روی من و انخواهی کرد، من خود فتح باب تمام و از شکاف تخته در، که عقل دور اندیش دخول باد را از آن جا محال میشمردا، دست بدرون فرستاده زنجیر وا کرده، در آمد و او خود عزیزی بود که فقیر گاهی در ایام عرس و هنگام زیارت سلطان المشایخ، قدس سره، او را میدیدم و از گلشن صحبتش گویای البساط میچیدم، بر گوشه مصلائی^۱ نشسته، استفسار احوال نمودم و در اینحال سبحة دراز هزار دانه [که] نقیر در دشت داشتم، [از] درازی و کلانی بشگفت آمد، آن را از دست فقیر گرفته بر مصلا گذاشت و چوب پاره سیاه دو وجبی که در دست حق^۲ پرست [بود] بر سبحة زد - سبحة ناگه بازدها متمثل شده و صورت مار جانگزا گرفت و بجنبش در آمد و سر را بلند کرد - از کاسه چشانش برق میجست و از تنور دهانش شعلهها بر میخواست - فقیر را غریب حالی روداد و طرفه حالتی پیش آمد و از بیم و ترس نزدیک بود که روح از بدن مفارقت کند، عقل و هوش زایل گردد، درویش تغییری در ناصیه^۳ حال من مشاهده نمود، بهمان چوب پاره اشاره کرد تا ازدها در حرکت آمده از شکافی که در دريوار غربی بنگله^۴ که از افراط باران بهم رسیده بود، بدر رفت :

ع خیالیست پنداشتم یا که خواب

و عزیز مذکور بآستین اشفاق و کرم، گرد بیم و غباز غم از خاطر فاتر زدوده فقیر را مورد گونان گون مراحم فرمود و پس از زمانی برخاسته از همان شکاف دیوار با تنومندی و جسامت در رنگ برق و باد گذشته، ازان راه که رفته بود، سبحة در دست باز آمد و آن را بر مصلائی فقیر گذاشته و اظهار بعضی رموز و اسرار نموده فقیر را وداع کرد -

(بدیعه) قریب یازده فرسخ سمت جنوب از معموره کشمیر نظیر دره ایست وسیع و دران حوض کلانی واقع شده و در وسط حوض قطعه سنگی است مربع که در میان مقدار کاسه، قعری دارد، در نصف اخیر خرداد ماه قبل از طنوع آفتاب

۱ - سآ : 'می داند' - ۲ - در جمیع نسخهها 'مصلائی فقیر' نوشته شده، کلمه 'فقیر' زاید است - این تصحیح قیاسی است - ۳ - کلمه 'حق پرست' در نسخدهای دیگر نوشته نه شده - ۴ - سآ : 'مکانه' -

عالمتاب ازان قعر کاسه مانند که اصلا درزی و شکافی دران پیدا نیست و قطره های آب مثل عرق که بر روی انسان از اثر حرارت نشیند، پیدا میشود و هرگاه از اجتماع قطرات آن کاسه لبریز میگردد و بقدرت الهی آب به تندی و جلدی جریان می یابد و حوض کلان در ساعت پر میشود و بمجرد این که حوض مملو شد، در آن واحد آب از نظر غایب میگردد - (برگ ۶۹ ب) و در حوض و کاسه اثری از آب نمیمانند - بعد از زوال آفتاب تا هنگام غروب برین منوال گاهی دوبار گاهی سه بار آب ظاهر میشود و قریب بیکماه آن مکن طلسم بنیان بر این نمط گاهی بر آب و گاهی خشک است و یازده ماه از تری و رطوبت اثری ندارد و هندوان دران ایام بر آن حوض جمع آمده غسل میکنند - عظیم مجمعی میشود و طرفه ازدهامی میگردد و جای سیر و مسرت و مقام تماشا و محل حیرتست و هنوز کشمیر این مکان بیمثل و نظیر را سند براری میگویند -

(بدیعه) هم در نواحی کشمیر مقامیست شگرف و جایست حیرت افزا؛ در گوه دالانی کنده اند و [صفه] مطبوع ساخته در ایام تموز و شدت حرارت از سقف سنگین آن صفه طلسم آئین قطره قطره در رنگ عرق میچکد و بمجرد رسیدن بر زمین آن قطره یخ می بندد و صورت عضوی از اعضای انسان ازان مرتاب میشود و در عرض هفده هژده روز ازان قطرات یخ بسته شکل انسان تمام و کمال موجود و مهیا میگردد و دست و پا و روی و چشم و بینی و گوش و سر و موی و انگشت و ناخن در آن صورت آبی نمودار میشود و آن شکل اندک اندک آب میشود و در عرض هفده هژده روز اثری ازان تمثال نمیمانند :

کس نمیدانست سر کار او عقل حیران شد ز کار و بار او

(بدیعه) بتاریخ چهارم شعبان سنه هفتم جلوس سعادت مانوس بعرض خدیو خدا آگاه رسید که در ولایت چین زنی تاج العالم نام حکومت دارد و اکثر اوقات بر نهادی فیل سوار شده لشکر را کورنش میدهد و جز پدر و شوهر حکم او بر همه کس در کمال نفاذ است و طلب امرا و سپاه [و] آدمیان [تنخواه دار] و وجه هر آدم از وجه زراعت و کشت کار مقدار دو روپیه در ماه میدهد و در آن ملک تمام سال باران میبارد و همیشه درخت یک شاخ انبه پخته دارد و شاخی میوه خام و شاخی گل کرده و شاخی دیگر شروع بهار نموده و نزدیک بندر چین کوهیست - چون جهاز نزدیک آن میرسد آواز مهیب ازان مانند صدای قوپ بر می خیزد و سکنه آن دیار بسبب اعتدال هوا بیمار نمی شوند و محتاج طبیب

۱ - آ : 'ظاهر' - ۲ - مآ : 'باغ انعام' - ۳ - اصل : 'بر' - ۴ - اصل : 'تنخوا' -

و استعمال دوا نمیگردند و اگر حیانا احدی گرفتار آزاری میشود، در حوالی شهر لهریست دران غسل میکند همه آزارها و رنجها بآب داده صحیح و سلامت میگردد و هر سال طلای سیار ازان آب بر می آید و بجزائمه حاکمه آن جا عاید میگردد و در آنولایت اصلا مگر و زاغ و سگ و زغن و کنجشک نیست.

(بدیعه) مشهور است که کافور غیر از جزیره چین جایی دیگر نمیشود و ازان جا باطرف دیگر میبرند و از زمینی که کافور حاصل میگردد جاعه سکونت دارند که آدم میخورند و از شهر چین تا مقام و منازل آدم خوران، پنج روزه راه است و آنجا با یک دیگر اقوام و خویشند و قری و مواضع آباد کرده اند. چون در موضعی شخصی بیمار میشود او را بجاعه که قرابت قریبه دارند و رویه دیگر آباد اند میفرستند و اگر گاهی در فرستادن مریض اندک درنگ واقع میشود آن گروه پیغام میفرستند که درمیان ما اگر کسی بیمار خواهد شد (برگ ۴۷، الف) بزودی [مخواهم] فرستاد و آن طیفه ازین ملاحظه بمجرد آن که سرکسی درد کند بمن لحظه او را میفرستد و آن مردم بیمار را [پاره پاره] نموده درمیان خودها بخش میکنند و سر بکلانتر موضع تعقی دارد و استخوانهای که را در ریسمان کشیده بدر خانه می آویزند و این آدم صورتان دد سیرت باهم قرار میبازند و دست و پا و گوشت را اعضا گرو می بندند و هر گاه پای میدهند، دست و پای یک دیگر میبرند و گوشت بمقدار گرو که بسته اند از نشستگاه یا از اعضای دیگر میبرند و میخورند و حاکمه و اعیان آن جزیره روزی معین دارند که درن روز گوشت آدم خوردن واجب میباشند و در آن روز شخصی را غافل میگیرند، بمجرد گرفتن دست بر دهانش بند میکنند که نفس او بر نیابد و اگر حیانا فریاد آورد و یا حرف بزد او را رها کرده دیگربرا بنهن نهج میگیرند و آن شخص را کشته اعضای او را در آشنا میکنند و جگرش را در طعامی که خاتم تناول میکند، داخل میسازند و در آن ولایت رسندی غریب است و کزهی عجیب. از آن جمده آن است که پسران و دختران باهم نرد عشق میبزند و خود را باختیار هدف تیر بلا می سازند و اول آن دو مشتق باهم ملاقات میکنند، کوتول حاضر شده آن ناریج ثبت میناید و ناشش ماء هیچ کس مزاحم احوال در جای وصل نمیگردد، پسر قسم

۱ - نسخه اصل : گوشت و اعضا، این تصحیح بصورت 'گوشت اعضا' قیاسی است - ۲ - پی : 'کرد'.

که میدانند کام میرانند و پس از شش ماه عسی هر دو را گرفته پیش حاکم میبرد او حاکم قتل میکند و در میدان وسیع در حالی که عاشق و معشوق روبروی یک دیگر اشعار خوانان می آمده باشند، از عقب سنگباران میکنند و مکنه آن خطه حکایت شگرف دارند و نقل نادر بر زبان می آرند که عقل دوربین در رد و قبول آن راه تردد می پوید، میگویند در ایام پیشین میدی از نجف معلی در آن سر زمین رسیده بسیاری را در دائره متابعت و حلقه ارادت خود کشید و حاکم آن جا نیز حلقه اطاعتش در گوش جان آویخته از متابعان او گردید و پس ازان که حاکم مذکور بملک عقبی شتافت و سید در حکومت آن ولایت استقلال یافت، روزی در ایوان بار نشسته بود که صدایی از کوه برخاست. سید متعجب شده از کیفیت آن استفسار نمود. دانایان معروضداشتند که این کوه بجاعت پریان تعلق دارد و هر گاه جهازی متوجه این بندر میشود، این قسم صدا از کوه می آید و در حوالی کوه چشمه ایست مصفا پر [تهیج] پریان در آن جا حاضر شده پیرهنیای خود را که دو بال دارد و بقوت آن میتوانند پرواز کرد، فرود آورده و برهنه شده در آن چشمه در می آیند و از غسل فراغ یافته بمنازل و مقام خود میروند. سید بر این مقوله اطلاع یافته روز دیگر هنگام آمدن پریان بر سر چشمه تنها رفته، پنهان شده معاینه نمود که فوجی از پریان غسل میکنند. قصد جامه های ایشان نمود. پریان سرعت کرده پیرهنهای خود گرفته طیران نمودند مگر یک پیرهن که در دست سید افتاد، یک کس را ازان گروه دید که در آب مانده التماس پیرهن خود میکند و الحاح مینماید. سید پری را بزور گرفته در خانه آورد و پیراهن را در صندوق آهنی پنهان ساخته او را در سلک ازدواج کشید. (برگ ۷۰، ب) مدتی گذشت و چند فرزند از او بوجود آمدند. سید بشکار رفته بود پری با پیر زنی که بمحافظت او می پرداخت، عجز و الحاح بسیار نموده مبلغی خطیر باو داده التماس کرد که یک بار ازان پیراهن را نماید. پیره زن خیال بست که پری فرزندان بهمرسانیده و با سید موانست و الفت تمام گرفته اگر پیرهن باو نموده شود باکی نیست و صندوق کشوده جامه بر آورد. پری پیراهن از دست او ربوده و در بر کرده پرواز نمود و بر بام قصر نشسته و رو بفرزندان کرده گفت جانان مادر چکنم، مرا فراق شما ضروری شد، مدتی در قید پدر شما بودم و انتهاز فرصت مینمودم، امروز

۱ - اصل: 'او را' - ۲ - پی: 'مضبوط'.

قادر مطلق مرا مخلص داد و در مقصود بروی من کشاد ، سلام من به پدر خود
خواهید رسانید و پریده از نظرها غایب گردید و پیر زن از ترس بیخود شده بود
که سید رسیده با فرزندان شریک در ناله و فغان گردید و آن فریاد و شیون
مودی نه بخشید و دران نزدیکی از غایت حزن و اندوه رخت هستی بدارالسلام کشید۔
(بدیعه) در ملک مندی تالابی است عظیم معروف بهراول بغایت عمیق
و وسیع ، تخمیناً دور آن نیمکروه باشد و میان آن بر روی آب از گل دو پشته
واقع شده ، بعرض و طول هفت و هشت ذرع و دران پشته‌ها فی بسیار رسته ،
درخت های و اشجار بالبوہ دمیده و دو درخت خرما نیز سر بعیوق کشیده ،
هر گاه حاجتمندی بصدق دل و صفای باطن کنار تالاب رسیده بحاجتی و مرادی
بحضرت قاضی الحاجات ملتجی میگردد ، بقدرت ایزدی هر دو پشته از جای
خود روبسوی آن نیازمند بر روی آب همچو کشتی روان شده ، نزدیک ساحلی که
[حاجتمندان] در آن جا ایستاده ، میرسند و توقف مینمایند و ملتجی بر مرادی و نیتی
که دارد بخاطر آورده ، رشته سرخی که متعارف اهل هند است و آن را "چله"
گویند و برفی بران درختها می بندد و نیازی که از نقد و جنس و اغذیه
و اطعمه با خود دارد بران پشته‌ها میگذارد ، بحکم قادر مختار پشته‌ها معاودت
نموده باز بمکان اصلی متمکن میگردند و حاجتمند بمشیت ایزدی بمراد خویش
کامیاب و فایز میگردد و اگر احیاناً صورت حصول مدعا در پرده اختفا باشد ،
پشته‌ها از جای خود حرکت نمی کنند۔ اگرچه آن تالاب جلا بخش دیده عبرت بین
مؤلف نگشته لیکن تعجب افزای چشم هزاران هزار نظارگیان دور و نزدیک
و نیازمندان اطراف و اکناف گردیده و صیت صحت این مقوله از شایبه شبه
در گذشته است۔

(بدیعه) واردان ملک جگرولداق به بیان این نقل شگرف بدینگونه سامعه
افروز گشته اند که دران کوهستان کرمی بهم می رسد ، بغایت خرد ، از
نیرنگی تقدیر در انگشت پای انسان می چسپد و میگذرد و هر چند آن
را بدست یا بزنبور بقوت هر چه تمام تر دور میکنند و جدا میسازند انفصال نمی
پذیرد و آنا قانا بزرگتر و بلیده تر میگردد۔ چنان که انگشت آدم را فرو برده
در طرفه العین مقدار موشی کلان گشته ، پای انسانرا از حلق میگذراند و
فالفور برابر مگی جثه بهم می رسانید و در لحظه از سگی کلانتر شده تا کمر
انسان را فرو میبرد۔ هر چند آن را می برند و میزنند۔

۱۰ پی : 'طوری'۔

اصلاً اسلحه و حربه بر او کار نمیکنند و در اندک فرصتی برابر شیر میشود و آدم را درست خورده ، زود بصحرا و کوه دویده از نظرها غایب میگردد .

(بدیعه) دیده‌وران جهانگرد بگزارش این اعجوبه^۱ غریبه بدین نوع مستمانرا تعجب افزوده اند که در کوه لاهل^۲ غلیوازی بر فراز هستی می آید که در هنگام جوش هستی ، خود را بر سنگها می‌الد و آن چه هستی از و منفصل گشته ، بر سنگ منجمد و بسته میشود ، مشک خالص میشود که از مشک معروف بمراتب لطیف تر و خوشبو تر بود . گویند خوشبوی آن بحدیست [که] در جائیکه مشک متعارف یکتوله بکار رود از آن یک ماشه کفایت میکند .

(بدیعه) در کوهستان کنگره جانوری بهم می رسد بشکل و هیئت مگ ، رویش سیاه و رنگش سرخ موسوم 'بکوی'! بغایت قوی و توانا و دلیر و قوت و زور بمرتبه ایست که شیر ژیان باوجود قوت و شجاعت مشهور پیش آن کم تر از شغال است و فیل دمان نزد (برگ ۴۷۱ الف) آن گربه مثال و جمله وحوش و دد را صید خود میسازد و هیچ یکی را تاب مقاوت و طاقت منازعت آن نیست . اکثر شکارش شیر که از کشتنش سیر نمیگردد و پلنگ و ببر و خرمن است و هر گاه آن فیل زور شیر شکار ، به بیشه در می آید جمله^۳ ددان آنجا را بزور طعمه^۴ خورد میسازد و از وحشت آن جمله وحوش ناگزیر رو بگریز می نهند . چون آن جانورها خواهند که شکار کنند دو تا فراهم آمده یکی از یک سر جنگل در می آید و دنبال صیدی می افتد و صدای سهمناک بر می آرد و دیگری بر سر راه کمین میکند و منتظر صید میباشد . جمیع وحوش آن بیشه از صدای مهیب آن سباع هلاک اندیشه میگریزند . هرگاه صیدی نزدیک بکمین گاه میرسد آن درنده باز صدا میکند تا آن دیگر که در کمین است خبردار گشته دمار از نهاد آن نخچیر بر می آرد و هرگاه دنبال شیر و ببر و پلنگ می افتد ، شیر وغیره با این قدرت و توانانی از هیبت آن شیرکش گریخته بر درخت بلندی میروند و آن جانور لر و ماده زیر آن درخت بنوبت می نشینند اگر یکی بطلب طعمه میروند ، دیگری در زیر درخت استقامت می ورزد و شیر را امان نمیدهد که تواند از شجر^۵ فرود آمده بدر رفت و روز و شب از شکار خود خبردار میباشد و شیر از ترس آن عرصه اجل از درخت بزیر نمیتواند آمد ، تا وقتی که بغلبه^۶ جوع و عطش از غایت ضعف و عدم طاقت همچو برگ ،

۱ . پی : 'لاهل' - ۲ . سآ : 'سخن' .

خشک گشته از درخت می افتد و آن ددان^۱ جانگزا چشانش را کشیده میخورند -
 بعده^۲ شکش را دریده جگرش را غذای خود میسازند و به بیشه^۳ دیگر می شتابند -
 (بدیعه) از اکثر مردم کوهستان کالگره که بصدق مقال اتصاف دارند
 شنیده که پیش ازین در ملک راجه کلوا باز [طیفور] با هفت دست باز بلند پرواز ،
 بقید دام در آمد - میر شکاران بازهای مذکور را با بند و بار طلا و نقره بآئین
 گزین آراسته پیش^۴ راجه در آوردند - چون بازهای [دیگر] دیده افروز راجه
 گردیدند از آن جا که باز طیفون (برگ ۷۱ ب) در نهایت خوبی و زیبایی بود
 آن چنان صورت دلکش از زمان مهله تا این عهد جلا بخش دیده راجه نشده ، از
 مشاهده جمال آن های هایون بال بغایت منسبط گردید و بخاطرش رسید که چنین
 طایر زیبا و طلعت دلربا حیف است که امیر دام بلا و گرفتار بند و بار زر و نقره
 و طلا باشد ، بهتر آن است که آن شهباز بلند پرواز را رها باید فرمود - بازهای
 دیگر را برسم معهود حواله^۵ قوشجیان نمود - فی الحال بند های باز را سر داد و
 باز طیفون بر بام عمارت نشست - راجه ازین واقعه [بد] شگفت آمد و رو به ندماه
 آورده پژوهش این حال نمود و گفت که آیا موجب نرفتن باز چیست و
 منکشف این راز کیست - یکی از ندیمان خردمند و همنشینان هوشمند باین کلام
 صایب التزام تسکین بخش و حیرت زدای خاطر راجه گردید که بدستیاری عقل
 دوربین و مددگاری خرد خورده دان چنین بخاطر رسید که این شاهباز نیست که با
 چندی از رفقای بدام بلا گرفتار گشته ، چون راجه این را رها کرده و رفیقانش
 در بند بلا مبتلا ماندند و بغیر استخلاص رفیقان رستگاری خویش نمی پسندد ، اگر
 راجه خواهد که نقاب شبه از چهره این مقوله بردارد بفرماید تا بازهای دیگر را که
 همراه این گرفتار شده اند ، خلاص کنند - در ماعت بفرموده راجه قوشجیان بازها
 را سر دادند ، خلاص شدن بازها همان بود و به پرواز آمدن باز طیفور همان - راجه
 و سایر نظارگیان از مشاهده این امر غریب در شگفت باز مانده و بر فهم و
 فراست و کیاست آن ندیم دانشور و خردمند خرد پرور تحسین و آفرین
 کردند -

(بدیعه) در کوه جنبه^۶ جانوری بهم رسید [موسوم]؛ بکوکلارنگش سبز و
 چشانش سرخ ، برابر کبوتر و بمثابه^۷ هریل در الحان و آهنگ به نی نوازی مشهور
 و همسنگ ، گویائی و ترانه های او اهل حال را بوجد می آرد و صاحب نشاط را

۱ - پی : 'الخادزان' - ۲ - پی : 'بنظر' - ۳ - پی : 'جنبه' - ۴ - اصل : 'موسم'

چهره عیش می افروزد و لغمه سرایش هر که گوش میکند ، غم و اندوه فراموش میسازد و در زمستان و هوای سرد کمتر می سراید و قابستان که ایام مستی و جوش است ، شکر فشانی و دلربائیها مینماید - ظاهرا شعرای هند که لغمه خوش آواز دلکش را بلجن کوکلا تشبیه میدهند ، عبارت و کنایت از همین طایر است ، نه کویل مشهور و معروف - عزیززی آن مرغ خوش الحانرا نزد این نیازمند فرستاده بود ، الجق نغمه هوش ربا و آراز روح افزا داشت و بغایت مطبوع -

(بدیعه) در کوهستان کانگره جانوریست بهیئت و رنگ کوتاه پاچه لیکن از کوتاه پاچه کلانتر و باعظلاح کوهیان مسمی به بچه ، در هنگام شدت سرما و طغیان برف جانوران مذکور گاه گاه در غارها میخزند و برف در غارها را مسدود می سازد و هنگامیکه بر در غارها برف میباشد ، جانورهای مذکور از غلبه جوع پشم و موئی یکدیگر را غذا میکنند و هان مد رمق آنها میگردد دو هر گاه برف بر طرف میشود ، از غارها بر آمده باطراف و اکناف منتشر میشوند -

(بدیعه) در حدود بهدر واه و جمون کوهیست مرتفع (برگ ۷۲ الف) و عالی که از غایت بلندی دم مساوات بفلک برین میزند و بر قلهاش تالایست وسیع و عمیق معروف 'بناسک کند' که آفتاب عالم گرد کولابی بدین طول و عرض معاینه نه نموده و هر چهار طرفش چهار جوی تند رو ، بجوش و خروش از فراز کوه به نشیب آورده جبال مد راه را درهم شکسته و دو جوی ازان بدریای راوی پیوسته و دو دیگر بچناب آمیخته و آب آن تالاب صاف تر از باطن روشنندان صفت آگین است و شیرین تر از سخنان نکته سنجان بلاغت آئین و اطراف آن اشجار بلاشمار برعنائی و زیبائی قامت کشیده و بیکپا ایستاده خوان الوان نغای ایزدی بروی واردان آن سر زمین کشاده و طایران خوش الحان بران درختان آرام گاه ساخته ، بجوش زبانی شکر سرانی ربانی گردید [ه] فرحت افزای خاطر سیاحان میگردند - از شکستگیهای تقدیر آن که از غره ماه مهر ، کبکان بسیار از جبال اطراف بر اشجار کنار تالاب فراهم آیند و تا دهم ماه مذکور از حد و عد افزون جمع میشوند و از یازدهم تا پانزدهم آن ماه از درختان به پرواز آمده قهقهه کنان در آب می افتند و غریب تر آن که باز از آن ورطه هلاکت بر نمی آیند - معلوم نیست که باعث غرق شدن مرغان چیست و جادب آنها در قعر آب

۱ - اصل : 'بهدواره' تصحیح از پی -

کیست - متفحصان هوشیار هر چند بتفتیش این خیال پی برده اند، راهی نیافته و منزل خاموشی گزیده اند.

(بدیعه) در سرحد ملک کلور دریاچه ایست موسوم برتررب، هر کنار آن از زمین دو فواره آب بارتفاع سه قد آدم میجوشد - از یکی، آب سردی تمام گویا یخ بسته و محلول گشته ظاهر میشود و از دیگری آن چنان گرم است که اگر دست دران [نهند] از جوش آتش پر آبله میگردد و در هر دو فواره فاصله یک ذرع است و مابین آن حوضی است مربع چهار ذرعی که دو ناودان آب از آن فوارهها درو در می آید، طرفه تر آنکه دو ناودان که طرف فواره سرد داشت، ازو همچنان آب گرم میریزد که اگر برنج در پارچه بسته، سه مرتبه دران غوطه دهند، پخته میگردد و میزابی که جالب فواره گرم است از آن نوعی آب سرد می افتد که از غایت برودت هنگام غسل اندام بلرزه در می آید و ناودانی که مابین هر دو میزاب واقع است، ازو آب مانند گرمابه نه چندان گرم نه سرد در حوض میرود و همچنین آب حوض مرقوم معتدلست و آبش طرف دیگر از راه میزابی چند که مقابله ناودانهای مذکور داشته اند، همیشه جاریست و عجب تر آنکه در روزی معین دو درم نقره مسکوک چون دران حوض اندازند، اگر نقد خالص باشد در آب فرو رود و اگر قلب بود، از موج آب بیرون می افتد و متصل آن حوض حوضی خرد است که آب بگرمی تمام مانند آبی که بآتش میجوشانند، درهم میجوشد و از میان فواره که در وسط حوض واقعست، دانههای سنگین گرد و مدور و درخشان برمی آیند و آنمکان را اهل هند 'من کرن' گویند یعنی دانه ساز، چنانچه دانه چند از آن مکان طلبیده فقیر معاینه نموده و منبع آب آن فوارهها (برگ ۷۲ ب) معلوم نیست که در کجاست و بر آمدن آب گرم و سرد و دانههای مرقوم چه وجه دارد و از مدتها این عجوبه بر جاست و هیچکس از آغاز و انجام آن اطلاع ندارد و مشتاقان جهال بیمثال واجب متعال که در هر ذره از ذرات کائنات مشاهده انوار لایزال مینمایند در تماشای چنین صورت نظر بر این معنی دارند:

در هر بن موکه می نهی گوش فواره فیض اوست در جوش

نمود سوم

در ذکر برخی از آثار ابن خاکسار صالہ^۱ عا شالہ^۲

چون نزد دانای با خبر و بخرد دانشود ثابت و مقرر است کہ گذاشتن آثار در دنیا سبب یاد آوری و در عقبی وسیلہ^۳ رستگاریست لهذا ابن امیدوار رحمت پروردگار کہ بامداد موهبت ربانی و عنایت حضرت ظل سبحانی بتأسیس آثار کہ بعضی ازان تعاقب بجان و دل دارد و برخی نسبت بآب و گل موفق گشته جهت تذکار نیک آثار شکر نعمای الہی و ادای خیر بنای [کذا] ستایش آلائی ایزدی بتحریر کیفیت و نگارش خصوصیت آن می پردازد کہ :

نخستین تالیف منجملہ توالیف این نحیف موجز نسخہ ایست کہ متضمن وقائع چهار معرکہ^۴ تسخیر چهار دانگ هندوستان بر دست ظفر پیوست خدیو آفاق ستان و وقوع جلوس میمنت مانوس در سنہ ہزار و شصت و ہشت^۵ بر سبیل فہرست (کذا) مجملی از احوال البیای عظام و خلفای کرام و عرفای با احترام و سلاطین با نام و حکماء و شرفاء و شعراء بر نگاشته و نامش از لفظ چار آئینہ و تاریخش از کلمہ^۶ 'آئینہ بخت' نقاب مقصود برداشته -

۱۰۶۸

و از آنجملہ این کتاب افادت انتساب است ، اگرچہ از ہر خرمی خوشہ ای و از ہر سفرہ توشہ ای بر اندوخته ، لیکن بر متفحصان علم اخبار ہویدا است کہ این مجموعہ جامع مطالب مفیدہ شتی است و چون محتوی بر ذکر غرائب وافیات خدیو عدالت گستر و جلالیل شہایل بادشاہ دین پرور است ، ترجیح و مزیت آن بر کتب دیگر مقرر است -

و از آنجملہ است انتخاب حدیقہ^۷ چمن آرای نکتہ سرایی حکیم سنائی^۸ و موجزی از کلیات فرید اعصار شیخ عطار و مثنوی مولوی معنوی ، چون این

۱ - پی : 'ہزار و شصت' - ۲ - اصل : 'آئینہ' ، رک بہ ستوری ۲ : ۱ : ۱۳۲ و مقدمہ - ۳ - پی : 'ثنائی' -

هر سه بزرگوار بنا بر اتحاد مشرب سه جان بکتن و [سه] قالب یک پیرهن الد و کلام معارف نظام اینان در کشف حقائق و بیان رموز دقائق از دیک هم واقع شده ، منتخبات مصنفات ایشان را فراهم آورده مجموعه ای ترتیب داده و تاریخ آنرا بدینگونه در سلک نظم کشیده :

این نادر مجموعه معنی که بصورت سر جوش خمی بر زمی دلکش نابست چون گشت تمام از مدد طبع سخن یاب تاریخ شد 'این لب لباب از سه کتابست'

۱۰۸۴

و از آنجمله انتخاب کتاب افاضت انتساب روضة الاحباب که بایهای این نیازمند در تصحیح روایات و تنقیح قضایا و حکایات مساعی جمیله بکار برده مطالب سنی و مقاصد عظمی منتخب نموده ، به 'روضه احباب لیبی' که تاریخ

۱۰۸۷

اتمام آن انتخاب غرائب آیات است ، موسوم گردید .
و از آنجمله است منتخب تاریخ النبی که ملا احمد تتوی بامر عرش آشیانی اکبر بادشاه تالیف کرده و از زمان سعادت توامان حضرت رسالت مرتبت صلی الله علیه و سلم (برگ ۷۳ الف) تا عهد آن بادشاه جم منزلت احوال هزار سال بتحریر آورده ، فی الواقع مجموعه ایست متضمن نوادر قصص و حکایات و محترمی بر بسی بدایع و نکات باشاره این اقل العباد آن انتخاب شده و بر سالکان این وادی طریق آسانی کشوده و تاریخ اتامش بخاطر رسیده :

چون انتخابکی ست ز تاریخ احمدی تاریخ جمع آن شد زآن 'انتخابکی'

۱۰۸۴

و از آنجمله است بیاض مسرت پیرا و مجموعه دلکشا مشتمل بر نکات روح افزا و نقلیات غمزدا و لطایف ارجمند و معارف بلند و شعرهای رنگین و نثرهای شیرین و تذکره شعرای و منتخب ساقی نامها و دواوین متقدمین و متأخرین و منظومات و مثنویات سخنوران بلاغت آیین و مؤلفات مشایخ عظام و رسائل صوفیه گرام و منشآت بر چیده و لطایف پسندیده و اندرز نامهای

۱ - برای تفصیل روضة الاحباب رک به فهرست مخطوطات کتابخانه بودلین :

۱ : ۷۵ - ۲ برای احمد تتوی و تاریخ النبی رک به مثنوی ۲ : ۱ : ۱۱۸

بعده و فهرست مخطوطات کتابخانه بودلین : ۱ : ۴۵ - ۳ - لیبی : 'اقل الکائنات' -

۴ - رک به مثنوی ۲ : ۱ : ۱۳۲ و مقدمه -

بامستانی و نسخ اخلاق حاویان فضایل نفسانی باتفاق سخن منجان مرتب ساخته و روی هر ورق را بنگار چهار گانه ابیات خواجه حافظ شیرازی زیب چهار ابروی خورشید جبینان بخشیده و وسمه تسمیه^۱ سواد اعظم که هم نام است و هم تاریخ اتمام بر ابروی آن رشک شاهدان کشیده و در آن سواد اعظم آنچه از جنس خاص سخن و قماش شعر و کالای نکات خواهند ، همه مهیاست و آماده و هر چه از آثار لطایف و ظرایف و فواکه^۲ حقائق و معارف طلبند ، بر طبق عرض نهاده ، خوشنویسان این زمان سعادت اقتران که بخط نگارین ایشان صحایف روزگار قزین پذیر است ، آن سفینه^۳ بقرینه را بقلم جواهر رقم مرقوم نموده اند و نور نظر صاحب نظران افزوده و از انجمله است ریاض الاولیاء بر چهار چمن :

اول : مبنی بر مناقب خلفای راشدین رضوان [الله] علیهم اجمعین -
دوم : متضمن مکارم ائمه^۴ معصومین الطیبین الطاهرین و اولاد مشاهیر ایشان ، سوم ملخص تذکره الاولیاء و نفحات و رشحات مشتمل بر احوال اولیای غیر هند -

چهارم منتخب اخبارالاخیر و دیگر کتب مخبر آثار مشاهیر مشائخ عظام هند و چون طالبان تفحص گرامی احوال سعادت اشتال این گروه با شکوه را در کتب مبسوط یافت مطلب سد راه طلب بود ، بنا بران خادم العرفاء برسم اسامی اینان^۵ به ترتیب حروف تهجی طریقی بکلک سهولت و آسانی کشوده و گل تاریخ آن را بآبیاری طبع از غنچه^۶ نامش شگفتانده .

و از مساعی مشکور فقیر ترتیب یافتن کتاب فتاوی مت که فقاہت مآب ابوبکر اکبر آبادی فراوان کتب عالم فقه را برای استخراج مسایل مفتی بها ، جلوه گاه انظار تصفح ساخته بعبارت لایقه^۷ عربی تالیف فروده و در آن ملتقط ابواب استکشاف مسائل معمول بها از راه سهولت بر روی طالبان کشوده و مسمی بنام این نیازمند مؤلف کتاب نموده -

و ازین قبیل است مجموعه^۸ خلاصه الخائنه که فضیلت مآب ملا محمد نافع متضمن مسائل مذہب حنفیه و شمائل حضرت نبویه^۹ علیہ و علی آلہ اکمل التحیات ، بعبارت فارسی مرتب ساخته ،

و ازین نوع است رساله^{۱۰} همدم بخت که فضیلت (برگ ۷۳ ب) و حکمت انتساب حکیم عبدالله بنگارش نبذی از مطالب علمیه موجز وافی حکمی و مقاصد

۱ - پی : 'تسمیه' - ۲ - پی : 'ایشان' -

عملیہ مختصر کافی [در طی] آن چند ورق بتجدید قانوں بلاغت و ایجاد رسوم تحریر فارسی عبارت پرداختہ و ہمدمی طبع بخت باور تاریخ آن را با نام ہمدم ساختہ، دلالت کنندہ، این امور مستحسنہ بمقتضای الدال علی الخیر کفائلہ امیدوار است کہ این منافع عام ذخیرہ، اخیرہ، خاص برای نیازمند درگاہ بیانند گردد.

برخی از آثار عبارات خاکسار

گرچہ آثارگی، را در پی سیل، فناست پیش دانا عرض آن کردن ہانا از خطاست لیکن چون این بیمقدار موفق بتعمیر بقاع خیر گردیدہ، برای ادای شکر بدگر آن می پردازد کہ این نیازمند در جای دلکش و فضای خورم (کذا) و خوش نواحی شاہجہان آباد سمت فرید آباد سرای حصین و محوطہ، دلنشین طرح انداختہ بختاور نگر موسوم ساختہ، اگرچہ سخن منجان بلاغت شعار، اشعار بسیار و تاریخ [های] آبدار در وصف آن مکان و بنا و اتمام گفتہ اند، لیکن بنگارش چند تاریخ منتخب می پردازد۔ سرخوش جام سخندانی، مجد افضل سرخوش بطریق تعمید، تاریخ اتمام چنین گفتہ:

در ہایون عہد عالمگیر شاہ	زیب تخت و تاج و فخر دین و داد
بہر تعمیر سرای دلکش	خان بختاور کف ہمت کشاد
در نقش از گلشن و مسجد فزود	آبروی دیگر از تالاب داد
چون شد این معمورہ دلکش بنا	دھر، بختاور نگر، نامش نهاد
خواست طبع سرخوش جام سخن	سال اتمامش ز فیض بامداد
شاد و خورم زو بر آمد 'راہ رو'	گفت 'بختاور نگر آباد باد'

۴۱۲ = ۱۰۸۲

۱۰۸۸

چنانچہ بر لوحہ پیش طاق نقش یافتہ و سخن سرای بلاغت شعار فصاحت انتہا شیخ، مجد بقا تاریخ بنا: 'بنا نہادہ سرایی برای ہر دو سرا، یافتہ و بر زبان

۱۰۸۸

این نیاز مندع: 'منزل امن و راحت مقصود' و کلمہ 'سرای آباد خیر' گذشت و

۱۰۸۹

- ۱ - یعنی تاریخش از مادہ 'ہمدم بخت' حاصل می شود کہ = ۱۰۹۱ ہاست۔
- ۲ - در نسخہ اصل 'کای' نوشتہ شدہ، تصحیح از نسخہ پی - ۳ - پی: 'آثار'۔
- ۴ - پی: 'دثار'۔ ۵ - نسخہ پی این شعر ندارد۔ ۶ - برای مجد بقا بن غلام مجد سہارنپوری رک بہ ستوری ۲: ۱: ۱۳۱۔

بخاطر یکی از سخنوران 'سرای عاقبت آباد کرده' رسیده' -

۱۰۸۱

و آن سرای دلکشا مبنی است بر یکصد و چهل حجره^۱ وسیع و پیش هر حجره ایوان مطبوعه^۲ ترتیب یافته و پیش ایوانهای، چبوتره^۳ گچی دراز پهناور مرتب گشته، درمیان ضلع شرقی و غربی آن دالان کلان که بر چند حجره و مکان با جمیع لوازم ضرور اشتغال دارد و از پیش او دیوار کشیده شده و حکم حویلی علیحده پیدا کرده و جهت نزول و آسایش مسافران عیالدار تعمیر پذیرفته و جانب ضلع غربی آن مسجد در کمال صفا و نزهت و غایت استحکام و متانت تأسیس پذیرفته و در محن آن حوض ده در ده عمارت شده و از غرائب اتفاقات آنکه تاریخ بنای آنمقام با احترام از عدد 'ان المسجد خیر البنا' ظاهر می گردد

۱۰۸۳

و در پیشانی دروازه نقش یافته و متصل مسجد یکطرف چاه پخته^۴ بسیار آب و دیگر جانب حمام مرتب گشته و در وسط سرا چوکی بطول چهل و دو گز بادشاهی و بعرض چهل ذراع واقع شده و محتویست برسی و پنج حجره و سی و سه ایوان که پیش حجره‌های عمارت پذیرفته و راه مسجد و حمام بجانب غربی این چوک برآمده و طرع جنوبی و شمالی چوک، رسته^۵ بازاریست بعرض بیست گز متضمن شصت و چهار حجره که پیش هر حجره ایوانی تعمیر یافته و در چهار کنج سرا بروج مستحکم و مشید ترتیب پذیرفته (برگ ۷۴ الف) و دو^۶ دروازه^۷ سرا یکی بسمت شمال و دیگر جانب جنوب در کمال رفعت و رصانت واقع شده بسنگ مرخ زیب و استحکام گرفته^۸ و پیش هر یکی ازین دروازه رسته^۹ بازاریست عریض و طویل و مشتمل بر دکاکین بسیار و حجره‌های فراران، اقسام محترقه در آنجا سکونت دارند و اصناف مردم دران منزل امان آباد شده و روز بروز آبادی در تزايد دارد:

خدایا تو این منزل خوب را مقام خوش و جای مرغوب را
زگرد حوادث رخس دور دار چو دلهای^{۱۰} آباد معمور دار

۱ - از ماده های تاریخ این سرای ۱۰۸۱ و ۱۰۸۲ و ۱۰۸۸ و ۱۰۸۹ برمی آید چنانکه خودش گفته است (دوتا) ازینها تاریخهای بناست و (دوتا) تاریخهای اتمام و درین تاریخها تفاوت یک سال پیدااست که جایز داشته اند - ۲ - ای: 'بمحرکه برابر آمده' 'ا' بچوک سرا - ۳ - حرف 'دو' در نسخه‌های دیگر نوشته نه شده - ۴ - 'نشو و نما ازین جا برخاسته' - ۵ - یک دو از اصل افتاده است درین محل در نسخه بی -

و نزدیک آن سرا باغیست نزهت پیرا ، صفای طبیعت افزا ، در شانزده
یکم آراستگی یافته :

صد هزاران گل شکفته درو سبزه بیدار و غنچه خفته درو
هر گل تازه اش بصد رنگی بوی هر گل رسیده فرسنگی
یکی از گل چینان شاخسار سخندانای تاریخ آن را این چنین یافته :
بختاور خان خوش سرشتی برداخته باغ چون بهشتی
تاریخ از آن ، خرد چنین یافت 'بد به چه مشابها بهشتی'

۱۰۸۷

شمالی باغ عمارتی عالی مرتب گشته و عزیزی تاریخ آن چنین گفته :
خان جم مرتبه بختاور خان منزلی ساخت منزله ز خلل
عقل میگشت بی تاریخش آمد از غیب ندا ، 'باغ محل'

۱۰۸۱

و طرف شمالی معموره مذکور تالابی پخته زینہ دار بسیار آب در زمین
سنگلاخ بسی خارا تراشان چابک دست صورت اتمام پذیرفته و برای تاریخ
امامش این لولوی آبدار از جان خاطر بساحل نطق افتاده :

منبع فیض آمد آن سر چشمه آب بقا
'منبع الفیض' ار شود تاریخ آن ، باشد روا'

۱۰۸۳

و بجانب غربی معموره مزبوره مقدار نیمکروه کوچجه ایست که چشمه آبی
ازان جوشیده و بسبب آنکه دران کوچجه قرار گه آب نبود ، متنفسی ازان انتفاع
نمیگرفت و بچنداری نفع آن عید نمیگشت و در ایام مموز و هنگام حرارت سکنه
آن حواشی و دیگر دواب و مواشی از کمی آب بسیار آزار میکشیدند و از منبع
آب بمسافت نهصد گز زمین مسطح و هموار ، در کوچجه واقع شده و مانند
حوض کلان بی آب مینمود . این نیازمند در آن جا بند عریض و طویلی بسنگ و گچ
در غایت ستانت و رسالت بسته و آن برآه از افزوی آب و بسیاری عمق حکم دریاچه
بیدا کرده و هنگام طعیان آب از بالا چادر آبی در کن لضاقت میریزد . تاریخ
آن بطریق تعمیه بخاطر دریا مقاطر یکی از سیاحان بحور نکته دانی چنین رسیده :

اصل : 'مشابه' . تفاوت این تاریخ ها نیز ظاهراً مربوط به تاریخ بنا و تاریخ اتمام
میباشد . ۲ . آ : 'بجا' .

‘از چشمه’ بخت آب روانی بر گیر’

$$۱۰۸۰ = ۲۷۰ - ۱۳۵۰$$

و از چشمه سار ضمیر عمان نظیر شخصی از شناوران لجه‘ سخنوری ابن تاریخ آبدار تراویده :

مکرر‘ بگو‘ چشمه سلسبیل‘

$$۱۰۸۰ = ۵۴۰ + ۵۴۰$$

و ما بین سرای بختاور نگر و فرید آباد رود آبی جاریست که هنگام طغیان بقالب‘ دریا روانی میکند و واردانِ شاهراهِ غربت از آنجا بی سفینه بساحل مقصود نمیتوانستند رسید - بنا بر آن پلی حصین احداث نموده گذرگاه خیر راه صراط مستقیم خود اندیشیده تاریخ آن معبر جهان، راه نورد ملک مسخندانی چنین یافته اند :

جهان پرور و عادل و نام جو

بدور شهنشاه اورنگ زیب

(برگ ۴۷۴ ب)

دلِ بخت ور خانِ فرخنده خوی

ز حق یافت توفیق تعمیر پل

بگفتا ‘گذر گاه عالم‘ بگو

چو تاریخ آن جسم از پیر عقل

۱۰۸۷

و از بناهای این حقیر معموره ایست مسمی به بختاور پوره‘ که در جوار کوتله‘ قدم محترم حضرت مفخر موجودات، انتظام بخش سلسله‘ کائنات علیه افضل التحیات واقع شده و آن گل زمین را بسبب جوار قدم مبارک مید ابرار صفا و نزاهت بر اماکن دیگر مزیت ثابت است و این اقل العباد در آن مکانِ پُر فیض مسجدی مطبوع طرح انداخته و در صحن آن حوض ده در ده ساخته و عزیزی تاریخ اتمام [بنای ؟] آن معبد با احترام ‘عجب مسجدی با فیض‘ یافته و بر خاطر روشن رای پرتو این تاریخ غترا یافته :

‘فاعبدوا لله‘ مخلصین له -

۱۰۸۵

و دیگری گفته :

- ۱ - پی : ‘نکر‘ - حروف ابجد ‘چشمه‘ سلسبیل‘ را دو مرتبه جمع کنیم و میشود
- ۱۰۸۰ - ۲ - پی ‘بقالب آب طغیانی‘ - ۳ - در دایرة المعارف اسلام : ۱ :
- ۱۵ : ۹۵۴ نوشته شده که بختاور پوره تا حال نابود نه شده و این حالا
- موسوم به بستی نبی کریم است - ۴ - پی : ‘لله (بجای الله)‘ -

بختاور خان بمونِ فضلِ معبود مسجد بقدم رسول برپا فرمود
تاریخ بنای آن ، خرد ثبت نمود اندر قدم رسول شد جای مسجد

۱۰۸۶

و نکته سنجی تاریخ اتمام آن را چنین در سلک نظم کشید :
ساخت نزدیک قدمگاه رسول خانِ بختاورِ باهمت و جود
قدسیان سال بنایش گفتند جامعِ رحمتِ ربِ معبود

۱۰۸۶

و در اضلاع جنوبی و شمالی و شرقی حجرات و ایوانها جهت بودن امام و مؤذن و مدرس و طلبه علم خانقاه طریق بنا یافته و در وسط حقیقی این محوطه^۱ خارج از صحن مسجد متصل حوض آن بی بنیاد برای خویش آخرت خاله ای بنیاد نهاده و جهت خرج ضروریات مسجد و خدمه^۲ آن مقام و مدرس و طلبه^۳ علم که هر کدام بوظیفه^۴ در خور موظف اند، کتره تاسیس یافته و اخراجات مسطوره وقف نموده شد و تاریخ بنای آن مکان دلکش 'بقعه' خوش^۵ مرقوم گشته -

۱۰۸۳

و از عبارات این خیر خواهِ خلائق پلی است که حوالی دارالخلافة شاهجهان آباد بر [شاه نهر؟] تعمیر یافته ، چون مترددین و عابریں را از آن نهر عبور مشکل بود ، علی الخصوص وقت طغیان آب و موسم برشکال میا هنگام عبور موکب معلی و هجوم ازدحام خاص و عام آزار بسیار میکشیدند و بسیاری رخت بموج خیز حوادث میدادند ، این احقر برای رضای خدا و رفاه کافه^۶ برابرا پلی در غایت استحکام بنا نمود :

بهر آن خیر بنای محکم 'جسر خیر' آمده ، تاریخ علم

۱۰۷۳

و متصل جسر مذکور مسجدی مصفا ساخته و محضر و باغچه پرداخته و بندگان حضرت ظل سبحانی هنگام ذهاب و ایاب شکار در آن مسجد دوگانه^۷ شکرانه میگزارند و چون بموجب حکم والا مدفن حافظ جدیل پیش امام حضرت اعلی خاقانی که مرد مغتنم و عزیزالوجود بود و حافظ موسی لاهوری که بخدمت امامت و تعلیم حفظ قرآن بادشاهزاده والا گهر مجد کام بخش امتیاز داشت پیش همان

۱ - پی : 'بهمت' - ۲ - پی 'محاوطه' -

مسجد واقع شده فاتحه میخوانند -

و در اعزآباد سه گروهی شاهجهان آباد باغی فرح افزا مشتمل بر عمارت دلکشا در کمال نظارت و صفا ترتیب یافته و تاریخ آن : 'بهشتی بروی زمین آمده' [۱۰۹۲] رقم گردیده -

و در نزدیکی (برگ ۷۵ الف) باغ فیض بخش واقع دارالسلطنت لاهور مابین دو نهر باغی مرتب نموده و ابواب فرح و انبساط بر تماشائیان کشوده و تاریخ بنای آن 'باغ عجب' بر صفحه دهر مرقوم شد -

۱۰۷۸

و در محوطه مقبره شمع انجمن کمال ، چراغ بزم افروز وجد و حال ، شیخ نصیرالدین چراغ دهلوی قدس سره مسجدی اساس نهاده و ابواب ثواب بر روی خود کشاده ، بندگان حضرت که بمزار نور نثار حضرت خواجه قطب الدین قدس سره ، تشریف میبرند ، وقت مراجعت ، فاتحه بر مضمع شیخ بزرگوار میخوانند ، در آن مسجد صلوة ظهر میگزارند - تاریخ بنای آن مقدس جا از قدسی کلام 'قول وجهک شطر المسجد الحرام' ، ظاهر میگردد -

۱۰۷۷

و بتعمیر دیگر عمارات که بجهت سکونت سوای ابنیه مذکور پرداخته و مبلغ گرانمند صرف آن ساخته ، بتفصیل کیفیت و کمیت آن خود را در معرض عرض آوردن مناسب ندید ، بنای امید را محکم بدارد که اگر چندی دیوار نا پایدار عمر را پایی و کاخ بی بنیاد را بقایی باشد بتعمیر دیگر عمارات جان و دل و محلات آب و گل برضای خالق عز و جل ثواب اندوز ازل گردد -

—:O:—

خاتمه

نمود چهارم در ذکر شعرای بلاغت التما

بر خاطر فیض مآثر نخلبندان حدایق معانی و ضمیر سجنجل لظیر گلچینان ریاض سخندان پوشیده نیست که چون حضرت بیچون بدو نوع^۲ انسان و ابتدای سلسله آدمیان بوجود سعادت آمود ذات نبی و شخص صنی فرموده در بدایت این نسخه^۳ جامع که مرآت عالم و آینه^۴ احوال طوایف بنی آدم است، ذکر مآثر احوال کرده بمشکواة انبیا علیهم الصلوة والسلام که صدر آرایان بارگاه احدیت و پرده گزینان جلاباب بشریت اند، آیین پیشطاق و آینه^۵ چهره رواق این اوراق ساخت و از آنجا که تناسب اجزای کلام و اتساق ابتدا بانتهادر براءت مرام از محسناتست و زمره شعرای بلاغت التما را هم از جهت اخذ معانی بتلقی روحانی با وحی آسانی و الهام ربانی مناسبتی است ظاهر و هم از حیثیت بلاغت گستری با گزین معجزه عطیه^۶ پیغمبری نسبتی است باهر و هانا نظر باین نسبت واقع شده که 'الشعراى تلامذة الرحمن' و بهمین اعتبار ملک الکلام شیخ نظامی گفته :

پیش و پس بست صف کبریا^۷ پس شعراء آمد و پیش انبیاء
از^۸ بر ایزد سخن آمد نخست سکه^۹ هستی بسخن شد درست^{۱۰}

و لهذا این خوشه چین خرمن الطاف یزدان مجد بختاور خان خاتمه^{۱۱} کتاب را بتحریر برخی از احوال بهجت اشتغال شعرای شیرین مقال و ترقیم نقلهای رنگین و نگارش اشعار و منظومات این سخن طرازان فصاحت قرین، آرایش داد و اسامی و تخلصات این ناموران بر ترتیب حروف تهجی مرقوم نمود.

—:o:—

- ۱ - پی : آثار^{۱۲} - ۲ - کلمه^{۱۳} 'نوع' نسخه پی ندارد - ۳ - در جمیع نسخه ها :
- پیش و پس بارگه کبریا^{۱۴} تصحیح از روی مخزن الاسرار ص ۴۱ - ۴ - در نسخه^{۱۵} پی این شعر نوشته نه شده - ۵ - آ : 'اینکه معنی - - - شد درست'
- ۶ - در آ : علاوه بر دو شعر مزبور شعر زیرین نیز موجود است :
- ز آفرینش نه زاد مادر کس هیچ فرزندی خوبتر ز سخن

باب الالف

اسدی طوسی: - اسدی طوسی در عهد سلطان محمود غزنوی، استاد زمره سخنوران خراسان بود، و گویند چون او را بنظم شاهنامه تکلیف کردند ضعف و پیری را بهانه ساخته از ارتکاب این امر خطیر استعفا خواست. از منظوماتش 'مناظره شب و روز' در رسایل او مسطور است و بر السنه سخن فهان مذکور و گرشاسپ نامه از نتایج طبع اوست و این شعر متین در صفت نا همواری زمین از ان کتاب کمیاب است:

درین شیب بالا و نرم و درشت ز ماهی شکم بینی از ماه پشت

و اسدی در سنه چهار صد و نه بعالم سرمدی شتافت -

اوستاد ابو الفرج: مداح سلطان مسعود و ولدش (برگ ۴۷۵ ب) سلطان ابراهیم غزنوی بود، در مدح سلطان ابراهیم گفته:

زهی بیازوی شمشیر کامگار^۲ ترا شبیده^۱ نقش عزیز و نظیر عقل عدیم

- ۱ - درباره او مجمل التواریخ و القصص ۳، ۲ رک به تذکره الشعراء ص ۶۶ مجالس المومنین:
- ۲: ۵ مرآة الخيال: ۲۰، شمع انجمن: ۳۲ مجمع الفصحاء ۱۰۷، شعر العجم ۱: ۱۸۱ هرمان ایته باسداد اشاریه، تنقید شعر العجم ۱۵۲ نیز رک به لغت نامه ۲۲۶۵ -
- ۳ - پی 'منظوماتش او' - ۳ - در مجمع الفصحاء: ۱۰۷، سال رحلتش ۵۴۶۵ نوشته شده و صفا هم در کنج سخن: ۱: ۱۶۲ با این تاریخ اتفاق دارد - ۴ -
- منتخب الاشعار: ۱۱ الف 'ابو الفرج بن مسعود رونی مداح، ابو علی سمجور بوده است، اما در آتشکده، ۱: ۴۲ است که ابو الفرج سجزی مداح آل سیمجور بوده است نه ابو الفرج رونی، نیز رک: مجمع الفصحاء: ۷۰ در مولد و وفات او اقوال تذکره نویسان مختلف است و او مداح ابوالمظفر ابراهیم بن مسعود (۴۵۱ - ۴۹۲) و مسعود بن ابراهیم بن مسعود (۴۹۲ - ۵۰۸) کرده است -
- ۵ - علاءالدوله مسعود سوم پسر ابراهیم (۴۸۱ - ۵۰۸) آقای سعید نفیسی در تعلیقات لباب الالباب: ۷۱۴ سال جلوس او ۴۹۲ ه نوشته است - آقای قزوینی در تعلیقات چهار مقاله در مقاله دوم: ۱۱۵ - ۱۹۹ بحثی مفصل راجع به تاریخ رحلت سلطان ابراهیم و جلوس مسعود بن ابراهیم کرده است -
- ۶ - ظهیرالدوله ابراهیم: (۴۵۱ - ۵۴۸۱) - ۷ - نسخه اصل و آ: 'کاسگران' تصحیح از روی دیوان - ۸ - در دیوانش 'نظیر نفس عزیز و شبیه فصل عدیم' -

اسیر بوده او بی نفس جو سنگا صدف یتیم کرده او بی عقب چو در یتیم
 [در] منتخب التواریخ [۱ : ۳۷] مسطور است که مسقط الراس استاد
 قریم^۲ رون^۳ از توابع لاهور است - درین زمان اثری از ان نمائنده ابوالفرج در سنه
 چهار صد^۴ و هشتاد و دو از زندان دنیا فرج^۵ یافته بنزعت آباد عقبی شتافت -

ازرقی^۶ : در قواعد شعر باهر و در قوانین حکمت کامل ، مداح و معاصر
 سلطان ابراهیم غزنوی بوده و در «خوار» مقاله مسطور است که روزی طغانشاه
 سلجوقی نرد میبخت و چندانکه سه شش میخواست ، سه یک می آمد ، سلطان
 متغیر و ملول شد ، ازرقی این رباعی بدینگونه گفته و بسمع سلطان رسانیده مطرح
 انوار عواطف گردید :

گر شاه سه شش خواست سه یک زخم افتاد^۷ تا ظن نبری که کعبین داد نداد

- ۱ . نسخه اصل و آ : 'حلق گدو' و در منتخب التواریخ : 'حاق گو' نوشته
 شده ، 'سنگ صدف' از مجمع الفصحاء گرفته شده . ۲ . در باره او رک به :
 مجمع الفصحاء : ۷۰ . عوفی : ۴۱۹ . مرحوم قزوینی در تعلیقات چهار مقاله در
 مقاله دوم ص ۱۱۵ نوشته است که امین احمد رازی در تذکره هفت
 اقلیم نیز او را در فصل شعرای لاهور عنوان میکند . - ۳ . سعید نفیسی
 در تعلیقات لباب الالباب جلد دوم ص : ۷۱۴ مینویسد 'رحلت وی را
 برخی از تذکره نویسان در ۴۸۴ و برخی دیگر در ۴۸۹ نوشته اند ،
 ولی قطعاً پس از ۴۹۲ در گذشته زیرا که قصایدی در مدح مسعود بن ابراهیم
 غزنوی دارد که در ۴۹۲ به تخت نشسته است' نیز رک به تعلیقات
 چهار مقاله : ۱۱۵ . مجمع الفصحاء : ۱ : ۷۰ ، عوفی : ۴۱۹ ، راحة الصدور :
 ۵۷ ، ریحانة الادب : ۵ : ۱۵۳ ، سخن و سخنوران : ۱ : ۳۵۷
 دیوان ابوالفرج که در پایان آن آقای محمد علی ناصح شرح حالش نوشته است -
 ۴ - بی : 'فرج' - ۵ - درباره او رک به : ریاض الشعراء : ۹ تذکره الشعراء :
 ۸۲ آذر : ۳ : ۷۴۳ . محطوطات ایندیا آفیس : ۱ : ۲۴۸ و در ذیل نمره ۹۰۹
 مجمع الفصحاء : ۱ : ۱۳۹ مجالس النفایس : ۳۲۵ ، آشکده : ۲ : ۷۴۱ - ۷۴۲ ،
 ریحانة الادب : ۱ : ۶۲ ، مقدمه دیوان ازرقی - ۶ - رک : چهار مقاله :
 ۶۹ تا ۷۱ - ۷ - در جمیع نسخه ها : 'نقش افتاد' تصحیح از روی دیوان :
 ۱۲۰ و چهار مقاله : ۷۱ -

آن زخم^۱ که کرد رای شاهنشاه یاد در خدمت^۲ شاه روی بر خاک نهاد چون مدوح او را بسبب عارضه^۳ ای قوت مباشرت ساقط شده بود ، کتاب الفیه^۴ شنیفه بنظم آورد و مصور کرد و مشاهده آن حرارت غریزی قوت گرفت .
ابوالعلا^۵ گنجوی : استاد خاقانی^۶ و فلکی^۷ است در زمان منوچهر شروانشاه ملک الشعرا بود . منقولست که چون ابوالعلا دختر خود را بخاقانی داد فلکی از استاد رنجیده پا بدامن عزت کشید و استاد بیست هزار درهم باو عطا نمود که این بهای چهل کنیز ترکیه است که بمراتب به از دختر ابوالعلا باشند . گویند خاقانی وقتیکه بدولت رسید با استاد کم التفاق مینمود و استاد ازو رنجیده و هر دو در نکوهش همدیگر هجوهای رکیک گفته اند و ابراز آن درین مختصر مناسب ندیده باین سه بیت که استاد در حق شاگرد فرموده اکتفا نموده آمد :

عمری بچشم خویشتن از روی^۸ مردمی جا دادمش که باشد از اغیار نا پدید
از آهیدیده نخل قدش پرورش گرفت چندانکه همچو سرو و گل^۹ از ناز سرکشید
چون طفل اشک عاقبت آنشوخ شوخ^{۱۰} چشم از چشم من برآمد و بر روی من دوید
انوری^{۱۱} : ملک الشعراء سلطان منجر^{۱۲} سلجوقی بود در مدح او گفته :

- ۱ - در جمیع نسخه ها : 'شش چون نگر بست خست حضرت شاه' تصحیح از روی چهار مقاله ص ۷۱ - ۲ - نسخه اصل : 'از هیبت' تصحیح از روی دیوان : ص ۱۲۰ - ۳ - برای تفصیل رک به عوفی : ۳۱۰ - ۳۱۱ - ۴ - 'بسیاری از صاحبان تذکره و حاجی خلیفه در کشف الظنون تالیف کتاب مند باد نامه و الفیه و شنیفه را بازرقی نسبت داده اند و این خطای محض است' چهار مقاله : ۲۱۹ (تعلیقات) - ۵ - درباره او رک به تذکره الشعراء ۸۰ حدایق السحر : ۴۲ ، شمع انجمن : ۶۶ ، مجمع الفصحاء : ۱ : ۸۱ ، مجالس النقایس : ۳۲۸ ، هرمان ایته ۱۱۳ ، ۱۱۵ ، ۱۱۶ - ۶ - آقای سعید نفیسی در تعلیقات لباب الالباب : ۷۰۵ تا ۷۰۷ برای تفصیل شرح خاقانی اسامی همه مجلهها کتابها داده است - ۷ - درباره او رک به حواشی آتشکده آذر : ۱ : ۱۹۸ - ۲۰۴ ، مقدمه دیوان فلکی که آقای هادی حسن تحقیقات خوبی در احوال و آثارش کرده - ۸ - در جمیع نسخهها 'عین' تصحیح از آتشکده : ۲۰۵ - ۲۰۹ پی : 'شاخ' - ۱۰ - پی : 'شوخی یوفا' -
۱۱ - درباره او رک به راحة الصدور : ۱۹۸ مجالس المومنین : ۵۱ نشر ←

گر دل و دست بحر و کان باشد دل و دست خدایگان باشد
 شاه سنجر که کمترین خدمش در جهان پادشاه نشان باشد
 در جهانی و از جهان بیشی همچو معنی که در بیان باشد
 در سنه پانصد و نودا و نه در بلخ فوت شد و در مقبره احمد خضرویه
 مدفون گردید و کلمه^۲ 'بیمثل' از تاریخ رحلت آن عظیم‌المثال خبر میدهد -
 ادیب صابر : از ندمای سلطان سنجر بود و انوری او را بر خود ترجیح
 میداد و با رشید وطواط منازعه و معارضه داشت . در سنه پانصد و چهل^۳ و شش
 آن غواص دربای معانی بحکم السزای حاکم خوارزم غریق بحر عدم گردید -
 گویند رشید وطواط نوبتی هنگام هیجان سرما و طغیان بارش و برف عزیمت
 ملاقات ادیب نمود و بدرش رسیده از دربان شنید که او در خانه نیست - رشید این

← عشق : ۱۰ ب ، ریاض الشعراء : ۲۰ ، تذکره حسینی ۲۸ ب ، منتخب الاشعار :
 ۹ الف تذکره الشعراء : ۹۷ ، خزانه عامره : ۸ - ۱۱ ، مرآة الخیال
 ۴۲ ، عوفی : ۳۳۴ ، تاریخ گزیده ۳۰۷ ، ۳۷۰ ،
 ریاض العارفین : ۲۸۶ ، تعلیقات سعید نفیسی بر لباب الالباب : ۶۸۴ -
 ۶۸۵ و این جا سعید نفیسی راجع به منابع دیگر برای انوری ذکر نموده
 است ، آتشکده آذر : ۱ : ۲۱۳ - ۲۵۴ گنج سخن : ۱ : ۳۱۶ ، برون : ۲ :
 ۳۶۵ - ۳۹۰ ، شفق : ۱۷۶ - ۱۸۲ ، سخن و سخنوران از فروز انفر :
 ۱ : ۳۵۶ - ۳۸۶ ، مجالس النقایس : ۳۲۴ ، شعرالعجم ۲۷۷ - ۲۸۵ ،
 تنقید شعرالعجم : ۲۲۵ - ۲۹۶ - ۱۲ - ۵۱۱ - ۵۵۲
 ۱ - سعید نفیسی در تعلیقات عوفی : ۶۸۵ سال فوتش : '۵۸۵' گنج سخن
 : ۱ : ۳۱۶ 'سال رحلتش ۵۸۳' سخن و سخنوران : ۳۵۶ -
 ۳۸۶ با اشاره به هفت اقلیم '۵۸۳ ه' ، صاحب تنقید شعرالعجم :
 ۲۱۸ هم باین تاریخ اتفاق دارد - ۲ - پی : 'بدو کلمه' در سال رحلتش مؤلف
 تضاد را بکار برده است - ۳ - در مجمع الفصحا : ۳۱۴ تذکره الشعراء :
 ۵۷ ، سخن و سخنوران ۱ : ۲۵۰ - ۲۵۴ تاریخ فوتش ۵۴۲ ه و دهخدا :
 ۱۰۸۴ ، با مرآةالعالم موافقت دارد - نیز رک به لباب الالباب : ۳۲۹ و
 تعلیقات ، ۶۸۴ ، تاریخ گزیده : ۳۶۸ ، مخزن الغرایب : ۱۷۹ ب دیوان
 ادیب صابر بتصحیح ع - قویم و ایته : ۱۰۵ ، ۱۰۸ ، ۱۲۰ - ۴ -
 علاءالدین اتسز خوارزمشاه : (۵۵۲۲ - ۵۵۵۱)

بیت در سلاک نظم منظم گردانیده بسمع حاضران رسانید :
آنکس که برون رود درین روز غیر از زن غر بگو دگر کیست
و ادیب سر از غرفه که مشرف به دهلیز خانه بود ، بر آورده و رو برشید
کرده این بیت فی النور خواند :

من در حرمسرای خویشم پیداست که در برون در کیست
ابن یمین محمود : در عهد سربداران معزز و محترم بود ، این قطعه از
واردات طبع اوست :

دو قرص^۲ نان اگر از گندم است اگر از جو سه^۳ تای جامه اگر از کهنه است و گر از نو
چهار گوشه^۴ دیوار خود بخاطر جمع که کس نگوید ازینجای بنخیز و آنجا رو
هزار بار نکو تر به نزد ابن یمین ز فر مملکت کیقباد و کیخسرو
در سنه هفتصد^۵ و چهل و پنج مرحله پیمای جاودانی گردید (برگ ۴۷۶ الف)
ابو اسحق اطعمه^۶ حلاج شیرازی^۷ : از ندمای سلطان سکندر بن سلطان عمر
شیخ بن امیر تیمور^۸ بود - ریش دراز داشت . گویند نوبتی آن نکته دان بعد از
چند روز ببزم سلطان حاضر شد - شاهزاده پرسید مولانا کجا بودید ، گفت ای
سلطان عالم یک روز حلاجی میکنم و سه روز پنبه از ریش میچینم و او جهت^۹

- ۱ - درباره او رک به : آذر : ۱ : ۳۷ ، گنج سخن : ۲۱۸ ، ریاض العارفین :
- ۲۷۹ مجمع الفصحاء : ۲ : ۲ لغت نامه : ۳۶۴ - ۲ - در جمیع نسخه ها
'دو تایی' نوشته شده ، تصحیح از روی آتشکده : ۱ : ۳۸ - ۳ - 'دو' -
- ۴ - فقط صاحب نشتر عشق : ۱۴ الف با مرآة العالم اتفاق دارد - در حواشی
آتشکده : ۱ : ۳۷ و گنج سخن : ۲۱۸ و شفق : ۳۱۹ مال رحلتش : ۵۷۶۹ -
- براون : ۳ : ۲۱۵ هم با اشاره به مجمل تاریخ فوتش بتاریخ هشتم جمادی الثانیه
سال ۵۷۶۹ ۳۰ ژانویه ۱۳۶۸ م نوشته است - نیز رک به مجمع الفصحاء : ۲ :
- ۲ ، تذکرة الشعراء ۱۸۵ ، مجالس النفایس : ۱۴۲ ، هرمان ایتنه ۲۰۹ - ۲۱۰
بامداد اشرفیه و مقدمه دیوان ابن یمین بقلم استاد سعید نفیسی ، رساله^{۱۰}
رشید یاسمی درباره ابن یمین و زندگانی و آثار او ، شعر العجم ۲ : ۲۶۷ -
- ۵ - نیز رک به تذکرة الشعراء : ۴۰۸ - ریاض العارفین : ۷۱ مرآة
آفتاب نما : ۱۵۴ الف ، ایتنه : ۱۸۸ مقاله سعید نفیسی 'تاریخچه ادبیات'
سالنامه پارس ۱۳۶۵ هـ ق - ۶ - میرزا اسکندر بن میرزا عمر شیخ بن
امیر تیمور از ۸۱۲ هـ تا ۸۱۷ هـ ۱۴۰۹ - ۱۴۱۵ م در اصفهان و فارس
حکومت داشته - ۷ - پی : 'مزیت' -

مزید اشتہای شاہزادہ در الوان اطعمہ رسالہ منظوم ساخته - ازوست :
 لرگس کہ شبیہ است بچشم خوش دابر گویند کہ دارد طبقی سیم پر از زر
 در دبدبہ اسحق نہ زر دارد و فی سیم شش زان تنک دارد و یکصحن مزعفر
 در منہ ہشتصد و بیست و ہفت از خوان الوان نعمت دنیوی دست کشیدہ
 میل نعم اخروی نمود .

شیخ آذری : در اسفرائین نشوونما یافتہ و در مدح سلطان شاہرخ میرزا
 فصاید غرا دارد . بعد از ان دست از ہمہ باز داشتہ ، بخدست شاہ نعمت اللہ ولی
 رسید و از فیض صحبتش بہرہ مند گردید . دوبار پیادہ بچ رفت و کتاب
 'سعی الصفا' در مکہ معظمہ تالیف نمود و از حجاز عزیمت دیار ملک ہند کرد و

- ۱ - اسم ابن رسالہ 'کنزالاشتہا' است رک بہ ایتہ : ۱۸۸ علی اصغر راجع بہ این رسالہ و دیگر آثار ابواسحق شرح مفصلی در 'از سعدی تا جامی' ۳۶۴ تا ۳۶۹ داده است - ۲ - در جمیع نسخہا 'طبقی طبق' نوشتہ شدہ ، تصحیح از روی تذکرۃ الشعراء : ۳۶۸ کردہ شدہ - ۳ - معید نفیسی در سالنامہ پارس ۱۳۶۵ ق ، ۱۳۲۵ ش ، ۸۳۰ یا ۸۳۷ ہ - ایتہ ۱۸۸ ، ۸۲۷ ہ یا ۸۳۰ ہ نیز رک بہ ہفت اقلیم : ۱ : ۲۵۷ تا ۲۵۹ مرآۃ الخیال : ۶۲ ، تذکرہ حسینی : ۵۲ ب ، مجمع النفایس : ۳۸ مرآۃ آفتاب نما : ۱۵۴ الف و از سعدی تا جامی : ۳۶۲ - ۴ - صاحب مرآۃ آفتاب نما : ۱۵۱ الف مخزن الغرایب : ۱۶ ب آتشکدہ آذر : ۲ : ۴۴۳ ، نیز رک بہ تذکرۃ الشعراء : ۴۴۸ ، حواشی آتشکدہ : ۲ : ۴۴۳ - ۴۵۷ ، خزائن عامرہ : ۲۲ ، حبیب السیر جزو سوم از جلد سوم : ۱۷۳ ، مفتاح التواریخ : ۱۲۱ ، مرآۃ آفتاب نما : ۱۵۱ الف - ۵ - اسفرائین - اسفرائین (اسپرائین) و آن شہرست مشہور در خراسان از نواحی نیشاپور اسفرائین از اقلیم چہارم است ، طولش از جزایر خالدات صاد و عرض از خط استوا لولج شہری وسط است و در مسجد آنجا کاسہ بزرگست . از روی دورش دوازده کز خطاطی و از آن بزرگ تر کاسہ پیش ازین کسی نساختہ و بر جانب شمال آن شہر قلعہ ایست محکم آنرا در صلوک خوانند و قریب پنجہا دیہ از توابع اسفرائین است و ہواش معتدل است (نزهت القلوب ۱۸۶) ۵ - شاہرخ تیموری (۸۰۹ - ۸۵۰ ق) - ۶ - برای تفصیل سعی الصفا رک بہ ریو : ۲ : ۲۴۵ ، حسن سادات ناصری در آتشکدہ : ۲ : ۴۴۵ ←

در گلبرگه سلطان بهمنی را دریافت و جهت کتابه عمارتی که سلطان دران اوقات طرح انداخته بود، این دو بیت گفت و در پیش طاق دروازه مسطور شد :

حبذا قصر هایون که ز فرط عظمت آسمان پایگه اول این درگاه است
 آسمان هم نتوان گفت که ترک ادب است قصر سلطان جهان احمد بهمن شاه است
 و سلطان هزار بسته قاش که زیاده به پنجاه هزار دینار قیمت داشت ،
 بشیخ صله داد و او در چندگاه بهند بود و عزیمت خراسان نمود و در هشتاد و دو
 سالگی سنه هشتصد و شصت و شش داعی حق را لبیک گفته در اسفراین
 مدفون گشت .

آصفی^۳ : پدر آن آصف دیوان نکته منجی خواجه نعیم الدین نعمت الله در
 عصر سلطان ابو سعید وزیر با جود و تدبیر بود و آصفی ملازمت سلطان اختیار
 نکرده ، بفرانت و قناعت روزگار میگذرانید و در بلده هرات سنه نهصد و بیست
 از دست ساقی اجل باده بمات چشیده . از اشعار آبدار اوست .

پای مجنون نه همین سلسله سودا داشت هر که دیوانه شد این سلسله را در پا داشت
 آگهی^۶ خراسانی : گویند در ایام سلطان حسین بایقرا نشانی بنام خود نوشت

← بحواله بزرگ اسفراینی نوشته است که این کتاب در مناسک حج و تاریخ
 کعبه نوشته شده ، برای شرح دیگر آثارش رک به حواشی آتشکده آذر : ۱ :
 ۴۴۵ - ۴۴۸ و ریو : ۳۵۶ برای مثنوی مرآة ، ۲ : ۱۶۱ برای
 جواهر الاسرار و مفتاح الاسرار ، خزانه عامره : ۲۲ و تذکرة الشعراء : ۴۴۸ -
 ۱ . دوازده هزار بسته قاش نشتر عشق : ۱۱ الف - ۲ - 'از هند باسفراین
 رفته چهل سال بسجاده عبادت و قناعت متکا زده بفقیر و فاقه گذرانید' تذکره
 حسینی : ۲۷ الف و مخزن الغرایب : ۱۶ ب - ۳ - برای شرح احوالش
 رک به مجالس النقایس : ۵۸ ، بابرنامه (انکیسی) : ۱ : ۲۸۶ ، حبیب السیر : ۳ :
 ۴ : ۴۶ ، تحفه سامی : ۹۷ ، مرآة الخیال : ۸۱ سفینه خوشگو : ۱۰ الف ،
 تذکرة الشعراء : ۵۱۷ ، تذکره حسینی . ۳ الف و مرآة آفتاب : ۱۴ : ۱۵۲ ب
 ۴ - (۸۵۵ - ۸۷۲ هـ ق) - ۵ - در تحفه سامی : ۹۷ تاریخ رحلتش . ۹۲ هـ
 مسطور است اما در بیشتر تذکره های دیگر ۹۲۳ هـ نوشته شده - ۶ -
 در جمیع نسخه ها 'برپا' تصحیح از تحفه سامی : ۹۸ کرده شده - ۷ -
 صاحب تحفه سامی : ۱۱۷ مینویسد 'منشی فاضل بود و در شعر بقصیده
 گونی مایل ، اما خبائث بر مزاجش غالب بود و حطام دنیوی را طالب' ←

و مهر پادشاه و دیگر متصدیان بقلم موی تقلید کرد و بادشاه بر این معنی اطلاع یافته بنا بر رعایت اهل فضل قلم عفو بر جریمه اش کشید و آگوی درین حادثه جانکاه از اهل هرات رنجیده 'شهر آشوبی' در جواب 'بحرالابرار' امیر خسرو در سلاک نظم کشیده اولش اینست :

عرصه 'شهر هری رشک بهشت' انور است در گهش را شعشه^۱ خورشیدگل میخ ز راست و چون برای ملا احمد طبسی^۲ که با احمد اتون شهرت داشت و در ابتدا معلم شاه اسمعیل صفوی بود ، از شاه رنجیده بروم رفت ، اظهار تسنن نموده گفت : احمد اتون گهی شیعی گهی سنی بوده چون غایبوازی که شش مه ماده و شش ماه نراست ازین جهت ملا باو عداوت کرده فرصت نگاه میداشت . وقتیکه امیر خان ترکمان حاکم هرات گردید ، ملا خاطر نشان خان نمود که او هجو شما و جمیع اهالی هرات کرده ، خان بیرحم مغلوب قوت غضبی شده ، به تیغ (برگ ۴۷۶ ب) یداد دست راست و زبان راست گفتار او^۳ برید و آن زبانان هنگم بریدن دست و زبان این مطلع گفت :

از دست احمد طبسی روز ماجرا دست بریده من و دامان^۴ مرتضی منقولست^۵ که بعد از آن او گویا شد و لکنتی که سابق داشت ، زایل گشته بود و بدست چپ خط به از اول می نوشت و او چهار سال و یک روز [بعد ازین] در قید حیات بود . در سنه نهصد و سی و دو راه آخرت پیمود .

← صاحب مجالس النفایس : ۱۴۲ - ۱۴۳ مینویسد 'از جانب پدر نبیره مولانا جلال الدین مجد قاینی است و صاحب کمالی مولانا اظهر من الشمس است و مولانا آگوی نیز بر اکثر علوم و فنون صاحب وقوف است ، بتخصیص در اسلوب شعر و حال از شعرای قدیم که نام استادی بر ایشان اطلاق میتوان کرد یکی او مانده ، اما او را سهوی غریب شد که قصیده ای در مذمت امرای روزگار و اکابر خراسان گفت و بعضی از مردم والی ملک را بر آن داشتند که قطع زبان او کرد' . سفینه^۶ خوشگو : ۶ الف ، مؤلف مرآة العالم از تحفه سامی : ۱۱۷ استفاده نموده است . اما در تحفه بتفصیل نوشته شده ، نیز رک به مجالس النفایس ۱۴۲ - ۱۴۳ .

۱ - در جمیع نسخه ها : 'شهر' نوشته شده ، تصحیح از روی تحفه سامی : ۱۱۷ کرده شده . ۲ - پی : 'شمسه' . ۳ - در نسخه های دیگر 'طابسی' نوشته شده . ۴ - کلمه 'او' در دیگر نسخه ها نوشته نه شده . ۵ - پی : 'من امان' . ۶ - پی : 'گویند' .

اهلی خواسانی^۱: در حالی که در عشق فریدون حسین بايقرا ابتلاء
 بهرسانیده ، سوی ژولیده بر سر گذاشت - غزلی گفته که مطلعش اینست :
 سوی ژولیده که بر سر من ابتر دارم سایه دولت عشق است که بر سر دارم
 چون در کفانداری سهم نداشت ، جوانان^۲ او را چون قبضه از دست یکدیگر
 میکشیدند و آخر بواسطه آنکه قاستش از غلبه پیری مانند کان خم گشته بود ،
 گوشه گیر شده در مننه نهصد و شصت^۳ و شش از کبانخانه جهان چون تیر وارست
 و از کشمکش بیاسود^۴ -

الف^۱ ابدال: از ندمای سلطان یعقوب^۲ آق قوینلو بود و بعد از فوت

۱ - مؤلف مرآةالعالم شرح اهلی از تحفه سامی : ۱۰۷ باختصار گرفته است - 'اقلیم
 و جودش خالی از سلطنت خسرو عشق نبوده' در حواشی نوشته شده 'اهلی
 ترشیزی که بعنوان تورانی و خراسانی نیز معروف است ، بسبک هندی شعر میگفت
 و نثری مصنوع و مطمئن داشت - سخنش چنگی بدل نمیزند' آتشکده : ۱ : ۳۶۵
 برای تفصیل مثنویش محرر حلال^۳ رک به ریو : ۲ : ۲۴۳ ، ولیدیمیر هم شرح
 مفصل داده است - رک به فهرست مخطوطات ایشیاتک موسساتی بنگال - نیز
 رک به مجالس النقایس : ۸۰ ، مجالس المومنین : ۵۴۰ ، هفت اقلیم : ۱ : ۲۷۰ ،
 سفینه خوشگو : ۱۹ الف و شمع انجمن : ۲۴ - ۲ - پی : 'که من' - ۳ -
 در جمیع نسخه ها 'چون جوانان' نوشته شده ، 'چون' زاید است تصحیح
 قیاسی - ۴ - سادات حسن ناصری در حواشی آتشکده : ۱ : ۲۶۵ وفاتش را
 بسال ۵۹۳۴ نوشته است ، صاحب هفت اقلیم : ۱ : ۲۷۰ 'پادشاه شعرا بود اهلی'

۹۴۲

تاریخ رحلتش نوشته است و در دیگر تذکره ها هم و در تاریخ ادبیات
 ایران (شفق) ۳۷۳ گنج سخن : ۲۱ و ایته : ۱۲۵ و ریو و ولیدیمیر هم
 سال رحلتش : ۹۴۲ نوشته شده - ۵ - پی : 'نیا سود' - ۶ - 'اصلش از بلخ'

۱۵۳۵ ، ۱۵۳۶ م

بوده ، تخلص مطیعی ، اما در آخر تخلصش را باسم مذکور قرار داد ، ندیم
 شیوه و شیرین کلام بود و ظرایف او با سلطان یعقوب در آذربایجان شهرت
 تمام دارد - بعد از وفات پادشاه مذکور در صفاها نسی بود ، اهاجی و
 هزلهای که گفته مشهور است ، تحفه سامی : ۱۱۱ - ۷ - (۸۸۳ ۸۹۶ ه) -

سلطان مذکور در اصفهان اقامت نموده ، در زمانیکه شاه اسمعیل صفوی بر اصفهان مستولی گردید و اکثر سکنه را جهت تحصیل زر در شکنجه کشید حبشی^۱ المشهور بگزالدین که از هزالان و ملازمان شاه بود ، الف ابدال را گرفته زر میطلبید و هر چند او را کتک میزد ، میگفت الف هیچ ندارد و چون ابن اطفیه در مجلس شاه مذکور شد طلب حضور نموده فرمود برای ما هم چیزی گفته ای ، او این مطاع خواند :

تاج شاهی که شرف بر سر قیصر دارد هر که این تاج ندارد ، آن بی سر داد
شاه گفت از بیم جان خوشامد میگوئی ، او در ندیجه گفت :
دارم حکایتی و نه جای خوشامد است^۲ شاهی چنین بمعرکه هرگز نیامد است^۳
شاه او را نوازش فرموده وظیفه برای او مقرر کرد و او مدتی دران بلده فارغ البال بوده ، سنه نهصد و سی و یک سفر آخرت نمود -

امیدی^۴ طهرانی : در زمان شاه اسمعیل صفوی سر آمد شعرای ایران بود - در عنفوان شباب بشیراز شتافته در ملک تلامذه^۵ جلال دوانی انتظام داشت و در اکثر علوم مستعد گردید و مولانا امیدی تخلصش قرارداد و امیدی آخر بلده^۶ طهران مقیم شده^۷ باغی طرح انداخت و 'باغ امید' موسوم ساخت و هنوز نهال امیدش بشمره^۸ مراد بارور نگشته که از صرصر مهات گشن حیاتش پژمرده^۹

۱ - در جمیع نسخه ها : 'حی مشهور' ، تصحیح از تحفه سامی : - ۲ - پی :
'است' - ۳ - پی : است' - ۴ - مؤلف مرآة العالم در شرح
امیدی از تحفه سامی : ۱۰۱ و میخانه : ۱۲۶ استفاده نموده است
برای بیشتر شرحش رک به حبیب السیر : ۴ : ۳ : ۱۱۵ -
۱۱۶ مجمع الفصحا : ۲ : ۷ ، خزانه^{۱۰} عامره : ۲۴ ، سفینه خوشگو : ۱۳ ب
کنج سخن : ۲ : ۶ ، منتخب الاشعار : ۹ الف ، شمع انجمن : ۳ ، نگارستان
سخن : ۱۴ ، مفتاح التواریخ ۱۴۳ و براون : ۴ : ۲۳۰ - ۵ - پی : 'شد' -
۶ - صاحب سفینه خوشگو : ۱۳ ب مینویسد 'در سال نهصد و بیست و
سه در صحبت و درمیش خان (؟) بخراسان رفته و بعد دو سال رخصت
حاصل کرد و به ری آمد ، هنوز از رنج راه نیامود ، بسعی شاه قوام الدین
درجه^{۱۱} شهادت یافت ، از زبان خودش این مصرعه تاریخ یافته
'آه از خون ناحق من آه' ، در میخانه : ۱۲۸ نوشته شده که 'افضل نامی

گردید - این چند بیت از ساقی نامه^۱ آن سبککش میخانه^۲ مانی مرقوم میگردد :

بیا ساقی آن آفتاب منیر که در سایه پرورد دهقان پیر
 بر آرزو برج خم لعل فام که عمر آفتابست بر طرف پام
 بمن ده که شد روزگرم سیاه خلاصم کن از گردش مهر و ماه
 اقدس^۳ مشهدی : از مجلسیان شاه عباس بود ، از سن شریف سی^۴ و
 شش مرحله طی نموده ، بعالم قدس خرامید و در قزوین مدفون گردید - ساقی
 نامه^۳ دارد در غایت عذوبت و سلاست ، ایراد چند بیت از آن نشه افزای باده
 کشان بزم سخنوری گردد - (برگ ۴۷۷ الف) :

دلا صبح شد خیز و بشکن خار چو نرگس مر از خواب غفلت^۵ بر آر
 زعشرت دل می پرستان شگفت گل باده بر روی مسنان شگفت
 خروشیدن چنگ و گلبانگ عود گره از دل شیشه^۶ می کشود

← فوت آن مرحوم این چنین یافته ع 'آه از خون ناحق من آه' . سایر تذکره

۹۲۵

لویسان بر همین تاریخ اتفاق دارند اما براون : ۴ : ۲۳ . دوتا ریخ نوشته
 است ، ۵۹۲۵ یا ۵۹۳۸ ، در حبیب السیر ۳ : ۴ : ۱۱۵ - ۱۱۶ سال

۱۵۱۹ م ۱۵۲۳ - ۱۵۲۴

رحلتش ۵۹۲۹ مسطور است و نوشته شده 'روز دیگر هر چند حکام آنولایت
 تفحص و تفتیش نمودند ، نه از قاتل خبری شنیدند و نه بر جریمه^۷ مقتول
 مطلع گردیدند' در تحفه سامی : ۱۰۱ نوشته شده 'در شهر سنه خمس و
 عشرين و تسعمایه (۹۲۵) جمعی بر سر او ریخته بقتلش رسانیدند ، بعضی مردم
 این امر شنیع نسبت بنور بخشیه کرده اند' -

۱ . 'تولد آن بابل گرار معانی در شهر سبزوار واقع شده و لیکن در مشهد مقدس
 بسن رشد و تمیز رسیده' میخانه : ۱۸۶ برای بیشتر شرح احوالش رک به
 همین کتاب : ۱۸۷ - ۱۸۹ ، سفینه خوشگو : ۴۷ الف ، مخزن الغرایب :
 ۲۰ الف ، نشر عشق : ۴۴ ب و منتخب الاشعار : ۹ ب - ۲ . در حواشی
 میخانه : ۱۸۹ آقای شفیع بحواله^۸ تهی کاشی (سپرنگر ۴۴ نمره ۶۲۲) تاریخ
 و عاشق ۱۰۰۲ هـ نوشته است - ۳ - برای 'ساقی نامه' رک به میخانه :
 ۱۸۹ - ۱۹۴ - ۴ - میخانه : 'مستی'

ابو تراب^۱ بیگ : فرقی تخلص داشت^۲ و در ایام سلطان محمد خدا بنده^۳ و والدش شاه عباس رایت سخن طرازی می افراشت و ملازمت سلاطین اختیار نکرده ، بفرغت گذرانید . در سنه هزار و هفت در صفاهان چراغ عمر آن روشنی افزای بزم سخنوری خاموش گردید^۴ . ازوست :

ساقی بده آن باده که ماه شب تار است آن باده که گلگونه رخسار بهار است
آن باده که چون قطره باران بهاری شوینده گرد از رخ گلهای عذار است
آن می که زبس روشنی از سینه معشوق^۵ چون شعله فالوس عیان در شب تار است
احمد قزوینی^۶ : از اولاد امام نجم الدین عبدالغفار است که کتاب حاوی در مذهب شافعی تصنیف اوست . و احمد غرایب وقایع عالم و بدایع سوانح اشخاص^۷ بنی آدم را در قید کتابت آورده مؤلف خود را بنگارستان موسوم ساخته ، بزیارت حرمین الشریفین مشرف گردیده ، عازم هندوستان بود . در راه داعی حق^۸ را لبیک اجابت گفته احرام طواف کعبه اخروی بست . از اشعار اوست :

- ۱ - نیز رک به تاریخ عالم آرای عباسی : ۱۶۳ ، میخانه : ۳۲۳ ، مجمع النفایس :
- ۲ - ۷۰۴ ، سفینه خوشگو : ۱۵۲ الف ، تذکره حسینی : ۳۲ ب و تذکره نصرآبادی :
- ۳ - ۴۹۷ - ۲ - 'آغاز حال تخلص خود کاسی نوشت و من بعد آن فرقی نامید'
- نشر عشق : ۴۰۲ الف - ۴۰۳ الف برای بیشتر تفصیل تخلصش رک به سرو آزاد : ۳۷ ، دیوان او در کتابخانه موزه بریتانیا محفوظ است . برای ترجیع بند او رک به میخانه : ۳۲۴ تا ۳۳۱ - ۳ - (۹۸۵ - ۹۹۵ هـ) - ۴ - در تاریخ رحلتش هیچ اختلافی بنظر نیامده ، در عمه تذکره ها بجز مرآة العالم سال رحلتش : ۱۰۲۶ هـ نوشته شده ، رک به منابع مزبور - ۵ - مرآة لعالم 'ماه' ندارد ، از میخانه : ۳۲۴ گرفته شده - ۶ - میخانه : ۳۲۴ 'مستان' دارد بجای 'معشوق' - ۷ - در جمیع نسخه ها 'که اندر' نوشته شده ، کلمات 'عیان در' از میخانه : ۳۲۴ گرفته شده - ۸ - صاحب نشر عشق :
- ۸ ب مینویسد 'قاضی احمد غفاری، نسبش باقا نجم الدین عبدالغفار قزوینی میرسد فاضل ذکی الطبع بود آخر حال از وزارت استعفا نموده ، بزیارت بیت الله رفت' - ۹ - برای شرح نگارستان رک به بدایونی : ۳ : ۱۸۵ و نشر عشق : ۸ ب - ۱۰ - 'در آخر حال دست از وزارت پادشاهزادگان عراق بازداشت و استعفا نموده ، متوجه زیارت بیت الحرام گردیده و آن سعادت را در یافته ، از بندر داهل بهندوستان می ←

پس از عمری نشیند گر شبی در پیشم آن بد خو
 طپد دل در برم ترسم که ناگه زود بر خیزد
 اشکی قمی : در شعر خیالات خوش داشت ، تتبع آصفی میکرد . در آگره
 رخت حیات برباد پای^۲ اجل بست . این اشعار از اوست :

از بس که سنگ بر سر زد بیتو سینه چاک
 آنسنگ در کف او گردیده^۳ مشت^۴ خاکی
 بسی سنگ از غمت بر سر من دلتنگ خواهم زد
 اگر دستم رود از کار بر سر سنگ خواهم زد

اسیر^۵ : موسوم بمیرزا جلال صاحب فضل و کمال بوده ، صبیبه^۶ شاه
 عباس ماضی در نکاح داشت ، بعد از فوت شاه چون شاه صفی سربر آرای سلطنت
 گردید ، از حمیتی که داشت ، مقرر کرد که او از زوجه^۷ خود جدا باشد .
 وقتیکه شاه بقزوین رفت ، زوجه اش در آنجا اقامت داشت ، شاه برای هر یکی از
 مقربان منزلی مقرر کرد و بمیرزا گفت که در جائیکه خوش آید ، فرود آیند .
 میرزا از راه طیبیت بعرض رسانید که اگر جایی به از خانه باشد حکم شود آنجا
 فرود آیم شاه خنده کرد و رخصت خانه اش داد . اشعار آن یگانه^۸ روزگار است :

← آمد ، ناگه دست فنا . . . بعالم کشید و این واقعه در سنه خمس و سبعین
 و تسعمایه (۹۷۵ هـ) بظهور انجامید ، بدایونی ۳ : ۱۸۵ ، در نشتر عشق ۹۲۵
 و در شمع انجمن : ۵۷ سال رحلتش ۹۶۵ هـ نوشته شده .
 ۱ - لیز رک به بلاخمن : ۶۶۷ ، سفینه خوشگو : ۵۶ ب نشتر عشق ۲۴ ب و
 مخزن الغرایب : ۲۱ ب شمع انجمن : ۵۸ ، مؤلف مرآة العالم از بدایونی : ۳ : ۱۸۶
 نقل نموده است ، اما در بدایونی انتخاب اشعارش بیشتر داده شده . ۲ - در
 آگره فی سنه نهصد و هشتاد و دو در سرای نادرالملک منصوربخانه سید جدایی
 ترمذی وفات یافت ، نشتر عشق ۲۴ ب - ۳ - در جمیع نسخه ها 'آمد'
 تصحیح از شمع انجمن و مخزن الغرایب . ۴ - در مرآة العالم : 'مشک'
 واژه 'مشت' از مخزن الغرایب و شمع انجمن گرفته شده . ۵ - 'میرزا جلال
 ولد میرزا موسی شهرستانی من اعمال اصفهان ، ایشان از اجله و اعظام سادات
 در پاکی نسب و ظهور حسب کالشمس فی نصف النهار مشهور و معروف اند'
 تذکره نصر آبادی : ۹۵ برای بیشتر شرح احوالش رک به کلمات الشعراء :
 ۳ : مرآة الخیال : ۸۲ ریاض الشعراء : ۱۶ ، تذکره حسینی : ۳۲ ب ،
 سرو آزاد : ۵۳ و مرآة آفتاب نما : ۱۵۲ ب

بیاض دیده کشودم کتاب گل خواندم بنام 'شوق تو هر شبی معانیست
هوا ز موج رطوبت' سفینه' غزلست چمن زلاله و گل مطلع خوش الشائست
در سنه هزار و چهل آنتاب عمرش بمغرب فنا فرو رفت'.

الفتی: مخاطب قلیچ خان از امرای کبار عرش آسیانی و جنت مکانی بود
و بفضل و کمال اتصاف داشت - وقتی که بانتظام امور صوبه لاهور مامور بود ،
هر روز یک پھر بدرس علوم و افاده طلاب اشتغال داشت - از منظومات اوست :
تا ز عارض آفتاب من نقاب انداخته ذره سان خورشید را در اضطراب انداخته
کشته' آن نرگس مستم که در عین خیار عالمی را کشته و خود را بخواب انداخته
سنه فواتش از تعداد حروف 'الموت جسر' بوصل الحیب الی الحیب'

۱۰۲۳ هـ

ظاهر میشود -

۱ - پی : 'پیام' - ۲ - پی : 'طراوت' - ۳ - در گنج سخن ۳ :
۱۰۶۱ ، تاریخ تولدش ۱۰۲۹ هـ و تاریخ رحلتش ۱۰۶۹ هـ نوشته

۱۶۵۸ م

۱۶۱۹ م

شده اما ایتہ : ۱۹۹ و مؤلفین شمع انجمن : ۲۶ و سرو آزاد : ۵۳ سال
رحلتش ۱۰۴۹ هـ نوشته اند - ۴ - 'قلیچ محمد خان از امرای کبار حضرت عرش
آسیانی بوده ، وطن ایشان از نواحی کابل است و در عهد دولت حضرت
جهانگیری نیز به قرب و حالت و عزت ممتاز بود - سالهای دراز صاحب
صوبه' لاهور بود ، تا یک پاس روز بدرس علم فقه و تفسیر و حدیث در
مدرسه قیام داشت - در سنه الف هجری جونپور جاگیر ایشان بود'
(ذخیره الخوانین : ۱ : ۱۷۲ - ۱۷۶) نیز رک به بلاخن : ۳۵ و ۳۸۱ ،
طبقات : ۳۸۳ ، مآثر الامراء : ۳ : ۶۹ - ۷۴ نیز به بدایونی : ۳ : ۱۸۸ ،
سفینه خوشگو : ۱۰۸ ب ، نشتر عشق : ۲۷ ب و شمع انجمن : ۵۹ درین تذکرهها
شرحش از حیث شاعر نوشته شده . ۵ - بلاخن : ۳۸۱ مینویسد که قلیچ خان
بعمر هشتاد سالگی بتاریخ دهم رمضان ۱۰۲۲ هـ در پشاور در گذشت - بوقت

۱۶۱۳ م

رحلت او بمنصب شش هزاری پنجهزار سوار بود ، در توزک جهانگیری
(از سید احمد) ص ۱۲۳ هم همین تاریخ نوشته شده ، اما در مآثر الامراء : ۴ :
۷۲ این عبارت عربی نوشته شده که ازان سال ۱۰۲۳ هـ بر می آید -

احسن الله: مخاطب بنظر خان بمروت و مردمی و شعراء و ظرفا نوازی
 مشهور بود و زمانیکه بنیابت پدر خود خواجه ابو الحسن خدمت صوبه کابل
 داشت، صایب تبریزی از ایران نزد خان آمده قصاید و غزلها (برگ ۴۷۷ ب)
 بنام او انتظام داد و رعایتها یافت. این ایبات از آنجمله است:
 خانخانانرا به بزم و رزم صایب دیده ام^۴ در سخا و در شجاعت چون ظفرخان اولیست
 خان توئی کز تو زر برند بخوان خسانی دیگران بیک خانی است
 از اشعار اوست:

جهان جوان شد و عقد بهار می بندد بهار پای چمن در نگار می بندد
 مسافران چمن لارسیده در کوچ اند شگوفه میروود و شاخ بار می بندد

۱ - 'نواب ظفر خان از امرای عهد شاهجهالیست - بعد عزل
 نواب نعل خان در سنه هزار و شصت و سه هجری (۱۰۶۳ هـ) بایالت مند
 معزز گردیده، شش سال بماند، آخرین حکام عهد صاحبقران ثانی وی بوده،
 چنانچه بعد عزل او قباد خان از جانب عالمگیر حاکم تته شد - 'مشکین باغ'
 که اکنون زمین ویرانه ایست، ساخته اوست' مقالات الشعراء: ۳۸۰
 برای بیشتر شرحش رک به مآثر الامراء: ۲: ۷۵۶ - ۷۶۳ کتب (ص ۷۵۶)
 بامداد اشاریه - سرو آزاد: ۹۶ - نشتر عشق: ۳۹ الف و ب،
 مرآة آفتاب نما: ۱۵۳ الف، منتخب الاشعار: ۱۲ الف - ۲ -
 خواجه ابوالحسن تربتی ملقب برکن السلطنة، تربت الکافی است از خراسان،
 قطب الدین حیدر (که مظهر آثار غریبه و اسرار عجیبه بوده و حیدریان بوی
 منسوب اند) از آنجاست - خواجه در عهد عرش آشیانی بخدمت وزارت شاهزاده
 دانیال و دیوانی دکن اختصاص داشت - چون جنت مکانی سریر آرای سلطنت
 شد، خواجه از دکن حضور طلب گردید - خواجه در سال ششم ۱۰۴۲ هـ
 در سن هفتاد سالگی مرحله پهای عقبه گردید - (مآثر الامراء: ۱: ۷۳۷ -
 ۷۳۹) - ۳ - 'میرزا صایب تبریزی چون از ایران بکابل رسید از گرم جوشی
 و دریا بخشی او دل بسته گردیده مدتها بهمرای خان مذکور در هندوستان
 بسر برد - - - و او انتخاب اشعار شعرای (نه با وی رابطه اخلاص
 داشتند) بخط هر کدام نویسانیده، بر پشت هر ورق صورت آن معنی سنج
 مصور ساخت' مآثر الامراء: ۲: ۷۶۱ - ۴ - در نسخه پی ضمیر 'ام' نوشته نه
 شده - ۵ - آ: 'چون' -

وفاتش سنه هزار و هفتاد و سد در لاهور اتفاق افتاد و در مقبره پدر خود مدفون گردید۔

آشنا^۲: ولد ظفر خان عنایت خان خطاب داشت۔ گویند اعلیحضرت فردوس آشیانی اورا جهت ملاحظه اوضاع و اطوار سرمد برهنه فرستادند، اورا دید و این بیت بدیہہ گفتہ بعرض آن بادشاہ انجم سپاہ رسانید:

بر سرمد برهنه کرامات تهمت است کشفی^۳ کہ ظاهر است ازو کشف عورتست
و آن خان سخندان ترک منصب کرده در کشمیر بسر میرد۔ در سنه هزار و هفتاد و هفت دامن از صحبت آشنا و بیگانه بر چیده رخت هستی بنہانخانہ^۴ عدم کشیدہ۔ ازوست:

بنشین بگوشہ ای اگر آزرده ای زخلق پای شکستہ تو بجای نرفته است
ابو سعید: برادرزادہ نورجهان بیگم و آصفخان بود کہ بمیرزائی شهرت

۱۔ جمیع تذکرہ نویسندگان بر این تاریخ رحلتش اتفاق دارند۔ ۲۔ میرزا محمد طاهر آشنا تخلص از بطن بزرگ خام بنت ملکہ بانو ہمیشیرہ کلان ممتاز محل زوجہ صیف خان کہ ظفر خان در عقد ازدواج داشت، است، در زمان اعلیٰ حضرت بمنصب ہزار و پانصدی سر برافراختہ بخطاب عنایت خان امتیاز یافت و بداروغگیهای حضور (کہ جزخانہ زادان معتبر نسزد) مامور میشد۔ در اواخر آن عہد بداروغگی کتاب خانہ فایز گشتہ، مآثر الامراء: ۲: ۷۶۲-۷۶۳ نیز رک مرآة جهان نما: ۶۰۹ الف کلمات الشعراء: ۵، سرو آزاد: ۹۶، نشتر عشق: ۲۹ ب و مرآة آفتاب نما: ۱۵۳ الف۔ ۳۔ پی: 'کشف'۔ ۴۔ 'چون پسر آن پدر بود کہ بمزاج روزگار آشنائی نداشت، در خطہ کشمیر گوشہ نشین گشتہ، سال ششم عالمگیری بیست و چہار ہزار روپیہ مالیانہ او معین شد۔ در سنہ ۱۰۸۱ھ رحلت کرد، مآثر الامراء: ۲: ۷۶۲۔ سایر تذکرہ نویسندگان برین تاریخ رحلت اتفاق دارند۔ ۵۔ میرزا ابو سعید، نیرۃ اعتقاد الدولہ برادرزادہ نور جهان بیگم است۔ در رعنائی و میرزائی شہرہ آفاق بود، چون خطش شبیہ بخط اعتقاد الدولہ بود، در ایام وزارت بیشتر بر فیوض و برات او دستخط می کرد و در سال بیست و دوم جهانگیری محکومت تہہ فرق عزت برافراخت۔ در سال بیست و سوم حسب التماس بیگم صاحب از پیشگاہ خلافت و جهانپائی بفوجداری اجمیر و منصب دو ہزاری ذات و ہشت صد سوار بر نواختہ شد، رخصت تعلقہ یافت۔ مآثر الامراء: ۳: ۵۱۳-۵۱۵۔

داشت و آخر بمرض داء الثعلب ابتلاء بهمرسانیده منزوی شد و در اوایل عهد سعادت مهد خدیو خدا آگاه رخت بزاویه لحد کشید - شغف تمام بانتخاب دواوین فصحا داشت و اشعار بسیار منتخب نموده و سفینه ترتیب داده ، 'خلاصه کونین' نام نهاده ، ازوست :

یکبار اگر خندد جان بهر نثار آرم باری چه نثار آرم گر بار دگر خندد
اظهري^۱ اعمی : معاصر و معارض شیدا بود ، بواسطه آنکه شیدا در اشعار او دخل میکرد و در مجلسی که او میبود ، شعر خود نمیخواند - وقتی جمعی از سخن فهان در جمعی جمع آمده اظهري را تکلیف کردند که از منظومات خود بخواند ، گفت زرد گوشی^۲ خود درینجا حاضر نیست ، گفتند همه مخلصان شا حاضر اند - این مطلع و مقطع خواند :

دیده را بر رخ زیبای تو حیران کردم عشق داند که باین دیده چه احسان کردم
خواه با اظهري و خواه به بیگانه نشین من همین شرم ترا بر تو نگهبان کردم
شیدا گفت مخدوم خوب گفته اند مثل هند^۳ (؟) است زن نابینا را خدا نگهبان (؟)
در سنه هزار و چهل و چهار ازین رباط بیدار بدارالقرار انتقال نمود -

ادهم^۴ : تخص میرزا ابراهیم پسر میرزا^۵ رضی ارتمانی^۶ است که از اعظام سادات ایران و فاضل نمایان بود و بقوت^۷ ذهن و جودت طبع گوی فصاحت از اقران می ربود ، اما خالی از سودای نبود - گویند نوبتی در محفل اعتدالدوله

۱ - پی : 'دارالثعلب' چون بمرض داء الثعلب ابتلا بهم رسانید ، نمی توانست بکارها پرداخت - در سال بیست و شش به تقرر چهل هزار روپیه سالیانه بار دیگر در اکبرآباد منزوی گشته ، مآثر الامراء : ۳ : ۵۱۵ - ۲ - درباره او رک نشتر عشق : ۲۶ الف وب که اشاره به تذکره های دیگر احوال وی را نوشته - نیز منتخب الاشعار : ۱۱ ب - ۳ - کنایه از مردم منافق و مذبذبین باشد - ۴ - نسخه اصل حرف 'و' ندارد از صبح گلشن گرفته شده - ۵ - پی : 'منه' - ۶ - نیز رک به ریاض الشراء : ۱۷ ، تذکره حسینی : ۳۳ الف ، سرو آزاد : ۸۴ نشتر عشق : ۱۸ الف - ۱۹ الف و تذکره نصرآبادی : ۳۵۹ - ۷ - پی : 'میر' - ۸ - 'ارتیبان من توابع همدان است' سرو آزاد : ۸۴ برای میرزا رضی ارتیبانی رک به سفینه خورشگو : ۱۸۲ ب ، مجمع النفایس : ۲۳۴ ، نشتر عشق : ۲۰۴ ب ریاض العارفین : ۱۲۹ و منتخب الاشعار : ۵۵ ب - ۹ - 'فکرش بطرز ایهام بسیار سایل بود ، آن طرز پخته ساخته ، دیوان و مثنوی و ساقی نامه دارد' سفینه خوشگو : ۱۹۱ ب

خایفه سلطان مشهور بنگ میخورد ، خایفه بیدماغ شده گفت ای دیوانه برابر من بنگ میخوری او گفت 'در برابر نواب' - در عهد حضرت فردوس آشیانی از عراق بهندوستان آمد ، لطیفه‌های او بالفعل میان جمهور مشهورست و بر السنه و افواه مذکور ، دیوانی دارد در غایت لطافت و سلاست ، ازوست : (برگ ۷۸ الف)

زاهد زمی ناب نخواهم گذشت زین گوهر نایاب نخواهم گذشت

هر چند که این آب گذشت از سر ما ما از سر این آب نخواهم گذشت

در دارالخلافت شاهجهان آباد سنه هزار و شصت از خاکدان دنیا به نزعت آباد عقبی رخت کشید .

استغنا^۳ : نخاص ، عبدالرسول کشمیری نزد شاه شجاع خیلی تقرب داشت و بغایت قابل و مستعد است . آخر بملازمت ظل الهی رسیده مصدر خدمات گردید و بتقرب عرض مطلبی برای نیازمند گفته آورد :

۱ . در نسخه پی این اشعار اینطور نوشته شده :

زاهد زمی ناب نخواهم گذشت هر چند که این آب گذشت از سر ما

زین گوهر نایاب نخواهم گذشت تا از سر این آب نخواهم گذشت

۲ . در کلیات الشعراء : ۳ : و سفینه خوشگو : ۱۹۱ الف سرو آزاد :

۸۴ و شمع انجمن : ۴۱ هم تاریخ رحلتش ۱۰۹۰ ه است . اما صاحب

ریاض الشعراء : ۱۷ ب چند تا واقعه از زندگانش نقل نموده نوشته است که

در زمان عالمگیر بادشاه فوت کرد . مؤلف نشر عشق هم با والہ داغستانی

اتفاق دارد - ۳ . صاحب نشر عشق : ۲۹ الف و ب مینویسد 'اسمش

میرزا عبدالرسول ، چندی در جناب شاهزاده شجاع بن شاهجهان ملازم بود

و پاره بحضور اورنگ‌زیب عالمگیر اعزاز یافته . . . و نبذی بخدمت

بخشگیری شاهزاده محمد اکبر بن عالمگیر سرفرازی داشته ، اگرچه از شعرای

متاخرین است ، مگر دیوان او چندان شهرت ندارد ، صاحب فرحة الناظرین :

۳۷۲ ب شرحش از مرآة العالم نقل نموده است ، اما تاریخ رحلتش اضافه اوست ،

در سنه یکهزار و هشتاد و دو رخ ازین منزل فانی برتافت ، نیز رک به

مرآة جهان نما : ۶۰۹ ب ، کلیات الشعراء : ۹ نشر عشق : ۲۹ الف و ب ،

منتخب الاشعار : ۱۰ ب و شمع انجمن : ۲۹ .

ای خان بلند قدر ، اکسیر سخن قربان زمان تو خوانین زمن
تا خاطر آشفته دران جمع شود یکبار بگو حرف پریشانی من
از اشعار اوست :

فلک چرا کمر احتساب می بندد سزای باده پرستان خار خواهد داد
اسیری لاهوری : با پسری مری داشت ، نوبتی معشوق دست زیر عارض
گذاشته ، بخواب رفت ، چون بیدار شد نقش پنجه بر صفحه رخسار ظاهر بود ، او بدیهه
این مطلع نظم نمود :

دست بزیر روی خود مانده شبی بخواب شد عارضش از نشان آن پنجه آفتاب شد
آصف قمی : از ولایت بهندوستان آمده^۱ ، در لباس قلندران میگذرانید و شاهد
مضامین تازه راکسوت نظم میپوشانید و در اوایل این عهد سعادت مهد آن قلندر^۲
سفر آخرت اختیار نموده^۳ ، دیوان^۴ آن آصف دیوان سخنوری محتوی بر سه هزار
بیت است ، از اشعار اوست :

شعله ایم اما ز دود دل سیه پوشیم ما چون چراغ لاله میسوزیم و خاموشیم ما
اشرف صفاهانی^۵ : نامش محمد سعید بود از ایران آمده یکچند در هندوستان
مانده باز بوطن^۶ رفت ازوست :

هر چند از جلای وطن گشت معتبر آخر سری بسنگ^۷ کشد تیغ آبدار

- ۱ - نیز رک به مرآة جهان نما . ۱ الف - ۲ - فرحة : 'او' بجای 'آن' . ۳ -
- آصفی قمی نژاد ، نامش محمد قلی ، از قوم ترک بود ، نشتر عشق : ۲۱ الف ،
- در فرحة : ۳۷۱ : آصف عمر - ۴ - در زمان شاهجهان بادشاه بهندوستان آمد
- کلمات الشعرا : ۶ و مرآة آفتاب نما ؛ ۱۵۳ الف - ۵ - اصل : 'قلندر آن' ،
- تصحیح قیاسی - ۶ - 'و در اوایل' - اختیار نموده ، نسخه های پی و آ ندارد
- ۷ - 'دیوان آن آصف دیوان سخنوری محتوی بر' نسخه های پی و آ ندارد -
- ۸ - در عهد عالمگیری بهندوستان آمد کلمات الشعراء : ۷ 'چند سال قبل ازین
- بهندوستان رفته بواسطه^۸ پرهیزگاری بتعالیم پادشاهزاده صبیح پادشاه عدالت
- شعار اورنگ زیب (زیب النساء بیگم) تعیین شده ، مدتی درین امر مشغول بود
- درین سال باصفهان آمده چند نوبت بمسجد لبنان آمده ، از صحبت ایشان
- فیض بردیم ، تذکره نصرآبادی : ۱۸۱ - ۹ - 'در سنه ثلث و ثمانین و الف
- (۱۰۸۳) به اصفهان معاودت نمود ، سرو آزاء : ۱۱۷ مؤلف تذکره
- بینظیر : ۱۵ و حسن مادات ناصری در حواشی آنشکده : ۲ : ۸۶۶ بحواله ←

این دو مطلع از اشعار اوست :

از تغافل^۱ های^۲ پی در پی مگر یادش کنم با زخم چندان بیختم^۳ خود که بیدارش^۴ کنم
جلوه^۵ نازش^۶ رسایی داد بیداد مرا گوه تمکینش دوبالا کرد فریاد مرا
افسری شیخ کمال^۷ : نام داشت در ملک تازه گویان این عصر انتظام
دارد و ده هزار^۸ بیت در قید نظم در آورده و فتوحات و بدایع واقعات حضرت
خلیفه الهی دران درج کرده و قصاید و رباعیات برجسته برای این جامع اوراق
گفته یک رباعی و چند بیت از قصیده بهاریه^۹ او درین جریده مرقوم میگردد :
ای بخت بنامت^{۱۰} ز ازل کرده^{۱۱} قرآن نسامت بقران بخت بختاور خان
آنی که ز گرداب کسری می بسند
در بندگی دست جوادت (برگ ۴۷۸ ب) همان^{۱۲}

محر که نقش طرب تازه کرد دست بهار ز^{۱۳} راه عید بچند بنفشه رفت غبار
چه اتفاق خوشست آنکه دست بر دستند^{۱۴} بهار و عید چو رنگ^{۱۵} احنا و دست نگار

← حزین و مؤلف نتایج الافکار سال رحلتش ۱۱۱۶ هـ نگاشته اند . نیز رک به
مرآة جهان نما : ۶۱۰ ب نشتر عشق : ۲۵ الف ، مرآة آفتاب نما : ۱۵۳ ب
و نزن الغرایب : ۲۳ ب - ۱۰ - پی : 'نشد'.

۱ - این شعر نسخه پی ندارد - ۲ - در آتشکده : ۲ : ۸۶۸ و تذکره
نصرآبادی : ۱۸۱ ، این شعر اینطور نوشته شده -

از تغافل^۱ های^۲ پی در پی بخود یارش کنم با بیختم خود زخم چندانکه بیدارش کنم
۳ - آ : 'بیختم خود' - ۴ - مرآة آفتاب نما : ۱۵۳ ب 'بیدارش کنم' -
۵ - در نسخه اصل : تقدیم و تاخر مصرعین این شعر است ، تصحیح از
روی تذکره بینظیر : ۱۵ کرده شده - ۶ - پی : 'سازش' - ۷ -
در فرحة الناظرین : ۳۷۳ الف اسمش شیخ کمال الدین مسطور است و صاحب
صبح گلشن : ۲۹ اسمش شیخ کمال دهلوی برده است میگوید 'خلیفه' میر سید محمد
است که از مشایخ کبار شهر کالی بوده ، علم و فضل و فقر و تصوف را
علی وجه الکمال کسب نموده' - ۸ - 'ده هزار بیت که در مدح بختاور خان
گفته در قید نظم در آورده فتوحات و بدایع واقعات خلد مکن را دران مدح
نموده' فرحة الناظرین : ۳۷۳ الف - ۹ - پی : 'بناخت' - ۱۰ - در فرحة :

ای که بگرداب گرمی بندد در بندگی دست جوادت همان

۱۱ - در فرحة : 'ز راه عید بخور بنفشه رفت غبار' - ۱۲ -
در فرحة : 'دست بردارند' - ۱۳ - پی : 'حورنگ' -

مزد که از طرب جشن عید بر خیزد ز خامه زمزمه^۱ فی بدست خامه گذار
 بسیط خاک پر از گل شد آنچنانکه دگر ز آب گل نرسد کشتی نظر بکنار
 چو گل ز باد صریر قلم شگفته شود اگر کشتی بمثل نقش غنچه بر دیوار
 بیاب مرغ چمن شعر عید میخواند چو من بزمگه^۲ خان آسمان مقدار
 فروغ ناصیه^۳ بخت خان بختاور که روی دولت او راست چرخ آینه دار
 چنین که همت او کار خلاق میسازد زیان ندارد اگر آسمان شود بیکار^۴
 چنان بعهد تو نو شد طریق همواری که سطح آب نگردد ز موج نا هموار
 اعجاز اکبر^۵ آبادی : ناسخ مجد معید است و در سخن طرازی طرز جدید
 دارد - فضیلت را با شاعری جمع کرده ازوست :

شب که از حیرت نفس دزدیدن فریاد بود ناله^۶ زنجیر مجنون جوهر فولاد بود
 شکستم رنگ دل آینه دار بی نشان جسم دری بر روی خود وا کردم و محو تماشایم
 دل غمدیده را اسباب راحت میدهد کانت فتد از مرهم کافور گل در چشم داغ من
 گذر افتد بسوی دشت اگر دیوانه^۷ ما را گذارد در فلاخن اضطراب جاده صحرا را

۱ - پی : 'بزم گهی' - ۲ - پی : 'بیکار' - ۳ - در شمع انجمن : ۱۰ اسمش
 شیخ مجد سعید مولوی مسطور است - نیز رک به مرآة جهان نما : ۶۱۰ ب ،
 کلمات الشعراء : ۴ مرآة الخیال : ۳۸۲ در نشتر عشق : ۴۲ ب مال رحلتش
 یکهزار و یکصد و هفده مسطور است - ۴ - کلمات الشعراء : 'میشود'

باب الباء

بدر شاشی: در زمان سلطان محمد شاه تغلق [منصب] ملک الشعرائی^۱ داشت و بنام سلطان قصاید غزلی پرداخته و شاهنامه را که محتوی برسی و پنجهزار بیت است منظوم ساخته، از اشعار اوست:

بجز دهان تو در عین آفتاب گم دیده / که ذره شفقی منیع ثریا شد

بساطی صرقتندی: در اوایل حصیری تخلص میکرد. وقتی مولانا عصمت بخاری باو گفت، حصیر لایق بساط بزرگان نیست، ترا بساطی تخلص قرار باید داد. گویند شبی در منزل سلطان خلیل ابن سلطان میرانشه، این بیت از او: دل شیشه و چشمان تو عرق گوشه براندش / مست از باد که بناگه شکندش مذکور شد. سلطان بغایت خوشوقت شده مجلس نشاء آرامت و بساط انبساط گسترده، باحضار بساطی امر نمود و او را بگونهگون تنقذات نواخته دو هزار دینار باو بخشید. در سنه دشتصد و پانزده بساط حیات را نوردید. رخت بخلوتگه عدم کشید. از اوست:

۱. تیسر چاچ یا شاش همان است که امروز به شهر جدید تشکده تبدیل یافته. از سعدی تا جامی: ۳۴۳. برای شرح احوال بدر شاشی و دیگر منابع رک به اردو دائره معارف اسلامیہ: ۴: ۱۶۱-۱۵۹: ۲ (۷۲۰/۵-۷۵-۷۱-۷۰).
۲. ۷۵۲/۵ (۱۳۵۱) ۳. در صبح گشتن: ۵۶ و مفتاح التواریخ: ۸۸ نوشته شده که او از سلطان محمد تغلق خطاب فخر زمان یافت. ۴. او از شعرائ مشهور در زمان سلطان محمد (سلطان محمد عادل بن تغلق شاه) بدر شاشی مذکور است که شاعریه بنام او گفته. قریب بسی هزار بیت بدایونی: ۱: ۲۴۱.
۵. برای بساطی نیز رک به مجانس النفایس: ۱۸۸، تذکره شعراء: ۳۹۳-۳۹۸، مجمع النفایس: ۳۹، خزانه عمره: ۱۴۷، مخزن الغرایب: ۳۴ ب و منتخب الأشعار: ۱۸ الف و سائنمہ پارس ۱۳۶۵ قمری: ۲۵-۲۶-۲۷: آ: از اوست. ۷. نسخه اصل 'تو' ندارد. از دیگر تذکره ها گرفته شده. ۸. آ: بناگه. ۹. در مجمع النفایس، خزانه عمره، شمع نجم، مخزن الغرایب، تذکره حسینی، یکهزار دینار نوشته شده. ۱۰. در خزانه رجب العرجب ←

گفتمش یک بوسه زان لب ده زکوة حسن را
گفت خاموش ای گدا بر حسن کی باشد زکوة

بنائی هروی : از مجلسیان سلطان یعقوب آق قوینلو بود ، چون برادرش
یوسف اسیر سر پنجه گریگ فنا گردید از قضا یعقوب نیز دران نزدیکی رخت
بدارالآخرت مهات کشید . بنائی غزلی گفت که مطلعش اینست :

← سنه اربع و عشر و ثمانمائه (۸۱۴هـ) در ری بجوار رحمت ایزدی واصل
گشت . بیست و هشت مال عمر یافت ، تذکره الشعراء : ۳۹۷

۱ - در اصل : 'ه' تصحیح قیاسی - ۲ - در مجمع النفایس : ۴ - اسمش مولانا کمال الدین
بنای مسطور است حبیب السیر : ۳۰۳ : ۳۰۷ مینویسد ، مولانا بنائی در قضای سخن
آرانی بچوگان نظم و نثر تفوق از شعرای زمان می ربود ، در زمان استیلای
شیبانی خان بر خطه سمرقند در ملازمتش بسر میبرد و چون پادشاه افاضل نواز
را آن فتح میسر شد ، قدم از سر ساخته بدرگه سپهر اشتباه آمد ، اما امیر قاسم
قوچین رعایت طریق حزم نموده آن جناب را بشهر سبز فرستاد و در
صفحه ۳۴۳ همین جلد اینطور نوشته شده و 'در اواسط زمان خاقان منصور از
امیر نظام الدین علی شیر رنجیده بعراق رفت ، و مدتی بملازمت سلطان یعقوب
میرزا پرداخت - - - و اشعار آبدارش بر السنه و افواه طبقات انام مذکور و
مولانا بنائی در اواخر اوقات حیات دیوان خواجه حافظ شیرازی را در تتبع و
در آن غزلیات بلاغت آیات حالی تخلص فرمود' - صاحب تحفه سامی : ۹۸
مینویسد ، 'ولدش هرات است ، در خوشنویسی و خوش خوانی مشهور بود و
در علم موسیقی و ادوار که از اقسام ریاضی است ، رسایل دارد و ظرایف
و لطایف در طبعش بمرتبه ای بود که نسبت بمیرعلیشیر که نزاکت مزاجش
از آن مشهورتر است که احتیاج بتمریف داشته باشد ، سخنان میگفت'
صاحب مجمع النفایس : ۴ مینویسد ، لقل است که سلطان یعقوب حسن بیگی ←

ند از یوسف نشان دیده ند از یعقوب آثاری

عزیزان ، یوسف ارگه شد چه شد یعقوب را آری

گویند او قصیده‌ای در مدح امیر کبیر عنیشیر گفته بود ، چون صد موانعی
خواهش نیافت ، از امیر رنجیده آن نام سلطان احمد میرزا که قرابت قریبه سلطان
حسین میرزا بایقرا داشت ، کرد و امیر ازین صورت بستوه آمده هزار او کسر
بست و بنائی از بی توجیعی امیر مطمع گردیده ، این قصه در سبک نظم
کشید :

دخترانی که بکر فکر منند هر یکی را شوهری ددم

آنکه کابین نداد و عنین بود زو گرفته بدیگری دادم

و چون بواسطه عدم میل بتاهل بعنیت شہرت داشت ، بغیت آزرده شد
و بهدم^۴ امام حیات بنائی همت گشت و او ناچار وداع خاندان گفته بماوراءالنہر

← از پیش سلطان حسین بایقرا استماع نمود که از هر گونه عنرمندی که در سرکار
بود ، شخصی قادر ماعر استاد ارسال فرمایند ، میرزا بجای عهد بنائی را فرستاد ،
چه او در جمیع فنون کامل بود ، صاحب نشر عشق : ۵۰ ب تا ۷۷ الف
مینویسد 'گویند مثنوی بهرام و بیروز که مردمان منسوب بد حکیم مثنوی می
کنند . . . طبعزاد آن والا نژاد است' . برای بیشتر شرح احوالش رگ به بابیر نامه
(انگیزی) ۲۸۶: ۱ و ۳۴۳ ، حبیب السیر ۳: ۳۰۷ و ۳۰۸ ، تحفه سامی : ۹۸
سفینه خوشگو : ۱۰ ب ، مجمع الثنائیس : ۴ تذکره حسینی : ۵ ب ، منتخب لاشعار :
۱۶ الف اشتر عشق ۷۵ ب - ۷۷ الف خزانه عامره : ۱۴ ، ایتم در فیزیت محظوظات
کتابخانه ایندیا آفیس بهرام و بیروز و باغ ارم را آثار بنائی هر وی نوشته است .
۱ - در نسخه اصل 'یاری' نوشته شده ، تصحیح از تحفه سامی : ۹۸ کرده شده ،
۲ - در جمیع نسخه‌ها 'و غنی' نوشته شده ، تصحیح از خزانه عامره و
سفینه خوشگو کرده شده . ۳ - پی : 'بغایت' . ۴ - پی : 'بعدم' .

شتافت^۱ و در بلده قرشی منہ نهد و هژده بنای آن بانی مبنای مخندان
منهدم گردید^۲.

بیکسی^۳ غزنوی : از ندمای هایون بادشاه بود ، گویند چون اعلیحضرت
رحلت نمود ، اعیان دولت و ارکان سلطنت بجهت مصالح ملک ، فوت آن بادشاه
اسلام از طبقات انام پوشیده داشتند و چون چند روز ازین واقعه در گذشت و
خبر وفات آنحضرت در افواه افتاد ، عوام بهم بر آمدند و در شهر شورش شد .
اعظم امراء چنان مصلحت دیدند که بلباس آنحضرت مولانا را که مشابہتی بآن
بادشاه جم جاه داشت مخلع ساختند ، بر بالای ایوان که نشیمن آنحضرت بود ، رو
بجانب دریا مردم نمودند - (برگ ۷۹ الف) و طوایف انام کورنش کرده از قلق
و اضطراب بقدری اطمینان یافتند و مولوی پس از رحلت آنحضرت عزیمت حجاز
نموده بزیارت حرمین الشریفین مستعد شده ، بهندوستان آمد و یکچند در آنجا بسر
برده ، عازم وطن بود ، در بلده پيشاور^۴ و بنگش روانه^۵ موطن اصلی گردید .
اورامت :

در دیر و کعبه جز به تو مایل نبوده ام هر جا که بوده ام ز تو غافل نبوده ام
پیروی^۶ : ماوی^۷ در شعر پیروی آصفی میکرد و در فن تصویر بینظیر بود

۱ . رک ب مجالس النفايس : ۳۳۲ - ۳۳۳ - ۲ . 'در خزانه عامره و شمع
انجمن : ۷۹ و نشتر عشق : ۷۷ الف تاریخ رحلتش ثمان و عشرین
و تسایه (۹۲۸) مسطور است . اما در تحفه مادی : ۹۹ و
سفینه خوشگو : ۱۰ ب ، تاریخ فوتش ۹۱۸ مسطور است که طبق
مرآة العالم است - ۳ - سفینه خوشگو : ۴۲ ب نیز رک به بدایونی ۳ : ۱۹۲ ،
محزن الغرایب : ۳۷ الف و شمع انجمن : ۸۲ - ۴ - در بدایونی و
سفینه خوشگو : سال رحلتش نهصد و هفتاد و سه نوشته شده . ۵ - در
بلاخین : ۶۷۰ اسمش امیر بیگ نوشته شده نیز رک به سفینه خوشگو :
۱۱۶ الف و تذکره حسینی : ۵۴ الف مؤلف مرآة العالم شرح پیروی از
بدایونی : ۳ : ۱۹۶ با یک کمی رد و بدل گرفته است . ۶ - ساوه از اقلیم
چهارم است و شهرکی اسلامی طولش از خزایر خالدات و عرض از خط استواء
هرای آنتهر بگرمی مایست اما درستست و آبش از رودخانه مزدقان و
قنوات (زهت انقلوب : ۱۴۸)

و از صورت بمعنی گرائیده و نسخه صورت و معنی در ملک انظم کشیده که اولش اینست :

خداوند از معنی تنگدسته بیخشایی که بصر صورت پرستم
 طفل اشکم بره یار سرخویش نهاد خوش پتیانده درین ره قدمی پیش نهاد

بی بدل خان گیلانی^۲ : سعید^۳ نام داشت و در عهد جهانگیری پادشاه بهندوستان آمده در ملک ملازمان آنحضرت انتظام داشت و در عهد فردوس آشیانی بوسیله^۴ معامله فهمی و کردانی بخطاب بی بدل خانی رسیده ، متاعاً خدمت داروغگی زر گر خانه سرکار معلی داشت و تخت مرصع که کیفیتش در احوال خجسته مال حضرت فردوس آشیانی مندرجست ، باهتنام او صورت اتمام یافته و در جلدوی آن او را بزر منجیدند و دیگر رعایتها نمودند - از نتایج طبع بی بدل اوست :

آنی که سریرت آمان پایه بود بر ملک جهان عدل تو پیرایه بود
 تا هست جهان^۵ تو نیز خواهی بودن زیرا که همیشه ذات با مایه بود

برهن^۶ : موسوم بچندربیان از حسن خط و انشاء پوره تمام داشت و در خدمت حضرت فردوس آشیانی و بندگی آنحضرت ظل سبحانی مصدر خدمات بود

- ۱ - بی 'از معنی' ۲ - در عهد جهانگیری و شاهجهانی - - - - - خدمت داروغگی زرگرخانه و در اقسام فنون مثل حککی و خاتم بندی و خوشنویسی و تصویر کشی و صنایع و بدایع شعری بی همتا بود و از شعرای نامدار وقت خود بود - - - - - صاحب دیوان کلان است 'سفینه خوشگو' : ۱۶۵ الف ، مؤلف اقباننامه^۷ جهانگیری در مقدمه : ۱۹ ذکرش در شعرای عهد جهانگیری نموده است نیز رک به مآثر الامراء ۱ : ۴۰۵ - ۴۰۸ - ۳ . در فرحة : ۳۷۳ ب 'سعدی نام داشت' اما این ترجمه از مرآة العالم نقل نموده است - ۴ - در اصل 'بر منک و جهان' تصحیح از مآثر الامراء : ۱ : ۴۰۸ - ۵ - در مآثر الامراء : ۱ : ۴۰۸ 'خدا' بجای 'جهان' مسطور است - ۶ - نیز رک به مرآة جهان نما : ۶۱۸ ب ، کلمات الشعراء : ۱۸ مرآة الخیال : ۱۸۸ مجمع النقایس : ۹۱ الف ، مخزن الثغرایب : ۴۱ ب - نشتر عشق . ۹ ب - ۹۱ ب فرحة الناظرین : ۳۷۳ ب که بیشتر از مرآة العالم ماخوذ است و مرآة آفتاب نما : ۱۵۴ ب نیز به مقاله ای از قلم سید عبدالله در مجله السنه شرقیه بابت ماه اوت ۱۹۲۸ م : ۲ - ۱۲ -

و دیوان و منشآت او مشهور و سخنان او در محفل نکته منجان مذکور است - ازوست :

هر خم و پیچی که شد ، از تاب زلف یار شد دام شد ، زنجیر شد ، تسبیح شد ، زنا شد
از مرهم راحت نشنیدست ندایی عمریست که داغ دل من پنبه بگوش است
باقر خان^۲ نجم ثانی : در زمان جنت مکانی و فردوس آشیانی از امرای صاحب
اقتدار بود و در همت و شجاعت نامدار - گویند بشنیدن آواز کرنا ازین راه که
رستم می شنید محظوظ بود و نثار خانه بس بتکلف آراسته داشت - روزی حکیم رکنا
بدیدن او رفت - در حضور حکیم کرنا سردادند - حکیم گفت که نواب سلامت
رستم گاه گاه سرنا^۳ هم می شنید - عذوبت گفتار^۴ او نظم و نثر را شیرینی دیگر
بخشیده و دیوانی مرتب دارد :

سوی چمن خرام و بریز^۵ آبروی گل تا بعد ازین نگه نکند کس بروی^۶ گل
آن غنچه نیست کز حسد روی چون مهت^۷ گردیده است غصه گره در^۸ گلوی گل

۱ - برهن در ابتدای منشآت راجع به تالیفات متعدده خود اشاره نموده است ،
مثلا چهار چمن ، گلسته - تحفة الانوار - نگار نامه - تحفة الفصحاء -
مجموعه الفقراء و علاوه ازین منشآت و دیوان نیز رک مقاله در مجله السنه شرقیه -
۲ - برای شرح احوالش رک به توزک جهانگیری (اردو) بامداد اشاریه ،
مآثر الامراء : ۱ : ۴۰۸ ، ۴۱۲ مجمع النفايس : ۴۱ و برای رحلتش به کتب :
۲ : ۲۰۵ و

Sayyid Hasan Askari 'Mirza Muhammad Baqir Najm-i-Thani
Arshi Presentation volume ed: Malik Ram and M.D. Ahmad,
Delhi, 1965, pp. 101-122

۳ - اصل : 'سور باهم میشد' تصحیح از روی سفینه خوشگو : ۱۶۷ ب
مؤلفین سفینه خوشگو : ۱۶۷ ب و صبح گلشن : ۵۱ از مرآة العالم استفاده
کرده اند و شاعران خان در مآثر الامراء این واقعه کرنا که نوشته است
عبات آن هم از مرآة العالم متفاوت نیست - ۴ - کلمه 'گفتار' در پی و آ
مسطور نیست - ۵ - سفینه خوشگو : ۱۶۷ ب : 'بریزی' - ۶ -
در مآثر الامراء : ۱ : ۴۱۲ 'سوی گل' - ۷ - نسخه اصل 'مهت' تصحیح از
مآثر الامراء - ۸ - در مآثر الامراء کلمه 'بر' بجای 'در' -

باقر اگر رودا بگلستان بغیر دوست خارش بدیده گر نظر افتد بروی گل بیگانه: شاکرد صایب ابوالحسن نام داشت ، بسیار نازک خیال بود ، صایب اکثر میگفت که آن آشنا بیگانه وضع رسائی داشت ، اما بسبب خیال بندی ضایع کرده است ، ازوست :

آشیان در بیضه^۱ عنقا عهارت کرده ایم از سواد اعظم نازک خیالان دور تر
بر شیشه^۲ دل خورد^۳ ز نیرنگ تو سنگی هر پاره این شیشه صدا کرد برنگی
بیدل^۴ : موسوم به عبدالقادر (برگ ۷۹ ب) دیوانی ترتیب داده و مدتی ملازم سرکار بادشاهزاده خجسته شیم محمد اعظم بوده - ازوست :

صنجد ساده هستی خط نیرنگ نداشت تیرگی کرد نظرها رقمی پیدا شد
عرصه^۵ آفاق جای جلوه یکناله نیست فی گره از تنگی این شیشه^۶ پیدا میکند

بیخود^۷ : جاسی نام داشت - دیوانی قریب پانزده هزار بیت مشتمل بر قصاید و غزلیات و مقطعات ترتیب داده - قصه^۸ 'حسن و دل' بفرسوده نامدار خان نظر کرده 'بحسن نامدار خانی' موسوم ساخته و تاریخش از نام کتاب حاصلست و در فن

۱۰۸۱

- ۱ - در سفینه خوشگو : ۱۶۷ ب کلمه 'روی' بجای 'رود' مرقوم است -
- ۲ - برای شرح احوالش رک به مجامع النقایس : ۴۸ ، کلمات الشعراء : ۱۰ ، مجمع النقایس : ۴۸ نشتر عشق : ۸۸ الف ، منتخب الاشعار : ۱۹ الف و صبح گاشن : ۷۴ - ۳ - در پی 'خود زد' - ۴ - برای احوالش رک به کلمات الشعراء :
- ۱۴ ، مرآة الخیال : ۳۶۱ - ۳۷۹ - سروآزاء : ۱۴۸ ، خزانه عامره :
- ۱۵۲ - ۱۵۳ ، فرحة الناظرین : ۳۷۳ ب و ۳۷۴ الف ، مرآة آفتاب نما :
- ۱۵۴ ب ، تذکره نصر آبادی ۴۵۱ مجمع النقایس : ۵۶ ، ریاض الشعراء :
- ۵۳ ، نشتر عشق : ۹۲ الف ، تذکره حسینی : ۵۷ ب ، تذکره بینظیر : ۲۹ روح بیدل از عبدالغنی و بیدل از عبادالله اختر

Abdul Ghani, Life and works of Abdul Qadir Bedil
Lahore, 1960.

- ۵ - کلمات الشعراء : ۱۴ 'بیشه' - ۶ - در مرآة جهان نما : ۶۷۳ ب : 'بیخود
بیکنه رائے' حتماً کسی دیگر است - برای شرح احوال محمد جاسی بیخود
رک به کلمات الشعراء : ۱۱ تذکره حسینی : ۵۵ الف و مجمع النقایس : ۹۰ ،
مخزن الغرایب : ۴۱ الف -

تاریخ یابی دستگاہی تمام داشت - تاریخ ولادت پسر خان عظیم الشان اسد خان جنین یافته :

'زبرج اسد رو نمود آفتاب' - تاریخ وفاتش از سجع رنگین او

۱۰۶۸

'جاسی از جام حمد' بیخود شد، ظاهر میشود -

۱۰۸۴

بقائی^۲ سہارنپوری : موسوم بشیخ بقا سرخوش لشاء بقا و فنا و در ماہر عام علی الخصوص در فن تاریخ و سیر و نظم و نثر بیہمتا بود و در زمرہ منتظان^۳ روشناس^۴ بادشاہ زمان و خدیو دوران امتیاز داشت و با مسود اوراق جہتمند و در اہتمام و انصرام این شگرفنامہ، حمد و معاون نیازمند بود، از اشعار اوست :

رویش کہ از حرارت می شعلہ تاب شد مرغ نگاہ بر سر مژگان کباب شد
قدت از سرو خوش بالامت گفتیم ببالایت کہ حرف راست گفتیم
در ۱۰۹۴ کہ بخدمت بخشیکری و واقعہ نگاری سہارنپور قیام داشت از عالم فنا بعالم عقبی پیوست -

—:۰:—

۱ - پی : 'سنجیح رنگین' - ۲ - آ : 'ہمہ' - ۳ - برای شرح احوال و آثارش رک بہ ایلیت : ۷ : ۱۵۰ - ۱۵۵ - درباره نویسنده مرآةالعالم آرای مختلف هست ، بعضی آنرا بجای حمد بختاور خان بہ حمد بقا منسوب کردند - درین ضمن رک بہ مقدمہ این کتاب - ۴ - پی : 'منتظان' - ۵ - در جمیع نسخہ ہا 'پروشناسی' -

باب التا

تدروی^۱ ابهری^۲ : [بیرم خان] خانخالان میبود . در بحر خسرو (و) شیرین مثنوی شیرین گفته^۳ . این چند بیت در صفت محبوبه از آنجاست :

رخش آئینه گردن دسته ^۴ عاج	پری-رویوان به آن آئینه محتاج
کفش چون آفتاب آئینه ^۵ نور	شعاع آفتاب انگشت آن حور
بچشم عقل فرق آن شکر لب	شهابی بود رخشان در دل شب
ندانستم غلط گفتم ^۶ شهابی	میان سنبلستان جوی آبی
ز نافتش آرزو به بریده ^۷ امید	بچاه نا امیدی مانده جاوید
هوس گردید گردش گاه بیگانه ^۸	چو صید تشنه بر پیرامن چاه
فراز بینی آن نخل مقصود	مقوس ابروان ^۹ و سحر آلود
دیده بر خلاف رسم و آئین	دو برگ هوسن از یکشاخ اسرین
هرج عصمت آن در نا صفت	دو ماه نو شده با یکدگر جفت

توسنی^{۱۰} مسمی بمنوهر : ولد رای لونکر^{۱۱} مکهاوت از طفولیت در ظل

- ۱ - نیز رک به بدایونی : ۲ : ۲۰۲ - ۲۰۴ ، سفینه خوشگو :
- ۲ - الف و صبح گشن : ۸۳ - ۲ - ابهر : بخشی حاصلخیز از شهرستان زنجان . مرکز آن قصبه ابهر در دره وسیعی در جنوب غربی زنجان در چند کیلومتری راه شوسه طهران به زنجان و تبریز قرار گرفته و در قدیم مرکز ارتباط راههای کاروانی شهرستانهای مرکزی ایران با آذربایجان بوده است - ۳ - در اصل 'و مثنوی' حرف 'و' زاید است تصحیح قیاسی برای تفصیل این مثنوی حسن یوسف که در بحر خسرو و شیرین گفته رک به فهرست ایندیا آفیس : ۱۶۹ - ۴ - بدایونی : 'کردم' - ۵ - پی :
- ۶ - 'بیژه امید' - ۶ - نسخه اصل 'ناگاه' - تصحیح از پی و آ - ۷ - نیز رک به سفینه خوشگو : ۹۳ الف و ب ، مجمع النفیس : ۸۷۱ و مخزن الغرایب :
- ۸ - الف صاحب نشتر عشق : ۱۰۹ الف مینویسد 'اول از شعرای هند است که بادشاه اورا ملقب بمیرزا نمود' صاحب مخزن الغرایب : ۵ الف مینویسد 'شیخ عبدالقادر بدایونی و تقی الدین اوحدی صاحب تذکره کعبه عرفان ویرا دیده و بسیار ستوده، - ۸ - برای شرحش رک به بلاغین : ۵۵۴

تربیت عرش آشیانی اکبر بادشاه، نشوونما یافته و بخطاب مرزای نامور گردیده - در طبقات اکبری مسطور است کہ چون آنحضرت در سنہ بیست و سوم جاوس خویش بعزم زیارت روضہ معینہ، دست برکاتہا، باجمیر تشریف آورده، وقت مراجعت بنواحی انبر' سر رسیدند، بجای شهر کهنہ کہ از سالہا ویران مطلق بود، بنای شور و قلعه فرمودند و دیوارهای قلعه و دروازہهای باغ بامراء تقسیم نموده، در اتمام عمارت آنقدر تاکید فرمودند کہ در مدت بیست روز عمارتی کہ در سالہا اتمام می یافت ساخته شد و بعد ازان از تمام پرگنات آن صوبہ جمعہ رعایا و اصناف محترمہ طلبداشته دران حصار آباد گردانیدند و چون این زمین از قدیم تعلق بہ لونکران (برگ ۴۸۰ الف) داشت بنام مرزا منوہر مسطور پسر مشارالیه بمنوہر لگر موسوم گردانیدند، الی یومنا ہذا باولاد او متعلق است و بمناصب سر افرازند - سلیقہ نظم نیکو داشت - ازوست :

شربت آشامایا میا در بزم ما دردی کشان
کز جگر در کف کباب و خون دل در ساغر است
توسنی' سر ده سمند' شوق در میدان عشق
میرسی ایمن بمقصد رہبرت چون اکبر است

در سنہ بیست و سوم جلوس والا کہ خطہ' دارالخیر اجمیر سہبٹ مرادق جاہ و جلال بود، بندگان حضرت ظل سبحانی اعلیٰ خاتانی خلدانہ ملکہ، نبیرہ زادہ' اورا از منوہرپور طلبداشته و بدولت اسلام فرق عزت اورا بر افراشته بشرف ازدواج بادشاہزادہ والا گھر ہد کام بخش رتبہ' اعتبار او بفرقدین رسانیدہ اند و آن نیک اختر بمنوہر پوری مشہور است -
تقی الدین' شستری' : ملازم عرش آشیانی اکبر بادشاہ بود، از علوم

۱ - پی : 'انبر' دارد - ۲ - اصل : 'توسن' تصحیح از روی منتخب التواریخ : ۳ : ۲۰۲ - ۳ - در نسخہ اصل 'کمند شوق' تصحیح از پی و آ - ۴ - صاحب مرآة العالم از بدایونی : ۳ : ۲۰۶ نقل نموده است - در جمیع نسخ شستری مرقوم است - اما بدایونی 'شوشتری' مینویسد - تقی الدین شستری یک شاعری بود و عہدیدار دو صدی بود و بعد ازان در صفحہ ۵۸۴ نوٹہ' ہمہ یکی از عقیدتمندان دین الہی اکبر بادشاہ بود - او در سال سوم جہانگیر (۱۰۱۷) خطاب مورخ خان یافت، بلاخن : ۲۱۹ - در تور - شستری : ۶۹ در وقایع سال سوم -

عقلی و نقلی و طبع نظم نصیبه^۱ وافر داشت - ازوست :
 گر دست ندهدم^۲ که برویت نظر کنم باری دهان بیاد لبثت پر شکر کنم
 تقی بلبانی^۳ : آن عندلیب بستان سخنذاتی در اوایل سلطنت جهانگیر
 بادشاه بهندومتان آمده^۴ هنگامه^۵ سخنسرانی گرم میداشت و تالیفی مشتمل بر احوال
 شعرای متقدمین و متاخرین بعرفات و عرصات موسوم ساخته^۶ - از اشعار اوست :

خطی که منشی حسنت ز مشکتاب نوشته برات جزیه خوبی بر آفتاب نوشته
 تجلی شیرازی^۷ اردکانی^۸ : ملا علی رضا نام در ساک ملازمان مصاحبان
 علیمردانخان^۹ امیرالامراء انتظام داشت^{۱۰} و شعرای زبان در سخن آفرینی مسامش

(۱۰۱۷) ترقیم یافته ملای تقیای شستری که به فضیلت و کمالات آرامته بود -
 و علم تاریخ و انساب را خوب میدانست بخطاب مورخ خانی سرفراز گردید -
 لیزرک به صبح گلشن : ۸۸ - مخزن الغرایب : ۴۴ ب - ۵ - و دارالملکش
 (خوزستان) شهر شستر است - تستر در تلفظ شستر خوانند و از اقلیم سوم
 است ، طولش از جزایر خالدات و عرض از خط استوا - هوشنگ پیشدادی
 ساخت و خراب شده بود - ارد شیر بابکان تجدید عمارت آن کرد ، بر ظاهر
 شهر قلعه ایست محکم^{۱۱} نزهت القلوب : ۱۶۸ -

- ۱ - آ : نصیبه کمال - ۲ - در صبح گلشن : ۸۸ 'نمی دهد' بجای
 'ندهدم' نوشته شده - ۳ - برای شرح احوالش رک به تذکره
 نصر آبادی : ۳۰۳ ، مجمع النقایس : ۹۹ ، ریاض الشعراء : ۵۵ و تذکره
 حسینی : ۵۸ الف ، مخزن الغرایب ۴۳ ب و مرآة آفتاب نما : ۱۵۲ الف و
 نشتر عشق : ۹۷ الف 'بلبن دهی است از کازرون شیراز' مجمع النقایس : ۹۹ -
 ۴ - در نشتر عشق : ۹۷ الف و صبح گلشن : ۸۸ مسطور است که تقی در سنه
 هزار و پنج وارد هند شد و در همین دو تذکره سال رحلتش ۱۰۳۰ ه است
 ۵ - سعید نفیسی در سالنامه پارس ۱۳۶۸ ق ۱۳۲۸ ش : ۳۳ مینویسد که
 در سال ۱۰۲۳ در هند تذکره ای بنام عرفات العاشقین تالیف کرده -
 ۶ - برای شرح احوالش رک به کمالات الشعراء : ۱۹ ، تذکره نصر آبادی :
 ۱۶۸ - ۱۶۹ ، سرو آزاد : ۱۱۵ - ۱۱۶ و مخزن الغرایب : ۴۴ ب نشتر
 عشق : ۹۹ الف و ب و ریو : ۷۳۸ (در ضمن ذکر مشنویش معراج الخیال)
 ۷ - اردکان بخشی از شهرستان شیراز در استان هفتم (فارس) - ۸ - برای احوالش
 رک به مآثر الامراء : ۲ : ۷۹۵ - ۸۰۷ - ۹ - بنابر مجمع النقایس : ←

میداشتند . آخرها یکی از مقربان شاه ایران گشت و بفوز عظیم رسید - اوراست :

خیالش چون شود خمیازه فرمای بر و دوشم لبالب میشود چون هاله از مهتاب آغوشم
 حدیث سوختن چون بشنوه غزم بجوش آید تو گوئی از پر پروانه باشد پرده گوشم
 فغانم بیتو شبها دل خراشد مرغ و ماهی را بچشم صبح چون داغست کاندازد میاهی را
 روشن از فیض بیاض گردنت صبح بلور وز فروغ عارضت نو آورد نور آستین
 ماهی دریای مهتابیست کاید در نظر چون کنی از ساعد میمین خود دور آستین

تحسین : از شعرای این زمان بهجت نشان ، آیت نسبش بکمال عبید [خجند؟] میرسد ، اشعارش سزاوار تحسین و منظوماتش روان و شیرین است - از مشرب عذب فقر چاشنی دارد . و جوان شایسته و قابل و بهمین عنوان مقرر بوساطت این راقم شرف ملازمت سراسر سعادت حضرت ظل الهی خلدالله ملکه فایز شده و مشمول عواطف گردیده بود ، اما در عالم جوانی ازین جهان فانی رفت - قصاید و غزلیات بنام اقل الانام پرداخته . از آنجمله است :

قصیده

بتاب مهر ز بس نرم شد دل کهسار توان کشود رگ سنگ را به نشتر خار
 چو نخل طبع بگلشن ز تاب آتش مهر بجای آب دود شعله در رگ اشجار
 ز تاب مهر زمین و زمان چنان گرمست که از نسیم بآتش پناه آرد خار
 ز بسکه لعل ز گرمی گذاخت در دل سنگ بسان آبله پر خون بود دل کهسار
 درین هوا چه کند کس کجا پناه برد مگر بدرگه پر فیض خان فیض نثار

← ۱۰۰ تجلی در عهد مجد اورنگ زیب بادشاه وارد هندوستان گشت و ابراهیم خان ولد امیرالامراء علیمردان خان تلمذ او نمود نه علیمردانخان چنانکه مؤلف مرآة العالم ادعا میکند - از متأثرالامراء این هم باثبات میرسد که امیرالامراء در ۱۰۶۷ شاید (قبل از وارد شدن تجلی در هند) در گذشت -

- ۱ - 'در شهور سنه ۱۰۷۲ پادشاه شاه عباس ثانی محلی از محال اردکان را بسیورغال او را عنایت فرمودند' ، تذکره نصر آبادی : ۱۶۸ - ۱۶۹ -
- ۲ - در کلمات الشعراء : ۱۹ کلمه 'داغیست' بجای 'داغست' نوشته شده -
- ۳ - در آ : 'فواره نور' و نسخه اصل 'فواره نور نوآرد' تصحیح قیاسی - ۴ -
- در پی : 'در آستین' - ۵ - آ : 'نخل شمع بگلشن'

چو باد صبح پناهی بدرگهش بردم چه در گهی که بود مرجع صغار و کبار
 فروغ چهره اقبال خزان بخناور که رای او زر خورشید عقل راست عیار
 جیان شگفته ازو چون زمی دل مخدور زمانه خرم ازو چون گل از نسیم بهار
 بعهد روشنی رای تو عجب نبود که کار سرمه کند در حریم دیده غبار
 خیال جاهش اگر بگذرد بخاطر مور (برگ ۴۸۰ ب)

شود وسیع مسکانش چون گنبد دوار

کرم طبعاً دریا دلا توئی که بود کف تو خانه ویران فقر را معمار
 گهی که پایه قدر ترا رقم سازند میهر، نقطه صفر است در میان شمار
 بهار گلشن خالق تو آنچنان خوشبوست که هست ریشه نخلش تمام زلف نگار
 نسیم خلقت اگر در چمن گذار کند دهان غنچه شود چون مسیح در گفتار
 اگر ز خالق آموگویم بمهر گردابش ز بوی مشک شود نافع آهوی تاتار
 سیاحت تو مگر در کمان کشید خدنگ که گشته خانه گردون تمام روزنه دار
 دل عدو ز کفایت چو سنگ مقناطیس کشد خدنگ ترا سوی خویش در پیکار
 ز هفت قبه افلاک بگذرد تیرت چنانکه از دل عاشق خدنگ غمزه یار
 سزد که حجاب نشینان باغ فیض کنند ز نعل اسپ تو در دیده ها چو سرمه غبار
 سبک آگی که زند دست بر عنانش بشوق مدام نصرت و اقبال از یمین و یسار
 بزیر زین مرصع تراست شب بدبیزی جو برق گرم عنان و چو ابر خوش رفتار
 مصوران جهان پیکرش بصد آهن اگر بصفحه دیوار بر کشند نگار
 ز چشم شان بجهت صورتش پری آبا ز نقش ساده بیابند صفحه دیوار
 سخن شناسا! آن شاعرم بملک سخن که جان در آرم در جسم شعر از گفتار
 تم ز نور معانی ر بسکه لبریز است چو شمع رگ برگم گشت مطلع انوار
 شعاع خانه اهل سخن، سخن باشد بغیر مدح و ثنا نیست تحفه ام در بار
 بطالعی که خدا داد در ازل شادم نه عرفیم که بنالم ز بخت در بازار
 چو عندلیب خوش الحان بگلشن معنی همیشه مدح تو تحسین میکند تکرار
 چو مدحت تو نگوید بگو چه کار کند دل ثنای طراز و زبان شکر گذار
 پس از نگرش مدحت ز خامه ام حوران کنند پاک سیاهی بزلف عنبر بار
 همیشه تا که بیباغ جوان اثر باشد ز لاله و گل سرین و سرو و بید و چنار
 نهای عمر تو در باغ دولت و دانش مدام خرم و سرسبز باد همچو بهار

۱ - پی: 'خورم' - ۲ - پی: 'دهان غنچه' شود چون ناف آهوی تاتار' - ۳ - پی: 'گشت' - ۴ - پی: 'باغ خلد' - ۵ - پی: 'جم' - ۶ - پی: 'غزلخوان' - ۷ - آ: 'بیدوسرو'.

قصیده آخر

خنده از یاد لبش چون سر کند مینای من
مست ییباکم من و بارم بدوش دیگرست
هر ز اعجاز است گوئی شیشه می در کفم
ذکر من ورد زبانهای اسیران گشته است
عزت از فیض جنون دارم بهر زندان روم
زاهدان سخت دل تر دامن صهبا شدند
حسن من رویان ز بخت تیره ام رونق گرفت
عندلیب بی نیاز گشن عشق خودم
عزم سیر گشن مدح خدیوی کرده ام
میشدی با صد زبان خاموش چون گل در چمن
خان بختاور مرید شاه بیهمتای من
مطلع انوار معنی مظهر فیض سخن
گو باعجاز ثنائش مدعی در هر نفس
ای سپهر جود و دریای سخا، کان کرم
لقد معنی شاهدِ شانِ ترا زبید نثار
میکشد هر لحظه چشم سرمه از خاک درت
باطنم فرق محبت ماست بر درگاه تو

من کیم تا مصرعه مدح ترا موزون کنم (برگ ۴۸۱ الف)

پایهات عالی تر از فکر فلک پسیهای من

از کلام جانفزایت چون توان گفتن سخن
دارم امید که گویم وصفی از اوصاف تو
تا یکی تحسین ثنا خوانی بیا آئین بگو
تا گل خورشید خندانست در باغ سپهر
بسکه شیرین است می چسپد بیم لبهای من
گر زبان آور بود هر سوی بر اعضای من
بر دعا آمد زبان کلک معنی زای من
ز ابر احسان تو بادا رونق گلهای من

غزل

در خاک فرو برده خیال لب یارم - فوت برآید چو کنی سنگ مزارم

۱ - حرف 'تا' از آ گرفته شده - ۲ - اسسه پی : عالیست - ۳ - پی :

می بندد و -

چون برق در رفت ز هر عضو قرارم
از داغ دل سوخته آینه یارم
پرواز ببال سو کند مشت غبارم
واسوختگی کرد گل از عیش بهارم
آغوش کشا یار در آید بکارم
بر گردش افلاک زند خنده وقارم
جز مدح و ثنایش نبود پیشه و کارم

بی طانتیم بیتو ازین پیش چه باشد
خاکستر من عکس پذیر غم عشق است
از خود نروم تا نکشد جذبه شوق
چو لاله درین باغچه داغست دل عیش
قاصد چه خوش آن مژده رسانیده که امروز
چون کوه ز تمکین زده ام پای تو کز
ورد تو دعا گوئی خان تا شده تحسین

۱ - بی : 'جزیه' - ۲ - بی : 'پای تو در گل' - ۳ بی : 'زنده' -

باب الثاء

ثنائی^۱ شہدی : باہراہیم^۲ میرزا ولد شاہ طہاسپ^۳ میبود . بعد ازین کوکب حیات آن نیر فلک سلطنت بمغرب فنا فرو رفت و شاہ اسمعیل^۴ ثانی از حضیض زندان باوج جہانبانی عروج نمود . ثنائی بخدمتش رسیدہ قصیدہ تہنیت جلوس گزارانید کہ مظلومش اینست :

ہر تخت جم سکندر گیتی ستان^۵ نشست یوسف زچہ ہر آمد و بر آسمان نشست
شاہ قصیدہ را ازو شنیدہ از روی اعتراض باو گفت ، چون نام من درین
قصیدہ نیست ، ہانا ابن قصیدہ را بنام ابراہیم میرزا گفتہ [ای] بنا بران ثنائی از
انجا فرار نمودہ ہدارالامان ہندوستان آمدہ بشرف ملازمت اکبر بادشاہ مشرف گردیدہ
منظور الظار عنایات بادشاہی گشت و قصاید غرا در مدح آن بادشاہ سریر آرا

- ۱ - برای بیشتر شرحش رک بہ آتشکدہ آذر مع حواشی : ۲ : ۴۶۳ و تاریخ عالم آرای عباسی : ۱ : ۱۳۱ ، ہدایونی ۳ : ۲۰۸ - ۲۱۱ آئین اکبری : ۳۰۲ ، مآثر رحیمی : ۳۵۴ - ۳۸۱ ، میخانہ : ۱۶۶ بیعد ، سفینہ خوشگو : ۶۰ الف تذکرہ حسینی : ۵۹ ب - ۶۰ الف مجمع التنفیس :
- ۱۱۹ - ۲ - صاحب مرآةالعالم ابراہیم میرزا ولد شاہ طہاسپ نوشتہ است کہ درست نیست . او داماد طہاسپ بود ، در تاریخ عالم آرای عباسی : ۱ : ۱۵۲ در ذکر اسامی بنات شاہ طہاسپ اول مذکور است 'گوہر سلطان بیگم کہ در حبالہ' نکاح سلطان ابراہیم میرزا ولد مرحوم بہرام میرزا بود ، بعد ازان در صفحہ ۹۳ 'سلطان ابراہیم میرزا ولد بہرام میرزا کہ داماد شاہ جنت مکان و عمدۃالملک دولت ابد قرین بود' - - - 'در سنہ ۹۸۴ بحکم شاہ اسمعیل با دیگر شاہزادگان شہید شد' آتشکدہ ۱ : ۵۱ نیز رک بہ تاریخ عالم آرای عباسی ۱ : ۱۴۹ - ۱۵۰ و براون ۴ : ۹۸ - ۱۰۰ -
- ۳ - برای شرح رک بہ تاریخ عالم آرای عباسی : ۱ : ۳۳ - ۱۰۵ -
- ۴ - برای احوالش رک بہ تاریخ عالم آرای عباسی : ۱۳۶ - ۱۵۸ -
- ۵ - نسخہ اصل 'نشان' تصحیح از روی میخانہ : ۱۶۵ -

گفته در لاهور سنہ الف مسافر شهرستان عدم گردید^۱ - از تصانیفش دیوان و
مکندر نامہ^۲ و ماقی نامہ مشہور است - ازوست :

مثل عکس اگر^۳ جرعه^۴ زان چشد^۵ چنان جذب عشقش گریبان گشد
کہ از قید آعن جهد چون شرار نهد روی برہ پای آئینہ دار

ثنی خان^۶ ہروی : از امرای ہایون بادشاہ و اکبر بادشاہ بود - در علم
صرف رسالہ منظوم ساختہ^۷ و دیوان ترتیب دادہ - در وقتیکہ او را بہمراہ افواج
جہت استیصال علیقلیخان زمان بیلااد شرقی فرستادند باکبر بادشاہ عربضہ نوشتہ
و این بیت دران مندرج ساختہ بود :

ای شہسوار معرکہ آرای روز رزم از دست رفت^۸ معرکہ پا در رکاب کو

ثاقب^۹ : از سخن منجان این زمان سعادت اقترانست - ازوست :

زبسکہ طاعت آلودہ با^{۱۰} گناہ کم بسجدہ همچو نگین نامہ را سیاہ کم

—:0:—

- ۱ - 'بتاریخ سنہ نہصد و نود ہجری از دار فنا بعالم بقا در ہندوستان خرامید و در
دارالسلطنۃ لاهور مدفون گشت' - میرزا باقر ولد میر عربشاہ مشہدی کہ
خالوزادہ خواجہ موسی الیہ بود نعلش خواجہ را از لاهور بمشہد مقدسہ
رضویہ نقل نمود و در آن آستانہ مدفون گشت' - مآثر رحیمی ۳ : ۳۵۴ بعد
طبق تحقیق آقای شفیع سال رحلتش ۵۹۹۶ است رک بہ میخانہ : ۱۶۲ :
- ۲ - دو نسخہ مثنوی 'سد مکندر' در کتابخانہ بودلین محفوظ است رک برای
تفصیل بہ مخطوطات این کتابخانہ : ۱ : ۶۶۱ - ۳ - نسخہ اصل 'گر'
تصحیح از روی میخانہ : ۱۶۸ - ۴ - نسخہ پی 'چشند' - ۵ - نسخہ پی :
'پر' - ۶ - نیز رک بہ بدایونی ۳ : ۲۰۶ - ۲۰۷ ، ذخیرۃ الخوانین ۱ :
۲۳۰ ، مآثر الامراء : ۱ : ۵۰۵ ، مخزن الغرایب : ۴۵ ب و نشر عشق :
۱۱۱ ب - ۷ - بدایونی مینویسد کہ رسالہ در تصوف منظوم کردہ
۸ - در نسخہ اصل 'رفتہ' تصحیح از مآثر الامراء : ۱ : ۵۰۵
۹ - نیز رک بہ مرآة جهان نما : ۶۳ ب ، کلمات الشعراء : ۲۱ ، مجمع النفایس :
۱۲۰ ، تذکرہ بینظیر : ۵۲ ، مخزن الغرایب : ۴۹ ب و نشر عشق : ۱۱۳
الف - ۱۰ - نسخہ اصل 'بس' تصحیح از روی کلمات الشعراء : ۲۱ -

باب الجیم

جمال الدین^۲ عبدالرزاق اصفهانی : مداح خاندان صاعدیہ و معاصر خاقانی^۳ و
 اثیرالدین^۴ اخسیکتی بود . او راست :
 گفتم سخنت شکستدوش چون آید با آنکہ ہمہ چون در مکنون آید
 گفتا کہ ازین دہان تنگی کہ مراست نشکنمش^۵ چگونه بیرون آید

۱ . آ : 'حرف الجیم' - ۲ - نیز رک بہ تذکرۃ الشعراء ۱۵۶ ریاض الشعراء : ۷۱ ،
 مجمع النفایس : ۱۱۲۷ ، ریاض العارفین : ۲۹۲ و مجمع الفصحاء : ۱ : ۱۷۷ دکتر
 رضا زادہ شفق در تاریخ ادبیات ایران خود : ۱۸۹ - ۱۹۶ مفصلاً نوشته
 است و میگوید 'وفات جمال الدین را ۵۸۸ نوشته اند' علامہ بدیع الزمان
 فروزانفر در سخن و سخنوران : ۲ : ۲۲۱ ہم مینویسد 'بعضی وفات اورا
 بسال ۵۸۸ میدانند و مؤلف شاهد صادق در سنہ ۶۰۰ فرض کرده است .
 ظاہراً سخن اول بصواب نزدیکتر باشد' - برای بیشتر شرحش رک بہ تعلیقات
 سعید نفیسی بر مجلد دوم لباب الالباب : ۵۳۵ و سخن و سخنوران : ۲ :
 ۲۱۰ - ۲۴۹ - راحة الصدور : ۷ ، ۳۷۳ ح ، ۳۷۴ ، ۴۶۹ ، ۴۷۷ ،
 ۴۸۳ - ۴۸۴ و صفا : ۲ : ۷۳۱ - ۷۴۰ - ۳ - برای احوالش رک بہ
 مقدمہ دیوان خاقانی بکوشش حسین نجفی ، صفا : ۲ : ۷۷۴ تا ۷۹۴ ،
 شفق ۲۰۵ - ۲۲۵ حواشی آنشکرہ آذر : ۱۴۹ - ۱۹۵ - سخن و سخنوران
 : ۲ : ۳۰۰ ببعاد - برای دیگر منابع رک بہ آردو دائرہ معارف اسلامیہ ۸ :
 ۷۲۳ - ۸۲۴ - ۴ - برای شرح احوالش رک بہ تذکرۃ الشعراء :
 ۱۳۵ مخزن الغرایب : ۷ الف ، منتخب الاشعار : ۱۳ الف ریاض العارفین :
 ۲۸۰ ، شمع انجمن : ۶۷ ، سخن و سخنوران : ۲ : ۱۹۸ و صفا : ۲ : ۷۰۷ -
 ۷۱۵ - ۵ - حرف 'کہ' از آ گرفته شدہ - ۶ - در مرآة العالم 'نشمکش'
 تصحیح قیاسی -

جلال بیگ: بقائی تخلص داشت، اما از عمر نابرخورداری رسوایی تخلص آورده زود بملک فنا رفت، چون پدر خود را زهر داده بود بفرمان اکبر بادشاه از کشمیر بلاهور آمد تا کوتوال او را بقصاص رسانید. طبع نظمی داشت. او راست (برگ ۴۸۱ ب):

تا غمزه خونریز تو غارتگر جانست چشم اجل از دور بحسرت نگرانست
جالی دهلوی^۱ کنبو: از ندمای سلطان سکندر بن^۲ بهاول بود، بعد از فوت او اکثر اقالیم را سیر کرده بطواف حرمین محترمین استسعاد یافته در هرات بخدمت مولوی جامی^۳ رسیده بهره یاب گردیده و آخرها در هند بملازمت هابون بادشاه میگذرانید و کتاب سیرالعارفین^۴ از مؤلفات اوست و در سنه اثنی و اربعین^۵ و تسعایه ازین دار غرور بسرای سرور رحلت نموده و 'خسرو هند بود' تاریخ فوت آن ستوده

۹۴۲

اطوار است - از اشعار اوست:

ما را از خاک کویت پیرا هنیست بر تن و آنهم ز آب دیده صد چاک تا پدامن

- ۱ - صاحب سفینه خوشگو: ۴۹ ب مینویسد 'بقایی ولد یادگار بیگ حاتی جوانی خوش فکر بود - در عنفوان جوانی خبطی بر مزاجش زد و بجنون کشید - پدر را زهر داده بود - معذات اکبر شاهی بسیاستش رسانید' - نیز رک به بلاخمن: ۶۶۴ طبقات اکبری: ۴۰۵ و سفینه خوشگو: ۴۹ ب -
- ۲ - نیز رک به اخبارالاخیار: ۶۳ سفینه خوشگو: ۲ الف - ۱۳ الف، ریاض الشعراء: ۶۱ تذکره حسینی: ۶۲ الف، منتخب الاشعار: ۲۸ الف، مجمع النقایس: ۱۳۱، خزانه عامره: ۱۷۷، سر زمین هند: ۶۷ و مرآة آفتاب نما: ۱۵۵ الف - ۳ - برای شرحش رک به تاریخ فرشته: ۱:
- ۴ - ۱۷۹ - ۱۸۸ - برای شرح احوالش رک به 'جامی' و مقدمه بر دیوان کامل جامی از هاشم رضی و از سعدی تا جامی - ۵ - برای تفصیل این کتاب و دیگر آثارش رک به ریو: ۱: ۳۵۴ - ۶ - در سفینه خوشگو سال رحلتش ۹۲۵ نوشته شده، اما طبق مؤلف لستر عشق: ۱۲۱ الف: 'دهم ذیقعدہ ۹۴۲ نهصد و چهل و دو جہلی جہال خود ازین سرای بیجہال نهفت' علاوه ازین مؤلفین شمع انجمن: ۱۰۶ سر زمین هند: ۶۷ خزانه عامره: ۱۷۸ و مفتاح التواریخ: ۱۵۰ بر ۹۴۲ اتفاق دارند -

شیخ^۱ گدائی . خلف او در عهد^۲ حضرت عرش آشیانی ہوسیلہ بیرم خان خانخانان منصب صدارت ہند یافت^۳ . چند سال مرجع اکابر و افاضل بود ، نقش صوت^۴ ہندی خود می بست و میخواند^۵ . در سنہ نہصد و ہفتاد و شش بعالم آخرت شتافت . از اشعار اوست :

گہی جان منزل غم شد گہی دل غمت را میبرم منزل بمنزل
مشو غافل ز حال درد مندی کہ از یاد تو یکدم نیست غافل

جدائی^۶ : تخلص میر سید علی مصور است کہ در زمان اکبر بادشاہ از نواد روزگار بود و قصہ^۷ امیر حمزہ را در شانزدہ جلد تمام کردہ . ہر جلدی برابر صندوق و ہر ورق بطول یک گز و در ہر صفحہ صورت امیر حمزہ و دیوان تحریر نمودہ . از اشعار اوست :

صبحدم ، خار ، دم از ہمدی گل میزد ناخنی در دل صد پارہ بلبل میزد
حسن بتان کعبہ ایست عشق بی پایان^۸ او سر زنش ناکسان خار مگیلان او

جعفر^۹ : محاطب بانہ وردیخان عالمگیر شاعری دیوانی ترتیب دادہ ، این بیت ازو مشہور^{۱۰} است :

کمتر ز قاشقی نتوان بود در طلب صد تیشہ میخورد کہ رساند لبی بلب

- ۱ - صاحب مرآة العالم از منتخب التواریخ : ۳ : ۷۶ - ۷۷ استفادہ نمودہ است .
بدایونی مفصل تر نوشتہ است نیز رک بہ نشتر عشق : ۹۵ الف صبح گلشن
۳۴۶ ریو : ۱ : ۲۵۴ و مقالہ ای برگذایی از مید یاسین خان در مجلہ
دانشکدہ السنہ شرقیہ شمارہ : اوت : ۱۹۳۴ : ۹۰ - ۹۷ - ۲ - آ : 'او
صحبت فاضل روزگار در یافتہ' . ۳ - او بحایت بیرم خان تا ۹۶۸ ۵ صدر بود
بلاخمن : ۲۸۲ - ۴ - نسخہ اصل 'صورت' تصحیح قیاسی - ۵ - آ :
'سی گفت' - ۶ - نویسنده مرآة العالم از منتخب التواریخ : ۳ : ۲۱۱
استفادہ نمودہ است . در تذکرہ نصرآبادی : ۲۰۸ احوالش مفصل تراست . نیز
رک بہ سفینہ خوشگو : ۵۳ الف طبقات اکبری : ۴۰۲ ، تذکرہ حسینی :
۶۴ و ب نشتر عشق : ۱۲۴ ب - ۷ - پی : 'بیابان' - ۸ - صاحب مآثر الامرء :
۱ : ۲۲۹ - ۲۳۲ احوالش مفصل تر نوشتہ ، مؤلف فرحۃ الناظرین : ۲۷۴ ب ،
شرحش از مرآة العالم گرفتہ - ۹ - آ : 'اوراست' -

در سنه هزار و هشتاد و یک در صوبه‌داری اله آباد عازم دارالملک عقبی گردید .

جعفر^۲ : پسر زین العابدین^۳ نبیره آصف خان^۴ جعفر که ذکرش با اشعار او در ضمن وقایع عرش آشیانی و جنت مکانی مرقوم است . بعد منصب دولت عزلت دریافته با کبر آباد سکونت گرفته و از زمان حضرت فردوس [آشیانی] بسالیانه موظف است و در عهد سعادت مهد باضافه (?) سر افزای یافته اشعار برجسته دارد ، ازوست :

نوشت^۵ در نظر نو در آمده^۶ گیتی
و گرنه کهنگی عالم کهن باقیست
درین^۷ که کوهکن از ذوق داد جان چه سخن
همین که تیشه بسر دیر^۸ زد سخن باقیست
هزار بلبل شوریده خاک شد جعفر
هنوز رسم خود آرایی چمن باقیست
بین^۹ که ظاهر و باطن تجلی یار است
کسی که دیده ندارد بفکر دپدار است
نمی دهند به هر بوالهوس ریاست عشق
کسی که باب سر دار گشت سردار است

در سنه ۱۰۹۴ رخت بعالم باقی کشید و در فراهم آوردن جانوران هر موسم رغبت تمام داشت . چنانچه قریب دویست بلبل جنگی جمع^{۱۰} کرده . میان این و

۱ - طبق مؤلف مآثر الامراء : سال دوازدهم سنه ۱۰۷۹ (هزار و هفتاد و نه هجری) در اله آباد بساط حیات در پیچید^۲ - ۲ - رک به مرآة جهان نما : ۶۳۵ ب ، مآثر الامراء : ۱ : ۱۱۳ و فرحة الناظرین ۳۷۴ ب که از مرآة العالم ماخوذ است - ۳ - برایش رک به بلاخمن : ۴۵۳ ، مآثر الامراء : ۱ : ۱۱۳ ، تذکره نصر آبادی : ۶۰ ، مجمع النفایس : ۲۱۰ و سفینه خوشگو : ۱۱۳ الف - ۴ - برای شرح احوالش رک به بلاخمن : ۴۵۱ ، توزک جهانگیری : ۱۰۸ ، ذخیره الخوانین : ۱۸۷ ، مآثر الامراء : ۱ : ۱۰۷ - ۱۱۳ ، تذکره نصر آبادی : ۵۳ ، مجمع النفایس : ۱۳۷ و سفینه خوشگو : ۱۱۲ الف - ۵ - آ : و پی نوشت^۶ - ۶ - آ : درآید^۷ - ۷ - آ : که^۸ ندارد - ۸ - پی : بسر بزود^۹ تصحیح از روی مآثر الامراء : ۱ : ۱۱۴ - ۹ - پی ابن دو شعر ندارد - ۱۰ - آ : جمع می کرد^{۱۰} .

زاهد خان^۱ کوکه و میرزا شامی پسر سیف خان اختلاط^۲ تمام بود و اعلیٰ حضرت
فردوس آشیانی اینها را سه یار^۳ می نامید^۴ .

۱ - برای شرح رک به مآثر الامراء : ۲ : ۳۷۰ - ۳۷۳ - ۴۰۲ در مآثر الامراء :
۱ : ۱۱۳ راجع به اختلاط در میان هر سه دوست نوشته شده اما بجای
میرزا شامی میرزا ساقی مسطور است و در بلاخن : ۴۵۳ اسامی دو یار
او زاهد خان کوکه و شفیع نوشته شده . ۳ - در اصل 'سه پایه' تصحیح از
روی مآثر الامراء و بلاخن : ۴۵۳ کرده شده . ۴ - پی : 'نامند' -

باب الحاء

حیاتی گیلانی^۱ : یکچند با خانخانان میبود و حکیم ابوالفتح اورا در سلک ملازمان اکبر بادشاه منسلک گردانیده و او در برعالمپور مسجد عالی ساخته که بمسجد ملا حیاتی مشهور است - از اشعار اوست : (برگ ۴۸۲ الف) -

هر^۲ آن خاری که در راه تو کارند بآب روی خندان تازه گردان
بهر سخن که کنی خویش را نگهبان باش ز گفتنی که دلی نشگند پشیمان باش

حکیم^۳ حاذق^۴ : پسر حکیم^۵ است و او در عهد حضرت فردوس آشیانی
بسفارت ولایت توران بدستور پدر خویش رفته بود ، حرفهای غریب ازو نقل
میلند . قراردادش بود که دیوان ازرا با کمال زینت در مجلس او بر رحل طلا

- ۱ - آ : 'حرف الحاء' - ۲ - برای شرح احوالش رک به مآثر رحیمی : ۳ : ۷۳۸ ،
بدایونی : ۳ : ۲۱۹ ، بلاخن : ۶۴۴ ، بیعد ، میخانه : ۵۳۵ - ۵۳۷ ، تذکره
نصر آبادی : ۳۱۳ ، سفینه خوشگو : ۱۲۹ ب - ۳۰ ب ، مجمع النقایس
۱۶۸ مخزن الغرایب : ۷۸ الف ، نشتر عشق : ۱۴۵ ب ، منتخب الأشعار :
۳۹ الف و شمع انجمن : ۱۲۴ - ۳ - پی : 'بر' - ۴ - پی : 'حکیم صادق' -
۵ - طبق مآثر الامراء : ۱ : ۵۸۷ 'ولادت او در فتحپور میگری بعهد عرش
آشیانی واقع شده و هنوز حدیث السن بود که پدر در گذشت . . . سال سی
و یکم سنه ۱۰۶۸ هزار و شصت و هشت بساط هستی در پیچید -
صاحب مرآة العالم فوتش را در سنه ۱۰۸۰ - - نوشته ، اما چهار نسخه
مرآة العالم که پیش بنده هست ، در جایی راجع به تاریخ رحلتش
اشاره ای نیست ، بلاخن : ۵۳۰ هم همینطور نوشته است نه نسخه
مرآة العالم که پیشتر است سال رحلتش ندارد - نیز رک به مآثر رحیمی : ۳ :
۸۴۵ - ۸۵۵ - سفینه خوشگو : ۱۷۷ الف مآثر الکرام : ۳ : ۹۱ - ۹۳ ،
مجمع النقایس : ۱۶۲ ، مخزن الغرایب : ۸۱ ب ، مرآة آفتاب نما : ۱۵۶ الف
نشتر عشق : ۱۴۹ الف و ب و شمع انجمن : ۱۲۷ - ۶ - برای شرحش
رک به بدایونی : ۳ : ۱۶۸ -

گذاشته میخواندند • ازوست :

در پرده خاک نغمه‌ها هست بسی آنکه شنوی که گوش بر خاک نهی
 یک نفس و اینهمه بار ملال یک قفس و این همه مرغ خیال
 حشمتی : با شیدا^۱ مشاعره داشته ، چون شیدا الفاظ غیر مکرر در شعر
 بتلاش می آورد ، روزی گفت که شما جای شکسته بند هم آورده اید ، گفت
 کردن شما بشکند شکسته بند بیارم و این بیت ازو مقبول طبایع است :
 موی سرکردم سفید و هیچ کارم سر نشد
 دست و پای میزنم اکنون که آب از سرگذشت
 به پیری سعی کن گر^۲ در جوانی رفت کار از دست
 زری گم گشته در آتش ز خاکستر^۳ شود پیدا

—:o:—

- ۱ - لویسنده کلمات الشعراء : ۳۱ مینویسد 'دراکبر آباد یکشب با وی اتفاق صحبت افتاده بود با شیدا صحبت داشته ، دیوان ضحیم بطرز قدیم دارد' ، تذکره‌های دیگر ذکر و احوالش ندارند - ۲ - برای احوالش رک به مآثر رحیمی : ۳ : ۱۴۸۷ - ۱۴۹۷ ، تذکره نصر آبادی : ۴۴۴ کلمات الشعراء : ۵۶ ، سفینه خوشگو : ۱۷۷ ب ریاض الشعراء : ۱۸۴ ، سرو آزاد : ۸۳ ، نشتر عشق ۲۶۸ الف - ۲۷۱ الف و منتخب الاشعار : ۸۰ ب - ۳ - آ : حرف 'که' بجای 'گر' - ۴ - هی : 'بخاکستر' -

باب الخا

خواجوی کرمانی : از مریدان شیخ علاءالدوله سمنانی بود^۲۔ اورا نخلبند شعراء گفته اند۔ در برابر پنج گنج^۳ شیخ علیہ الرحمۃ بنظم آورد، ازوست :
 پیش صاحب نظران ملک سلیمان باد است بلکه آنست سلیمان کہ ز ملک آزاد است
 هر زمان مهر فلک بر دگری می بندد چه توان کرد کہ این سفله چنین افتاد است
 وفاتش در سنہ ہفتصد و چهل و دو واقع شد^۴۔

- ۱۔ در آ : 'حرف الخا' نوشته شده۔ ۲۔ برای بیشتر شرحش رک بہ حبیب السیر
 ۳ : ۲ : ۲۴ میخانہ : ۷۱ - ۷۴ ، مقدمہ دیوان خواجو کرمانی
 بتصحیح احمد سہیلی خوانساری ، تذکرۃ الشعراء : ۲۷۷ ، آتشکدہ :
 ۲ : ۶۱۹ - ۶۲۰ ، نشتر عشق ۱۸۰ الف و ب و مقالہ در آردو
 دائرہ معارف اسلامیہ ۹ : ۱۴ - ۲۰ - شفق : ۳۱۱ - ۳۱۸ و
 براون ۳ : ۲۲۲ - ۲۲۹ - ۳ - صاحب میخانہ : ۷۳ نوشتہ است کہ خواجو
 کرمانی بعد از شش سال رحلت علاءالدولہ سمنانی در ۷۴۲ هـ فوت شد۔
 ۴۔ خمسہ برطرز نظامی گنجوی نوشت یکی ازان ہای و ہایون است کہ ایوانو
 در فہرست کتابخانہ ایشیاٹک سوماتی بنگال : ۲۳۸ نمبر ۵۷۶ مینویسد
 کہ خواجوہای و ہایون را در بغداد در سال ۷۴۳ هـ تالیف نمود ، ریو در موزہ
 بریتانیہ مینویسد کہ ہای و ہایون در بحر اسکندر نامہ نظامی نوشتہ شدہ
 مثنوی دیگر روضۃ الانوار است در بحر مخزن الاسرار۔ عبدالمقتدر در فہرست
 کتابخانہ بانکی پور مینویسد کہ روضۃ الانوار در ۷۴۳ هـ نوشتہ شد ریو ۶۲۱ ب
 مینویسد کہ این مثنوی مشتمل است بر بیست مقالہ و بنام شمس الدین محمود
 منسوب شد و از دیگر مثنویات نوروز و گل در بحر خسرو شیرین ، کمال
 نامہ در بحر ہفت پیکر و گوہر نامہ در بحر خسرو و شیرین نوشت۔
 ۵۔ در میخانہ : ۷۳ و تذکرۃ الشعراء : ۲۷۷ و مجمع النفایس : ۱۸۹ ہم
 سال رحلتش ۷۴۲ نوشتہ شدہ اما صاحب حبیب السیر ۳ : ۲ : ۲۴ مینویسد ←

میر خلیل موسوی : از نجبای ایران و بنی عم سادات خان بود ، داخل ملازمان بادشاهی گردیده اکثرها در دکن میگذرانید ، و هانجا باده پهای رحلت گردید و با جامع این اوراق ربطی بلیغ داشت ، شکسته خوش مینوشت و بیاض او بدست این گلدسته بند گلهای معانی آمده که آنرا 'بریاض خلیل' نامیده و خوشگوار بود . ازوست :

دلرا برای عشق چو باری گرفته‌ای^۱ با پیش که دست بکاری گرفته‌ای
 یابی اگر شمم خطی در دماغ عقل دیوانه شو که دست نگاری گرفته‌ای
 آبرو جو ازان گل که درو شبنم نیست آنکه تر دامنی آرد بچمن محرم نیست
 چون خلیل ز لب رحمت شنوی حرف دعا نمک از شوره لبی ریز اگر مرهم نیست
 میر خوند شاه : مؤلف تاریخ روضة الصفا^۲ . بمرض سوء القینه در سنه ثلاث
 و تسع مایه^۳ وفات یافت . خوند میر از مصاحبان فردوس مکانی بابر بادشاه بود و

خمسه که در برابر پنج گنج نظامی در سلک نظم النظام داده بغایت نیکو واقع شد و آن کتاب را در سنه اربعین و سبعمایه (۵۷۴۴) باتمام رسانیده . -
 ازین باثبات میرسد که او در ۷۴۲ رحلت نکرد ، در گنج سخن : ۲ : ۲۰۳ تاریخ ولادتش ۶۸۹ هـ / ۱۲۹۰ م و تاریخ رحلتش ۵۷۵۳ / ۱۳۵۲ م و ریو : ۶۲۱ ب : ۲ : ۲۰۵ - ۲۱۵ تاریخ تولدش پنجم شوال ۶۷۹ هـ تعیین میکند ، بعد ازان راجع به تاریخ رحلتش مینویسد که تقی اوحدی کاشی سال فوتش ۷۴۵ هـ نوشته است ، اما آن مغلوپ است زیرا که او تا ۷۴۶ هـ بقید حیات بود ، او در ۵۷۵۳ در شیراز در گذشت .

۱ - کلمات 'اکثرها' نسخه پی ندارد - ۲ - در نسخه اصل در هر دو شعر حرف 'ای' نیست از آن گرفته شده - ۳ - برای تفصیل این کتاب رک به ریو : ۳ : ۸۸۵ - ۴ - 'در ماه رمضان سنه اثنی و تسعمایه بواسطه عرض مرض سوی القینه از آن مقام بشور مراجعت نموده بر بستر ناتوانی افتادند و مدت ده ماه صاحب فراش بوده ، در دوم ذیقعد سنه ثلاث و تسعمایه از محنت آباد جهان بریاض راحت افزای چنان انتقال فرمودند ، وفات آنحضرت در سن شخصیت و شش سالگی دست داد و دفنش در مزار شیخ بهاءالدین عمر اتفاق افتاد' حبیب السیر ۳ : ۳ : ۳۲۹ نیز رک به براون ۳ : ۴۳۲ - ۴۳۴ و

Abdul Ghani, A History of Persian Language and Literature at the Mughal Court. I : 96.

در سخن سرایی و الشا ضرازی گوی مسابقت از همسران میربودا . کمالات او از تصانیفش که حیب السیر و خلاصۃ الاخبار و دستورانوزراء است هویدا است .

—:o:—

۱ - زیو : ۳ : ۸۸۵ مینویسد که خوندمیر در هرات در سنه ۸۷۹ یا ۸۸۰ متولد شد و او در کجرات در ۹۴۱ هـ در گذشت . آخرین آثارش همیون نامه است که در آن تا ۹۴۰ هـ وقایع همیونی است . برای شرحش رک به بابر نامه (انگیزی) ۲ : ۵۶۳ و مقدمه رجال حبیب‌النسیر از عبدالحمید نوایی ، همیون نامه (ترجمه انگیزی) بامداد اشاریه و

Abdul Ghani, History of persian Literature. . . . : 1 : 96

۲ - برای تفصیل این کتاب رک به زیو : ۳ : ۸۸۵ - رک به زیو : ۱ : ۳۳۵ -

باب الدال

داعی^۱ شیرازی : با شاه نعمت الله^۲ ولی مصاحب بود ، کایاتش^۳ قریب چهل^۴ هزار بیت است ، او راست :

بمنزلی نرسد هیچ نیاز پروردی دوی^۵ دل میبرد^۶ هر که آورد دردی
چو باد خاک تو خواهد به هر طرف بردن مهل که از تو نشیند بخاطری دردی

دانه^۷ : دانه^۸ قریب ایست از توابع نیشاپور ، او در آنجا بر زراعت قناعت کرده ، خرمن جمعیت داشت ، ناگه دهقان قضا نخم پراگندگی در مزرعه^۹ دلش پاشید^{۱۰} و محصل قدر گریبان جالش بدبار هند^{۱۱} کشید و او برای الفتی شاعر که در اثنای چوگان بازی ضرب چوگان بر بینی خورده (برگ ۴۸۲ ب) این قطعه گفته :

افتی بس که شعر بد میگفت نیک زد باطن لوندانش
چرخ چوگانی از قضا بشکست پشت بینی بجای دلدانش

- ۱ - در آ : 'حرف الدال' نوشته شده - ۲ - نیز رک به مجمع النفایس : ۲۰۴ ، تذکره حسینی : ۹۰ الف ، ریاض العارفین : ۱۱۹ و لغت نامه (د) : ۹۹ مجمع الفصحا : ۲ : ۱۸ - ۳ - برای بیشتر شرحش رک به 'از سعیدی تا جامی' : ۵۲۶ - ۵۳۳ ، ریو : ۶۳۴ و گنج سخن ۲ : ۲۶۱ - ۴ - برای تفصیل آثارش رک به ایتام ۱۶۲ - ۱۶۴ - ۲۳۶ - ۲۸۳ بنا بر وی همه آثارش را در ۵۸۶۵ پایان رسانید ، مثنوی گنج روان در ۵۸۴۱ ، چهل صباح در ۵۸۴۳ و چار چمن در ۵۸۴۲ و کتاب چشمه زندگانی در ۵۸۵۶ و عشق نامه هم در ۵۰۵۶ منظوم ساخت و برای بیشتر شرح آثارش رک به لغت نامه دهخدا (د) : ۹۹ - ۱۰۰ - ۱۰۱ - طبق محقق دهخدا در لغت نامه عده اشعارش ۱۳۶۵۸ است نه چهل هزار ۶ - نسخه اصل : 'وای' - ۷ - پی : 'میرد' - ۸ - نیز رک به بدایونی : ۳ : ۲۲۹ و سفینه خوشگو : ۱۰۸ ب . ۹ - 'دهی' است از دهستان زیر خان بخش قدمگاه شهرستان نیشاپور واقع در ۸ هزار گزی باختر قدمگاه جلگه است و معتدل و دارای ۱۸۰ سکنه آب آن از قنات است و محصول آنجا غلات و شغل سردمش زراعت است لغت نامه دهخدا : (د) : ۱۰۰ - ۱۰۱ - پی : 'پاشد' - ۱۱ - پی : 'سند' -

دوائی : نامش حکیم عین‌المک از گیلان^۲ بوده و با خان^۳ اعظم از مکہ^۴ منظم بہند آمدہ مدتی در خدمت اکبر بادشاہ میبود ، بلطف خصایل و حسن شایل و در ہنر کحالی اوستاد بود ، ازوست :

ز ابر نم نہ ژالہ بر من دلتنگ میبارد ز تاثیر حوادث بر سر من سنگ میبارد
دوایی از در احسان او کفر است لومیدی^۵ کہ ابر فیض او فرسنگ در فرسنگ میبارد

—:0:—

-
- ۱ - برای شرحش رک بہ بلا خمن : ۵۳۷ ، ۶۱۲ ، بدایونی ۳ : ۱۶۴ - ۱۶۵ و سفینہ خوشگو : ۷۵ الف - ۲ . در سفینہ خوشگو و بدایونی و بلاخمن اورا شیرازی نوشتہ اند ، فقط خان آرزو در مجمع‌النفایس اورا گیلانی نوشتہ است .
- ۳ . برای شرح احوالش رک بہ بلاخمن : ۳۴۳ - ۳۴۷ و مآثر الامراء : ۱ :
- ۶۷۵ - ۶۹۳ - ۴ - صاحب مآثر الامراء : ۱ : ۶۸۴ بحوالہ بدایونی مینویسد کہ او در ۱۰۰۲ ہجری رفت ، اما از جایی تصدیق نشد کہ دوایی با اعظم خان آمد یا نہ . ۵ - در نسخہ اصل^۶ 'لومیدی' بامصرعہ ثانی نوشتہ شدہ تصحیح از بدایونی : ۳ : ۲۳۰ .

باب' الذال

ذوالفقار^۲ سیستانی : با خاقانی و کمال اصفہانی مشاعرہ داشت ، قصیدہ دارد مصنوع کہ ازو دوایر استخراج کردہ میشود . سلمان وغیرہ تتبع او کردہ اند ، اوراست : زہی نهاد شریعت خلاصہ^۳ ایجاد ز بندگی تو کردہ سعادت استسعاد نہ روزگاری و باشی مسلم از حدثنان نکرده کاری و باشی منزہ از اضداد ذہنی :^۴ با عادلشاه^۵ بیجاپوری بسر میبرد ، وقتی ظہوری و ملک قمی در برابر مخزن کتابی تصنیف کردہ یک شتر بار زر از عادلشاه گرفتند او این رباعی گفتہ :

رباعی

در مدح و ثنایت ای شہنشاہ دکن معذورم دار گر نگفتم مخزن
مپسند ز بہر یک شتر زر گیرم خون دو ہزار بیت را بر^۶ کردن
عادلشاه در صلہ^۷ این رباعی ہانقدر زر کہ بآنها دادہ بود ہا و نیز^۸ عنایت کرد .

—:0:—

- ۱ - آ : حرف الذال - ۲ - مؤلفین مجمع النفایس : ۲۱۶ و مخزن الغرایب :
- ۱۰۸ الف ، آتشکدہ : ۱ : ۱۹۵ سفینہ خوشگو : ۸۳ الف ، تذکرہ نصر آبادی ، اورا شیروانی نوشتہ اند ، علاوہ ازین تذکرہ ہا برای شرح احوالش نیز رک بہ خزائن عامرہ : ۲۲۵ و مجمع الفصحاء ۱ : ۲۱۹ -
- ۳ - نیز رک بہ سفینہ خوشگو : ۸۳ الف ، مجمع النفایس : ۲۱۸ ، مخزن الغرایب : ۱۰۸ ب و نشتر عشق : ۲۰۱ ب - ۴ - ابراہیم عادل شاہ (۹۴۱ - ۹۶۵) برای احوال مفصل فرمانروایان عادل شاہی رک بہ تاریخ فرشتہ و راجع بہ ابراہیم عادل شاہ رک بہ ہمین کتاب : ۲ : ۲۶ تا ۳۴ ،
- ۵ - در مجمع النفایس : ۲۱۸ این مصراع : خون دو ہزار بیت بدور کردن است . ۶ - پی : 'با و نہا' -

باب السراء

حکیم رودکی: از مادر نایبنا زاده اما چنان زکی و تیز فہم بود کہ [در] ہفت سالگی قرآنرا حفظ کردہ و قرأت بیاموخت و شعر گفتن گرفت و بواسطہ حسن [صوت] در مطربی افتاد و عود بیاموخت و نصر بن احمد سامانی اورا تربیت کرد۔ در زمان اسلام پیش ازوشاعری کہ صاحب دیوان باشد نشان ندادہ اند۔ کلیلہ دمنہ^۳ منظوم از تصانیف اوست و گویند اشعار او ہزار ہزار^۴ و سیصد [یک لک و سیصد] بیت بودہ است:

زمانہ پندی آزاد وار دادہ مرا زمانہ را چونکو بنگری ہمہ پند است
ز روز نیک کسان غم مخور دلا زنہار بسا کسی کہ بروز تو آرزو مند است^۵

۱۔ برای شرح رک بہ محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی از آقای سعید نفیسی در سہ جلد نیز گنج سخن: ۱: ۱، صفا: ۳۷۱ تا ۳۸۸ با کاروان حلہ ۱۔ ۱۰ مجلہ دانش کدہ ادبیات شمارہ ۳ و ۴، مال ششم شمارہ مخصوص رودکی، تاریخ بیهقی: ۶۱، ۲۳۹، ۵۹۹، تاریخ گزیدہ: ۳۰، مرآة الخیال: ۳۸ تعلیقات چہار مقالہ: ۷۶ تا ۷۸، ۱۵۷ تا ۱۷۴، ۲۲۰ تا ۲۲۲ ریحانۃ الادب: ۲: ۹۸۔ ۱۰۰ خزائن عامرہ: ۲۳۰ و دیگر تذکرہ های معروف - ۲۔ برای شرح رک بہ محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی: ۳۰۴، مدت حکومتش ۳۰۱ - ۳۳۱ - ۳۔ برای شرح این منظومہ رک بہ محیط زندگی - - - رودکی: ۴۲۵ - ۵۴۳ - ۴۔ راجع بہ عدہ ابیاتش رک بہ محیط زندگی - - - رودکی: ۴۲۲ - ۴۲۵، تاریخ ادبیات ایران از ہرمان اتہ ترجمہ از شفق: ۲۵ - ۲۶ - ۵۔ مجمع الفصحاء: ۱: ۲۳۷ 'آزادہ وار' - ۶۔ در مجالس النقایس: ۳۳۶ ہمین شعر: بسا نیک کسان آرزو مخور زنہار بسا کسا کہ بروز تو آرزو مند است در لبالبالباب: ۲۴۹ و مجمع الفصحاء: ۱: ۲۳۷ مصرعہ اول شعر ثانی اینطور نوشتہ شدہ 'بروز نیک کسان گفت غم مخور زنہار' در گنج سخن: ۸: ۱

زمانہ پندی آزاد وار دادہ مرا زمانہ را چونکو بنگری ہمہ پند است
بروز نیک کسان گفت تا تو غم مخوری بسا کسا کہ بروز تو آرزو مند است

رشیدالدین وطواط: بسبب آنکه کوتاه قامت و حقیر جثه بود، اورا وطواط کہ مرغیست کوچک و آنرا فراشتوک نیز خوانند، میگفتند، نقل است کہ رشید روزی در مجلس ملک اتسز خوارزمشاه با علما مناظره و مباحثه میکرد و دواتی در پیش داشت، سلطان دید کہ مردی حقیری بحث و جدال بحد افراط رسانیده، از روی طیبت گفت کہ دوات بردارید تا معلوم شود کہ از پس پرده دوات کہ سخن میکند، رشید برخاست و گفت المرء باصغر به قلبه واسانه سلطان بر فضل و کیاست او اطلاع یافته در اعزاز او مبالغه نمود. قصیده دارد مصنوع قریب بهفتاد بیت، از آنجا است:

ای منور بتو نجوم جلال وی مقرر بتو رسوم کمال
حضرت تو معول دولت ساحت تو مقبل اقبال
در سنه پانصد و هفتاد و هشت فوت کرده^۴ -

۱ - برای شرحش رک به تاریخ جهانکشیای جوینی: ۲: جوینی راجع به رحلتش می نویسد 'شب نهم جهادی الاخرة سنه احدى و خمسين و خمسماية گذشته شد'. ۲ - انسان از دو چیز کوچک شناخته میشود، یکی قلبش و دیگر زبانش - ۳ - در جمیع نسخها 'بتور' مسطور است درین حرف 'ر' زاید است. این تصحیح قیاسی است - ۴ - در پی 'پانصد و هفت' مسطور است - در نشر عشق: ۲۰۳ الف، مجمع النفایس: ۲۲۴، مرآة آفتاب نما: ۱۵۷ الف، تذکره حسینی: ۹۶ ب، تذکره الشعرا: ۱۰۰، مجمع الفصحاء: ۱: ۲۲۳، مرآة الخیال: ۴۳، همین تاریخ رحلتش نوشته شده، همه تذکره نویسان مینویسند کہ در خوارزم در گذشت، اما در مجمع الفصحاء: ۱: ۲۲۳ مسطور است کہ در خبوشان در گذشت، تقریبا همه تذکره نویسان اتفاق دارند کہ مدت حیاتش نود و هفت سال است، اما صاحب نشر عشق: ۲۰۳ الف مینویسد کہ در عمر نود سالگی در سنه پانصد و هفتاد و هشت در خوارزم انتقال کرد شفق: ۱۸۶ مینویسد در حوالی سال ۴۸۰ در بلخ تولد یافت، در سخن و سخنوران: ۱: ۳۴۵ - ۳۵۶: یاقوت حموی و جلال الدین سیوطی وفات اورا در سنه ۵۷۳ مینویسند و ظاهرا قبل یاقوت بواسطه قرب عهد ارجح است لیز رک به تاریخ بیہقی ۲: ۱۴۰۵، محالس النفایس: ۳۴۹ - ۳۵۰، ریحانة الادب: ۲: ۷۸، مقاله از قلم آقای شفیع در مجله دانشکده السنه شرقیه: نوامبر ۱۹۳۴ ص ۱ - ۸ - و صفا: ۶۲۸ - ۶۳۶

رازی: در روزگار دولت سلطان محمد ملکشاه^۲ بود، صاحب نامه آل سلجوقی مینویسد که سلطان (برگ ۴۸۳ الف) بوقت عزیمت مازندران در ولایت ری نزول کرد و لشکریان او در مزارع اهالی چهار پایان گذاشتند و بیرسمی و بی ضبطی میکردند. رازی این ایات [ب] سلطان نوشته فرستاد:

شاه سپاه تو که جو مور^۳ است و چون ملخ بر گرد دخل دانه دهقان نشسته است باران عدل بار که این خاک سالهاست تا بر امید وعده^۴ باران نشسته است سلطان لشکریان را منع و زجر کلی فرمود.

رهانی^۵ هروی: از نابیر شیخ زین الدین^۶ خوانیست منظومات رنگین و اشعار متین دارد، در اوایل ایام سلطنت عرش آشیانی جلال الدین اکبر بادشاه از خراسان به هندوستان رسیده مثنوی 'منظور انظار' را که در برابر مخزن اسرار گنجور گنجه پرداخته، بنام نامی و انقاب گرامی آنحضرت موشح ساخته گزرانید و از انعام و احسان آن بادشاه فضلا پناه بهره مند گردید و تاریخ تامی آن نسخه مامی نهصد و هشتاد و دو مرقوم نموده^۷ و پس ازین تاریخ باندک مدتی

۱. از تذکره نویسان اطلاعی درباره احوال او بدست نمی آید جز آنکه یکی ابوالمعالی رازی مدح سلطان غیاث الدین مسعود بن محمد بن ملک شاه سلجوقی را مینموده است و بقول مجمع الفصحا در سنه ۵۴۱ وفات نمود - چهار مقاله (تعلیقات) ۱: ۱۴۷ - ۲ - ملکشاه بن الپ ارسلان (?) برای شرحش رک به راحة الصدور ۱۲۵ - ۱۳۸ - ۳ - مقصود مؤلف از آل سلجوق کتاب راحة الصدور است که در احوال پادشاهان سلجوقی نوشته شده اما راجع باین شعر از جایی چیزی پیدا نشد - ۴ - آ: 'چون موراند' - ۵ - طبق طبقات اکبری: ۳۹۹ 'از نسل شیخ زین الدین است دیوان شعر دارد و خمسه را تقلید کرده، هم عمر در درگاه گذرانید' و بلاخن: ۶۶۱ مینویسد که اسمش مولانا سعدالدین خوانی است، در نشتر عشق ۲۱۶ ب: اسمش عبدالله از نبره های قاضی محمد راضی و از نسل شیخ زین الدین خانی است برای شرحش نیز رک به طبقات اکبری (انگلیسی) ۲: ۷۲۳ و حواشی مجالس النفایس: ۱۵۹ و بدایونی ۳: ۲۳۳ آتشکده آذر: ۱: ۲۹۰، تذکره حسینی: ۹۸ ب و منتخب الاشعار: ۵۷ ب - ۶ - رک به بلاخن: ۶۶۱ - ۷ - بلاخن: ۶۶۱ بحواله سپرنگر (۵۸) مینویسد که او بحواله نفایس تاریخ رحلتش ۹۸۰ ه نوشته است - درینصورت ممکن نیست که این مثنوی را در ۹۸۲ ه بانجام رسانیده باشد.

مرغ روح آن طوطی هند شکر خای از نفس تن رهائی یافته بشاخسار قدم پرواز نمود - این چند بیت در ستایش اکبر بادشاه از آن کتاب بلاغت آیات است - منظور انظار سخن فغان روزگار باد ! :

چرخ که این قبه خرگاه تست
ذات تو لعل است جهان حقه ای
می ز لب خون جگر میخوره
مس بقبول تو چو زر میشود

هاله زده گرد رخ ماه تست
اطلس چرخ از علمت شقه ای
زه-ر بدور تو شکر میخورد
عیب بلطف تو هنر میشود

رفیعی^۳ کاشی : معروف بمیر حیدر معانی ، در فن سما و تاریخ ید بیضا داشت و در عهد اکبر بادشاه بود ، اورا ست :

نازک دلم ایشوخ ! علاجم چه توان کرد
من عاشق معشوق مزاجم چه توان کرد
حکیم رکنای کاشی : از مجلسیان شاه عباس^۴ ماضی بود بتقریبی از شاه رنجیده ترجیع بندی گفته که مطلعش اینست :

گر فلک یک صبحدم با من گران باشد سرش
شام بیرون میروم چون آفتاب از کشورش

- ۱ - در آ : 'شفقه' و در پی 'منقه' تصحیح قیاسی - ۲ - در جمیع نسخه 'چون' تصحیح قیاسی - ۳ - پی : 'رفیقی کاشی' - در ترجمه انگلیسی طبقات در حواشی ۴ : ۷۲۴ نوشته شده که رفیعی متخلص بکاشی است اما در طبقات (فارسی) : ۳۹۹ تخلصش 'رفیعی' مرقوم است - بلاخن : ۶۶۳ مینویسد که طبق تقی اوحدی اسمش امیر رفیع الدین حیدر است ، او سید طباطبائی کاشان است - سپرنگر (فهرست : ۵۸) مینویسد که چون از هند بایران رفت ، در راه خرقاب گشت اما حقیقت اینست که او سلامت ماند و بهندوستان باز آمد و بعد از آن بحواله آشکده سال فوتش ۱۰۳۲ ه نوشته است - برای شرحش رک به طبقات اکبری : ۹۹ - بدایونی : ۳ : ۳۳۲ ، مآثر رحیمی : ۳ : ۶۲۰ - ۶۰۵ مرآة جهان نما : ۶۴۶ الف سفینه خوشگو : ۱۰۳ ب ، مجمع النفایس ۲۵۲ ، مخزن الغرایب : ۱۱۳ ب ، نشتر عشق : ۲۱۲ ب و منتجب الاسعار : ۵۵ الف - ۴ - برای شرحش رک به تاریخ عالم آرای عباسی : ۲ : ۲۴۹ - ۷۴۷ تاریخ مفصل ایران از عبدالله رازی : ۳۹۸ تا ۴۰۴ ، زندگانی شاه عباس اول - برای مرید منابع رک به ارو - دائرة معارف اسلامیہ - ۱۲ : ۷۳۱ -

و این دو بیت نیز ازو باقیست :

آه می هوس سرت گو سر نمی دانه چه شد (؟)

تبع بر کف دیدمش ، دیگر نمی دانه چه شد

دوش بر یاد قدش آهی کشیدم زیر لب

نه فلک را سوخت ، بالا تر نمی دانه چه شد

و از ایران بهندوستان آمده ملازم اکبر پادشاه شده و در زمان شاهجهان پادشاه بمعارج دولت صعود نموده از جمله مقربان جناب سظنت بود. آخرها بعنوان بیت ته قایز شده ، بز بایران رفت و بقیه عمر را در بستره برآ در سنه یکهزار و پنجاه و هفت وفات یافت.

رضی دانش : در زمان خلافت حضرت فردوس آثیانی بنده آمد و این

بیت مشهور است :

۱ - از او این دو بیت نیز گرفته تا بالا تر نمی دانه چه شد در نسخه بی مسطور نیست . در نسخه اصل و آه می هوس نوشته شده که مبهم است ، تصحیح قیسی . . . صاحب مجمع التذییب : ۸۰۶ . راجع به تاریخ رحلتش مینویسد در تاریخ ۱۰۶۴ فوت شد ، مسیحای سالی تاریخ وفات از چنین یافته . ع ، رفت بسوی فلک باز مسیح دوه زین مصرعه سال ۱۰۶۶ بر می آید که طبق قول مجمع التذییب نیست ، صاحب منابع ذوالبیخ : ۵۱ . سال فوتش ۱۰۵۶ . ه نوشته است . اما در دیگر همه تذکرها مثل نشر عشق : ۵۳۸ الف . ۵۴۰ الف . سرو آرد : ۱۰۹ . میخانه : ۳۶۱ . خزانه عامره : ۴۰۳ . تذکره نصرآبادی : ۳۱۴ . شمع النجم : ۴۳۲ . صبح گشن : ۴۰۹ . رحانه لادب : ۴۰۳ . سال رحلتش ۱۰۶۶ . مذکور است . بیری شرح احوالش هم رک به همین منابع نیز در ریاض شعراء ۳۵۸ : مرآة آفتاب ثناء : ۱۶۸ ب منتخب الأشعار : ۱۰۵ ب و بیری آفرش به فخرست بانکی پور ۳ : ۱۰۸ و ربو : ۳۰۸ . آثیانی شهرت دانش از سال ۱۰۶۵ است . چه در شعرا این سال قصیده ای در مدح شاه جهان سرود و پادشاه را خوش آمد و اور دو خرد رویه بخت داد . پس از این بخدمت در شکره . . . بیوست و در حضرت و پیکاشی بنده یافت . آتشکده : ۴۶۶ .

تاک را سر سبزا دار ای ابر نیسان در بهار قطره تا می تواند شد چرا گوهر شود؟
 شعرای عصر تلاشها کردند، هیچکس بآن خوبی نتوانست گفت و او چند
 گاه در بنگاله پیش شاه شجاع بسر برد و عازم^۲ وطن مالوف گشت و از آنجا بمقام
 اصلی^۳ شتافت - ازوست:

وعده^۴ همصحبان چون رفته روز محشر است
 دیر می آید قیامت، کشت تنهائی مرا
 رفتی و از اشک بلبل در چمن طوفان گذشت
 روز بر گل چون چراغان شب باران گذشت^۵
 باغ را از رخنه دیوار می بینم مباد
 باغبان تا در کشاید موسم گل بگذرد
 دران وادی که ما باشیم^۶ آبادی نمیشد
 سیاهی میکند از دور گاهی چشم آهونی

- ۱ - آتشکده: 'سر سبزکن' - ۲ - در حواشی آتشکده: ۲: ۴۶۶ مسطور است که وقتی شاهزاده داراشکوه ابن بیت را بشنید سخت پسندید و ده هزار روپیه به صلتش فرمود و آنرا بمسافت گذاشت و خود هم در این میدان طبع آزمایی کرد و چنین سرود:
- ملطنت سهل است، خود را آشنای فقرکن قطره تا دریا تواند شد چرا گوهر شود؟
- ۳ - در حواشی آتشکده: ۲: ۴۶۶ مسطور است که 'از بنگاله' به هیدرآباد دکن رفت، و عبدالله قطب شاه را بستود و سپس از جانب این شهریار بسال ۱۰۷۲ هجری بعنوان نیابت زیارت بمشهد مقدس باز گشت^۷ صاحب تذکره نصر آبادی: ۲۵۲ و صاحب نشتر عشق ۱۹۵ الف هم باین اتفاق دارد - ۴ - در همه تذکرها مثلاً نشتر عشق: ۱۹۵ الف و ب، سرو آزاد: ۸۸، آتشکده آذر: ۲: ۴۶۶، خزانة عامره: ۲۱۹، شمع الجمن: ۱۴۷ سال رحلتش: ۱۰۷۶ هجری داده شده است - برای بیشتر شرحش نیز رک به مرآة جهان نما: ۶۴۶ الف، مجمع النقایس: ۲۲، مرآة الخیال: ۲۰۸ کلمات الشعراء: ۳۸ فرحة: ۳۷۴ ب (که بیشتر از مرآة العالم ماخوذ است)، منتخب الاشعار: ۵۲ ب، مرآة آفتاب نما: ۱۵۶ ب، مخزن الغرایب: ۱۰۶ الف - ۵ در پی این شعر مسطور نیست - ۶ - پی 'میگردم'، آ: من باشم -

بدیع^۱ پیش ولد رضی دانش همراه پدر آمده بود ، باز بولایت رفت ، ازوست :
 نزد نیکان بسکه از کردار بد شرمندہ ای
 مہزند سیلی شکست رنگ بر رخسار ما
 لاز اہروی ترا کس نتوانست کشید
 این گہالیست کہ خم کرد ہسی بازوہا

رفیع^۲ : حسن بیگ نام دارد و مشہدی الاصلست ، مدتی پیش نذر محمد خان والی توران بود ، در سال ہژدہم جلوس فردوس آشیانی شاہجہان بادشاہ بہندوستان کہ مرکز مستعدانست (ہرگ ۸۳ ب) آمدہ^۳ بسعادت ملازمت آنحضرت مستعد گردیدہ بمنصب سر افزای یافت و در عہد فرخ مہد چندی خدمت دارالانشاء داشت بجهت کبر سن پای قناعت در دامن^۴ عزالت کشیدہ از سرکار والا موظف گشتہ ، از اشعار اوست :

از وطن یاری لیامد با من شیدا برون آمدم مانند دست از آستین تنها برون
 چو رشتہ از گہرم گر لباس پوشانی ہر آورم سر خود را ہان بعریانی
 چو غنچہ ای کہ بود در میان خرمن گل نشستہ ام بدل جمع در پریشانی

- ۱ . در فرحہ : ۳۷۴ ب در تذکرہ خود شرحش نوشتہ شدہ - اما ہمہ^۵ آن از مرآدالعالم ماخوذ است - ۲ نیز رک بہ اشتر عشق : ۲۱۳ الف - بجمع النفایس : ۲۵۹ - ۲۶۸ مخزن الغرایب : ۱۱۶ الف - سرو آزاد : ۱۰۷ تذکرہ نصرآبادی : ۲۶۸ - ۳ - اشتر عشق : ۲۱۳ الف راجع بہ آمدنش بہ ہندوستان مینویسد 'میرزا - - - بامید بہبود بہ ہندوستان آمد ، و در سنہ یکہزار و پنجاہ و چار و بقول آزاد پنجاہ و دو بتاریخ چہاردهم رجب بمرحمت سہ ہزار روپیہ و یک دستہ خلعت و منصب پانصدی معزز شد' ، صاحب سرو آزاد : ۱۰۷ ہم سنہ ۱۰۵۴ نوشتہ است ، میگوید 'چہاردهم رجب سنہ اربع و خمسین و الف (۱۰۵۴) بآستانہوسی صاحبقران ثانی شاہجہان دولت تازہ اندوخت' ، کنبو : ۲ : ۳۴۲ آمدن رفیع پیش شاہجہان را در وقایع سال ہژدہم سنہ ۱۰۵۴ ہ بتاریخ بیست و پنجم جہادی الثانی نوشتہ است - ۴ - از تذکرہ نویسندگان اطلاعی راجع بہ تاریخ رحلتش بدست نمی آید ، صاحب اشتر عشق : ۲۱۳ الف مینویسد 'در آخر بدہلی آمد و از حضور شاہی وظیفہ بدست آورده ، باقی عمر ←

رونق : موسوم بسهراب جوانی خوش فکر بود و بتقریبی مقتول گردید ،
ازوست :

خرامش جلوه گاه^۱ سرو شادابست پنداری پرقرم ی براهش فرش منجابست پنداری
بسکه ذوق و اشدن بر روی مهانم بود کاسه چینی نمیخواهم که بر خوانم بود

راسخ^۲ : تخلص میر محمد زمان ولد میر عماد است و از سپاهگری و طالب علمی
نصیب و بهره وافق^۳ دارد ، از زاده های طبع اوست :

یاد چشم سرمه آلودش زخوبشتم می برد میکند گرد رم آهو زخود پنهان مرا
یاد از شام غم بزم خموشان کردیم^۴ مستی از سرمه گرفتیم و پریشان کردیم
جامه^۵ صبر بالای جنون تنگ آمد هر چه از دست بر آمد بگریبان کردیم

—:0:—

← بگوشه گذرانید و در گذشت ، در سرو آزاد : در دارالخلافت شاهجهان آباد
وظیفه حیاتش منقطع گردید ، نیز رک به مرآة آفتاب نما : ۱۵۷ ،
خزانه عاصره ، ۲۳۳ ، کلمات الشعراء : ۴۰ ، فرحة : ۳۷۵ الف (که بیشتر
آن از مرآة العالم گرفته شده) -

۱ آ - : 'جلو پای' پی : 'جلوه گاهی' - ۲ - نیز رک به مرآة جهان نما : ۶۴۶ الف
کلمات الشعراء : ۴۲ مرآة الخيال : ۳۷۹ - ۳۸۲ ، مجمع النفايس : ۲۵۲ - ۲۵۴
مخزن الغرایب : ۱۲۲ الف . در سرو آزاد : ۱۲۸ ، تذکره بینظیر : ۶۷ ،
شمع الجمن : ۱۷۴ سال رحلتش ۱۱۰۷ مسطور است - ۳ - آ : 'وافر' -
۴ - پی : در مصرعه اولی ردیف 'کردیم' و در مصرعه ثانی 'کرده ایم' دارد -
۵ - نسخه پی این شعر ندارد -

باب الزاء

زکی : عبدالله نام داشت و بخوارق عادات و کشف و کرامات معروف بود ، قاضی بیضاوی مینویسد که او قبل از رحلت خود گفته که در تفحص مذنب حق استفتا از مصر می آید و بعد از فوت من میرسد باید که آن کاغذ را از دست طالبان گرفته بدست من دهید ، حاضران ازین سخن بشگفت آمده منتظر ظنور ساجه بودند ، چون رحلت کرد و بر تخته غسل خوابانیدند ، کاغذ استفتا در رسید بموجب وصیتش عمل کردند ، برخاسته جواب باصواب نوشته و کان ذلک فی سنه تسع و سبعین و ستایه^۲ - از واردات طبع والا اوست :

در عالم بیوفا دویدیم بسی بیچاره تر از خویش لدیدیم کسی
تازانه^۳ روزگار خوردیم بسی از دست دل خویش نه از دست کسی
زلالی خنساری : مثنوی مودوم بسبع سیاره به غایت سلامت و عذوبت گفته^۴ ،

۱ - در آ ، شرح اولین شاعری که در ذیل حرف الزاء نوشته شده ، زینبی علوی است اما در نسخه اصل اسم این شاعر در آخر شعرای حرف الزاء برده شده ،
۲ - پی : تسع و تسعین و ستایه [۶۹۹] صاحب تذکره حسینی : ۱۰۲ ب ،
تذکره نصر آبادی : ۲۳۶ و شمع انجمن : ۱۸۵ سال رحلتش ۱۰۳ هـ
نوشته اند ، صاحب سرو آزاد : ۳۶ بحواله ناظم تبریزی و شمع انجمن :
۱۸۵ سال فوتش : ۱۰۲۵ هـ نوشته اند ، ریاض العارفین : ۳۳۲ و مجمع الفصحا:
۱ : ۲۴۴ سال رحلتش سبع و سبعین ستایه (۶۷۷) نوشته شده - نیز
رک به تذکره نصر آهادی : ۲۳۶ و مخزن الغرایب : ۱۲۷ ب - ۳ - اصل :
'تازیانه' تصحیح از پی - ۴ - طبق مؤلف سفینه خوشگو : ۹۵ الف : - - -
'بهمه حال زلالی این مثنویهای هفتگانه را که محمود و ایاز و آذر و سپند

و شعله دیدار و میخال، و ذره خورشید و سلیمان نامه و حسن گاو سوز باشد

۳ ۴ ۵ ۶ ۷
و سیمه سیاره نام دارد ، در سال هزار و یک هجری که عبارت 'نظامی'

سر آمد نازک خیالانست و این چند بیت از رشحات طبع زلال مثال اوست :

الهی تکیه بر لطف تو دارم گناهانرا برحمت میسپارم
چنان عصیانم از اندازه شد بیش که نازد رحمت بر وسعت خویش
اگر خاشاک من بر شعله باشند ستم در حق آتش کرده باشند
این بیت هم در تعریف امپا ازوست :

ز جست و جستن او سایه در دشت چو زاعی آشیان گم کرده می گشت
از ارادتمندان میرمجد باقر است ، در مدح او گفته :
بتخمیرش یدالله چون فرو شد نم فیض آنچه بد درکار او شد
تاریخ فوتش 'از جهان رفت زلالی بچنان' ، یافته اند ،
زینخان کوهک : [در عهد] اکبر بادشاه ار اعظام امراء عالیجاه بود ، در

← از تاریخش خبر میدهد طرح انداخته و در سال هزار و چارده با تمام رسانید
برای تفصیل این سبعه سیاره رک به فهرست کتابخانه بانکی پور : ۲۸ ،
۲۹ ، ۳۰ ، نمره : ۲۸۲ و ایتہ (اینڈیا آفیس) : ۲ : ۸۱۶ - ۸۱۹ :
عبدالمتندر (بانکی پور) در شرح مثنوی محمود و ایاز نوشته است کہ زلالی این
مثنوی را در ۱۵۹۲/۵۱۰۰۰ م شروع کرد و در ۱۶۱۶/۵۱۰۲۴ م پایان
رسانید ، اما در سفینه خوشگو مسطور است کہ زلالی در طی این مدت
سبعه را بانجام رسانید .

۱ - نسخہ پی این جملہ و این شعر زیر ندارد - ۲ - پی : 'بتبخیرش' - ۳ -
در سرو آزاد : ۴۲ ، مفتاح : ۳۲۸ و شمع انجمن : ۱۸۴ سال رحلتش ۱۰۳۱
و ایتہ (اینڈیا آفیس) : ۲ : ۶۲۵ و براون : ۴ : ۲۵۲ و شفق : ۲۷۳ سال فوتش
۱۰۲۴ ہ نوشتہ اند اما صفا در گنج سخن : ۳ : ۸۱ سنہ ۱۰۲۴ یا ۱۰۳۱
سال رحلتش نوشتہ است - برای شرح احوالش نیز رک بہ مرآة الخیال : ۸۶ ،
سفینہ خزشگو : ۹۵ الف و مجمع النفایس : ۲۸۷ تذکرہ نصر آبادی :
۲۳۰ حبیب السیر : ۳ : ۳۵۰ ، مخزن الغرایب : ۱۲۹ الف ، خزانه عامرہ :
۲۴۷ ، مرآة آفتاب نما : ۱۵۷ الف ، رحمانة الادب : ۲ : ۱۲۵ و تذکرہ شعرای
خوانسار : ۶۵ ببعده - ۴ - بلاخن : ۳۶۷ - ۳۶۸ احوالش مفصلاً داده و
نوشتہ کہ بعلت افراط میخواری در ۱۰۱۰ ہ در گذشت ، نیز رک بہ
مآثر الاسراء : ۲ : ۳۶۲ - ۳۷۰ ، بدایونی : ۳ : ۳۳۵ ، ذخیرة الخوانین : ۱ :
۱۲۴ - ۱۲۴ ، نشتر عشق : ۲۲۴ ب و ۲۲۵ الف و نگارستان سخن : ۳۷ -

واختن سازهای هندی و اقسام هنر عدیل و نظیر نداشت ، او راست :
 آرامشم نمیدهد این چرخ کج خرام تا رشته^۱ مراد بسوزن بر آورم
 زینتی علوی^۲ : در تاریخ^۳ بیہقی مسطور است کہ سلطان محمود غزنوی روز
 جلوس خود صلہ^۴ قصیدہ کہ زینتی در مدح او گفته بود پنجاه ہزار^۵ درم بر فیل
 بار کردہ و این بیت از قصیدہ اوست :
 خسرو خسروان ملک محمود ملت و ملک را ہمیشہ پناہ^۶

—:oi—

۱ - برای بحث برنام وی رک بہ لہاب الالباب (تعلیقات) ۶۶۸ - ۶۷۰ ، برای
 احوالش بہ سخن و سخنوران : ۱ : ۱۴۵ - ۱۴۶ آثار گم شدہ ابوالفضل
 بیہقی - ۲ - در تاریخ بیہقی : ۱ ۱۴۴ در وقایع جمادی الاولی سال ۵۴۱۱ مسطور
 است - 'و آنچه شعراء را بخشید خود اندازہ ای نبود ، چنانکہ (در) یک شب
 علوی زینبی (را) کہ شاعر بود یک پیل (وار درم) بخشید (و) ہزار ہزار
 درم ، چنانکہ عیارش در دہ درم نقرہ نہ (و) نیم آمدی و فرمود تا آن صلہ^۴
 کران را در پیل نهادند و بخاندی علوی بردند' - ۳ - در تاریخ بیہقی : ۱ :
 ۱۴۴ چنانکہ در فوق مذکور شد بجای 'پنجاه ہزار درم' 'ہزار ہزار درم'
 مسطور است - اما در وقایع عہد مسعود بن محمود رمضان سال ۵۴۲۲ :
 ۱ : ۳۲۹ مینویسد 'علوی زینبی را پنجاه ہزار درم بر پیلی بخاند' او بردند
 - - - الخ' - ۴ - نسخہ پی احوال زینتی علوی ندارد -

باب السین

سوزنی^۲ سمرقندی : تعشق به پسر سوزن گری بهرسانیده و بسوزنی متخلص شده ، در گفتن هیجا بیمحابا بود^۳ ، آخرها قصیده استغاریه گفته که مطلعش اینست : تاکی ز گردش فلک آبگینه رنگ بر آبگینه خانه طاعت ز نیم سنگ تاریخ فوتش 'سوزنی فحاش' دم یافته اند .

۵۵۶۶

سلطان ساوجی^۴ : سبب^۵ تقریبش با میر حسن نویان آن بود که (برگ ۴۸۴

۱ - : 'حرف السین' - ۲ - مجد عوفی و تذکره نویسان دیگر حتا در نام او اشتباه کرده اند زیرا که قطعا کنیه او ابوبکر بوده است چنانکه خود گفته است : سوزنی القاب دارم ، ایک بوبکر بنام خوب نامستم ، گنه کردم ، پناه آورده ام نامش ابراهیم بوده است چنانکه میگوید .

من گر ابراهیم نامم ، خواهم ابراهیم وار

تا در آن بیت الحرم از مدح تو گیرم مقام

لباب الالباب (تعلیقات) : ۶۹۴ - ۳ - 'قریب چهار هزار بیت تصنیفش همه هجو معاصرانش' مرآة آفتاب نما : ۱۵۷ ب - ۴ - صاحب ریاض العارفین : ۳۶۱ براون بحواله دولت شاه : ۲ : ۳۴۳ ، شفق : ۲۰۰ و بدیع الزمان در سخن و سخنوران ۱ : ۳۳۴ - ۳۴۴ بحواله تقی الدین کاشی و دولت شاه باهمین تاریخ ۵۵۶۹/۶۴ ، ۱۱۶۳ اتفاق دارند ، اما در مجمع الفصحی : ۱ : ۲۴۹ سال رحلتش ۵۶۲ مسطور است ، نویسنده ریحانة الادب : ۲ : ۲۴۰ هر دو تاریخ را نوشته است و صاحب سخن و سخنوران : ۱ : ۳۳۴ - ۳۴۴ هم سال ۵۵۶۳ را ذکر نموده است . در هیچ تذکره سال ۵۶۶ مذکور نیست برای احوالش لیز رک به تاریخ بیهقی (تعلیقات) : ۳ : ۱۳۲۳ - ۱۳۳۹ ، ۱۳۴۶ ، مجمع النفایس : ۳۹۸ ، مخزن الغرایب : ۱۴۵ ب ریحانة الادب : ۲ : ۲۴۰ ، سخن و سخنوران : ۱ : ۲۳۴ - ۳۴۴ و صفا : ۲ : ۶۶۲ - ۵ - 'ساوه از اقلیم چهارم است و شهرکی اسلامی طولش از جزایر خالدا و عرض از خط استوا و در اول در آن زمین بحیره بوده است . - الخ نزهة القلوب : ۱۴۸ - ۶ - 'سبب تقریبش با میر حسن نویان آن بود که روزی' نسخه پی ندارد .

الف) روزی میر حسن نویان تیر می انداخت و سعادت نام غلامی تیر می آورد،
 سلمان فی البریه، ابن درر ابیات در رشتہ نظم کشیده بگوش امیر رسانید :
 شہا تیر در بند تدیر تست سعادت دیوان از بی تیر تست
 بعهدت ز کس لالہای پر نخاست بغیر از کمان، ور بنالد رواست
 کہ در عهد سلطان صاحبقران نکرده کسی زور جز بر کمان
 مولوی جامی علیہ الرحمۃ در شان سلمان گفته کہ حروف اول سلمان 'سل'
 است و آخر 'مان' کہ فن شعر ازو پیرس و دیگرانرا مان و سلمان منہ تسع و ستین
 و سبع مایہ ازین خاکدان فانی بسرای جاودانی انتقال نمود^۲۔

۱ - پی و آ : 'سلک نظم'۔ ۲ معنی 'سل' در زبان عربی 'پیرس' میباشد و معنی
 'مان' ول کن یا بگذار، میباشد مفہوم این جملہ این باشد کہ دقایق فن
 شعر از سلمان پیرس و دیگران را ول کن - ۳ مؤلفین مجمع النفایس : ۲۹۹ ،
 ریاض الشعراء : ۱۶۴ ، مرآة آفتاب نا : ۱۵۸ ، تذکرہ حسینی : ۱۱۲ ب ،
 تذکرۃ الشعراء : ۲۸۶ و خزائن عامرہ : ۲۵۵ بحوالہ دولتشاہ با بختاور خان
 مؤلف مرآة العالم در سال رحلتش یعنی ۵۷۶۹ اتفاق دارند ، در مجمع الفصحاء :
 ۲ : ۱۹ نوشته شدہ کہ او در ششصد و شصت و نہ در گذشت ، آزاد
 در خزائن عامرہ : ۲۵۵ مینویسد 'سال وفات سلمان . . . بقول ناظم
 تبریزی منہ خمس و ثمانین و سبعایۃ (۵۷۸۵) خلاف تحقیق است' صاحب
 شمع انجمن : ۱۹۴ سال رحلتش ثمان و سبعین و سبعایۃ (۵۷۷۸) نوشته است ،
 صاحب نشتر عشق : ۲۳۴ ب و ۲۳۵ الف ہم برین تاریخ متفق است ،
 صاحب گنج سخن : ۲ : ۲۲۷ ہم سال رحلتش ۵۷۷۸/۱۳۷۶ م داده است ،
 مترجم در 'از سعدی تا جامی' : ۲۹۰ مینویسد 'سلمان در حدود سال ۵۷۰۰/
 ۱۳۰۰ م متولد شدہ است کہ مولوی عبدالمتندر بآن اشارہ نموده و دلیل
 برآن شعریت کہ در کتاب مثنوی فراق نامہ آمدہ و آنرا در سال ۵۷۶۱/
 ۱۳۶۰ م تالیف کردہ ، در آنجا میگوید شصت و یک سال از عمر او گذشتہ
 است و ہان محقق فاضل دلائل متقی آورده کہ سلمان در دو شنبہ ۱۲ صفر
 ۵۷۷۸ وفات یافتہ است' نیز رک بہ ریحانۃ الادب : ۲ : ۱۵۳ ، مجالس النفایس :
 ۳۵۳ - ۵۴ - منتخب الاشعار : ۶۱ ب تذکرہ حسینی : ۱۱۲ ب ،
 مخزن الغرایب ۱۴۲ ب و اردو دائرہ معارف اسلامیہ ۱۱ : ۱۸۶ - ۱۸۷
 برای آثارش رک بہ ایتہ (اینڈیا آفیس) ۱۵۹ و ۲۹۶ و ۱ : ۷۱۸ ، ریو ←

سام میرزا^۱ : خلف شاه اسماعیل^۲ ماضی صفویست ، بصحبت اهل سخن میل داشت و احوال شعرای عصر خود را بعبارت رنگین بجز تحریر در آورده بتذکره^۳ ماسی موسوم ساخته^۴ و پیش مؤلف این نسخه جامع بخط میرزات ، ابن رباعی زاده طبع اوست :

خون در جگرم ز لعل جان پرور تست تنگی دلم ز حقه گوهر تست
هر تار ز کاکلت جدا فتنه گریست حاصل که تمام فتنه‌ها در سر تست

← ۲ : ۶۲۵ بانکی پور : ۱ : ۲۲۲ و کتابخانه ایشیاتک سوسائتی بنگال (مجموعه کرزن) : ۱۷۵ : ۲۲۸ -

۱ . مجمع الفصحاء : ۱ : ۳۱ نشتر عشق : ۲۳۶ ب ریاض الشعراء :
۱۶۷ آتشکده : ۱ : ۶۳ وحید دستگردی در حواشی تحفه ماسی
نوشته است که در سنه ۹۸۳ با شاهزادگان دیگر صفویه کشته شده
است ، علی اصغر حکمت در حواشی مقدمه تالیف خود 'جامی' سال رحلتش
۵۹۸۴ نوشته است . برای شرحش رک به عالم آرای عباسی : ۱ : ۳۳ ،
براون : ۳ : ۲۵ - ۸۱ حبیب السیر ۴ : ۵۵۵ ، لب التواریخ : ۲۶۰ ،
سفینه خوشگو : ۱۵ ب ، نشتر عشق : ۲۳۶ ب از معدی تا جامی : ۵۲۱
و حواشی ص : ۴۹۵ و مقدمه تحفه ماسی از وحید دستگردی و حواشی
آتشکده آذر : ۱ : ۶۲ - ۶۳ و صاحب مجمع الفصحاء : ۱ : ۳۱ نوشته است
که او شرح حالش را در تاریخ روضه^۵ ناصری مفصل نوشته ، مالنامه
پارس قری ۱۳۶۸ ، ۱۳۲۸ 'تاریخچه ادبیات ایران' : ۳۲ - ۲ - برای
شرحش رک به تاریخ عالم آرای عباسی : ۱ : ۱۸ - ۳۳ ، براون : ۴ : ۸۳ ،
۱۶۳ ، تاریخ مفصل ایران : ۳۸۹ - ۳۹۴ - ۳ . تحفه ماسی یادگار اوست
که در سال ۹۵۷ بمتابعت بهارستان جامی و مجالس النفایس امیر علیشیر
نوایی و تذکره الشعرای دولتشاه سمرقندی فراهم ساخته ، در این کتاب
قریب هفتصد تن از شعرای همزمان و قریب بعهد خویش را نام برده
و ارباب تذکره ای که پس از وی بوده اند ، اکثر از این گنجینه نفیس
ذخایری برداشته اند آتشکده : ۱ : ۶۳ برای شرح تحفه ماسی نیز رک به
فهرست کتابخانه بودلین : ۱ : ۲۱۳ و ریو : ۱ : ۳۶۷ و مقدمه تحفه
ماسی از وحید دستگیری .

سحابی نجفی : رباعیات آن مربع نشین کرسی نشین سخن طرازی مشهور
 آفاق است ، در زمان شاه طہاسب صفوی از سحاب فیض طبعش چمنستان معانی
 شاداب بود و از رشحات خامہ گہر بارش گشن نکتہ دانی سیراب و در نجف معلی
 زاویہ خمول ساختہ و از زخارف دنیا دست ہمت کشیدہ ، پای قناعت در دامن
 عزلت پیچیدہ بود ، از رشحات سحاب طبع فیاض اوست :
 جز یک موجود کہ اثرش دم بدم است موجود دگر شمرده آن عدم است

۱ - در نسخہ ہی 'سحابی نجفی' مسطور است - مؤلف نشتر عشق :
 ۲۴ الف - ۲۴۱ الف صاحب مجمع النقایس : ۳۰۷ و مؤلف سفینہ
 خوشگو : ۲۶ الف و صاحب مرآة آفتاب نا : ۱۵۸ بحوالہ علیقلیخان
 و نویسندہ مخزن الغرایب : ۱۵۰ ب اورا استر آبادی نوشتہ اند بنا بر
 نشتر عشق . ۲۴ الف - ۲۴۱ الف و ریاض العارفین : ۱۳۸ : بعضی اورا
 از اہل شوشتر دانستہ ، تحقیق آنست کہ مولدش در شوشتر و اصل از
 جرجان است موطنش نجف اشرف ، صاحب مرآة آفتاب نا : ۱۵۸ الف اورا
 خرقانی نوشتہ است - ۲ - نسخہ ای از رباعیات یا کلیات گونہ ای از سحابی
 استر آبادی مشتمل بر ۶۲۵ رباعی مکتوب در قرن یازدہم ہجری در
 کتابخانہ مجلس شورای ملی شمارہ ۱۰۸۷ محفوظ است کہ رسالہ ای بنام
 عروۃ الوثقی در ابتدا و مثنوی کوتاہ در انتہائی آن درآمدہ ، آشکدہ آذر
 : ۲ : ۷۸۰ (حواشی) نیز رک بہ مرآة الخیال : ۱۰۸ ، سفینہ خوشگو : ۲۶ الف
 سرو آزاد : ۱۴-۳- برای شرحش رک بہ تاریخ عالم آرای عباسی : ۱ : ۳۳-۱۵۴ ،
 مائیکس : ۲ : ۱۶۴-۱۶۹ براون : ۴ : ۸۴-۹۸ ، ۱۰۰-۱۰۳ سحابی
 در عہد شاہ عباس کبیر ہم بودہ است ، زیرا کہ او مثنوی عرفانی خود را
 بنام او منسوب کردہ است ، تاریخ ادبیات فارسی (ایتم) : ۱۴۰ - ۴ - ہمہ
 تذکرہ نویسندگان مثلاً سرو آزاد : ۱۴ ، نشتر عشق :
 ۲۴ الف - ۲۴۱ الف و صاحب شمع انجمن بر ۱۰۱۰/۱۶۰۱ متفق اند ،
 اما رضا قلیخان در مجمع الفصحاء : ۲ : ۲۱ نوشتہ است کہ در ۱۲۰۱ وفات
 یافت و حسن سادات ناصری در حواشی آشکدہ : ۲ : ۷۸۰ نوشتہ است
 'مؤلف الذریعہ بنقل از تذکرہ غنی وفات سحابی را بسال ۱۰۲۱ بقلم آورد
 و البتہ بیوجہ میناید . . . چنانکہ در عرفات العاشقین رہنمونی شدہ است
 و مذکور افتاد وفاتش بسال ۱۰۰۱ یا ۱۰۰۲ بود - ۵ - نسخہ ہی 'خر' دارد -

بر راه ظہور غیر یک رہ رو نیست بسیار نمودگی نشان قدم است
 سلطان: تخلص علیقلی خان زمان است کہ از امراء با جاہ اکبر بادشاہ
 بود، احوال او در اکبر نامہ و طبقات اکبری مفصلاً مسطور است۔ طبع نظم
 داشت، اوراست:

باریک چو موئیست میانی^۲ کہ تو داری گویا سر آن موست دہانی کہ تو داری^۳

و او بشاعرم نام جوانی تعشق پیدا کردہ^۴ او را بر تخت سی نشاند و بطرز
 نوکران دست بستہ ایستادہ میشد، بادشاہ بادشاہم میگفت و خدمات بتقدیم میرسانید،
 عرش آشیانی برین سائخہ و قوف یافتہ او را طلب حضور فرمودند و او بجوانپور
 رایت بغی افراختہ بود و نوبت خود سری نواختہ^۵، در سنہ نہصد و ہفتاد و چہار
 بآن بادشاہ انجم سپاہ صف قتال آراست و در عین داروگیر تیری از کپخانہ^۶ قضا
 باو رسیدہ، اسپش چراغ پا شدہ بزین افتادہ از مرکب دولت و اقبال پیادہ گردیدہ^۷
 و بہادر^۸ خان برادرش نیز در همان معرکہ^۹ مرد آزما شربت لاگوار قتل کشید
 و یکی از فضلائی زمان تاریخ این سائخہ عبرت افزا چنین گفتہ:

قتل علی^۱ قلی و بہادر ز جور چرخ جانان! مپرس از من بیدل کہ چون شدہ^۹
 جسم ز پیر عقل چو سال وفات شان آھی ز دل کشید و ہگفتا 'دو خون' شدہ^{۱۰}

← ۶ - پی 'اثرم بدست' آ و نسخہ اصل 'موجود کش اثر' تصحیح بصورت 'کہ اثرش'
 قیاسی است۔ ۱ لیز رک بہ ذخیرۃ الخوانین : ۱ : ۲۶ - ۳۱ و مآثر الامراء : ۱ :
 ۶۲۲ - ۶۳۰ - ۲ در جمیع نسخہ ہا 'میان' تصحیح از روی ہدایونی : ۳ :
 ۲۳۹ - ۳ - در نسخہ اصل 'گویا سر موئیست دہان تو کہ داری' تصحیح
 از روی ہدایونی - ۴ - پی: 'تعشق بہم رسانیدہ بود و بر تخت - ۵ - برای
 تفصیل سرپیچی او رک بہ طبقات اکبری : ۲ : ۳۰۵ - ۳۳۸، آیین اکبری :
 ۲۳۵ - ۳۳۷ - ۶ - برای تفصیل این وقایع رک بہ ذخیرۃ الخوانین : ۱ :
 ۲۶ ، ۳۱ ، طبقات اکبری (ترجمہ انگلیسی) جلد دوم بامداد اشاریہ -
 ۷ - 'محمد سعید نام، برادر خانزمان علی قلی خان و از امراء پنجہزاری اکبری
 است . . . الخ' مآثر الامراء : ۱ : ۳۸۴ - ۳۸۷ - ۸ - این شعر ہی ندارد۔
 ۹ - 'بیدل کہ چون شدہ' آ ندارد - ۱۰ - این تاریخ یک مال زیادہ
 است۔ اما چون حادثہ قتل ایشان در ماہ ذی الحجہ کہ آخر سنہ ۵۹۷۴ است
 ہوقوع آمدہ، این قدر تفرقہ رواست 'مآثر الامراء' : ۱ : ۶۲۲ - ۶۳۰ نیز ←

در جواب این مطلع آصفی :
 بر ما شب غم کار بسی تنگ گرفته
 کو صبح که آئینه ما زنگ گرفته
 بهادر خان گفته :

آن شوخ جفا پیشه دگر سنگ گرفته
 گویا بمن خسته ره جنگ گرفته
 سقا درویش : صافی مشرب بود ، از مریدان شیخ جامی^۱ مجد خوشانی است ،
 جذبہ قوی داشت و در کوچہ های اکبر آباد با شاگرد^۲ و چند مشک بر دوش
 گرفته آب بخلاق میرسانید و در آنحال زبان آن دریای کمال از اشعار آبدار
 تر بود ، شاگردان او چند دیوان از منظوماتش^۳ ترتیب داده بودند ، هر گاه
 جذبہ بر او غلبہ میکرد^۴ یگان یگان را می شست ، مگر یک دیوان از دستش مانده
 (برگ ۴۸۴ ب) سنہ یکہزار در راہ سیلان رخت هستی اورا سیل فنا در ربود^۵ ،
 دران کفرستان شخصی باشارہ^۶ جناب رسالت علیہ الصلوٰۃ و السلام
 بتجهیز و تکفین او پرداخت ، اوراست :

عشق آن گل پیرهن بازم گریبان میکشد
 وہ کہ چاک جبیم آخر تا بدامان^۷ میکشد
 اساس پارسایی را شکستم تا چه پیش آید
 سر بازار رسوایی نشستم تا چه پیش آید^۸
 سلطان مجد^۹ سبکی : سبک موضعی از مضافات قندهار و عامہ^{۱۰} اهل هند
 او را سبکی میخواندند و او میگفت چکنم کہ مرا بنام آنطور جانور کثیف
 میخوانند - وقتی قاسم گاهی^{۱۱} را دید و پرسیدش عمر شریف چند است؟ گفت از
 خدا دو سال خوردم ، گفت مخدوم من ، شاہ را دو سال زیادہ میدانم - ازوست :
 زاهدان عرفان بدلق و سبجہ و مسواک نیست
 عشق پیدا کن کہ اینها داخل ادراک نیست

← رک بہ سفینہ خوشگو : ۴ الف ، مخزن الغرایب : ۱۴۷ ب و اشتر عشق :
 ۲۳۳ ب .

۱ 'او از قوم بیات است - بیات قبیلہ ترک است کہ در ناحیہهای آذر بایجان ،
 اریوان ، تہران ، فارس و نیشاپور تمکن داشتند' بلاخمن : ۶۵۱ نیز رک
 بہ سفینہ خوشگو : ۴ الف و منتخب الاشعار : ۶۷ ب - ۲ - در نسخہ اصل
 'حاجی مجد خوشابی' تصحیح از روی بدایونی . ۳ . ۳۴۳ - ۳ - پی 'شکر' - ۴ -
 پی 'منظومات او' - ۵ - پی 'غلبہ نمودہ' - ۶ - طبق سفینہ خوشگو : ۴۶
 الف از و حضرت خلانت رخصت گرفته مترجمہ مراندیب شد ، در راہ
 در گذشت - ۷ - پی و الف تا گریبان' - ۸ - پی نسخہ پی این شعر ←

سکندر بیگ: منشی شاه عباس صفوی بود و در فن انشاء پردازای و نکته طرازی ید بیضا مینمود و قایع احوال سلاطین صفویه و سوانح حالات اعظام و اعیان این سلسله علیه را بعبارات رنگین و استعارات سحر آئین، مرقوم بلاغت شیم گردانیده و مؤلف خود را 'بعالم' آرا، موسوم ساخته و آن سکندر کشور سخنوری در عهد شاه صفی بود، سنه هزار و سی و هفت سرچشمه آبجیات زندگی گم کرده بظلمات عدم و تاریکی فنا در شد، از اشعار اوست:

ایدل ز شراب عشق بیهوش شو وز باده قرب مست و مدهوش مشو
هر چند ز دوست بیشتر بینی ناز در عرض نیاز بکوش و خاموش مشو
حکیم مرید: در اوایل یهودی بود و توریت و انجیل ازبر داشت، بعد از آنکه بشرف اسلام مشرف شد، در اکثر علوم غور کرده جامع فنون غریبه تهته گردید - وقتیکه از ولایت بشهر تهته آمد، در آنجا بعشق هندو پسری که در

← ندارد - ۹ - نیز رک به بدایونی: ۳: ۲۳۶، سفینه خوشگو: ۴ ب، مخزن الغرایب: ۱۵۰ الف و خزانه عامره: ۲۵۸ - ۲۵۹ - ۱۰ - پی: کاتبی.

۱ برای شرح احوالش رک به تاریخ عالم آرای عباسی ۱: ۲ - و ریو ۱: ۱۸۵ - عالم آرای عباسی ۱: ۲ - ۲ - برای تفصیل این کتاب رک به ریو: ۱ ۱۸۵ - ۳ - ششمین پادشاه از خاندان صفوی است و در ۱۲ صفر ۱۰۵۲ در کاشان در گذشت و جسد او را به قم بردند - وی مدت سیزده سال و نیم سلطنت کرد لغت نامه دهخدا: (صرفه) ۲۶۵ - ۴ - این سال رحلت سکندر بیگ صحت ندارد، زیرا که در تاریخ عالم آرای عباسی او وقایع سال ۱۰۳۸ ه که سال آخرین شاه عباس کبیر است، مرقوم ساخته است - ۵ - در آن نقط یک مصراع این شعر: 'هر چند زدوست بیشتر شبی مانده'، - ۶ - 'بعشق هندو پسری ابی چند نام از قوم نویسندوها مبتلا شده و چنان جوش و خروش سرداد که مزید بر آن تصور نتوان کرد - - - - - بر ابی چند مذکور عشق بدان غایت داشت که چون جای سوار شدی و او همراه بر اسپ دیگر در عقب میبود، خود بر اسپ روی طرف دم سوار میشدی تا از دیدن محروم نماند، کسی پرسیدش که خدایت کیست؟ گفت نمی دانم ابی چند است یا غیر مقالات الشعراء: ۳۰۰ -

مهاوره 'اورا بابا می گفت ، مبتلا شد ، عربانی را شعار خود ساخت و چون مشهور باجاء و زندقه بود ، در آغاز جلوس میمنت مانوس خدیو دین پرور بفتوای ارباب شرع بقتل رسید ، گویند وقتی که اورا بمقتل بردند ، این بیت را برشته^۱ نظم کشیده گفت :

سر جدا کرد از تم شوخی که با ما یار بود
قصه کوتاه کرد ورنه درد سر بسیار بود
دش در آغوش شبم خفتی ایگل تا سحر
ناز بر بلبل نکن دیگر که تر دامن شوی
سرمد که ز جام عشق مستش کردند
خواندند سر افزاش و پستش کردند

۱ صاحب نشتر عشق : ۲۴۵ ب میزبسد 'در سنه یکمزار و هفتاد بشهادت گامش فرستادند و به پهلوی مسجد جامع شاهجهان آباد سر از تن جدا کردند ، و مولف نشتر عشق صاحب مرآة الخیال : ۱۹۲ و صاحب شمع انجمن : ۲۰۹ ، سال رحلتش ۱۰۷۱ ه نوشته اند ، در کلمات الشعراء : ۵۰ 'در اوایل جلوس عالمگیر شاه بسبب الحاد و عربانی بفتوای علمای زمان بقتل رسید ، صاحب مفتاح التواریخ : ۲۶۹ سال رحلتش - ۱۰۷۲ ه نوشته است ، طبق مجمع النفایس : ۴۰۳ 'مزار سرمد در دهلی معلوم نیست ، اما جنیکه او را قتل کرده اند ، آن پیش دروازه مسجد جامع شاهجهان آباد دهلی است ، صورت قبری ساخته اند ، درد مندان وقت آمد و رفت زیارت آن میکنند این اشعار بر روی قبر سرمد مسطور است -

شاه سرمد در عهد عالمگیر چون سفر ساخته بخند برین
گفت تاریخ اکبر مسکین لحد مرقد شهید سرمد این

نیز رک به تذکره نصرآبادی : ۳۱۰ مرآة الخیال : ۱۹۰ ریاض الشعراء : ۱۷۰ ،
محزن الغرایب : ۱۵۴ ب رحمة الادب ۲ : ۱۸۶ - ۱۸۷ ، مرآة آفتاب تما :
۱۵۸ ب فرحة الناظرین : ۳۷۵ الف که مانند متن مرآة العالم است -
ریاض العارفین : ۱۴۱ - تذکره حسینی : ۱۱۰ الف نیز رک به 'سرمد کاشانی
و رباعیات او' از مولانا ابوالکلام آزاد مجله ایران و هند شماره ۱ سال
اول (۱۳۳۱) و خزینة الاصفیا : ۱ : ۳۵۳ ، مجمع النصحاء : ۲ : ۲۰ ،

میخواست خدا یسرتی و هشیاری
مستش کردند و بت پرستش کردند

برای مطلوب خود روزی عندالاحتیاج این رباعی باعتقاد خان ، پور دوم
آصف خان نوشته درخواست جزوی نموده بود :

کی در سرای عتبی لعل و گهر ضرور است خود اعتقاد محض است چیزی اگر ضرور است
سرمد چو عندایب است پروای زر ندارد^۱ یارش گل است گل را یک مشت زر ضرور است
سرخوش^۲ : موسوم بمحمد افضل در سلک غلامان خدیو حاسی اسلام
انتظام دارد ، دیوانی ترتیب داده است - اوراست :

کی تو انم دید زاهد جام صہبا بشکند میبرد رنگم حبابی گر بدریا بشکند
مردم و از جست و جری او نیامایم هنوز میدود چون ریشہ زیر خاک اعصاب هنوز
پوشیده تہ خرقہ^۳ پشمینہ کشم می چون ابر بود آب نھان در نم من

سایم^۴ : موسوم بمحمد قلی در عهد فردوس آشیانی بھند آمده با اسلام خان
میگذرانید ، معاصر شیدا و کلیم بود ، از نتایج طبع اوست :

نوبهار است و چمن در پی سامان گلست ابر بر روی هوا دود چراغان گل است
تنگدستی چین میاندازد بہ پیشانی مرا زلف معشوقم کہ میزید پریشانی مرا
سروری^۵ صفاهانی : در عهد شاهجهان بادشاہ بھند آمده بعد از چندی

۱ - در ۱۱ مصرع اولی اینطور است 'سرمد چو خنده لب است پروای زر ندارد'
۲ - برای شرح رک بد ، کلمات الشعراء : مقدمہ و ۵۱ - ۵۶ مجمع النفایس : ۳۶۲ -
۳۶۸ ، تذکرہ حسینی : ۱۱۹ الف ، مخزن الغرایب : ۱۵۶ الف تذکرہ
نصر آبادی : ۴۵۰ ، مرآة الخیال : ۳۴۵ ، خزائن^۶ عامرہ : ۲۶۳ ،
نشر عشق ۲۴۸ ب - ۲۵۰ الف ، تذکرہ بینظیر : ۷۲ ، مرآة آفتاب نما :
۱۵۸ ب 'سرو آزاد : ۱۴۳' - ۳ - برای شرح احوالش نیز رک بہ تذکرہ
نصر آبادی : ۲۲۷ ، سفینہ خوشگو : ۱۸۵ الف ، مجمع النفایس : ۳۸۹
ریاض الشعراء : ۱۶۸ ، سرو آزاد : ۶۲۰ ، مرآة آفتاب نما : ۱۵۸ ،
نشر عشق ۲۲۸ الف - ۲۴۰ الف و منتخب الاشعار : ۶۶ ب - ۴ - برای
شرح رک بہ سفینہ خوشگو - ۱۶۳ الف تذکرہ نصر آبادی : ۲۹۱ ،
مجمع النفایس : ۳۱۰ مرآة آفتاب نما : ۱۵۸ الف ، مخزن الغرایب : ۱۵۸ الف ،
ریحان الادب : ۲ : ۱۸۸ - ۱۸۹ ،

متوجه بیت الله گردید ، در راه وفات یافت ، مجمع‌الفرس^۱ که 'بفرهنگ سروری' اشتهار دارد از مؤلفات اوست ، اوراست :

بترمید از سرشک من گسه باشد یتیم و خونی و از سر گذشته
سالک یزدی^۲ : چندی در گلگنده بسر کرده در سال سوم^۳ جلوس فردوس

آشیانی بمساعدت بخت بسعدت^۴ بندگی آن بادشاه فضل^۵ پناه سر افراز گردید . حکیم رکنایه همیشه میگفت که اگر اشعار تمام عالم را یکطرف گذارند و این بیت سالک را یکطرف و مرا ممیز کنند ، من این بیت سالک مسالک لکنه سنجی را ترجیح میدهم :

از بس بدشت [کرده ام] آشفته نالها
چون زلف دلبران شده شاخ غزالها
شکست شیشه^۶ خاطر^۷ ز ماغرم پیداست
چو لاله داغ دل از کاسه^۸ سرم پیداست^۹
جواب نامه^{۱۰} من لیست غیر لاله^{۱۱} امیدی
زدست سودن بال کبوترم پیداست
رفت موسی از پی آتش خضر دنبال آب
جلوه معشوق یکجا آب و یکجا آتش است

۱ برای تفصیل این فرهنگ رک به ریو : ۲ : ۴۹۸ ، ۲ - صاحب سرو آزاد
۱۱۰ مینویسد 'ملا شفیعی یزدی پیاس هموطنی رعایت بسیار نمود
برای شرح رک به مجمع النفایس : ۳۳۵ ، تذکره حسینی : ۱۱۸ ب
تذکره نصرآبادی : ۳۲۹ ریحانة الادب : ۲ : ۱۵۰ ، نشتر عشق : ۲۴۴ الف ،
کلمات الشعراء : ۴۵ - ۳ - در نسخه اصل 'سال سوم' که صحت ندارد
تصحیح از روی سرو آزاد : ۱۱۰ طبق نویسنده این کتاب : 'شفیعی یزدی
پیاس هموطنی رعایت بسیار نمود و در سنه ست و ستین و الف (۱۰۶۶) به
ملازمت صاحبقران ثانی شاعجهان رسانید' - ۴ - نسخه اصل و پی 'بخت
بسعدت' ندارد ، از آ گرفته شده ، - ۵ - پی 'جم جاه' - ۶ - نسخه اصل
'خاطرم' تصحیح قیاسی - ۷ - مصرع ثانی این شعر در پی اینطور است 'پبخودی
در عالم دیگر برد بیدار را' - ۸ - در پی و آ در مصرعه اولی 'غیر
ناامیدی نیست' -

سیادت' لاهوری : از فرزندان میر جلال الدین محدث ، جوانیست فاضل خوشفکر -
مر اوراست :

رنجها بردم که نوشد در سخن آیین من
موج خون دل بود هر مصرع رنگین من
بیخودی در عالم دیگر برد بیمار را
صورت دیبا بود غمخوار بر بالین من
در بیابان یادگار از گریه ام سیلاب ماند
پل ازین طوفان چو عکس خود بزیر آب ماند
ناخدا بنشین که حق در مرکز خود جا گرفت
کشتی سر گشتگان عشق در گرداب ماند
گره هم خود بخود از شوخی بند قبا و شد
که خواهد داد دیگر یادش از حال فراسوشی
بود طریق بزرگان اجابت سایل
بکوه هر که صدای کند جواب دهد

و دو برادر دارد' خرد ، یکی متخاصم^۲ بمدهوش ، ساغر طبعش لبریز خیالات
نشاء آمیز است . ازوست :

مائیم و خیال تو ، نه اندیشه' دیگر ارزانی یاران دیگر پیشه' دیگر (۴)
باز آکه بی رویتو هر قطره اشکم طفلی است که بر شیشه زند شیشه' دیگر
و دیگری فایق^۴ ، اگرچه' بر او فوقیت ندارد اما ازو کم هم نیست - ازوست :

۱ نیز رک به کلمات الشعراء ۹۴ مجمع النفایس : ۳۶۸ ، مرآة آفتاب
تما : ۱۵۸ ب تذکره حسینی : ۱۱۹ الف ، مخزن الغرایب : ۱۵۵ ب '
منتخب الاشعار : ۶۸ ب ، فرحة : ۳۷۶ الف و نشر عشق : ۲۴۷ ب -
۲۴۸ الف - ۲ - در پی 'دو برادر دیگر بودند' آ این کلمات ندارد - ۳ -
'مدهوش از سادات لاهور و برادر میر جلال الدین سیادت تخلص بود ،
در زمان عالمگیری به بعضی خدمات لاهور امتیاز داشت' نشر عشق
۵۷۳ ب - ۴ - 'فایق میر احمد برادر میر جلال الدین سیادت تخلص است ،
طبع نثر هموار و درست داشت ، در علم عربی مستعد بود ، از لاهور بود'
نشر عشق : ۴۶۸ الف - ۵ - بی این جمله ندارد : 'اگرچه بر او فوقیت
ندارد ، اما ازو کم هم نیست' -

صد سخن هست بهر انجمن لیست در خوبی خلوت ، سخن
ز عکس رویتو چشم ترم گلستان شد نگاه راسته بازار گلروشان شد

سلوکی : تخاص ، مجد زمان نام ، از منتظان سرکار حضرت خلیفه الهی
و ندماء اسلام خان و پسرش همت خان است ، ریاض فن شعر و تاریخ گونی بآبیاری
فکرت او شاداب و بزم بذله سنجی و لطیفه ادایی بوجود طیبیت آمود او رشک
لش. فزای مراب ، تاریخ مسجدی که اسلام خان در مزار حضرت میر لعمان قدس سره
در اکبرآباد بنا نموده بود ، 'بانی اسلام خان بهادر' [۱۰۵۸] یافته ازوست :

کنج گلخن مسجد شاهانه ام سایه دیوار دولت خانه ام
هوشیاری ورد جوش مستیم چشم ساقی گوشه میخالد ام

—:o:—

و رک به مآثر الامراء : ۱ : ۲۱۷ - ۶۲۰ -

باب الشین'

شاه^۲ کبود^۳ جامه : گویند پادشاه آن^۴ عصر بسی ازو رنجیده امر کرد که سرش بیارند و او فرستادگانرا فریفته بر آن آورد که او را زاده پیش سلطان برند، روزی که سلطان جشنی طرح انداخته بود، موکلان او را از نظر گذرانیدند، پادشاه که از باده خورسی سرخوش بود، از دیدنش بخار^۵ غضب مبتلا گردید و اراده سیاست موکلان نمود، او در بدیهه خواند :

من خاک تو در چشم خرد می آرم عذرت نه یکی نه ده^۶ نه صد^۷ می آرم
سر خواستهای بدست گم نتوان داد می آیم و بر گردن خود می آرم
پادشاه بشنیدن این رباعی از سر خون او در گذشت -

شاهی سبزواری^۸ : شعراء متفق اند که موز خسرو، لطافت حسن و نزاکت کمال و صفای سخن حافظ در کلامش جمع است -
معاصر شیخ آذری بود - ازوست :

دور چشم تو بیمار شد چنان زرگس که تکیه زد بعضا و آنکه از زمین برخاست

۱ آ : 'حرف الشین' - ۲ - نیز رک به لباب الالباب (تعلیقات) : ۵۷۳ ، تذکره حسینی : ۱۲۵ ب ، آتشکده ۱ : ۸۴ - و مجمع الفصحاء : ۱ : ۵۷ - ۳ - کبود جامه ولایتی است و اکنون چون جرجان خراب است ، مجموع ولایت داخل کبود جامه است حاصلش ابریشم و انگور و غله بسیار میباشد ، و ولایتی عریض است - نزهت القلوب : ۱۹۰ - ۴ - در لباب الالباب : ۵۶ ، و تذکره حسینی : ۱۲۵ ب و مجمع الفصحاء : ۱ : ۵۷ امم این پادشاه سلطان تکش خن خوارزمشاه است ، - ۵ - نسخه اصل 'نجبا' تصحیح از نسخه پی و آ - ۶ - پی 'دو' - ۷ - پی و آ 'که' - ۸ - برای شرح احوالش رک به حیب السیر ۳ : ۱۵۰ ، تذکره حسینی : ۱۲۶ ب ، منتخب الاشعار : ۷۴ الف و شمع النجم : ۲۳۲ -

شجاعی: سیف الملوک نام داشت و از علمای زمان اکبر بادشاه، وقتیکه بمعالجه سید محمد جامه بانف 'فکری' تخاصم، اشتغال داشت، سید در باره او گفته: سیف قاطع بندگان مولوی سیف الملوک آنکه طرح نو بحکمت در عمل آورده بود دی اجل میگفت بهر بردن جان مریض هر کجا رفتیم پیش از ما علاجی کرده بود و او در باب بی پرهیزی سید این رباعی مستزاد گفته:

ای میر دو من عصیده^۱ چون می گنجد، در معده مست
ور می گنجد بریده چون می گنجد، زاد حال نخست
لوحی که درو رباعی جا نکند، با خط غبار
خود گو که درو نصیده چون می گنجد، با ثلث درست

(برگ ۴۸۵ ب) شکیبی صفاهنی: در عهد اکبر بادشاه از ایران به هندوستان آمده با عبدالرحیم خاچانان بسر میبرد و ساقی^۲ نامہ بنام نامی او در کمال متانت گفته و هژده هزار روپیہ صلہ یافته، در بحر خسرو^۳ شیرین مشوی دارد، این بیت

۱ نیز رک بہ بلاخن: ۶۱۲، طبقات اکبری: ۳۹۵ بدایونی: ۳:
۱۶۲: سفینه خوشگو: ۴۹ ب نشر عشق: ۲۶۰ الف و صبح گشن:
۲۲۲ - ۲۰۲ آ و پی 'علماء' ندارد، ۳ - برای شرح احوالش رک بہ بلاخن
: ۶۷۱، بدایونی ۳: ۲۹۵، سفینه خوشگو ۵۱ الف و ب مجمع النقباس:
۷۰، نشر عشق ۲: ۴۱۳ و شمع انجمن: ۳۶۵ - ۴ - نسخه پی واژه
'اشتغال' ندارد - ۵ - پی 'برون' - ۶ در پی:

ای میر دو من عصیده چو میگنجد در معده مست
ور میگنجد ترید ابگوشت چون میگنجد

زاد حال نخست نہ لوحی کہ دو رباعی جانکند با خط غبار خود گو کہ درو
غضبیده چون میگنجد یا ثلث درست - ۷ - من = من ہندی = ۴ کیلو
۸ - عصیده = نوعی از حلوه، حلوانی کہ از آرد و روغن درست کنند
(فرہنگ عمید) - ۹ - آ: 'زندہ چومی گنجد' - ۱۰ - دیگر در ایامی کہ در سند
ساقی نامہ کہ درین نسخہ ثبت شدہ بعرض رسانید، دوازده هزار روپیہ در
خوانہا کردہ در ہن مجلس با اسب عراقی و سراپای خاصہ باو عنایت شد
مآثر رحیمی: ۳: ۶۹ - ۱۱ - صاحب میخانہ: ۲۳۶ بر این صلہ ہژدہ هزار
روپیہ با صاحب سراة لعالم اتفاق دارد، اما بلاخن: ۶۴۶ بحوالہ ہفت
اقلیم . . . و . . . نوشتہ است، در خزائن عامرہ: ۳۶۸ م . . . و . . .
مسطور است - ۱۲ - بلاخن: ۶۴۲ بحوالہ مآثر الامراء نوشتہ است ←

از آنجاست :

مر بی فکر او پائیس در خواب لب بی ذکر او جوئیست بی آب
و آن نکته‌دان آخر حال از خانخانان رنجیده خود را از دکن با کبرآباد
رسانید و بوسیله مهابت خان زمانه بیگ بملازمت جهانگیر بادشاه مستسعد شده^۱
رخصت ایران خواست. بادشاه، هربانی بسیار باو فرموده، فرمود که سولوی
بایستی بموجب تقاض خود چند روز می شکیبید و از ما نمی کبیدید^۲. شکیبی
ناصیه خدمت بر زمین ارادت سود و این رباعی معروض داشت :

گفتی ز شکیبی که ز ما کبیدید یعنی که ز قبله دعا کبیدید
حد نیست مرا که گوم این بهتانست گویند بسک که از وفا کبیدید
و آنحضرت از استماع این بغایت خوشوقت شده، بخط خاص بدست مبارک
بر بیاض خاص نوشته و شکیبی بصدارت دهلی ممتاز شده^۳ در سن شصت و
هفت دران بلده طیبه طومار حیاتش طی گردید و شکیبی رفت [۱۰۲۲] تاریخ
فوتش یافته اند.

حکیم شفانی^۴ : نام خود در یکی از مصنفات خویش چنین مینویسد، مظفر بن

← که بر تسخیر تہ ۹۹۹ - . . . ۵۱ یک مثنوی نوشت، جانی بیگ و
خانخانان بصله آن یک هزار اشرفی دادند، بلاخن می گوید که ممکن است
که آن مثنوی باشد که در بحر خسرو شیرین نوشته است.

- ۱ - برای شرح رک به مآثر الامراء ۳ : ۵ - ۳ - ۲ - شکیبی از برهانپور بدارالخلافت
آگره آمد و بتاریخ بیست و هفتم ربیع الاول سنہ هزار و نوزده باستمداد
مهابت خان بسعادت خدمت . . . جهانگیر مستسعد گردید، میخانه : ۲۳۶
- ۲ - نسخه اصل 'کبید' تصحیح قیاسی - ۴ - بی 'نہانست' - ۵ - بی 'بسک'
- ۳ - الف : بخط مبارک در بیاض نوشتند - ۷ - ، در سال هزار و ہیزدہم التماس
انزوا کرد، خانخانان برای او از درگاہ جهانگیری صدارت صوبہ دہلی و
سیورغال گرفته رخصت آرام گزین داد، و او در دارالخلافت بر فہ و جمعیت
میگذرانید، خزائن عامرہ : ۲۶۸ - ۸ - در نسخه اصل 'سنہ' تصحیح قیاسی - ۹ -
برای شرح احوال و آثارش رک بہ بلاخن : ۶۱۲ ، تاریخ عالم آرای
عباسی : ۷۶۱ : تذکرہ نصر آبادی : ۲۱۲ ، ذخیرۃ الخوالین ۱ : ۲۴۵ -
۲۴۶ ، میخانه ۳۷۵ ، ۳۷۶ ، سفینہ خوشگو : ۱۴۷ الف ، ریاض الشعراء :
۱۷۳ ، تذکرہ حسینی : ۱۶۰ ب مجمع النقایس : ۴۴۴ ، سرو آزاد : ۴۷ ،
نشر عشق ۲۶۴ ب ۲۶۷ الف ، ریاض العارفین : ۳۶۶ ، منتخب الاشعار :

محمد الحسینی الشفائی : مولدش صفاہانست ، از مجلسیان شاہ عباس صفوی بود ، در فن طبابت و حذات پگالہ دوران و در ہزل و مطایبہ و ہجا بینظیر زمان ، میگفت علم مرا طبابت پوشیدہ و طبابت مرا شعر و شعر مرا ہجا . در سنہ ہزار و سی و ہفت شربت جانگزای عمت چشید و تیغ زبان در نیام کشید ، از اشعار اوست :

امشب ہمہ شب در ہرم آن رشک قمر بود

تا صبح سر نالہ ببالین اثر بود

در خانہ من بود بہشتی کہ نگاہم

در لالہ و گل رفتہ فرو تا بکمر بود

بیا اینہمہ صفہ رای تمنا نشکستم

شوقم نہ باندازہ یارای نظر بود

ملا شیری : گویند در وقت عرش آشیانی اکبر بادشاہ کہ بر زبان عوام کالعام جزورد 'اللہ اکبر' چیزی دیگر نبود و غوغای عظیم برخاست ، قطعہ

۷۱ ب ، مجمع الفصحاء ۲ : ۲۱ - ۳۲ و براون ۴ : ۲۵۶ برای تفصیل

مثنویاتش نمکدان حقیقت ، ہر و محبت رک بہ فہرست کتابخانہ بودلین نمبرہ

۱۷۰۲ - ۱۷۰۳ و ۱ : ۶۷۹ - ۱۰۹۳ و برای دیدہ بیدار رک بہ فہرست

اینڈیا آفس : ۱ : نمبرہ ۱۵۳۲ صفحہ ۸۳۶ ، بلاخن در حواشی آیین اکبری

(انگلیسی) : ۶۱۲ نوشتہ است کہ یک نسخہ مثنویش در کتابخانہ ایشیاتک

سومبائی بنگال نمبرہ ۷۹۵ ہم محفوظ است ، - فقط در میخانہ : ۲۳۴

سال رحلتش ۱۰۲۲ نوشتہ شدہ - در دیگر تذکرہ ہا مثل مآثر رحیمی ، ۳ : ۷۰ سفینہ

خوشگو : ۱۲۰ ب ، سرو آزاد : ۲۹ ، خزانہ عامرہ : ۲۶۷ و شمع اجمن :

۲۱۸ سنہ ۱۰۲۳ ذکر یافتہ - برای تفصیل احوالش نیز رک بہ

بلاخن ، : ۶۴۶ . طبقات اکبری : ۴۰۱ ، میخانہ : ۲۳۴ - ۲۴۴ و

مقالات الشعراء : ۳۴۱ - ۳۴۵ - ۱۰ - مجمع النفایس ۴۴۴ سفینہ

خوشگو : - ۱۴۷ ، الف و آفای شفیع در حواشی میخانہ نوشتہ است

'بقول داغستانی (ہفت آسان ۱۳۴) در مجلس شاہ عباس صفوی رتبہ منادمت

یافتہ و صاحب مخزن الغرایب اورا حکیم ہاشمی شاہ مذکور گفتہ است -

۱ آ 'طبا' - ۲ پی 'ما' - ۳ - نسخہ اصل 'شکستم' ، تصحیح از روی آ و پی

و میخانہ : ۳۷۵ - ۴ - برای احوالش رک بہ بلاخن : ۱۱۲ و ۶۷۹ ،

طبقات اکبری : ۳۹۸ سفینہ خوشگو : ۵۷ ب ، مجمع النفایس : ۴۵۵ ، نشتر

ہشقی : ۲۶۱ الف و نگارستان سخن : ۵۱ - ہدایونی ۴ : ۲۵۲ -

مشمول بر ده بیت گفته از آنجمله است :

تا بزاید^۱ هر زمان کشور بزاید^۲ آفتی
فتنه در کوی حوادث کو^۳ خدا خواهد شدن
بادشاه اسسال دعوای نبوت کرده است
گر خدا خواهد پس از سالی خدا خواهد شدن

و ملا رساله منظوم 'هزار شعاع' نام در ترمیف آفتاب مشتمل بر هزار قطعه
گزرانید و بغایت^۴ مستحسن افتاد .

شیدانی^۵ فتحپوری : معاصر قدسی و کایم بود - از موزونی طبع ، بیایه^۶ علمی ،
شعر گفتی - گویند اشعارش قریب بدو لک بیت است - مداح سلطان شهریار
بود - ازوست :

ای [که] بر روی تو کرد آینه را چشم نیاز
شانه را دست دعا در شب زلف تو دراز
برگشتن رویت چو نظر تازه کند چشم
صد دفتر گل از سژه شیرازه کند چشم
شیدا نکشاید سژه از هم که چو خمور
بی بیاده دیدار تو خمیازه کند چشم

سلطان شادمان^۷ کهکر : در^۸ سلک ملازمان فردوس اشیانی منسلک بود ،
از عهد فردوس مکنی آباو اجداد او خطاب سلطانی دارند (برگ ۴۸۶ الف) طبع
موزون داشت - اوراست :

شاخ شکسته گل ندهد لیک زلف یار	هرجا شکست خورد ، گل آفتاب دار
بر برگ گل گذشتی و شبم خبر نیافت	نازم بتوسن تو که داد شتاب داد
ای گل چه آتشی تو مگر باغبان چرخ	نخل ترا ز چشمه ^۹ خورشید آب داد
نام من اگرچه شادمانست	اما غم بیسهار دارم

- ۱ - بی 'برآید هر زمان' - ۲ - بی 'تراید' - ۳ - بی 'که' - ۴ - بی 'بسیار'
- ۵ - نیز رک به تذکره نصرآبادی : ۴۴۴ ، سفینه خوشگو : ۱۷۷ ب - ۶ -
- بی : 'پیاده' ، اصل 'بیاره' - ۷ - برای شرح احوالش رک به کلمات الشعراء :
- ۵۹ ، مرآة الخیال : ۲۰۱ ، مجمع النفیس : ۴۵۸ و شمع انجمن : ۲۳۲ - ۸ -
- بی 'در سلک ملازمان فردوس اشیانی منسلک بود' ندارد -

باب الصاد

صوفی مازندرانی: نامش ملا محمد است. چون صوفی طبیعت و صافی طوبت بود، بصوفی اشتهار یافت^۱، در عنفوان جوانی و شروع بهار زندگانی خانماترا وداع نموده، میل گنگشت گلشن آباد هندومتان نموده و اطراف و اکناف ممالک هند را گردیده، در احمدآباد طرح اقامت انداخت^۲ و میر سید جلال بخاری را تعلیم نموده و بایشان تعلق خاطر داشت، اشعار تمکینش ولی شور انگیز و اکثر منظوماتش دلاویز است، دیوانی مرتب ساخته، شصت هزار بیت از دواوین متقدمین و متاخرین انتخاب کرده، بیاضی ترتیب داده 'بتیخانه'

نام نهاده^۳، این چند بیت از 'ساقی نامه' آن سبوکش باده معانی مرقوم میگردد:

بده ساقی آن می که جوش آورد	زمین و زمان در خروش آورد
ازان می که در خم چو گیرد قرار	خم آتش بر آرد ز دل چون چنار
ازان می که دوزخ برد تاب ازو ^۴	بود تیغ خورشید را آب ازو
نمباند این باده اصلا بیاب	تو گوئی که حل کرده اند آفتاب
که این می بر اندازد از رخ نقاب	بسوزاند اندر دل سنگ آب

و در آخر جهانگیر بادشاه پیش طلبداشته، سیف خان که در آنوقت ناظم احمد آباد بود و با ملا توجه و اعتقادی داشت طونا و کرها سر انجام سفر نموده فرستاد و در دوسه منزلی احمد آباد بعالم صفا شتافت^۵، در آنحالت این رباعی نوشته:

۱ - آ: 'حرف الصاد' - ۲ - پی 'داشت' - ۳ - طبق آفای شفیع در حواشی میخانه:

۳۴۶: 'از تذکره ها معلوم میشود که ملا محمد در عهد اکبری با ابو حیان

طیب و ملا حسن یزدی وارد هند گشته متیم احمد آباد شد، تقی اوحدی

گفته است که در ایام تصنیف تذکره اش یعنی ۱۰۲۰ - ۱۰۲۴ ملا متیم

گجرات بود، در ایام سلطنت جهانگیر در کشمیر هم مدتی قیام داشت.

۴ - راجع به تفصیل بیاض او رک به میخانه: ۳۴۵ و مآثر الامراء: ۳:

۴۵۰ - ۴۵۱ - ۵ - در جمیع نسخه ها 'در جوش' مسطور است، تصحیح

از روی میخانه: ۳۴۹ کرده شده - ۶ - در میخانه زمان و زمین - ۷ - پی:

باب - ۸ - در میخانه: قافیه این شعر 'او' است، بجای 'ازو' -

۹ - پی: آب - ۱۰ - تذکره لوبسان بر سال رحلتش اتفاق نکرده

سنین ۱۰۰۸، ۱۰۳۲ و ۱۰۳۵ نوشته اند برای شرحش رک به ←

ای شاه نه تخت و نه نگین میباید وز بهر تو یک دو گز زمین میباید
صندوق خود و کاسه درویشانرا خالی کن و پر کن که همین میباید
بادشاه از خواندن این رباعی رقت کرد و افسوس خورد -

صبوحی^۱ : رندی لا اوبالی بود ، منظومات مرغوب دارد - اوراست :

اسیر عشق و گرفتار قید تقدیریم چو شیر از دو طرف میکشند زنجیرم
خیالت در نظر آورده^۲ میگویم وصالست این وصال را تمنا میکنم لیکن خیالست این
هیچ جایی نه نشستی^۳ که رقیبت^۴ نه نشستی جز دل من که تو جا کردی و او بیرون ماند

در سنه نهصد و هفتاد و سه در اکبر آباد از دست ساقی قضا جام ممت در
کشیده ، بیخود گردید و شیخ فیضی قاریخ فوتش 'صبوحی میخواره'^۵ [۹۷۳] یافتہ -

صیرفی^۶ : تخلص شیخ یعقوب کشمیری است که در تصوف و سایر علوم
اتصاف داشت و تصانیف دارد و در زمان اکبر بادشاه بوفور فضل و دانش
شهره آفاق بود ، دیوانی مرتب ساخته - اوراست :

هم ز دل دزدیده^۷ صبر و هم دل^۸ دیوانه را

دزد من با خانه میدزدد^۹ ستاع خانه را

← بلاخن ۶۵۹ و حواشی ، میخانه : ۳۴۵ - ۳۶۰ با حواشی ،
مآثر الامراء : ۳ : ۴۵۰ - ۴۵۱ سفینه خوشگو : ۱۴۳ الف ، نشتر عشق
۵۱۴ ب - ۵۱۵ الف ریاض العارفین : ۲۲۷ ، مجمع الفصحاء : ۲ : ۳۸ -
۱ - طبق بلاخن : ۶۵۲ داغستانی اورا سمرقندی گفته است ، اما در
آتشکده ۲ : ۷۶۵ نوشته شده که اصلا از بدخشان است اما بنام هروی
معروف است ۲ - 'آورده' - ۳ - در جمیع نسخه ها 'نه نشینی'
تصحیح از بدایونی : ۳ : ۲۵۷ - ۴ - پی 'رقیبی' - ۵ - پی 'صبوحی
میخواره' برای شرحش رک به بدایونی : ۳ : ۲۵۷ ، طبقات اکبری : ۴۰۰
و ترجمه انگلیسی همین کتاب : ۲ : ۷۲۷ کلمات الشعراء : ۶۸ ، سفینه
خوشگر : ۴۲ الف آتشکده آذر : ۲ : ۷۶۸ ، لغت نامه دهخدا
صفحه ۱۳۷ حرف ص - ۶ - سفینه خوشگو : ۶۶ ب ، مخزن الغرایب :
۱۸۱ ب مجمع الفصحاء : ۱ : ۳۱۴ و سعید نفیسی : تاریخچه مختصر ادبیات
ایران ، سالنامه پارس ۱۳۶۸ ق ، ۱۳۲۸ ش ص ۲۵۱ آیین اکبری : ۱ :
۶۵۱ و حواشی ، منتخب التواریخ : ۳ : ۱۴۲ - ۱۴۹ - ۷ - پی : 'درد
دیده' - ۸ - پی : 'هم ز دل دیوانه' - ۹ - پی 'میدزد' -

تاریخ رحمتش را قادری بہاؤنی شیخ امہا بود یافتہ۔

۱۰۰۳

میر صابر صفہائی : در زمان حضرت فردوس آشیانی بہمنوستان آمدہ در
سک ملازمان آنحضرت منسک گردیدہ ، (و در عیمہ شامجیان بادشاہ اکثر
وقت بخدمات دیوانی و بخشیدگی و واقعہ نگاری مسور آمیشد) عہد نظم داشت
و رعیت [بد] طرز سعای بیگنت ، بہ خان عظیم نشان عظم خان کیں عداقت
و خلاص داشت در وقتیکہ آن مسول مکان نظم صوبہ گجرات بود ، میرا مکر
چند رباعی در مدحش گفتہ برگ ۴۸۹ ب) این دو رباعی از آجندہ است :

حقی کہ دو چاکرند ، فتح و ظفرش بخت و اقبال خواجہ نشان درش
در مرثی و مرثی جو جہ و پدرش سرداری و سروری سزوار سرش

در تاریخ باشی [کہ] خان مرحوم حدائق نموده :

خورشید گئی از باغ اعظم خانست می را صرب از ایام اعظم خانست
سعی کہ جہان منور است از نوبش یک برتوی از چراغ اعظم خانست

مرد خیر و نیکمن بود ، در منہ بیست و ہشت جوس فردوس آشیانی
مصبق ۱۰۶۴ بد برداپور مرحوم بی بی نیسی گردیدہ و استخوانی اور
پشتند مقصود بردند ، خواجہ شکیب متقی و تربیت کردہ میر مسعود است کہ
از قریب بہ فقر مربوط و از اوایل جوس سیمت مانوس و بروقت اقل الخلق
سعادت اندوز باسی حضور است ، کہل شایستگی دارد۔

صالحی زوری : از وطن مانوف برآمدہ بچیدر آباد عرف گنگدہ آمدہ
رحم اوست انداخت و از مردہ آج رجش خصری بچمرانیدہ و شیر آشوبی
برای آجا گفتہ ، از آجندہ است :

بیت

شیخ خاتون کہ مادرش بہرست در عن مادہ و بجمہ تراست

- ۱۔ جمیع تذکرہ نویسان پر دوازدهم ذی قعدہ ۱۰۰۳ عہ تاریخ رحمتش اتفاق
دارند ۔ ۲۔ ہی : شیخ امہا ۔ ۳۔ ہی : آج ۔ ۴۔ ہی : اندو جاگزیدہ ۔
۵۔ آ : 'عزہ' بجای 'پہی' ۔ ۶۔ در جمیع نسخہ ہا 'خورشید گئی'
تصحیح قیاسی ۔ ۷۔ در جمیع نسخہ ہا 'پرتوار' تصحیح قیاسی ۔ ۸۔ ہی : یک
خبر ۔ ۹۔ ہی : اقل احییمہ ۔ ۱۰۔ ہی : 'شہر آشنای' ۔

شیخ خاتون^۱ : پیشوا و صاحب مدار عبدالله^۲ قطب الملک بود و در فضل و کجالات بغایت تبحر داشت و دیگر برای میر قاسم که عمده^۳ تجار حیدر آباد بود گفته:
میر قاسم^۴ که صاحب دوسراست نیکبختش بخوان که عین جفاست
از وجودش همیشه فریادی حیدر آباد و حیدر آبادی
در وصف تنهایی راه او راست :

خوش آن رهرو که ره تنها میارد که تنهایی بس افتادن ندارد
سیر صیادی^۵ : از مادات طهران بود در سال بیست و هشتم جلوس
حضرت فردوس آشیانی شاهجهان^۶ پادشاه بهندوستان آمده در ملک ملازمان
السلاک یافت ، اشعار رنگین و منظومات متین دارد ، ابراست :

هم زنده کرده^۷ تو وهم کشته^۸ تو ایچ ما صبح صادق صادق توئی آفتاب ما
در دهر^۹ هر که هست مهیا بچنگ ماست بر روی ما کسی که بایستاد رنگ ماست

۱ - سبب نسبت شیخ محمد بخاتون آنست که یکی از ملاطین دختر خود را به یکی از آباء ایشان داده بود ، ایشان از نسل آن خاتونند - وی فاضل دقیق طبع بود - شرح اربعین علامی شیخ بهاءالدین تألیف اوست - قبل از ۱۰۸۰ هجری بهند رفت و بخدست عبدالله قطب شاه کمال اعتبار بهم رسانید و آنجا فوت شد - طبع شعر هم داشت - تذکره نصر آبادی : ۱۵۹ - ۱۶۰ -
۲ - عبدالله قطب شاه - حاکم گولکنده ۱۰۲۰ - ۱۰۸۳ - ۵۱ - ۳ - در پی این اشعار ایطور نوشته شده :

میر قاسم که صاحب دوسراست از وجودش همیشه فریادی
نیک بختش بخوان که عین جفاست از وجودش همیشه فریادی
حیدر آباد و حیدر آبادی دو وصف تنهایی او راست
۴ - از مادات طهرانست ، خوش طبیعت و غریب خیال بود ، اگرچه شعر کم است ، اما معانی نجیب دارد ، از اصفهان متوجه^{۱۰} هند شده کاری نساخت ، در آنجا فوت شد ، تذکره نصر آبادی : ۳۵۸ نیز رک به کلمات الشعراء : ۶۵ ، سرو آزاد : ۱۱۱ ، نشتر عشق : ۲۸۹ ب ، منتخب الاشعار : ۸۴ الف -
۵ - همه^{۱۱} تذکره^{۱۲} نویسان نوشته اند که بتاریخ پنجم ربیع الاول سنه یکهزار و شصت و پنج بملازمت آن پادشاه عز امتیاز اندوخت ، اما صاحب خزانه^{۱۳} عامره : ۲۹۳ سال خمس و الف (۵۰۰) نوشته که سهو کتابت بنظر میآید - ۶ - در مآثرالکرام : ۲ : ۱۱۱ ، 'عشق' بجای 'دهر' .

صایب تبریزی: موسوم بمحمد علی، ملک الشعراء ایرانست و بسلامت سخن و فصاحت کلام و دقت طبع و علو فکر، سرآمد شعراء زمان، عمر دراز یافته و یرتو افکار آن مهر سپهر نکته دانی بر فضای اطراف عالم و اکناف تافته، دواوین متعدد دارد و پیوسته نقوش و نظایف نکات بر صحایف روزگار می نگردد. از نتایج فکر صایب اوست:

بوی گل و باد محری بر سر راه اند
حسن خط باحسن خلق و مردمی انباز شد
بایه نظم بلند از علم کمتر چون بود
از جبهه کریم گره زود و آ شود
صایب دو عالم از اثر لو بنای فقر
گر میروی از خود به ازین قافلہ نیست
رفته رفته آخر حسش به از آغاز شد
علم موزون کم چرا از علم ناموزون بود
یک لحظه یار خاطر دریا بود حباب
افتاد چون دو قطره اشک از نظر مرا

در سنه یکهزار و هشتاد و سه رخت هستی بر بست^۳.

صاحب^۴: موسوم بکاضم از جمله حکمی قدیم الخدمت بادشاه دین پناه بود، بخطاب مسیح البیان امتیاز داشت. اشعار بسیار دارد. اوراست:

خود را ندیده تا برخت دیده باز کرد
آیند گل بهمت تو داده ز خویش رفت

۱. برای شرحش رک به کلمات الشعراء: ۹۵ مجمع النفایس: ۵۰۶، مرآة آفتاب: ۱۶۰، الف تذکره حسینی: ۱۶۹، الف. مخزن الغرایب: ۱۸۹، ب، آتشکده آذر: ۱: ۱۲۰-۱۲۶، با هواشی گنج سخن: ۳: ۱۱۱، مقدمه کلیات صایب تبریزی بقلم آذی امیر فیروز کوهی، براون: ۴: ۲۶۵، تاریخ ادبیات ایران دکتر ملیه نساری: ۷۷، تاریخ ادبیات ایران از هرمان ایتمه: ۱۹۹-۲۰۰، پا کاروان حله ۲۹۹ تا ۳۰۷. برای دیگر منابع رک به اردو دائره معارف اسلامیہ ۱۲: ۴۳-۴۴، ۲. برای شرح آثرش رک به منابع مزبور. ۳. اصل: یکهزار و هشتاد و نه، تصحیح از بی. لشتر عشق: ۲۹۱، الف. ۳۰۱، ب، سرو آزد: ۱۰۱، شمع انجمن: ۲۵۲، خزانه عامره: ۲۸۷، مفتاح التواریخ: ۲۷۵، بر سال رحلتش ۱۰۸۰ و براون: ۴: ۳۶۵، سال ۱۰۸۸ در کلمات الشعراء: ۹۵، گنج سخن: ۳: ۱۱۱ و لغت نامه دهخدا (حرف ص): ۲: ۱۰۸۱، مرثیوم است که نزدیک بصحت است. ۴. نیز رک به کلمات الشعراء: ۹۷، مخزن الغرایب: ۱۸۶، الف، شمع انجمن: ۲۶۰ و ریحانه الادب: ۲: ۴۰۲.

غافل آمد در برم آنشوخ بی پروا نشست می طپد دو سینه دل ترسم خبردارش کنند
تاریخ فوتش 'افسوس ز صاحب سخنندان' یافته الی .

۱۰۸۰

صہبائی: آن سرخوش صہباء سخنوری از نکته منجان این زمان سعادت
اقتران است - میر عبدالباقی نام ، در ملک ملازمان خدیو جهان انتظام دارد
و شیرین سخنان شور انگیزش نشہ بخش بادہ کشان خم خانہ معانیست و خط
نستعلیق خوب سینویسد ، دیوانی ترتیب داده است ، اوراست :

لب فرو بستم از مستی و مدهوشی نیست سخن نیست کہ شرمندہ خاموشی نیست
ز دست سرکشی شانہ سینه چاک شدم کہ کاکل تو در آغوش مو بمو گیرد
بدارالخیر اجیر در منہ ۱۰۹۴ پیانہ عمرش لبریز گردید -

—:0:—

۱ - نیز رک بہ مرآة جهان نا : ۶۶۱ الف ، مجمع النفایس : ۵۲۱ و فرحہ :
۳۷۶ الف . ۲ - پی 'داشت' .

باب الضاد

ضمیری (برگ ۴۸۷ الف) صفاهانی: در فن رمل مهارت تمام داشت و بنا بر اطلاع او بر ضایر از شاه طهماسب صفوی ضمیری تخلص یافته بود - از مثنویات او 'ناز و نیاز' و 'واسق و عذرا' و 'خزان و بهار' و 'لیلی و مجنون' و 'سکندر نامه' متعارفست و در تتبع نه دیوان اکابر نه دیوان^۶ ترتیب داده و هر یکی را نامی نهاد - تتبع شیخ سعدی را 'صیقل بلال' و دیوان خسرو را 'معشوقه لایزال' و دیوان حسن را 'حسن مآل' و دیوان کمال خجندی را 'احیای کمال' و دیوان حافظ را 'عیون الزلال' و دیوان خیالی را 'آئینه خیال' و دیوان شاهی را 'سحر حلال'^۸ و دیوان صالح بنائی را 'فراغبال' و دیوان آصفی را 'در بیمثال'^{۱۰} - از منظومات اوست:

لب مکیدی و من از شوق فتادم بیخود با تو کیفیت این باده ندانم چون کرد
ضیاءالدین خیر آبادی: روزی بر فراز منبر دستار او بر پیشانی فرود آمده
بود، از حضار مجلس ستم ظریفی باو گفت که دستار را لختی بر سر نه، بدیهه در
جواب گفت:

- ۱ - رک به سفینه خوشگو: ۲۱ الف تاریخ عالم آرای عباسی ۱: ۱۲۹،
مجمع النقایس: ۵۳۱ تذکره حسینی: ۱۷۳ ب، مرآة آفتابها: ۱۶۰ ب
مجمع الفصحا: ۲: ۳۳۵ راجع به تاریخ رحلتش از تذکره ها اطلاعی بدست
نیامد، اینه در فهرست کتابخانه ایندیا آفیس نوشته است که در حوالی ۵۹۹۰
در گذشت - ۲ - رک به اینه: ۲: ۳۸۵ - ۳ - رک به ایضاً: ۲:
۳۹۵ و ۱: ۸۱۶ - ۸۱۹ - ۴ - در سفینه خوشگو: ۲۱ الف و اینه
۲: ۱۲۰ اسم این مثنوی بهار و خزان مرقوم است - ۵ - رک به ایضاً:
۲: ۳۴۱ - ۶ - رک به ایضاً: ۲: ۲۴۶ - ۱ و ۱: ۸۱۶ - ۸۱۹، در
سفینه خوشگو: ۲۱ الف و اینه: ۲: ۱۶۰ ذکر یک مثنوی دیگر
جنت الاخیار ذکر یافته نه حبس لاخیار - ۷ - پی کلمات 'نه دیوان' ندارد -
۸ - برای شرح این دیوان رک به فهرست ایندیا آفیس ۲: ۲۴۳ و ۱:
۸۱۶ - ۸۱۹ - ۹ - در آ: 'صالح بیانی' مسطور است - ۱۰ - جمیع
تذکره نویسان برین اتفاق دارند که ابیانش از یکصد هزار متجاوز است -

یکشهر حدیث من و اشعار منست در هر کنجی سخن ز گفتار منست
 گر پیش نهم یا پیشای مرد شره^۱ افسار خر تو نیست ، دستار منست
 ضیائی^۲ جونپوری : با جهانگیر قلیخان^۳ ولد اعظم بسر سیرد ، دیوانی دارد
 این چند بیت از ساقی نامه^۴ اوست :

بیا ساقی آن زینت جام را می زعفران طبع گلفام را
 بمن ده که عیشم جوانی کند غم در عدم زندگانی کنند
 بده می کزین دور نا معتدل رسد روزگاری که در زیر گل
 در انگشت مردم کند زیوری دهنهای ماران^۵ چو انگشتی
 ضمیر^۶ : تخلص روشن ضمیر است ، قابل و مستعد بود و در خدمت پادشاه
 خدا آگاه اعتبار داشت - این رباعی مشتمل بر تاریخ فتح جنگی که در کهجوه با شاه
 شجاع واقع شد ، در عین گرمی معرکه منظوم ساخته از نظر مقدس گزرائید و
 مستحسن افتاد - دوازده هزار روپیه صلہ مرحمت شد^۷ -

رباعی

ای حرز تو سوره تبارک بادا پیوسته ترا تاج تبارک بادا
 جسم زبی شگون فتحت تاریخ دل گفت شود فتح مبارک بادا

- ۱ - نسخه اصل 'مرد سره' تصحیح از فرحة : ۳۷۶ ب - ۲ - رک به میخانه :
 ۵۷۳ - ۳ - جهانگیر قلیج خان (که تصحیف جهانگیر قلی خان است)
 شمس الدین را جهانگیر در ۱۰۱۶ به جهانگیر قلی خان مخاطب کرد و در
 همان سال به نیابت پدر خود به حکومت گجرات رفت ، حواشی میخانه : ۵۷۳ ،
 برایش نیز رک به بلا خمن : ۴۹۹ نمره ۱۶۳ - ۴ - در جمیع نسخ 'مارا'
 تصحیح از میخانه : ۵۷۴ - ۵ - 'در علم موسیقی مثلی وی از مادر گیتی
 بوجود نیامده بچهارده هزار نوای مابین سامعه نواز اهل صحبت کرده بود
 و درین علم تصالیف عالی دارد ، چون عهد حضرت عالمگیر بود ، بسبب
 تبعیت پادشاه کسی توجه باین علم نداشت ، ملک انکار میکرد و وی
 طبع عالی داشته ، مخزن الغرایب ۱۹۸ الف نیز رک به مرآة جهان نا : ۶۶۱ ب
 بجمع النفایس : ۵۳۴ ، فرحة : ۲۷۶ ب شمع انجمن : ۲۶۹ و تذکره
 نصر آبادی : ۶۰ - ۶ - صاحب خزانه عامره : ۲۹۷ بحواله اخلاص
 شاهجهان آبادی مؤلف همیشه بهار نوشته است که هزار روپیه صلہ این
 رباعی باو مرحمت گردید -

و هنگامی که خدیو حق آگاه بحفظ قرآن مجید موفق شدند ، این بیت منظوم ساخته :

تو حامی شرع و حامی تو شارع تو حافظ قرآن و خدا حافظ تو
این رباعی نیز در مدح حضرت ظل الهی از نتایج طبع ضمیر منیر^۱ اوست :

رباعی

ای عالمگیر مرشد مهر ضمیر ذات تو کند تمام عالم تسخیر
چون هست ظهور ذات حق در همه جا شک نیست که سایه هم شود عالمگیر
در شعر هندی مهارت تمام داشت ، و بنهی تخلص میکرد^۲ که معنیش عاشق
باشد ، در اوانی^۳ که بخدمت بندر سورت هر افزای یافته بود ، در سنه یکهزار و
هشتاد رخت حیات بر باد داد^۴ -

—!o!—

۱ - پی : 'قرآن' - ۲ - پی : 'مستزاد است' - ۳ - پی : 'ننهی' - ۴ - پی :
'اوایل' - ۵ - در خزانه عامره : ۶۹۷ : 'وفات او در بندر سورت است'

باب الطاء

طالب اصفهانی^۱ : درزی قلندران به هندوستان رسیده ، قریب هشت سال در کشمیر گذرانیده ، آخرها در سلک ملازمان اکبر بادشاه منسلک گردید - اوراست : شادم از اهل جهان کز اثر صحبت شان بجهانی ندم^۲ گوشه^۳ تنهائی را معتمد خان مولف اقبالنامه جهانگیری مینویسد که روزی حسین پسر سلطان قوام بخدمت جهانگیر بادشاه این رباعی گزرائید [برگ ۴۸۷ ب]

گردی که ترا از طرف دامن ریزد آب از رخ سرخ^۴ سلیمان ریزد
گر خاک ترا باستان بفشارند^۵ از وی عرق جبین شاهان ریزد
درینوقت بنده این رباعی بابا طالب معروضداشتم^۶ ، بغایت خوش نمودند و بخط خاص در بیاض ثبت نمودند :

زهرم بفراق خود چشانی که چه شد خونریزی و آستین فشانی که چه شد
ای غافل از آنکه تیغ هجر تو چه کرد خاکم بفشار تا بدانی که چه شد
طارمی^۷ : تخلص ملا علی محدث است که در روزگار اکبر بادشاه بهند آمده ، بدرس علم حدیث مشغول بود ، ازوست :

تن خاکی چنان افسرده شد ، از درد هجرانم
رود بیرون چو گرد از جامه گر دامن بیفشانم^۸

- ۱ - نیز رک به بلا خمن : ۶۷۶ و حواشی ، مآثر رحیمی ۳ : ۱۲۵۹ ، بدایونی ۳ : ۲۶۵ توزک جهانگیری (اردو) ۲ : ۱۴۹ - ۱۵۰ سفینه خوشگو :
- ۲ ب مجمع النفایس : ۵۳۸ ، مخزن الغرایب : ۱۹۹ ب و نشتر عشق :
- ۳ ب - ۳۰۸ الف - ۲ - پی : 'بدهم' - ۳ - آ : 'سرمد' - ۴ - پی :
- ۴ 'بفشاند' - ۵ - پی : 'معروضداشت' - ۶ - نیز رک به بدایونی ۳ : ۲۶۲ ، سفینه خوشگو : ۵۱ الف ، صبح گلشن : ۲۶۰ وی صاحب تصانیف عالیہ است - شرح مشکاة بزبان عربی نوشته صاحب سفینه خوشگو : ۵۱ الف نوشته است که طارم از مضاف سمرقند است - - - بعد از آن مینویسد چون هایون بادشاه مرتبه دوم فتح هندوستان کرد ، او در رکاب بود و بعهد اکبر شاهی نیز اعزاز ←

در سنه احدی و ثانی و تسعایه از جهان فانی بعالم باقی شتافت - ملا عالم کابلی تاریخ فوتش یافت ، بگو 'مردہ ملا علی محدث'

۹۸۲

طالب آملی : خالہ زادہ حکیم رکنا بود و بسبب قرابتش بہندوستان آمدہ ، بشرف خدمت جہانگیر بادشاہ مشرف شدہ خطاب ملک الشعرائی یافت - اوراست :

دشنام خلق را ندہم جز دعا جواب ابرم کہ تلخ گیرم و شیرین عوض دہم
عبرافسردہام در پردہ دارم بوی خویش گر بہورم گرم میسازند بوی میدہم
تاریخ رحلتش 'حشرش بعلی ابن ایطالاب باد' [۱۰۰۵] یافتہ اند .

← تمام داشت، برای شرح نیز رک بہ لغت نامہ دہخدا (ط ۱۳) و برای طارم نیز رک بہ ایضاً - ۷ - پی : 'و من بیفشانم' .

۱ - 'در سنہ احدی و ثانی و تسعایہ از جهان فانی بعالم باقی شتافت' - نسخہ ہی ندارد - بدایونی : ۴ : ۲۶۲ و صاحب سفینہ خوشگو با این تاریخ در مرآةالعالم اتفاق دارند - اما مؤلف نشتر عشق : ۳۱۴ الف نوشتہ است کہ در سنہ نہصد و ہشتاد باکبر آباد در گذشت - ۲ - برای شرح زندگانش رک بہ توزک جہانگیری (اردو) جلد اول و دوم بامداد اشارہ میخانہ : ۳۸۴ ، آذر : ۴ : ۸۷۰ تا ۹۰۴ و حواشی آن ، سرو آزاد : ۴۴ ، مخزن الغرایب : ۱۱۹ ب ، مجمع النفایس : ۵۳۹ تا ۵۴۴ مقالات الشعراء : ۳۷۳ ب بعد - خزائن عامرہ : ۳۰۱ : شمع انجمن : ۲۷۳ ، مفتاح التواریخ : ۲۳۱ ، براون : ۲۵۳ ، شفق : ۲۷۳ ، شعرالعجم : ۳ : ۱۴۸ ، و لغت نامہ دہخدا (ط) : ۴۴ - تذکرہ نصر آبادی : ۲۲۳ - برای تفصیل نسخ دیوان طالب رک بہ فہرست مخطوطات کتابخانہ بانکی پور :

۳ : ۴۸ و برای مثنوی جہانگیر نامہ بہ فہرست کتابخانہ بودلین : ۱ : ۲۳۱ - ۳ - او این خطاب در سال ۱۰۲۸/۱۶۱۹ م یافت - توزک جہانگیری (اردو) ۲ : ۱۴۸ - ۴ - پی : 'خوش' - ۵ - پی 'بمیرم' - ۶ - صاحب طبقات شاہجہانی نوشتہ کہ اواخر خبطی بر دماغش زدہ بود ، بخاموشی در ساختہ و ترک ہمہ نمودہ ، بگوشہ بنشستہ تا کسی مختلط نمی شد ، تا در ایام شباب بیزار و چہل وفات یافت - اما ازین مصراع مشہور کہ ←

طغرای شهدی: طبع دقیقہ یاب و فطرت بلند داشت، در عهد شاهجهان بادشاه بهندوستان آمد، کمال بی تعلقی داشت و هرگاه بحجره خود درآمد، از درون زنجیر میکرد و وقتیکه بیرون بر می آمد در حجره را وا میگذاشت، چون سبب این خلاف را عده ای ازو استفسار نمودند، گفت متاع حجره خود منم وقتیکه بر آمدم دیگر چه احتیاج در بستن - در نظم و نثر یگانه و در فن انشا طرازی وحید زمانه بود، از اشعار اوست:

چو آن ساعت که بزم آرا نشینی بر لب جویی
خط پشت لب چشم قدح را کرده ابرویی
کمر می بینم و چیزی بدستم در نمی آید
چو آن عکسی که باشد بر رخ آئینه از مویی

—:O:—

← در تاریخ وفاتش یافته اند، هزار و سی و پنج بر می آید، لهذا قول اول غلط است، سفینه خوشگو: ۱۴۰ ب بیشتر از تذکره نویسان سال رحلتش ۱۰۳۵ هـ و بعضی ۱۰۳۶ هـ نوشته اند - دهخدا سال رحلتش ۱۰۳۶ هـ نوشته است -

۱ - نصر آبادی: ۲۲۳ او را در تذکره خود قزوینی الاصل، نوشته است، اما سایر تذکره نویسان او را شهدی نوشته اند - ۲ - در سفینه خوشگو: ۱۵۴ الف و مجمع النفایس: ۵۴۶ نوشته شده که در اوایل عهد جهانگیری بهندوستان رسید - ۳ - در جمیع نسخه ها می برآمد، تصحیح قیاسی ۴ - برای تفصیل آثارش رک به کلمات الشعراء ۷۰ سفینه خوشگو: ۱۵۴ الف مجمع النفایس ۵۴۶ -

باب النطاء

ظہیرا فارسانی: مداح قزل ارسلان بود، روزی سلطان او را گفت،
برای ریش سرخ خود بدیجہ بگو، کہ خاتمہ آن بر حسن طیب متضمن باشد۔
اوی لغور این آیت در رشتہ نظم کشیدہ، بسمع سلطان رسانید:

واعظی! بر فراز منبر گفت کہ چو پیدا شود مرای نیت

صاحب نشتر عشق: ۳۰۳ ب مینویسد: وین حال بندی در صحت سوک
و امرای زمان خود گفرانید. و شاگرد استاد رشیدی سمرقندی است کہ قصہ
مہر و وفا بنظم آورده، بعد از آنکہ ظہیر متقی ملازمت سلاطین و حکام نمود و
در آخر استعفا خواست و طاعت و عہ مشغول گشت و در محروسہ تبریز
کن شد دولشاہ مینویسد: در شاعری مرتبہ عالمی دارد، چنانکہ بعضی
اکبر و افضل متقی اند کہ سخن او نازک تر و با طراوت تر از سخن انوریت
و بعضی قبول نکرده اند و از مجدالدین ہنگر فارسی درین باب فتوی
خواستہ اند او حکم کردہ کہ سخن انوی فضل است، صاحب نشتر عشق:
۳۰۴ ب مینویسد کثر قصایدش در مدح قزل ارسلان و دیگر ابکان است
طبق تذکرہ نویسندگان و صفا و براون در سرخاب تبریز در جوار خاقانی مدفون
شد۔ صاحب خزائن عامرہ: ۳۰۴ بحوالہ "ہفت قلم" سال رحلتش ۵۹۲ ہ نوشتہ
است و در تذکرہ حسینی: ۱۷۷ ب نوشتہ شدہ کہ در سال ششصد و پنجاہ
و ہشت رحلت ورزید، ہمچو بہ بیضوی خاقانی آرسید، برای شرحش رک بہ
نہال الالباب ۲: ۳۳ (تعمیقات)، مجالس النفایس ۳۹-۳۰، تذکرہ الشعراء
(دولت شاہ): ۱۰۲، مرآة نجیان: ۵۶، خزائن عامرہ: ۳۰۴، مجمع المنصحاء
: ۱: ۳۳۰، گنج سخن: ۲: ۴۵، براون: ۲: ۱۲ تا ۱۲۵، نسق:
۱۸۹، رجحانہ الالباب: ۳: ۴۴، مقدمہ دیوان ظہیر فارسانی باہتمام ہاشم
رضی، لغت نامہ دہخدا (ع): ۳۱، - - - - -، فریاب: ۱: ۱۲۶، - - - - -،
خراسان قدیم بر سر راء بلخ بہ مرو: ۳۰۰ - ۳۰۱، - - - - -، از امرای
اتابکان آذربایجان: ۴ - در مجالس النفایس: ۱۰۱ - ۱۰۲ عالمی:

ریشهای سیاه روز امید
باز ریش سفید را ز گناه
مرد کی سرخ ریش حاضر بود
گفت ما خود درین شمار نه ایم
بنده ز آنسرخ ریش مظلوم است
که ز انعام شاه محروم است
باشد اندر پناه ریش سفید
بخشد ایزد بریشهای سیاه
دست در ریش زد چون این بشنود
در دو گیتی بهیچ کار نه ایم

ظهوری: مولدش از طهران و نامش نورالدین مجد از وطن برآمده،
میر عراق و فارس نموده از بنادر دکن به بیجاپور رسیده، بخدست ابراهیم
عادل شاه مشرف گردید و رساله مشتعل بر نظم و نثر موسوم بگلشن^۲ ابراهیم

در میخانه: ۲۶۸ 'مولدش از طهران' اما در بیشتر تذکره‌ها او را ترشیزی
نوشته اند، مؤلف سفینه^۳ خوشگو: ۱۲۵ الف، مخزن الغرایب: ۲۰۷ ب
و نشتر عشق: ۳۲۵ الف - ۲ - 'سی گویند که مدق در یزد و شیراز قیام
نموده، بالآخر در سنه ۹۸۸ هـ دکن رسید، سرو آزاد: ۲: ۳۴ و فهرست
بانکی پور: ۳: ۳۳ - مؤلف مآثر رحیمی: ۳: ۳۹۳ تا ۳۹۵ مینویسد
'ملک قمی و ظهوری نه هزار بیت در قسام سخن بمدح ابراهیم عادلشاه
بادشاه آنجا (دکن) گفته ترتیب داده مسمی بگلزار ابراهیم ساختند، مؤلف
سفینه^۳ خوشگو هم طبق مآثر رحیمی نوشته است - اما صاحب تاریخ عالم
آرای عباسی: ۱۳۲ و ۷۵۲ می گوید که ملک قمی و مولانا ظهوری باتفاق
کتاب نوری که نه هزار بیت است تمام کرده، هر یک چهار هزار و پانصد
بیت گفتند و نه هزار هون بالمناصفه صلح یافتند و مصحح آتشکده: ۱:
۲۶۷ نوشته است 'گلزار ابراهیم و خوان خلیل این هر دو کتاب را بنام
عادلشاه بتالیف آورده و در فراهم کردن آنها با ملک قمی مشارکت داشته،
چنانکه در دیباچه^۴ خوان خلیل گوید ظهوری قبل ازین در پیرایش گلزار
ابراهیم و اکنون در گسترده خوان خلیل سهیم و عدیل ملک الکلام است'
مصحح میخانه در حواشی: ۲۶۸ هم ذکر نوری نموده است و این نه نوشته
که در نوشتن این سهیم و شریک ملک قمی بود و این در مدح ابراهیم
عادلشاه بود، اما این در فهرست بودلین نوشته است که نوری اثر عادلشاه
است بر موسیقی و صاحب سفینه خوشگو هم موید این قول است - برای
بیشتر شرح آثارش رک به حواشی آتشکده: ۱: ۲۶۶ تا ۲۶۸ و فهرست

تصنیف نموده و رعایت‌های کلی یافته ، سنه یکهزار و بیست و چهار در بیجاپور
پیانده اجل نوشید و از ساغر مرگ مدهوش گردید - ساقی نامه اش نشاء بخش
طبایع ست . این چند بیت از آنجاست :

دگر شاهد شام شد مشکبوی^۲ سرت کردم ای ساقی^۱ صبح روی
بگلگشت مهتاب بیرون خرام

که لبریز شد ماه را باز جام (برگ ۴۸۸ الف)
ز شوق خرام تو ماه تمام زمین را گرفته است در سیم خام
ز جام تو مهتاب دم^۲ زد دگر که مستانه افتاد بر بام و د
بیرون آ که در بزمگاه طرب ز رویت خورد غوطه در روز و شب

—:O:—

← بانکی پور : ۳ : ۳۳ و فهرست کتابخانه^۱ بودلین : ۱ : ۶۷۲ و برای شرح
احوالش به خزانه عامره : ۳۱۴ ، عالم آرای عباسی ۱ : ۱۸۳ ، مرآةالخیال :
۷۷ تا ۷۹ .

۱ بیشتر تذکره نویسان بر ۱۰۲۵ هـ (۱۶۱۶ م) سال رحلتش اتفاق دارند ،
اما صاحب مجمع‌التفایس : ۵۶۲ بحواله^۲ تقی اوحدی مینویسد در ۱۰۲۷ هـ
مسموع شد که هر دو (ملک قمی و ظهوری) فوت شدند ، عبدالنبی در
میخانه : ۲۶۹ و براون : ۴ : ۲۵۳ و شفق : ۳۷۳ ، سال رحلتش :
۱۰۲۴ هـ (۱۶۱۵ م) نوشته اند ، دهخدا : (ظ) : ۲۴ سال رحلتش ۱۰۲۶ هـ
نوشته است - ۲ - میخانه : ۳۰۹ 'مشک بوی' - ۳ - میخانه : ۳۱۰
'مهتاب بی زد' .

باب العین

عنصری^۱ : در عهد سلطان محمود سبکتگین بود ، قصیده^۲ طولانی دارد که جمیع حروب و فتوح سلطان دران مندرج ساخته^۳ - این رباعی اوراست :

بگرفت سرزاف تو رنگ از دل تو بزدود وفا و مهر زنگ از دل تو
تا کم نشود کبر پلنگ از دل تو موم از دل من بر بود و سنگ از دل تو

عہاد فقیہ^۴ کرمانی : وی شیخ خانقاه دار بوده ، شعر خود را بر همه واردان خانقاه میخوانده است ، و استدعای اصلاح میکرده و ازینجا میگویند که شعر وی [مال] اهالی کرمانست و ویرا نخلبند شعراء میگویند -

عراقی^۵ : در علوم نقلی و عقلی سر آمد اقران شده ، در یکی از مدارس همدان مدرس اشتغال داشت - ناگه سلطان عشق بر مملکت خاطرش امتیلاء یافته ، بقلندر پسر مبتلا شد و از خانمان بر کنده ، همراه او بهندوستان افتاده و در ملتان بصحبت شیخ بهاءالدین زکریا قدس سره^۶ رسیده ، رسید بآنچه رسید و بعد از فوت از ملتان برآیده و بطواف حرمین شریفین مشرف شده ، عزیمت دیار روم نمود و در قولیه از خدمت شیخ صدرالدین^۷ فصوص الحکم سماع نموده 'المعات' را تصنیف

۱ - برایش رک به تاریخ بیہقی ۳۸۶ و مقدمه^۸ دیوان عنصری از یحیی قریب ، تعلیقات لباب الالباب ۶۵۷ ، مجالس النقایس ۳۴۱ ، صفا ۱ : ۵۵۹ - ۵۶۷ ، براون ۲ : ۱۲۰ ، سخن و سنخوران ۱ : ۹۸ - ۱۰۸ - ۲ - مطلع این قصیده اینست :

ایا شنیده هنرهای خسروان بخیر بیاز خسرو مشرق عیان بین تو هنر
برای این قصیده رک به دیوان عنصری : ۷۸ تا ۸۶ ، ۳ - برای آثار و سبک عہاد و زندگانش رک به حواشی آشکده : ۲ : ۶۲۴ تا ۶۳۴ و در آخر تفصیل مآخذ برای عہاد هم نوشته شده و نیز به رساله^۹ دکتری در احوال و آثار عہاد فقیہ از دکتر ناظر زاده کرمانی - ۴ - برای احوالش و منابع رک به آردو دائرۃ معارف اسلامیہ ۱۳ : ۴۴ - ۴۷ - ۵ - خلیفہ^{۱۰} ابن عربی بود ، میخانہ : ۳۶ (حواشی) -

نموده^۱، در سنه [۵۶۸۸] داعی حق را لبیک اجابت گفته، در صالحه دمشق^۲ در تفای
مرقد شیخ محی الدین عربی مدفون گردید. از طبع واردات والای اوست :

بطواف کعبه رفتم بجرم رهم ندادند
که برون در چه کردی که درون خانه آئی
در دیر را زدم^۳ من ز درون ندا برآمد
که بیا بیا عراقی تو ز خاصگان^۴ مائی

عسجدی^۵ : وی از مرو است و از مداحان^۶ سلطان محمود غزنوی بود. در

۱ 'شیخ فخرالدین عراقی تمامت اقصای روم را طواف کرد، تا بخدمت خلاصه'
اولیا شیخ صدرالدین قونیوی قدس الله سره رسید، جماعتی در خدمت شیخ
فصوص بحث می کردند و شیخ فخرالدین استماع میکرد و شیخ عراقی
در اثنای که فصوص می شنید، لمعات را می نوشت، چون تمام بنوشت بر
شیخ عرض کرد، او تمام بخواند پس به بوسید و بر دیده نهاد و گفت : 'ای
فخرالدین عراقی سر سخن مردان آشکار کردی و لمعات بحقیقت لب فصوص
است' میخانه : ۳۶ - ۲ - یک دوکمه^۷ افتاده است درین محل در متن^۸ - مؤلفین
نشر عشق : ۳۳۲ الف و حبیب السیر : ۲ : ۳ : ۴.۳ تاریخ رحلتش ششم ذی
قعدة سنه ششصد و هشتاد و هشت نوشته اند، اما در سایر تذکرها بجای ششم ذی
قعدة 'هشم ذی قعدة' نوشته شده، مدت زندگانش : ۵۶۱۰ - ۶۸۸/۱۲۱۳
۱۲۸۹ م گنج سخن ۲ : ۱۴۸ - ۳ - 'قبر او پهلوی حضرت محی الدین بن عربی
است، چنانچه این درویش در صالحیه دمشق که محله^۹ او مشهور است،
بزیارت این بزرگان مشرف گشته ام و قبر شیخ اوحدالدین کرمانی نیز همدران
بقعه است' میخانه : ۴۷ (حواشی بحواله جالی) نیز رک به نفعات الانس :
۵۴۵ حبیب السیر ۲ : ۳ : ۴.۳ ، تذکرة الشعراء : ۲۳۹ - ۴ - در
مرآة العالم 'میزدم من' نوشته شده، تصحیح از روی کلیات عراقی کرده شده،
۵ - در جمیع نسخها 'تو خاص ازان مائی' نوشته شده، تصحیح از روی
کلیات کرده شده، ۶ - در لباب الالباب : ۲۸۴ و مجمع الفصحاء : ۱ : ۳۴
اسمش 'ابو نظر عبدالعزیز بن منصور العسجدی السروزی' برای شرح زندگانش
و دیگر منابع رک به آشکوه : ۲ : ۶۵۷ تا ۶۵۹ (حواشی) و لباب الالباب :
۲ : ۶۷۴ (تعلیقات) و مقدمه دیوان عسجدی به تصحیح طاعری شهاب شفق :
۶۳ - ۶۴ ، صفا : ۱ : ۵۷۷ تا ۵۸۰ ، ۷۰ - پی : 'مداحان'

وصف خریزه گوید ،

آن زبرجد رنگ مشکین^۲ بوی و طعمش طعم شهید
رنگ دیبا^۳ دارد او بوی^۴ چو بوی^۵ عود^۶ خام
چون ببری^۷ میشود هر یک ازان ده ماه نو
ور نه بری ، باشد اندر^۸ ذات خود ماه تمام

دادی^۹ دادم تو عشوه و من بتو دل کردی کردم تو جور و من جمله تحمل
بردی بردم تو دل زمن ، من ز تو غم هستی هستم تو شاد و من خوار و خجل
عبید زاکنی^{۱۰} : باوجود فضل و کمال به هزل و مطایبه سایل بود ، مشاعره و
مطایبه^{۱۱} او با سلمان ساوجی مشهور است^{۱۲} ، گویند بنام شاه ابواسحق^{۱۳} نسخه در علم
معانی^{۱۴} و بیان تصنیف نموده است در وقتیکه بسلطان گزرا نید ، مسخره ای آمد و شاه
کتاب را گذاشته ، متوجه^{۱۵} آن مجموعه^{۱۶} هزل گردید . عبید در آن حالت این
رباعی گفته بسمع حاضران رسانید :

در عام و هنر مشو چون من صاحب فن تا نزد عزیزان نشوی خوار چو من
خواهی که شوی قابل^{۱۷} ارباب زمن کنگ^{۱۸} آور و کنگری کن و کنگرزن^{۱۹}

عبید از آنوقت بهزل پرداخت و مشهور آفاق شد .

- ۱ - نسخه اصل 'ای' کلمه 'آن' از عوفی : ۲۸۷ گرفته شده ، ۲ - نسخه اصل 'مشکی' تصحیح از عوفی کرده شده ، ۳ - پی : 'دنیا' - ۴ - پی : 'وبوی' - ۵ - پی : 'بوی' بجای چوبوی - ۶ - عوفی : 'بوی قاری عود خام' - ۷ - عوفی : 'چون تو ببری شود پر یک' - ۸ - عوفی : 'باشد او در ذات خود' - ۹ - اشعار ذیل فقط در نسخه اصل - ۱۰ - برای شرح زندگانش رک به 'از سعدی تاجاسی' : ۲۶۳ تا ۲۶۷ - ۱۱ پی 'مطایبه' - برای تفصیل مطایبه با سلمان رک به 'از سعدی تا جاسی' : ۲۶۳ تا ۲۶۴ ، ۱۲ - شیخ ابواسحق اینجو (۷۴۳ - ۷۵۸ هـ) - ۱۳ - برای شرح آثارش رک به از سعدی تا جاسی : ۲۶۷ - ۲۷۰ - ۱۴ - 'شوی پسند ارباب زمن' از سعدی تاجاسی : ۲۶۵
- ۱۵ کنگ : (بکسر کاف یا بکسر کاف و نون) بنخیل نخسیس و بفتح کاف و سکون نون و کاف بمعنی بال مرغ و شاخه درخت و بکسر کاف بمعنی امرد قوی جثه و بی حیا نیز گفته شده (فرهنگ عمید) - ۱۶ - کنگر بضم کاف عربی و کسر کاف فارسی که بدریوزه بدر خانه مردم رود و صدائی مکروه برآورد تا ←

عبدی، ابر قوهی : اهاجی او از اشعارش با رتبه تر است ، برای میرزا کافی
که از اعظم خراسان بود ، گفته :

میخواستم که بینم تا چون کسی است کافی
کبی دو چار من شد چون بر درش رسیدم^۲
دل گفت باش عبدی شاید [کد] بینی او را
گفتم چه بینم او را ، کافیت اینکه دیدم

تصیده ای دارد که در هر بیتش ، شپش و چغد و لکک و مگس لازم گرفته :
گوش کن^۳ همچون شپش ، طوری که در این روزگار
لکک و چغد و مگس دارند از وی تنگ و عار
ای سیه رو چون مگس وی کشتی همچون شپش
دور از دولت چو چغد ای لکک نکبت شعاع
چغد رویت ، خال پیشانی شپش ، جشان مگس
خود بگو چون گشته اند این هر سه بر لکک سوار
در هجو خود گفته :

عبدی تو شب های زمستان مانی زیرا که درازی و سبایی تو خنک
عارفی هروی : وی صاحب کتاب مقاله گوی و چوگون و آن نظمی

← صاحب خانه ناچار برای رفع زحمت او بوی وجهی داده او را منصرف
سازد و کنگر بکسر کف عربی و کسر کاف فارسی یک نوع آلت موسیقی
است که در هندوستان سازند (حکمت) کنگر (بضم اول و سوم) گدای
سمج - کسی که با پر روئی و بی شرمی گدای کند - بمعنی بوم و چغد هم
گفته شده (فرهنگ عمید) -

۱ نیز رک به هفت اندم : ۱ : ۱۹۴ ، سفینه خوشگو : ۲۷ ب ، مجمع النقایس :
۵۸۹ ، منتخب الاشعار : ۱۰۰ ب و نشتر عشق : ۳۶۲ ب ابرقو و ابر قوه
و ابرقویه نام خرّه از بزد - این کلمه معرب بر کوه ست یعنی ناحیه کوه
یا بالای کوه - لغت نامه دهخدا : (آ) : ۳۶۹ - ۲ - کبی براه دیدم
چون بر درش رسیدم ، سفینه خوشگو : ۴۷ ب - ۳ - در جمیع نسخه ها کن که
نوشته شده 'که' زاید است ، تصحیح قیاسی - ۴ - بی : سازی هروی - نیز رک
به 'تاریخچه ادبیات' در سالنامه پارس ۱۳۶۵ ق ۱۳۲۵ ش : ۳۴ ، از سعدی
تاجاسی : ۵۵۰ - ۵۵۱ ، تذکرة الشعراء : ۴۹۶ و مجمع النقایس : ۵۷۵ - ۲

سر آمد ویست^۱ و این چند بیت از آن کتاب است :

هر بار که در عرق شدی غرق بهاران بودی و در میان برق
بگریخته^۲ آذر از سم آویخته صر صر از دم او
هر پی^۳ که دوید در بر گوی گردیده ز سرعتش سر گوی
آن لحظه که در نبرد رفته صد بار صبا بگرد رفته
از کوه چو سیل در گذشته وز بحر چو باد بر گذشته
عاملی^۴ کور شیرازی : در هنر لطیفه گوئی [برگ ۴۸۸ ب] قرین نداشت .
و تنیکه غزالی شاعر بشیراز رفت غزلی طرح شده بود و بسبب درد دندان از غزالی
تاخیری واقع شد . عاملی برای او گفته :

غزالی این سخن پرداز کاندرا شاعری خود را
چنان داند که شاگرداند خاقانی و حسانش
بشیراز آمده و وقتی که شعری در میان افتاد
ز بهر امتحان تکلیف فرمودند بهارانش
بهانه درد دندان کرد و درمان باشدش کردن
اگر خواهد که گوید شعر باید کند دندانانش

عشتی^۵ خان : از پیرزاده‌های ترک بود ، در عهد اکبر بادشاه به هندوستان
آمده بر مدارج دولت و اقبال صعود نموده و بخدمت میر بخشیشگری امتیاز

۱ - 'مهمترین اثر معروف او منظومه' صوفیانه و تمثیلی اوست که بدرستی آنرا
حال نامه نامیده است و غالباً در السنه و اقواء بمناسبت موضوع آن بمثنوی
'گو و چوگان' معروف است و آنرا در سال ۸۴۲ هـ (۱۴۳۸ م) در مدت دو
هفته تالیف کرده و در حواشی نوشته شده که مثنوی حال نامه عارفی
در لندن بسال ۱۹۳۱ م بسعی و اهتمام گوین میاز بچاپ رسیده است -
از سعدی تاجاسی : ۵۵۰ - ۵۵۱ - ۲ - پی : 'نگریخته' - ۳ - پی : 'بی'
۴ - 'مولانا عاملی از داراب خرد محله اصطخر و از سخنوران نامدار صاحب
فخر است ، بهند نیامده ، گویند معزول البصر بوده ، در عالم هزل و لطیفه
گوئی خیلی پرکار آورده اند' سفینه خوشگو : ۲۰۴ ب - ۵ - نسخه اصل :
'بشیراز آورد وقتی' تصحیح از آ - ۶ - بیز رک به بدایونی : ۲۷۷ - ۲۷۹ -
مؤلف مرآة العالم از همین کتاب گرفته است ، و نشتر عشق ۳۶۶
الف و ب

داشت ، ازوست :

غنچه از شوق لب در صبحدم خندان نبود بلکه بھر دیدن روی تو چشم دل کشود
ہوقت خط نوشتن میکنم از گریہ تر کاغذ ز رشک آنکہ بنویسد قام نام تو بر کاغذ

عرفی شیرازی^۱ : آن عندلیب گاشن سخن طرازی در زمان اکبر بادشاہ
بیوستان سرای ہندوستان آمدہ غزل سرائی میکرد و با شیخ فیضی ابن شیخ مبارک
مشاعرہ و مطایبہ داشت ۔ گویند فیضی با سگان بسیار میل داشت ، نوبتی عرفی را
کہ گذر بمنزلش افتاد ، چند سگان^۲ گرد و پیش آن شیر بیشہ^۳ طبع آزمائی دید و
پرسید کہ مخدوم زادہ ما چه نام دارند ، فیضی گفت عرفی ، او گفت مبارک باشد^۴ و
مداح حکیم ابوالفتح و عبدالرحیم خانخازان بود و در مرض موت کہ سنہ نہ صد
و نود بود قصیدہای گفته و دران آرزوی رفتن نجف سعلی کرده کہ مطلعش اینست :
جہان بگشتم و دردا بپیچ شهر و دیار نیافتم کہ فروشنده بخت در بازار
و در آخر قصیدہ^۵ گفتہ :

کہ گر شود رہ کوی تو جملہ نشتر خیز کنم بمردمک دیدہ طی نشتر زار^۶
بکاوش مژہ از گور تا نجف بروم اگر بپزند بجاکم^۷ کنند ور بہ^۸ تنار^۹

چون بہ اساتذہ^{۱۰} متقدمین و متاخرین سیخنان^{۱۱} بی ادبانہ می گفت ، عرفی
جوان مرگ شدی^{۱۲} [۵۹۹۴] تاریخ^{۱۳} گفته اند ، بعد از فوتش میر صابر صفاهانی کہ
ذکرش در حرف صاد مذکور شدہ ، استخوانهای او را روانہ نجف سعلی نمود و از
اتفاقات این مصرعہ تاریخ شدہ :

'بکاوش مژہ از عند تا [۵۱۰۲۷] نجف آمد'

- ۱ برای بیشتر شرح زندگانش رک بہ بدایرنی : ۳ : ۲۸۵ تا ۲۸۷ ، مآثر رحیمی
- ۲ : ۳ : ۲۹۳ تا ۳۵۴ ، بلاخمن : ۶۳۹ تا ۶۴۱ ، طبقات اکبری : ۲ :
- ۳ ۷۱۹ تا ۷۲۰ ، آئین اکبری (نواکشور) : ۱ : ۳۰۵ ، میخانہ : ۱۷۵ - ۱۸۵
- منینہ^۴ خوشگو : ۶۱ ب ، مرآةالخیال : ۵۶ ب ، ہفت اقلیم : ۱ : ۲۸۷ -
- ۲۹۸ آثار و سبک عرفی شیرازی از دکتر عابد علی خان دانشگاہ کراچی -
- شعر و شاعری عرفی ، و براون : ۴ : ۲۴۱ - ۲۴۸ - ۲ - پی : 'مکان' - ۳ -
- در جمیع نسخہها 'مبارک باد شد' ، تصحیح از بدایرنی : ۳ - ۲۸۵ - ۴ -
- آ : 'فروشد' - ۵ پی : 'قسمیہ' - ۶ پی : 'نشتر را' - ۷ - میخانہ : ۱۸۱
- 'میرانیم' - ۸ - پی : 'در' میخانہ : 'و گر' - ۹ - پی : 'نثار' - ۱۰ :
- آ و پی 'کلمات' - ۱۱ - 'در سہ شوال منہ نہصد و نود و نہ موافق اعداد ←

حکیم حاذق را اعتقاد آنست که عرفی غزل^۱ به از قصیده میگفت ، چنانچه گفته اند :

عرفی ما در غزل استاد بود شهر خراب و ده آباد بود
عتابی^۲ : میدهد نام نجفی در دکن اعتبار تمام داشت ، آخر باکبر آباد آسید ،
بیقیدانه میگذرانید و در عربی و فارسی و خط و انشایی نظیر وقت بود ، ازوست :

درگلخن هوس دل فرزانه سوختم قندیل کعبه بر در میخانه سوختم
شب زلف تو بجمعیته^۳ دلها خوش باد که ز کویت من آزرده پریشان رفتم

عبدالنبی^۴ فخرالزمانی : از قزوین است . در آغاز بهار جوانی ، هوای گلگشت هندوستان جنت نشان در سرش افتاده از وطن برآمده و بمقصد رسیده ، بسبب قرابتی که با نظام الدین احمد مؤلف طبقات اکبری داشت ، یکچند با او میبود و در قصه خوانی و نکته دانی عدیل نداشت ، 'نوادر حکایات' و 'میخانه' از تالیفات اوست ، از ساقی نامه اش این چند بیت مرقوم میگردد :

← عبارت 'استادالبشر' (۵۹۹۹) در عمر سی و شش سالگی بدارالسلطنت لاهور بمرض اسهال وداع عالم فانی نمود و بمقبره میر حبیب الله نگاهداشته شد ، سفینه^۵ خوشگو : ۶۱ - ب ، میخانه : ۱۷۸ - مدت زندگانش ۹۶۳-۵۹۹۹ - گنج سخن : ۴ : ۴۳ - نیز رک به آردو دائره معارف اسلامیة : ۱۳ : ۲۶۶-۲۶۹ -

۱ این بحث طولانی است - برای تفصیل این رک به - - شعرالعجم : ۳ : ۷۳ آثار و سبک عرفی شیرازی : ۱۵ - ۲ - نیز رک به بدایونی : ۳ : ۲۷۵ بلاخن : ۶۵۸ هفت اقلیم : ۱ : ۱۳۳ - ۱۳۸ ، سفینه خوشگو : ۷۴ ب ، مجمع النفایس : ۵۹۱ مخزن الغرایب : ۲۲۷ الف - ۳ - بدایونی : ۳ : ۲۷۶ 'شب زلف تو ز جمعیت دلها خوش کرد' ، در مخزن الغرایب هم همین طور نوشته شده ، - ۴ - برای بیشتر شرح زندگانش و آثار و توالیف او رک به مقدمه میخانه و آن شرح که خود عبدالنبی در اواخر میخانه : ص ۴۹۸ تا ۵۱۰ داده است - ۵ - عبدالنبی خود راجع به آثار خود : ۵۰۷ مینویسد 'سه تالیف نمود ، یکی بجهت خواندن قصه حمزه و آداب آن قصه تا قصه خوانان را دستوری باشد و نام آن دستورالفصحاء قراردهد - ثانی بعضی از حکایات شیرین و نقلهای رنگین مرتب سازد و آن را به نوادرالحکایات یا بحرالنوادر موسوم ←

شرابی! چو خون دل عاشقان ز چشم صراحی همیشه روان
 برنگ خسزان و بوی بهار ز تلخی بصد تندی خوی یار
 چو پروانه اش دیدی اندر ایام [رگ ۴۸۹ الف]
 نگشتی دگر گرد شمع و چراغ
 سرت کردم ای ساقی دلستان برغم فلک شو بمن مهربان
 علی^۳: نامش ناصر علی و موطنش لاهور است، بقناعت و وارستگی در
 مهرند میگذراند و در اشعار او استعارات بلند بسیار است - ازوست:

ندارد حیرت دل تاب حسن بی حجابش را
 که باشد صافی آئینه شبم آفتابش را
 نظرها غافل و عالم پر از کیفیت و حسنش
 بود حکم پری در شیشهها رنگ شرابش را
 بمحشر حرف بیصوتست فریاد شهیدانش
 میدادم که داد این سرمه چشم نیم خوابش را
 بشوخی پای او بوسیدن و قالب تهی کردن
 کدامی بی ادب تعلیم فرما شد رکابش را

← در داند. ثالث مولفات ساقی نامه‌های متقدمین و متاخرین را ترتیب داده با
 احوال ایشان بر بیاض برد و نام آن را میخانه گزارد، نسخهای از
 نوا در الحکایات (که در ۵۳. ۵۱ در احمد آباد تحریر شد) در موزه بریتانیه محفوظ
 است. رک به ریو: ۱۰۰۴ ب که مینویسد: از دیباچه آن کتاب که مصنف او
 را در ۱۰۴ نگاشته بود، ظاهر می شود که این کتاب پنج صحیفه داشت و هر
 صحیفه دوازده باب و هر باب دوازده حکایت، نسخه مذکور فقط صحیفه اول
 دارد اما فهرست صحیفه دوم نیز در آنجا درج است.

۱ در مرآة العالم 'شراب'، تصحیح از میخانه: ۵۱۱ - ۲ پی: 'بار - ۳ -
 برای شرح احوالش رک به کلمات الشعراء: ۷۴ (سرخوش دوست علی بود)،
 مرآت جهان نما: ۶۶۷ الف مرآة الخیال: ۳۵۲ - ۳۶۱، مجمع النقایس:
 ۶۲۹ (خان آرزو دوست پسرش میان علی عظیم بود)، ریاض الشعراء: ۲۰۰،
 سرو آزاد: ۱۲۹ - ۱۳۲ مخزن الغرایب: ۲۳۸ الف، خزانه عامره:
 ۳۳۰، ریاض العارفين: ۳۷۹ و مفتاح التواریخ: ۲۸۹ راجع به تاریخ
 رحلتش: 'ششم مبارک رمضان سنه یکهزار و یکصد و هشت در گذشت'
 کلمات الشعراء ۷۵ بیشتر تذکره نویسان برین تاریخ اتفاق دارند بجز
 ریاض العارفين و مرآة آفتاب نما که بالترتیب ۱۱۱۹ و ۱۱۲۰ نوشته اند.

بدین شوخی غزل گفتن علی از کس نمی آید
بایران میفرستم تا که میگوید جوابش را

عاصی^۱: موسوم بسید لطف الله الششتهر به بهوره کوکه زاده ، مشهور
عواطف حضرت شاهنشاهی است سلیقه^۲ نظم دارد و این چند بیت از طبع وقاد اوست :

از پی جاه خراب اینهمه نتوان بودن
چشم واکن که بخواب اینهمه نتوان بودن

نکنند لب بآب دریا تر هر که یک قطره آبرو دارد
بهر از کسهای فغفور نیست کاسه^۳ سر اگر چه سو دارد
سر را چو نثار ره جانان کردی دیگر همه ساقط است از گردن تو

عرشی^۲: دایره نشین سخن منجی و نکته طراز است ، شعرهای بلند دارد
در اسلام آباد عرف متھرا عزلت ورزیده ، چند شعر آبدار از قصیده که در ثنای
مؤلف کتاب گفته مرقوم میگردد :

طالب حق نکشد رنج ز آسیب زمان که بطوبی نرسد آفتی از باد خزان
هر که دستش تهی از اهل ستم خوفش نیست کاوش تیشه نباشد چو زری نیست بکان
بفقیری مروسامان بکرم باز دهد همت خان فلک رتبه بختاور خان
مگر از سایه^۴ لطف تو خجالت ناکست که ها گوشه گرفتست ز اطراف جهان
دل بد خواه تو از بسکه ز تیغ خون شد میتوان یافت بخاکش همه کن مرجان

عارف^۲ لاهوری : شعرش بنزاکت تام است و دیوانی ترتیب داده ، ازوست:
عارف احوال^۴ نم^۵ اما ازین جمع دو^۶ رو هر کرا یکبار می بینم مکرر میشود
زیر قدم خاک نشینان خرابیات فرشی نبود شسته تر از چادر میتاب
بر من از جور تو هر دم کار مشکل میشود کز تو هر سنگی که بر دل میزنم دل میشود

۱ مخزن الغرایب : ۲۴۲ الف 'در عهد عالمگیر بادشاه بود' - ۲ - لیز رک به
مجمع النفایس : ۶۴۵ ، نشتر عشق : ۳۶۴ الف و ب - در نشتر عشق و صبح
گلشن : ۲۷۶ سال رحلتش ۱۰۹۱ مسطور است - ۳ - برایش رک به کلمات الشعراء :
۸۱ مجمع النفایس : ۶۲۱ ، نشتر عشق : ۳۳۳ الف و نگارستان سخن : ۴۰۵۸
آ و پی : 'احوال' - ۵ - پی - 'نیستم' - ۶ - پی و آ : 'درو' -

عوی : موعود بسید کیوں فانیں جیدہ در فن شعر و نشانہ محبت
 سیدہ است ، بنا بر میلان طبعش بقدر خوبی گزین کبیر قدحت و نزوات و غر
 دار الخلافہ شامچون آباد منصر قسنگہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم مسجد و مسرمد
 و کتوہ کہ جامع اوراق حدت نموده ، در آئی دادہ صمد شندہ زندہ ،
 نصاید و غزیت شوق فر غام این نیرند گشت از آئینہ است ؛

شمارد ہایر چشم نصیب از آرمیدہ
 کہ از شوق وصال تحت ذریہ بر پریدہ
 مگر دزد خیل ہی بوست چون لب غر سر
 کہ رنگ خویش می بیند غر نہ از پریدہ
 بخون عوی شای خن بخندہ کہ از فیض
 کشی جہ می عشرت ہی غم چشیدہ
 برگ (۱۰۹ ب) شایر گر خان بخندہ
 زان شدہ نسک عودہ زہد مس

—:0:—

(در فرحہ : ۳۰۷ ب شرحش نوشته شد ، از مرثیہ بدہ بخوندہ ، ۳۰۷ ب نسخہ
 اس آرز مندینا تصحیح از فرحہ : ۳۰۷ ب ، ۳۰۷ ب ، ۳۰۷ ب ، ۳۰۷ ب ، ۳۰۷ ب ، ۳۰۷ ب ،
 زہی گزشتہ شدہ نسخہ اس : ۳۰۷ ب ، ۳۰۷ ب ، ۳۰۷ ب ، ۳۰۷ ب ، ۳۰۷ ب ، ۳۰۷ ب ،
 ۳۰۷ ب : شایر گری)

باب الغین

غضاری رازی : چون پدرش کاسه گر بود ، بنا بران ابن تخلص اختیار کرده ، قصیده در مدح سلطان محمود غزنوی نظم نموده بود و عنصری جواب آن گفته و بحضور سلطان در میان آن دو سخنندان مباحثات و مشاعرات فراوان شده ، غضاری بر عنصری غالب آمد - سلطان فرمود تا دیوان اشعار آبدار آن عنصر لطیف را بآب شستند - این دو بیت در صنعت اغراق ازان یگانه آفاق است :

صواب کرد که پیدا نکرد هر دو جهان یگانه ایزد دادار بی نظیر و هال
و گرنه هر دو به بخشیدی^۱ او بروز^۲ جزا^۳ امید بنده نماندی^۴ بایزد متعال

غیاثی^۵ : منصف [تخلص] مولدش اصفهانست در من بیست و سه سالگی
بهندوستان آمده صحبت آصفخان جعفر اختیار نمود ، بعد ازان با میرزا رستم^۶ صفوی
میبود تا آنکه جهان پدرود نمود ، صاحب دیوان است ، ازوست :

گل رخسار ترا لیلی گل مجنونست سرو در پیش قدت مصرع ناموزونست
این چند بیت از ماقی نامه آن سرمست باده معانیست :

بیا قبا کم از می خوشگوار زمین را بوشتی زمانرا بهار
ازان می که نامش کم چون بیان سخن مست آید برون از دهان
ازان می که تا روی او دیده ام نگه مست گردیده در دیده ام
وفاتش سنه یکهزار و نوزده در برهانپور واقع شد -

- ۱ - پی : 'غضاری' برای بیشتر شرحش رک به لباب الالباب : ۲۹۱ ، ۶۷۸ - ۶۷۹ ،
- تذکرة الشعراء ۳۹ مجمع النفايس : ۶۴۹ ، مرآة الخيال : ۲۹ سخن و سخنوران :
- ۱ : ۱۰۸ تا ۱۱۱ ، صفا ۱ : ۵۷۰ - ۵۷۵ ، لغت نامه (غز) : ۲۴۳ -
- ۲ - در جمع نسخه ها 'بخشیدی' تصحیح از تذکرة الشعراء بصورت
به بخشیدی - ۳ - آ : 'بردر' ، ۴ - آ : 'سخا' ، تذکرة الشعراء و
مجمع النفايس : 'عطاء' - ۵ - تذکرة الشعراء : 'نبودی' - ۶ - نیز رک به
میخانه : ۲۱۶ و سفینه خوشگو : ۸۰ ب - ۷ - برای تفصیل 'غیاثا با
میرزا رستم' رک به میخانه : ۲۱۶ - ۲۱۷ -

غروری کاشانی : از ولایت بهندوستان آمده ، با عبدالرحیم خانخانان میبود -
ساقی نامه " رنگین بنامش گفته - این چند بیت از آنجا است :

ز فیض هوا آنچنان شد بهار که بر صحنه گان گل آرد بیار
شده سبز چون خط روی بتان ز فیض هوا مغز در استخوان
تسیرا بحدی رسیده کمال که شد در دهن سبز لفظ نهال

غزالی * مشهدی : به سببی که یکی از ان الحاد و بیقیدی بود میخواستند
بکشند ، از ایران فرار نموده ، چون بدارالامان هندوستان آمده ، خانزمان که برخی
از احوال او درین جریده مفیده مثبت گردیده ، از جونپور هزار روپیه خرج راه
باو فرستاد ، این قطعه لطیفه آمیز نوشت :

ای غزالی بحق شاه نجف که سوی بندگان بیچون آی
چونکه بیقدر بوده ای آنجا سر خود را بگیر و بیرون آی

و آن سخندان چند سال با خانزمان گذرانیده ، بعد از ان خود را به اکبر
بادشاه رسانیده از مقربان بارگاه منطنت گردید و خطاب ماک الشعرائی یافت ،
اسرار المکتوم^۲ و رشحات الحیات^۳ از مصنفات اوست ، گویند بعد از وفات

- ۱ - نیز رک به مآثر رحیمی : ۳ : ۱۱۳۳ ، میخانه : ۴۵ ، مقالات الشعراء :
۴۶۵ ، سفینه خوشگو : ۱۸۷ ب ، مجمع النفایس : ۶۵۲ ، مخزن الغرایب :
۲۴۴ ب و منتخب الاشعار : ۱۰۳ الف - ۲ - برای ساقی نامه و قصایدش
رک به مآثر رحیمی : ۱۱۳۵ - ۱۱۶۸ و میخانه : ۴۵۱ - ۴۵۶ -
۳ - نسخه اصل 'بهار' تصحیح از میخانه : ۴۵۳ - ۴ - میخانه : 'طریرا'
۵ - نیز رک به بدایونی ۳ : ۱۷۰ ، طبقات : ۳۹۶ ، سفینه خوشگو : ۴۷ ب
آشکده : ۲ : ۴۷۱ ، نشتر عشق : ۳۹۲ ب و ریاض العارفین : ۱۹۶ -
۶ - چون علی قلی خان زمان کشته شد او در ۸۹۷۴ در ملازمت اکبر بادشاه
آمد . ریو ۲ : ۶۶۱ ب - ۷ - برای شرح این کتاب رک به ریو : ۳ :
۲۳۱ و ۷۲۴ تا ۷۲۶ - ۸ - برای شرح این کتاب رک به ریو : ۲ :
۲۳۱ علاوه ازین تصنیفات دیگر هم دارد که تذکره نویسان ذکر آنها
نموده اند رک به نشتر عشق : سفینه خوشگو و مجمع النفایس برای مرآة الکائیت
رک به ایته ۳۵۸ برای مثنوی نقش بدیع رک به ریو : ۶۶۲ الف و ب ، و
فهرست کتابخانه بودلین ۲ : ۶۵۵ و برای دیوانش رک به ریو : ۲ : ۶۶۱ ب -

بیست' لک روپہ نقد ازو بر آمد و سایر اجناس را برین قیاس باید کرد ، از اشعار اوست :

ای صبا آن طره^۱ را بر عارض زیباش نہ
 آنچه بی رخصت زجا برداشتی بر جاش نہ
 چرخ فانوس خیال و عالمی حیران درو
 مردمان چون صورت فانوس سرگردان درو

در قصیده سیاق۲ الاعداد^۳ از یک تا صد نوشته و این مطلع ازوست :

بیک سخن ز دو لعلت سه فیض یافت مسیحا^۴
 حیات باقی و نطق^۵ فصیح و نشأ۶ احیا

تاریخ رحلتش را شیخ فیضی چنان یافته :

عقل تاریخ وفاتش^۷ بدو طور سنہ نهصد و هشتاد نوشت

مدفنش خاک پاک سرکنج است^۸ .

مرزا غازی^۹ ترخان تبتی : در ابتدای سلطنت جنت مکانی جهانگیر بادشاہ

- ۱ - در جمیع نسخہ ہا 'بہ' بیست لکہ 'نوشته شده' ، 'بہ' زاید است - تصحیح قیاسی - ۲ - 'زلف' آتشکده : ۲ : ۴۷۲ - ۳ - در نسخہ اصل و آ 'سیاق العدد' نوشته شده - ۴ - آ : 'بہ' یک سخن زده و لعلت بہ فیض یافت مسیحا - ۵ - آ : 'تعلق' ۶ - در بعضی تذکرہ ہا سال رحلتش ۵۹۷ داده شده و بیشتر از تذکرہ نویسندگان ۵۱۰۸۰ نوشته اند - مثلاً در مجمع النفایس بحوالہ^{۱۰} قاسم گاہی سال رحلتش ۵۹۷ و در مجمع الفصحاء : ۲ : ۲۵ ہم ۵۹۷ نوشته شده و در ریاض العارفین : ۱۹۶ ، ۵۹۵۷ نوشته شده و در بدایونی : ۳ : ۱۷۰ ، بلاخمن : ۶۳۸ و طبقات اکبری (ترجمہ انگلیسی) ۲ : ۷۱۴ ، ۵۹۸۰ مسطور است - ۷ - بدایونی : 'و' (بہ) بندگان بادشاہی حکم فرمودند تا اورا در سرکنج کہ مقبرہ^{۱۱} مشایخ کبار و سلاطین سالفہ است دفن کردند - مؤلف مرآة العالم ترجمہ غزالی از بدایونی با یک کمی تغییر گرفتہ است - ۸ - میرزا غازی بیگ پسر میرزا جانی بیگ ترخان است ، حاکم تہتہ ، چون میرزا در رکاب بادشاہی در برہانپور زندگی سپرد ، عرش آشیانی غایبانہ میرزای غازی را مشمول عواطف داشته ، آن ولایت را بدو باز گذاشتند - - - چون نوبت سریر آرائی ہندوستان بچفت مکانی رسید ←

حکومت قندهار داشت و بصحبت ارباب سخن مشغوف بود و ملا مرشد یزد جردی و ملا اسد قصه خوان و طالب آملی و میر نعمت الله و علی از جمله [برگ ۴۹۰ الف] ندمای او بودند و از خوان افضال او فیض می ربودند و او در نظم اشعار دستگامی داشت و در نغمه شناختن بی نظیر بود، ملا مرشد برای او گفته :

← - - - صوبه ملتان هم ضمیمه گشته بخطاب فرزندی و منصب هفت هزاری بلند رتبه گردید . . . میرزا غازی بیگ بسیار مستعد و بصحبت اهل سخن مشغوف بود ، خود هم شعر می گفت ، مآثر الامراء : ۳ : ۴۵۳ برای بیشتر شرح زندگانش رک به بلاخمن : ۳۶ - ۳۶۰ توزک جهانگیری (اردو) : ۱ : ۲۲۸ - ۲۳۰ و باسداد اشاریه میخانه : ۲۲۸ - ۲۳۴ ، مقالات الشعراء : ۸۲۸ - ۸۳۷ ، سرو آزاد : ۴۰ و مجمع الفصحاء : ۱ : ۶۲ تذکره نصر آبادی : ۶۰ -

۱ - 'اسد خلف الصدق ملا حیدر قصه خوان است ، در شاهنامه خوانی عدیم المثال بود ، در عهد جهانگیری بهند افتاد و بختاب محظوظ خانی پایه اعتبار فزود ، نشر عشق : ۲۷ الف غالباً این ملا اسد ، ملا عبدالرشید قصه خوان است که وطنش بندر لاهری (مند) بود و صاحب تاریخ طاعری نوشته است که 'ملا رشیدی در آنوقت از لاهوری بندر در شهر تهته عبور داشت و بموجب قصه خوانی در نظر ایشان (میرزا غازی) گذشت . . . در اندک زمانی صاحب سامان شد در ۱۰۲۶ در گذشت ، مقالات الشعراء : ۸۲۹ (حواشی) - ۲ - در جمیع نسخ مرآة العالم 'واصلی' تصحیح از میخانه : ۴۳۹ و مقالات الشعراء : ۸۳۱ - مؤلف کتاب میخانه و مسود این ابیات مستانه شش ماه با وصلی در هندوستان هم سفر بود ، پاره از احوال او تحقیق نموده ، درین تالیف بر بیاض برد - پوشیده نماند که آن مجموعه سخنوری از مادات طباطبائی شیراز است نام وصلی میر نعمت الله است - در آن وقت که مولانا مرشد پروجردی به شیراز آمد و در آنجا نشوونما یافت ، میر نعمت الله شاگردی او اختیار کرد . . . بعضی از اشعار او خالی از رتبه نیست ، تا آن وقت که این ضعیف او را دید قریب بچهار هزار بیت از قصیده و غزل و مشری متفرقه داشت ، فاماً دیوان ترتیب نداده بود ، وقتی که استادش از فارس به هند آمد . . . او را طلبید . . . میرزای مذکور التفات بسیار به وصلی کرد . . . الحال که سنه ثمان و عشرين و الف است ←

گر نغمه سازت بسکون می آید رمزیست بگویمت که چون می آید
از بسکه بگرد زخمه ات میگردد پیچیده ز طنبور برون می آید

و دیوان میرزا از پنجهزار بیت زیاده است - وقاری تخلص میکرد ، گویند در قندهار شاعری وقاری تخلص بود ، میرزا غازی بمبلغ یکهزار روپیه این تخلص را ازو خریده [الف] و خلعت و اسپ ضمیمه آن گردانیده و آن نهال جویبار کامرانی در نوبهار زندگی که سنین عمرش به بیست و پنج رسیده بود - به تندباد اجل از پا در آمد ، این چند بیت از ساقی^۱ نامه اوست :

بباغ ارفند^۲ عکسی^۳ از روی یار بود نوک هر خار رشک بهار
بآب ار بشوید دو زلف سیاه بتأثیر منبل شود هر گیاه
و گرسوی میخانه تازان^۴ شود می از چادر همیشه عریان شود
ازان می که گر ریزیش در ایاغ ایاغ^۵ فروزان شود چون چراغ
غزنوی^۶ : تخلص خان کلان برادر خان اعظم^۷ کوکلتاش که از امرای

- ← دیگر خبری از احوال آن فرهنگ دانش و نکته پروری باین ضعیف نرسیده ،
میخانه : ۴۳۹ - ۴۴۴ نیز رک به مقالات الشعراء : ۸۳۱ -
۱ - برای بیشتر تفصیل رک به میخانه : ۲۲۹ و مقالات الشعراء : ۸۳۶ - در
میخانه ، مقالات الشعراء ، نشتر عشق و سرو آزاد سال رحلتش ۵۱۰۲۱ نوشته
شده ، جهانگیر را خبر رحلتش در ماه اردیبهشت ۵۱۰۲۳ رسید - توزک
جهانگیری (اردو) ۱ : ۴۲۶ - برای تفصیل کشته شدن او رک به
مقالات الشعراء : ۸۳۴ - ۲ - برای ساقی نامه^۸ او رک به میخانه : ۲۳۰ تا
۲۳۴ - ۳ - نسخه اصل 'قند' تصحیح از میخانه - ۴ - پی : 'عکسی روی' -
۵ - در نسخه پی و مقالات الشعراء : ۸۳۶ 'یاران' نوشته شده - ۶ - در
جمع نسخه ها 'ایاغش' نوشته شده تصحیح از مقالات الشعراء و میخانه کرده
شده - ۷ - میر مجد خان مشهور بخان کلان برادر بزرگ شمس الدین
مجد خان اتکه است - در شهادت و پردلی یگانه وقت بود ، بهمراهی
میرزا کامران و در رکاب جنت آشیانی کارهای نمایان کرد - در دور اکبری
مصدر خدمات عمده گردید - مدتها صاحب صوبه مملکت پنجاب بود - - - - - مرد
صاحب کمال بود ، بترکی و فارسی شعر می گفت ، دیوانی مرتب دارد
مشمول بر قصاید و غزلیات و در موسیقی نیز مهارت داشت - متأثرالامراء ۳ : ←

کبار اکبر بادشاه بود ، گویند مجاس او هیچگاه از فضلا و شعرا خالی نبوده ، دیوانی قرآیب داده ، اوراست :

برو ای غزنوی دم از سگان یار همدم زن

قناعت کن بنان خشک و استغنا بعالم زن

غریب^۱ : تخلص ملا معدالله است از فقرای باب الله بود و از صحبت اغنیاء

تنفر می نمود ، اکثر اشعارش در تصوف است - قصاید غرا دارد ، صاحب یک

نک و سی هزار بیت است ، این رباعی زاده طبع اوست :

دنیا که فرودگه گدا و شاه است خزانی و خیالی^۲ بدل آگاه است

این عمر چو رشته ایست در گردش چرخ چندانکه دراز میشود کوتاه است

شنائی^۴ : موسوم [به] میر عبدالوهاب برادر^۳ مظفر خان^۶ و والد اسد خان^۷

← ۲۱۱ - ۶۱۷ همه تذکره نویسندگان بر ۵۹۸۳ سال رحلتش اتفاق دارند

و نوشته اند که او در پتن در گذشت . برای بیشتر شرحش رک به بلا خمن

: ۲۳۸ - ۲۳۹ و بدایونی : ۳ : ۲۸۷ - ۲۸۸ ذخیره الخوانین ۱ : ۲۴۸ ،

نشر عشق : ۳۹۱ الف و ب و مخزن الغرایب ۲۴۲ ب - ۸ - مجد عزیز

کوکلتاش مقرب به خان اعظم بعد از فوت پدر باین خطاب عالی رسید - از

نواحی کابل متوطن است - والده^۵ مشار الیه دایه^۵ حضرت عرش آشیانی است

بوسینه^۵ آن مرحومه اتکه خیل چندان امتیلا نمود که زیاده از آن کسی در

درگاه مقدس از شان و شوکت و کثرت و جمعیت و مزید قرب و منزلت

دیگری به قرینه آنها نبوده ذخیره الخوانین ۱ : ۸۰ - ۹۹ در احمد

آباد سال نوزدهم سنه ۱۰۳۳ هـ باجل طبیعی در گذشت برای بیشتر شرح احوالش

رک به مآثر الامراء : ۱ : ۶۷۵ تا ۶۹۳ بلا خمن : ۳۴۳ - ۳۴۷ و بدایونی

: ۳ : ۲۸۰ - ۲۸۲ -

۱ - مؤلف فرحة : ۲۷۸ الف ترجمه اش نوشته است اما چیزی نیافزوده است

بر مرآة العالم - ۲ - پی : 'متنفر بود' - ۳ - در مرآة العالم 'خیال' تصدیح

از فرحة - ۴ - در مآثر الامراء : ۱ : ۱۴۰ و فرحة : ۳۷۸ الف و ب

اسدش عبدالوهاب و تخلص از عنایتی نوشته شده و در حواشی مآثر الامراء 'عنایتی'

هم مسطور است ، درین کتاب : ۱ : ۱۴۰ در ضمن شرح اسد خان معموری

نوشته شده که عبدالوهاب خان عنایتی تخلص برادر^۳ خرد مظفر خان معموری است

که در معین طرازی و عبارت سنجی سلیقه درست داشت و صاحب دیوان س - ←

معموریست ، دیوانی دارد ، اوراست:

ذوق جانبازی اگر اینست^۱ نخچیر ترا در میان جان الف سان جا کند تیر ترا
 فتم چون در ره^۲ او ، گریه شوید روی اسیدم کسی کافتاد بر خاک^۳ درش با آبرو خیزد
 غنی^۴ : آن عندلیب گلستان سخن سرانی در کشمیر جنت نظیر کہ منشاء
 وطن او بود ، غزل سرانی مینمود - درین فن طرز خاص اختیار دارد در سنہ ہزار
 و ہفتاد و ہفت از خارستان دنیا دل برکنده میل گگشت آباد عقبی نمود^۵ . و عزیزی
 تاریخ رحلتش بطریق تعمیہ گفتہ :

'افتاد بر زمین سخن از رفتن غنی' [۵۱۰۸۰] ، دیگری بہتر ازویافتہ :

ع : بی سخن داد سخن داد غنی [۵۱۰۷۸]

← در عہد جهانگیری ابتداء بخشی قندھار شد . پس ازان کہ سلطان داور
 بخش پسر خسرو باتالیقی خان اعظم کوکہ صاحب صوبہ گجرات گردید ،
 اورا ببخشگیری آن لایت برنواختند ، 'ہانجا ودیعت حیات سپرد' - ۵ - برادر
 خرد مظفر خان 'مآثر الامراء' - ۶ - 'مظفر خان میر عبدالرزاق معموری از
 سادات صحیح النسب معمور آباد است کہ موضعی است از نجف اشرف ،
 نیاگان او بہند آمدند ، در عہد عرش آشیانی جولانی عرصہ روزگار گشتہ ،
 بہ بخشگیری سپاہ بنگالہ تعین گشت ، پس از سریر آرائی جهانگیر بادشاہ
 بخطاب مظفر خان نامور شد . در عہد شاہجہانی او در دارالخلافہ منزوی
 گشت و ہانجا در گذشت ، 'مآثر الامراء' ۳ : ۳۷۶ - ۳۷۹ - ۷ - اسد خان
 سپاہی دوست بود و چون سلطان پرویز باتالیقی مہابت خان بتعاقب
 شاہزادہ ولیعہد رخصت یافت ، او ہم در سلک کمکیان منتظم گشت ، بعد
 ازان از پیشگاہ خلافت و جهانبانی ببخشگیری دکن سر بلند گردید - - -
 در سال چہارم شاہجہانی : ۱۰۴۱ ہ در لاهور بساط ہستی در نوردید -
 'مآثر الامراء' ۱ : ۱۴۰ - ۱۴۲ -

۱ - پی : 'نیست' - ۲ - فرحہ : ۳۷۸ الف 'راہ' - ۳ - پی : با خاک -
 ۴ - نیز رک بہ مرآة جهان نما : ۶۶۸ ب کلمات الشعراء : ۸۳ ، مجمع النقایس :
 ۶۶۵ و تذکرہ نصر آبادی : ۴۴۵ - ۵ - مؤلفین نشتر عشق : ۳۹۵ الف ،
 سرو آزاد : ۱۰۳ ، مفتاح التواریخ : ۲۷۳ و لغت نامہ (غلیان) : ۳۴۴
 سال رحلتش ۵۱۰۷۹ نوشتہ اند و مؤلفین فرحہ : ۳۷۸ ب و گنج سخن :
 ۱۰۸ ، ۵۱۰۷۷ (م ۱۶۶۶) -

'وای غنی' [۱۰۷۷] و 'غنی بوده'، نیز یافته اند. از واردات طبع غنی است :
 آب بود معنی روشن غنی خوب اگر بسته شود گوهر است
 چه سان کنم دم بسمل بلند افغانرا بد' سرمد کرده سید قاب تیغ مژگانرا
 کوش غواص شنید از لب خاموش صدف دم نگهدار' کزین به گهری نتوان یافت

غافل مسمی به محمد اسماعیل^۳ : جوانی مستعد و خطوط نسخ و نستعلیق برتبه
 می نویسد، تدفیق حج دریافته، وضع صلاح و شکستگی حال، اصلاح و درستی
 بخش مال او گردیده، در زمره بندگان درگاه انتظام دارد و با راقم این نامرد^۴
 اقبال اخلاص مند، از واردات طبع [برگ . ۹۰ ب] آن غافل آگاه دل است :

مایه^۵ عیش دو عالم دل پر درد نداشت
 وز بد و نیک جهان یک نفس سرد نداشت
 از نشان قدم عشق جبین نازک تر
 آبروی رخ آئینه دلان گرد نداشت
 نسخه^۶ مردمی از خوی تو باید برداشت
 مایه^۷ بیخودی از بوی تو باید برداشت
 طعن^۸ غیر و جفاهای رقیب غم جان
 تا یکی از همه از روی تو باید برداشت

—:o:—

۱ - بی : 'از سرمد' . ۲ - در نسخه بی 'نکدا' نوشته شده ، درین میل این
 نسخه گرم خورده است . ۳ - ترجمه غافل مسمی به محمد اسماعیل فقط در
 نسخه اصل است .

باب الف

فردوسی^۱ طوسی : چون بمجنس سلطان محمود افتاد ، مقبول نظر شد و برا
گفت مجلس ما را فردوس ساختی ، ازین جهت فردوسی تخلص کرد - شاهنامه بر
جودت طبع او دلیلی ساطع و حجتی واضح است :
قیاس کار ز شاهنامه اش مگیر که نیست بزور بازوی او رستم مبهجستانی
یوسف^۲ زلیخا در بحر شاهنامه تصنیف نموده ، این بیت از آنجا است :
بدنبال چشمش یکی خال بود که چشم خودش هم بدنبال بود
و هم دران کتاب از تصنیف داستانهای شاهنامه معترف بگزاف خویش شده ،
این بیت نوشته :

که این داستانها دروغ^۳ است پاک دو صد زان نیرزد بیک مشت خاک
تاریخ فونش^۴ 'روح شاهنامه' یافته اند -

فغانی^۵ شیرازی : درویش فانی مشرب بود و آنصاحب معنی در صورت

۱ برای مآخذ شرحش رک به تعلیقات لباب الالباب : ۲۵۸ ، ۲۶۰ و حواشی
آتشکده آذر : ۴۷۵ - ۴۹۵ سخن و سخنوران : ۲۹ - ۹۸ ، 'فردوسی پر
چار مقالے' (بزیان آردو) حماسه سرای در ایران ص ۱۶۳ - ۳۲۴ ، لغت نامه
(فرازی) : ۱۵۰ باکاروان حله ص ۱۱ - ۲۵ حواشی و تعلیقات چهار مقاله :
۲۴۳ - ۲۴۴ ، ۲۴۶ شعرالعجم : ۱ : ۹۳ - ۱۷۳ ، تنقید شعرالعجم ۸۰ - ۱۴۳
و آردو دائره معارف اسلامیہ ۱۵ : ۲۳۵ - ۲۴۳ و صفا : ۱ : ۳۲۱ - ۴۵۸ ،
۲ - انتساب این کتاب بفردوسی صحت ندارد . رک به تاریخ ادبیات در
ایران (صفا) : ۴۹۳ - ۴۹۶ و 'فردوسی پر چار مقالے' ۱۸۰ - ۲۷۲ - ۳ -
هی : 'دروغیست پاک' - ۴ - این تاریخ فونش صحت ندارد زیرا وی در
۵۱۱ یا بآمد رحلت کرد - رک به منابع مزبور ، ۵ - 'و بهمان نزدیک
(در مشهد) در سنه نهصد و بیست و بقولی بیست و پنج و بقول بعضی
در سنه نهصد و پانزده درگذشت' نشر عشق : ۴۲۴ ب - ۴۲۸ ب مؤلفین
مرآة آفتاب نما ۱۶۳ الف ، تذکره حسینی : ۲۰۷ ب ، تحفه سامی : ۱۰۲
۱۰۳ ، شع انجمن : ۳۶۴ ، هفت اقلیم : ۲۶۵ - - - - - ←

قلندران میگنرانید۔ گویند در ابتدای حال شب اول ماه رمضان المبارک کہ در میگذرد می بستند، او با رندی همچو خود رفاقت کرده و هر یک یک ران گوشت بهمرسانیده، در میخانه پنهان میشدند و تا روز عید بهان اکتفا نموده، باده می پیمودند و آخرها از طریق میگساری انحراف جستہ، راه توبہ و انابت پیش گرفت۔ اوراست :

نسخہٴ سحر سامری کاغذ توتیا^۱ شود چون بکرشمہ مردهی لرگس سرمہسای را
تا میتوان، شکست دل دوستان مخواہ کاین خانہ را بکعبہ مقابل نهادہ اند

فغفور گیلانی^۲ : وقتی او را با حکیم شفائی اتفاق ملاقات افتاد، حکیم گفت کہ 'از کجائی؟' گفت 'از گیلک' گفت 'گیلک و کودن ہر دو بحساب جبل برابر اند'۔ او بی تامل گفت، 'چنانچہ شفائی و صاحب جہل مرکب' و آخرها عزیمت ہندوستان نمود۔ چون بقندہار رسید، مرزا غازی ترخان را دریافتہ مشمول اصناف مہربانی گردید، لیکن از ملا مرشد یزدجردی و اسدی قصہ خوان کہ در اشعار او دخایا میکردند، آزرده شدہ، بی رخصت میرزا روانہ لاهور گشت۔ میرزا از رفتنش خیلی متالم شدہ، بدست خود رقعہ باو نوشت و ملا مرشد و اسدی را گفت 'شما نیز معذرت نامہ باو بنویسید، شاید کہ معاودت ناپید'۔ فغفور در جواب مراسلات اعزہ این رباعی نوشت :

این جیغہ کہ در چنگ دو^۳ کرگس باشد حیف است کہ لوٹ دامن کس باشد
خر را طلب شاخ زیادت طلبی است با یک سر خر دو گوش خربس باشد

بعد ازان فغفور بقیہ عمر در خدمت شہزادہ پرویز^۴ بسر برد، عزیزی تاریخ فوتش چنین یافتہ :

چون بہشتی بود شد تاریخ او ہمنوا با عندلیبان بہشت^۵
میرزا فصیحی ہروی انصاری^۶ : در زمان شہ عباس ماضی خطاب ملک الشعرائی

← ریاض العارین : ۲۰۳، بر ۹۲۵ ھ سال رحلتش اتفاق دارند۔ علاوہ
ازین ہا براون : ۴ : ۲۲۹ و شفق : ۳۷۳ ھم سال فوتش ۹۲۵ ھ (۱۵۱۹ م)
نوشتمہ اند۔ برای شرح مفصصش رک بہ تذکرہهای مزبور و ریاض الشعراء :
۲۰۹۔ و رسالہٴ دکتری انعام الحق کوثر در دانشگاہ پنجاب۔

۱ پی : 'توبیا' - ۲۔ در نسخہ اصل 'کہ بکرشمہ' نوشتہ شدہ، تصحیح از
روی ریاض الشعراء : ۲۱۲ کردہ شدہ، ۳ پی : 'شکفت'۔ ۴۔ در
اکثر تذکرہها فغفور را گیلانی نوشتہ اند، اما در مرآة الخیال و خلاصتہ الافکار←

داشت! و شاه^۱ انجم^۲ سپاه در احترام و اعزاز آن فصیح نکته طراز بغایت می کوشید و از گلشن صحبت فیض منقبت^۳ او گلهای فیض و انساب میچید. منظومات این ناظم سلسله فصاحت دلربا و دل آویز و اشعار آبدار^۴ آن سر غزل دیوان فصاحت شوق افزا و شور انگیز است. این رباعی را برای جوانی که آیات حسن و کمال از مصحف جمال او همواره مطالعه میکرد گفته:

رباعی (برگ ۴۹۱ الف)

ای روی ترا ترجمه در دین مصحف وز خال و خطت یافته تزیین مصحف
یک نقطه^۵ سهو در همه روی تو نیست گویا بخط مصنف است این مصحف

- ← اور ایزدی نوشته شده - میخانه: ۲۳۱ (حواشی) - ۵ - 'بهند آمده در ۱۰۲۵ هـ در خدمت سلطان پرویز بن جهانگیر بادشاه می بود' مجمع النفایس: ۶۹۶ - ۵ - مؤلفین شمع انجم: ۳۷۲ سرو آزاد: ۳۸ سال رحلتش ۱۰۲۸ هـ نوشته اند و نویسندگان سفینه خوشگو: ۱۳۱ الف و تذکره نصرآبادی: ۲۴۳ و ریاض الشعراء: ۳۴۰ سال رحلتش ۱۰۳۰ هـ نوشته، در میخانه: ۲۳۵ نوشته شده 'مدفنش در نیم گروهی اله آباد بر سر راه آگره واقع است'، برای بیشتر شرح احوالش رک به میخانه: ۳۳۱ - ۳۴۲، مآثر رحیمی ۳: ۹۰۱ و آتشکده: ۲: ۸۴۳ - ۸۴۵ ۷ - مؤلف مرآة العالم ترجمه فصیحی از میخانه: ۳۹۰ - ۳۹۳ گرفته است با چندی تغییرات - برای شرح احوالش نیز رک به تذکره نصرآبادی: ۲۴۷، سفینه خوشگو: ۱۶۸ ب: مجمع النفایس: ۶۹۲ - ۶۹۳، سرو آزاد: ۵۰، آتشکده: ۲: ۷۷۰ - ۷۷۱ و نشتر عشق: ۴۰۶ الف - ۴۰۸ الف -
- ۱ - مؤلف تاریخ آرای عباسی: ۶۹۶ در ذیل وقایع سال ۱۰۳۱ نویسد: 'شاه عباس باثنای قیامش در دارلسلطنت هرات بصحبت فصیحی مسرور گشته، او را تکلیف موافقت فرمود، و او آهنگ عراق ساز داد، اکنون از هم صحبتان بزم مقدس است' - ۲ - 'شاه انجم سپاه - دلربا و دلاویز' نسخه پی ندارد - بجای این عبارت فقط این جملات نوشته شده 'ملک الشعرائی داشت و نزد شاه انجم سپاه بسیار معزز و شترم بوده و اشعار آبدار' - ۳ - در نسخه اصل 'گلهای فیض منقبت او' بتکرار آمده، ۴ - رک به حواشی میخانه: ۳۹۲ تذکره نصرآبادی: ۲۴۷ - ۵ - پی: 'مطالع' برای بیشتر شرح این واقعه رک به میخانه: ۳۹۱ - ۳۹۲ -

و ترکیب بندی در غایت فصاحت و کمال سلامت دارد، به ترتیب چهار بیت ازان صفحه را رنگین کرد و صحیفه را تزیین بخشید :

ساقیا آن قدح نور ییاری	آشیراغ دل منصور بیمار
جرعه ای در قدح خاور ریز	محک حوصله طور ییاری
نگه از ذوق چنان رفت از هوش	که کشیدش مژدها دوش بدوش
زنده کن باز بمضرب طرب	که رگ مرده بود تار خودش

گویند در سنه هزار و بیست و دو مرزا بهوای سیر هندوستان با معشوق از هرات گریخت و حسین خان شاملو بیگر بیگی خراسان جمعی عقب او تعیین کرد تا مرزا را با معشوقش گرفته آورده. آن ترک بیرحم ریش میرزا را تراشیده محبوس گردانید. چون این خبر بشاه رسید، بحسین خان زجر و توبیخ بسیار کرد و آن نادان میرزا را رها کرده عذرها خواست، دران حالت این رباعی میرزا در سبک نظم کشید :

با یار بسیر هند آماده شدم	برگشتم و زین تعقی آزاد [ه] شدم
تا رفته بهند واژگون شد کارم	آئناه مخطط شد و من ماده شدم
نه دست شانه بوسیدم و نه دامن بادی	فصیحی زلف معشوقه که بموجب پریشانه

فارسی : شریف نام داشت، اوایل عصر جهانگیر بادشاه بمعارج دولت و جاه صعود نمود. بختاب امیرالامرای نامور بود، ولد خواجه عبدالصمد مسعود مشهور است که در یکطرف دانه خشخشر 'سوره اخلاص' نوشته و پسرش در

- ۱ برای این ترکیب بند رک به میخانه : ۳۹۴ - ۳۹۶ - ۲ - پی : 'صفحه' - ۳ - در مرآة العالم 'کشندش'، تصحیح از میخانه : ۱ - ۹۵ - ۴ - میخانه ۳۹۵ 'زنده کن تار' - ۵ - در جمیع نسخه ها 'مرزا را' نوشته شده : تصحیح قیاسی - ۶ - برای تفصیل این واقع رک به میخانه : ۳۹۲ - ۷ - پی و آ : 'بیگر بیگی' - ۸ - نسخه پی این شعر ندارد - ۹ - مؤلف مرآة العالم شرح شریف فارسی از بدایونی : ۳ : ۳۱۰ گرفت است - نیز رک به طبقات اکبری : ۴۰۴ سفینه خوشگو : ۹۷ الف : مآثر الامراء : ۶۲۵ - ۶۲۹ ، مخزن الخراب : ۲۷۴ الف ، تذکره خوشنویسان : ۹۰ و توزک جفانگیری (آردو) جلد اول بامداد اشاریه - ۱۰ - بری شرح رک به مآثر الامراء : ۶۲۵ - ۶۲۶

یکدانه^۱ خشخاش هشت سوراخ کرده و تارها دران گذرانیده بود و بر دانه^۲ برنجی صورت سوار مساج و جلو داری نقش نموده، صاحب دیوان است - اوراست :

شرر ناله بغربال عدم می بیزم^۳ که بگوش تو مبادا رسد آواز درشت

فنائی^۴ : از طائفه چغته در زمان اکبر بادشاه پپایه^۵ خانی ترقی نموده تا بر صدور بعضی امور ازان رتبه افتاد، روزی چند در بند بود، آخر خلاصی یافته کارش بدیوانگی کشید - روزی حضور اکبر بادشاه گفت سه شین که شمشیر و شعر و شطرنج باشد، کس از من نبرده، بادشاه در بدیهه فرمود که شین شیطانی نیز - دیوانی دارد - ازوست :

تا گل روی تو از باده گنجام شگفت باده از عکس [رخ خوب] تو در جام شگفت فیضی فیاضی : ذکرش در زمره علماء مرقوم گردیده -

فدایی^۶ تخلص مرزا رستم صفوی است، احوال آن سهر سپهر سیادت و افضال درین مختصر بطریق اجمال سابقا صورت تحریر یافته، بنظم اشعار مشغوف بود، هجا و هزلیاتش مرتب اثر^۷ از سایر اقسام شعر اوست - وقتی که برادرش میرزا^۸ مظفر از قندهار عزیمت هندوستان نمود و در قندهار با برادر صحبتش منقض بود^۹، این رباعی در سلک نظم کشید :

آن کور که در راه حسد پامال است دجال نگویش خر دجال است گویند ز ایران خنکی^{۱۰} می آید ای باد سموم وقت استقبال است و خلف آن والا نهاد میرزا مراد^{۱۱} اشعار آبدار بسیار دارد، ازو این

۱ - بدایونی و مخزن الغرایب 'بغربال ادب' - ۲ - پی : 'می پرم' - ۳ - مؤلف مرآة العالم از بدایونی : ۲۹۶ گرفته است نیز رک به بلاخن : ۴۷۱ و منتخب اشعار : ۱۰۹ ب - ۴ - نسخه اصل : 'روی تو' تصحیح قیاسی - ۵ - برای بیشتر شرح زندگانی سیاسی وی رک به مقالات الشعراء : ۴۸۸ - ۴۹۲ مآثر الامراء : ۴۳۴ - ۴۴۰ ، ذخیره الخوانین : ۱ : ۹۹ - ۱۰۱ - ۶ - در نسخه اصل 'مرتبه' نوشته شده تصحیح قیاسی - ۷ - برای شرح احوالش رک به مآثر الامراء : ۳ : ۲۹۶ - ۳۰۲ ، ۸ - برای شرح این تیرگی روابط بین هر دو برادر رک به کتاب مزبور : ۲۹۶ - ۲۹۸ ، ۹ - کلمه 'خنکی' از آ گرفته شده، در سایر نسخهها 'خنک' - ۱۰ - برای او رک به مآثر الامراء : ۳ : ۵۸۳ -

بازگشت به آنجا که در آنجا بود
 بماند گوی که در آنجا بود
 شکست نیش زبانی سنان حشر
 بماند گوی که در آنجا بود
 رفت از نیش صبا بستر گوی که

خبر گشت در روز رعد گشت بر کعبه
 نای بی یک شعر بر سر برنگ بر کعبه

سوزن محراب استخوان بر خنده
 مر میبوی که از آن همه گوی که
 فروشی آکنه روی با ناله عریض
 ره نماند بود از دور صبا و صبا
 آن شب و صبح بیست که سگاری
 ز کد در آن شب تیر آمد شعر تو
 توانی مسمی شیب محسن چو در
 جمله مصححین در شکوه بود آخر

- ۱- در سبک مرآت : ۳۰۰ - ۵۰۰ بین شعر مر صبر شرح مراد که محاسب در روز
- مکروه دل بهر میوزا مراد التفت جان نوشته خنده : ۱۰۰ - شرح شعر مر مراد
- ۳۰۸ ب کد لا از مرآة الخیال گرفته شده - ۳۰۰ - شرح مراد : ۳۰۰ - شرح شعر مر
- شرح فیض نوشته شده : ۴۰۰ - بوی شرح آخر سوزن که در سبک مراد : ۳۰۰
- ب ، خزانه عامره : ۳۶۸ ، مخزن فریب : ۳۰۰ - الف ، مشعر عشق : ۳۰۰
- الف و صبح گشن : ۳۱۵ - ۵۰۰ - الف : 'فروغی از بواز شیب : ۳۰۰ - شرح
- پی : 'سبکساری' : ۷۰ - پی : 'شتاب و تیر دار' - ۳۰۰ - شرح شعر مراد : ۳۰۰
- تصحیح از پی و صبح گشن : ۳۱۵ - ۹۰ - پی و الف : 'مسی سرود' : ۳۰۰ - شرح
- رک به کلیات الشعراء : ۸۵ ، مرآة الخیال : ۳۰۵ ، مخزن المرآت : ۲۷۲
- ب نشر عشق : ۳۹۹ ب - ۴۰۰ - الف ، مفتاح الزواریخ : ۲۷۵ و صبح
- گشن : ۳۰۸ - ۱۱۰ - برای تفصیل موظف شد اش رک به مرآة الخیال : ۳۰۵ -

در دامن عزت پیچیده ، بقناعت میگذرانید و درس میگفت و غنی شاگردش بود (برگ ۴۹۱ ب) و کتاب مثنوی خود را یکی موسوم به 'ناز و نیاز' و دیگری مسمی به 'هفت اختر' از کشمیر برای این نیازمند فرستاده ، مخنش خیلی رنگین و مرتب است - این غزل بطریق یادگار قلمی میگردد :

گردم زخم ز جوهر پاک از گزاف نیست
دعوی سینه صافی آئینه لاف نیست
نیک و بد زمانه یک چشم دیده ایم
ما را بسان آئینه با کس خلاف نیست
با صد هزار سلسله کس از حریم حسن
همچون دوزلف یار بسر در طوف نیست
قافی بشرح معنی باریک زلف او
همچون زبان شانه کسی موشگاف نیست
در موج خیز حادثه یک آشنا بس است
گر ناخدای دست نگیرد خدا بس است

فطرت* : مرزا معز نام دارد و از نجبای ایران است و بفضل و کمال ممتاز اقران و درین عهد سعادت مهد از ایران به هندوستان آمده ، مشمول عنایت خدیو خدا آگه گردیده و با صبیبه شاعنواز خان عفوی پیوند ازدواج یافته و بیاضی در غایت تکلف که از اشعار آبدار او و دیگر صاحب طبعان بخط خوشنویسان موشح است مؤلف این اوراق تکلیف نموده و این نیازمند بیعت مناسبت نام آن 'گاشن فطرت' گذاشته ، از نتایج فطرت عالی اوست :

نیست با قاصد مروکاری دلآرام^۴ مرا
می برد مژگان بر گردیده پیغام مرا
قاصد آن نا مهربان بسیار عاشق^۵ دشمنست
نامه را گر میبری باری مبر نام مرا
نیست در طرز سخن فطرت کسی با من شریک
بیت^۶ رنگین معنیم را خانه^۷ در بسته است

- ۱ - نسخ پی و آحرف 'از' ندارد - ۲ - پی : 'باکش' - ۳ - برای شرح احوالش رک به کلمات الشعراء : ۹۸ - ۱۰۲ ، مرآة الخیال : ۲۶۰ - ۲۶۲ ، تذکره نصر آبادی : ۱۷۶ ، مآثر الامراء : ۳ : ۶۳۳ - ۶۳۶ ، تذکره حسینی : ۲۱۴ ب ، سرو آزاد : ۱۲۶ ، آتشکده : ۲ : ۴۹۱ - ۴۹۲ ، مخزن الغرایب : ۲۷۳ الف ، نشتر عشق : ۴۶۷ الف ، ۲ : مفتاح التواریخ : ۲۸۶ ، شمع انجمن : ۳۶۷ و منتخب الاشعار : ۱۱۱ الف - ۴ - پی : 'دلآرامی' - ۵ - پی : 'ارمن' - ۶ - پی : 'نیست' -

چہ پروا از نصیحت مالکان راہ غفلت را
 صبا کی پای خواب آلودہ را بیدار! میسازد
 شراب با گل مہتاب نشہ بیش' دہد
 لبش بچسبندہ' دندان نا ربود مرا

—:O:—

ا پی : 'بیدا' - ۲ - پی : 'پیش' -

باب القفا

قطران^۱: آن چمن آرای گلشن سخنوری استاد انوری است و این دو بیت از ترجیع بند ذو قایتین اوست:

یافت زین^۲ دریا دگر بار ابر گوهر بار بار
باغ و بستان^۳ یافت گوهر ریز^۴ گوهر بار بار
باد نفشاند^۵ همی بر سوسن و سنبل عبیر^۶
ابر بفروزد همی بر لاله^۷ و گل تار تار

قمری^۸: سراج الدین نام داشت لطیفه گوی نکته دان بود. این رباعی ازوست:
ای در مردی چو باز و در کینه عقاب عنقما بتهوری و طوطی بخطاب
از بساده ببطی فرست مر قمریرا چون چشم خروس در شب همچو غراب
قاسم^۹: انوار آذر با ایجان است، صاحب وجد و حال بود. از واردات

- ۱ - برای شرحش رک به ابواب الالباب (علیقات): ۷۰۵، آتشکده: ۲: ۱۳۵ - ۱۳۶
تذکرة الشعراء: ۷۶، ریحانة الادب: ۳: ۳۱۱ - ۳۱۲، منتخب الاشعار:
۱۱۴ ب، نشر عنقی: ۴۳۴ ب و ایتہ: ۲: ۳۱۳ که راجع به قوس نامه نوشته
است سخن و سخنوران: ۲: ۱۳۰ - ۱۶۰ و منابع دیگر که سعید نفیسی در تعلیقات
لباب الالباب نوشته است - ۲ در مرآة العالم 'این' تصحیح قیاسی، ابواب الالباب:
۴۰۱ 'زی'، - ۳ - پی: 'باغ دبستان' - ۴ - در جمیع نسخ مرآة العالم
'دیگر ابر' نوشته شده، تصحیح از لباب الالباب - ۵ - پی: 'نفشاند' - ۶ -
عوفی: 'عبهر عبیر' - ۷ - عوفی - 'همی بر کله گلنار نار' - ۸ - برای او رک
به مجالس النفایس: ۳۳۸ و آتشکده: ۲: ۹۰۴ - ۹۱۴ که مصحح این تذکره
حسن سادات ناصری بحث مبسوط راجع به احوال و آثارش کرده است - ۹ -
برای شرح احوالش رک به مجالس النفایس: ۱۸۳ - ۱۸۴ بذیل (کسانیکه
امیر علی شیر بصحبت ایشان نرسیده اما اشعار ایشان باو رسیده) - حبیب لسیر:
۳: ۱۴۵، تذکرة الشعراء: ۳۸۵ مرآة الخیال: ۶۶، ریاض الشعراء: ۳۰۶،
تذکره حسینی: ۲۲۲ ب آتشکده: ۱۰۹، مرآة آفتاب نما: ۱۶۶، نشر
عشق: ۴۲۹ ب، خزینة الاصفیا: ۲: ۴۳۰ مجمع الفصحاء: ۲: ۲۸، براون:
۳: ۴۷۳، از سعدی تاجامی: ۵۳۴ - ۵۴۵ برای تفصیل چندی از آثارش رک
به ریو: ضمیمه: ۱۸۴ و ۶۳۷: ۲ و ایتہ (بودلین): ۵۹۵ -

طبع پر انوار اوست :

گفتی بر من منشن یا از سرجان بر خیز قربان سرت کردم بنشینم و بر خیزم
رویتو اگر نه در' مقابل بودی کارم زغم فراق مشکل بودی
دل باتو و دیده از جهالت محروم ای کش که دیده نیز با دل بودی
قاسم^۲ خانی : با ملا ولی دشت بیاضی مشاعره و مباحثه داشت ، برای
او گفته :

بیچاره ولی قصد در مکنون کرد در هر سخنی غارت صد مضمون کرد
چون مهره حقه باز حرفی که شنید در گوش نهاد و از دهن بیرون کرد
قراری^۳ گیلانی : برادر حکیم ابوالفتح است ، بنقر و انکسار موصوف بود ،
صاحب دیوان است - ازوست :

از امتداد هجران شادم که میتوان کرد
بیگانه وار با او آغاز آشنائی
چه تهمت بر اجل بندم ز چشمت خورده ام تیری
که آنم^۴ میکشد گر بعد صد سال دگر میرم
قاسمخان^۵ : یزنه^۶ (?) آصف خان کریم الطبع و شعراء دوست بود ، سنه
یکهزار و چهل و یک^۷ هجری در صوبه داری بنگاله بصوب عقبی (برگ ۴۹۲
الف) شتافت - دیوانی دارد - ازوست :

بعد ازین در عوض اشک دل آید بیرون
آب چون کم شود از چشمه^۸ گل آید بیرون

۱ - ہی : 'درنه' - ۲ - نیز رک به سفینه خوشگو : ۸۳ ب - ۳۰ - برای بیشتر تفصیل
رک به بدایونی ۲ : ۲۱۱ ، طبقات اکبری : ۴۰۲ ، آتشکده : ۸۵۱ - ۸۵۳
با حواشی ، بلاخمن : ۶۵۶ - ۶۵۷ - ۳ - آتشکده : ۲ : ۸۵۱ ، مخزن الغرایب
۲۷۵ ب ، نشتر عشق ۴۴۲ الف و شمع انجمن : ۳۸۴ بلاخمن : ۶۵۶ - ۴ - نشتر
عشق ۴۴۲ الف : 'اینم' - ۵ - برای شرح احوالش رک به مآثر الامراء : ۳ :
۷۸ - ۸۲ کلمات الشعراء : ۹۳ مرآة الخیال : ۱۰۴ - ۱۰۶ ، سفینه خوشگو :
۱۵۶ ب و ریاض الشعراء : ۳۱۲ - ۶ - ہی : 'برند' - ۷ - مؤلفین سرو
آزاد : ۴۹ و نشتر عشق : ۴۳۱ سال رحلتش ۱۰۴۲ نوشته اند ، اما نویسنده
مآثر الامراء : ۳ : ۸۱ با مرآة العالم اتفاق دارد - ۸ - نشتر عشق : ۴۳۱ الف
'از دجله'

عشقت^۱ آمد پی^۲ دل^۳ بردن و در سینه^۴ نیافت
 دزد از خانه^۵ مفلس خجل آید بیرون
 برگرد عارضت خط ریحان نوشته اند
 یا بوستان برگرد گلستان نوشته اند
 نوشته هیچکس چو من اوصاف زلف تو
 جمعی نوشته اند [و] پریشان نوشته اند

قدسی^۶ مشهدی : مجد جان نام داشت و در سال پنجم^۷ جلوس حضرت
 فردوس آشیانی شاهجهان بادشاه بهندوستان آمده ، در ملک مناقب گزاران
 انسلاک یافته ، نوبت ملک الشعرائی مینواخت و آن بادشاه فردوس آراگاه
 اورا بزر سنجیده^۸ بودند . معاصر او^۹ کلیم بود ، از منظومات اوست :

دلَم خون شد چو دیدم حلقه حلقه گشته گیسویش
 گمان بر دم که هر یک چشم حیرانست^{۱۰} بر رویش

بلبل دم از خصومت طوطی زلد چرا^{۱۱} آئینه را ز عکس رخت گل خیال کرد
 در بالشیم روز بروز از هوای تو آخر هوای سرد تو ما را نهال کرد

۱ - پی : 'عشق آمد' - ۲ - پی : 'زبی بردن' - ۳ - پی 'دل' ندارد - ۴ - نشتر
 عشق 'در خانه نیافت' - ۵ - برای شرح نیز رک به کنبو : ۳ : ۳۰۵ - ۳۰۹ ،
 میخانه : ۵۳۹ مرآة الخیال : ۱۱۰-۱۱۵ سفینه خوشگو : ۱۸۳ ب تذکره حسینی :
 ۲۲۶ ب و آتشکده : ۲ : ۴۹۷ ببعده و برای تفصیل منظوماتش رک به ریو : ۲ :
 ۶۸۶ و فهرست بانکی پور : ۳ : ۷۶ ببعده - ۶ - طبق سرو آزاد : ۶۱ 'در شهر
 ربیع الآخر سنه اثنتین و اربعین و الف (۱۰۴۲) بتقبیل عتبه^{۱۲} صاحبقران ثانی منتهی
 بر لب گذاشت ، روز اول قصیده بعرض رسانید - - بعنایت خلعت و انعام دو
 هزار روپیه کامیاب گشت و در ذیل ثنا طرازان انخراط یافت و بیومیه بیش
 قدری موظف گردید، و برای متن و شرح گزرانیدن این قصیده در دربار
 شاهی رک به کنبو : ۱ : ۴۲۳ - ۴۲۴ مولوی شفیع در حواشی میخانه : ۵۴۰
 بحواله فهرست بادی عمود : ۶۸۶ نوشته است که 'او بتوسط عبدالله خان
 فیروز جنگ بملازمت شاهجهان بادشاه رسید' - ۷ - برای تفصیل این رک به
 کنبو : ۲ : ۱۳۵ و سرو آزاد : ۶۱ - ۶۲ - ۸ - پی : 'معاصر شد او' - ۹ - پی :
 'حیرانی ست' - ۱۰ - آ و پی 'مکر' -

من آن نیم که گم سرکشی ارتیع جفا چو شمع زلده سرخویش' دیده ام برپا
 قیصر عبداللطیف' : نام ، از بلده تہتہ است بحدت فہم و جودت طبع
 اتصاف دارد ، صاحب دیوان است و چند قصیدہ و رباعی برای این لیازمند
 گفتہ ، این مطلع و رباعی از آنجملہ است :

ہر کہ خواہد مدد از بخت و نصیب از دوران
 گو نهد سر بدر دولت بختاور خان
 بخت است کلید گنج دولت بجهان بخت است فرازندہ اقبال مہان
 نازد ہمہ کس بیبخت و مینازد بخت چون جسم بجان بذات بختاور خان

—:o:—

۱ لہی : 'در خویش' - ۲ - در فرحہ : ۳۷۹ الف شرحش نوشتہ شدہ ، اما از
 مرآةالعالم ماخوذ است ۔

باب الکاف

کمال اسمعیل اصفهانی: آن موسم بنیان مسخندانی را خلاق المعانی گفته اند. در اوایل مداح سلاطین ساعدیه بود، آخرها ترک مداحی نموده پای عزلت در دامن انزوا کشیده و در قتل عام هلاکو خان سنه ششصد و سی و نه شربت شهادت چشید، از منظومات اوست:

شبی ز معنی باریک نکته میرفت مگر حدیث میان تو در میان آورد
کسی نشان میانت نداد جز کمرت زهی کمر که نشانی ز بی نشان آورد
در عشق چه حیلها که می پردازم تا از همه کس نهفته ماند رازم
مانند زبان شمع آنگاه سوزم کز اشک بگرد خویش خندق سازم

کمال خجند: احوال آن صاحب کمال در ذکر عرفاء بطریق اجمال مسطور شده، اشعارش اکثر غزل است، گویند بعد از فوتش از اسباب در حجره او

۱ آ: 'حرف الکاف' - ۲ - طبق نشتر عشق: 'کلام آن مرحوم که اکثر در مدح سلسله ساعدیه اصفهان و سلاطین خوارزم است، قریب پانزده هزار بیت بوده باشد' مؤلف مجمع الفصحاء: ۱: ۴۸۹ مینویسد 'دیوانش دیده شده است، ده پانزده هزار بیت است'، بنا بر نویسنده تذکره الشعراء ۱۶۷ 'دیوان کمال الدین اسماعیل نزد فضلا قدری دارد' مؤلف تذکره حسینی: ۲۳۳ الف مینویسد 'ملقب بخلاق المعانی، دیوانش تخمینا ده هزار بیت بوده باشد' - ۳ - طبق نشتر عشق 'پایان عمر در اصفهان بخانه خود منزوی گردید، در سنه ششصد و بیست و سه لشکر اکتافان اصفهان را بخاک برابر ساخت، مغلی بخانه کمال رسیده، او را بقتل رسانید، دولت شاه در تذکره الشعراء: ۱۶۷ نوشته است 'قتل عام در اصفهان واقع شد و کمال الدین اسماعیل نیز در آن غوغا شهید شد - فد وقع شهادته، فی ثانی جهادی الاول سنه خمس و ثلثین و ستایه (۵۶۳۵)' مؤلفین ریاض العارفین: ۳۹۵ و گنج سخن: ۳۹۸: هم با این سال رحلتش ۵۶۳۵ اتفاق دارند، نویسنده شمع انجمن: ۳۹۸ سال رحلتش ۵۶۴۶ نوشته است، براون: ۲: ۵۴۰ - ۵۴۲ شرحش اجمالا نوشته است که بیشتر از تذکره دولت شاه ماخوذ است و راجع به تاریخ رحلتش اشاره ←

غیر از بوریا و سنگی که زیر سر می نهاد ، چیزی دیگر نیافتند . از منظومات اوست :
 خوشا غمی که برویم ز روی او آید که هر چه آید از آن رو مرا نکو آید
 سوار اشک که راند به هر طرف گلگون چو خاک پای تو بیند از آن فرود آید
 تیغ ترا چه حاجت رخصت بخون ماست بر حلق تشنه حکم روانست آب را
 تاریخ رحلتش 'کمال خجندی' ولی' تافتند .

کاتبی نیشاپوری : گویند امیرزاده ابراهیم شروانشاه قصیده ردیف 'کل' ،
 باو فرموده ، قصیده 'منجیده' گفت ، در اثنای خواندن از او پرسید که از کجائی؟
 فی الفور خواند :

همچو عطار از گلستان نیشاپورم ولی خار صحرای نیشاپورم من و عطار گل

← نه کرده است . برای شرحش نیز رک به مجالس النفایس ۳۴۸ ، ریاض الشعراء :
 ۳۱۹ ، مجمع النفایس : ۷۲۴ و رجحان الادب : ۳ : ۳۸۲ - ۳۸۳ - ۴ - مؤلف
 مخزن الغرایب ۲۹۷ ب هم همین نوشته است برای بیشتر شرح سخن سرایش
 رک به مقدمه دیوان کمال بتصحیح دولت آبادی .

۱ - دولتشاه در تذکرة الشعراء : ۳۶۳ مینویسد 'وفات شیخ در تبریز بوده در
 شهر سنه اثنی و تسعین و سبعمائة (۷۹۲ هـ) و در خطه فرح بخش تبریز
 مدفون است . مؤلف منتخب الاشعار : ۱۱۶ الف هم با این تاریخ اتفاق
 دارد و در مجمع الفصحاء : ۲ : ۲۹ ، مال رحلتش ۷۹۳ هـ نوشته شده ، مؤلفین
 نشتر عشق ، ریاض الشعراء : ۳۲۶ ، شمع انجمن : ۳۹۸ ، حبیب السیر : ۳ :
 ۳ : ۹۱۰۹۰ مفتاح التواریخ ، نفحات الانس : ۵۵۰ . مال رحلتش ۸۰۳ هـ نوشته
 اند . طبق حکمت در از سعدی تا جاسی : ۳۴۸ دولتشاه تاریخ وفات او را در
 سال ۷۹۲ هـ (۱۳۹۰ م) دانسته است ولی ریو با دلایلی که (در فهرست
 نسخ فارسی موزه بریتانیا) ذکر کرده آن تاریخ را معتبر نمی شمارد ، در کتاب
 مجالس العشاق تاریخ جدید تری برای وفات او ذکر شده و آن سال ۸۰۸ هـ
 میباشد' مؤلف گنج سخن : ۲ : ۲۶۵ تاریخ رحلتش ۸۳۷ هـ (۱۴۳۳ م)
 نوشته است . برای بیشتر شرحش نیز رک به رجحان الادب : ۲ : ۴۰۳ - ۴۰۴ ،
 نفحات الانس : ۵۵۰ بعد ، براون : ۳ : ۳۲۰ - ۳۳۰ و از سعدی تا جاسی
 ۳۴۳ - ۳۵۵ با حواشی مجمع النفایس : ۷۲۶ - ۷۲۷ ، ریاض الشعراء :
 ۳۲۶ ، نشتر عشق ۴۶۲ الف - ۴۷۴ الف ، مخزن الغرایب : ۲۹۷ ب و
 مقدمه دیوان کمال بتصحیح دولت آبادی - ۲ - پی : 'یاد'

همدران اثنا امیرزاده باز بر دست خود گرفت ، او فی الحال خواند :
 زهره ابریشم دهد از چنگ تا دوزد سهیل' باز داران ترا بر بهله یلغار گل (?)

امیرزاده دو هزار دینار صلہ آن قصیده باو داد و آن عالی همت تمامی
 آن مبلغ را بر فقراء و ارباب حوایج صرف نمود ، روز دیگر که جمعی مهان او
 شدند قیمت آرد در خانه او موجود نبود ، در آنحال این قطعہ گفت :

مطبخی را دی طلب کردم که بغرایی^۲ پزد
 تا شود زان آش کار ما و مهان ساخته
 گفت لحم دنبہ^۳ گریام که خواهم داد آرد
 گفتم آن کو آسیای چرخ گردان ساخته

تاریخ فوت او ازین مصرع مستفاد میشود - ع "نماند کاتبی" و ماند ذکر
 او بجهان' .

- ۱ - آ 'بنهل' - ۲ - پی : 'بغراسی' - ۳ - در آتشکده : ۱ : ۲۷۳ 'لحم و دنبہ'
 ۴ - 'و در وبای عام که در اطراف در شهور سنه تسع و ثلثین و ثمانمایه
 واقع بود ، آن فاضل غریب مظلوم در استر آباد دعوت حق را لبیک اجابت
 گفت و مرقد منور مولانا کاتبی در خطه استر آباد است ، در بیرون مزار
 متبرک امام زاده معصوم که موسوم است به نه گوران' - تذکرۃ الشعراء : ۴۲۹
 مؤلفین خزانه عامره : ۳۸۵ ، مرآة الخیال : ۶۷ ، شمع المنجم : ۳۹۵ و سعید
 نفیسی در سالنامه پارس ۱۳۶۵ ق صفحه ۲۸ و ایتمه در فهرست کتابخانه
 بودلین : ۱ : ۳۶۶ در ذیل ذکر مشنویس بهرام و گل اندام بر سال رحلتش
 ۸۳۹ ه اتفاق دارند - مؤلف حبیب السیر : ۳ : ۳ : ۱۴۹ سال فوتش ۸۹۳ ه
 نوشته است و این سهو کتابت میباشد بجای ۸۳۹ ه ، واله داغستانی در ریاض
 الشعراء : ۳۳۲ و هدایت در ریاض العارفین : ۲۱۴ و براون : ۳ : ۴۸۷ ،
 و صفا در گنج سخن : ۲ : ۲۷۱ سال فوتش ۸۳۸ ه (۱۴۳۴ م) نوشته اند -
 برای شرح احوالش نیز رک به مجالس النفایس : ۱۸۶ ، مجالس العمومین : ۲۵۰
 نشتر عشق : ۴۷۷ الف - ۴۸۰ الف ریاض العارفین : ۲۱۴ و آتشکده : ۱ :

کامران میرزا: بعد از فوت بابر بادشاه بحکم و اجازت برادر کلان
هایون بادشاه از قندهار تا لاهور در تصرف داشت، الویه سلطنت و کامرانی
می افراشت، نوبتی این غزل را در سلک نظم کشیده بخدست هایون بادشاه
فرستاده و آنحضرت در جایزه آن سرکار حصار^۳، باو مرحمت فرمودند:

حسن تو دمبدم افزون بادا طالعت فرخ و میمون بادا
هر غباری که ز راهت^۴ خیزد نور چشم من محزون بادا
هر که گرد تو چو پرکار نگشت^۵ او ازین دایره بیرون بادا
کامران تا که جهانراست بقا خسرو در هایون بسادا
گویند در اوایل آنچنان تقید بامور شرعی داشت که از قلمرو خود تخم
انگور را برانداخته بود و اواخر بنوعی گرفتار شراب گردید که صبح را
بغیوق و غیوق را بصبح میرسانید و هرگز ریح خیار نمیکشید و در آخر ایام
استیلای شیر شاه افغان^۶ نسبت هایون بادشاه طریق مخالفت و منازعت مسلوک
داشته، خاندان دولت را بر انداخت، چنانچه احوال آن سرو جویبار ادبار در
تواریخ^۷ هند مفصل مسطور شده. گویند او پس از محاربات از هایون بادشاه گریخته
پناه بسلم^۸ شاه پسر شیر شاه^۹ آورده، هرگاه^{۱۰} میرزا نزد او میرفت افغانان

- ۱ - برای شرحش رک به نشتر عشق : ۴۷۶ ب ، مجمع النهایس : ۷۲۸ ،
سفینه خوشگو : ۳۶ الف ، صبح گلشن : ۳۳۷ ، مفتاح التواریخ : ۱۶۳ و
برای کتب تاریخی که دران شرح کامران میرزا نوشته شده ، رک به
مقالات الشعراء : ۶۶۰ - ۶۷۰ که در حواشی آن حسام الدین راشدی شرحش و
منابع شرحش هم نوشته است - ۲ - مؤلف مرآة العالم گرفته از 'بعد از فوت
بابر بادشاه' تا 'خسرو دهر هایون بادا' از مآثر رحیمی : ۱ : ۵۲۰ - ۵۲۱
باختصار گرفته است که درین کتاب در ذیل عنوان 'ذکر آمدن میرزا از کابل
به پنجاب' نوشته شده - ۳ - یعنی 'حصار فیروز' - ۴ - بی : 'براهت' - ۵ -
بی : 'نشست' - ۶ - در نسخ بی و آ : 'افغان' نوشته نه شده - ۷ - برای تفصیل
رک به حواشی مقالات الشعراء : ۶۶۰ - ۶۷۰ ، ۸ - برای شرحش رک به
بیایونی : ۱ : ۳۷۴ - ۳۹۱ و مآثر رحیمی : ۱ : ۶۳۱ - ۶۴۰ و دیگر تواریخ هند ،
۹ - برای شرحش رک به بدایونی : ۱ : ۳۵۶ - ۳۷۴ و مآثر رحیمی : ۱ : ۶۱۳ -
۶۳۱ و دیگر کتب تاریخ هند - ۱۰ - مؤلف مرآة العالم این عبارت از
بدایونی : ۱ : ۳۸۸ - ۳۹۲ گرفته است ، برای تفصیل رک به این صفحات .

میگفتند که 'مورو'، می آید و میرزا در غایت خجلت و انفعال روزگار میگذرانید. روزی حضور سلیم شاه از مقربی پرسید که 'مورو' کرا گویند. او گفت مرد عظیم الشان را میگویند. میرزا گفت، پس سلیم شاه خوش [مورو] است، او خجل شده منع کرد که دیگر این لفظ را نگویند. وقتی سلیم شاه از میرزا شعر خواست، میرزا در بدیبه این مطلع خواند:

گردش گردون گردان گردان^۲ را گرد کرد^۳

بر سر^۴ اهل تمیزان^۵ ناقصانرا مرد کرد

نوبتی سلیم شاه بطریق مطایبه به^۶ میرزا گفت که زنهای شما سرمی تراشند، میرزا جواب داد که زن های ما همچو شما موی سرانگه می دارند.

گاهی^۷ میان^۸ کالی: قاسم نام داشت و عمرش بصد^۹ و بیست سال کشید،

- ۱ - در جمیع نسخ مرآةالعالم 'مود هو آمد' نوشته شده، تصحیح از بدایونی: ۱:
 ۳۹۰ کرده شده (مورو یعنی مرغ) - ۲ - پی: 'رد نان' - ۳ - پی:
 کرد کرد^۴ - ۴ - پی: 'سر سر' - ۵ - پی: 'تمیزان' - ۶ - پی: 'بامیرزا' -
 ۷ - مؤلف مرآةالعالم شرح گاهی قاسم از بدایونی: ۳: ۱۷۲ تا ۱۷۶ گرفته
 است - برای بیشتر تفصیل رک به آن کتاب نشتر عشق: ۴۸۰ ب تا
 ۴۸۲ ب مقالات الشعراء: ۶۷۷، برای بیشتر شرح زندگانش رک به
 حواشی مقالات الشعراء: ۶۷۶ - ۶۸۵، سفینه خوشگو: ۵۲ الف، خانی: ۱:
 ۲۴۲، رحانة الادب: ۳: ۳۵۰ تا ۳۵۱ بلاخن: ۶۳۶ تا ۶۳۸،
 طبقات اکبری: ۳: ۱۷۴، آئین اکبری (نولکشور): ۱: ۳۰۴، مجمع النفایس:
 ۷۴۰، تذکره حسینی: ۲۳۴ ب، مخزن الغرایب: ۳۰۰ ب - ۸ - بلاخن:
 ۶۳۶ - ۶۳۸ مینویسد که ابوالفضل او را میانکال میگوید و میانکال اسم
 کوههای است در میان سمرقند و بخارا - ۹ - در سفینه خوشگو: ۵۲ الف 'صد
 و ده و بقولی صد و بیست سال عمر یافت مؤلفین منتخب اللباب: ۱: ۲۴۲ و
 طبقات اکبری: ۳۹۶ مدت عمرش یکصد و بیست سال نوشته اند - حسام الدین
 راشدی در حواشی مقالات الشعراء: ۶۸۱ مینویسد 'صاحب هفت اقلیم عمر گاهی
 را یکصد و ده سال شمرده و میر غلام علی این قول را در ید بیضا نقل کرده
 است و میر قانع نیز همین قول را گرفته، دکتور هادی حسن مدت صد و بیست
 سال را اصح دانسته و بدینوجه سال تولد او را ۸۶۸ هـ قرارداده است' (اسلامک
 کچر ۱۰۰ - ۱۰۲)

اگرچه در شعر او اکثر مضامین دیگر سخنوران است، چنانچه میگفت که من التزام نکرده ام که اشعار من باشد، اما هئیات مجموعی دارد که هیچکس در آن وادی با او شریک نیست. از علم تفسیر و هیئت و کلام و تصوف و فن موسیقی و معارف و تاریخ او را بهره تمام بود، اگرچه صحبت مشایخ و مولوی عبدالرحمن جامی قدس سره^۱ دریافته اما عمر بوسعت مشرب که قریب بالحداد باشد، صرف کرده و با این صفت وارستگی^۲ و آزادی و بذل و ایثار بروجه اتم داشت و قلندران^۳ و لوطیان بسیار همیشه گرد و پیش او می بودند، ازوست:

چون سایه همهم بهر جا روان شوی شاید^۴ که رفته رفته بما مهربان شوی
چون^۵ ز عکس عارضش آئینه برگ گل شود گر دران آئینه طوضی بنگرد بلبل شود
تاریخ فوت میرزا کامران چنین یافته^۶:

کامران آنکه بادشاهی را کس نبود ست همچو او در خورد
شد ز کابل بکعبه و آنجا جان بحق داد و تن بخاک سپرد
گفت تاریخ او چنین گاهی
'پادشاه کامران بکعبه مرد' [۵۹۶۵]

- ۱ - بدایونی : ۳ : ۱۷۵ راجع باین مینوسد 'چون ملا قاسم را می گفتند که اکثر اشعار شما مضمون دیگران است، میگفت که من التزام نکرده ام که همه اشعار من باشد، اگر شما را خوش نیاید، قلم تراش بگیرید و از دیوان من بتراشید' . ۲ - نیز رک به مخزن الغرایب : ۳۰۰ ب، سنیند^۷ خوشگو : ۵۲ الف، مقالات الشعراء : ۶۸۲ 'و دیوان خطی او بسیار نادر انوجود است تا این زمان یک نسخه در کتبخانه^۸ آقای مسعود حسن رضوی لکنوی یافته شده است که هم ناقص و بسیار خسته و خراب است و این دیوان دارای ۱۳۰۳ بیت است و دکتور هدی حسن ۴۲۵ بیت اشعار دیگر گاهی را فراهم آورده و دیوان را برای چاپ کردن ترتیب داده است' حواشی مقالات الشعراء : ۶۸۳، ۶۸۴ - ۳ - آ : 'رحمة الله - ۴ - بی : 'و آراستگی'^۹ - ۵ - 'و قلندران و لوطیان' - - - می بودند^{۱۰} نسخه بی ندارد - ۶ - بدایونی : ۳ : ۱۷۳ 'بهر سو' - ۷ - خانی : ۱ : ۲۴۲ 'باشد که رفته رفته بکار آشنا شوی' - ۸ - بدایونی : ۳ : ۱۷۴ 'چون ز عکس عارضش آئینه برگ گل شود' - ۹ - 'تاریخ فوت میرزا - - - پادشاه کامران بکعبه مرد' نسخه بی ندارد - بدایونی : ۱ : ۴۵۲ این اشعار نوشته است و در مقالات الشعراء : ۶۶۷ هم همین اشعار نوشته شده راجع به رحلتش -

شیخ فیضی تاریخ فوتض 'دوم از' ماه ربیع الثانی' یافته -

کلیم : موسوم بطالب مولدش همدان است ، (برگ ۴۹۲ ب) ، در آغاز جوانی بشیراز شتافته دانش آموزی فرا پیش گرفت و لختی بعلوم رسمی آشنائی بهم رسانیده ره نورد هندوستان گردیده و اگرچه مدتی در دکن و دیگر ممالک هندوستان بسر برد ، اما آخر بدرگه آسانجاه فردوس آشیانی رسیده در سلک ملازمان منسلک گردیده و اورا جهت نظم نمودن بادشاهنامه بکشمیر فرستادند و هانجا بود تا نظم سلسله وجودش از هم کمیخت - معاصر شیدا و مجد جان قدسی بود . چون حضرت فردوس آشیانی قدسی را بزر منجیدند^۲ او گفت شخصی را که حاق باید کشید اورا بزر کشیدند - آخر او هم بزر منجیده^۳ شد . از اشعار اوست :

تا شد مژه بی اشک فتاد از نظر من اکنون چکنم رشته که وقتی گهری داشت
دوست بهیچم فروخت با همه یاری یار فروشی درین زمانه همین است

۱ - در سفینه خوشگو : ۵۲ ، شعر دارای این مصرعه نوشته شده :

تاریخ وفات مال و ماهش جستم گفتا 'دوم از ماه ربیع الثانی'

مؤلف سفینه خوشگو : ۵۲ الف مینویسد 'در مال نهصد و شصت و هشت در گذشت . . . مدفنش جای با نام است در آگره' و سایر تذکره نویسان بر تاریخ رحلتش دوم ربیع الثانی ۵۹۸۸ اتفاق دارند . مؤلف نشتر عشق بحث طولانی کرده است راجع به سال رحلتش در اوراق ۴۸۰ ب تا ۴۸۲ ب و او هم برین تاریخ اتفاق دارد و در آخر مینویسد 'و میرزا ابو طالب صاحب خلاصه الافکار می نویسد 'که وفات ملا در لاهور اتفاق افتاد' مؤلف مخزن الغرایب : ۳۰۰ ب راجع به مدفنش می نویسد 'مزارش عنقریب دروازه اکبر آباد که مدار دروازه مشهور است ، واقع شده ، گنبد سنگین نهایت مرتفع بر سر قبرش بلند کرده اند و مردم بزیارتش می روند' برای بیشتر تفصیل تاریخ رحلتش رک به حواشی مقالات الشعراء : ۶۸۱ تا ۶۸۳ .

۲ - برای آراء تذکره نویسان راجع به بادشاهنامه و سخن سرانی کلیم رک به

کلمات الشعراء : ۹۴ ، مرآة الخیال : ۱۱۹ تذکره لصر آبادی : ۲۲۰ ،

سفینه خوشگو : ۱۸۸ ب ، مجمع النفایس : ۷۲۹ ، نشتر عشق :

۴۸۷ ب - ۴۹۴ الف ، مرآة آفتاب نما : ۱۶۷ ب ، ریحانة الادب : ۳ :

۳۷۸ - نیز رجوع شود به مقدمه دیوان کلیم بتصحیح آقای پرتو بیضایی و

براون ۴ : ۲۵۸ - ۳ - قدسی در سال ۱۰۴۵ بزر منجیده شد .

۳ - مؤلف سرو آزاد : ۷۸ - ۷۹ مینویسد که اولاً کلیم در سال ۱۰۴۴ ماه ←

مفلسا لرا کس نمیخواهد ز مینا کن قیاس
تا تهی شد دیگرش کس دست در گردن نکردا

و ماده 'تاریخ فوتش ازین مصرع مستنبط' است.

ع : طور معنی بود روشن از کلیم [۵۱۰۶۱]

میرزا محمد کاظم منشی : ولد امینا که چندی در ایام پادشاهزادگی

← شوال بزر سنجیده شد و بعد ازان قدسی ، ابو طالب کلیم در تهنیت اربع
و توصیف تخت مرصع قصیده‌ای نظم کرد و به پایه سریر اعلیٰ معروض داشت ،
مطالعش این است :

خجسته مقدم نو روز غره شوال فشانده اند چه گلهای عیش بر سر سال
قصیده درجه قبول یافت و کلیم بمیزان عنایت خسروی سنجیده شد ، مبلغ
پنج هزار و پانصد روپیه هم سنگ بر آمد و بان زبده موزونان انعام شد و در
جشن نو روز سال دیگر یعنی خمس و اربعین و الف (۱۰۴۵) حاجی محمد جان
قدسی در مقابلہ قصیده بزر سنجیده شد . . . الخ نیز رک به کنبو ۲ :
۷۳ - ۷۴ برای بیشتر تفصیل نوازشات شاعجهانی بر کلیم در سالهای مختلفه
رک به سرو آزاد : ۷۹ - ۸۰ -

۱ - پی : 'کردن' - ۲ - پی : 'مثبت' - ۳ - و این مصرعه گفته غنی است : سرو
آزاد : ۸۰ ، تقریباً همه تذکره نویسان برین سال رحلتش اتفاق دارند بجز
مؤلف مرآة الخیال : ۱۱۹ که مینویسد 'وفات وی در سنه الف و اثنی و
ستین بوده و مرقدش در یکی از دهات لاهور واقع است - ۴ - نشتر
عشق : ۴۹۶ الف برای بیشتر شرحش رک به مقدمه عالمگیر نامه : ۱ -
۸ مرآة جهان نما : ۶۷۷ الف ، مجمع النفایس : ۷۲۹ ، مرآة آفتاب نما :
۱۶۷ ب ، نشتر عشق : ۴۹۶ الف فرحة الناظرین : ۳۷۹ الف ، ایلیت :
۷ : ۱۷۴ ، ۱۷۵ ، ایتہ : ۲۸۱ - ۵ - در مرآة آفتاب نما : ۱۶۷ ب و
فرحة الناظرین : ۳۷۹ الف اسم پدرش 'امتیاز کاشی' نوشته شده ، اما ایلیت :
۷ : ۱ مینویسد که اسمش محمد امین قزوینی و او مؤلف پادشاهنامه است که
تاریخی است مربوط بدوره شاهجهانی و بیشتر مؤرخین این عصر از این کتاب
استفاده زیادی نموده اند ، خصوصاً عبدالحمید لاهوری مؤلف پادشاهنامه
ترتیب مضامین از این کتاب گرفته است - برای بیشتر شرحش رک به همین
کتاب در مقدمه 'عالمگیرنامه' : ۲ 'محمد کاظم بن محمد امین مشهور بمیرزا کاظم
ولد امینای کاشی' نوشته شده ، ۱ - ۶ - پی : 'یکچندی'

بخدمت تعلیم حضرت بندگان عالی استیاز می داشت . در اوایل جلوس سعادت مانوس حضرت خلیفةالرحمانی بتالیف عالمگیرنامه مامور شد و احوال خیرمآل ده ساله خدیو خدا آگاه را بعبارات رایقه و کلمات لایقه در حیز تسطیر آورده ، مورد اعتبار (؟) و تحسین گردید و بخدمت دارالانشاء و داروغگی ایتیاع^۱ خانه قیام داشت و بمجموعه اهلیت و کمالیت بود . از منظومات اوست :

بر لب لعل تو آن خال سیاه^۲ هوشرباست
 شده ممزوج بهم باد^۳ و تریاک آنجا
 چند کاظم ز درش خاک بمزگان روی^۴
 گوهر دل مگرت گم شده در خاک آنجا
 رسیدنهای ما بگرفت از محنون بیابانرا
 مبادا وحشت ما را آزند از چشم آهوئی
 بر گلستان تند مگذر ای نسیم
 خطاظر بلبل ز گل نازکتر است
 در سنه بیست و سوم جلوس که رایات جلال رونق افزای خط^۵ اجمیر بود ،
 مرض اکله اورا دریاقت و رخصت شاهجهان آباد گرفته ، در آنجا بعالم بقا شتافت .
 خلفش میرزا عبدالله جوان قابل است و بهره از فضیلت دارد . بخدمتش مقرر شده ،
 درینولا بعد انتقال^۶ سید علیخان مرحوم داروغگی کتابخانه یافته و بادشاهزاده والا
 کهر مجد کاش را تعلیم کتب فارسی میدهد و مطمح نظر تربیت حضرت ظل
 الهی است .

کامل^۷ : احمد بیگ نام داشت و همراه والد خود میرزا فضلعلی نجم ثانی از ایران به هندوستان آمده بشرف ملازمت بادشاه دین پناه عالمگیر شاه سعادت اندوخت و از جوهر ذاتی و کردانی در خدمت آن بادشاه جوهر شناس اعتبار بهم رسانیده ، بمرتبه^۸ خانی و درجه^۹ امرایی ترقی نموده و وزیر خان مجد طاهر که از امرای کبار عالمگیری بود ، نسبت دامادی داشت [در] سنه هزار و هشتاد و دو در هنگامی که خدمت قلعداری تھانیسر^{۱۰} که از جمله خاندیس است ، داشت سلطان روحش دست از تصرف^{۱۱} قلعه^{۱۲} بدن باز کشید . صاحب دیوان است ، ازوست :

۱ - برای تفصیل ماسوریت برای نوشتن عالمگیر نامه و اسلوب بیان آن رک به مقدمه عالمگیرنامه : ۲ و ایابت : ۷ : ۱۷۴ - ۱۸۰ - ۲ - مؤلف مآثر عالمگیری : ۱۶۳ در ذیل وقایع سال بیست و یکم عالمگیری (۵۱۰۸۸) مینویسد 'مجد کاظم عالمگیر نامه نویس بداروغگی ایتیاع خانه مقرر شد' . ۳ - پی : 'سیه' - ۴ - پی : 'باد^۳ تریاک' - ۵ - نسخه اصل 'روی' تصحیح از پی - ۶ - پی : 'انتقال' ندارد - ۷ - ترجمه اش در فرحة الناظرین : ۳۷۹ الف نوشته شده ، اما بیشتر از مرآةالعالم ماخوذ است - ۸ - پی : 'تھالسبر' - ۹ - پی : 'تصرف ندارد' .

اگر تنگست جا بر اهل شور از ناله زارم
کسی نگرفته است از دست من دامن صحرا را
غزالان از رسیدن چشم پوشیدند کامل را
بیاد چشم او سامانش از خود رفتن است اشعب

غم ز هر دل سفری شد سوی من می آید چون غریبی که ز غربت بوطن می آید
گرامی : تخلص ، عبدالرحمن نام ، از پسران امانتخان معروف بمیرگ
معین است و دیوانی ترتیب داده ، از آنجمله است :

به پیغامی^۱ توان تسخیر کردن ناشکیبانرا
چو بوی گل نسیمی میبرد از جا دل مارا
گرامی مصرع الفت دلم را مضطرب دارد
بپیدنهای دل صحرا بصحرا میبرد ما را

کیفی : تخلص ، محمد قاسم نام ، یکی از ملازمان بادشاهی است و این حسن

مطلع او ناصر علی را داغ دارد :

سری در دیده ام [کذا] در حلقه زلف سیه هر شب (برگ ۴۹۳ الف)
چو قمری طوق گردن بالش خوابست بر دوشم

—:oi:—

۱ در مآثر الامراء : ۱ : ۲۶۷ اسمش وزارت خان نوشته شده . در ترجمه
امانت خان میرگ معین ، ۱ : ۲۵۸ - ۲۶۸ مینویسد 'هفت پسر و هشت
دختر داشت (یعنی امانت خان) از همه اعقاب کثیر مانده الا وزارت خان
متخلص بگرامی ، (که پسر دوم است) بحسنات شگرف سرآمد اوان بود ،
طبع موزون داشت ، صاحب دیوان است ، این شعر ازو مشهور :
تا قافله سالار جنون فال مفرزد دیوانه ما دامن صحرا بکمر زد
یک پسر داشت موسوم به میرگ معین خان ، پیش ازین چندی ودیعت
حیات سپرد ، ازو فرزندی نماند - ۲ - پی و آ : 'پیغام' -

باب اللام

لطف الله^۱ نیشاپوری : بضعف^۲ طالع شهرت داشت ، گویند وقتی در فصل بهار کبوتری چند بدست آورده ، متنجنه ساخت و شیشه^۳ شرابی بهمرسانیده در باغی گذاشت ، بطلب جوانی که با او تعاقب خاطر داشت ، رفته تا او را بیارد و دمی بفریخت بر آرد^۴ و قضا را حریفانی که برینمعنی مطلع بودند تا از راه دیوار باغ درمی آیند^۵ و متنجنه را خورده و دو کبوتر زنده دو دیگ میگذارند و سرش پوشیده بگوشه پنهان میشوند ، چون یار خود را آورده خواست که متنجنه بکشد سرپوش از دیگ برداشتن همان بود و پریدن کبوتران همان ، از غایت بیطاقتی روی باسپان کرده گفت ، خدایا این خوارق عادات را بفرعون و شداد هایستی نمود ، من زیاده ازین ایمان دارم و هم میگویند که روزی دستاری^۶ نفیس بسته بجایی میرفت ، قضا را تند بادی دستار را از سرش در ربود و بهوا برد و از چشم او ناپدید گردید - دران وقت این رباعی گفته :

فریاد زد دست فلک ایسر و بن کاندر بر من نه نو گذارد^۷ و نه کهن
با این همه^۸ هیچ نمی یارم^۹ گفت گر زین^{۱۰} بترم کند که گوید^{۱۱} که مکن

- ۱ آ : 'حرف اللام' - ۲ - در شمع انجمن هم ۸۱۰ هـ سال رحلتش نوشته شده ، مؤلف ریحانة الادب : ۲۶۲ هـ ۸۱۰ هـ نوشته است استاد محرم آقای دکتر یار شاطر در کتاب 'شعر فارسی در عهد شاهرخ' ص : ۹۳ وفاتش را بسال ۸۱۲ هـ نوشته اند - ۳ - دولتشاه در تذکرة الشعراء : ۳۵۲ بعد ، چند تا واقعه ضعف طالعش نقل کرده است ، برای شرح احوالش نیز رک به همین تذکره ۲ : ۷۰۷ - ۷۰۹ مجمع النفایس : ۷۴۶ ، نشتر عشق : ۴۹۹ الف ، خزانه عامره : ۳۹۷ ریاض العارفین : ۲۱۵ ، مجمع الفصحاء ۲ : ۲۹ ، شمع انجمن : ۴۰۹ و ریحانة الادب : ۲۶۲ - ۴ - بی : 'برآر' - ۵ - بی : 'می درآیند' - ۶ - برای بیشتر شرح رک به تذکرة الشعراء : ۳۵۲ ، ۷ - ایضاً : ۳۵۴ 'بماند' - ۸ - در جمیع نسخ مرآة العالم : 'این هم' نوشته شده ، تصحیح از تذکرة الشعراء . ۹ - بی : 'آرم' - ۱۰ - مرآة العالم : 'مگر بد تر ازین کند' ←

لسانی شیرازی : در طرز متاخرین کامل البیان و با طلاقت لسان بود
او راست :

هر گز غبار خاطر موری نبوده ام این سلطنت بملک سلیمان برابر است
بیا که گریه من آنقدر زمین نگذاشت که در فراق تو خاکی بسر توان کردن

—:o:—

← تصحیح از تذکرة الشعراء - ۱۱ - نسخ پی و آ : کلمه 'که' ندارد -
۱ برای شرح احوالش رک به شمع انجمن : ۴۱۰ منتخب الاشعار : ۱۲۳ ب و
براون ۴ : ۲۳۵ مجالس النفایس : ۱۶۰ ، تحفه سامی : ۱۰۴ سفینه
خوشگو : ۵۶ ب ، تذکره حسینی : ۲۳۶ الف مجمع النفایس : ۷۴۶ - ۷۴۷ ،
نشر عشق : ۴۹۷ ب - ۴۹۹ الف خزانه عامره : ۳۹۸ ، مرآة آفتاب نما :
۱۶۸ الف ، هفت اقلیم ۱ : ۲۶۲ ، ریحانة الادب ۳ : ۴۱۵ - ۴۱۶ -

باب المسم

مجدالدین' همگر فارسی : از شعرای معروف است ، معاصر شیخ سعدی
رحمة الله علیه بود ، ازوست :

ای چهره' تو آئینه' صنع خدایی جان چهره کشاند ز تو چون چهره کشایی
آئینه همه چیز نماید بجز از جان تو هیچ بجز صورت جان می نه نمایی
معزی' نسائی' : در خدمت معزالدین' ملکشاه بود و بهمین نسبت معزی'
تخلص نموده و قوت حافظه اش بمرتبه ای بود که بیک شنیدن ، قصاید مطول
یاد میگرفت ، گویند شب عید سلطان ملکشاه کمان بدست در جست و جوی
هلال بود ، ناگاه چشمش بر ماه نو افتاد ، بمعزی فرمود که شعری مناسب حال
بخواند ، او فی البدیهه^۲ این رباعی گفت :

۱ حبیب السیر ۱ : ۳ : ۶۸ ، تذکرة الشعراء : ۱۹۶ ، تذکره حسینی :
۲۵۴ الف ، مجمع النفایس : ۷۵ ، خزانه عامره : ۴۰۱ ، مخزن الغرایب :
۳۰۹ الف ، نشتر عشق ۵۰۴ الف ، مجمع الفصحاء : ۱ : ۵۹۴ ، براون ۳ :
۱۴۴ از سعدی تا جامی : ۱۴۰ - ۱۴۴ و مجدالدین همگر از سعید نفیسی -
۲ - برای شرح احوالش رک به لباب الالباب : ۳۰۰ - ۳۰۱ چهار مقاله :
۵۴ ، ۶۵ - ۶۸ و ۸۱ (تعلیقات : ۱۲۹ - ۱۳۰) تذکرة الشعراء : ۶۵ بیست
مقاله قزولنی : ۱ : ۷۵ - ۸۴ ، مقدمه دیوان معزی بقلم عباس اقبال و برای
دیگر منابع رک به لباب الالباب (تعلیقات) : ۶۸۳ - ۳ - نسا : از بلاد قدیم
خراسان قدیم در نزدیکی کلات فعلی . ۴ - معزالدین ابوالحارث منجر
(۵۱۱ - ۵۵۲) - ۵ - نظامی عروضی که با معزی ملاقی شده است
راجع به نخلص بحواله او مینویسد ' (سلطان به علاءالدوله گفت) اورا
به لقب من باز خوانید و لقب سلطان معزالدین والدین بود ، امیر علی مرا'
خواجه معزی خواند ، سلطان گفت امیر معزی . . . الخ' برای بیشتر
نفسیل رک به چهار مقاله ۶۸ - ۶۹ - ۶ - در چهار مقاله ۶۷ - ۶۸ این
واقعه هم نوشته شده است .

ای ماه کمان شور یاری گوی یا ابروی آن طرفه نکاری گوی
 نعلی زده از زر عیاری گوی در گوش سپهر گوشواری گوی

انی شیرازی^۲ : گویند با شاه اسمعیل خاطری داشت ، شاه ازو استفسار
 این معنی کرد و او از سر صدق معترف شده ، مشمول مهربانی و عنایت گردید
 و بوقت رخصت بی ادبانه ماق شاه را بوسید بدگویان زبان طعن کشوده . شاه
 را بران آوردند که سینه بیگناه او را هدف تیر سیاست و بلا مازد و شاه بی
 انصافی را کار فرموده ناوکی درکار او کرد و آن مجروح ناوک بیدادی زخم کاری
 برداشته ، بدینچه این غزل در [سلک] نظم کشید و شربت تلخ مرگ چشید^۳ :
 مرا بظلم بکشتی^۴ طریق داد این بود ز بادشاخی حسن توام مراد این بود
 سری جدا شده از تن بخاک راه افتاد سمند ناز تو هر جا که پا نهاد این بود
 مکتبی^۵ : از خطه پارس بود و گوی بلاغت از امثال می ربود ، از
 منظوماتش لیلی و مجنون در غایت سلاست و کمال لطافت است . او آن کتاب
 فصاحت آیات را بنام سلطان قاسم بن امیر منصور فارسی تالیف نموده :

سر خیل سپه کشان مشهور شده قاسم بن امیر منصور
 چون پنجه زند بهر که بد خوست چو بهلد^۶ کشد ز پنجه اش پوست
 و تاریخ اتمام آن چنین گفته :

- ۱ - در چهار مقاله : ۸ - شعر اول اینطور نوشته شده :
- ای ماه ! چو ابروان یاری گویی یا فی ، چو کمان شهریاری گویی
- ۲ - خزانه عامره : ۳۶۹ 'نخلی' - ۳ - نیز رک به تحفه سامی : ۱۱۳ ،
 سفینه خوشگو : ۲۲ ب تذکره حسینی : ۲۵۴ ب ، مجمع النفایس : ۷۵۵ ،
 منتخب الأشعار : ۱۲۶ ب ، مخزن الغرایب : ۳۱۵ ب ، نشتر عشق :
- ۵۰۸ ب - ۵۱۰ الف - ۴ - در شرح این واقعہ سام میرزا در تحفه سامی
 مینویسد که قبرش در گورستان سرخاب تبریز است - نیز رک به تذکره
 حسینی و نشتر عشق - ۵ - تحفه سامی : 'مرا بجور بکشتی' - ۶ - نیز رک
 به تحفه سامی : ۱۲۹ ، مجمع النفایس ۷۷۱ نشتر عشق : ۵۲۰ الف
 ریحانة الادب : ۴ : ۷۰ و مجمع الفصحاء : ۲ : ۴۰ - ۴ - و هفت اقلیم : ۱ :
 ۳۰۴ - ۷ - در نسخه اصل 'چو چشم بد دهر که بد خوست' تصحیح
 از بی - ۸ - سفینه خوشگو 'بهلد کند ز' .

چون مکتبی این کتاب بگشودا (برگ ۴۹۳ ب)

تاریخ کتاب 'مکتبی' بود

مکتبی در اثنای سیاحت بهند آمده و مخاطره سفر دریا کشیده و پر غربت گردیده - این سه بیت در تعریف کوه نجد ازوست :

بر قله او فلک حصاری بر دامن او زمین غباری

سنگی که ز دامنش فتادی تا چرخ ز جنبش ایستادی

بر پشت وی آسمان نمودی چون بر شتری جل کبودی

میرم^۴ سیاه قزوینی : صاحب ملوک بود و خود را از ملاء متنفر [؟]

داشته بگفتن هزل و مطایبه سی پرداخت - اورامت :

آن سرو قدی که قد رعنا^۵ دارد مانند الف میان جان جا دارد

بالای بتان بلای جانست^۶ مرا من بنده آنکسم که بالا دارد

محتشم^۷ کاشی : ترکیب بند او که در مرثیه امام حسین رضی الله عنه گفته

مشهور است و در تاریخ جلوس شاه اسمعیل^۸ ثانی صفوی شش رباعی گفته که

ازان یکهزار^۹ و یکصد و هشت تاریخ از حروف منقوطه، از نتایج طبع محتشم است :

به پیش صورت او ضبط آه خود کردن گان بحوصله صورت آفرین دارم

چنان بفکر تو مستغرقم که همچو تویی ستاده پیشم و من چشم بر زمین دارم

۱ - پی : 'نکشود' - ۲ - پی : 'پیر غریب' - ۳ - پی : 'کوه بخداست' - ۴ -

در جمیع نسخ مرآة العالم 'میرم شاه' نوشته شده ، تصحیح از تحفه سامی :

۱۳۱ کرد شده ، برای شرحش نیز رک به سفینه خوشگو : ۶ ب ،

مجمع النفایس : ۸۷۰ صبح گلشن : ۴۸۴ ریحانة الادب ۴ : ۱۳۲ - ۱۳۳ -

۵ - تحفه سامی : 'سرو روان که قد' مجمع النفایس : ۸۷۰ 'سرو سهی' -

۶ - پی : 'جان گشت' تحفه سامی : 'جان ست بلی' مجمع النفایس 'جانست ولی' -

۷ - برای شرح احوالش رک به تاریخ عالم آرای عباسی ۱ : ۱۳۰ ،

تحفه سامی : ۱۹۰ ، مآثر رحیمی ۳ : ۳۸۱ - ۳۹۳ مجمع النفایس :

۸۵۸ - ۸۶۰ ، خزانه عامره : ۴۰۵ ، مخزن الغرایب : ۳۰۸ ب ،

مرآة آفتاب نما : ۱۶۸ ب ، نشتر عشق : ۵۲۳ ب - ۵۲۹ ب ، مجمع الفصحاء :

۲ : ۳۶ ، منتخب الاشعار : ۱۲۴ ب ، راهنمای ادبیات فارسی : ۳۴۸ و

کنج سخن : ۳ : ۴۰ - ۸ - ۵۹۸۴ - ۵۹۸۵ - ۹ این تاریخ مغلوط است

شاید سهو کتابت - سال جلوس شاه اسمعیل ۵۹۸۴ است نه ۱۱۲۸ -

ملک قمی: از ایران بدکن^۲ آمده داخل مجلسیان نظام شاه^۳ بگری شد و پس از رحلتش از ندای ابراهیم^۴ عادلشاه بوده، بمراتب ثروت و دوات ترقی نمود و ظهوری داداد او بود، از منظومات آن ملک اقلیم سخن دانی قریب به یک لک بیت است، ازوست:

گذشت گرم غضب یار تا کجا میرفت که خیل فتنه سراسیمه از قفا میرفت
چمن ز رویتو هر حیرتی که داشت بدل گره شد و بدر افتاد غنچه شد ناش
عروی: تخلص میر محمود است که بیست و پنج سال در زمان
اکبر بادشاه منشی ممالک هندوستان بود، این رباعی را بر صدر دیباچه^۵ دیوان
بیرم خان خانانان نوشته بود:

از کون و مکان نخست آثار نبود کاشیاء همه از دو حرف 'کن' شد موجود
آمد چو همین دو حرف مفتاح وجود شد مسطوع دیباچه^۶ دیوان شهود

- ۱ - میخانه: ۲۵۹ سفینه خوشگو: ۱۲۷ الف مآثر رحیمی: ۴۴۶ سرو آزاد: ۳۱ -
- ۲ - در حواشی میخانه: ۲۵۹ نوشته شده بقول تقی کاشی (سپرنگر ۳۰)
- ملک در ۹۸۵ به هند رفته در احمدنگر مقیم شد اما در سرو آزاد: ۳۱
نوشته شد 'و در رمضان سنه سبع و ثمانین و تسعمایه (۹۸۷) از قزوین
بر آمده سری بدیار دکن کشید - و از مرتضی نظام شاه دیوانه والی
احمد نگر و بعد او از برهان شاه اکرام و انعام فراوان یافت' برای شرح
احوالش نیز رک به مآثر رحیمی ۳: ۴۴۶ - ۴۸۹، تاریخ عالم آرای عباسی:
۱۳۲ سفینه خوشگو: ۱۲۷ الف، مجمع النفایس ۸۶۲ خزائن عامره: ۴۱۱،
نشر عشق ۵۵۵ الف، مفتاح التواریخ: ۲۲۴ ریحانة الادب ۴: ۷۷ و
شمع الحمن: ۴۲۰ میخانه: ۲۶۱ سرو آزاد: ۳۲ در شمع الحمن: ۲۲۰ و مفتاح
التواریخ: ۲۲۴ سال رحلتش: ۱۰۲۴ نوشته شده: اما در ریحانة الادب: ۴: ۷۷،
۵۱۰۲۵ نوشته شده - ۳ - مرتضی نظام شاه دیوانه از ۵۹۷۲-۹۹۶-۱۵۶۵م -
۱۵۸۸م والی احمدنگر بود - ۴ - ابراهیم عادلشاه ۵۹۸۸-۱۰۳۷/۱۵۸۰م -
۱۶۲۷م) - (۵) مؤلف مرآة العالم ترجمه اش از بدایونی: ۳: ۳۲۱ -
۳۲۳ گرفته است - برای بیشتر تفصیل رک به همین کتاب -

مرشد یزد جردی^۱ : یکچند در قندهار با میرزا غازی^۲ ترخان بسر میبرد و بعد از فوت او از مجلسیان مهابتخان^۳ گردید و آخرها بوسیله^۴ میرزا ابوالحسن^۵ آصفخان در ملک ملازمان^۶ فردوس آشیانی شاهجهان بادشاه غازی امتیاز یافت ، بعد از چند گاه رشته^۷ حیات او^۸ گسیخته شد - ازوست :

مژگان نبود بگرد چشم من زار غیرت بره نظارهام ریخته خار

۱ مؤلفین سفینه^۹ خوشگو : ۱۴۳ ب ، تذکره^{۱۰} حسینی : ۲۶۳ الف ، مخزن الغرایب : ۳۲۱ الف ، مآثر الامراء : ۳ : ۳۴۷ و سرو آزاد : ۳۹ نوشته اند که مرشد از یزد جرد است ، مؤلفین مجمع النفایس : ۸۱۱ ، و مقالات الشعراء : ۷۵۲ و تذکره نصرآبادی : ۲۵۳ او را از برو جرد نوشته اند ، عبدالباقی در مآثر رحیمی : ۳ : ۷۸۱ مینویسد 'مرشد خان از آدمی زادگان قصبه^{۱۱} برو جرد من اعمال همدان است ، از اجله^{۱۲} سادات آن قصبه بود . - الخ^{۱۳} و مؤلف میخانه : ۴۰۹ مینویسد 'به تحقیق پیوسته که مولد آن مداح خاندان حضرت ختمی پناه از برو جرد همدان است . - الخ^{۱۴} . برای شرح احوالش نیز رک به همین تذکره^{۱۵} ۲ - برای تفصیل ملحق شدن خان با میرزا غازی رک به میخانه : ۴۱۱ - ۴۱۲ ، ۳ - برای شرح احوالش رک به مآثر الامراء : ۳ : ۳۸۵ تا ۴۰۸ از مآثر رحیمی : ۳ : ۷۸۶ - ۷۸۷ باثبات میرسد که پس از در گذشتن غازی خان مرشد مستقیماً پیش مهابت خان رفت ، بلکه اولاً بدربار جهانگیر آمد در سرو آزاد : ۲ : ۳۹ نوشته شده 'میر تقی اوحدی صفاهانی صاحب تذکره عرفات گوید . - چون میرزا غازی جرعه^{۱۶} شهادت چشید ، اراده^{۱۷} درگاه جهانگیر بادشاه نمود ، در اثنای تحریر این مقالات به آگره آمد ، چند روز او را دریافتم ، پس در اجمیر رفته ، به اردوی جهانگیری واصل شد و بملازمت سلطانی مشرف گردید ، والجال با مهابت خان می باشد ، خان آرزو : ۸۱۱ مینویسد 'استاد خائزمان امانی تخلص ، پسر خائنان مهابت خان است ، ۴ - برای شرحش رک به مآثر الامراء : ۱ : ۱۵۱ - ۱۶۰ و قاموس المشاهیر : ۱ : ۷ - ۵ - مؤلف مرآة العالم شرح مرشد از میخانه نقل کرده است . اما در میخانه مفصلاً نوشته شده ، برای تفصیل پیوستن مرشد با شاهجهان رک به میخانه : ۴۱۳ - ۶ در مقالات الشعراء : ۷۵۴ ، سرو آزاد : ۳۹ ، شمع النجم : ۴۳۶ ، و نشتر عشق سال رحلتش : ۵۱۰۳۰ نوشته شده .

در دیده سیاهیم نه از مردمک است . . . لب نگیم ربود خال از رخ یارا
 مسیحی کبرانوی : سعادت نام و بحر خوانده مقرب خان حکیم و
 به صر شیرا بود ، قدم سیتا زن راجه رامچند منظوم ساخته . این چند بیت از
 آنست :

من از عشق پیر ریش دارم	رقابت با خدای خویش دارم
زین و آسبان لبریز مهتاب	جهن غوطه زده در موج سیلاب
حوآب انداخت بر فرق آن بت مست	زدستش آب هم بررفت از دست
قدم چون بعد غسل از آب برزد	ندمال آتشین از آب سر زد
قوی شد قول عهد هده گویا	که ماه آیه برون بیشک ز دریا

۱ - در میخانه : ۶ - ۴ این شعر اینطور نوشته شده :

در دیده سیاهیم از مردمک است . . . جنب نگیم ربوده خال از رخ یارا
 ۲ - سفینه خوشگو : ۷۴ . الف کلمات اشعراء : ۱۰۶ برای بیشتر شرحش
 رک به همین کتاب که سرخوش راجع به شعر گویش مفصلا نوشته
 است اما در مجموع انقیاس : ۸۰۳ نوشته شده ، فقیر آرزو گوید که
 شعر مسیحا هرگز بیایه مدحی نمی رسد برای بیشتر شرحش رک به
 آیین اکبری (ترجمه انگلیسی) : ۱۳ - ۱ ، مآثر الامراء : ۳۸۰ : ۳
 که بیشتر از مرآةالعالم ماخوذ است . ۳ - در نسخه بی : کبرانوی و آ :
 کبرانوی نوشته شده ، کبرانه قصبای از پانی پت است که در رونق و طراوت
 نمونه شاعرچیان آباد توان گفت ، از هنگسی که نادر شده قدر دران کرده ، از
 رونق مثل شاعرچیان آباد افتاد مجموع انقیاس : ۸۰۳ - ۴ - برای بیشتر شرحش
 رک به بلاخن : ۶۱۳ ، و مآثر الامراء : ۳۷۹ - ۳۸۰ - ۵ - یک
 نسخه از قصه رام و سیتا در کتابخانه بودنین محفوظ است رک به ایتد : ۲ :
 ۸۱۲ - مینویسد که این ترجمه راماین است که بنام شده جفانگیر منسوب
 کرده شده علاوه ازین مشویش معدن ابرار که در جواب مخزن الاسرار
 گفته در کتابخانه بودنین محفوظ است . برای شرحش رک به فهرست
 مخطوطات این کتابخانه : ۱ : ۲۳۴ - ۶ - در نسخه بی و آکمه اهل
 نوشته نه شده ، ۷ - در جمیع نسخهها مانا ، تصحیح از مآثر الامراء : ۳ :
 ۳۸۲ - ۸ - مآثر الامراء : آمد - ۹ - مآثر الامراء دیار -

تنش را پیرهن عریان ندیده
کم صد سر فدای پای سیتا
چو جان اندر تن و تن جان ندیده^۱
چه یکتا سر چه دو تا سر چه می^۲ تا
در تعریف دارا شکوه ازوست :

هر فیل سوار جنوه گر گشت ز دور
چون نور تجلی خدا بر سر طور
منیر^۳ لاهوری^۴ : (برگ ۴۹۴ الف) شاعر طبیعت بود در خدمت سیفخان^۵
داماد آصفخان میگنرانید ، بعد ازان در سلک بادشاهی منسلک گردید . در
تعریف تیل گفته :

دهد تعلیم خ-وبی نوخ-طانرا
بزلف دلبران پیوندا^۶ کرده
ولی نعمت بود حسن بتانرا
دل خود را بموئی بند کرده
ماهر^۷ : مجد علی نام دارد و در فن نظم^۸ و نثر ماهر است ، رساله پنجم

۱ - مؤلف کلمات الشعراء : ۱۰۷ راجع باین شعر مینویسد^۹ این یک بیت را به لک
بیت منجیده اند . . .

تنش را پیرهن عریان ندیده
چو جان اندر تن و تن جان ندیده
روزی مرزا مجد علی ماهر این بیت را میخواند و تحسینها میکرد ،
میدانست که در نعت گفته ، فرمود که کاش این همه اشعار که در تمام عمر
گفته ام بآن مرد نصیب میشد و این یک بیت بمن میدادند ، فقیر گفت که
در تعریف عصمت سیتا گفته ، شنیده بی اعتقاد شد ، گفت عجب هست فطرت
و دون همت بود ، چه طور معنی را در چه محل فرود آورده^{۱۰} - ۲ - پی و آ :
'سیتا' - ۳ - برای شرح رک به نشتر عشق ۵۲۱ ب ۵۲۳ الف
مخزن الغرایب : ۳۲۳ ب ، مجمع النفایس : ۸۶۵ - ۸۶۶ ، سرو آزاد : ۶۰ ،
مرآة آفتاب نما : ۱۶۹ الف ، منتخب الاشعار : ۱۳۶ ب و مقاله ای بقلم
دکتر سید عبدالله در مجله^{۱۱} دانشکده السنه شرقیه بابت ماه منی ۱۹۲۸ م - ۴ -
آ : 'منیر لاهوری منشی' - ۵ - برای شرح احوالش رک به مآثر الامراء : ۲ :
۴۱۶ - ۴۲۱ - ۶ - در فرحة : ۳۷۹ ب 'پیوسته کرده' ، - ۷ - برای شرح
احوالش رک به کلمات الشعراء : ۱۰۲ - ۱۰۶ ، مجمع النفایس : ۸۰۲ - ۸۰۳ ،
سرو آزاد : ۱۱۲ ، ۱۱۳ و خزانه عامره : ۴۱۴ ، نگارستان سخن : ۸۹
- ۸ - مؤلف کلمات الشعراء : ۱۰۲ مینویسد 'استاد همه دان پخته کار انسان
صاحب دل کامل عیار بوده ، با کلیم قدسی و میر یحیی و غیره هم از شعرای عصر ←

ناسی خدیو دین پناه تصنیف نموده به 'گل اورنگ' موسوم ساخته و آن رساله را شیرازه بند فضل و کمال دانشمند خان در اوایل جلوس مبارک از نظر اطهر گزرائیده بود، از منظومات اوست :

پاک باطن را بدشمن زود گردد مینه صاف
 یک نفس یکدم برد^۱ در دل غبار آئینه را
 بی نصیب از می کف خاکی درین میخانه نیست
 یک سبو گر بشکند سامان صد ماغر شود

موعب^۲ : نام لطف الله موطنش کنجاه از مضافات صوبه لاهور است، بمذوبت^۳ لسان و طلاق بیان موصوف^۴ معروف بشیخ جیون، برادر سر خوش نشای حب الهی بخوشی کنجاهی است بکتب متداوله درست آشنا بود و ماهر در فن شعر و انشاء و معاست، در ملک بندهای روشناس بادشاهی سرفراز و بتقدیم خدمات عالی^۵ ممتاز میگردد و با جامع اوراق مربوط است و رشته^۶ اخلاص را به تنظیم اکثر اشعار خویش بنام نیازمند مضبوط دارد - از آن جمله است :

کاکل^۷ سنبلیست آرایش زنجیر کند دل دیوانه بدین سلسله شبگیر^۸ کند
 پیچش خامه^۹ بکف طره^{۱۰} سنبل گردد تا پریشانی گیسوی تو تحریر کند
 خاک بخت زر خورشید نماید موهب کیمیای نظر فیض گر اکسیر کند

← جهانگیری تا نازک خیالان عهد عالمگیری صحبت داشته، دیوانی ضخیم و مثنوی های رنگین دارد، نثر مثل ظهوری پر مضامین تازه نگاشته، گل اورنگ در مدح شاه اورنگزیب گل سرسبد فکرهای اوست - - مثنوی جامع نشاتین در زمین تحفة العراقین گفته بود، برای بیشتر تفصیل سخن سرایش رک به همین تذکره ۱۰۲ - ۱۰۶ -

- ۱ - در مرآة العالم 'از نفس'، تصحیح از فرحة : ۳۸۰ الف ، - ۲ - در مرآة العالم 'بود' تصحیح از فرحة - ۳ - مؤلف فرحة : ۳۸۰ الف شرحش اجمالاً نوشته که از مرآة العالم ماخوذ است مینویسد 'با بختاور خان واسطه و اتحاد داشت'
- ۴ - 'بمذوبت لسان و طلاق بیان موصوف' نسخه^۱ پی ندارد - - ۵ - آ :
- 'موصوف و با جامع اوراق مربوط' - ۶ - پی : 'مانی' - ۷ - پی : 'تا بکل'
- ۸ - نسخه^۲ اصل 'مشکیر'، تصحیح از آ - ۹ - پی : 'جامه'

ابر احسان و کرم همت بختاور خان
 سایه اختر اقبال شود عالم را
 چون هوس در دل تقدیر نگنجد یکدم
 کامگار از غم آشفته دلم ورنه کجا
 شکر شکر تو دارم بدهان گر چه فلک
 مرد سیف و قلمم بی سخن از جوهر طبع

که ز صدق نفسش صبح تباشیر کند
 گر فلک خاک کف پایتو تخمیر کند
 آنچه در حوصله فکر تو تدبیر کند
 بنده در خدمت عالی تو تقصیر کند
 هر دم از عشوه بلوزینه من میر کند
 حیرت از بخت که در تجربه تاخیر کند

—:0:—

بہ السنون

لزاری^۲ قہستانی^۳ : دستور^۴ نامہ در آداب معاشر از تالیف اوست ، گویند اورا وقتی در حمام شیراز با شیخ سعدی اتفاق ملاقات افتاد و شیخ بقراین دریافت کہ او حکیم لزاریست ، بمنزل خود برده ، در ضیافت تکلف را بمرتبہ کمال رسانیدہ ، بعد از سه روز حکیم از شیخ رخصت خواست و وقت عزیمت بخادم شیخ گفت ، اگر شیخ بقہستان تشریف فرمایند ، بدو آموزم کہ ضیافت چہ قسم باید کرد . چون این سخن بشیخ رسید ، متاسف گردید کہ مگر قصوری در شرایط مہانداری بوقوع آمدہ ، پس از چند گاہ گذر شیخ بقہستان افتاد ، حکیم شیخ را بمنزل خود برده در روز اول سیر داغی پخت^۵ ، روز دوم قدری گوشت بریان ، بروی آتش کشید ، سوم مقداری گوشت جوشالید ، پس بخدمت شیخ عرض کرد کہ آنقسم کہ شا کردید زیادہ از یکروز مشکل است و اینچنین مہانداری مشاہدہ نمودید ، مالها ہی تصدیع^۶ سر انجام میتوان داد :

ع ، تکلف گر نباشد خوش توان زیست

از اشعار اوست :

۱ . آ : 'حرف النون' - ۲ - برای شرح احوالش رک بہ تذکرۃ الشعراء ۲۵۸ مخزن الغرایب : ۲۳۶ ب نشتر عشق : ۶۳۲ الف ، آتشکدہ : ۲ : ۵۲۹ - ۵۳۵ ، مجمع الفصحاء : ۶۰۷ ، براون : ۳ : ۱۵۵ - ۳ - 'قہستان (بضم قاف) معرب کہستان یا کوهستان ، نام قدیم ایالت وسیع خراسان جنوبی کہ اکنون از نظر اداری شهرستان بیرجند و قاینات خواندہ می شود و خواف یا زوزن و بوزجان از بلاد مہم آن بودہ' فرهنگ امیر کبیر - ۴ - حسن سادات ناصری در حواشی آتشکدہ ۵۲۹ - ۵۳۰ مینویسد 'کتاب دستور نامہ منظومہ ایست لطیف و جاذب ، بشیوہ بوستان شیخ در بحر متقارب مشن مقصور یا مخدوف ، در حکمت و اخلاق و آداب معاشرت و آغاز آن بدین بیت است :

قل الحمد لله نزاری کفی سلام علی عبده المصطفی

خاور شناس معروف ، پروفیسور برتلس ، معلم دارالفنون لینن گراد این کتاب را تصحیح ترجمہ و طبع کردہ است - ۵ - نسخہ پی کلمہ 'پخت' ندارد - ۶ - ہی و آ : 'تصدیعہ' -

آوازه در افتاد که باز آمدم از می بهتان صریحمت من و تو به کجا، کی
مجنون رخی کرد برون را چه تفاوت لیلیش درون رگ جانست بدرجی'

نوائی^۲: (برگ ۴۹۴ ب) تخلص امیر علی شیر است که وزیر با استقلال
سلطان حسین بایقرا بود و صیت فضل و کمال آن ملکی اخلاق اطراف آفاق را
گرفته، در زمان خود مرجع ارباب دول^۳ و اقبال مربی اصحاب دانش بود، گویند
سیصد و هفتاد بقعه^۴ خیر تعمیر نموده^۵ و تصانیف بسیار از آن عالیمقدار یادگار
مانده، دیوان ترکی و فارسی ترتیب داده، این چند بیت از دیوان فارسی او
مرقوم میگردد:

خیال طاعت بت^۶ میکنم بروز بسی چو شب رسد برد از خود مرا خیال کسی
دلدم بدست تو مرغیست در کف طفلی که نی کشد، نگذارد، نه سازدش قفسی
در جواب 'بحرالابرار' امیر خسرو قصیده گفته که مطلعش اینست:

آتشین لعلی که تاج خسروانرا زیور است
اخگری بهر خیال خام^۷ پختن در سراست

و بخدمت مولوی اعتقاد بسیار داشت. در وقتیکه مولوی از سفر
شام و حجاز معاودت نموده آمد، آن امیر کبیر این رباعی در سلاک نظم کشیده،
بسمع مولوی رسانید:

انصاف بده ای فلک مینما فام تا زین دو کدام خوبتر کرد خرام
خورشید جهانتاب تو از جانب صبح یا ماه جهانگرد تو از جانب شام

۱ - آ: 'نه در جی' - ۲. در شرح حال و تاریخ زندگانی نظام‌الدین علی شیر
مقدمین و ارباب تواریخ و میر چه در زبان او و چه بعد از او تحقیقات بسیار
کرده اند و همچنین در اروپا و آسیا مقالات زیادی راجع باو نوشته شده،
در همه تذکره‌های فارسی ذکرش نموده شده، مقاله در سالنامه پارس بقلم سعید
نفیسی شماره مال قمری ۱۳۶۵ بذیل عنوان تاریخچه ادبیات: ۱۷ تا ۲۰، و
مقدمه مجالس النقایس بقلم اصغر حکمت که در آن فهرست دیگر مقاله‌ها داده شده
که بالسنه^۸ اروپائی نوشته شده، - ۳ - پی: 'دولت' - ۴ - برای شرح
تاسیسات و تالیفات نوایی رک به مقدمه^۹ مجالس النقایس - ۵ - مرآة العالم
'شب میکنم'، تصحیح از ریاض الشعراء: ۲۰۶ - ۶ - پی: 'شبی'

و فوت آن امیر والا نهاد در سنه نهصد و شش واقع شده و 'جنت جنت' تاریخ اینواقع گفته اند -

نوید نیشاپوری^۲ : در خدمت هایون بادشاه بسر میبرد و قصاید غرا در مدح آن بادشاه علین آرامگاه گفته و سنه نهصد و هفتاد و سه عازم بیت الله گشته در اثنای راه داعی حق را لبیک اجابت گفته ، مدفنش بلده^۳ اجین است ازو یادگار است :

اگرم ز اشک پر خون^۴ شده لاله گون زمینها
 نستوان شدن پریشان گل هاشقی است اینها
 هلال خواست شود^۵ حلقه^۶ درت شب عید
 ز دور بست خیمالی ولی بهم نرسید

نوری سفیدونی^۷ : سفیدون قصبه ایست از توابع دهلی ، چون مدتی در جاگیر او بود بهمان منسوب گشت ، در زمان هایون بادشاه و اکبر خطاب ترخانی^۸ یافت. از جمله ندیمان بود ، آخر ها خدمت تولیت روضه منوره هایون بادشاه بدو مفوض شده ، هانجا ودیعت^۹ حیات سپرده ، دیوان دارد ، این قطعه ازوست :

۱ مولانا صاحب که مصاحب میر علی شیر نوایی بود ، از رحلتش مرثیه^{۱۰} سوزناکی نوشته است که از مطلع آن تاریخ تولد و رحلت نوایی بر می آید :
 ای فلک بیداد و بی رحمی بدینسان کرده ای [۸۴۴]
 وی اجل ملک جهان را باز ویران کرده ای [۵۹۰۶]

برای این مرثیه رک به مجالس النقایس : ۲۴۴ پیعد - ۲ - مؤلف مرآةالعالم در شرح نوید نیشاپوری از بدایونی ۳ : ۳۷۷ استفاده کرده است - در بدایونی و مجمع النقایس : ۸۸۹ اسمش نویدی نوشته شده نیز رک به سفینه خوشگو : ۱۰۷ ب - ۳ - بدایونی : ۳ : ۳۷۷ : 'گگون'
 ۴ - بدایونی : 'شدن حلقه' - ۵ نیز رک به بدایونی ۳ : ۱۹۷ - ۲۰۰ ، (او هم عصر نوری بود و ذکر ملاقات با او هم کرده است) بلاخن : ۶۱۱ و نگارستان سخن : ۱۳۵ - ۶ - بالضم : کسبیکه بادشاه او را از تکلیف آداب معاف کرده باشد و بگناهی مؤاخذه نکند - ۷ - 'عمر درازی یافته ، بسال هزار و هزده در گذشت' سفینه خوشگو : ۹۹ الف و در نگارستان سخن : ۱۳۵ نوشته شده 'در ۵۹۹۴ در اتمک بمرد' اما در دیگر تذکره ها نوشته شده که در ۹۹۴ او به تولیت روضه هایون بادشاه نامزد ساخته شده و بدایونی نوشته است که او در دهلی در گذشت . اما سال رحلتش نه نوشته است -

ز روی مکرمت وز راه احسان به ترخان داد خانی شاه عادل
 ازین خانی همین نامیست بروی ازین نام 'شگرف' اورا چه حاصل
 ز ترخانی هم اورا شکوه ای نیست به نزد خسرو دانای کامل
 که غیر از خان خشکی می نماند ز ترخانی تری گردد چو زایل^۲

نامی^۳: از اعیان بلده^۴ بهکر بود، میر محمد معصوم نام در ملک امرای
 اکبری انتظام داشت، وقتی که بایلچیگری نزد شاه عباس رفت^۵، از هند تا
 بلده^۶ ایران و همه جا در راهها و منزلها بر سنگهای کوهستان و مساجد اشعار
 خود را کند^۷ - ازوست:

چون گریه^۸ من دید نهان کرد تبسم بیداست که این گریه^۹ من بی اثری نیست
 داد پیغام بقاصد من خنده کنان ظاهر است از سخن او اثر خنده هنوز

۱. نسخه اصل 'ناسی شگرف' تصحیح از بدایونی - ۲ - پی و آ: 'خود امل'
 ۳. برای شرح احوالش رک به طبقات اکبری: ۴۰۱، بدایونی ۳: ۳۶۴ -
 ۳۶۶، بلاخن: ۵۷۸ - ۵۸۰ ذخیره الخوانین: ۱: ۲۰۰ - ۲۰۵
 مقالات الشعراء: ۷۹۸ - ۸۰۳: مآثر الامراء ۳: ۳۲۶ - ۳۲۹، سفینه
 خوشگو: ۱۱۴ الف و نشتر عشق: ۶۲۹ الف و ب - ۴ - ' - در خدست
 عرش آشیانی دولت روشناسی اندوخت، تا سال چهارم بمنصب دو صد و
 پنجاهمی اوج پهای عزت بود و بتدریج بقرب و اعتبار پادشاهی امتیاز یافته،
 بحجابت ایران مامور گردید و بفرط فراست و کاردانی مورد الطاف شاه عباس
 صفوی گشت، چون از ایران دیار مراجعت نمود، در سنه ۱۰۱۵ ه از بارگاه
 جنت مکانی بعنوان امین الملکی به بهکر رفته بود که ودیعت حیات سپرد -
 مآثر الامراء: ۳: ۳۲۷ - ۵ - 'ذوق عبارت بسیار داشت و خود کتبه
 نویس و خوش خط بود، از ابتدای ایروان و نخجوان و تبریز و اصفهان
 تا قندهار و کابل و کشمیر و هندوستان و دکن هر جا رسید از اشعار خود
 نوشته و بر سنگ کنده یادگاری گذاشت، چنانچه سر دروازه قلعه اکبر آباد
 و مسجد جامع فتحپور میگری و غیره اشعار ایشان بخط کتبه در سنگ کنده اند
 - - - الخ' ذخیره الخوانین: ۱: ۲۰۳ نیز رک به مجمع النفایس: ۹۰۰،
 طبقات اکبری (ترجمه انگلیسی): ۲: ۷۲۹ و حواشی -

نظیری^۱ نیشاپوری : بینظیر روزگار خود بود و در خدمت اکبر پادشاه و جهانگیر پادشاه ترقیات عظیم نموده ، آنچه که می یافت صرف احباب و فقرا میکرد - از اشعار اوست :

بدیده هر نفسش جا دهم ز دل که مباد هوای خزانم بود گرم میهان مرا
 اثر نگر که بلب ما رسیده آه هنوز هزار آبله دل بر سر زبان دارد
 میرزا نظام^۲ : (برگ ۴۹۵ الف) دست غیب^۳ آن عندلیب سخن طراز از
 عندلیبان غزل سرای بستان سرای شیراز بود و در زمان اکبر پادشاه به گشن آباد
 هند آمده ، هنگامه^۴ سخنوری گرم میداشت ، ازو یادگارست :

بن در راه گر پهلو زلد باد صبا اتم ضعیفم آچنان کز جنبش مژگان ز پا اتم
 چنان با خاک کویش الفتی باشد غبارم را که تا بر داردم صد بار از دست صبا اتم

۱ - حسن سادات ناصری مصحح آتشکده در حواشی این کتاب : ۲ : ۷۱۱ تا ۷۳۸ شرح زندگانش و سبک شعرش با تفصیل نوشته است - در میخانه : ۵۲۴ تا ۵۳۲ شرحش نوشته شده و اطلاعات عبدالنبی استناد زیادی دارد ، زیرا که ذکرش در ردیف شعرای نموده است که با آنها بر خورده است ، و آقای مولوی شفیق در حواشی راجع به رحلتش بحث سودمندی کرده است علاوه ازین رک به مآثر رحیمی : ۳ : ۱۱۵ ایعد ، سرو آزاد : ۲۴ ، بلاخمن : ۶۴۹ تا ۶۵۰ با حواشی بدایونی : ۳ : ۳۷۵ تا ۳۷۶ ، توزک جهانگیری : ۹۱ ، کلمات الشعراء : ۱۱۲ ، سفینه خوشگو : ۱۲۳ الف ، مجمع النفایس : ۹۰۵ - ۹۰۹ مخزن الغرایب : ۳۳۸ ب ، مرآة آفتاب نما ۱۷۰ ب ، مجمع الفصحاء : ۲ : ۴۸ ، براون : ۴ : ۲۵۲ شفق : ۳۷۳ - و حواشی آتشکده : ۲ : ۷۳۳ برای بیشتر منابع ۲ - برای شرح احوالش رک به تذکره نصر آبادی : ۲۷۱ ، سفینه خوشگو : ۱۵۱ ب ، تذکره حسینی : ۲۸۷ ب ، مجمع النفایس : ۹۰۹ ، سرو آزاد : ۳۸ ، مرآة آفتاب نما : ۱۷۰ ب نشتر عشق : ۶۲۳ الف و ریحانة الادب : ۲ : ۱۸ - ۳ - طبق مجمع النفایس : ۹۰۹ 'دست غیب' قبیله ایست از سادات شیراز ، در تذکره نصر آبادی : ۲۷۱ نوشته شده ، سبب شهرت ایشان بدست غیبی آنست که شخصی از عناد شجره ایشان طلبید ، پس از غیب دستی پیدا شده شجره ایشان را آورد -

نصیرای' همدانی: بسخن سرایی و نکته دانی وحید زمانه بود، در فن
النشاء^۲ عدم المثل و بگانه، دیوانش^۳ در غایت سلاست و فصاحت است، از
منظومات اوست:

بخونم پنجه رنگین کرد دست در حنا بندم
روا شد حاجتم جز زور بازوی دعا بندم
ندارم طالع بلبل نیام رخصت شاخی
مگر چون نکبت گل آشیانی در هوا بندم

دران زندان که من دارم نشیمن چنان گم شد بظلمت راه روزن
که آهم چون لعاب عنکبوتان تنیده بر در و دیوار زندان
مرا تا بخت من نظاره که شد نگه چون سرمه در چشم سیه شد
نشیند هر دم از الهاس آهم ز دل صد پاره بر دوش نگام

نوعی^۴ خبوشانی^۵: در عهد اکبر بادشاه از ایران بهندوستان رسیده، در
مقدمه^۶ 'ستی شدن هندو زنی' سرگرم مدح طرازی بادشاه وقت گردیده^۶، القصه

- ۱ - در جمیع نسخ مرآة العالم 'نصیری همدانی' لوشته شده، تصحیح از تذکره‌ها
نموده شده - برای شرح احوالش نیز رک به تذکره نصر آبادی: ۱۶۶،
مرآة آفتاب نما: ۱۷۰ الف، منتخب الاشعار: ۱۴۶ الف و رحمانة الادب: ۴:
- ۲۰۰ - ۲ - طبق خان آرزو در مجمع النفایس: ۹۳۳ 'در فن النشاء ید طولی
داشت، چنانچه منشآت او شهرت تمام دارد، وفاتش - بعد از ظهوری
بعرصه آمده و پیش از ملا طغرا، چرا که طغرا مأخذ چند فقره نثر او از ظهوری بر
آورده چنانکه در کلیات انشای طغرا مسطور است' صاحب نشتر عشق: ۶۱۰ الف
مینویسد 'در انشای نثر زیاده تر از نظم ید طولی داشت - - - در منشآت
خود که بکتمپ خانه راقم موجود است، داد سخنوری داده و عبارت بسیار
صاف و پاکیزه و با محاوره بقلم آورده' - ۳ - 'شاعری دون مرتبه' اوست،
دیوانش بعدد اسمای الهی هزار و یک بیت است' - تذکره نصر آبادی: ۱۶۶
- ۴ - مؤلف مآثر رحیمی که معاصر نوعی بود، شرح زندگانش مفصلاً نوشته،
رک باین کتاب ۳: ۶۳۵ - ۶۷۹، بدایونی: ۳: ۳۶۱، میخانه:
- ۲۰۰ - ۲۰۲، سفینه خوشگو: ۱۰ الف، و معزن الغرایب: ۳۴۹ الف -
- ذبات الشعراء: ۱۱۴ آتشکده: ۱: ۳۸۶ - ۳۸۷، تذکره حسینی: ۲۸۷ الف -
- ۵ - 'خبوشان شهری وسط است از اقام چهارم و توابع بسیار دارد و در دفاتر ←

بر شاعری و سخنوریش شاعدی عادل‌تر از 'سوزو و گداز' نیست و دیوانی دارد - ازوست :

تا رویتو بینم مژدام پاک کن از اشک در دیده نگهم چو نفس در ته آبست
نسبتی^۲ : منشا و مولدش قصبه تهنائیسر است ، درویش مشرب و آزاده
منش بود ، دیوانی^۳ ترتیب نموده ، ازوست :

قامت او سایه را سرو خرابان میکند نقش پای او زمین را گل بدامان میکند
از سر زلف سیاهش خون دلها^۴ میچکد شام گونی گریه بر حال غریبان میکند
نسبت دل بدرد معتبر است لاله از داغ آبرو دارد
نقی کمری : از اعیان سکنه کشمیر^۵ است ، در عهد فردوس آشیانی

← دیوان ولایت را ارستو ، نویسند و در عهد مغول هلاکو خان تجدید عمارت آن کرد و نبره اش ارغو خان بر آن عمارت افزود و آب و هوای خوب دارد ، حاصلش غله و پنجه و انگور و میوه فراوان باشد^۶ (نزهةالقلوب : ۱۸۶) ۶ - برای شرح این واقعہ رک بہ مآثر رحیمی و میخانہ -

۱ - 'والحق در میان تازه گویان این زمان نماز و مستثنی است ، اگرچہ بعضی از مستعدان این زمان سخنان او را شتر گریہ میدانند و میگویند کہ رطب و یابس در کلامش بسیار است ، اشعار بلندش در غایت بلندی است ، و سایرش در نهایت پستی است ، باعتبار راقم درین زمان بینظیر و بیمثال است و مثنوی نیز در بحر خسرو و شیرین مسمی بسوز و گداز در لباس نظم جلوہ داده و بسیار خوب گفته' مآثر رحیمی : ۳ : ۶۳۵ - ۶۳۸ ، ۲۰۰ - نیز رک بہ کلمات الشعراء : ۱۱۸ ، سفینہ خوشگو : ۱۷۵ الف ، تذکرہ حسینی : ۲۸۵ ب ، مجمع النفایس : ۹۲۴ ، مخزن الغرایب : ۳۵۳ ب و نشتر عشق : ۶۳۵ ب - ۳ - خان آرزو در مجمع النفایس : ۹۲۴ مینویسد : 'بالجمله دیوان او را تمام مطالعہ کردم ، قریب پانزده شانزده ہزار بیت خواهد بود' و طبق صاحب سفینہ خوشگو : ۱۷۵ الف 'مثنوی در جواب مخزن اسرار گفته ، دیوانش مشہور و متداول' - ۴ - پی 'بدامان میچکد' - ۵ - در بیشتر تذکرہ‌ها نوشتہ شدہ کہ او از ایران است نہ از کشمیر - مثلاً خان آرزو در مجمع النفایس ۹۳۴ مینویسد 'شیخ علی نقی از کمرہ است کہ قصبہ ایست از ایران ، معاصر اکبر بادشاہ بود از ایران بہند نیامدہ ، اما در تعریف شیخ فیضی قصیدہ گفته فرستادہ . . الخ' در سرو آزاد : ۱۹ ہم نوشتہ شدہ 'شیخ علی

شاهجهان بادشاه گلشن نکته دانی و سخن منجی برشحات اقلام بلاغت نظام
شادابی داشت، ازوست :

کم ده شراب وصلی که پر شد ایاغ ما روغن چنان مریز که میرد چراغ ما
کردی سفید چشم نقی را ز التظار این بود پنبه‌ای که نوادی بداغ ما

—:۵:—

← نقی کمره قصیده سی و پنج بیت در ستایش شیخ فیضی پرداخته و از صفاهان
بهند روان ساخته، طبق مؤلف سفینه خوشگو : ۱۱۹ ب 'آبای او از مشایخ
ولایت کمره اند، در مدح حاتم بیگ عادل دوازه قصاید غرا دارد، و آن حاتم
وقت مبلغ خطیری بجایزه آن همه ساله در وجه او مقرر کرده . . . الخ'
در تذکره نصرآبادی : ۲۳۴ هم مسطور است که آبای او از مشایخ کمره اند،
و از هیچ جا باثبات نرسیده است که او در کشمیر آمد و ساکن شد.

۱ - در بیشتر تذکرها نوشته شده که او در عهد شاهجهانی در سال ۱۰۳۱ ه
در گذشت، اما این عهد اکبری است نه شاهجهانی، دوره حکومت
شاهجهان بادشاه از ۱۰۳۷ تا ۱۰۶۸ ه است، مؤلفین نشتر عشق : ۶۴.
الف و سرو آزاد : ۴۳ و شمع انجمن : ۴۵۵، و خزانه عامره : ۴۴۱
بر سال ۱۰۳۱ ه اتفاق دارند، در تذکره نصرآبادی : ۲۳۴ سال رحلتش ۱۰۳۰ ه
نوشته شده، مؤلف ریحانه‌الادب : ۴ : ۲۳۲، راجع به رحلتش مینویسد 'وفات
او در سال یکهزار و شصتم هجرت در صد و دو سالگی در اصفهان واقع
گردید' اگر این سال رحلتش درست باشد، در آنصورت نوشته مؤلف مرآةالعالم
که در عهد شاهجهانی زنده بود درست میشود - ۲ - سرو آزاد : ۴۳
'کم کن شراب لطف که پر شد ایاغ ما' - ۳ - آ 'روشن - ۴ - آ پی : 'مکن'
- ۵ - سرو آزاد : 'میرد' -

باب الواو

وحشی^۱ : از بافق بود که موضعی است از اعمال یزد ، فرهاد و شیرین آن خسرو اقلیم سخن مشهور است - گویند ابن رباعی را در حالت نزع گفته بر لوح مزار او که از سنگ رخام است ، نقش کرده اند :

کردیم نامزد بتو نابود و بود خویش گشتم هیچکاره^۲ ملک وجود خویش
غماز در کمین گهرهای راز بود قفلی زدیم بر در گفت و شنید خویش
تا چشم^۳ نیم مست ترا دید روزگار خاک سیاه بکاسه^۴ چشم غزال کرد
شاخ مژگانم چو گلبن غنچه می آرد بهار
بس که چشم گلفشانم بر گل روی تو ماند
تاریخ فوتش عزیزی گفته :

ع : 'بلبل گزار معنی بسته لب' [۹۹۱]

ولی^۵ دشت بیاضی^۶ : با حسین ثنائی جمعاً بود ، دیوانی دارد ، ازوست :

۱ آ : 'حرف الواو' . ۲ - رک به مقدمه^۷ دیوان وحشی بافقی بکوشش حسین نخعی مقدمه^۸ مرحوم رشید یاسمی منقول در فرهاد و شیرین و خلد برین و مسهطات وحشی با فقی ، عالم آرای عباسی : ۱ : ۱۳۱ ، آتشکده ۲ : ۶۳۴ - ۶۳۵ با حواشی حسن سادات ناصری فهرست طولانی منابع شرح وحشی داده است ، میخانه : ۱۵۲ ببعده برای شرح آثارش نیز رک به آتشکده و فهرست مخطوطات کتابخانه بودلین : ۱۶۸۸ ، ۱۶۱۹ و ۱۷۰۳ ریو : ۲ : ۶۶۳ - ۶۶۴ ، فهرست کتابخانه^۹ بانکی پور ، ۳ - این هر دو شعر در نسخه^{۱۰} پی نوشته نه شده ، ۴ - برای شرح احوال و آثارش رک به حواشی آتشکده : ۲ : ۶۰۶ - ۶۰۷ و عالم آرای عباسی : ۱ : ۱۳۰ و شمع انجمن : ۵۱۱ ، سفینه^{۱۱} خوشگو : ۸۲ الف ، تذکره حسینی : ۲۸۹ ب ، نشتر عشق ۶۷۵ ب مرآة آفتاب نما : ۱۷۱ - ۵ - 'دشت بیاض شهری ندارد و ولایتی است ، قصیده^{۱۲} آنرا فارس گویند ، به نسبت خیابان و تون بیلاق و میوه سرد سیری مثل جوز و بادام و غیره باشد ، زهت القلوب : ۱۸۴ در حواشی آتشکده : ۶ . ۶ نوشته شده 'و آن رومتایی است از توابع قاین خراسان و چون خاک آنجا سفید است ، بدین نام مشهور گشته و اسم قدیم آن سپید روستا و قصیده^{۱۳} آن بنام فارس است' -

فکر تلافی دل من کن که هجر تو این بار آن نکرد که هر بار کرده بود
 ز ضعف گر نکم ناله کس نمیداند که زیر پیرهنم مشمت استخوانی هست
 واله : تخلص میر ضیاءالدین! مخاطب باسلام خان است ، چنانچه شمه‌ای از
 احوال او در ضمن سوانح خدیو خدا آگه سمت گزارش یافته ، اشعار آبدار^۱ از
 جویبار طبع نکته بارش مترشح گردیده و این دو بیت ازو مشهور و برالسنه^۲ سخن
 فهان مذکور است :

بیتو شام غم بروزما شبیخون میزند
 مردم چشم^۳ ز گریه غوطه در خون میزند
 وسعتی پیدا کن ای صحرا که امشب در غمش
 لشکر آه من از دل خیمه^۴ بیرون میرند

و بعد از صوبه داری کشمیر که بنظم صوبه مستقرالخلافة اکبر آباد
 (برگ ۴۹۵ ب) سرافرازی یافت در هانجا مسافر ملک بقا شد و در حظیره^۵ صاحب
 معارف والایقان میر مجد نعمان قدس سره ، مدفون گردید و غنی کشمیری
 قطعه^۶ تاریخ فوتش گفته ، ماده^۷ تاریخش اینست :

'مرد اسلام خان والا جاه' - همت خان^۸ خلف الصدقش در قابلیت و کمالات از
 اقران خود ممتاز است و بعنایت و الطاف خلیفۃالرحمن سرفراز و مرجع سخن فهان
 نکته طراز ، از نتایج طبع همت والای اوست :

بجز خاری که بخون داشت در دل بیابان جنون خاری ندارد
 وحیدی^۹ : در سخنوری بسیار صاحب تلاش افتاده و در اشعار خویش داد
 صنعت تجنیس داده ، ازوست :

چون ز عشاق من غمدیده خون افشان ترم
 چهره بینی هر زمان از اشک خون افشان ترم
 بر ترم الیاس و بر خشکی خضر از عشق تو (?)
 باز میگویم که در عشقت از ایشان برترم

- ۱ - برای احوالش رک به مآثرالامراء : ۱ : ۲۱۷ - ۲۲۰ و فرحة : ۳۸۰ ب - ۲ -
- گرفته از 'اشعار آبدار' تا الخ مؤلف مآثرالامراء از مرآةالعالم گرفته است
 با یک کمی رد و بدل ، ۳ - پی : 'چشم' - ۴ - پی : 'خیمه' من بیرون
 میزند - ۵ - برای شرح احوالش رک به مآثرالامراء ۳ : ۹۴۶ - ۹۴۹
- ۶ - برای شرحش رک به مجمع‌النفایس : ۱۰۰۵ -

باورم گویند روز و شب رقیبت را که هست
تا دران گلشن نه بیم هیچ ناید باورم
وحید^۲: مجد طاهر نام در ایران خدمت واقع نویسی دارد ، چون مستعد
و صاحب کلمات و اشعار آن وحید روزگار بر زبانها دایر است ، ازوست :

بسان مغز بادامی که از توام جدا باشد
روز و شب تو چند بغفات رود وحید
در آغوشم نمایان است خالی بودن جایش
بر مخمل دو خواجه^۳ عمر اینقدر خواب
کس نمیگوید ز جور عشق مطلوب مرا
حرف بدکی میتواند گفت کس خوب مرا

شرح حال ما غریبان نیست غیر از پیچ و تاب
میتزان پیش از کشودن خواند مکتوب مرا

وحدت^۴: تخلص ، رضی الدین نام ، به پیرایش شعر و تمایش انشا آشناست
و بهره از طالب علمی هم میدارد ، چند بیت از قصیده‌ای که در تهنیت عید بنام
این مؤلف کتاب گفته ، مذکور میگردد :

ز عیشها در و بام جهان گلستانست
بحمن یوسفی این شاهدیت عید لقب
به پیش رونق اقبال خان بختاور
شد است مصرع هر بیت من شگوفه باغ

وحدت^۵: تخلص شیخ عبدالاحد نیر^۶ شیخ احمد مهرندی است ، فضیلت
درست و فطرت علمی و طبع بلند دارد - ازوست :

جلوه گاه شمع رویش دوش این کاشانه بود
گوهر مقصود را از سنگ طفلان یافتم
آن تیغ که زندگی ازو در خلل است
هم تشنه خون خالق و هم موج بلاست

پرده های دیده^۷ فانوس یک پروانه بود
عقل اینجا سنگسار مشرب دیوانه بود
آتش فگن خرمن طول اسلمت
همدست قضا و هم زبان اجل است

۱. نسخ پی و آ: 'رقیب' - ۲ - در سرو آزاد: ۱۳۲ - ۱۳۶ شرح زندگانش
مفصل تر نوشته شده از دیگر تذکرها ، نیز رک به کلمات الشعراء: ۱۱۹ ،
مجمع النفايس: ۹۹۲ ، تذکره بینظیر: ۱۲۸ ، تذکره حسینی: ۲۹۱ الف ،
نشر عشق: ۶۶۱ الف و ب ، مرآة آفتاب نما: ۱۷۱ ب ، منتخب الاشعار:
۱۵۰ ب ریحانة الادب ۴: ۲۸۲ - ۳ - پی: 'کعکت' دارد - ۴ - نیز رک به
مخزن الغرایب: ۳۷۶ ب ، نشر عشق: ۶۶۰ ب - ۶۶۱ الف و تذکره
بینظیر: ۱۲۳ -

واصل: فضیلت و شاعری را با هم جمع کرده، در بلده^۱ سهرند زاویه نشین است - ازوست:

امشب فلک بیاد رخت دل طپیده است کوکب برنگ کاغذ آتش رسیده است
هوشم برنگ بوی چمن در پریدن است تا چهره^۲ تو گلشن منبل دمیده است

واعظ^۳ قزوینی: ناسر محمد رفیع است اکثر اشعار او مضامین تازه دارد - ازوست:
نتوان نهاد پای طلب از ادب بخاک (برگ ۴۹۶ الف)

سر داده اند بسکه عزیزان براه تو

در راه تو مانند پی ارباب نظر را چشمی ز پی حفظ ادب در کف پایست
دوست میسازد تواضع دشمن دیرینه را خاکساری میکند جاروب گرد کینه را

چو دست سائلان نبود کلی دامان وسعت را

به از زیرش نباشد آبشاری گوی همت را (?)

واضح^۴ موسوم بمیر مبارک الله ولد ارادتخان^۲ نبیره^۳ اعظم خان^۴، شعرش خالی از نازک خیالی نیست^۵، چنانچه ازین ابیات واضح میگردد:

مگر بر جام بلبل زد خزان سنگ جفا کامشب
بگوشم از شکست رنگ گل آواز می آید
مگر مضراب از منقار بلبل ساختی مطرب
نوای موج گل امشب ز تار ساز می آید
قیامت قامتی گوئی بگلگشت چمن آمد
که موج گل برنگ ناله^۶ بلبل کشد بالا

- ۱ - برای شرح احوالش نیز رک به کلیات الشعراء: ۱۲۱، تذکره نصرآبادی:
- ۱۷۱، مجمع النفایس: ۹۷۴، سرو آزاد: ۱۰۵ - ۱۰۶ و ریاض العارفین:
- ۴۰۹ - ۲ - نیز رک به مآثر الامراء ۱: ۲۰۴ - مجمع النفایس: ۹۹۵ - ۱۰۰۲،
- سرو آزاد: ۱۴۶ - ۱۴۷ - نشتر عشق: ۶۷۹ ب - ۶۸۱ الف، و تذکره
- بینظیر: ۱۳۰ - ۳ - برای احوالش رک به مآثر الامراء: ۱: ۲۰۳ - ۲۰۴
- ۴ - برای شرح احوالش رک به مآثر الامراء ۱: ۱۷۴ - ۱۸۰ - ۵ - کلیات
- دارد ضخیم، مشتمل بر غزلها، مثنوی آئینه راز که در بحر یوسف زلیخا با تمام
- رسالیده، خیلی بقدرت گفته، مجمع النفایس برای تفصیل این مثنوی رک
- به فهرست مخطوطات در کتابخانه^۷ ایندیا آفیس: ۱۱۴، نیز رک به تذکره
- حسینی: ۲۹۲ ب و ریحانة الادب ۴: ۲۶۸ -

بهار حسن کی آوارہ سازد عاشق خود را
 رگ گل میشود زنجیر پا دیوانه ما را

واسق کلانوری : در بادی العمر هر چند از دین بیگانه بود ، لیکن چون استعداد قبول اسلام در فطرت او ودیعت نموده بودند ، بدلات قائد توفیق از ربیعان سن تمیز خدمت خدا پرست دینداری مجد مسلم نام دریافته بحق طلبی^۲ آشنائی داشت و در همان کسوت ، نهان از نظر معاندین باذخار سعادت یعنی طلب علم و بتادیه عبادات مشغول میبود تا آنکه شوق اظهار یگانگی پرستی ، خرمن شرک او را یکسر سوخت و باین^۳ اراده فیض اغاده در خدمت مجمع الفضایل و الحقایق مولانا عبدالله سہالکوتی ، از موطن خود ، بحضور هدایت ظہور خدیو دین پرور بخدا نیازمند بادشاه بیابند رسیده ، بشرف کلمہ^۴ طیبہ فیوضات ابدی اندوخت - باسم امتیاز رسم اخلاص^۵ کیش نامور گردیده و بمنصب و خدمات سر افزاری یافته ، منظور انظار تربیت گشته ، بتاسیس عقاید ایمان و تکمیل فواید ایقان تقید^۶ دارد و بطلاقت لسان و عذوبت بیان موصوف و با مؤلف

- ۱ - اصلش کهنتری است کہ قومیست از شرفای ہنود ، مجمع النفایس : ۱۰۰۷ .
- ۲ - ہی : 'بحق طلب' . ۳ - ہی : 'بمان' . ۴ - مدنی از معارف اسلام خود را پوشیدہ می داشت ، پدرش کہ قانون گوی کلانور بود ، خبر یافتہ قصد ہلاکش کرد ، از آجا گریختہ بخدمت فضایل دستگاہ مولوی عبدالله خان مولوی عبدالحکیم میانکوتی رفت ، برفاقت ایشان درسہ بیست و دوم جلوس والا عالمگیری بحضور پر نور آمدہ ، احراز ملازمت نمودہ بتاتین بادشاہ دین پناہ شرف اسلام دریافت ، کلمات الشعراء : ۱۳۳ - ۵ - ہی : 'بتاتین' .
- ۶ - در کلمات الشعراء و نشتر عشق : ۶۷۹ الف اسمش مجد اخلاص و در تذکرہ حسینی : ۲۹۳ الف 'مجد اخلاق' مسطور است . ۷ - طبق مؤلف مجمع النفایس : 'در عہد عالمگیری مسلمان گشتہ و در عہد بہادر شاہ بادشاہ سرش بپیچ چیز فرو نیامدہ ، تا آنکہ نوبت سلطنت بہادشاہ شہید مجد فرخ میر رسید ، پس صحبتش با سید عبداللہ خان و سید حسین علی خان کہ یکی وزیر اعظم و دوم میر بخشی و امیرالامراء بود ، بعدی رسید کہ او را بمرشدی می پرستیدند ، بعد از قتل ابن دو برادر در عہد فردوس آرامگاہ برحمت حق پیوست ، فقیر آرزو چند بار او را نظر بر آشنایی والد مرحوم دیدہ بسیار بر خود چیدہ مردی بنظر آمدہ ، مؤلفین نشتر عشق : ۶۷۹ الف و صبح گاشن : ۵۸۶ سال رحلتش ۱۱۴۳ ھ نوشتہ اند .

اوراق^۱ مربوط است :

از تپش آسودن دل شاهد^۲ مرگ دل است
نبض از جنبش چو آساید رگ خراب فناست

فن نثر را بہ از نظم ورزیدہ^۳ و دیگر کہالات علمی این ہر دو فنش را
پوشیدہ ، طرفہ شعلا ادراکیست ۔

—:0:—

۱ - آ : 'مالوف' - ۲ - آ : 'شاید' - ۳ - 'در نثر نویسی پایہای داشت کہ'
عالمگیر پادشاہ، روش اورا پسند فرمود و احسنت میگفت، نثر ، عشق :
۶۷۹ الف ۔

باب الہا

ہاتفی^۲ : ہمشیرہ زادہ^۱ عارف نامی مولوی جامی است ، خمسہ^۳ نظامی را جواب گفته و بسی جواہر نکات را بمثقبہ^۴ اندیشہ سفتہ^۵ ، چون شاہ اسمعیل صفوی شیبکخان^۶ اوزبک را بقتل رسانیدہ بر ممالک خراسان مستولی گردید ، هاتفی نزدیک بلدہ^۷ جام بخدمت شاہ^۸ رسید ، بنظم فتوحات شاہی مامور گشتہ ، زیادہ از ہزار بیت گفته بود کہ دست اجل مہر خموشی بر دہانش نہاد و باتمام آن نامہ فرصت نیافت . این چند بیت در مدح شاہ اسمعیل از ان مثنویست :

مثل در زمانہ بفرزانیگی سرشستہ ز مردی و مردانگی
چہ مردی کہ ہرکس کہ نامش شنود دگر ظن نیاید ازو در وجود
ہمہ پادشاہان شدہ پست او چو شاہان شطرنج^۹ در دست او

- ۱ - آ 'حرف الہا' - ۲ - برای شرح احوالش رک بہ مجالس النقایس : ۶۲
- حبیب السیر : ۳ : ۳۴۶ - ۳ : ۱۰۳ - ۱۱۰ ، تحفہ سامی : ۹۶ ،
- ۳ - برای شرح دیوان و مثنویاتش رک بہ حواشی آشکدہ : ۱ : ۳۷۹ -
- ۳۸۴ ، برای شرح مثنویش لیلی و مجنون رک بہ فہرست مخطوطات ایندیا
- آفیس جلد اول نمبر ۱۳۹۸ - فہرست کتابخانہ بودلین : ۹۹۶ ، ۱۰۱۶ ،
- ریو : ۲ : ۶۵۲ ، و ایتہ نوشتہ است کہ سر جونز تصحیح این مثنوی کردہ
- بود کہ در کلکتہ در سال ۱۷۸۸ م بچاپ رسید و برای تیمور نامہ رک بہ ریو : ۲ :
- ۶۵۳ - ۶۵۴ ، حماسہ سرایی در ایران : ۲۴۱ - ۳۴۲ ، فہرست کتابخانہ
- بودلین : ۲۹۸ و برای خسرو شیرین رک بہ فہرست ایندیا آفیس : ۱۷۸ ،
- ۴ - نسخہ بی : 'بینکخان' از مشہور ترین پادشاہان ازبک یکی شیبک خان
- یا مجد خان شیبانی یا شاہی بیگ خان در سال ۹۱۶ ہ از شاہ اسمعیل صفوی
- شکست خورد و کشتہ شد - ۵ - در تحفہ سامی : ۹۶ - ۹۷ این واقعہ ملاق
- شدن هاتفی با شاہ اسمعیل با تفصیل نوشتہ شدہ ، برای بیشتر شرح این واقعہ
- رک بہ میخانہ : ۱۰۴ - ۱۰۵ ، مجمع النقایس : ۱۰۳۳ سفینہ خوشگو :
- ۱۳ الف ، حماسہ سرایی در ایران : ۳۴۳ - ۳۴۴ ، مجمع الفصحاء : ۲ : ۵۴ ،
- ۶ - بی : 'شاہان ہمشیر' -

و تا آخر سنه نهمه و چهارده واقع شد .

هلالی 'استر آبادی : کتاب 'شاه' و 'گدا' و 'صفات العاشقین' از مصنفات اوست ، گویند وقتی که عبید* خان اوزبک بهرات استیلا یافت ، هلالی مشمول عاطفت خانی* شد ، محسود اقران گردید ، معاندان کمر مخالفت او بسته پیش خان متفق گشته آن بدر آسمان کپال را بتوهمت رفض بقتل رسانیدند . بعد از آنکه

- ۱ - مؤلف میخانه : ۱۰۳ هم با این تاریخ اتفاق دارد اما جمیع تذکره نویسان دیگر سال رحلتش ۹۰۷ ه نوشته اند مثلاً تحفه سامی : ۹۷ ، حبیب السیر ، بابر نامه (انگلیسی) ۱ : ۲۸۸ سفینه خوشگو : ۱۳ الف ، تاریخ ادبیات ایران (شفق) : ۳۷۳ ، رحانة الادب ۴ : ۳۰۵ - ۳۰۶ و براون ۲ : ۲۲۷ -
- ۲ - سام میرزا : ۹۰ تا ۹۴ شرح مفصلاً نوشته است مجالس النفایس : ۳ - ۶۸ - در تحفه سامی اسم این مثنوی 'شاه و درویش' نوشته شده مؤلف مجمع النفایس : ۱۰۳۰ مینویسد 'مثنوی شاه و درویش که مشهور به شاه و گدا است و لیلی و مجنون او شهرت دارد ، خیلی صاف گفته ، بطرز خاص' یک نسخه این مثنوی در کتابخانه ایندیا آفیس محفوظ است ، اینه در فهرست این کتابخانه : ۱ : ۱۴۲۶ مینویسد که این مثنوی صوفیانه است - اینه ترجمه این بزبان الهی کرده است - تاریخ کتابت این نسخه بیستم محرم ۱۰۳۹ ه است - برای بیشتر شرح این مثنوی رک بد ربو : ۲ : ۶۵۶ ، فهرست کتابخانه بودلین نمره ۱۰۲۲ - ۱۰۲۵ اینه در فهرست ایندیا آفیس فهرست منابع دیگر هم داده است - ۴ - طبق مؤلف سفینه خوشگو : ۱۶ الف 'در اوایل مشق مثنوی صفات العاشقین نام فکر کرده' اینه در فهرست ایندیا آفیس نمره - ۱۴۳۰ مینویسد که این مثنوی را میتوان در ردیف مثنویات اخلاقی گذاشت - و بحواله سپرنگر : ۴۲۷ مینویسد که این مثنوی قبل از ۹۱۳ ه منظوم شد - یک نسخه دیگر همین مثنوی درین کتابخانه هم است - برای شرح دیگر نسخه‌های این مثنوی رک به همین فهرست و فهرست کتابخانه بودلین : نمره : ۱۰۲۶ ، هلالی یک مثنوی دیگر موسوم به لیلی و مجنون هم نوشت ، برای شرح این مثنوی رک به فهرست مخطوطات ایندیا آفیس : ۱ : ۶۵۶ الف ، در تحفه سامی : ۹۲ اشعار منتخب ازین مثنوی نوشته شده ، - ۵ - در جمیع نسخه‌های مرآة العالم عبدالله خان ازبک که درست نیست - تصحیح از تحفه سامی کرده شده ، - ۶ - سفینه خوشگو : ۱۶۰ الف 'هلالی ابتداء بصوب خراسان شتافته در هرات بعضی از متداولات مطالعه نمود ، در حیثی که عبدالله خان اوزبک ←

عبید خان را معذوب نبود که کشتن و ناحق برده، دیوانه عیب دردی که
 کشود این بیت بر آمد :
 در این چند کشته بشین شده بشی خون در ما پخته جیران شده ، بشی
 هلاک قزلباشی : اشجی سیر ماره و در عجب کسی گشت این دو بیت
 نماند :

بیش و رویش سب و مرادوب گوش منب

چون کلاغیست خراج پیش و سواد سر و ده

یکجور روی مروت بختیروی سواد شکسته ریشکانه جان گنده

عده بیت اشعار : مشرف و عبید شاه غریب معنوی بود ، گویند پادشاه شرف
 کرده که جوب خصم را یعنی گویید و بفرستد شریفی تا با بیگانه و بی
 که معنی داشته باشد ، عوض آن یک دندان و بشکسته ، چون تمام کرده از
 شرف پادشاه و حجب معنی داشتن معنی بیت معنی دندان و را بچگم پادشاه
 در کسبیده ، این دو بیت از جمله شعری معنی است :

— هرت را مشرف شد ، مولانا هلاقی چون قرب و مصحبت سوزید کرده
 بود ، مولانا بقایی ننگ و شمع المین قیستانی که در حضرت خان بودند ،
 حسد کرده و بعثت زلفش ستم ساخته ، آن در نصیب و سی و شش بقش
 رسیده ملت خوشگوار : ۱۰۰ الف برای بیشتر شرحش برگ به مقدمه دیوان
 هلاقی چغندی بقم معیه نقیسی ، ریحانة الادب : ۱۰۰ الف : ۱۰۰ الف
 منتخب لامعز : ۱۵۵ الف مخزن الغریب : ۸۰ الف مرآة القلوب :
 ۱۰۰ الف خزانه عامره : ۱۵۸ الف

۱۰۰ الف مرآة القلوب قتیبه در عجب کسی نوشته تصحیح نقیسی : ۱۰۰ الف
 خوشگوار : ۱۰۰ الف این چند بیت در عجب مرده نم گفته :
 زرد گوشه دوسه از خانه برون تاخته نه
 چشمها سرخ و سیه کرده ، بتم مرده
 یک جو از روی مروت بختیروی نهفته
 گر شکم شان بشکانه جان گنده
 ۳ - نیز برگ بد سفینه خوشگوار : ۲۹ الف و تذکره حبیبی : ۳۰۰ الف

دندان چپ دریچه کور است
آدینه کهنه بیحضور است (برگ ۴۹۶ ب)

پای دهل و هریسه بادیت اینها همه آفت سبب است
همدمی: تخلص خان عالم ولد همدم کوکه است که از امرای
هایون بادشاه بود، طبع موزون داشت، ازوست:

دل من بین و هر سو تازه داغی از جنون در وی
محیط بیکنار^۲ و هر طرف گرداب خون در وی
هاشم^۳ قندهاری: از مصاحبان بیرم خان خانانان، دیوانی مرتب
نموده. ازوست:

روم در باغ بی رویتو اشک لاله گون ریزم
بیای هر گلی بنشینم و از دیده خون ریزم
میر هاشم کشمیری: از سادات صحیح النسب و سرگروه سالکان وادی
طلب بود، سابقه^۴ فرزندى با میر نعلان اکبر آبادی داشت و انزوا در برهانپور
اختیار کرده، علم توکل می افراشت، مراتب فضل^۵ و معنی اندیشی و
فقر و درویشی او از ملفوظات پیر خودش خواجه عبدالباقی کابلی نقشبندی که
نگاشته^۶ کلک حقایق سلک اوست، بر ارباب کمال ظاهر میگردد، روزی بشکار گاه
کراره که در برهانپور مرغزار دلکشا و تفرج جای فرح افزاست و آبشاری
بطول و عرض قریب صد گز در غایت لطافت و صفا در آنجا میریزد، رفته بود،
این لولوی غلطان آبدار از عمان طبع گوهر بارش بساحل نطق افتاد:

ای آبشار نوحه^۶ گر از بهر چیستی؟ چین بر جبین فکنده^۶ ز اندوه کیستی؟
آخر چه درد بود که چون من تمام شب؟
سر را بسنگ میزدی و میگریستی

۱ - نیز رک به بدایونی ۳: ۳۸۵ و ذخیره الخوانین: ۱: ۲۱۳ - ۲ - بدایونی:
۳: ۳۸۶ 'محیط محنت است' - ۳ - مؤلف مرآة العالم ترجمه هاشم از
طبقات اکبری: ۴۰۱ گرفته است، برای شرح احوالش رک به بدایونی ۳:
۳۸۸، سفینه خوشگرو: ۷۰ الف، تذکره حسینی: ۲۹۵ ب، خزانه
عامره: ۴۵۸ و شمع انجمن: ۵۳۰ - ۴ - کلمات 'فضل و' پی ندارد - ۵ -
پی: 'نوحه کرا' - ۶ - 'فکنده' پی ندارد.

هادیخان : از خویشان خلیفه سلطان مشهور ، در زمان فردوس آشیانی از ایران به هندوستان آمده ، داخل ملازمان آن بادشاه فردوس آرامگاه شد و بخطاب خانی ممتاز گردید ، صاحب دیوان است . از وصت :

قسمت خود میخورد هر که درین عالم است
واسطه شو خوشنما [در] مفت گرم داشتن

—!o!—

باب الیاء

یحییٰ محزونی^۲ : تاریخی تالیف نموده ، محتوی بر تولد و وفات اکثری از سلاطین و وزراء و مشایخ و علماء و شعراء ، از نتایج طبع اوست :
ای کہ بر لاله^۳ [خود] زلف صمن ما داری
قصید شوریدگی عاشق شیدا داری

ساعد سیم نمائی و دل از دست بری تو درین کار نگارا^۴ بد بیضا داری
یاری یزدی^۵ : بسبب تهمت مقرر شده بود کہ روز دیگر او را بقتل رسانند ، این مطلع گفته نجات یافت :
از قتل ما خواهد شدن فردا تماشای دگر چیزی نماند از عمر ما مائیم فردای دگر
یحییٰ کاشی : اقسام شعر را خوب میگفت و درین عصر فردوس آشیانی
بنظم بادشاهنامه اشتغال داشت و بمناقب طرازی آنحضرت مباحی بود ، اشعار او نیز برتبه است ، از منظومات اوست :

گر بی شریک خوانمت ای شاه دین رواست
زین گفت حاجم بدلیل و پیایه نیست
تو ساینه^۶ خدائی و این همچو آفتاب
روشن بود کہ هیچ یکی را دو سایه نیست

۱ - آ : 'حرف الیا' - ۲ - پی 'محزونی' ندارد - ۳ - پی : 'نگار' - ۴ - مؤلف سفینه خوشگو : ۱۶۵ ب از مرآةالعالم استفاده کرده است اما این افزوده است 'شاعر درست سلیقه بسیار دان بود ، اما شعرش یافته نمی شود در عهد شاه عباس ماضی بعلتی برو بسته بودند ، مقرر شده بود کہ روز دیگر بقتل رسد ، شب این مطلع گفت و مشهور شد ، صبح ازان بلا نجات یافت' مطلع همان است کہ در مرآةالعالم مسطور است - ۵ - برای شرح احوالش رک به کلمات الشعراء : ۱۲۵ - ۱۲۶ ، تذکره حسینی : ۳۱۷ ب ، مجمع النفایس : ۱۰۴۳ ، مآثر الامراء ۳ : ۴۶۹ ، سرو آزاد : ۸۵ - ۸۶ ، خزانه عامره ۴۶۰ مرآة آفتاب نما : ۱۷۲ ب ، مفتاح التواریخ : ۲۶۰ و شمع انجمن : ۵۳۸

ای کرده خدا سر آمد شاهانت میزان فلک مگر بسنجد شانت
 همسنگ تو در جهان نه بندد صورت آئینه مگر نهند در میزانت
 ای که از دشواری ره از فنا ترسی مفرس
 بسکه آسانست این ره میتوان خوابیده رفت
 خورمی در خاک غربت نیست من همچون نهال (برگ ۹۷ ء الف)
 مشت خاکی از وطن ایکاش بر میداشتم
 ندارم چشم احسان زان چو مژگان زبانم بر سر مردم دراز است

—!o:—

اختتام

الحمد لله والمنت که این شکرنامہ روزگار در مکتب، نسخہ غرایب آثار کہ پس از تتبع و تصفح کتب بسیار و بعد از انتخاب تواریخ نامدار کہ مشتمل بر اخبار و محتوی بر سوانح ادوار و اعصار است، مقرون بجد و جهد بیشمار و تحقیق و تنقیح صداقت آثار بامدادات غیبی و توجهات لا ریبی، بطریق یادگار مرتب گردید و بنہایت ایجاد و اختصار محیط فواید تامہ و عواید عامہ گشت و چنانچہ بحر مواج^۳ در کوزہ در آید و مطول^۴ در مختصر مفصل وا نماید، این نسخہ جامعہ بر کرسی افادہ نشست و چندان تامل و دقت طبیعت در اوایل بکار رفت کہ نظر ثانی را درین تذکرہ حرف نماند و از بسکہ حزم و احتیاط کہ لازمہ ذہن مستقیم و فہم سلیم است، مدتی^۵ دراز بمواظبت مطالعہ برنگ زری کہ از کورہ بر آید سہذب گردید، چون چہرہ کشای و قایم پیشین و حال بمرتبہ کمال، و از ہر خبر^۶ تفصیل را متضمن است، بمرات عالم کہ بحسب تاریخ بآئینہ بخت ملقب گشتہ، بامید چشم از تفرج کنان اقلیم فطرت و نظارگیان شاہد خبرت^۷ آنکہ ہنگام سیر این ہفت اقلیم حکایات و روایات مؤلف اوراق را بتحفہ^۸ دعای خیر و استدعای حسن خاتمہ اش کہ بمنزلہ علت غایتی این تسوید است، یاد فرمایند، ہر گاہ کہ دیدہ^۹ توجہ را بر این نسخہ جامعہ بکشایند، مأمول^{۱۰} اورا بر ورق^۹ زبان و صحیفہ^{۱۰} لسان ثبت نمایند، ان الله سبحانه و تعالی صلی الله علیہ خیر خلقہ مجد و آلمہ و اصحابہ الطیبین السطاہرین و علی کل من وصل بہ بعین الیقین و رسوخ^{۱۱} الدین و مسلموا علیہ تسلیما کثیرا کثیرا۔

—:0:—

- ۱ - نسخہ پی اختتام ندارد - ۱۱ : 'خاتمہ' - ۲ - پی : 'ورنگین' - ۳ - پی :
- 'امواج' - ۴ - پی : 'مفصل' - ۵ - پی : 'مدتی است دراز' - ۶ - پی : 'جنس'
- ۷ - پی : 'حیرت' - پی : 'معمول' - ۹ - پی 'ورق' ندارد - ۱۰ - پی : 'صفہ'
- ۱۱ - پی : 'علی' - ۱۲ - پی : 'بر سوخ' -

کیفیت وفات بختاور خان

'الله یحیی و یمیت' ، جلوه طراز ایجاد و اعدام ، هر گاه خواهد تقدیر نیرنگی بروی کار آورد ، تا یک چندی زمانه لباس سوگواری در بر و خاطر زمانیان دستخوش ملالت گردد ، برگزیده بنده مخصوص جلالیل نعم خویش را که کام بخشی و فیض رسانی ظاهر باو بسته ، حسن نیت و لطف طویت او داشته است ، بفرمان قضا جریان 'یا ایها المنفس' السمیة ارجعی الی ربک راضیة مرضیة' ، بقرب خود طالب فرماید. تبیین این مقال کدورت مآل آنکه تا هشت روز مرض ذات الصدور بر پیکر روح فیض و احسان ، مترگ وسیله برد انسان ، بقرب بارگاه خلیفه دوران مؤلف این نسخه حیرت بیان بختاور خان مستولی شد و بتاریخ پانزدهم ربیع الاول سن بیست و هشت جلوس عالمگیری مطابق سنه یکهزار و نود و شش هجری در بلده احمد نگر هنگام طلوع صبح صادق که آن اسوه خدا پرستان برای استعداد وضو مقابل قبله نشست ، یرلیغ ارتحال تبلیغ در رسید [که] تکبیر دامن بر افشاندن دل از هوا جس تعلقات جسمانی بر خوانده بهمدسی کروییان و همنشینی قدوسیان بشتابد ، در نظر صورت پرستان ازین واقعه هوش آگاه جان کاه ابواب انجیح و مرام بر روی ناسوتیان بسته شد و بفقدان چنین خیر خواه ، کل کائنات جهان بر جهانیان تیره گردید ، راقم این غم داستان ساقی خسته جان حالت خود چه نویسد که از واژون طالعی بختش فرو خوابید و فلک غریبال مثال خاک عالم نومیدی بر فرقت بیخت. پادشاه حق شناس حقیقت اساس که بر حقوق می مالد خدمت مصاحب رازدار بخرد همه دان خود نظر داشتند ، آنقدر متأسف گردیدند که از رحلت هیچ بنده عمده بدین گونه علامات تأسف و تاثر هرگز ملحوظ نشده ، (برگ ۹۷ ب) و تا چند روز این حالت استقرار داشت ، مکرر به بادشاهزاده های عظام و نوینان کرام فرمودند که درین چنین صنف جهان کسی در سلطنت

۱. پی : این بخش 'کیفیت وفات بختاور خان' ندارد. ۲. کلمه 'ایجاد و' آ ندارد.
 ۳. القرآن : ۲۸ : ۸۹ - ۴. نسخه اصل 'مصاحبت' تصحیح از آ کرده شده ، - ۵. آ 'چنین' ندارد.

تیموریہ پر روی کار نیامده در مزاج شناسی و استوار پیشی و تہذیب اخلاق و خیر خواہی خلایق مستثنی بود ، ما اورا باین پایہ و خدمت داشتہ بودیم ، ورنہ او دو خور کارہای دیگر بود ، بصدور قاضی و اکثر علماء و امراء فرمان رفت کہ بہ تجهیز و تکفین پرداختہ ، نعش آن مرحوم را طرف عدالت گاہ آورند ، و حضرت خود بدانجا تشریف آورده ، بذات مقدس امامت نماز جنازہ بخشوع و خضوع تمام بتقدیم رسانیدند و بعد فاتحہ خواندن قدمی چند بمشایعت آن مخفوف انوار رحمت برداشتند . زہی قدردانی این خداوند نشأتین^۱ و نیکو فہمی بندگی این بندہ مقبول کونین و بر حسب امر معلی وظایف خیرات و مہرات و ختمات قرآن بتقدیم رسید و یک چند باسالت نگاہ داشتند و بعد مرور مدت بدارالخلافت شاہجہان آباد بمکان بختاور پورہ کہ آن مبرور مضجع خود قرار دادہ بود و کیفیت آن در نمود سوم افزایش این کتاب بقلم آورده نقل نمودند :

دریغاً ازان گوہر ہی بہا کہ آخر بچوبی^۲ صدف کرد جا
 روان است تا ذکر این کھنہ دیر روانش بود تازہ از ذکر خیر
 کاتب سطور الم دستور را کہ از خاک برداشتہ و نواختہ^۳ خان رضوان
 مکان است و از ابتدای سن تمیز در خدمت آن استاد ہنروران تربیت یافتہ ، بشغل خدمت انشاء و دیوانی سرکار امتیاز داشت و بندگان حضرت از مدتہا بتقاریب گذشتن مسودات احکام مطاعہ از نظر اصلاح اثر بر حالت این بیقدر آگہی داشتند ، یاد فرمودہ در ملک بندگان منحرف نمودہ ، بہرحمت منصب و خدمت فرق اعتبار بر افراختند . بتقریبی معروض داشت کہ خان مرحوم ابن کتاب متضمن سوانح عالم را بتبدیل وقایع دہ سالہ^۴ خلافت ابد طراز بتصفح مستثنی تالیف نمودہ و احقر ہم تا ہفدہ سال در استنباط مقدمات از کتب عدیدہ و نگارش برخی عبارات از خود جہد موفور مبذول داشتہ ، در کتاب خانہ^۵ والا معطل

۱ - نسخہ اصل 'نشأتین' تصحیح از ۱۱۰ - ۲ - آ : 'بخاکی صدف' . ۳ - آ :
 'خوشہ' جان .

خواهد بود ، اگر باحقر مرحمت شود مورد انظار تتبع داشته باشد و مردم از آن نقل بردارند و بدین تقریب نیز از یمن فیوضات' صاحبقران نامی از آن مرحوم بماند ، الحمد لله که مسؤل بدرجه قبول تلقی یافت ، [که] این نسخه اشتہار و انتشار یابد و اقلی ها برداشته شود ، انشاء الله العزیز معنی مشکور در اشتہار این نسخه مصروف می دارد ، امید که هر موقعی که آن را مطالعه نماید ، بفاتحه خیر روح مطہر آن مغفور را خوشنود سازد ۔

—:o:—

۱ - نسخه اصل 'فتوحات' تصحیح از آ آ کرده شده ، در آ این عبارت این طور نوشته شده 'فیوضات پیر و مرشد کائنات و خورشید کرم و احسان بر فرق من ذره بیقدر تافت ، حضرت نامی از آن مرحوم نیز بماند' که بی ربط است ۔

فہرست کلمات و مصطلحات نادر ترکی و مغولی و ہندی

ارگچہ : مرکب عطریات ، نوعی از
آب جو

اسپک : خیمہ کلان

اشلوک : نظم ، شعر ،

اشران : جمع آغر ، رود خشک کہ
سیلاب ازان قطع شدہ ، وجای
جای آب ایستادہ باشد

التش : بالفتح و تنی فوقانی نیز
مفتوح و کسر میم و سکون
شین معجمہ ، بترکی بمعنی
فوج پیشین (انند راج)

الکہ : منک ، زمین ،

الوس : بضم تین و ولو غیر ملفوظ و
سین مہملہ ساکن ، در ترکی
قوم و طایفہ را گویند ، و این
مخفف اولوس است ، و
"اولوس" در ترکی بمعنی
جماعت است ۔

انطاس : ناپدید شدن ۔ پوشیدہ شدن ،
محو شدن

انناس : میوہ درخت کاج

اورپسی : مرصع با جوامع ،

اولوش : (بشین معجمہ) نصیب و بخش
و قسمت ۔

الف

اختہ بیگی : شخصی کہ اختہ کردن
حیوانات باستصواب او باشد ۔

احدیان : جمع احدی : بالکسر و بآخر

انف بصورت یاع یکی و بفتح تین
و بتحتانی رسیدہ ، منصبداری

باشد از انواع منصبدران ، و این

از عہد اکبر پادشاہ است ، و

ظاہرا بہمین معنی در ایران

نیز بود ۔ در بہار عجم نوشتہ

کہ جماعہ احمدیان تنہا

منصب ذات دارند و سوار و

پیادہ متعینہ سرکار با خود

ندارند و گویند کہ احدی

از طرف پادشاہ برای اجرای

حکمی بر امراء مسلط میشود

(انند راج)

اختہ خانہ : جائیکہ گاو و اشتر و

امثال آن را اختہ کنند

ارم : ناحیہ ، ملک

ارک : پشت یا پشتبان ، قلعہ کوچک

(بزبان فارسی)

بیوتات: بیت ، بیوت ، بیوتات ، خانه ،

(ب)

(پ)

پاشلیقی : ناحیه که زیر فرمانروایی
امیرالامراء باشد

پاشلیق (باشلیغ) : راهنا ، فرمانده کل

پان : برگ تنبول

پرز : خواب پارچه از قبیل مخمل
و ماهوت

پرکنا : جمع پرکنه ، بخش ،

پلارک : تیغ و جوهر تیغ

پهونچی : قسمی از زیور که زنان بر
ماعد می بندند ،

پیشخانه : بار و چادر و اسباب سفر
سلاطین که از پیش برند

(ت)

تایینان : (جمع تاین) پیروی کننده

تاین باشی : افسر اعظم لشکر و فوج

تالاب : حوض آب

تال پریان : تال نام سازی در شبه قاره و
نوازنده آن را تال زن خوانند ،

ترخان : لقبی است از القاب که

سلاطین ترکستان که ایشان

را حن گویند بکسی دهند ،

باجناق : باجناق - همزلف - شوهر
خواهر زن

بادر : بیست و نهم ماه قمری ،

بادلیج : نوعی از توپ

بان انداز یا بان دار : بان درختی

که بر آن خوشبو است ،

بهدی بان چیزی است که

بباروت پر کرده بمدد آتش

بر فوج مخالف اندازند ،

و آن بشکل هوایی باشد که

آتشبازی معروف است ، ظاهرا

لامش اگن بان است ، چه بان

در هندی تیر را گویند ، و اگن

بمعنی آتش -

بالس : نی

بخشیگری دوم : خزانه دار ،

برانغار : فوج جانب دست راست که

بعربی آن را میهنه خوانند -

برچی : نیزه کوچک

برسات : برشگال

بنجاره : تاجر اجناس

بهوت : دیو

بیژه : قطار کشتیها

بیغول : کوچه بن بست ، گوشه ،

بگه : قطعه زمینی تقریبا ۱۶۱۷۰۳

مربع گز

که هر وقت خواهد بی احضار
بمضور بادشاه رود ، اگر
تقصیری و خطایی کند اورا
بمواخذہ نگیرند ۔

تتوز : عدد نه ، ارمغان ، بعلت اینکه
امراء و ملوک را تحایف بتعداد
نه اهداء میشد ، و این عدد
در پیش شاهان مغلیہ مقدس
محسوب میشد ۔

تگامشی : عجلت ، تعاقب ،

تلایہ : دستہ پیش آہگان در جلو ،

تلواسہ : اضطراب و بیقراری

تنسوق : تحفہ و چیز نفیس و نادر ،

تورہ : سپریست قد آدم ، یا جوال
کوچک بزبان ہندی

توزک : انتظام ، ترتیب ، شان و
شوکت ،

تولکچی : جایی یا ہدفی کہ صیاد بر آن

تیر از مقام معین میزند یا پناہ

گاہ کہ صیادان برای شکار بکار
میبرند ۔

تہانہ : کلانتری

تہانہ دار : رئیس کلانتری

تیل : روغن

تیول : جاگیر و مدد معاش ،

(ث)

ٹغار : خوراکی کہ بہ سپاہیان میدہند
ٹغور : بضم تین بمعنی مرزہا ، جمع
ٹغر ،

(ج)

جاموس : گاومیش

جرگہ : بالفتح ، نوعی از شکار ، و آن
چنان است کہ اشکریان گرد
صحرا حلقہ زنند تا صید بدر
نرود ، مسیح کاشی گوید چشم
او در جرگہ دارد آہوی عقل
مرا ، حد مجنون کی بود داخل
شدن در جرگہ من ، و بتوکی
قمرغہ خوانند ، و جرگہ پهلوانان

و بعضی گویند جائیکہ پهلوانان
باہم کشتی گیرند ، و آنرا در
عرف پاکستان اکہارہ خوانند ،
و این دلالت دارد بر آنکہ
جرگہ و جرگہ و ترک ہرصہ
بترادف باشند ، حق آنست
کہ جرگہ بمعنی مطلق صف و
حلقہ است ، خواہ مردمان
باشند ، خواہ سایر حیوان از
چرندہ و پرندہ و درغیاث
نوشته کہ جرگہ ببالکسر
خطاست ، و این لفظ ترکیست

چول : بیابان بی آب و عذق
چیله : غلام ، مرید ،

(ح)

حزیران : بکسر اول و یای معروف ،
ماه نهم از مال رومیان و آن
مطابق ماه خرداد باشد
حلوانی : شیرینی فروش ، قناد ،
حویلی : خانه بزرگ

(خ)

خالصه شریفه : خالصه بمعنی خاصه
و نیامیخته چیزی ، و باصطلاح
زمین و ملک پادشاهی که
بجاگیر کسی نباشد -

خسر : پدرزن

خفیه نویس : جاسوس ، مخبر ،
خواص پوره : قریه خواصان ،

(د)

داروغه : فرماندار ، کلانتر
داروغگی : مردی که اختیار و اقتدار
فرماندار داشته باشد -
دالان : حیاط بزرگ ،
دالی : مردی که دلورا برای آب
گرفتن در چاه میاندازد -
دام : سکه کوچک مساوی شاهی

جریب : جریب چهار قفیز است ،
و قفیز یکصد و چهل و چهار
گز است ، و پیمانه غله است
و آن دوازده ضعیع است

جریبی : بازرس اراغی

جلدوی : انعام و صله

جلو : بکسر اول و فتح دوم ، عنان
اسپ و بمعنی اسپ کوتل ،
و این لفظ ترکی است -

جلوریز : سبک عنان

جوانغار : فوج جانب دست چپ که
بعربی آنرا میسره خوانند -

جیبه (یا جیبا) : زره بکتر

جیغه : گوهر یا زیورست که در
دستار میآویختند -

(چ)

چارآئینه : نوعی از اسلحه و آن عبارت
از چار پاره آهن پهن می باشد
که در زره بر سینه پیوند
می کنند

چارقب : پوشش مخصوص سلاطین
توران

چبوتره : جای بلند و مسطح ،

چنداول : جمعی از مردم که در
عقب لشکرهای منظم حرکت
میکردند

چنور : بادبزن دستی

سده : دهم روز از بهمن ماه کہ
روز جشنی و عیدی بزرگ از
پارسیان بوده .

سراندی : کوچہ بند

سرکاری : داروغگی و سر براهی کار و
اہتمام بسر انجام امری

سزاوول : بضم اول و ضم واو بمعنی
حاصل کننده ، و این لفظ
ترکی است .

سنجق : کمر بند و علم و دامن قبا
(انند راج)

سنگھاسن : تخت شاہی ،

سنیامیان : درویشان تارک الدنیا ہندو
سورون : سوران ، نعرۂ سورون کہ
سپاہی علیہ یکدیگر موقع
مبارزه در می آرند

سہرا : دستہ گل کہ در موقع عروسی
داماد می پوشد .

سیمب : بروزن و معنی تیب کہ
سرگشتہ و مدہوش و پریشانی
درکار باشد - بضم تین جمع و
یال اسپ

سیورغال : مدد معاش انعام

(ش)

شپہ تیر : (بفتح اول و دوم مشدد)
آواز تیر

درخت نیم : درختی کہ میوہ اش تلخ

میباشد ،

درسن یا درشن : زیارت ، ملاقات ،
شرفیابی

دلدل : مردآب ، میاہ آب . لایستان

دمدمہ : آواز طبل و دهل ، دیگر
بمعنی سرکوب قلعه است ،
و آن برج مانندی است کہ
در برابر قلعهها از چوب و
سنگ و گل بسازندہ ، و بر بالای
آن توپ و خمپارہ کشیدہ
بقلمگن محصور بیندازند .

دوپنہ : چار قد

دھکدھکی : (ڈکڈگی) طبلک ،

(ڈ)

ڈاک چوکی : جای چاپار ، پیک گاہ ،

ڈولی : پالکی

(و)

رنگہ : ژندہ ودلق

(ز)

زنبورک : توپ کوچک

(س)

ستی شدن : طبق صاحب جهانگیری

ستی بزبان ہندی زنی باشد کہ

با شوہر مردہ خود بآتش

بسوزد

در ماه یک بار کردن کاری را
و (بالضم) بدل و عوض امیر -

عید گلابی : در عهد اکبر بادشاه در
آغاز بهار عیدی بود که امراء
شیشه‌های گلاب آن روز
پیشکش میکردند ، و در اواسط
عهد محمد اورنگزیب عالمگیر
بادشاه این رسم بر افتاد (بهار
عجم)

عیوق : نام ستاره ایست در کنار
کهکشان

(غ)

غراب : کشتی

غسلخانه : عبارت است از حمام ،
گویند شیر شاه در عهد سلطنت
خود در قلعه حضرت دهلی مکانی
مقرر کرده بود که بعد فراغ
از غسل در آن می نشست ، و
گیسوان خود را در همانجا خشک
می کرد ، چون نوبت بجلال
الدین اکبر بادشاه رسید آنرا
دیوان خاص نام گذاشت .

(ف)

فیلاخاصه : اصطبل فیلان

(ق)

قراول : محافظ ، دیدبان ، فوجی که
برای جنگ بمکانی تعیین شود -

(ص)

صعاع : تختها و سنگهای پهن و
پاره‌های هر شی که مثل کاغذ
پهن باشد -

صندل : (بالفتح) چوبی معروف که
سپید آن خوشبو بود ، و سرخ
او بو ندارد ، و این ظاهر معرب
چندل (بلام) است ، و چندن
(بتون) مشترک است در هندی
و فارسی و بالفظ بودن و
کردن و مائیدن و مالدین و
کشیدن مستعمل -

(ض)

ضلع : بخش

(ط)

طاسهای گجراتی : طشت کلان یا جامه
زرتار ،

طوغ : نشان فوج

طیفور : پرنده ، جهنده مانند مرغ یا ملخ

(ع)

عرض مکرر : منصبداری که عرایض
مردم را در پیشگاه شاهنشاه
در می آورد -

عقبه : (بالفتح و الكسر) نوعی از
جامه‌های نگارین ، هودج (بالکسر)

کرناہی : بگل ، بوق
 کروه : ہضمتین ، بھندی کوس گویند ،
 و آن چہار ہزار زرع مسافت
 زمین باشد ۔

کنگایش کردن : مشاورت کردن

کوتوال : شحند ،

کودالہا : بیلچہا

کوڑہ : شلاق

کوسہ جنگی : کشتی جنگی

کوکلتاش : برادر رضاعی

کھڑکی : دربیچہ

کیلا : موز

(ک)

کجیم : برگستوان

گھڑی : دقیقہ

(ل)

لشکر منقلا : ہراول دستہ

لنگرہا : جائیکہ خوراک بمساکین و

فقراء تقسیم میشود

لہریہ : مخطط ، راہ راہ ،

(م)

محال خالصات : زمین و ملک

پادشاہی

مطمورہ : سردآب و محل زیر زمینی

کہہ درانجا خواربار وغیرہ

را پنهان کنند

قشلاق : جاہای گرم کہ زمستان
 دران بسر می برند ۔

قلاوزی : راہبری ، دلالت راہ ،

قلیج : انبوه سپاہ ، قلب لشکر در
 میدان کارزار

قمرغہ : شکار گاہ کہ امراء و سلاطین
 در احاطہ کلان آہو و گوزن
 میگذازند ۔

قنات و خیمہ : سرا پردہ و خیمہ ،

قوربیگی : داروغہ سلاح

قورچی : سلاح دار ، اہتمام کنندہ دربار
 بادشاہ ،

قورخاصہ : سلاح

قورخانہ : سلاح خانہ

قوش بیگی : داروغہ مرغان شکاری

قول : فوج درمیان و انبوه سپاہ

قیراط : نیم دانگ است کہ چہار جو
 باشد ۔

(ک)

کتل : برآمدہ تپہ مانند ، اسپ ہدک

کثرہ : محلہ ، کوچہ ، ناحیہ شہر ،

گچہری : داد گستری ،

گریاس : بالاخانہ ، دربار بادشاہ و

امراء ، دری خانہ

کرکیراق خانہ : انبار ملبوسات

وزن قمری : سنجیده شدن پادشاه
با زر و جواهر در آغاز هر سال
قمری

(ه)

هریل : جانوری سبز رنگ مانند کبوتر
یا طوطی ،

هون : آسان و هموار

(ی)

یاسا : بزبان مغولی دارای چند تا معنی
است :

(۱) فرمان شاهی ، حکم ، اعلان

(۲) قانون

(۳) سزای موت ، بزبان ترکی

بمعنی قتل و غارت ، قصاص ،

رسم و قاعده مستعمل است ،

یرلیغ : فرمان شاهی

یسال : صف ، قطار ، فوج

یساول : میر ترک ، نقیب

ییلاق : جای تابستان :

مولد : (مولد) پیشانی ،

میر آتش : داروغه توپخانه

میر توژکان : داروغه سامان و آرایش

مجلس و دربار و ترتیب و

انتظام لشکر

(ن)

لاگیر : گل خوشبودار و تنه اش ،

نواره : یک دسته کشتیهای کوچک

که برای دفاع سواحل کشور

بکار میبرند -

نوئینان : جمع نوئین ، دراصل داماد

را گویند و ترکان سلاطین را

بااین لفظ خطاب کنند ، بمعنی

امیر اعظم ، پادشاهزاده ،

نوئین نویان ، شاهزاده ، امیر

جنرل از القاب بزرگان ترک

است و این لغت فارسی نیست

ترکی است بلکه مغولی ،

(و)

وزن شمسی : سنجیده شدن پادشاه بزر

و جواهر در آغاز هر سال

شمسی

فہرست مناصب

نمبر شمار	منصب	اسپ	مراوع	فیل	مراوع	شتر	ظاظر	درجہ اول	درجہ دوم	درجہ سوم	ارابہ
۱	ہفت ہزاری	۴۹۰	۱۴۱	۱۱۰	۲۷	۲۷	۲۷	۷۰۰۰۰	۴۵۰۰۰	۲۲۰	۲۲۰
۲	پنچہزاری	۳۴۰	۱۱۵	۱۰۰	۲۰	۲۰	۲۰	۲۹۰۰۰	۲۸۰۰۰	۱۶۰	۱۶۰
۳	چار ہزار پانصدی	۳۰۵	۹۰	۷۲	۱۸	۱۸	۱۸	۲۶۰۰۰	۲۵۸۰۰	۱۴۵	۱۴۵
۴	چار ہزاری	۲۷۰	۸۰	۶۵	۱۷	۱۷	۱۷	۲۲۰۰۰	۲۱۶۰۰	۱۳۰	۱۳۰
۵	سہ ہزار پانصدی	۲۲۵	۷۵	۵۷	۱۵	۱۵	۱۵	۱۹۰۰۰	۱۸۸۰۰	۱۱۵	۱۱۵
۶	سہ ہزاری	۲۲۰	۷۰	۵۰	۳	۳	۳	۱۷۰۰۰	۱۶۸۰۰	۱۰۰	۱۰۰
۷	دو ہزار پانصدی	۱۷۰	۵۰	۴۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۴۰۰۰	۱۳۸۰۰	۸۰	۸۰
۸	دو ہزاری	۱۵۰	۴۰	۳۰	۷	۷	۷	۱۲۰۰۰	۱۱۸۰۰	۶۸	۶۸
۹	یک ہزار پانصدی	۱۲۰	۳۵	۲۴	۵	۵	۵	۱۰۰۰۰	۹۸۰۰	۵۰	۵۰
۱۰	ہزاری	۱۰۴	۳۱	۲۱	۳	۳	۳	۸۲۰۰	۸۱۰۰	۴۲	۴۲
۱۱	نصیدی	۱۰۰	۲۰	۲۰	۳	۳	۳	۷۷۰۰	۷۴۰۰	۳۰	۳۰
۱۲	ہشت صدی	۸۲	۲۸	۱۷	۲	۲	۲	۵۰۰	۴۷۰۰	۲۴	۲۴

نمبر شمار	منصوب	اسم مورث	فیل مورث	شتر	قاطر	درجہ اول	درجہ دوم	درجہ سوم	ارابہ
۱۳	ہفت صدی	۶۰	۱۹	۱۵	۲	۴۰۰۰	۲۷۰۰	۳۶۰۰	۲۷
۱۴	شش صدی	۳۸	۱۵	۱۴	۲	۳۵۰۰	۳۲۰۰	۳۰۰۰	۲۱
۱۵	پانصدی	۳۴	۱۰	۱۳	۲	۲۸۰۰	۲۷۵۰	۲۷۰۰	۱۵
۱۶	چهار صدی	۲۰	۹	۵		۲۰۰۰	۱۷۵۱	۱۵۰۰	۱۳
۱۷	سہ صدی	۱۵	۷	۴		۱۴۰۰	۱۲۵۰	۱۲۰۰	۱۰
۱۸	دو صدی	۱۲	۶	۳		۹۷۵	۹۵۰	۹۰۰	۷
۱۹	بوز پاشی	۱۰	۲	۲		۷۰۰	۶۰۰	۵۰۰	۵

(ماخوذ از کتاب

اسرائے غنود

۳۸۴،۳۵۲)

—:0!—

منابع

- ۱ - ابوالفضل (احوال و آثار) ڈاکٹر ظہورالدین احمد لاہور ۱۹۷۵
- ۲ - انشای فیضی ، ابوالفیض مرتبہ دکتراے - دی لاہور ۱۹۷۳
ارشاد
- ۳ - آتشکدہ آذر بخش اول و دوم لطف علی بیگ بیگدلی تهران ۱۳۳۶-۳۸
متخلص بہ آذر بتصحیح
وتحشی حسن مادات
ناصری
- ۴ - آداب عالمگیری منشی انہانک ابوالفتح خان بتصحیح عبدالغفور لاہور ۱۹۷۱
چوہدری
- ۵ - آثار گم شدہ ابوالفضل دکترا معید نفیسی تهران ۱۳۱۵
بیہتی
- ۶ - آئین اکبری ابوالفضل لولکشور اگست ۱۸۶۹
م
- ۷ - احوال و اشعار ابو عبد اللہ جعفر بن محمد رودکی تهران ۱۳۰۹
- ۸ - اخبار الاخیار تالیف سعید نفیسی تهران ۱۳۱۹ ش
- ۹ - اخبار الاخیار عبدالحق محدث دہلوی لکھنؤ ۱۲۷۰
- ۱۰ - ارض القرآن جلد اول و دوم عبدالحق محدث دہلوی دہلی ۱۳۳۲
- ۱۱ - از معدی تا جامی تالیف بقلم اصغر حکمت اعظم گڑھ ۱۹۵۵-۵۶
ادوارد براون ترجمہ، و حواشی تهران ۱۹۴۸ م
- ۱ - المنجد فی اللغة والادب والعلوم بیروت ۱۹۲۷

- ۱۳ - انشای طاهر وحید میرزا میرزا طاهر وحید لکهنؤ ۱۸۷۳
- ۱۴ - اورینتل کالج میگزین لاهور کہ از طرف اورینتل کالج (دانشکده السنہ شرقی) منتشر میشود (شماره‌های مختلف)
- ۱۵ - باکاروان حله دکتر عبدالحسین زوین تهران ۱۳۴۳
- ۱۶ - برهان قاطع محمد حسین بن خلف تهران ۱۳۳۲-۳۳
- ۱۷ - بزم تیموریه سید صباح الدین عبدالرحمن اعظم گڑھ ۱۹۴۸
- ۱۸ - بہار عجم ٹیک چند بہار نولکشور ۱۹۱۶
- ۱۹ - بیدل عباداللہ اختر لاہور ۱۹۵۲
- ۲۰ - تاریخ ادبیات ایران دکتر رضا زادہ شفق تهران ۱۳۲۱
- ۲۱ - تاریخ ادبیات در ایران (دو جلد) دکتر ذبیح اللہ صفا تهران -
- ۲۲ - تاریخ ادبیات ایران دکتر سلیم نیساری تهران ۱۳۳۴
- ۲۳ - تاریخ ادبیات ایران و تاریخ شعراء تالیف حسین فریور تهران -
- ۲۴ - تاریخ ادبیات فارسی ہرمان ایتہ ترجمہ و حواشی بقلم دکتر رضا زادہ شفق تهران ۱۳۳۷
- ۲۵ - تاریخ بیہقی خواجہ ابوالفضل محمد بن حسن بیہقی دبیر بکوشش سعید نفیسی تهران ۱۳۲۴

- ۲۶ - تاریخ عالم آرای عباسی اسکندر بیگ ترکمن تهران ۱۳۱۴
- ۲۷ - تاریخ فرشته یا گشن ابراهیمی ملاحظہ فرمائے۔ نوکشور، برہنہ لکھنؤ
- ۲۸ - تاریخ مجدد شاعری معروف بہ نادرالزمانی خوشحال چند۔ نسخہ خطی در کتاب خانہ عمومی لاہور
- ۲۹ - تاریخ مفصل ایران عبداللہ رازی تہران ۱۳۳۵
- ۳۰ - تاریخ مفصل ایران (جلد اول) عباس انبیا تہران ۱۳۰۲
- ۳۱ - تاریخچہ مختصر ادبیات ایران سعید نفیسی مانتہم تہران ۱۳۰۸
- ۳۲ - تحفہ خطاطین مستقیم زادہ سلیمان سعیدالدین افندی استنبول ۱۹۲۸
- ۳۳ - تحفہ ماسی سام میرزای صنوی تہران اسبند ماہ ۱۳۱۰ شمس
- ۳۴ - تحقیقات چشتی نور احمد چشتی لاہور ۱۳۲۴
- ۳۵ - تذکرۃ الخطاطین مسمی بکتاب امتحان الفضلاء۔ میرزای سنگلاخ لاہور ۱۳۹۱
- ۳۶ - تذکرۃ الشعراء۔ دولتشاہ سمرقندی تہران ۱۳۳۰
- ۳۷ - تذکرہ بینظیر۔ سید عبدالوہاب افتخار۔ خورشیدی۔
- ۳۸ - تذکرہ حسینی۔ میر حسین دوست سنہلی۔
- ۳۹ - تذکرہ خوشنویسان۔ مولانا بہد ہنت قلمی ککتہ ۱۳۲۸
- ۴۰ - تذکرہ علای ہند دعلاوی دہلی ۱۹۱۰ م
- ۴۱ - تذکرہ مصنفین دعلاوی رحمان علی لکھنؤ ۱۸۹۴ م
- ۴۲ - تذکرہ نصرآبادی۔ میرزا مجد طاہر نصر آبادی۔ تہران مہر ماہ ۱۳۱۷

- ۴۳ - تقویم ہجری و عیسوی
 ۴۴ - تنقید شعر العجم -
 ۴۵ - توزک جهانگیری -
 ۴۶ - جامی
 ۴۷ - چہار مقالہ -
 ۴۸ - حبیب السیر -
 ۴۹ - حماسہ سرایی در ایران -
 ۵۰ - حیات شیخ عبدالحق
 محدث دہلوی -
 ۵۱ - خزائنہ عامرہ -
 ۵۲ - خزینۃ الاصفیا (دو جلد)
 ۵۳ - خط و خطاطان -
 ۵۴ - خلاصۃ المکانیب
 ۵۵ - دستور الوزرا
 ۵۶ - دورہ کامل بیست مقالہ
 قزوینی -
- ابوالنصر مجد خالیدی
 حافظ محمود شیرانی
 جہانگیر بادشاہ ہند -
 علی اصغر حکمت -
 احمد بن عمر نظامی
 عروضی سمرقندی
 بتصحیح عبدالوہاب
 قزوینی و دکتر معین -
 غیاث الدین بن
 ہام الدین خواندسیر -
 دکتر ذبیح اللہ صفا -
 خلیق احمد
 آزاد حسینی واسطی
 بلگرامی -
 مفتی غلام سرور
 لاہوری -
 مؤلفی انجمن معارف
 اعضاء سندن حبیب ،
 ابوالضیاء توفیق بک -
 سجان رائے
 غیاث الدین خواند میر
 با تصحیح و مقدمہ
 سعید نفیسی -
 عبدالوہاب قزوینی -
- کراچی ۱۹۵۲
 -
 علیگڑھ ۱۲۸۱
 ۱۸۶۴/م
 تہران ۱۳۲۰
 تہران ۱۹۵۵ - ۵۷
 بمبئی ۱۲۷۳
 ۱۸۵۷/م
 تہران اسفند ۱۳۲۴
 دہلی ۱۳۷۳
 نولکشور کانپور
 لکھنؤ ۱۳۳۲
 قسطنطنیہ ۱۳۰۵
 نسخہ خطی دانشگاه
 پنجاب
 تہران ۱۳۱۷ ش
 تہران ۱۳۳۲

- ۵۷ - دیوان ابوالفرج رونی
بتصحیح آقای محمد علی ناصح
تهران ۱۳۰۴
- ۵۸ - دیوان ابوالقاسم حسن بن احمد عنصری -
بتصحیح یحیی قریب
تهران ۱۳۶۳
هجری قمری
- ۵۹ - دیوان ابو طالب کایم
بتصحیح پرتو بیضایی
تهران ۱۳۳۴
- ۶۰ - دیوان اثیر آخسیکتی
بتصحیح رکن الدین
تهران ۱۳۳۷ شمسی
هایون فرخ
- ۶۱ - دیوان ادیب صابر ترمذی
بتصحیح ع - قویم
تهران
- ۶۲ - دیوان جلال الدین اصفهانی
بتصحیح ادیب نیشاپوری
تهران
- ۶۳ - دیوان خاقانی شروانی
بکوشش حسین نخعی
تهران ۱۳۳۶
خورشیدی
- ۶۴ - دیوان خواجو کرمانی
بسمی احمد سهیلی خوانساری
تهران ۱۳۳۶
- ۶۵ - دیوان خواجہ حافظ شیرازی
بہتہام محمد قزوینی و
دکتر قاسم غنی
تهران ۱۳۲۰ ش
- ۶۶ - دیوان ظہیر فاریابی -
بہتہام و تصحیح ہاشم رضی
کڑوہ تهران
- ۶۷ - دیوان عبدالعزیز بن مسعود سجدی مروزی
بہتہام طاہری شہاب
با مقدمہ امتداد سعید نفیسی
تهران ۱۳۳۴
- ۶۸ - دیوان کامل جامی
ویراستہ ہاشم رضی
تهران ۱۳۴۱
- ۶۹ - دیوان کمال الدین مسعود خجندی -
بتصحیح عزیز دولت آبادی
تبریز ۱۳۳۷
- ۷۰ - دیوان محمد بن عبدالملک نیشاپوری متخلص بہ معزی اقبال
بسمی و اعتمام عباس
تهران ۱۳۱۸
- ۷۱ - دیوان ہلالی چغتایی
بتصحیح سعید نفیسی
تهران ۱۳۳۷
- ۷۲ - ذخیرۃ الخوانین جلد اول
شیخ فرید بہکری
کراچی ۱۹۶۱
(بتصحیح سید معین الحق)
- ۷۳ - راحۃ الصدور و آیۃ السرور
محمد بن علی بن سائمان الراوندی
تهران دہماہ ۱۳-۳
- در تاریخ آل سلجوق

- ۷۴ - راهنمای ادبیات فارسی
 ۷۵ - راهنمای صنایع اسلام
 ۷۶ - رجال حبیب السیر
 (از حملهٔ مغول تا مرگ
 شاه اسمعیل)
 ۷۷ - رقعات عالمگیر (جلد اول)
 ۷۸ - روح بیدل
 ۷۹ - ریاض الشعراء
 ۸۰ - ریاض العارفین
 ۸۱ - ریحانة الادب جلد دوم ،
 سوم ، چهارم
 ۸۲ - ریشة انستعلیق اعنی
 رساله در علم خط
 ۸۳ - زبدة المقامات
 ۸۴ - زندگانی شاه عباس اول
 ۸۵ - سخن و سخنوران
 جلد اول و دوم
 ۸۶ - سر زمین هند
 ۸۷ - سفینة الاولیا
 ۸۸ - سفینة خوشگو
- خانم زهراى خائلى تهران
 دکترم - س دیماند تهران ۱۳۳۶
 ترجمه دکتر عبدالله فریار
 گرد آورده عبدالحسین تهران ۱۳۲۴ شمسی
 نوابی
 شاه اورنگزیب عالمگیر اعظم گڑھ ۱۹۲۹ م
 گرد آورده سید
 نجیب اشرف ندوی
 ڈاکٹر عبدالغنی لاهور ۱۹۶۸ ع
 علی قلیخان
 والد داغستانی
 رضا قلیخان هدایت
 محمد علی تبریزی
 (مدرس) تهران ۱۳۲۸ - ۱۳۳۱
 شمسی
 مرتبه محمد عبدالله لاهور ۱۹۴۱
 چغتائی -
 بند هاشم کشمی کانپور ۱۸۹۰
 نصرالله فلسفی تهران ۱۹۵۳ م
 بدیع الزمان بشرویه تهران ۱۳۰۸
 خراسانی
 علی اصغر حکمت تهران ۱۳۳۷
 شمسی هجری
 داراشکوه لکهنؤ ۱۲۹۱ /
 ۱۸۷۸ ع
 بندر ابن داس خوشگو نسخه خطی دانشگاه
 پنجاب لاهور

- ۸۹ - شعرالعجم پنج جلد
شبلی نعمانی
علیگڑھ —
- ۹۰ - شعر و شاعری عرفی
آغا سید علی
حیدر آباد ۱۳۴۵ھ
- ۹۱ - شمس اللغات (جلد اول
و دوم)
بمبئی ۱۳۰۹ھ
- ۹۲ - شمع انجمن
نواب سید صدیق
حسن خان۔
بھوپال ۱۲۹۳ھ
- ۹۳ - صبح گلشن
سید محمد علی حسن خان
بھوپال ۱۲۹۵ھ
- ۹۴ - طبقات اکبری۔
مولانا نظام الدین احمد
لکھنؤ (نولکشور)
بن محمد مقیم الہروی
نومبر ۱۸۷۵م
- ۹۵ - عالمگیر نامہ
منشی محمد کاظم بن
محمد امین۔
کلکتہ ۱۸۶۸م
- ۹۶ - عمل صالح یا
شاعجہان نامہ (۳ جلد)
محمد صالح کنبو
لاہوری
کلکتہ
- ۹۷ - غیاث اللغات
محمد غیاث الدین بن
جلال الدین۔
۱۹۲۳ - ۱۹۴۶م
- ۹۸ - فرحت الناظرین
محمد اسلم حفیظ اللہ
انصاری۔
کٹیور ۱۳۲۷
- ۹۹ - فردوسی پر چار مقالے
حافظ محمود شیرانی
سید احمد دہلوی
لاہور ۱۹۰۸م
- ۱۰۰ - فرهنگ آصفیہ
محمد علی خلیلی و
علی اصغر شمیم
تہران ۱۳۳۴
- ۱۰۱ - فرهنگ امیر کبیر
علی اصغر شمیم
تہران ۱۳۳۶
- ۱۰۲ - فرهنگ اندراج چہار جلد
—
خورشیدی
- ۱۰۳ - فرهنگ بزرگ
دو جلدی مصور
حسن عفیہ
تہران ۱۳۳۷ شمسی
- ۱۰۴ - فرهنگ عامرہ
محمد عبداللہ خان خویشکی
کراچی ۱۹۴۶

- ۱۰۵ - فرهنگ غفاری
(فارسی بفرائسه)
- ۱۰۶ - فرهنگ فرائسه بفارسی
دو جلد
- ۱۰۷ - فیروزاللغات
الحاج مولوی
فیروزالدین
لاہور
- ۱۰۸ - قاموس تراجم الاعلام
جلد اول و سوم
بغداد مکتبہ المثنیٰ
- ۱۰۹ - کارنامه بزرگان ایران
اداره کل انتشارات
و رادیو
تہران ۱۳۴۰
- ۱۱۰ - کتاب القانون جلد دوم
این سینا
مصر ۱۲۹۴ھ
- ۱۱۱ - کلیات الشعراء
محمد افضل سرخوش
لاہور
- ۱۱۲ - کلیات شیخ سعدی
(چاپ علمی)
از روی نسخه
محمد علی فروغی
تہران ۱۳۳۸ شمسی
- ۱۱۳ - کلیات عبید زاکانی
بتصحیح عباس اقبال
محمد دہر سیاقی
تہران ۱۳۳۴
- ۱۱۴ - گنج باز یافته
- ۱۱۵ - گنج سخن (سه جلد)
- ۱۱۶ - لباب الالباب
دکتر ذبیح اللہ صفا
محمد عوفی
تہران اسفند ۱۳۳۳
- ۱۱۷ - لغات القرآن (پنج جلد)
- ۱۱۸ - لغت لاسہ
مولانا عبدالرشید
صاحب نعمانی
علی اکبر دہخدا
(شماره های مختلف)
چاپخانه دانشگاه
تہران
- ۱۱۹ - مآثر الامراء (سه جلد)
- صمصام الدولہ شاہنواز
کلکتہ ۱۸۸۸ م
خان

- ۱۲۰ - مآثر الامراء (سه جلد) مترجم محمد ایوب قادری لاہور
۱۹۶۸ - ۱۹۷۰
- ۱۲۱ - مآثر الکرام دفتر ثانی میر غلام علی آزاد دکن ۱۹۱۳ م
ہنگرامی
- ۱۲۲ - مآثر رحیمی جلد سوم ملا عبدالباقی نواوندی کلکتہ ۱۹۳۱
- ۱۲۳ - مآثر عالمگیری ساقی مستعد خان کلکتہ ۱۸۷۱ م
- ۱۲۴ - مجالس المومنین قاضی نور اللہ شوشتری تہران ۱۲۹۹
- ۱۲۵ - مجالس النفایس (دو ترجمہ) میر نظام الدین علیشیر نوابی باعتماد تہران ۱۳۲۳
علی اصغر حکمت
سعید نفیسی
مطبعہ مهر تہران
۱۳۱۴ ش
- ۱۲۶ - محمدالدین همگر
- ۱۲۷ - مجلہ دانشکدہ ادبیات (شمارہ های مختلف)
- ۱۲۸ - مجلہ سالنامہ پارس (شمارہ های مختلف)
- ۱۲۹ - مجمع الفصحاء دو جلد رضا قلیخان المتخلص ہدایت
- ۱۳۰ - مجمع النفایس سراج الدین علیخان علی آرزو سعید نفیسی
- ۱۳۱ - محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی
- ۱۳۲ - مختصری در تاریخ تحول نظم و نثر پارسی در ادوار مختلف ادبی ذبیح اللہ صفا
- ۱۳۳ - مخزن الاسرار نظامی گنجوی تصحیح تہران ۱۳۱۳
و حواشی بقلم وحید دستگردی
شمسی ہجری

- ۱۳۴ - مخزن الغرایب
 شیخ احمد علی
 سندیلوی
- ۱۳۵ - مرآة آفتاب نا
 شاہنواز خان ہاشمی
 دہلوی
- ۱۳۶ - مرآة التخیال
 شیر خان لودی
- ۱۳۷ - مفتاح التواریخ
 داس ولیم بیل
- ۱۳۸ - مقالات الشعراء
 میر علی شیر قانع
 تنوی
- ۱۳۹ - مقدمہ رقعات عالمگیر
 بقلم سید نجیب اشرف
 ندوی
- ۱۴۰ - مکتوبات سعد اللہ خان
 مرتب غلام رسول مہر
- ۱۴۱ - منتخب الاشعار
 مردان علی خان مبتلا
- ۱۴۲ - منتخب التواریخ
 جلد دوم و سوم
 عبدالقادر بن ملوک
 شاہ بدایونی
- ۱۴۳ - منتخب اللباب جلد اول
 خافی خان
- ۱۴۴ - میخانہ
 منتخب التواریخ
 جلد اول و دوم
 ملا عبدالنبی
 فخر الزمانی قزوینی
- ۱۴۵ - نزهت القلوب
 حمد اللہ مستوفی
- ۱۴۶ - نشتر عشق
 جلد اول و دوم
 آقا حسین قلیخان
 عاشقی عظیم آبادی
- ۱۴۷ - نفعات الانس
 نفعات الانس
 مولانا نورالدین
 عبدالرحمن جامی
- ۱۴۸ - نگارستان معین
 سید نورالحسن
- ۱۴۹ - نور اللغات
 مولوی نورالحسن
- نسخہ خطی دانشگاہ
 پنجاب لاہور
- نسخہ خطی دانشگاہ
 پنجاب لاہور
- بمبئی ۱۳۲۴ء
 نولکشور کانپور
 نوامبر ۱۸۶۷ م
- کراچی ۱۹۵۷
- اعظم گڑھ
- لاہور ۱۹۶۸ م
- نسخہ خطی دانشگاہ
 پنجاب لاہور
- کلکتہ ۱۸۶۵-۶۹
- کلکتہ ۱۸۶۹
- لاہور ۱۹۲۶
- بمبئی ۱۳۱۱ء
- نسخہ خطی دانشگاہ
 پنجاب لاہور
- نولشکور لکھنؤ
 ۱۹۱۰ م
- بھوپال ۱۲۹۳ھ
- لکھنؤ نومبر ۱۹۲۴

- (۱۵۰) واقعات کشمیر اعظم نسخہ خطی دانشگاہ پنجاب لاہور
- (۱۵۱) واقعات عالمگیری عاقل خان رازی لاہور اگست ۱۹۳۵
- (۱۵۲) وفیات الاعیان قاضی القضاة ابن خلدون مورخ ۱۲۹۱ھ
- (۱۵۳) وقایع نعمت خان عالی نعمت خان عالی نولکشور لاہور فروری ۱۸۷۲م
- (۱۵۴) سنت اقام (جلد اول) امین احمد رازی
- (۱۵۵) ریاض الاولیا نیر بختاور خان نسخہ خطی درموزہ ۱۹۳۹م
- (۱۵۶) مرآة جهان نما چربتا نسخہ خطی درموزہ ۱۷۴۵
- بریتانیہ اور ہندوستان ۱۷۷۷

- 157 Abdul Aziz, *The Mansabdari System and the Mughal Army*, Lahore, 1945.
- 158 Abu'l Fadl 'Allāmī, *A'in-i Akbari*, Eng. tr., vol I, by H. Blochmann, Calcutta, 1927; Eng. tr., vol. II, by H. S. Jarret, Calcutta, 1891, 1894.
- 159 Ahmad, Khwaja Nizamud Din, *Tabaqat-i Akbari*, Eng. tr., B. De , vol. II, Calcutta, 1936.
- 160 Ahmad, Zubairi, *The Contribution of India to Arabic Literature*, Alahabad, 1946.
- 161 Ali, M. Athar, *The Mughal Nobility Under Aurangzeb*, Aligarh, 1966.
- 162 Askari, Sayyid Hasan, "Mirza Muhammad Baqir Najm-i Thānī *Jesai Presentation Volume*, ed. Malik Ram and M. D. Ahmad, Delhi, 1965.
- 163 Babur, Zahir-ud-Din, *Babur Namaḥ*, Eng. tr., by A. Beveridge, London, 1912-1921.
- 164 Badāyānī, Abdul Qādir, *Muntakhabu-t-Tawārīkh*, Eng. tr. by T. Wolseley Haig, Delhi, 1973 (reprint).
- 165 Beale, Thomas William, *An Oriental Biographical Dictionary*, Calcutta, 1881.
- 166 Binyon, Laurence, *The Court Painters of the Grand Moguls*, London, 1921.

- 167 Blochet, Edgar, *Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibliothèque Nationale*, 6 vols., Paris, 1905-1936.
- 168 Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Weimer-Berlin, 1898-1902.
- 169 Browne, E. G., *A Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the University of Cambridge*, Cambridge, 1896.
- 170 — *A Literary History of Persia*, vols. II, III and IV, Cambridge, 1928-1951.
- 171 Chandra, Satish, *Parties and Politics at the Mughal Court, 1707-1740*, Aligarh, 1959.
- 172 Dow, Alexander, *The History of Hindustan from the Death of Akbar to the Complete Settlement of Empire under Aurangzeb*, vol. III, London, 1792.
- 173 Elliot, H. M. *History of India as Told by Its Historians*, vol. VII, London, 1877.
- 174 *Encyclopaedia of Islam*, Leyden/London, 1913-1938; new edition, 1960-.
- 175 Ethe, Harmann, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the India Office*, vol. I, Oxford, 1903.
- 176 — *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu Manuscripts in the Bodleian Library*, parts I, and II, Oxford, 1889.
- 177 Faruki, Zahiruddin, *Aurangzeb and His Times*, Bombay, 1935.
- 178 Friedman, Yohanon, *Shaykh Ahmad Sirhindī: An Outline of His Thought and a Study of His Image in the Eyes of Posterity* Montreal, 1971.
- 179 Ghani, Abdul, *A History of Persian Language and Literature at the Time of Mughal Court*, parts I and II, Allahabad, 1929-1930.
- 180 — *Life and works of Abdul Qadir Bedil*, Lahore, 1960.
- 181 Ghauri, Iftikhar Ahmad, *War of Succession Between the Sons of Shahjahan, 1657-1658*, Lahore, 1964.
- 182 *Glossary of Castes and Tribes of the Punjab and North west Frontier Provinces*, Lahore, 1911.

- 183 Gulbadan Bānū Begum, *Humāyūn Nāmāh*, ed, and tr. by A. Beveridge, London, 1902.
- 184 Haim, S. *The Larger English-Persian Dictionary*. vols. I and II, Tehran, 1941-1943.
- 185 — *The One-Volume Persian-English Dictionary*, Tehran, 1953.
- 186 Hajek, Lubor and Forman, W. and B., *Indian Miniatures of the Moghul School*, London, 1960.
- 187 Hallissey, Robert C., *The Rajput Rebellion Against Aurangzeb A Study of the Mughal Empire in Seventeenth-Century India* Columbia, 1977.
- 188 Hardy, P., "Commentary and Critique (Symposium: Decline of the Mughal Empire)", *JAS*, XXXV (1976), 257-263.
- 189 — "Modern European and Muslim Explanations of Conversion in South Asia: A Preliminary Survey of the Literature" *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland Journal* 1977
- 190 — "The Treatment of Violence in Indo-Muslim Persian Writing on History and Polity", (an unpublished paper delivered at the International Conference on Islam in South Asia held in May, 1978 at McGill University)
- 191 Hasan Mohibbul, ed., *Historians of Medieval India*, Meerut, 1968.
- 192 *Imperial Gazetteer of India*, 26 vols., 1907-1909.
- 193 Iqbal, Muhammad, *The Mysteries of Selfishness : A Philosophical Poem*, Eng. tr. by Arthur J. Arberry, London, 1953.
- 194 Invanow, Wladimir, *Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Curzon Collection*, Asiatic Society of Bengal Calcutta, 1926.
- 195 Johnson, Francis, *Persian, Arabic and English Dictionary*, London, 1852
- 196 Lane Poole, Stanley, *The Muhammadan Dynasties*, Paris, 1925.
- 197 *Rulers of India (Aurangzeb) and the Decay of the Mughal Empire*, Oxford, 1901.
- 198 Latif, Syad Muhammad, *Lahore : Its History, Architectural Remains and Antiquities With an Account of Its Modern Institutions and Their Trade. Customs, etc.*, Lahore, 1956-1957, (reprint).

- 199 Maitra, K. M. *A Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts preserved in the Kapurthala State Library* Lahore, 1921.
- 200 Morley, W. H., *A Descriptive Catalogue of the Historical Manuscripts in Arabic and Persian Language, preserved in the Library of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, London, MDCCCLII.
- 201 *New Century Encyclopaedia of Names*, vol. III, New York, 1954.
- 202 Qazvini, Hamdollah Mostoufi, *Tārīkh-e-Gozide*, Paris 1903.
- 203 Rieu, Charles, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, vols. I and III, London, 1879-1895.
- 204 Sarkar, Jagadish Narayan, *History of History-Writing in Medieval India: Contemporary Historians. An Introduction to Medieval Indian Historiography*, Calcutta, 1977.
- 205 Sarkar Jadunath, *History of Aurangzeb*, 5 vols., Calcutta, 1912-1925.
- 206 ——— *The India of Aurangzeb (Topography Statistics and Roads) Compared with the India of Akbar*, Calcutta, 1901.
- 207 — *Ma'asir-i-Alamgīrī*, Eng. tr., Calcutta, 1947.
- 208 — *Shivaji and His Times*, Calcutta, 1929.
- 209 Shafi, Mohammad, ed., *Woolner Commemorative Volume* (in memory of the late Dr. A. C. Woolner), Lahore, 1940.
- 210 Shah, Rev. Ahmad, *Miftahul Quran*, parts I and II, Benaras, 1906.
- 211 Sharma, Sri Ram, *The Religious Policy of the Mughal Emperors*, 1940.
- 212 Steingass, F., *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London, 1947.
- 213 Storey, C.A., *Persian Literature, A Bio-bibliographical Survey*, vol. I, part II, London, 1939.
- 214 Syed, Anees Jahan, *Aurangzeb in Muntakhab-al Lubab*, Bombay, 1977.
- 215 Sykes, Sir Percy, *A History of Persia*, vol. II, London, 1951.
- 216 Welch, Anthony, *Calligraphy in the Arts of the Muslim World*, Austin, 1979.
- 217 Yar-Shater, Ehsan, "Safavid Literature: Progress or Decline." *Iranian Studies*, VII (1974), 217-270.
- Note*: For addition bibliographical references, see the *Mir'at*, vol. I, Introduction, pp. 67-71.

اشاريہ

مرتبہ

خواجہ عبدالحمید یزدانی

فہرست اسماء رجال - ضمیمہ اسماء رجال

فہرست اماکن و اعلام جغرافیائی

فہرست کتب و مجلات

فہرست اسماء رجال

(الف)

ابراہیم : ۵۸۸	آتش خان : ۱۷۴ ، ۱۰۰
ابراہیم (سوزنی) : ۵۸۸	آتش قلیاق : ۱۷۴ ، ۱۶۸ ، ۱۰۲
ابراہیم بیگ : ۲۲۲	آدم (حضرت) : ۵۲۵ ، ۴۵۹
ابراہیم حسین : ۷۶	آذری ، شیخ : ۶۰۰ ، ۵۳۱
ابراہیم خان : ۹۵ ، ۸۹ ، ۶۶ ، ۴۲	آشنا (مرزا محمد طاہر) : ۵۴۱ ، ۲۹۷
۵۵۸ ، ۳۷۷ ، ۲۳۰ ، ۱۶۵	آصف خان : ۸۲ ، ۵۳ ، ۵۲ ، ۱۲
ابراہیم خان فتح جنگ : ۱۷۶	۱۵۳ ، ۴۴۱ ، ۵۴۱ ، ۵۶۷ ، ۵۹۶
ابراہیم شروانشاہ ، امیر زادہ : ۶۵۱	۶۶۸ ، ۶۴۷ ، ۶۳۰
۶۵۲	آصف الدولہ : ۵۴
ابراہیم عادل شاہ : ۶۱۸ ، ۵۷۶	آصف قلی : ۵۴۴
۶۶۵	آصفی : ۵۹۳ ، ۵۵۰ ، ۵۳۸ ، ۵۳۲
ابراہیم غزنوی ، سلطان : ۵۲۶	۶۱۱
۵۲۷	آقا افضل اصفہانی : ۲۰۶
ابراہیم میرزا : ۵۶۲	آقا ترابا : ۴۸۸
ابن بواب : ۴۶۴	آقا رشید : ۴۸۹ ، ۴۸۶
ابن حسین : ۲۰۶ ، ۲۰۴ ، ۱۹۹	آقا رشیدا : ۴۸۸ ، ۴۸۷
۳۳۷ ، ۲۵۹ ، ۲۵۶	آقا علی : ۱۶۳
ابن رایق : ۴۶۳	آقا یوسف : ۱۲۹
ابن عباس : ۴۶۰	آغر خان : ۲۴۲ ، ۱۶۹ ، ۱۱۷
ابن مقلہ : ۴۶۳ ، ۴۶۱	آگھی : ۵۳۳ ، ۵۳۲
ابن ہشام : ۴۶۰	آنجناب (حضرت مجدد) : ۴۵۹
ابن یمین محمود : ۵۳۰	آنحضرت (عالمگیر) : ۳ ، ۲
ابوالاسود : ۴۶۱	ابابکر ہروی ، مولانا : ۴۷۵

- ابوالبشر : ۴۵۹
 ابو اسحاق اطعمہ : ۵۳۰ ، ۵۳۱
 ابوبکر اکبر آبادی : ۵۱۸
 ابو تراب بیگ : ۵۳۷
 ابو جعفر طبری : ۴۶۰
 ابو الحسن : ۴۰۴ ، ۵۵۳
 ابو الحسن علی بن ہلال : ۴۶۴
 ابو حیان : ۶۰۵
 ابو سعید (میرزا) : ۵۴۱
 ابو سعید خان : ۱۳۳ ، ۴۷۵
 ابوسعید گورگانی ، سلطان ، ۴۶۷ ، ۵۳۲ ، ۴۶۸
 ابو طالب : ۱۲۱
 ابوالعباس احمد راضی : ۴۶۳
 ابو العلامی گنجوی : ۵۲۸
 ابو علی محمد بن علی مقلہ : ۴۶۲
 ابو علی سمجور : ۵۲۶
 ابوالغازی : ۴۰۴
 ابوالفتح : ۱۲۱ ، ۱۶۰ ، ۷۵
 ابو الفتح خان : ۲۹۱
 ابو الفرج (رونی) : ۵۲۶ ، ۵۲۷
 ابو الفضل : ۴۷۹
 ابو الفضل بیہقی : ۵۸۷
 ابوالمحمد : ۳۵۳ ، ۳۵۵ ، ۳۵۶
 ابوالمظفر محی الدین محمد : ۱ ، ۱۵۲
 ابوالمعالی : ۱۰۳
 ابوالمکارم : ۱۲۸ ، ۱۲۹
 ابو منصور محمد القاهر : ۴۶۳
 ابی طالب : ۶۱۵
 اتسز علاء الدین (خوارزمشاہ) :
 ۵۲۹ ، ۵۷۸
 اچل سنگھ گچھواہ : ۳۱۷
 احتشام خان : ۷۹ ، ۹۹ ، ۱۱۲ ،
 ۲۴۳ ، ۳۱۴
 احمد شیخ : ۴۶۶
 احسن اللہ : ۵۴۰
 احمد : ۴۰۳
 احمد اتون : ۵۳۳
 احمد بھمن شاہ ، سلطان : ۵۳۲
 احمد بیگ خان : ۳۴ ، ۳۶ ، ۷۹
 احمد بیگ کامل : ۶۵۸
 احمد خضرویہ : ۵۲۹
 احمد خوشگی : ۲۲ ، ۳۴ ، ۷۹
 احمد طبسی ، ملا : ۵۳۳
 احمد قزوینی : ۵۳۷
 احمد میرزا ، سلطان : ۵۴۹
 اختصاص خان : ۸۱ ، ۸۲ ، ۹۱ ، ۱۷۱
 اختیار ترین : ۱۰۱
 اخسیکتی ، ائیرالدین : ۵۶۴
 اخلاص خان : ۳۴ ، ۴۰ ، ۷۹ ،
 ۱۱۲ ، ۲۰۲
 اخلاص خان خوشگی : ۱۹۸ ، ۲۰۴ ،
 ۲۰۷ ، ۲۱۴ ، ۲۸۱
 اخوند ملا ، سیر : ۴۴۲
 ادريس ، حضرت : ۴۵۹
 ادھم بیگ : ۳۲۵
 ادھم خان : ۳۲۵
 ادھم ، میرزا ابراہیم : ۵۴۲
 ادیب صابر : ۵۲۹ ، ۵۳۰
 ارادخان : ۵۹ ، ۸۳ ، ۹۹ ،
 ۱۸۴ ، ۲۰۳ ، ۲۱۱ ، ۲۸۲
 ارجن گور : ۲۶ ، ۲۹
 ارسلان خان : ۱۵۸ ، ۱۸۱ ، ۳۱۱

اسمعيل خان : ۱۷۶	۳۷۴
اسمعيل خويشگي : ۳۴ ، ۲۴	ارسلان علي : ۳۱۱
اسمعيل ليازي : ۳۵۳ ، ۳۴	ارسلان قلي : ۱۸۱
اسير ، ميرزا جلال : ۵۳۸	ارشاد خان : ۳۶۵
اسيري زاپوري : ۵۴۴	ارغو خان : ۶۷۷
اشرف : ۳۶۹	ارغون کابلي : ۴۶۶
اشرف (صفاپاني) : ۵۴۴	ازرق : ۵۴۷
اشرف خان : ۶۴ ، ۲۲۶ ، ۳۷۴	استغنا ، عبدالرسول کشميري : ۵۴۳
۴۹۰ ، ۴۸۹	اسحق بيگ يزدی : ۳۱۱
اشرف خان مير منشي : ۴۷۹ ، ۴۸۰	اسد : ۳۳۰ ، ۳۳۸
اشکي قمي : ۵۳۸	اسد خان : ۵۴ ، ۵۷ ، ۱۰۱ ، ۱۳۵
اصالت خان : ۱۵ ، ۲۵ ، ۲۶ ، ۴۰	۱۳۸ ، ۱۷۱ ، ۲۱۸ ، ۲۲۷
۴۲ ، ۴۴ ، ۵۳ ، ۷۶ ، ۱۲۵	۳۸۰ ، ۲۹۳ ، ۵۵۴ ، ۶۳۵
۱۳۰ ، ۱۴۰ ، ۲۰۹ ، ۲۳۷ ، ۳۴۰	اسد کاشي : ۱۰۲ ، ۲۸۴ ، ۲۸۵
اظهري اعمي : ۵۴۲	اسدي موسی : ۵۲۶
اعتبار خان : ۱۳۰ ، ۱۴۴ ، ۱۶۴	اسفند يار : ۲۱۸
۳۱۴	اسفند يار بيگ : ۲۴۵ ، ۲۴۸
اعتقاد خان : ۵۲ ، ۱۷۵ ، ۱۷۸	اسفند يار خان : ۲۴۸
۱۹۰ ، ۳۶۳ ، ۵۹۶	اسفند يار معموري : ۱۰۳ ، ۱۹۲
اعتقاد خان : ۱۸ ، ۶۴ ، ۸۰ ، ۲۰۷	۱۹۸ ، ۱۹۹ ، ۲۰۶
۲۲۶ ، ۲۹۸ ، ۳۴۹ ، ۴۲۱	اسلام خان : ۸ ، ۳۳ ، ۳۴ ، ۴۰
۴۸۹	۴۷ ، ۵۸ ، ۶۱ ، ۶۴ ، ۷۶ ، ۸۹
اعتقاد الدوله : ۵۴۲	۹۹ ، ۱۰۶ ، ۱۰۹ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲
اعجاز اکبر آبادی (محمد سعيد) : ۵۴۶	۱۵۸ ، ۱۶۲ ، ۱۶۳ ، ۱۸۱ ، ۱۹۲
اعزالدين : ۳۰۷	۹۵ ، ۱۰۶ ، ۱۹۸ ، ۲۰۱ ، ۲۰۲
اعظم (شهزاده) : ۱۳	۲۰۷ ، ۲۱۸ ، ۲۲۸ ، ۲۳۰ ، ۲۹۷
اعظم خان : ۱۲ ، ۱۳ ، ۱۵ ، ۱۶	۳۰۰ ، ۴۸۹ ، ۵۹۶ ، ۵۹۹
۳۳ ، ۴۰ ، ۵۰ ، ۵۶ ، ۵۹ ، ۱۰۴	۶۸۰
۱۸۴ ، ۵۷۵ ، ۶۰۷ ، ۶۱۲ ، ۶۸۲	اسلام بن صدره : ۴۶۰
اعنيحضرت : ۱ ، ۲ ، ۳ ، ۴ ، ۵ ، ۷	اسمعيل ، حضرت : ۱۷۴ ، ۴۵۹
۱۲ ، ۱۴ ، ۱۵ ، ۱۶ ، ۱۸ ، ۲۱	۴۶۰

الدبردی خان : ۱۷۷	۳۶ ، ۳۸ ، ۴۵ ، ۵۱ ، ۵۲ ، ۵۴
الد داد : ۱۰ ، ۲۹۱	۵۵ ، ۵۷ ، ۵۸ ، ۵۹ ، ۶۲ ، ۶۶
الدوردیخان : ۳ ، ۴۳ ، ۵۲ ، ۵۴ ، ۵۵	۶۷ ، ۶۸ ، ۶۹ ، ۸۰ ، ۱۰۱ ، ۱۲۴
۶۷ ، ۱۰۳ ، ۱۱۰ ، ۱۶۳ ، ۱۷۷	۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۱۴۴ ، ۱۵۱
۱۸۱ ، ۱۸۵ ، ۱۹۰ ، ۲۰۹ ، ۳۱۱	۱۵۳ ، ۱۷۱ ، ۲۰۶ ، ۲۱۱
۳۴۰ ، ۳۷۴ ، ۵۶۶	۲۱۳ ، ۲۱۵ ، ۲۴۰ - ۲۴۲
الد یار بیگ : ۲۵ ، ۶۶	۲۹۷ ، ۳۱۳ ، ۳۱۴ ، ۳۳۲
الد یارخان : ۲۵ ، ۶۶ ، ۸۵ ، ۱۰۱	۳۶۶ ، ۴۵۰ ، ۴۵۷
۱۱۰ ، ۱۲۱ ، ۱۳۰ ، ۱۸۳ ، ۲۴۵	اعزا خان (آغر خان) : ۱۱۴
۲۸۱ ، ۳۰۵	افتخار خان : ۲۶ ، ۲۷ ، ۳۱ ، ۷۶
التفات خان : ۹۷ ، ۱۶۵ ، ۱۸۳ ، ۲۹۰	۱۰۱ ، ۱۲۱ ، ۱۲۹ ، ۲۳۷ ، ۲۹۰
۶۴۳	۲۹۵
الف ابدال : ۵۳۴ ، ۵۳۵	انسری : شیخ کمال : ۵۴۵
الف خان : ۶۰ ، ۷۵ ، ۱۸۵	انضبل : ۲۱۶ ، ۵۳۵
الفت خان : ۱۲۱	افضل خان : ۳۲۷ ، ۴۲۱ ، ۴۴۱
الفتی قلیج خان : ۵۳۹ ، ۵۷۴	۶۴۳ ، ۴۷۷
القادر بالله : ۴۶۴	افلاطون : ۴۲۷
الهام الله : ۳۴	اقبال افغان نیازی : ۲۹۵
امام ابوحنیفه : ۳۸۴ ، ۴۲۴ ، ۴۴۹	اقدس مشوادی : ۵۳۶
امام اسمعیل : ۳۱۴ ، ۴۰۴	اکبر بادشاه : ۱۸۹ ، ۲۱۵ ، ۳۶۸
امام حسین : ۶۶۴	۴۲۱ ، ۴۲۶ ، ۴۲۹ ، ۴۳۰ ، ۴۳۱
امام محمد غزالی : ۴۰۹	۴۳۴ ، ۴۳۵ ، ۴۳۸ ، ۴۳۹ ، ۴۷۹
امام نجم الدین عبدالغفار : ۵۳۷	۴۹۰ ، ۴۹۷ ، ۵۰۷ ، ۵۰۶ ، ۵۶۲ ، ۵۶۳
امام وردی : ۱۰۲ ، ۳۳۹	۵۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۶۹ ، ۵۷۵
امان الله : ۱۲۳	۵۷۹ - ۵۸۱ ، ۵۸۶ ، ۵۹۲
امانت خان : ۱۳۰ ، ۱۶۳ ، ۴۸۷	۶۰۱ ، ۶۰۳ ، ۶۰۶ ، ۶۱۴
۶۵۸	۶۲۴ ، ۶۲۵ ، ۶۳۱ ، ۶۳۵
امتیاز کاشی : ۶۵۷	۶۴۲ ، ۶۶۵ ، ۶۷۳ ، ۶۷۴ - ۶۷۷
امرسنگه : ۳۵	اکتافان : ۶۵۰
امرسنگه چندراوت : ۲۵ ، ۳۱ ، ۱۸۹	اکرام خان : ۷۳ ، ۹۹ ، ۱۰۶ ، ۱۰۹
۳۱۷	۱۲۵ ، ۱۴۴ ، ۱۴۶ ، ۲۷۹ ، ۳۳۰
	۳۳۹

انوری : ۵۲۸ ، ۵۲۹ ، ۶۱۷ ، ۶۴۶
 اوداجی رام : ۳۵۳
 اودی بھان راٹھور : ۱۳۰ ، ۱۳۹ ،
 ۱۴۳
 اودیپوری محل : ۳۶۳
 اودیت سنگھ : ۳۵۵ ، ۳۵۶
 اودے سنگھ بھدورید : ۳۵۵ ، ۳۵۶
 اورم خان : ۱۳۰
 اورنگ آبادی محل : ۳۹۸
 اورنگ زیب : ۲ ، ۳ ، ۹ ، ۱۰ ، ۱۲ ، ۱۳ ،
 ۱۷ ، ۱۸ ، ۱۹ ، ۲۳ ، ۲۴ ، ۲۶ ، ۲۷ ،
 ۲۸ ، ۳۴ ، ۳۵ ، ۳۶ ، ۴۱ ، ۴۳ ، ۴۷ ،
 ۶۲ ، ۶۴ ، ۶۸ ، ۷۱ ، ۷۸ ، ۸۱ ، ۹۶ ،
 ۹۷ ، ۹۸ ، ۱۰۰ ، ۱۰۱ ، ۱۰۳ ، ۱۲۰ ،
 ۱۲۶ ، ۱۵۲ ، ۱۸۳ ، ۲۰۳ ، ۲۱۱ ،
 ۳۳۶ ، ۳۶۴ ، ۳۸۲ ، ۳۹۰ ، ۳۹۱ ،
 ۴۰۳ ، ۵۲۲ ، ۵۴۳ ، ۵۴۴ ، ۵۵۸ ،
 ۶۶۹
 اوزبک خان : ۱۰۱ ، ۱۲۹
 اہتام خان : ۱۴۳ ، ۱۵۸ ، ۱۹۳ ، ۱۹۴ ،
 ۲۲۷
 اہلی ترشیزی : ۵۳۴
 اہلی خراسانی : ۵۳۴
 ایرج خان : ۷۴ ، ۱۸۵
 ایزدبخش : ۳۹۸
 ایمن افریدی : ۱۲۳
 ایوب قادری : ۳۸۰
 (ب)
 بابا بیگ : ۱۷۶

امیدی ظہرائی : ۵۳۵
 امیر الامراء : ۱۳۵ ، ۱۴۰ ، ۱۴۴ ،
 ۱۵۳ ، ۱۵۴ ، ۱۶۱ ، ۱۶۲ ،
 ۱۸۳ ، ۲۱۵ ، ۲۱۷ ، ۲۱۹ ، ۲۲۸ ،
 ۲۳۵ ، ۲۹۱ ، ۲۹۲ ، ۳۳۷ ، ۳۷۸ ،
 ۵۰۱
 امیر بیگ ، پیروی : ۵۵۰
 امیر تیمور گورگان : ۴۶۱ ، ۴۶۶ ،
 امیر حسن نویان : ۵۸۸ ، ۵۸۹ ،
 امیر چویان : ۴۷۵
 امیر حمزہ : ۵۶۶
 امیر خان : ۴۴ ، ۷۶ ، ۹۱ ، ۹۵ ،
 ۱۲۲ ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ، ۱۴۰ ، ۱۴۶ ،
 ۲۱۳ ، ۲۳۶ ، ۳۴۹ ، ۳۶۹ ، ۳۷۱ ،
 امیر خان ترکمان : ۵۳۳
 امیر خسرو (دہلوی) : ۴۹۵ ، ۵۳۳ ،
 ۶۰۰ ، ۶۱۱
 امیر رفیع الدین حیدر (معانی) : ۵۸۰
 امیر علاء الدولہ : ۱۹۶
 امیر علی شہر (نوانی) : ۴۷۰ ، ۴۷۲ ،
 ۵۴۸ ، ۵۴۹
 امیر ، م ، نوچین : ۵۴۸
 امیر فلی : ۱۹۵
 امینا : ۶۵۷
 امینای دشی : ۶۵۷
 امینای گجراتی : ۱۲۴
 اندرمن : ۵۷
 اندرمن ندیلہ : ۱۲۶ ، ۳۱۷
 انگوی بنونسلمہ : ۳۵۵
 انوپ سنگھ : ۳۷۶

- باباطالب : ۶۱۴
 بابر بادشاہ : ۵۷۲ ، ۶۵۳
 بادل بختیار : ۳۱۷
 باقر خان : ۱۶۱ ، ۱۶۰ ، ۱۱۷ ، ۴۶
 ۱۸۵ ، ۲۱۴ ، ۳۰۷ ، ۵۵۲
 بانی اودے پوری : ۳۹۸
 بانی بھوت دیوی : ۳۹۴
 بایزید غازی : ۱۲۸ ، ۱۲۷ ، ۷۲
 بایسنغرمیرزا : ۴۶۸
 بایقرا ، سلطان حسین : ۴۷۲
 بچکم ماکانی : ۴۶۳
 بچاجی : ۳۵۴
 بچتر : ۳۵۵ ، ۳۵۷
 بختان بیگ : ۱۰۰ ، ۱۰۹
 بختاور خان (نیز رک ۸ جامع شگرفنامہ) :
 ۳۰۹ ، ۳۳۸ ، ۳۴۶ ، ۴۰۹ ،
 ۴۱۸ ، ۴۲۴ ، ۴۲۹ ، ۴۳۴ ،
 ۴۳۶ ، ۴۶۲ ، ۴۹۲ ، ۴۹۵ ،
 ۵۱۹ ، ۵۲۱ - ۵۲۳ ، ۵۲۵ ،
 ۵۴۵ ، ۵۴۶ ، ۵۵۴ ، ۵۵۹ ،
 ۵۶۰ ، ۶۲۸ ، ۶۲۹ ، ۶۴۹ ،
 ۶۶۹ ، ۶۷۰ ، ۶۸۱ ، ۶۹۳
 بختیار خان : ۱۷ ، ۱۶۳ ، ۱۶۷
 ۱۶۸ ، ۱۷۱ ، ۳۲۷
 بدائونی : ۴۲۲ - ۴۲۸ ، ۶۰۷
 بدر شاشی : ۵۴۷
 بدرالنساء بیگم : ۱۵۲ ، ۳۹۲ ،
 ۳۹۶
 بدن سنگھ بہدوریہ : ۴۵
 بدیع الزمان : ۳
 بدیع بینش : ۵۸۳
 بدیع مشہدی : ۱۵
 برخوردار خان : ۲۲۶
 برسوجی دکنی ، بر سنگدیو : ۴۳۰
 برق انداز خان : ۱۳۳ ، ۴۱
 برہان شاہ : ۶۶۵
 برہان الدین : ۲۹۸
 برہمن ، چندر بہان : ۵۵۱ ، ۵۵۲
 بزرگ اسید خان : ۱۲۱ ، ۱۳۲ ،
 ۱۶۱ ، ۳۳۷
 بزرگ خانم : ۵۴۱
 بساطی سمرقندی : ۵۴۷
 بسنت : ۱۱۳
 بسونت راؤ : ۱۹
 بشارت خان : ۲۳۰
 بشن ہراین : ۲۴۵
 بقائی ، جلال بیگ : ۵۶۵
 بقائی سہارنپوری : ۵۵۴
 بقائی لنگ : ۶۸۷
 بکرم سنگھ : ۳۱۵
 بھگوتی داس : ۲۴۳
 بلرام : ۲۰
 بلند اختر : ۱۰۳ ، ۱۰۶ ، ۱۰۸ ،
 ۱۱۰ ، ۱۹۵ ، ۱۹۷ ، ۲۰۵ ،
 ۲۰۷
 بلوی چوہان : ۹۹
 بنانی ہروی : ۵۴۸
 بنہی : ۶۱۳
 بوداق بیگ : ۲۲۵ ، ۲۲۷ ، ۲۲۹ ،
 ۳۰۲
 (بولبرس) ابوالبرس خان : ۳۷۹ ، ۴۰۳
 بہاء الدین عمر ، شیخ : ۵۷۲

- بھوج راج کچھواہہ : ۱۳۹ ، ۱۲۸ ، ۲۹۸ : بہاء الدین
 بھولا ناتھ : ۲۴۴ ، ۲۴۱ ، ۲۴۰ : بہادر : ۱۷۴
 ۲۴۷ ، ۲۴۵ : بہادر بیگ : ۳۶۵ ، ۲۷
 بہیتل داس گور : ۲۷ : بہادر پچکوتی : ۱۷۸
 بہیکن خان : ۴۲ : بہادر خان : ۴۰ ، ۲۳ ، ۱۸ ، ۱۵
 بہیل افغان : ۱۴ : ۷۶ ، ۷۲ ، ۶۲ ، ۶۱ ، ۵۰ ، ۴۷
 بہیم : ۴۹ ، ۴۲ ، ۲۷ : ۱۰۷ ، ۱۰۰ ، ۸۶ ، ۷۸ ، ۷۷
 بیانی (خواجہ عبداللہ مروارید) : ۴۷۳ : ۱۱۱ ، ۱۲۶ ، ۱۲۸ ، ۱۲۹
 بی بدل خان گیلانی : ۵۵۱ : ۱۳۳ ، ۱۳۹ ، ۱۴۰ ، ۱۶۱
 بی بی ہا کدامنان : ۴۴۰ : ۱۶۷ ، ۱۶۸ ، ۱۷۴ ، ۱۷۸
 بی بی حاج و تاج : ۴۴۰ : ۳۵۱ ، ۳۷۶ ، ۵۹۲ ، ۵۹۳
 بیخود ، جامی : ۵۵۳ : بہادر سنگھ : ۲۲۲
 بیدار بخت : ۱۰۱ : بہادر شاہ ، بادشاہ : ۶۸۳
 بیدل ، عبدالقادر : ۵۵۳ : بہاکو : ۳۷۲ ، ۳۶۹ ، ۳۶۸
 بیرم خان (خان خاناں) : ۳۶۴ : بہاؤ سنگھ : ۲۲۲
 ۶۸۸ ، ۶۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۵۵ ، ۴۲۶ : بہاؤ سنگھ ہادا : ۸۹
 بیرم دیو سیسودیہ : ۱۲۸ ، ۴۲ : بہاء الدین : ۲۳۷
 ۳۸۲ ، ۱۴۳ : بہاء الدین زکریا ، شیخ : ۶۲۰
 بیکسی غزنوی : ۵۵۰ : بہرام : ۱۰۳ ، ۴۰ ، ۲۴
 بیگانہ ، ابوالحسن : ۵۵۳ : ۵۴۹ ، ۱۶۲
 بیگم صاحب : ۱۸۲ ، ۱۴۴ ، ۵۵ : بہرام ، میرزا : ۵۶۲
 ۳۳۳ ، ۳۳۲ ، ۳۱۱ ، ۲۷۴ ، ۲۱۱ : بہروز : ۵۴۹
 ۳۴۳ ، ۳۳۸ ، ۳۳۶ ، ۳۳۴ : بہرہ مندخان : ۳۶۵
 ۴۱۰ ، ۳۹۷ ، ۳۹۶ ، ۳۷۵ : بہگوان داس : ۲۴۳
 ۴۵۲ ، ۴۴۸ : بہگوتی داس : ۱۷۵
 بیم نرائن : ۲۴۰ ، ۲۴۷ : بہگونت سنگھ ہادا : ۱۰۲ ، ۲۵
 ۲۸۹ : ۱۷۷ ، ۱۶۲ ، ۱۳۰
 بینی پرشاد : ۳۸۰ : بہلاجی : ۳۵۴
 بہلول : ۵۶۵
 بہلول خان : ۳۵۳
 بہوا ناتھ : ۲۴۷
 پچکوتی : ۱۷۴

(پ)

' ۱۸۶ ، ۱۴۲ ، ۱۳۲ ، ۱۳۰
 ' ۲۹۷ ، ۲۲۵ ، ۲۲۱ ، ۲۲۰
 ' ۳۶۳ ، ۳۴۶ ، ۳۴۴ ، ۳۰۳
 ۴۷۵
 ترکمناز خان : ۱۲۸ ، ۱۲۷ ، ۱۱۶ ، ۱۳۹ ، ۳۵۳
 تشریف خان : ۲۰۹ ، ۱۸۱ ، ۱۵۸
 تترپ خان ، حکیم داؤد : ۵۸ ، ۵۵
 ' ۱۴۴ ، ۱۲۹ ، ۱۲۳ ، ۱۲۲
 ۲۷۹ ، ۲۳۶ ، ۱۷۹
 تقی بلبانی : ۵۵۷
 تقی الدین شستری : ۵۵۶
 تماچی : ۲۸۴ ، ۲۸۳
 توسنی منوہر : ۵۵۶ ، ۵۵۵
 تھور خان : ۱۰۱ ، ۴۰ ، ۲۵ ، ۱۸
 ۴۸۷ ، ۴۸۶ ، ۱۷۵ ، ۱۲۹
 تیر انداز خان : ۲۵۴ ، ۲۰۴ ، ۱۴۰
 تیماچی : ۲۸۳
 تیمور ، امیر : ۵۳۰ ، ۴۶۷
 (ث)

ثقب : ۵۶۳
 ثانی خان ہروی : ۵۶۳
 ثانی مشہدی : ۶۷۹ ، ۵۶۲

(ج)

جادو راو : ۱۲
 جادو رائے : ۳۵۳
 جادون کلیانی : ۳۵۵
 جامی بیخود : ۵۵۴

پرتاب سنگھ جھالا : ۱۴۳
 پرتھی پت : ۱۶۳
 پرتھی راج : ۱۲۸ ، ۴۴
 پرتھی سنگھ : ۲۲۱ ، ۲۲۰ ، ۱۷۷
 پر دل خان : ۱۲۷ ، ۴۰ ، ۲۲ ، ۱۶
 ' ۲۷۹ ، ۲۲۱ ، ۱۶۸ ، ۱۳۹ ، ۱۳۳
 ۳۵۳ ، ۳۵۲
 پردومن : ۱۸۹
 پرسوجی دکئی : ۴۴ ، ۳۱ ، ۲۸
 ۲۱۸ ، ۱۴۳
 پریم دیو سوسودھہ : ۲۷۳
 پرہیز بانو بیگم : ۳۳۸
 پلنگ حملہ : ۱۲۹ ، ۱۲۰ ، ۱۰۱
 ۳۱۱ ، ۱۵۸
 پندت : ۳۱۸
 پیران ویسہ : ۲۶۲
 پیر مجد : ۱۱۷
 پیروی ساوی : ۵۵۰
 پیروی بلس : ۶۰
 پیغمبر (صلی اللہ علیہ وسلم) : ۴۲۲

(ت)

تاتار بیگ : ۱۰۱
 تاج العالم : ۵۰۸
 تاج نیازی : ۱۹۱
 تجلی شیرازی : ۵۵۷
 تحاق خان : ۱۳۳
 تدروی ابھری : ۵۵۵
 تحسین : ۵۶۱ ، ۵۵۹ ، ۵۵۸
 تربیت خان : ۱۲۷ ، ۵۷ ، ۳۵

- جامع شکرنامہ، اوراق وغیرہ (بختاور خان) : ۲۵ ، ۱۵۲ ، ۴۵۳ ، ۴۶۲ ، ۵۴۵ ، ۵۷۲
- جامی ، عبدالرحمان : ۴۷۲ ، ۵۶۵ ، ۶۸۵ ، ۶۷۲ ، ۶۵۵ ، ۵۸۹
- جالباز خان : ۳۴
- جانباز خویشگی : ۱۲۸
- جان بیگ : ۱۰۰ ، ۱۳۲ ، ۱۳۸ ، ۱۹۵ ، ۲۰۴ ، ۲۰۵ ، ۲۰۷
- جانثار خان : ۱۷۸ ، ۳۵۳
- جانسپار خان ، میر بہادر : ۶۰ ، ۶۱
- جان نثار خان ، ۸۰ ، ۱۰۸ ، ۱۳۰ ، ۱۶۸
- جانی بیگ : ۲۷ ، ۳۲۱ ، ۶۰۲
- جبرئیل : ۴۵۹
- جدائی ، میر سید علی : ۵۶۶
- ججہار سنگ بندیلہ : ۴۶
- جسونت : ۸ ، ۱۰ ، ۱۳ ، ۱۶ ، ۲۴ ، ۲۵ ، ۲۶ ، ۳۳ ، ۳۴ ، ۳۵ ، ۱۰۶
- جسونت سنگھ (رائوہور) : ۴ ، ۵ ، ۷ ، ۱۰ ، ۱۹ ، ۱۰۵
- جعفر ، الہ وردیخان : ۵۶۶
- جعفر : ۹۶ ، ۱۷۷ ، ۵۶۷
- جعفر اللہ : ۵۴
- جعفر بیگ ترکمان : ۱۲۸
- جعفر خان : ۵۲ ، ۵۴ ، ۵۵ ، ۷۴ ، ۷۵ ، ۲۹۹ ، ۳۰۵ ، ۳۰۶ ، ۳۲۴
- ۳۴۹ ، ۳۶۳ ، ۳۶۵ ، ۳۷۴
- ۳۸۰ ، ۵۰۳
- جعفر المقتدر باللہ : ۴۶۲
- جگت سنگھ بادا : ۱۲۸ ، ۲۵۲
- جلال : ۲۷۱ ، ۲۷۲
- جلال بیگ ، بقائی : ۵۶۵
- جلال خان : ۶۲ ، ۲۷۹ ، ۴۳۱
- جلال دوانی ، مولانا : ۴۳۳ ، ۴۳۴ ، ۵۳۵
- جلال الدین اکبر : ۱۶۸
- جلال الدین محمد اکبر : رک بہ اکبر بادشاہ ۔
- جلال الدین محمد قاینی ، مولانا : ۵۳۳
- جلال کاکر : ۲۷۹
- جم (جمشید) : ۵۶۲
- جال : ۱۳۳ ، ۱۶۳
- جال خان : ۲۵۴
- جال دلزاق : ۲۰۳ ، ۲۰۷
- جال الدین عبدالرزاق اصفہانی : ۵۶۴
- جال غوری : ۳۰۰
- جالی دہلوی کنبو : ۵۶۵
- جمشید : ۴۰ ، ۱۵۶ ، ۱۸۵
- جنت آشیانی : ۱۶۸ ، ۴۲۲ ، ۴۸۵ ، ۴۸۶
- جنت مکانی : ۲ ، ۴ ، ۱۵ ، ۱۹ ، ۶۲ ، ۷۹ ، ۹۷ ، ۱۷۰ ، ۱۷۱
- ۲۰۶ ، ۲۴۱ ، ۲۹۳ ، ۳۰۱
- ۴۳۹ - ۴۴۲ ، ۴۸۳ ، ۴۸۵
- ۴۸۶ ، ۵۳۹ ، ۵۵۲ ، ۵۶۷
- ۶۳۲
- جوان بیگ : ۱۳۲
- جوہر خان : ۲۲۱ ، ۳۰۹ ، ۳۲۸
- جوہر خان : ۲۵
- جہاندار شاہ : ۵۴ ، ۲۱۳

- جہان شاہ : ۲۷۱
 جہانگیر : ۱۲۳ ، ۴۳۰ ، ۴۳۱ ، ۴۳۶
 ۴۳۸ ، ۴۳۹ ، ۴۴۱ ، ۴۴۲
 ۵۵۱ ، ۵۵۷ ، ۶۰۲ ، ۶۰۵
 ۶۱۲ ، ۶۱۴ ، ۶۱۵ ، ۶۳۲
 ۶۳۴ ، ۶۳۶ ، ۶۴۰ ، ۶۴۱
 ۶۴۳ ، ۶۶۶ ، ۶۶۷ ، ۶۷۵
 جہانگیر قلی بیگ : ۲۱۸
 جہانگیر قلی خان ، ۲۱۸ ، ۶۱۲
 جی دھج سنگھ : ۲۴۰ ، ۲۶۹
 جیسنگھ : ۳۷۵
 جیون : ۱۶۰
- (چ)
- چاند خان : ۱۶۰
 چتر بھوج چوہان : ۱۸۲ ، ۱۸۹
 چلیپی ، عبداللہ : ۳۸۸
 چنپت رای بندیلہ : ۲۸ ، ۳۵ ، ۴۵
 ۵۷ ، ۱۲۵ ، ۲۲۹
 چندر بہان برہمن : ۴۹۰ ، ۵۵۱
- (ح)
- حاتم بیگ (دادالدولہ) : ۶۷۸
 حاجی احمد سعید : ۱۲۳ ، ۲۱۳
 ۴۴۸ ، ۴۵۲
 حاجی الہ وردیخان : ۱۱۸
 حاجی شفیق : ۳۰۹
 حاجی عبد اللہ : ۷۹۲
 حاجی قاسم : ۴۹۱
 حاجی محمد اسماعیل : ۴۹۳
 حاجی محمد (عرب) : ۳۰۱ ، ۳۰۵
- حاجی محمد بندروز : ۴۷۵
 حاجی محمد سعید : ۴۴۸
 حافظ ابن حجر عسقلانی : ۴۶۰
 حافظ جمیل : ۵۲۳
 حافظ خواجہ ہروی : ۴۷۳
 حافظ (شیرازی) : ۴۹۵ ، ۵۰۰ ، ۵۱۸
 ۶۰۰ ، ۶۱۱
 حافظ فوطہ ہوری : ۴۷۵
 حافظ موسیٰ لاہوری : ۵۲۳
 حبیب اللہ میرزا جان : ۴۳۳
 حسام الدین خان : ۷۳ ، ۸۱ ، ۸۲
 حسان : ۶۲۴
 حسن بیگ (رفیع) : ۵۸۳
 حسن بیگ زنکنہ : ۲۵۱
 حسن خان عبدالرسول : ۳۵۳
 حسن خویشگی : ۹۷ ، ۱۰۳ ، ۱۰۶
 ۱۰۸ ، ۱۱۰
 حسن (دہلوی) : ۶۰۰ ، ۶۱۱
 حسن علی خان : ۴۴ ، ۶۷ ، ۱۰۱
 ۱۰۷ ، ۱۲۸ ، ۱۴۶ ، ۲۷۶ ، ۳۷۴
 حسن علی مشہدی ، مولانا : ۴۷۸
 حسن کوچک چوپانی : ۴۷۵
 حسن یزدی ، ملا : ۶۰۵
 حسو پور : ۳۶۶
 حسین بن علی الواعظ کاشفی : ۴۳۰
 حسین بیگ خان : ۴۱ ، ۱۷۵ ، ۵۰۱
 حسین پاشا : ۲۲۱ ، ۲۲۷ ، ۲۳۰
 حسین پسر سلطان قرام : ۶۱۴
 حسین خان شاملو : ۶۴۱
 حسین کشمیری ، ملا : ۴۸۶
 حسین شاہ : ۲۶۹

حکیم محمد مہدی : ۲۱۱ ، ۲۷۶ ،
 ۲۹۷
 حکیم محمد مقیم : ۲۱۱
 حکیم مومنا : ۳۳۲
 حکیم میر ہاشم گیلانی : ۴۴۶
 حکیم نورالدین : ۱۴۶
 حکیم امام : ۴۳۵ ، ۵۶۹
 حمید الدین : ۲۳ ، ۲۴
 حمید کاکر : ۲۳ ، ۲۴
 حمیدہ بانو : ۲۳۷
 حور پرور خانم : ۱۷۶
 حیات افغان : ۱۸
 حیاتی گیلانی : ۵۶۹
 حیات ترین : ۱۴۴

(خ)

خاطر : ۱۷۰
 خافی خان : ۵۵ ، ۲۰۳ ، ۲۵۴ ،
 ۲۵۶ - ۲۵۸ ، ۲۶۲ ، ۳۷۸ ،
 ۳۹۶ ، ۴۲۰ ، ۴۲۱ ، ۴۵۰
 خاقان اعظم : ۲۱۱
 خاقانی : ۵۲۸ ، ۵۶۴ ، ۵۷۶ ،
 ۶۱۷ ، ۶۲۴
 خان اعظم : ۴۳۲ ، ۴۳۴ ، ۶۳۴ ،
 ۶۳۶
 خان بیگ : ۱۳۲
 خانجہان : ۵۳ ، ۶۳ ، ۶۷ ، ۱۲۱ ،
 ۱۶۱
 خانخاناں : ۳ ، ۱۲ ، ۲۸ ، ۳۳ ،

حسین گوکہ : ۵
 حشمتی : ۵۷۰
 حصیری : ۵۴۷
 حضرت خاتم المرسلین نور آنجناب محمد :
 ۴۴۳ ، ۴۴۵ ، ۵۹۳ ، ۶۶۶ ،
 ۶۶۷ ، ۶۹۲
 حضرت رضا ، امام : ۴۷۰
 حضرت سرور کائنات : ۱۳۹ ، ۵۱۷ ،
 ۵۱۸ ، ۵۲۲
 حضرت سیدالبشر : ۴۴۳
 حضرت میر نعمان : ۵۹۹
 حقیقت خان : ۳۱۱
 حکیم ابو الفتح : ۳۶۸ ، ۴۲۶ ،
 ۴۲۷ ، ۴۳۲ ، ۴۳۹ ، ۵۶۹ ،
 ۶۲۵ ، ۶۴۷
 حکیم الملک : ۲۱۱ ، ۲۹۷
 حکیم جہالای کاشی : ۳۲۳
 حکیم حاذق : ۵۶۹ ، ۶۲۶
 حکیم داؤد : ۱۲۹
 حکیم رکنا : ۵۵۲ ، ۵۸۰ ، ۵۹۷ ،
 ۶۱۴
 حکیم شمسی کاشی : ۲۱۱
 حکیم صالح : ۱۲۳ ، ۳۰۹
 حکیم ضیاء الدین : ۶۷
 حکیم عبداللہ : ۵۱۸
 حکیم علی : ۴۲۷ ، ۴۴۶
 حکیم عنایت اللہ : ۵۵
 حکیم عین الملک گیلانی : ۵۷۵
 حکیم قناب : ۶۷
 حکیم محمد امین شیرازی : ۲۱۱ ،
 ۲۷۶

- ' ۳۸۵ ، ۳۸۴ ، ۳۷۶ ، ۳۷۴
 ' ۳۹۵ ، ۳۹۴ ، ۳۹۰ ، ۳۸۹
 ' ۴۰۰ ، ۳۹۸ ، ۳۹۶
 ' ۴۰۹ - ۴۰۷ ، ۴۰۴
 ' ۴۵۵ ، ۴۵۳ - ۴۵۱ ، ۴۲۱
 ' ۵۰۸ ، ۵۰۳ ، ۴۹۱ ، ۴۵۶
 ' ۵۹۵ ، ۵۵۴ ، ۵۴۲ ، ۵۱۶ بیلد
 ' ۶۴۴ ، ۶۱۲ ، ۶۱۰ ، ۵۹۶
 ' ۶۸۳ ، ۶۸۰ ، ۶۶۹ ، ۶۵۸
 ' ۶۹۴ ، ۶۹۳
 ' خسرو : ۱۰۳ ، ۱۰۱ ، ۷۵ ، ۵۳
 ' ۶۳۶ ، ۱۶۲ ، ۱۵۷ ، ۱۲۹
 ' خضر : ۱۰۱ ، ۴۲۳ ، ۵۹۷
 ' خلاصہ موجودات : ۱۳۹
 ' خلاق المعانی ، کہاں اسمعیل : ۶۵۰
 ' خلد آرا سگاہ : ۳۳۳
 ' خلد مکان : ۲۴ ، ۱۶ ، ۵ -
 ' ۵۲ ، ۴۵ ، ۴۴ ، ۳۴ ، ۲۸
 ' ۶۶ ، ۶۳ ، ۵۷ ، ۵۴ ، ۵۳
 ' ۱۱۷ ، ۱۰۲ ، ۹۷ ، ۷۳
 ' ۲۲۶ ، ۱۸۱ ، ۱۷۱ ، ۱۶۲
 ' ۳۳۴ ، ۳۲۸ ، ۳۱۱ ، ۲۹۸ ، ۲۷۹
 ' خلیفہ سلطان : ۱۸۶ ، ۱۲۰ ، ۶۸۹
 ' خلیل موسوی ، میر : ۵۷۲
 ' خلیل اللہ : ۲۲۵
 ' خلیل اللہ خان : ۴۸ ، ۴۴ ، ۴۲
 ' ۷۷ ، ۷۲ ، ۶۳ ، ۶۱ ، ۵۶ ، ۵۴
 ' ۸۸ ، ۸۶ ، ۸۵ ، ۸۳ ، ۸۰ ، ۷۸
 ' ۲۳۶ ، ۱۸۶ ، ۱۸۳ ، ۱۸۲
 ' ۳۷۲ ، ۳۲۲ ، ۳۲۷
 ' ۶۱ ، ۵۶ ، ۵۳ ، ۴۰ ، ۳۷
 ' ۲۴۵ - ۲۴۲ ، ۲۳۸ ، ۲۰۹
 ' ۲۵۰ ، ۲۴۸ ، ۲۴۷ ، ۲۴۶
 ' ۲۶۷ ، ۲۵۸ ، ۲۵۶ ، ۲۵۲
 ' ۲۸۶ ، ۲۸۲ ، ۲۷۴ ، ۲۷۲
 ' ۴۰۳ ، ۲۹۰ ، ۲۸۸ ، ۲۸۷
 ' ۵۴۰ ، ۴۳۷ ، ۴۲۶ ، ۴۰۸
 ' ۵۶۹
 ' خاندوران : ۵۹ ، ۴۰ ، ۳۶ ، ۲ ، ۵۹
 ' ۱۲۷ ، ۱۱۹ ، ۱۰۰ ، ۹۴ ، ۷۹
 ' ۳۷۵ ، ۱۸۲ ، ۱۷۸ ، ۱۴۷
 ' خان زمان : ۵۶ ، ۴۰ ، ۳۳ ، ۱۶ ، ۵۷
 ' ۶۳۱ ، ۴۳۳ ، ۴۴۹
 ' خان سپہ سالار (سپہدار) : ۲۴۹
 ' ۲۵۴ ، ۲۵۳ ، ۲۵۱ ، ۲۵۰
 ' ۲۷۰ ، ۲۶۱ ، ۲۵۸ ، ۲۵۵
 ' ۲۸۹ ، ۲۸۷ ، ۲۷۲ ، ۲۷۱
 ' ۲۹۰
 ' خان عالم : ۹۹ ، ۸۷ ، ۵۶ ، ۲۲ ، ۹۹
 ' ۶۸۸ ، ۱۷۴ ، ۱۲۹ ، ۱۲۱
 ' خان کلال : ۴۹۵
 ' خانہ زاد خان : ۶۰ ، ۴۰ ، ۳۴ ، ۱۴۰ ، ۱۰۲
 ' خداوند خان : ۳۵۳
 ' خدمت خان : ۳۱۴
 ' خدمت طلب خان : ۲۳۰
 ' خدمتگار خان : ۳۸۱ ، ۲۸۲ ، ۱۰۱
 ' خدیو جہان ، روزگار ، گیتی وغیرہ
 ' (عالمگیر) : ۱۰۱ ، ۳۸
 ' ۲۳۴ ، ۲۲۹ ، ۱۸۵ ، ۱۰۵
 ' ۲۷۱ ، ۲۷۰ ، ۲۴۸ ، ۲۳۵
 ' ۳۳۵ ، ۳۱۹ ، ۲۷۶ ، ۲۷۵

- خلیل اللہ بزدی : ۲۳۷
 خنجر خان : ۳۱۱ ، ۲۲۸ ، ۸۱
 خندان : ۴۷۲
 خواجہ جوی کرمانی : ۵۷۱ ، ۴۶۶
 خواجہ ابراہیم حسین : ۴۷۹
 خواجہ ابوالبقا : ۲۷
 خواجہ ابوالحسن (تربتی) : ۴۶ ، ۵۴۰ ، ۹۵
 خواجہ احرار : ۴۳۸
 خواجہ احسن اللہ : ۴۶
 خواجہ احمد : ۲۷۳ ، ۲۳۸
 خواجہ اختیار : ۴۷۶ ، ۴۷۵
 خواجہ اسحاق : ۳۴۹ ، ۳۲۴ ، ۳۷۹
 خواجہ اسحاق سیاوشانی : ۴۷۷
 خواجہ انور : ۲۲۱
 خواجہ باقی باللہ : ۴۴۴
 خواجہ بختاور : ۱۶۵
 خواجہ برخوردار : ۲۲۶
 خواجہ بزرگوار : ۱۳۹
 خواجہ پھول : ۳۸۱ ، ۳۳۳ ، ۳۱۴
 خواجہ تاج الدین سامانی : ۴۶۱
 خواجہ جان : ۴۷۶
 خواجہ جوہر : ۲۲۱
 خواجہ خاوند محمود : ۲۷۳ ، ۲۳۱
 خواجہ خسرو : ۱۰۸ ، ۹۷
 خواجہ دربار خان : ۴۱۱
 خواجہ رحمت اللہ : ۱۰۰ ، ۴۴ ، ۱۳۰
 خواجہ شکیب : ۶۰۷
 خواجہ صادق : ۳۷۹ ، ۳۲۴ ، ۲۲۷
 خواجہ طرب : ۳۱۳
 خواجہ عابد : ۱۶ ، ۱۰
 خواجہ عبدالباقی کابلی : ۶۸۸
 خواجہ عبدالحئی : ۴۶۸
 خواجہ عبدالشہید : ۴۳۸
 خواجہ عبدالصمد : ۶۴۱
 خواجہ عبداللہ صیرفی : ۴۷۵ ، ۴۶۴
 خواجہ عبداللہ مرواریہ : ۴۷۳
 خواجہ عبدالوہاب : ۱۷۸
 خواجہ عبیداللہ خان : ۴۰ ، ۲۴ ، ۱۲۵
 خواجہ علاء الدین عطار : ۲۷۳
 خواجہ قادر : ۳۲۳ ، ۳۰۱
 خواجہ قطب الدین : ۵۲۴ ، ۱۴۷
 خواجہ کمال افغان : ۱۸۹
 خواجہ محمد عبیداللہ : ۴۳۸
 خواجہ محمد مومن : ۴۷۴
 خواجہ محمد یوسف : ۳۶۵
 خواجہ محمود ، مولانا : ۴۷۸ ، ۴۷۷
 خواجہ مسعود خان : ۳۵۵
 خواجہ مشکئی : ۲۰۲ ، ۲۰۰
 خواجہ مظفر علی : ۴۲۶
 خواجہ معقول : ۱۶۱
 خواجہ معین الدین : ۱۳۹
 خواجہ منظور : ۹
 خواجہ میر علی تبریزی : ۴۶۶ ، ۴۶۱ ، ۴۶۷
 خواجہ ناصر الدین : ۴۳۸
 خواجہ نعیم الدین نعمت اللہ : ۵۳۲
 خواجہ نور : ۶۲
 خواجہ یاقوت : ۴۷۵

۱۷۸ ، ۳۰۷ ، ۳۸۱ ، ۴۲۱ ، ۴۵۷
 ۶۶۹
 دائھی : ۵۷۴
 دانیال ، شہزادہ : ۱۶۸
 داور بخش ، سلطان : ۶۳۶
 داور خان : ۱۹۹
 داؤد : ۳۷۲
 داؤد خان : ۴۲ ، ۶۹ ، ۷۷ ، ۹۱
 ۱۰۰ ، ۱۱۲ ، ۱۱۳ ، ۱۱۹
 ۱۹۵ ، ۱۹۶ ، ۱۹۹ - ۲۰۲
 ۲۰۴ ، ۲۰۷ ، ۲۳۶ - ۲۷۸
 ۳۰۹ ، ۳۱۷ ، ۳۲۱ ، ۳۵۳
 ۳۶۳
 دتا جی : ۳۵۳
 دجال : ۶۴۲
 دربار خان : ۱۳۰ ، ۳۰۹
 درویش محمد باغ شہری ، مولانا :
 ۴۷۳
 دریا خان : ۲۲۱ ، ۳۰۹
 دلاور خان : ۱۸ ، ۱۰۰ ، ۱۳۶
 ۱۹۸ ، ۲۷۹
 دلدار : ۷۵
 دلدن نجمل : ۳۲۶
 دل دوست : ۶۸
 دلرس بانو : ۳۹۳ ، ۳۹۶
 دلیر : ۱۲۸ ، ۱۳۳
 دلیر خان : ۵۰ ، ۶۲ ، ۶۵ ، ۶۹
 ۷۴ ، ۷۷ ، ۷۸ ، ۸۶ ، ۸۷ ، ۸۹
 ۱۱۳ ، ۱۱۶ ، ۱۱۷ ، ۱۲۳
 ۱۲۸ ، ۱۳۳ ، ۱۳۴ - ۱۳۸
 ۱۴۳ ، ۱۵۸ ، ۲۰۰ - ۲۰۳

خواص احمد خان : ۲۸۰
 خواصخان : ۱۷ ، ۲۴ ، ۴۰ ، ۱۰۲
 ۱۴۷ ، ۱۶۲
 خودکاسی : ۵۳۷
 خوشحال بیگ : ۱۷ ، ۲۶ ، ۴۵
 ۱۸۱ ، ۳۷۸
 خوشحال خان : ۲۶ ، ۱۸۷
 خوشحال ختک : ۳۶۹
 خوشی بیگ : ۳۷۵
 خیالی : ۶۱۱

(د)

داراب : ۲۰۶
 دارابخان : ۱۶ ، ۶۴ ، ۱۷۴ ، ۲۴۹
 ۲۸۲
 داراشکوہ : ۱ ، ۲ ، ۴ ، ۷ ، ۱۴ ، ۱۵
 ۲۴ - ۲۸ ، ۳۶ ، ۴۳ ، ۴۵ ، ۴۶
 ۴۸ ، ۴۹ ، ۵۱ - ۵۴ ، ۵۶ ، ۵۸
 ۶۴ ، ۶۶ ، ۶۹ ، ۷۲ - ۸۳ ، ۸۵
 ۸۷ ، ۹۱ ، ۹۲ ، ۹۳ ، ۹۶ ، ۹۷
 ۱۱۲ - ۱۱۷ ، ۱۱۹ - ۱۲۴
 ۱۲۸ ، ۱۳۱ - ۱۳۳ ، ۱۳۵ ، ۱۳۷
 ۱۳۹ ، ۱۴۱ - ۱۴۳ ، ۱۴۵ ، ۱۴۶
 ۱۵۴ ، ۱۶۰ ، ۱۶۱ ، ۱۶۳ ، ۱۶۷
 ۱۷۴ ، ۲۱۳ ، ۳۳۶ ، ۳۸۲ ، ۳۹۷
 ۴۱۰ ، ۴۱۱ ، ۴۳۵ ، ۴۴۵ ، ۴۸۸
 ۵۸۲ ، ۶۴۳ ، ۶۶۸
 داعی شیرازی : ۵۷۴
 داماجی : ۱۲
 دانشمند خان : ۶۹ ، ۸۹ ، ۹۵ ، ۱۵۳

ذوالفقار خان قرمانلو : ۱۷۰ ، ۱۸۸
 ذوالفقار سیستانی : ۵۷۶
 ذوالقدر خان : ۴۰ ، ۱۰۱ ، ۱۳۰
 ذہنی : ۵۸۶

(و)

راجسنگھ کور : ۱۲۹
 راجہ امر سنگھ : ۲۷۱
 راجہ اندرسن : ۱۰۰ ، ۱۱۲ ، ۱۹۶
 ۲۲۹
 راجہ باسو : ۷۸
 راجہ بہارتہ : ۲۸
 راجہ بٹھل داس کور : ۲۶ ، ۴۲
 ۴۹ ، ۱۰۰
 راجہ بہروز : ۱۸۸
 راجہ بیربل : ۳۶۸
 راجہ بیر سنگھ دیو : ۴۰
 راجہ پھار سنگھ : ۲۵
 راجہ پیگو : ۲۶۲
 راجہ توڈر مل : ۶۹ ، ۲۲۱
 ۳۲۷ ، ۴۲۷
 راجہ جسونت سنگھ : ۱۴ ، ۲۱
 ۳۱ ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۴۲ ، ۶۷
 ۹۹ ، ۱۰۵ ، ۱۱۹ ، ۱۲۰
 ۱۲۲ ، ۱۲۵ ، ۱۳۱ ، ۱۳۲
 ۱۴۰ ، ۱۷۴ ، ۱۹۹
 راجہ جگت سنگھ : ۷۸
 راجہ جیسنگھ : ۳ ، ۴۵ ، ۴۶
 ۵۱ ، ۶۵ - ۶۸ ، ۷۷
 ۸۲ ، ۸۹ ، ۱۲۸ ، ۱۴۱ ، ۱۴۳
 ۱۳۵ ، ۱۳۷ ، ۱۳۹ ، ۱۴۰

۲۰۴ ، ۲۰۵ ، ۲۰۷ ، ۲۴۸ ، ۲۵۲
 ۲۵۵ ، ۲۸۷ ، ۲۸۸ ، ۳۱۶
 ۳۱۷ ، ۳۱۸ ، ۳۱۹ ، ۳۲۱
 ۳۵۲ ، ۳۵۵ ، ۳۵۶ ، ۳۶۰
 ۳۶۱

دمشق خان : ۱۳۰
 دوائی ، حکیم عین الملک : ۵۷۵
 دوہین چند : ۱۳۱ ، ۱۳۲
 دوست دار بانو : ۳۹۴
 دوستدار خان : ۱۲۹ ، ۲۳۹
 دولت آبادی محل : ۳۹۴
 دولت بیگ : ۴۰
 دولت خان : ۲۱۶
 دومی چند : ۱۳۱ ، ۱۳۲
 دھرم راج : ۲۴۵ ، ۲۴۶ ، ۲۴۷
 دیال داس جھالا : ۲۶ ، ۲۹ ، ۳۱
 دیانت خان : ۳۲۳
 دیانت رای : ۳۵۸
 دیبی سنگھ : ۳۱ ، ۳۲
 دیجسنگھ : ۲۴۰
 دیندار خان : ۳۴ ، ۴۰ ، ۴۹
 ۵۱ ، ۱۰۱ ، ۱۲۹ ، ۱۳۸ ، ۱۵۷
 ۳۱۱

(ذ)

ذوالفقار خان : ۱۶ ، ۲۳ ، ۲۴ ، ۲۹
 ۳۲ ، ۳۴ ، ۳۷ ، ۴۰ ، ۴۹ ، ۵۰
 ۵۴ ، ۵۸ ، ۷۶ ، ۹۴ ، ۹۹ ، ۱۰۹
 ۱۱۱ ، ۱۱۲ ، ۱۷۰ ، ۱۸۴ ، ۱۸۸
 ۱۹۱ ، ۱۹۲ ، ۱۹۵ - ۱۹۹ ، ۲۰۲
 ۲۰۴ ، ۲۱۱ ، ۲۱۲

راجہ کشن (بشن) سنگھ : ۴۴ ، ۲۵۶	۱۶۱ ، ۱۶۸ ، ۱۷۴ ، ۱۷۵ ، ۱۸۹ ، ۲۲۰ ، ۲۲۶ ، ۲۷۴ ، ۲۹۳ ،
راجہ عالم سنگھ : ۱۴۶	۳۰۰ ، ۳۰۸ ، ۳۰۹ ، ۳۱۰ ،
راجہ کرن بھورتیہ : ۲۱۳	۳۱۴ ، ۳۱۶ ، ۳۱۷ ، ۳۱۸ ،
راجہ کلوا : ۵۱۳	۳۲۱ ، ۳۲۳ ، ۳۲۵ ، ۳۲۹ ،
راجہ گوپال داس : ۲۰	۳۴۱ - ۳۴۳ ، ۳۵۱ ، ۳۵۲ ،
راجہ مانسنگھ : ۳۱۵	۳۶۵ ، ۳۷۶ ،
راجہ مہاسنگھ بیدوریہ : ۱۲۶ ، ۳۶۹ ، ۳۷۰	راجہ دیوی سنگھ : ۲۸ ، ۶۷ ، ۱۰۰ ، ۱۴۶ ، ۳۷۰ ،
راجہ نرسنگھ : ۱۲۹ ، ۲۵۴	راجہ راجروپ : ۷۸ ، ۸۰ ،
راجہ ہرچند : ۱۹۶	۸۲ ، ۱۲۲ ، ۱۲۹ ، ۱۳۵ ،
رازی : ۵۷۹	۱۳۶ ، ۱۶۳ ، ۲۲۲ ، ۲۲۸ ،
راسخ سیر مجد زمان : ۵۸۴	۲۳۵
راقم شگرفنامہ (فقیر ، نیازمند وغیرہ)	راجہ راجچند : ۶۶۷
(بختاور) : ۶۲ ، ۱۸۶ ، ۲۱۸ ، ۳۸۳ ، ۴۴۵ ، ۴۹۳ ، ۵۰۴ ، ۵۱۴ ،	راجہ رام سنگھ : ۴۵ ، ۳۷۸ ، ۳۸۱
۵۱۵ ، ۵۱۶ ، ۵۵۴ ، ۵۵۸ ، ۶۳۷ ، ۶۴۴ ، ۶۴۹ ،	راجہ رایشنگھ : ۳۱۷ ، ۳۱۹ ، راجہ رایشنگھ رائہور : ۱۲۸ ، راجہ رایشنگھ میسودہ : ۲۷ ، ۳۱ ،
راقمی ، مولانا : ۴۸۳	۱۰۰ ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ، ۱۴۲ ، ۱۴۳ ، ۳۲۱ ، ۳۵۳ ، ۳۵۵ ،
رامسنگھ : ۴۳ ، ۴۹ ، ۹۳ ، ۹۹ ، ۱۰۵ ، ۲۲۱ ،	راجہ رگناٹھ : ۵۵ ، ۲۸۰ ، ۲۹۵ ، راجہ روپ سنگھ رائہور : ۴۱ ، ۴۹ ، ۲۳۲ ، ۳۱۱ ،
رانا امر سنگھ : ۱۲۸ ، ۳۸۲	راجہ سجان سنگھ : ۳۱ ، ۱۰۱ ،
رانا راج سنگھ : ۶۲ ، ۶۶ ، ۷۹ ، ۱۱۱	۲۰ ، ۱۹۱ ، ۱۹۸ ، ۲۰۳ ، ۲۴۲ ، ۲۴۳ ، ۳۵۳ ، ۳۶۰ ،
رانا جگت سنگھ : ۴۳	راجہ سورج مل : ۳۱ ، راجہ شیورام : ۲۰ ، ۴۹ ، راجہ شیورام کور : ۴۲ ،
راو امر سنگھ چندراوت : ۶۶ ، ۱۰۰ ، ۱۱۲ ، ۱۶۵ ،	
راو بھاؤ سنگھ ہادا : ۱۱۲ ، ۱۸۹ ، ۳۶۰	
راو دلپت : ۳۷۷	

- رشید و طواط : ۵۲۹ ، ۵۳۰
 رشیدی سمرقندی : ۶۱۷
 رضوی خان : ۱۰۱ ، ۹۶ ، ۱۲۶ ،
 ۱۷۱ ، ۲۷۸ ، ۳۳۸ ، ۳۷۵ ،
 ۴۱۵ ، ۴۵۵
 رضی ارمائی ، میرزا : ۵۴۲
 رضی دانش : ۵۸۱ ، ۵۸۳
 رضی الدین ، وحدت : ۶۸۱
 رعایت علی خان : ۱۱۷
 رعد انداز بیگ : ۲۴
 رعد انداز خان : ۹۴ ، ۱۲۵ ،
 ۱۳۰ ، ۱۸۷ ، ۲۲۰ ، ۲۲۸ ،
 ۳۰۰ ، ۳۱۴ ، ۳۳۳
 رفیع ، حسن بیگ : ۵۸۳
 رفیعی کشی : ۵۸۰
 رکن الدین روعیلہ : ۲۷۹
 رگھناتھ سنگھ رائیپور : ۳۲ ، ۵۵
 رگھناتھ سنگھ میرتیب : ۳۸۲
 رنبھا جی : ۱۰۲ ، ۱۲۲
 رندولہ خان : ۱۰ ، ۳۳ ، ۴۰ ،
 ۳۶۰
 زبمست : ۱۲۸ ، ۱۳۳
 زبمیل زمیندار : ۲۸۳
 روپ سنگھ رائیپور : ۴۱ ، ۱۰۲ ،
 ۱۲۹
 روح اللہ : ۱۸۴
 روح اللہ خان : ۷۲ ، ۱۳۰ ، ۱۸۶ ،
 ۲۳۰ ، ۲۳۷ ، ۲۹۰ ، ۲۹۵
 رودکی ، حکیم : ۵۷۷
 روز بھائی : ۱۰۰ ، ۱۰۹
 روشن آرا بیگم : ۱۲۶ ، ۱۵۲ ،
 ۲۴۲ ، ۲۴۸ ، ۲۸۹ ،
 ۴۱ : راو رتن
 راو سترسال ہادا : ۴۱ ، ۴۲ ،
 ۸۹ ، ۲۸۳ ، ۴۹
 راو سجان سنگھ بندیلہ : ۲۵
 راؤ سعادتمند : ۲۱۱
 راؤ سور : ۳۷۶
 راؤ کرن بھورتیب : ۲۲۱ ، ۳۷۶
 رای بہارا مل : ۲۲۷
 رای رایان : ۱۰۱ ، ۱۲۹
 رای رگھناتھ : ۱۵۳
 رایسنگھ : ۶۶ ، ۷۲ ، ۱۰۲ ،
 ۱۰۰ ، ۲۸۳ ، ۲۸۵ ، ۳۴۲
 رای لون کرن : ۵۵۵
 رای گاسیداس : ۳۲۴
 رتن رائیپور : ۲۶ ، ۲۹ ، ۳۱
 رحمت النساء : ۳۹۴ ، ۳۹۶
 رحمت خان : ۶۷ ، ۱۲۴ ، ۱۰۵ ،
 ۱۴۱ ، ۱۷۵ ، ۱۸۱ ، ۱۸۲ ،
 ۱۸۷ ، ۳۲۳ ، ۳۶۴
 رزق اللہ خان : ۳۶۶
 رستم : ۲۱۶ ، ۴۲۷ ، ۵۵۲
 رستم بی : ۳۷۴ ، ۳۷۸
 رستم خان : ۴۴ ، ۴۷ ، ۴۹ ،
 ۷۴ ، ۱۲۹ ، ۱۹۴ ، ۲۲۷ ،
 ۳۸۰
 رستم راو : ۱۳ ، ۳۵۳
 رسول : ۱۹۴
 رشیدای خوشنویس : ۳۳۸
 رشید خان : ۷۴ ، ۴۰ ، ۹۹ ،
 ۱۱۲ ، ۱۹۱ ، ۱۹۵ ، ۲۰۷ ،
 ۲۴۲ ، ۲۴۸ ، ۲۸۹

۳۹۶
 زینتی : ۵۸۷
 (س)
 سادات خان : ۱۰۰ ، ۵۷۲
 ساقی : ۶۹۳
 سالک یزدی : ۵۹۷
 سام میرزا : ۴۷۴ ، ۵۹۰
 ماهو بهونسلہ : ۹ ، ۲۱۶ ، ۴۰۴
 سبحان خان : ۳۰۷
 سبحان قلیخان : ۲۲۲ ، ۳۷۵ ،
 ۴۰۳
 سبکرن بندیلہ : ۴۵
 سبل سنگھ سیسودیہ : ۱۲۸
 سبھا سنگھ بہدوریہ : ۲۱۲
 سپہ دار خان : ۱۲ ، ۱۶ ، ۲۳ ، ۳۳
 سپہر شکوہ : ۴۴ ، ۴۷ ، ۴۸ ، ۵۰ ،
 ۵۱ ، ۷۷ ، ۸۱ ، ۱۲۴ ، ۱۳۲ ،
 ۱۳۳ ، ۱۳۷ ، ۱۶۱ ، ۱۶۷ ،
 ۱۶۸ ، ۳۹۷
 سبحان سنگھ بہدوریہ : ۲۱۲
 سبحان سنگھ سیسودیہ : ۳۱
 سجایی نجفی : ۵۹۱ ، ۶۰۷ ، ۶۶۷
 سراج الدین جابری : ۱۹۰ ، ۱۹۶ ،
 ۲۰۶
 سراج الدین قمری : ۶۴۶
 سرانداز خان : ۱۴۰ ، ۲۰۴
 سرباز خان : ۳۶۶
 سر بلند خان : ۴۴ ، ۵۳ ، ۷۳ ،
 ۲۹۰ ، ۳۶۵
 سرخوش ، مجد افضل : ۵۱۹ ، ۵۹۶

۱۸۷ ، ۱۸۲
 روشن رای بیگم : ۱۵۲ ، ۲۱۱
 روشن قلم : ۱۶۵
 رونق ، سراب : ۵۸۴
 رھائی ہروی : ۵۷۹
 رھبر خان : ۲۳۵
 (ز)
 زاہد بیگ جورا غامی : ۱۱۸ ، ۱۵۸
 زاہد خان کوکھ : ۴۵ ، ۱۵۸ ، ۵۶۸
 زبدة النساء بیگم : ۱۵۳ ، ۳۹۲ ،
 ۳۹۷
 زبردست خان : ۱۸ ، ۲۳ ، ۴۰ ، ۸۰ ،
 ۹۹ ، ۱۱۲ ، ۱۹۴ ، ۲۰۱ ، ۲۰۷ ،
 ۳۵۲ ، ۳۶۶
 زکی ، عبد اللہ : ۵۸۵
 زلالی خنسای : ۵۸۵ ، ۵۸۶
 زمانہ بیگ (سہابت خان) : ۶۰۲
 زیب النساء بیگم : ۱۵۲ ، ۱۸۷ ،
 ۳۹۲ ، ۳۹۳ ، ۵۴۴
 زید بن ارقم : ۴۶۰
 زین خان : ۶۲ ، ۱۷۲ ، ۳۶۸ ، ۵۸۶
 زین الحسن : ۲۵۶
 زین الدین : ۱۰۳ ، ۱۰۶ ، ۱۸۸ ،
 ۱۹۲ ، ۲۰۲ ، ۲۰۵ ، ۲۰۷
 زین الدین عایخان : ۳۵۲
 زین الدین ، مولانا : ۴۷۶
 زین العابدین : ۲۰۷ ، ۳۷۷ ، ۵۶۷
 زینب النساء بیگم : ۱۵۲
 زینبی علوی : ۵۸۵
 زینت النساء بیگم : ۱۵۲ ، ۳۹۲

سکندر (رومی) : ۲۴۱ ، ۴۲۷ ،
 ۵۶۲ ، ۵۹۴
 سکندر روہیلہ : ۲۴ ، ۳۲
 سکندر مرزا : ۴۶۹
 سلطان ابراہیم : ۴۰۲
 سلطان اویس : ۴۶۷
 سلطان بایزید : ۴۷۸
 سلطان بیگ : ۱۲۰ ، ۱۷۶
 سلطان پرویز : ۱۶۰ ، ۲۰۶ ، ۲۳۶ ،
 ۶۳۹
 سلطان تکش خان خوارزمشاہ : ۶۰۰
 سلطان جلایر : ۴۶۹
 سلطان حسین : ۲۶ ، ۴۳ ، ۷۶
 سلطان حسین بایقرا : ۴۷۳ ، ۴۷۴ ،
 ۴۷۶ ، ۵۳۲ ، ۶۷۲
 سلطان حسین میرزا : ۴۷۰ ، ۴۷۵ ،
 ۵۴۹ ، ۴۷۶
 سلطان خلیل : ۵۴۷
 سلطان ، علیقلی خان : ۵۹۲
 سلطان قوام : ۶۱۴
 سلطان محمد سپلکی : ۵۹۳
 سلطان محمد ملک شاہ (سلاجوقی) : ۵۷۹
 سلطان داؤد زئی : ۱۰۰
 سلطان سکندر : ۳۶۷ ، ۵۶۵
 سلطان شجاع : ۱۴۷
 سلطان علی : ۴۷۱ ، ۴۷۶
 سلطان محمد خان : ۴۰۲
 سلطان محمد خندان : ۴۷۱
 سلطان محمد عظیم : ۳۱۱
 سلطان المشائخ : ۴۱۹ ، ۵۰۷
 سلطان محمد نور : ۴۷۱

سردار خان : ۶۸ ، ۱۴۶ ، ۲۳۷
 سردار قیام خان : ۱۲۱
 سرفراز خان : ۱۲ ، ۶۸ ، ۱۲۷ ،
 ۱۴۶ ، ۳۵۲ ، ۳۵۵ ، ۳۵۶
 سرمد (برہنہ) : ۵۴۱ ، ۵۹۴ - ۵۹۶
 سرکی راجہ : ۲۶۹
 سرمست افغان : ۱۹۸
 سرسنگھ روہیلہ : ۱۸۹
 سروری صفہانی : ۵۹۶
 سزاوار خان : ۵۰ ، ۶۱
 سعادت : ۵۸۹
 سعادت خان : ۶۲ ، ۱۷۲ ، ۱۸۱
 سعد الدین : ۴۵۳
 سعد بن زید (شریف مکہ) : ۴۰۳
 سعد اللہ خان : ۲۷ ، ۴۱ ، ۵۵ ،
 ۶۹ ، ۱۰۱ ، ۱۲۶ ، ۲۲۷ ،
 ۳۳۰ ، ۴۲۱ ، ۴۴۳ ، ۴۴۸ ،
 ۴۵۶ ، ۴۹۰
 سعیدی (شیرازی) : ۲۹۸ ، ۶۱۱ ،
 ۶۶۲ ، ۶۷۱
 سعیدا : ۵۵۱
 سعید امرت : ۴۹۲
 سعید خان بہادر : ۳۶ ، ۶۳ ، ۶۸ ،
 ۱۴۴ ، ۱۸۶ ، ۲۷۹ ، ۲۸۰
 سعید منور خان بارہہ : ۳۵۲
 سقا درویش : ۵۹۳
 سکندر : ۳۵۸ ، ۴۰۴
 سکندر بن سلطان عمر شیخ ، سلطان :
 ۵۳۰
 سکندر بیگ منشی : ۵۹۴
 سکندر خان : ۴۳۵

- ۶۶۷ : میتا
 ۲۴۲ : سید ابابکر
 ۱۳۸ ، ۱۳۲ : سید ابراہیم
 ۱۴۷ : سید ابو محمد
 ۱۴۶ ، ۱۲۵ ، ۵۲ : سید احمد
 ۹۶ : سید احمد سعید
 ۶۶ : سید اختصاص خان بارہہ
 ۴۰۹ : سید امجد
 ۸۱ : سید بایزید
 ۹۸ : سید بدیع الدین
 ۴۵۰ : سید برکہ
 ۴۴۳ : سید البشر (صلی اللہ علیہ وسلم)
 ۴۴۵
 ۱۰۰ ، ۴۴ ، ۲۳ : سید بہادر
 ۱۷۲ ، ۱۵۸ ، ۱۳۰ ، ۱۰۱
 ۱۲۹ ، ۱۱۳ ، ۱۰۲ : سید قاتار
 ۲۵۶
 ۲۰۲ ، ۲۰۰ : سید تاج الدین
 ۲۱۰ : سید جعفر
 ۲۱۰ ، ۵۲ : سید جلال
 ۱۲۵ ، ۹۶ : سید جلال بخاری
 ۶۰۵ ، ۴۱۵ ، ۲۱۰ ، ۱۴۶
 ۴۳۸ : سید جمال الدین عطاء اللہ
 ۱۱۳ : سید جواد بخاری
 ۱۲۹ : سید چاند بخاری
 ۱۲۹ : سید حامد بخاری
 ۱۳۰ ، ۱۰۲ : سید حامد خان
 ۲۲۶
 ۲۱۰ ، ۷۳ : سید حسن
 ۶۸۳ : سید حسین علی خان
 ۴۷۵ : سید حیدر جی نویس
- ۳۲۹ ، ۲۲۴ : سلطان معزالدین
 ۳۶۳
 ۵۴۷ : سلطان میرنشاہ
 ۵۱ : سلطان یار
 ۵۸۸ ، ۵۷۶ ، ۴۶۹ : سلطان ساوجی
 ۶۲۲ ، ۵۸۹
 ۵۹۹ : سلوکی (محمد زمان)
 ۵۹۶ : سلیم ، محمد قلی
 ۶۲ ، ۵۸ ، ۴۶ ، ۴ : سلیمان شکوہ
 ۷۷ ، ۷۴ ، ۷۲ ، ۶۶ ، ۶۴
 ۲۲۰ ، ۱۶۳ ، ۸۲ ، ۸۱ ، ۷۹
 ۴۹۹ ، ۴۸۵ ، ۲۲۱
 ۶۱۴ ، ۵۷۱ : سلیمان ، حضرت
 ۶۵۳ ، ۴۲۸ ، ۱۸۳ : سلیم شاہ
 ۶۵۴
 ۳۴۰ ، ۳۲۱ ، ۳۲۰ : سنبھاجی
 ۳۴۳
 ۵۴۹ ، ۵۱۶ : سنائی ، حکیم
 ۱۱۰ ، ۱۰۳ : سنجر
 ۵۲۹ ، ۵۲۸ : سنجر سلجوقی ، سلطان
 ۱۴۳ : سنڈر داس سیسودھہ
 ۱۱۲ ، ۱۰۲ : سو بہکرن بندیلہ
 ۳۵۳ ، ۱۰۶ ، ۱۲۳
 ۳۸۲ : سورج مل سیسودھیہ
 ۱۲۸ : سورج مل کور
 ۵۸۸ : سوزنی سمرقندی
 ۷۳ : سہراب خان
 ۹۵ ، ۸۹ ، ۷۵ ، ۶۱ : میادت خان
 ۱۶۳ ، ۱۶۲ ، ۱۴۰ ، ۱۳۷
 ۳۷۶
 ۵۹۸ : میادت لاہوری

- سید خان : ۲۲۷
 سید خان جہاں : ۱۸ ، ۴۵ ، ۶۶ ،
 ۸۰ ، ۶۸
 سید دلاور خان : ۲۳ ، ۴۰ ، ۴۷ ،
 ۵۰
 سید راجی : ۱۰۳ ، ۱۰۴
 سید زین العابدین : ۱۲۸ ، ۳۱۷
 سید سالار خان : ۲۷ ، ۱۴۶ ، ۲۰۰ ،
 ۲۴۲
 سید سالار علیخان : ۲۰۳
 سید سعد اللہ : ۴۱۷
 سید سلطان : ۳۰۰ ، ۳۰۲
 سید شاہ مجدد : ۱۵ ، ۱۰۲
 سید شجاعت خان : ۱۰۰
 سید شریف خان : ۴۱۰
 سید شمس : ۱۰۰
 سید شیجن بارہہ : ۵۱
 سید شیر خان بارہہ : ۲۷ ، ۴۴
 سید شیر زبان : ۱۸
 سید شیر مجدد قادری : ۲۱۱ ، ۴۰۹
 سید صادق : ۲۴۴
 سید صدر جہاں : ۴۳۵
 سید صلابت خان : ۸۱
 سید عابد بخاری : ۱۰۲
 سید عالم : ۹۷ ، ۱۰۳ ، ۱۰۴ ، ۱۰۶ ،
 ۱۰۸ ، ۱۹۳ ، ۲۰۲ ، ۲۰۴ ،
 ۲۰۵ ، ۲۰۷ ، ۲۰۸
 سید عبدالجلیل : ۹۳
 سید عبدالرحمن : ۱۸
 سید عبدالرزاق : ۱۱۳
 سید عبدالرشید : ۷۳
 سید عبدالفتاح : ۴۱۸
 سید عبدالکریم : ۴۱۰
 سید عبداللہ : ۳۱۳ ، ۳۱۵ ، ۶۸۳
 سید عبداللہ خان چوگان بیگی : ۴۲۷
 سید عزت خان : ۲۷ ، ۸۶ ، ۱۰۱ ،
 ۲۲۸ ، ۳۷۴
 سید علی : ۹۶
 سید علی اکبر : ۱۲۹ ، ۳۵۳ ،
 ۴۵۷
 سید علی اوزبک : ۱۰۴ ، ۲۰۸
 سید علی خان : ۶۵۸
 سید علی خان میر : ۴۸۷
 سید فاضل گجراتی : ۴۱۹
 سید فیروز : ۴۰۹
 سید فیروز خان : ۶۶ ، ۱۰۱ ، ۱۷۱ ،
 ۳۸۱
 سید قاسم خان : ۵۹ ، ۹۳ ، ۹۷ ،
 ۱۰۳ ، ۱۰۶ ، ۱۱۹ ، ۱۲۷ ،
 ۱۴۴
 سید قطب عالم : ۱۰۱
 سید قلی : ۲۰۸
 سید قلی اوزبک : ۲۰۵ ، ۲۰۷
 سید کبیر ، علوی : ۶۲۹
 سید لطف اللہ بہورہ کوکہ زادہ :
 ۶۲۸
 سید لطف علی : ۴۴
 سید مجدد (جامہ پاف) : ۶۰۱
 سید مجدد : ۱۴۶ ، ۱۴۷ ، ۲۱۰ ،
 ۲۷۱
 سید مجدد (قنوجی) : ۳۳۳ ، ۳۳۴
 سید مجدد صالح بخاری : ۲۱۱

- سید محمد علی : ۱۵۴
 سید محمود : ۲۵۹ ، ۸۱
 سید مرتضیٰ : ۷۲ ، ۱۰۴ ، ۴۳۶
 سید مرزای سبزواری : ۲۵۶
 سید مسعود بارہہ : ۸۶ ، ۱۲۰ ، ۱۲۹
 سید مصطفیٰ : ۴۳۶
 سید مظفر : ۲۰۲
 سید مظفر خان بارہہ : ۲۲ ، ۴۰
 ۹۹ ، ۱۹۸ ، ۲۰۴
 سید مقبول عالم : ۴۵
 سید منصور خان : ۶۸ ، ۷۲ ، ۱۲۸ ، ۱۴۳
 سید منور : ۱۸ ، ۴۵ ، ۸۰
 سید میر : ۲۴ ، ۷۶
 سید میرزا : ۲۸۱ ، ۲۸۲
 سید میرک شاہ : ۴۳۸
 سید ناصر خان : ۵۰
 سید نجابت خان : ۴۵ ، ۹۶ ، ۹۹
 سید نصیر الدین : ۱۴۳ ، ۱۵۸
 ۱۶۳ ، ۲۰۰ ، ۲۴۲ ، ۲۵۰
 ۲۵۶ ، ۲۸۱
 سید نعمت اللہ : ۴۱۶
 سید نورالعیان : ۴۵ ، ۹۹
 سید ہاشم : ۸۱
 سید ہدایت اللہ : ۵۲ ، ۱۲۶ ، ۴۴۹
 سید یحییٰ : ۳۱۳ ، ۳۱۵
 سید یوسف : ۲۳
 سیدی ابراہیم : ۲۲۸
 سیدی فولاد : ۲۱۱
 سیدی کامل : ۳۱۳ ، ۳۱۵
 سیدی مسعود : ۳۵۷
 سیدی میر ہاشم : ۱۳۷
 سیف اللہ : ۱۰۳ ، ۱۶۳ ، ۱۹۰
 ۱۹۱ ، ۳۷۹
 سیف الدین محمود : ۳۵
 سیف بیجاپوری : ۱۰۲ ، ۱۷۱
 سیف الدین صنوی : ۱۶۵ ، ۲۴۷ ، ۳۰۹
 سیف الملک (شجاعی) : ۶۰۱
 سیف خان : ۳۵ ، ۴۰ ، ۹۹ ، ۱۰۶
 ۱۰۹ ، ۱۲۰ - ۱۲۲ ، ۱۴۴
 ۱۵۳ ، ۱۶۳ ، ۱۶۷ ، ۱۶۸
 ۱۸۵ ، ۲۲۷ ، ۲۳۱ ، ۲۷۹
 ۲۸۱ ، ۲۹۷ ، ۳۰۰ ، ۳۲۶
 ۳۲۷ ، ۵۴۱ ، ۵۶۸ ، ۶۰۵
 ۶۶۸
 سیوا : ۲۱۶ ، ۲۲۸ ، ۲۳۵
 ۲۹۱ ، ۳۰۷ ، ۳۱۶ ، ۳۱۸
 ۳۲۱ ، ۳۲۳ ، ۳۴۹ - ۳۴۱
 ۳۵۱ ، ۳۵۲ ، ۳۵۴ ، ۳۶۴
 ۳۷۶ ، ۴۰۴
 سیوا بھونسلہ : ۱۱۴ ، ۱۱۷ ، ۱۶۱
 سیوارام کور : ۳۵۵
 سیوارام : ۱۰۰
 (ش)
 شادمان ، سلطان : ۳۶۹ ، ۶۰۴
 شانعی : ۴۳۳
 شاہ ابواسحق : ۶۲۲

شاه قلی خان : ۱۷۶ ، ۱۸۲ ، ۳۴۵

شاه کبود جامه : ۶۰۰

شاه : ۵۹۲

شاه محمد نیشاپوری : مولانا : ۴۷۸

شاه مدار : ۹۸

شاه نعمت الله ولی : ۴۸۳

شاهنواز خان : ۲ ، ۳ ، ۱۶ ، ۱۷

۸۷ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ ، ۱۳۳

۱۲۶ ، ۱۳۶ ، ۱۳۷ ، ۱۳۹ ، ۱۴۰

۲۰۹ ، ۳۹۳ ، ۳۹۶ ، ۶۴۴

شاهنواز سید : ۱۳۳

شاهی بیگ خان : ۴۷۷ ، ۶۸۵

شاهی سبزواری : ۶۰۰ ، ۶۱۱

شایسته خان : ۵۳ ، ۷۲ ، ۷۹

۱۲۱ ، ۱۲۲

شبلی (مولانا) : ۳۹۱

شجاع ، محمد : ۲ ، ۳ ، ۴ ، ۵ ، ۱۸

۲۵ ، ۳۵ ، ۴۵ ، ۵۹ ، ۶۷

۷۵ ، ۷۹ ، ۸۸ ، ۹۱ ، ۹۲

۹۵ - ۱۰۰ ، ۱۰۳ - ۱۰۶

۱۰۸ ، ۱۱۰ - ۱۱۲ ، ۱۱۹

۱۲۹ ، ۱۳۱ ، ۱۳۲ ، ۱۴۶

۱۵۸ ، ۱۶۳ ، ۱۷۳ ، ۱۷۶

۱۷۷ ، ۱۸۱ ، ۱۸۶ ، ۱۸۸ -

۱۹۳ ، ۱۹۵ - ۱۹۷ ، ۱۹۹ -

۲۰۹ ، ۲۱۱ ، ۲۱۲ ، ۲۱۴ ، ۲۳۸

۲۴۱ ، ۲۴۲ ، ۲۴۸ ، ۲۵۵

۳۹۴ ، ۵۴۳

شجاعت خان : ۱۶ ، ۱۷ ، ۲۲

۴۰ ، ۵۶ ، ۷۳ ، ۸۷ ، ۱۰۰

۱۲۸ ، ۱۵۸ ، ۱۶۲

شاه اسماعیل صفوی : ۴۷۴ ، ۴۷۶

۴۸۶ ، ۵۲۳ ، ۵۳۵ ، ۵۹۰

۶۶۳ ، ۶۶۴ ، ۶۸۵

شاه اسماعیل ثانی : ۵۶۲

شاه بیگ خان : ۹ ، ۱۵ ، ۲۸ ، ۳۶

شاه جنید صفوی : ۴۷۳

شاه جهان : ۱۴۴ ، ۲۰۳ ، ۲۸۱

۳۳۴ ، ۳۸۲ ، ۴۲۱ ، ۴۸۴

۴۸۶ ، ۴۸۸ ، ۵۴۰ ، ۵۴۳

۵۸۱ ، ۵۸۳ ، ۵۹۶ ، ۶۰۷

۶۰۸ ، ۶۱۶ ، ۶۴۸ ، ۶۶۶

۶۷۸

شاه حیدر : ۴۴۷

شاهرخ ، میرزا : ۴۶۸ ، ۵۳۱

شاه سلیمان : ۴۰۲

شاه شجاع : ۴ ، ۸۸ ، ۹۳ ، ۹۴

۱۵۹ ، ۱۹۵ ، ۲۱۳ ، ۲۸۴

۴۸۵ ، ۵۸۲ ، ۶۱۲

شاه صفی : ۵۵ ، ۵۳۸ ، ۵۹۴

شاه طوالمسک : ۴۷۴ ، ۴۸۱ ، ۴۸۶

۵۶۲ ، ۵۹۱ ، ۶۱۱ ، ۶۸۷

شاه عالم : ۳۹۶ ، ۴۹۲

شاه عباس : ۵۵ ، ۶۷ ، ۱۷۰

۳۰۲ ، ۳۴۴ ، ۴۸۰ - ۴۸۲

۴۸۶ ، ۵۲۶ - ۵۳۸ ، ۵۸۰

۵۹۱ ، ۵۹۴ ، ۶۰۳ ، ۶۳۹

۶۷۴ ، ۶۹۰

شاه عباس ثانی : ۲۲۵ ، ۴۰۲

۴۸۷ ، ۵۵۸

شاه غیاث : ۴۸۳

شاه فتح الله شیرازی : ۴۲۶ ، ۴۴۰

۴۴۵

- شیخ بہنیا : ۳۶۶
 شیخ پیر محمد لکھنوی : ۴۱۶
 شیخ پیر محمد سلون : ۴۱۷
 شیخ جامی محمد خوبشانی : ۵۹۳
 شیخ جمال الدین (یاقوت) : ۴۶۴
 شیخ جیون : ۶۶۹
 شیخ حسن : ۳۶۶
 شیخ حسین خوارزمی : ۴۲۵
 شیخ حمید : ۲۰۲
 شیخ خاتون : ۶۰۸ ، ۶۰۷
 شیخ خوبن : ۷۹
 شیخ داود گنگوہی : ۴۱۴
 شیخ دولای گجراتی : ۴۱۹
 شیخ سعد اللہ لاہوری : ۴۲۴ ، ۴۳۶
 ۴۳۷ ، ۴۴۰
 شیخ سعد اللہ بنی اسرائیل : ۴۳۷
 شیخ سلیم چشتی : ۱۴۳
 شیخ صیف الدین : ۴۱۴ ، ۴۴۳
 شیخ شرف یحییٰ منیری : ۳۸۹
 شیخ شمس الدین : ۴۲۲
 شیخ صبغۃ اللہ : ۴۱۴
 شیخ شہاب الدین مہروردی : ۴۶۶
 شیخ طاہر : ۴۵۱
 شیخ ظریف : ۱۰۳ ، ۱۰۴ ، ۱۰۶
 ۱۰۸ ، ۱۳۰
 شیخ عبدالاحد : ۴۱۳ ، ۶۸۱
 شیخ عبدالحق دہلوی : ۴۴۳ ، ۴۴۹
 شیخ عبدالرحمن : ۴۱۷ ، ۴۷۹
 شیخ عبدالرحیم : ۱۱۴
 شیخ عبدالسلام : ۲۴۲
 شیخ عبدالعزیز : ۲۳ ، ۳۲ ، ۶۷
 ۳۰۷ ، ۴۰۸ ، ۴۵۳
 شیخ عبدالقادر جیلانی : ۴۴۴
 شیخ عبدالقدوس : ۴۱۴ ، ۴۲۴
 شیخ عبدالقوی : ۱۸ ، ۴۰ ، ۱۰۱
 ۱۳۰ ، ۲۲۶ ، ۴۲۱
 شیخ عبدالکریم : ۱۷۲
 شیخ عبداللہ : ۲۱۱ ، ۴۱۴
 شیخ عبداللہ زندہ پوش : ۴۱۶
 شیخ عبداللطیف : ۲۳ ، ۴۰۷ ، ۴۵۷
 شیخ عبدالملک : ۴۱۸
 شیخ عبدالنبی : ۴۲۴ ، ۴۲۸
 ۴۳۵
 شیخ عبدالوہاب : ۴۴۴
 شیخ علم اللہ : ۴۴۱
 شیخ علی متقی : ۴۴۴
 شیخ علی ہجویری : ۴۳۷
 شیخ عیسیٰ مندھی : ۴۰۸
 شیخ فرید : ۷۹ ، ۱۲۹ ، ۲۰۶
 شیخ فرید کھروال : ۴۱۸
 شیخ فیض اللہ مہارلیپوری : ۴۸۳
 شیخ فیضی : ۴۲۷ ، ۴۲۹ ، ۴۳۲
 ۶۲۲ ، ۶۲۵
 شیخ قطب عالم : ۲۱۱
 شیخ کبیر : ۴۳۶
 شیخ کدانی : ۵۶۶
 شیخ لطف اللہ : ۴۸۲
 شیخ مبارک ناگوری : ۴۲۷ ، ۴۲۹
 ۴۳۱ ، ۴۳۲ ، ۶۲۵
 شیخ محسن محمد ، فانی : ۶۴۳
 شیخ محمد اشرف : ۴۱۴

شیخ میرگ : ۱۲۶ ، ۱۵۳ ، ۱۸۲
 شیخ ناظر : ۵۰۰
 شیخ نصیرالدین چراغ : ۵۲۴
 شیخ نظام : ۱۰۱ ، ۱۰۲ ، ۱۱۳ ،
 ۱۲۹ ، ۱۳۹ ، ۱۵۷ ، ۳۸۸ ،
 ۴۵۰
 شیخ نظام قریشی : ۱۲۹
 شیخ نظام نازولی : ۴۸۳
 شیخ نورالحق : ۴۴۹
 شیخ وجیہ الدین گجراتی : ۴۴۷
 شیخ وجیہ الدین گوہارو : ۴۵۸
 شیخ ولی فریبلی : ۱۰۳ ، ۱۰۸ ،
 ۱۱۰
 شیخ یحیی : ۴۸۸
 شیدا : ۵۴۲ ، ۵۷۰ ، ۵۹۶ ، ۶۰۴ ،
 ۶۵۶ ، ۶۶۷
 شیر شاہ افغان : ۱۸۳
 شیراللہ : ۶۲ ، ۱۷۲
 شیر بیگ : ۱۷۲
 شیر خان : ۲۸
 شیر سنگھ : ۹۹ ، ۱۸۹
 شیر شاہ : ۹۳ ، ۴۲۲ ، ۶۵۳
 شیون سنگھ : ۳۵
 (ص)
 صابر صفاہانی ، سیر : ۶۰۷ ، ۶۲۵
 صاحب (کاظم) : ۶۰۹ ، ۶۱۰
 صاحبقران : ۲۱۱ ، ۴۵۰ ، ۴۶۱ ،
 ۴۶۶
 صاحبقران ثانی (شاہجوان) : ۱ ،
 ۳۳۲ ، ۴۴۰ ، ۴۴۲ ، ۴۴۵ ،
 ۴۴۸ ، ۵۸۳ ، ۵۹۷

شیخ محمد اشرف شطاری لاہوری : ۴۱۸
 شیخ محمد بقا : ۵۰۶ ، ۵۱۹
 شیخ محمد بن عیسی : ۴۱۹
 شیخ محمد حیات : ۱۹۵
 شیخ محمد سعید : ۱۲۲ ، ۴۱۲ ، ۴۵۷ ،
 شیخ محمد صادق : ۴۱۵
 شیخ محمد صدیق : ۴۱۴
 شیخ محمد طاہر بوہرہ : ۱۷۶
 شیخ محمد عیسی : ۴۴۱
 شیخ محمد غوث گوالیاری : ۴۰۸ ،
 ۴۱۸
 شیخ محمد فرخ : ۴۱۳
 شیخ محمد فضل اللہ : ۴۴۱
 شیخ محمد لشکر : ۴۰۸ ،
 شیخ محمد ماہ : ۴۱۹
 شیخ محمد معصوم : ۱۲۲ ، ۴۱۳ ،
 ۴۱۶
 شیخ محمد نقشبند : ۴۱۴
 شیخ محمد یحیی : ۴۱۴ ، ۴۴۵
 شیخ محمود ، مولانا : ۴۷۵
 شیخ محی الدین عربی : ۶۲۱
 شیخ معظم : ۴۶
 شیخ معین : ۴۲۶ ، ۴۳۹
 شیخ منور لاہوری : ۴۳۶ ، ۴۴۵
 شیخ موسیٰ : ۸۶
 شیخ میر : ۱۷ ، ۲۴ ، ۳۰ ، ۴۰ ،
 ۴۷ ، ۶۵ ، ۶۹ ، ۷۴ ، ۷۶ ، ۷۷ ،
 ۸۷ ، ۸۸ ، ۱۱۲ ، ۱۱۷ ،
 ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ،
 ۱۳۳ ، ۱۳۷ ، ۱۳۹ ، ۱۴۰ ،
 ۱۴۵ ، ۱۴۶ ، ۲۳۶

ضمیر : ۶۱۲
 ضمیری صفاہانی : ۶۱۱
 ضیاءالدین خان : ۳۱۱
 ضیاءالدین خیر آبادی : ۶۱۱
 ضیائی جونپوری : ۶۱۲

(ط)

طاریسی (ملا علی محدث) : ۶۱۴
 طالب آملی : ۶۱۵ ، ۶۳۳
 طالب اصفہانی : ۶۱۴
 طاہر خان : ۴۲ ، ۵۳ ، ۵۷ ، ۷۲
 ۸۶ ، ۱۰۲ ، ۱۲۱ ، ۱۲۷
 ۱۲۸ ، ۱۳۰ ، ۱۷۸ ، ۲۹۳
 ۳۴۸
 طباخ (عبداللہ ہروی) : ۴۷۵
 طغانشاہ سلجوقی : ۵۲۷
 طغرای مشہدی : ۶۱۶ ، ۶۷۶
 طالب خان : ۱۹

(ظ)

ظفر جنگ : ۶۳
 ظفر خان : ۴۶ ، ۵۴ ، ۶۲ ، ۹۵
 ۱۵۸ ، ۱۷۸ ، ۲۹۷ ، ۳۰۰
 ۳۷۸ ، ۵۴۰ ، ۵۴۱
 ظہوری (نورالدین) : ۵۷۶ ، ۶۱۸
 ۶۱۹ ، ۶۶۵ ، ۶۶۹ ، ۶۷۶
 ظہیر قاریابی : ۶۱۷

(ع)

عابد خان : ۱۶ ، ۱۹ ، ۱۰۱ ، ۱۲۹
 ۲۳۰ ، ۲۸۰ ، ۳۷۴ ، ۵۵
 عابد خوائی : ۱۷۱

صادق خان : ۳۶۵
 صادق خوشرو : ۱۲۴
 صادق مجد خان : ۱۲۴
 صالحای زواری : ۶۰۷
 صالح بنائی : ۶۱۱
 صالح خان : ۳۰۹

صایب تبریزی : ۵۴۰ ، ۵۵۳
 ۶۰۹

صبوچی : ۶۰۶
 صدرالاسلام : ۴۲۲
 صدرالدین ، شیخ قونوی : ۶۲۰
 ۶۲۱

صدرالصدور : ۱۸۷ ، ۲۳۸ ، ۲۹۵
 صف شکن خان : ۱۷ ، ۲۴ ، ۳۰
 ۳۷ ، ۴۰ ، ۷۴ ، ۷۷ ، ۷۸ ، ۸۵
 ۸۷ ، ۱۱۲ ، ۱۱۷ ، ۱۲۶
 ۱۲۸ ، ۱۳۳ ، ۱۳۴ ، ۱۳۸
 ۲۳۰ ، ۲۳۶ ، ۲۸۰ ، ۲۸۱
 ۲۹۳ ، ۳۰۰ ، ۳۰۵ ، ۳۶۵

صفی خان : ۱۵۳ ، ۲۸۰ ، ۳۶۵
 صفی الدین اردبیلی (ملا) : ۳۹۳
 صفی میرزا : ۳۵۰ ، ۴۰۲
 صلابت خان : ۸۲ ، ۱۶۵ ، ۱۸۳
 ۳۵۸ ، ۳۶۵

صوفی مازندرانی (ملا مجد) : ۶۰۵
 صہبائی : ۶۱۰
 صیدی ، میر : ۶۰۸
 صیرفی ، شیخ یعقوب کشمیری : ۶۰۶

(ض)

ضابط خان : ۳۶۵
 ضحاک : ۴۶۰

عبد الحمید لاہوری : ۶۵۷	عادل خان : ۴ ، ۱۵۴ ، ۱۸۱
عبد الحی ، مولانا : ۴۷۳	۲۱۵ ، ۲۱۶ ، ۲۱۹ ، ۲۷۸
عبد الرحیم : ۱۶۲ ، ۱۶۳ ، ۳۶۹	۳۲۱ ، ۳۲۳ ، ۳۲۵ ، ۳۳۰
۳۷۰	۳۵۲ ، ۳۵۳ ، ۳۵۷ ، ۳۵۸
عبد الرحیم خاٹھانان : ۳۶۴ ، ۴۳۷	۴۲۶
۴۴۱ ، ۶۰۱ ، ۶۰۲ ، ۶۲۵	عادل شاہ بیجاپوری : ۵۷۶
۶۳۱	عارف لاہوری : ۶۲۸
عبد الرحمن : ۱۰ ، ۲۴ ، ۳۴ ، ۱۰۳	عارفی ہروی : ۶۲۳
۱۰۶ ، ۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۱۲۹	عاصی ، سید لطف اللہ بہورہ : ۶۲۸
۱۶۲ ، ۲۸۰	عاقل خان : ۹ ، ۱۶۲ ، ۱۸۰
عبد الرزاق گیلانی : ۸۶	۱۸۱ ، ۱۸۳ ، ۲۲۸ ، ۲۲۹
عبد الرشید دیلمی : ۴۸۸	۳۰۲ ، ۳۰۵ ، ۴۰۸
عبد العزیز ، مولانا : ۴۸۲	عالم سنگھ کوند : ۳۵
عبد العزیز خان (مرزا خانی) : ۳۰۷	عالم شیخ : ۱۰
عبد العزیز خان : ۶۷ ، ۲۳۱ ، ۲۷۳	عالمگیر : ۷ ، ۱۱ ، ۲۰ ، ۲۳ ، ۲۵
۳۰۱ ، ۳۰۲ ، ۳۰۷ ، ۳۷۴	۳۰ ، ۴۵ ، ۴۶ ، ۵۳ ، ۵۵ ، ۶۲
۳۷۵ ، ۳۷۸ ، ۳۸۹ ، ۴۰۳	۶۸ - ۷۱ ، ۷۵ ، ۷۸ ، ۸۶
عبد الغنی خان : ۱۷۱ ، ۱۷۲	۱۱۲ ، ۱۱۹ ، ۱۵۰ ، ۱۵۲
عبد القادر معتبر خان : ۳۵۲	۱۷۷ ، ۲۱۰ ، ۲۱۳ ، ۲۳۳
عبد الکریم میانہ : ۶۶ ، ۳۷۶	۲۷۱ ، ۳۱۵ ، ۳۳۸ ، ۳۴۴
عبد اللہ : ۴۰۴ ، ۴۹۲	۳۵۰ ، ۳۸۳ ، ۳۹۷ ، ۴۲۰
عبد اللہ بن عباس : ۴۶۰ ، ۴۶۱	۴۵۲ ، ۵۱۹ ، ۵۴۳ ، ۵۶۶
عبد اللہ بن عمرو عاص : ۴۵۹	۵۹۵ ، ۶۰۲ ، ۶۱۳ ، ۶۵۸
عبد اللہ بیگ : ۱۳ ، ۱۶ ، ۶۳ ، ۷۸	۶۸۴
۱۳۲	عاصم بن جدرہ : ۴۶۰
عبد اللہ (قطب الملک) : ۶۰۸	عاصمی کور شیرازی : ۶۲۴
عبد اللہ خان : ۱۶ ، ۲۷ ، ۴۰ ، ۶۳	عباد اللہ بیگ : ۱۲۹
۱۰۲ ، ۱۲۰ ، ۱۳۰ ، ۱۶۳	عباس افغان : ۱۰۲ ، ۱۲۹
۲۰۰ ، ۲۱۰ ، ۲۱۲ ، ۲۷۹	عبد الباری انصاری : ۲۸۴ ، ۲۸۵
۲۸۰ ، ۳۲۴ ، ۳۷۸ ، ۳۷۹	عبد الباقی تبریزی ، ملا : ۴۸۱
۴۰۳ ، ۴۳۲ ، ۴۳۳ ، ۴۳۵	۴۸۷
۴۴۲ ، ۶۸۶	

عرفی شیرازی : ۵۵۹ ، ۵۶۰ ، ۶۲۵ ،

۶۲۶

عروہ بن زبیر : ۴۵۹

عزت خان : ۸۶ ، ۱۱۳

عزت (شیخ عبدالعزیز اکبر آبادی) :

۴۵۳

عزالدین : ۳۶۵

عزیزالدین : ۳۶۵

عزیز اللہ : ۲۳۷ ، ۲۸۲

عسا کر خان : ۱۳۲

عسجدی : ۶۲۱

عسکر خان : ۴۲ ، ۱۳۲ ، ۱۳۸ ،

۱۷۸ ، ۲۸۹

عسکری : ۲۲۷

عشقی خان : ۶۲۴

عصمت بخاری : ۵۴۷

عضدالدولہ : ۴۲۷

عضدالملک : ۴۲۷

عطاء اللہ : ۲۵۰

عطار ، شیخ فریدالدین : ۵۱۶ ، ۶۵۱

علامی سعد اللہ : ۴۱۲

علامی شیخ بہاء الدین : ۶۰۸

عقیدت خان : ۱۲۱ ، ۱۶۱ ، ۱۶۲

علا بیگ تبریزی ، ملا : ۴۸۱ ،

۴۸۲

علاء الدولہ سمغانی ، شیخ : ۵۷۱

علاء الدولہ ، میرزا : ۴۸۰

علاء الدین خلجی : ۱۸۳

علاء الدین مجد ، مولانا : ۴۷۲

علائی مہدوی : ۴۲۸

علوی ، سید کبیر : ۶۲۹

عبد اللہ خان سرانی : ۲۰۷

عبد اللہ ہروی ، مولانا : ۴۷۵

عبد اللہ قطب شاہ : ۵۸۲ ، ۶۰۸

عبد اللہ مرزا : ۶۵۸

عبدالمجید : ۱۰۲

عبدالمومن : ۴۳۲ ، ۴۳۳

عبدالنبی خان : ۴۴ ، ۶۰ ، ۱۰۰ ،

۲۱۴

عبدالنبی فخرالزمانی : ۶۲۶

عبدی ابرکوهی : ۶۲۳

عبید خان اوزبک : ۶۸۶ ، ۶۸۷

عبید زاکانی : ۶۲۲

عبید اللہ خان : ۱۲۵ ، ۱۸۲ ،

۲۲۱

عتابی ، سید مجد : ۶۲۶

عراقی : ۶۲۰ ، ۶۲۱

عرب خان : ۱۲۹

عرب شاہ : ۴۲۱

عرب شیخ : ۱۰۲ ، ۳۴۸

عرش آشتیانی : ۴۲ ، ۵۵ ، ۶۷ ،

۱۶۸ ، ۲۷۳ ، ۳۱۵ ، ۳۶۶ ،

۳۶۸ ، ۴۲۱ ، ۴۲۴ ، ۴۲۶ ،

۴۲۸ ، ۴۳۱ ، ۴۳۴ ، ۴۳۶ ،

۴۳۸ ، ۴۷۸ ، ۴۷۹ ، ۴۸۲ ،

۴۸۳ ، ۴۹۹ ، ۵۱۷ ، ۵۳۹ ،

۵۵۶ ، ۵۶۶ ، ۵۶۷ ، ۵۶۹ ،

۵۷۹ ، ۵۹۲ ، ۶۰۳ ، ۶۳۵ ،

۶۷۴

عرشی ، میر مومن : ۴۸۴

عرشی : ۶۲۸

- عیسائی ، حضرت : ۴۲۲
 عین القضاة ہمدانی : ۴۳۹
 (غ)
 غازان خان : ۴۶۵
 غازی افغان : ۲۷۱
 غازی بیجاپوری : ۱۰ ، ۲۴ ، ۳۳
 غازی بیگ : ۳۱۹
 غازی ترخان ، میرزا : ۶۶۶
 غازی ترخان تبتی ، مرزا : ۶۳۲ ،
 ۶۳۹
 غزی خان : ۴۲۵
 غافل (حاجی محمد اسماعیل) : ۴۹۳ ،
 ۶۳۷
 غالب : ۲۱۹
 غالب خان بیجاپوری : ۲۱۹ ، ۳۵۳
 غروری کاشانی : ۶۳۱
 غریب داس : ۵۱
 غریب ، ملا معداللہ : ۶۳۵
 غزالی (شیرازی) : ۶۲۴
 غزالی مشہدی : ۶۳۱
 غزنوی ، خان کلان : ۶۳۴ ، ۶۳۵
 غضاری رازی : ۶۳۰
 غضنفر خان : ۴۳ ، ۵۲ ، ۷۵ ،
 ۱۸۲ ، ۱۸۳ ، ۲۷۴
 غلام محمد خان : ۱۰۰
 غلام محمد سہارنپوری : ۵۱۹
 غنائی ، میر عبدالوہاب : ۶۳۵
 غنی (کشمیری) : ۶۳۶ ، ۶۳۷ ،
 ۶۸۰ ، ۶۴۴
 غیاث الدین : ۱۵۸ ، ۴۷۷
 غیاثی ، منصف : ۶۳۰
 ہلی رضا ، اسیر المؤمنین : ۴۶۱ ، ۶۱۵
 علی بیگ : ۲۲۷ ، ۲۵۶
 علی خان : ۱۴۴ ، ۱۵۸
 علی رضا ، ملا (تجلی) : ۵۵۷
 علی شیرنوائی : ۴۷۰ - ۴۷۴ ، ۴۷۶ ،
 ۶۷۲ ، ۶۷۳
 علی عادل خان : ۲۱۶ ، ۲۱۹ ،
 ۴۰۴
 علی عادل شاہ : ۲۱۶
 علی عرب : ۱۲۹
 علی قلی بیگ : ۶۷
 علی قلی خان : ۶۷ ، ۱۰۰ ، ۱۹۲ ،
 ۲۰۷ ، ۵۶۳ ، ۵۹۲
 علی محمد : ۲۱۶
 علی مردان خان : ۱۰ ، ۴۱ ، ۴۲ ،
 ۶۳ ، ۶۶ ، ۷۸ ، ۱۱۷ ، ۱۲۹ ،
 ۱۴۳ ، ۱۶۳ ، ۵۰۱ ، ۵۵۷ ،
 ۵۵۸
 علی ، ناصر : ۶۲۷ ، ۶۲۸
 علی ہجویری : ۴۳۷
 علی ہمدانی : ۴۲۸
 ہاد فقید کرمانی : ۶۲۰
 عاق خان : ۱۳۳
 عمدة الملک : ۵۴ ، ۵۵
 عمر آریں : ۱۰۰ ، ۱۲۰
 عمر شیخ مرزا : ۴۶۹ ، ۵۳۰
 عنایت بیجاپوری : ۱۳۳
 عنایت خان : ۲۹۷ ، ۵۴۱
 عنایت میاں : ۱۶۳
 عنایتی ، عبدالوہاب خان : ۶۳۵
 عنصری : ۶۲۰ ، ۶۳۰
 عیسائی بیگ : ۵ ، ۱۲ ، ۱۷ ، ۵۰

- غیاث الدین مسعود بن محمد بن ملک شاہ،
سلطان : ۵۷۹
غیرت خان : ۱۸ ، ۱۰۱ ، ۱۲۹ ،
۲۱۸ ، ۱۸۲
- (ف)
- فاخر خان : ۴۶ ، ۵۲ ، ۹۵ ، ۱۵۸ ،
۱۷۸
فارسی ، شریف امیرالامراء : ۶۴۱
فاضل خان : ۵۲ ، ۵۴ ، ۵۸ ، ۱۲۳ ،
۱۲۹ ، ۱۵۳ ، ۲۰۶ ، ۲۳۶ ،
۲۸۰ ، ۲۸۱ ، ۲۹۳ ، ۲۹۵ ،
۲۹۷
فانی (سید محمد محسن) : ۲۹۷ ، ۶۴۳ ،
۶۴۴
فایق : ۵۹۸
فتاح خان : ۱۴۴
فتح : ۲۰۵
فتح جنگ خان : ۱۳ ، ۳۴ ، ۴۰ ،
۹۹ ، ۱۱۲ ، ۱۹۱ ، ۱۹۴ ،
۱۹۸ ، ۲۰۱ ، ۲۰۷ ، ۳۵۳ ،
۳۵۸
فتح خان : ۱۳ ، ۳۴ ، ۱۳۳ ، ۱۹۴ ،
فتح روہیلہ : ۱۳ ، ۱۵ ، ۳۴ ،
فتح ہلی خان : ۱۲۸
فخر زمان : ۵۴۷
فخرالزمانی ، عبدالنبی : ۶۲۶
فدائی بیگ : ۲۰۳
فدائی ، سرزا رستم صفوی : ۶۴۲
فدائی خان : ۷۲ ، ۷۷ ، ۸۰ ، ۸۳ ،
۱۱۲ ، ۱۸۱ ، ۱۸۳ ، ۱۸۵ ،
۱۹۶ : ۱۹۸ ، ۲۰۱ ، ۲۰۳ ،
۲۳۰ ، ۲۸۰ ، ۲۹۳ ، ۲۹۵ ،
- ۳۵۱
فرخ میر : ۴۱۴ ، ۶۸۳
فردوس آشیانی : ۲ ، ۴ ، ۹ ، ۱۷ ،
۱۹ ، ۲۰ ، ۲۳ ، ۲۵ - ۲۷ ،
۳۵ ، ۴۲ ، ۴۴ ، ۴۶ ، ۵۲ -
۵۴ ، ۵۷ ، ۵۹ ، ۶۳ ، ۷۵ ،
۹۷ ، ۱۰۰ ، ۱۳۲ ، ۱۵۸ ،
۱۶۲ ، ۱۷۶ ، ۲۰۶ ، ۲۷۹ ،
۳۱۱ ، ۳۲۳ ، ۳۳۵ ، ۳۴۶ ،
۳۵۲ ، ۳۷۶ ، ۴۰۲ ، ۴۰۴ ،
۴۰۹ ، ۴۱۰ ، ۴۱۵ ، ۴۴۵ -
۴۴۸ ، ۴۵۰ - ۴۵۲ ،
۴۸۴ - ۴۸۷ ، ۴۸۹ ، ۴۹۹ -
۵۰۲ ، ۵۰۵ ، ۵۵۱ ، ۵۵۲ ، ۵۶۷ -
۵۶۹ ، ۵۸۱ ، ۵۸۳ ، ۵۹۶ ، ۵۹۷ ،
۶۰۴ ، ۶۰۷ ، ۶۰۸ ، ۶۴۳ ،
۶۴۸ ، ۶۵۶ ، ۶۶۶ ، ۶۷۷ ،
۶۸۹ ، ۶۹۰
فردوس مکانی (بابر) : ۵۷۲ ، ۶۰۴
فردوسی طوسی : ۶۳۸
فرقتی : ۵۳۷
فروغی کشمیری : ۶۴۳
فرہاد بیگ : ۱۲۹ ، ۱۶۳
فرہاد خان : ۱۶۳ ، ۲۰۱ ، ۲۵۴ ،
۲۵۹
فریدون : ۴۰
فریدون حسین بایقرا : ۵۳۴
فسونی ، افضل خان : ۶۴۳
فصیحی ہروی انصاری ، میرزا :
۶۴۹ - ۶۴۱
فضایل خان : ۴۵۲

- قاسم : ۱۰۱ ، ۲۰۶
 قاسم بن امیر منصور ، سلطان : ۶۶۳
 قاسم آقا : ۲۲۱ ، ۲۲۷ ، ۲۳۰
 قاسم انوار : ۶۴۶
 قاسم خان : ۵ ، ۷ ، ۱۵ ، ۱۹ ،
 ۲۵ ، ۲۷ ، ۳۱ ، ۴۴ ، ۵۴ ،
 ۱۸۵ ، ۲۰۹ ، ۲۱۳
 قاسم خان یزنہ : ۶۴۷
 قاسم خانی : ۶۴۷
 قاسم سلطان : ۱۷۲
 قاسم کاهی : ۵۹۳ ، ۶۵۴
 قاسم علی : ۱۹۵
 قاضی ابراہیم تہتہوی : ۴۹۷ ، ۴۹۹
 قاضی اسلم : ۱۲۶ ، ۳۲۴
 قاضی بیضاوی : ۴۵۴ ، ۵۸۵
 قاضی خلیل الرحمان : ۴۵۵
 قاضی خان : ۴۲۵
 قاضی سراج الدین : ۴۴۱
 قاضی شحو : ۲۴۸
 قاضی شیخ محمد : ۴۲۳
 قاضی صدرالدین قریشی عباسی : ۴۲۳
 قاضی صدرالدین : ۴۴۰
 قاضی عباس : ۴۴۰
 قاضی عبدالرحمان : ۴۵۵
 قاضی عبدالوہاب : ۱۷۶ ، ۲۳۳ ،
 ۴۵۱ ، ۴۵۷
 قاضی قربان : ۳۳۳ ، ۳۳۴
 قاضی محمد اسلم : ۴۳۸ ، ۴۴۲ ،
 ۴۴۵ ، ۴۴۸ ، ۴۵۴
 قاضی محمد حسین جونپوری : ۴۵۶
 قاضی محمد خوشحال : ۴۴۵
 فضل اللہ خان : ۷۵ ، ۱۲۹ ، ۱۶۳
 فضل علی ، میرزا ، نجم ثانی : ۶۵۸
 فطرت ، مرزا معز : ۶۴۴
 فغانی شیرازی : ۶۳۸
 فغنور گیلانی : ۶۳۹
 فقیر : رک بہ راقم ، مؤلف ، بختاور خان
 وغیرہ
 فقیر اللہ : ۳۵
 فکری : ۶۰۱
 فلکی (شروانی) : ۵۲۸
 فنائی : ۶۴۲
 فوجدار خان : ۱۲۶ ، ۱۴۴
 فولاد خان : ۲۱۱ ، ۳۴۲ ، ۳۴۳
 فیاضی ، ابوالفضل : ۴۲۹
 فیروز جنگ : ۲۷ ، ۴۴ ، ۱۳۶
 فیروز میواتی : ۱۳۳ ، ۱۳۷ ، ۱۶۰ ،
 ۱۶۲ ، ۱۶۵ ، ۱۷۱ ، ۱۸۲ ،
 ۳۱۱
 فیض : ۶۴۳
 فیض اللہ خان : ۴۵ ، ۵۳ ، ۵۷ ،
 ۶۲ ، ۷۵ ، ۱۰۱ ، ۱۲۹ ، ۱۳۸ ،
 ۱۷۱ ، ۲۳۹
 فیضی ، شیخ : ۴۲۷ ، ۶۰۶ ، ۶۴۲ ،
 ۶۵۶ ، ۶۷۷ ، ۶۷۸
 (ق)
 قابل خان : ۷۶ ، ۱۰۲ ، ۱۱۲ ،
 ۱۳۰ ، ۱۴۷ ، ۱۶۳ ، ۲۷۶ ،
 ۴۵۲
 قارڈ خان خواجہ : ۴۵۰
 قادر داد انصاری : ۱۷۴
 قادری : ۴۳۲ ، ۴۷۹ ، ۶۰۷

- قاضی محمد راضی : ۵۷۹
 قاضی نصیر الدین : ۴۴۰ ، ۴۴۱ ، ۴۵۱
 قاضی نظام بدخشی : ۴۲۵
 قاضی نظاما : ۱۳ ، ۱۸
 قاضی نور اللہ : ۱۰۴ ، ۴۴۹
 قاهر راضی عباسی ، خلیفہ : ۴۶۳
 قباد بیگ : ۱۲۹
 قباد خان : ۴۳ ، ۵۳ ، ۵۷ ، ۷۲ ، ۸۷ ، ۸۸ ، ۱۱۳ ، ۱۱۶ ، ۱۸۶ ، ۲۳۱ ، ۲۳۵ ، ۲۵۳ ، ۳۷۲
 قدر انداز خان : ۱۹۸
 قدسی (محمد جان) : ۲۹۴ ، ۶۰۴ ، ۶۴۸ ، ۶۵۶ ، ۶۵۷
 قراری گیلانی : ۶۴۷
 قزل ارسلان : ۶۱۷
 قزلباش خان : ۲۴ ، ۴۰ ، ۷۴ ، ۱۳۸ ، ۷۵ ، ۹۹
 قطب الدین خان : ۶۶ ، ۶۷ ، ۷۹ ، ۱۴۳ ، ۲۳۵ ، ۲۸۴ ، ۲۸۵ ، ۳۱۸ ، ۳۵۳ ، ۳۵۵ ، ۳۷۲
 قطب الدین خویشتگی : ۱۴۳ ، ۲۸۴
 قطب کاسی : ۱۲۹
 قطب الملک : ۱۵۴ ، ۱۷۱ ، ۳۰۰ ، ۳۹۴ ، ۴۰۴ ، ۶۰۸
 قطب محیی شیرازی : ۳۸۹
 قطران : ۶۴۶
 قلعه دار خان : ۱۲۹ ، ۱۷۷ ، ۱۸۱ ، ۳۴۸
 قلندر بیگ : ۶۰
 قلیچ خان : ۱۰ ، ۱۷ ، ۲۵ ، ۴۰ ، ۴۸۴
- ۱۳۳ ، ۱۸۱ ، ۴۵۵ ، ۵۳۹
 قمری ، سراج الدین : ۶۴۶
 قمی ، ملک : ۵۷۶ ، ۶۱۸ ، ۶۱۹ ، ۶۶۵
 قوام الدین ، شاه : ۵۳۵
 قوج علی : ۱۱۴
 قیصر عبداللطیف : ۶۴۹
 (ک)
 کآبی نیشاپوری : ۶۵۱ ، ۶۵۲
 کار طلب خان : ۱۹ ، ۲۳ ، ۴۰
 کاظم (صاحب) : ۶۰۹
 کا کر خان : ۳۴ ، ۹۹ ، ۱۰۰ ، ۱۱۲
 کامران میرزا : ۶۳۴ ، ۶۵۳ ، ۶۵۴ ، ۶۵۵
 کاسگار خان : ۶۸ ، ۷۴ ، ۱۲۹ ، ۱۷۶ ، ۲۷۶ ، ۳۰۶
 کاسل ، احمد بیگ : ۶۵۸
 کاسل بیگ : ۳۱۵
 کامل خان : ۴۵ ، ۳۱۵ ، ۳۶۹ ، ۳۷۰ ، ۳۷۲
 کاسی : ۵۳۷
 کامیاب : ۶۸
 کامیاب : ۳۰۹
 کاجبی کولی : ۱۴۶ ، ۱۶۰
 کاهی میان کالی ، قاسم : ۶۵۴ ، ۶۵۵
 کب رای : ۲۱
 کجاق خان : ۱۳۳
 کرم اللہ : ۲۳
 کرمسی رائھور : ۴۳
 کشفی (میر صالح) : ۴۸۴

کیسری سنگھ بھورتیہ : ۱۰۲ *

۳۸۲ ، ۱۲۸

کبھی ، محمد قاسم : ۶۵۹

کیقباد : ۵۳۰

(گ)

گچ سنگھ : ۴

گراسی ، عبدالرحمن : ۶۵۹

گردھر داس : ۱۲۰ ، ۱۸۹

گردھر رائھور : ۱۹۹

گرزالدین ، حبشی : ۵۳۵

گروہ ہر بہادر : ۴۲

گل محمد : ۱۶۰ ، ۱۶۱

گنج علیخان : ۶۳ ، ۷۸ ، ۱۲۸

گوردھن رائھور : ۲۷ ، ۲۸۳

گوھر آرا بیگم : ۲۴۸

گوھر سلطان بیگم : ۵۶۲

گیتی خدیو (عالمگیر) : ۳۶ ، ۳۷

۲۲۵ ، ۲۴۵ ، ۳۲۶ ، ۳۴۰

۳۵۰

(ل)

لالہ برسنگدیو : ۴۳۰

لسانی شیرازی : ۶۶۱

لشکر خان : ۵۷ ، ۸۰ ، ۸۷

۱۸۶

لطف اللہ خان : ۶۹ ، ۱۰۱ ، ۱۰۲

۴۵۳ ، ۱۲۶

لطف اللہ شیرازی : ۲۴۱

لطف اللہ نیشاپوری : ۶۶۰

لعل چند : ۲۲۷

لودی خان : ۱۶ ، ۲۲ ، ۴۰ ، ۷۲

۱۹۱ ، ۱۹۸ ، ۲۰۳ ، ۲۰۴

۳۱۸ ، ۳۱۷

کشن سنگھ : ۳۷۸

کشن سنگھ توتور : ۱۸۲

کشن سنگھ رائھور : ۴۱ ، ۱۰۰

کفایت خان : ۳۵ ، ۳۰۰ ، ۴۹۰

کبھی : ۴۶۰

کلم (ابو طالب) : ۵۹۶ ، ۶۰۴

۶۴۸ ، ۶۵۶ ، ۶۵۷

کمال اصفہانی : ۵۷۶ ، ۶۰۰ ، ۶۵۰

کمال خجندی : ۵۸۸ ، ۶۱۱ ، ۶۵۰

۶۵۱

کمال دہلوی ، شیخ : ۵۴۵

کمال الدین : ۲۷۹ ، ۵۴۸

کمال الدین حسین : ۴۳۳

کمال بودی : ۳۴

کمال نظر : ۲۳۰

کنور پرتھی سنگھ : ۱۴۰ ، ۱۷۷

۳۶۶

کنور رامسنگھ : ۴۵ ، ۱۰۰ ، ۱۱۲

۱۸۹ ، ۲۲۰ ، ۳۲۱ ، ۳۳۹

۳۷۶ ، ۳۴۴

کنور کشن سنگھ : ۳۷۸

کنور لال سنگھ : ۶۲ ، ۶۶ ، ۱۱۱

کوچ مراد بخش : ۱۲۵

کوچک بیگ : ۳۰۱ ، ۳۰۲

کوک سنگھ : ۳۶۰

کوہکن : ۵۶۷

کھکر : ۳۶۹ ، ۳۷۰

کھیلو جی : ۲۸

کیخسرو : ۵۳۰

کیرت سنگھ : ۴۵ ، ۴۶ ، ۶۶

۶۸ ، ۸۹ ، ۱۴۷ ، ۱۷۵ ، ۳۱۷

۳۱۹ ، ۳۲۱ ، ۳۵۳ ، ۳۵۵

(م)

، ۲۷۴ ، ۲۲۶ ، ۲۱۱ ، ۲۰۹
 ، ۳۹۲ ، ۳۷۴ ، ۳۶۳ ، ۳۴۸
 ، ۳۹۶ ، ۴۵۷ ، ۵۵۳
 ، ۱۵۳ ، ۱۲۵ ، ۲۲ ، ۸ : نید اکبر
 ، ۳۷۴ ، ۲۷۴ ، ۲۳۸ ، ۲۰۹
 ، ۳۹۲ ، ۴۵۸ ، ۳۹۷ ، ۵۴۳
 ، ۴۵۸ : نید اکرام لاہوری
 ، ۵۷ ، ۵۲ ، ۴۳ ، ۳۸ : نید امین خان
 ، ۱۲۷ ، ۱۲۰ ، ۱۱۱ ، ۶۹ ، ۶۷
 ، ۲۷۴ ، ۲۷۲ ، ۱۶۵ ، ۱۲۹
 ، ۳۶۳ ، ۲۹۳ ، ۲۹۰ ، ۲۸۰
 ، ۳۷۲ ، ۳۷۷ ، ۳۸۰ ، ۳۸۱
 ، ۶۵۷ : نید امین قزوینی
 ، ۴۸۹ : نید امین شہدی ، ملا
 ، ۳۱۵ : نید اورنگ زیب عالمگیر
 ، ۱۲۹ ، ۱۰۱ ، ۷۵ : نید بدیع
 ، ۱۵۷
 ، ۱۰۲ ، ۳۴ ، ۲۷ ، ۱۶ : نید بیگ
 ، ۱۴۰ ، ۱۳۸ ، ۱۲۹ ، ۱۲۰
 ، ۲۱۲ ، ۲۱۰ ، ۲۰۱ ، ۱۴۵
 ، ۲۵۱
 ، ۳۲۲ : نید بیگ خان
 ، ۳۷۷ ، ۱۷۴ ، ۱۰۱ : نید تقی خان
 ، ۴۹۰ : نید جعفر
 ، ۲۰۶ ، ۱۸۹ ، ۹۹ : نید حسین
 ، ۴۷۸ : نید حسین تبریزی ، مولانا
 ، ۴۸۵ : نید حسین کشمیری
 ، ۴۸۲ : نید حسین ، مولانا (زرین قلم)
 ، ۴۵۴ : نید حکیم
 ، ۴۰۲ : نید خان رابع
 ، ۱۷۵ : نید خان نیازی

مادہو سنگھ : ۲۵
 ، ۲۰۷ ، ۴۴ ، ۳۱ ، ۲۸ : مالوجی
 ، ۲۷۶ ، ۲۱۸
 ، ۳۶۰ : مانجی ملار
 ، ۴۸۸ ، ۴۷۶ ، ۴۷۵ ، ۴۶۲ : مانی
 ، ۴۹۱
 ، ۶۶۳ : مانی شیرازی
 ، ۶۶۸ : ماهر ، نید علی
 ، ۳۷۹ : مبارز خان
 ، ۱۷۵ : مبارک خان نیازی
 ، ۱۰۲ : مترجم بندیلہ
 ، ۴۰۴ : متوکل علی اللہ
 ، ۳۳۷ : مجاہد خان
 ، ۱۵۴ : مجلسی اصفہانی
 ، ۶۵۸ ، ۵۴۶ : مجنون
 ، ۱۴۵ : محتشم خان
 ، ۶۶۴ : محتشم کاشی
 ، ۱۲۳ : محرم خان
 ، ۶۳۳ : محفوظ خان
 ، ۳۱۳ : محمداار خان
 ، ۲۸۵ : نید
 ، ۱۳۷ : نید ابابکر خویشگی
 ، ۱۴۵ ، ۵۴ ، ۲۲ ، ۱۶ : نید ابراہیم
 ، ۱۴۰ : نید احسان
 ، ۵۰۳ ، ۱۴۵ : نید اسحاق
 ، ۴۷۹ : نید اصغر
 ، ۵۴ ، ۴۰ ، ۲۳ ، ۹ : نید اعظم
 ، ۱۰۰ ، ۸۸ ، ۸۴ ، ۷۵ ، ۵۹
 ، ۱۶۲ ، ۱۵۳ ، ۱۲۹ ، ۱۰۱

- محمد صالح ترخان : ۱۷۴ ، ۳۱۷
 محمد طاہر : ۱۱ ، ۱۵ ، ۱۷ ، ۱۲۹ ،
 ۶۵۸
 محمد طاہر ، بوہرہ : ۴۵۱
 محمد عابد : ۲۷۱
 محمد عادل خان : ۲۱۵ ، ۳۱۶ ، ۴۰۴
 محمد عاقل : ۱۸
 محمد عزیز گوکلتاش (خان اعظم) : ۶۳۵
 محمد علی (صاحب) : ۶۰۹
 محمد علی بیگ : ۱۱۴
 محمد علی خان : ۹۶ ، ۱۲۹ ، ۲۷۹
 محمد غزالی : ۴۰۹ ، ۳۸۹
 محمد غیاث : ۱۵۸
 محمد قاسم بیگ : ۹۶
 محمد قاسم خان : ۱۴۳
 محمد قاسم ، مولانا : ۴۷۲
 محمد قلی : ۵۴۴ ، ۵۹۶
 محمد قلیخان : ۳۶۴
 محمد قلی سلیم : ۲۹۴
 محمد کاظم : ۳۸۳
 محمد کاظم منشی ، میرزا : ۶۵۷ ،
 ۶۵۸
 محمد کام بخش : ۳۶۳ ، ۳۹۲ ، ۳۹۸
 ۴۵۸ ، ۴۸۷ ، ۴۸۸ ، ۵۲۳ ،
 ۵۵۶ ، ۶۵۸
 محمد کامگار : ۷۴ ، ۳۰۶
 محمد کرمانی : ۴۳۷
 محمد مراد : ۱۶۵
 محمد مراد بخش : ۳۲۴
 محمد مراد بیگ : ۲۰۱
 محمد مراد (شمیری) : ۴۸۵
 محمد خدا بندہ ، سلطان : ۵۳۷
 محمد خوشی کنجاہی : ۶۶۹
 محمد خویشی کنجاہی : ۴۱۹
 محمد رفیع ، واعظ : ۶۸۲
 محمد زاہد : ۳۲۴
 محمد زمان : ۱۹۶ ، ۲۰۶ ، ۵۹۹
 محمد سعید آصف قہمی : ۵۴۴
 محمد سعید انصاری : ۴۹۲
 محمد سعید (اعجاز) : ۵۴۶
 محمد سعید (بہادر خان) : ۵۹۲
 محمد سلطان : ۸ ، ۱۰ ، ۱۷ ، ۲۲ ،
 ۲۴ ، ۳۳ ، ۴۰ ، ۵۳ ، ۵۵ ،
 ۵۶ ، ۵۸ ، ۷۷ ، ۹۴ - ۹۹ ،
 ۱۰۵ ، ۱۰۹ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲ ،
 ۱۱۷ ، ۱۱۹ - ۱۲۱ ، ۱۲۶ ،
 ۱۴۲ - ۱۴۴ ، ۱۴۶ ، ۱۵۳ ،
 ۱۵۹ ، ۱۸۱ ، ۱۸۳ ، ۱۸۴ ،
 ۱۸۸ ، ۱۸۹ ، ۱۹۱ ، ۱۹۲ ،
 ۱۹۵ - ۱۹۷ ، ۲۰۱ - ۲۰۳ ،
 ۲۱۱ ، ۲۲۰ ، ۲۲۱ ، ۳۹۲ ،
 ۳۹۴ ، ۳۹۵
 محمد شاہ : ۳۶۸ ، ۴۲۱
 محمد شاہ بن تغلق : ۲۶۹ ، ۵۴۷
 محمد شجاع : ۱۱۷
 محمد شریف : ۱۴ ، ۱۳۳ ، ۱۳۷ ،
 ۱۳۸ ، ۱۵۸
 محمد شفیق : ۳۲۶ ، ۵۰۵
 محمد صادق : ۵۱ ، ۱۹۸
 محمد صادق دہلوی : ۴۴۴
 محمد صالح : ۴۹ ، ۱۱۴ - ۱۱۶ ،
 ۱۲۳

- ۵۸۷ ، ۶۲۰ ، ۶۲۱ ، ۶۳۰ ،
 ۶۳۸
 محمود گوان : ۲۱۷
 محوی ، میر محمود : ۶۶۵
 مختار خان : ۱۲ ، ۱۳ ، ۱۵ ، ۲۳ ،
 ۴۰ ، ۶۰ ، ۶۴ ، ۲۱۹
 مخدوم الملک عبداللہ سلطانیپوری :
 ۴۲۱ - ۴۲۳ ، ۴۲۸ ، ۴۳۰
 مخاص خان : ۱۳ ، ۱۸ ، ۲۵ ، ۲۷ ،
 ۳۵ ، ۴۰ ، ۹۶ ، ۱۰۱ ، ۱۲۳ ،
 ۱۵۳ ، ۱۶۸ ، ۲۰۰ ، ۲۰۲ ،
 ۲۰۴ ، ۲۰۷ ، ۲۴۳ ، ۳۳۹ ،
 ۳۴۰ ، ۳۵۲
 مدهوش : ۵۹۸
 مراد بخش : ۲ ، ۳ ، ۵ ، ۷ ، ۸ ،
 ۱۹ ، ۲۰ ، ۲۳ ، ۲۴ ، ۲۶ ،
 ۳۱ - ۳۳ ، ۴۰ ، ۴۲ ، ۴۸ ،
 ۵۱ ، ۵۳ ، ۵۶ ، ۶۱ ، ۶۵ -
 ۶۸ ، ۹۵ ، ۱۲۲ ، ۱۲۴ ، ۱۲۷ ،
 ۳۹۴ ، ۳۹۸
 مراد خان : ۱۶۵ ، ۳۲۷ ، ۳۷۹
 مراد قلی : ۳۶۹ ، ۳۷۰
 مراد کام : ۹۷ ، ۶۴۳
 مراسر ابن مرہ : ۴۶۰
 مرتضیٰ خان : ۱۵ ، ۲۳ ، ۳۰ ، ۴۰ ،
 ۴۹ ، ۵۱ ، ۱۰۲ ، ۱۰۷ ، ۱۳۰ ،
 ۲۰۶ ، ۲۲۱ ، ۲۲۷ ، ۲۸۰ ،
 ۴۳۶
 مرتضیٰ ، حضرت علی رضی : ۵۳۳
 مرتضیٰ نظامشاہ : ۶۶۵
 مرحمت خان : ۱۲۱ ، ۱۸۳
 مرزا الغ بیگ : ۳۶۷
- ۴۸۶ : ملا ، مراد
 ۶۸۳ : مسلم ، وامق
 ۱۱۴ : معصوم
 ۴۵ ، ۳۸ ، ۱۳ ، ۸ : معظم
 ۱۶۱ ، ۱۵۴ ، ۱۵۳ ، ۷۹ ، ۶۱
 ۱۷۸ ، ۱۷۶ ، ۱۷۵ ، ۱۶۲
 ۲۰۹ ، ۲۲۶ ، ۲۲۴ ، ۲۳۲
 ۲۷۳ ، ۲۷۹ ، ۲۹۰ ، ۲۹۱
 ۳۰۵ ، ۳۰۷ ، ۳۱۱ ، ۳۱۶
 ۳۲۹ ، ۳۳۱ ، ۳۳۴ ، ۳۴۴
 ۳۴۵ ، ۳۵۱ ، ۳۶۳ ، ۳۶۵
 ۳۹۲ ، ۳۹۵ ، ۳۹۶ ، ۳۹۸
 ۴۹۲
 ۲۴۳ ، ۱۲۶ ، ۳۶ ، ۲۸ : مقیم
 ۴۹۱
 ۳۸۳ : مکارم
 ۳۷۸ : منصور
 ۱۶ : منعم
 ۲۵۷ : مؤمن
 ۱۸۱ ، ۹۲ : میرگ
 ۱۵۴ : ناصر
 ۳۱۴ : ناصر چیلہ
 ۴۸۸ ، ۴۸۷ : نصیر
 ۴۴۹ : نعم
 ۱۴۵ : یعقوب
 ۴۸۰ ، ۸۰ ، ۱۷ : یوسف
 ۴۷۷ : محمود اسحاق
 ۲۵۵ : محمود بیگ بدخشی
 ۲۲۷ : محمود دلزاق
 ۴۷۷ : محمود شہابی
 ۵۲۶ : سلطان ، محمود عربوی

مظفر خان : ۱۸ ، ۳۳۷ ، ۴۲۶ ، ۶۳۵
 مظفر خان تربتی : ۴۲۶
 مظفر خان معموری : ۶۳۵ ، ۶۳۶
 مظفر لودی : ۱۶
 معتمد خان : ۴۹ ، ۶۲ ، ۱۲۳ ، ۱۴۴ ، ۱۷۵ ، ۱۷۹ ، ۱۸۳ ، ۲۲۱ ، ۳۸۱ ، ۵۰۰ ، ۶۱۴
 معزالدین (ملکشاد) : ۶۶۲
 معزالدین : ۳۰۷ ، ۲۲۴
 معزی نسائی : ۶۶۲
 معصوم خان : ۱۶ ، ۱۴۰
 معظم خان : ۳ ، ۳۸ ، ۵۲ ، ۸۹ ، ۹۴ ، ۹۸ ، ۱۰۱ ، ۱۰۴ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲ ، ۱۱۷ ، ۱۱۹ ، ۱۲۸ ، ۱۴۲ ، ۱۴۳ ، ۱۴۶ ، ۱۵۹ ، ۱۷۱ ، ۱۷۳ ، ۱۷۷ ، ۱۸۶ ، ۱۸۸ ، ۱۹۰ ، ۱۹۳ ، ۱۹۵ ، ۱۹۷ ، ۲۰۷ ، ۲۰۹ ، ۲۱۳ ، ۲۴۳ ، ۲۹۲
 معمور خان : ۲۲ ، ۳۴ ، ۶۸ ، ۹۱ ، ۳۴۸
 معموری ، اسد خان : ۶۳۵ ، ۶۳۶
 معین خان : ۱۷۸
 معین الدین احمد : ۱۳۰
 معین الدین تبریزی : ۴۷۵
 معین واعظ : ۴۲۶
 مغل خان : ۱۰۲ ، ۳۴۸
 مغول : ۱۳۳
 مفتخر خان : ۱۲ ، ۱۶ ، ۳۳ ، ۱۳۳ ، ۱۸۱ ، ۲۰۹

مرزا بیگ : ۲۰۵ ، ۲۰۷
 مرزا راجہ جینگو : ۷۷
 مرزا رستم صبغوی : ۶۴۲
 مرزا شاهرخ : ۴۶۷
 مرزا معز ، فطرت : ۶۴۴
 مرزا منوہر (توسنی) : ۵۵۶
 مرزای مگسی : ۱۶۰
 مرشد علی قلی خان : ۹
 مرشد قلی خان : ۹ ، ۱۸ ، ۲۳ ، ۲۹ ، ۳۲ ، ۲۲۷
 مرشد یزدجردی : ۶۶۶
 مرید خان : ۲۲۲
 مریم (حضرت) : ۴۲۲
 مریم مکانی : ۴۸۷
 مستعد خان : ۳۴۳ ، ۴۹۱
 مستعصم ، خلیفہ : ۴۶۵
 مسعود خان : ۷۶ ، ۱۰۰ ، ۱۲۸ ، ۱۴۳
 مسعود غزنوی : ۵۲۶ ، ۵۲۷ ، ۵۸۷
 مسعود منگلی : ۳۴
 مسیح : ۵۵۹
 مسیح البیان (صاحب) : ۶۰۹
 مسیحی کیرانوی ، سعد اللہ : ۶۶۷
 مشکین قلم (میر عبداللہ ترمذی) : ۴۸۳
 مصری افغان : ۱۰۰ ، ۱۳۹ ، ۱۷۶
 مصطفیٰ خان : ۱۳۲ ، ۱۷۱ ، ۲۲۱ ، ۳۰۷
 مطیعی (الف ابدال) : ۵۳۴
 مظفر بن محمد الحسین الشفائی : ۶۰۲ ، ۶۰۵

- مقتدر بالله : ۴۶۲ ، ۴۶۳
مقربخان : ۳۶۶ ، ۶۶۷
مقصود بیگ ، ۱۹۸
مقصود بیگ قزدینی : ۴۸۱
مقیم خان : ۳۶ ، ۱۲۶ ، ۱۴۲ ،
۱۸۲ ، ۱۸۵ ، ۱۸۷ ، ۴۹۰
مکتبی : ۶۶۳ ، ۶۶۴
مکتوب خان : ۱۶۵
مکرم خان : ۹۷ ، ۱۰۳ ، ۱۰۶ ،
۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۱۲۰ ، ۱۴۵ ،
۱۸۳ ، ۱۸۵ ، ۳۶۳ ، ۳۷۸
مکرمخان صفوی : ۳۷۸
مکرمت خان : ۱۲۳ ، ۱۷۵
مکروپنچ : ۲۵۲
مکنند سنگھ ہادا : ۲۵ ، ۲۹ ، ۳۱
ملا احمد تنوی : ۵۱۷
ملا احمد ناتھ : ۲۱۵ ، ۲۱۶ ،
۳۲۱ ، ۳۲۵ ، ۳۳۰ ، ۳۳۸ ،
۳۵۲
ملا امجد قصہ خوان : ۶۳۳ ، ۶۳۹
ملا جمال لاہوری : ۴۴۵
ملا چالاک : ۳۶۸
ملا حامد جونپوری : ۳۵۷
ملا حسن چابی : ۳۲۱
ملا حیدر : ۶۳۳
ملا خواجہ : ۴۱۱ ، ۴۱۲
ملا درویش : ۴۷۶ ، ۴۸۶
ملا زاہد کابلی : ۴۵۴
ملا سعد اللہ : ۴۱۲ ، ۶۳۵
ملا سعد الدین : ۴۹۸
ملا شاہ بدخشی : ۱۵۴ ، ۴۱۰
ملا شفیعی یزدی : ۶۹
ملا شکر اللہ : ۴۴۱ ، ۴۸۷
ملا شیریں : ۶۰۳
ملا عالم کابلی : ۴۲۵ ، ۶۱۵
ملا عبدالحکیم سیالکوٹی (نیز رک بہ
مولوی عبدالحکیم) : ۴۴۷ ، ۴۴۸ ،
۴۵۵ ، ۴۵۸
ملا عبدالرشید : ۶۳۳
ملا عبدالسلام : ۱۲۶ ، ۴۴۸
ملا عبدالقادر بدایونی : ۴۳۰
ملا عبداللطیف سلطانپوری : ۴۴۳ ،
۴۴۵
ملا عزیز اللہ : ۱۵۴
ملا علاء الدین : ۴۳۴
ملا علاء الملک تولی : ۵۲ ، ۲۹۸
ملا علی : ۴۱۲ ، ۶۱۴ ، ۶۱۵
ملا علی رضای عباسی : ۴۸۲ ، ۴۸۳
ملا عوض وجہی : ۱۵۶
ملا عوض وجہی : ۳۰۱ ، ۴۴۹ ،
۴۵۰
ملا فایضی : ۴۸۸
ملا فتح اللہ شیرازی : ۴۹۱
ملا قطب ہانسی : ۴۵۶
ملا محمد (صوفی) : ۶۰۵
ملا محمد اکرم : ۴۵۸
ملا محمد تقی : ۱۵۴
ملا محمد حسین تبریزی : ۴۸۰
ملا محمد نافع : ۵۱۸
ملا محمد یعقوب : ۴۵۴
ملا محی الدین : ۴۴۶
ملا مرشد : ۶۳۳ ، ۶۳۹

- ملا معز : ۴۸۷
ملا مومن : ۴۴۶
ملا ولی دشت بیاضی : ۶۴۷
ملا یحیی لاهوری : ۴۵۸
ملا یحیی ناتمہ : ۳۵۲
ملفت خان : ۱۳ ، ۱۵ ، ۱۶ ، ۱۳
۳۳ ، ۵۰ ، ۷۶ ، ۱۲۹ ، ۲۲۷
۲۳۷ ، ۲۷۶ ، ۲۹۵
ملک جیون : ۱۶۰ ، ۱۶۱ ، ۱۶۳
۱۶۸
ملک حسین ابدالی : ۳۴۸
ملک عادل : ۹
ملک عنبر : ۲۷۸
ملک یار پران : ۵۰۶
ملکہ بانو : ۲۳۷ ، ۵۴۱
ممتاز الزمائی : ۲۳۷ ، ۳۱۱ ، ۳۲۳
۳۳۳ ، ۴۸۷
ممتاز محل : ۴۸۷ ، ۵۴۱
میریز مہمند : ۵۱ ، ۱۰۰ ، ۳۵۳
منصور : ۲۱۰ ، ۲۱۲ ، ۲۷۸
منصور بارہہ : ۱۰۲
منصور حاجی بلخی : ۳۵
منصور خان : ۳۵ ، ۲۵۶
منصور کاشغری : ۲۷
منعم خان : ۱۶ ، ۱۰۱ ، ۱۷۶
منگل خان : ۳۴ ، ۱۲۸ ، ۲۳۶
منوچہر شروانشاہ : ۵۲۸
منور خان : ۲۵۶ ، ۲۵۹
منوہر پوری : ۵۵۶
منیر لاهوری : ۶۴۳ ، ۶۶۸
منوہر داس : ۱۲۰
مورخ خان : ۵۵۶
موسیٰ : ۵۹۷
مولانا اظہر : ۴۶۷
مولانا جعفر : ۴۶۷
مولانا جلال الدین : ۴۴۳
مولانا جمال تلہٹی : ۴۳۷
مولانا خواجہ کوهی : ۴۳۸ ، ۴۴۲
مولانا زین الدین محمود : ۴۷۱ ، ۴۷۶
مولانا سلطان علی : ۴۷۰ ، ۴۷۲
مولانا سیمی : ۴۶۸
مولانا صادق حلوانی : ۴۳۹
مولانا صادق کشمیری : ۴۴۴
مولانا عبدالرشید : ۴۵۳
مولانا عبدالسلام لاهوری : ۴۴۰
مولانا عبدالقادر سہرندی : ۴۲۱ ، ۴۲۲
مولانا عبداللہ : ۴۵۵ ، ۶۸۳
مولانا عبداللہ سلطانپوری : ۴۲۲ ، ۴۴۶
مولانا عبداللہ صیرفی : ۴۶۷
مولانا عصام الدین اسفرائینی : ۴۲۱ ، ۴۲۵
مولانا علاء الدین لاری : ۴۳۳
مولانا علیشیر مشہدی : ۴۷۳
مولانا فتح اللہ دانشمند : ۴۲۴
مولانا مبارکشاہ : ۴۶۶
مولانا محمد سعید : ۴۵۲
مولانا محمد فاضل کابلی : ۴۳۹
مولانا محمد یزدی : ۴۳۳
مولانا معروف بغدادی : ۴۶۹

- مولا نا میرزا خان : ۴۳۳
 مولا نا میرک شطرنجی : ۴۳۲
 مولا نا میر کلان محدث : ۴۳۸ ، ۴۴۲
 مولا نا ہجرانی : ۴۷۲
 مولا نا یوسف قراباغی : ۴۴۵
 مولا نا یوسف لاہوری : ۴۴۳
 مولا نا یوسف مشہدی : ۴۶۶
 مولف شکرنامہ و کتاب (بختاور خان):
 ' ۱۰۱ ، ۳۰۶ ، ۳۳۸ ، ۴۰۷ ، ۴۱۱ ، ۴۵۵ ، ۴۵۶ ، ۵۱۱ ، ۵۹۰ ، ۶۰۷ ، ۶۲۸ ، ۶۸۱
 مولوی : (رک بہ جامی)
 مولوی (مولا نا روم) : ۴۹۰ ، ۵۱۶
 مولوی سعید احمد : ۳۷۷
 مولوی عبدالحکیم سیالکوٹی : ۶۸۳
 مولوی علی اصغر قنوجی : ۴۰۹
 مولوی محمد امجد : ۴۰۹
 مومن شہرستانی ، میرزا : ۵۳۸
 موهب ، لطف اللہ : ۶۶۹
 موهن سنگھ ہادا : ۲۵ ، ۲۶ ، ۳۱
 مہابت خان : ۲۸ ، ۶۱ ، ۸۰ ، ۱۲۳ ، ۱۲۷ ، ۱۵۴ ، ۱۷۲ ، ۲۰۶ ، ۲۳۶ ، ۲۷۷ ، ۲۷۸ ، ۴۳۷ ، ۶۰۲ ، ۶۳۶ ، ۶۶۶
 بہاراجہ جسونت سنگھ : ۳ ، ۱۵ ، ۱۹ ، ۲۲ ، ۲۳ ، ۲۴ ، ۲۵ ، ۲۸ ، ۷۷ ، ۸۹ ، ۱۲۰ ، ۱۴۰ ، ۱۷۷ ، ۲۳۲ ، ۲۳۵ ، ۲۷۸ ، ۲۹۱ ، ۳۰۷ ، ۳۱۴ ، ۳۱۶ ، ۳۴۵ ، ۳۶۵ ، ۳۶۶
 مہا سنگھ بہدوریہ : ۴۴ ، ۴۵
- مہدی : ۲۱۰
 مہدی قلی خان : ۲۱۰
 مہرالنساء بیگم : ۳۹۲ ، ۳۹۸
 مہیس داس رائہور : ۲۶ ، ۲۷ ، ۹۹ ، ۱۰۵
 میان مہجانب قلیخان : ۱۷۲
 میان شیخ میر قادری : ۴۱۰
 میان علی عظیم : ۶۲۷
 میان گل : ۴۱۳
 میانمیر : ۱۶۱ ، ۴۱۰ ، ۴۱۱
 میانہ خان : ۲۰۷ ، ۲۵۴ ، ۲۷۱ ، ۲۷۲
 میدنی سنگھ : ۲۲۱
 میر آق : ۲۱۱
 میر ابراہیم : ۱۲۹ ، ۱۴۵ ، ۱۴۶ ، ۱۷۵ ، ۲۲۸
 میر ابراہیم حسین : ۲۳۷
 میر ابوالبقا : ۱۲۳
 میر ابوالحسن : ۱۵۸
 میر ابوالفضل معموری : ۲۲ ، ۳۴
 میر ابوالقاسم : ۱۲۳
 میر ابوالمعالی : ۹۷
 میر احمد خوانی : ۱۷۱
 میر احمد مشہدی : ۴۷۸
 میر اسحق : ۵۹ ، ۱۴۵
 میر اسفند یار : ۳۴۸
 میر باقر خان : ۲۳ ، ۸۵
 میر باقی : ۱۸۱ ، ۲۲۷
 میر بولاق : ۱۸۱
 میر بہادر دل : ۶۰
 میر آوزک : ۲۵ ، ۱۲۹
 میر تیمور گورگان : ۴۶۱

- میر جہاں الدین محدث : ۵۹۸ ، ۴۳۸
 میر حبیب اللہ : ۶۲۶
 میر حسین : ۴۸۵ ، ۳۱۷
 میر حسینی : ۱۰۰
 میر حیدر بہائی (رفیعی) : ۵۸۰
 میر خان : ۱۸۲ ، ۷۲ ، ۶۷ ، ۴۴ ، ۲۷۸ ، ۲۳۷
 میر خلیل : ۳۳
 میر خلیل ، باخیزی : ۴۸۳
 میر خلیل موسوی : ۵۷۲
 میر خوند شاہ : ۵۷۲
 میر داد افغان : ۱۲۸
 میر دوری : ۴۷۸
 میر رستم ۹۶ : ۱۰۲ ، ۱۱۳ ، ۱۲۸ ، ۲۸۵ ، ۲۸۴
 میر رضی خراسانی : ۱۸۳
 میر روح اللہ : ۱۸۳
 میر زین الدین علی : ۶۱
 میر زین العابدین : ۴۹۲
 میر سلطان علی ، مولانا : ۴۷۶
 میر سید جعفر : ۴۱۵
 میر سید جلال بخاری : ۴۱۵ ، ۴۱۶
 میر سید حیدر : ۴۶۶
 میر سید علیخان : ۴۹۰
 میر سید قنوجی الجشتی : ۴۰۹
 میر سید محمد جولپوری : ۴۳۲
 میر شمس الدین : ۱۲ ، ۱۵
 میر صابر صفاہانی : ۶۲۵
 میر صالح : ۴۸۴ ، ۱۶۵ ، ۱۴۰
 میر صدر الدین محمد : ۴۴۲
 میر ضیاء الدین اسلام خان : ۶۸۰
 میر ضیاء الدین حسین : ۱۰ ، ۸ ، ۳۳ ، ۱۶ ، ۱۱
 میر عبدالباقی (صہبائی) : ۶۱۰
 میر عبدالحی : ۴۶۷
 میر عبدالرزاق (مظفر خان معصوری) : ۶۳۶
 میر عبدالکافی : ۵۳
 میر عبد اللہ (کاشغری) : ۲۳۸
 میر عبد اللہ الترمذی : ۴۸۵ ، ۴۸۳
 میر عربشاہ : ۵۶۳
 میر عزیز : ۱۱۳ ، ۹۹ ، ۹۶
 میر عزیز بدخشی : ۳۴۶ ، ۲۲۷
 میر عسکری : ۹
 میر غلاء الدولہ : ۱۰۴
 میر علی اصغر : ۲۸۲
 میر علی ، مولانا : ۴۷۸ ، ۴۷۶ ، ۴۸۴ ، ۴۸۳ ، ۴۸۱
 میر عہاد : ۴۸۱ ، ۴۸۰ ، ۱۸۶ ، ۵۸۴ ، ۴۹۱ ، ۴۸۸ ، ۴۸۳
 میر عہاد الدین : ۳۶۴
 میر عوض تاشقندی : ۴۴۹
 میر عیسیٰ : ۱۳۴
 میر غضنہر : ۳۰۶
 میر غیاث الدین منصور : ۴۲۶
 میر فتاح : ۱۴۴ ، ۱۲۳ ، ۶۹ ، ۶۷
 مہر فضل اللہ : ۷۵
 میر فندرسکی : ۴۸۱
 میر قاسم : ۶۰۸
 میر گ حسین : ۱۳۰
 میر گ شیخ : ۱۵۳ ، ۱۲۶ ، ۵۳ ، ۴۹۸ ، ۴۹۷ ، ۴۴۸ ، ۲۳۰

- میر یحیی : ۴۶۶
 میرزا ابراهیم اصفهانی : ۴۷۸
 میرزا ابوالحسن آصفخان : ۶۶۶
 میرزا ابوسعید : ۳۴ ، ۲۳
 میرزا ابوالمعالی : ۹۷
 میرزا ایرج شاهنواز : ۶۷۴
 میرزا باقر : ۵۶۳
 میرزا انوار : ۳۶۵
 میرزا بیگ : ۲۴۲ ، ۲۰۳ ، ۱۹۰
 میرزا جیسنگھ : ۲۱۹
 میرزا حسام الدین حسن : ۸۲
 میرزا خان : ۹۸ ، ۲۸ ، ۱۶
 ۱۲۰ ، ۱۹۵ ، ۳۶۴ ، ۳۶۶
 ۴۰۸
 میرزا داراب : ۲۰۶
 میرزا راجہ اودیسنگھ : ۳۵۲
 میرزا راجہ جیسنگھ : ۱۱۴ ، ۱۱۲
 ۲۱۶ ، ۳۵۲
 میرزا رستم : ۶۴۲ ، ۲۳۰ ، ۷۵
 میرزا سلطان صفوی : ۵۳
 میرزا شامی : ۵۶۸
 میرزا شاہرخ : ۳
 میرزا شجاع : ۴۴
 میرزا شکر اللہ : ۴۸۶
 میرزا عرب : ۱۷۱
 میرزا علی عرب : ۲۱۱ ، ۱۲۹
 میرزا عیسیٰ ترخان : ۱۱۴
 میرزا غازی بیگ : ۶۳۴ ، ۶۳۳
 میرزا غیاث الدین علی : ۸۲
 میرزا کافی : ۶۲۳
 میرزا گوکہ : ۴۳۲
 میرگ معین : ۶۵۹
 میرگ مبارک اللہ : ۶۸۲
 میر نجد : ۲۱۱
 میر نجد اشرف : ۶۴
 میر نجد باقر : ۵۸۶ ، ۴۹۳
 میر نجد خان (خان کلان) : ۶۰۴
 میر نجد زاعد : ۴۵۷ ، ۴۵۰
 میر نجد شریف : ۴۸۵
 میر نجد مراد : ۱۸
 میر نجد معصوم نامی : ۶۷۴
 میر نجد نعمان : ۶۸۰
 میر نجد ہادی : ۱۲۰
 میر محمود : ۲۲۷ ، ۱۸۱ ، ۱۲۳
 میر مراد : ۱۸۲
 میر مرتضیٰ : ۲۴۸ ، ۲۰۶ ، ۱۹۷
 ۲۵۱ ، ۲۵۳ ، ۲۵۵ ، ۲۷۱
 ۲۷۲ ، ۲۸۸ ، ۳۳۷
 میر مزکاشی : ۴۷۸
 میر معصوم : ۱۶
 میر ملک حسین : ۱۵ ، ۱۰
 میرم سیماہ قزوینی : ۶۶۴
 میر منصور منشی : ۴۷۶
 میر موسیٰ : ۱۵۸
 میر مومن : ۴۸۵ ، ۴۸۴
 میر مہدی : ۲۱۱
 میر مہدی یزدی مراد بخشہ : ۳۰۰
 میر نعمان : ۶۸۰ ، ۲۲۸ ، ۱۷۵
 ۶۸۸
 میر نعمت اللہ : ۱۲۰ ، ۱۰۱
 میر نعمت اللہ وصلی : ۶۳۳
 میر ہوشدار : ۱۶ ، ۱۳

نذر بہادر : ۱۰۱
 نذر محمد خان : ۳۵ ، ۴۳ ، ۵۳
 ۷۵ ، ۱۰۱ ، ۱۰۳ ، ۱۰۶
 ۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۱۲۹ ، ۱۵۷
 ۱۶۲ ، ۲۸۰ ، ۴۰۳ ، ۵۸۳
 نزاری قوستانی : ۶۷۱
 نسبتی : ۶۷۷
 نصرین احمد سامانی : ۵۷۷
 نصرت اللہ : ۶۸
 نصرت خان : ۶۸ ، ۸۰ ، ۱۰۲
 ۱۱۲ ، ۱۲۰ ، ۱۲۳ ، ۱۲۹
 ۱۳۰ ، ۱۵۷ ، ۳۴۸
 نصیرای ہمدانی : ۶۷۶
 نصیرالدین خان : ۲۰۷ ، ۲۵۰
 نصیری خان : ۳۶ ، ۳۸۲
 نظام الدین احمد : ۶۲۶
 نظام الدین علی : ۸۲
 نظام شاہ بحری : ۶۶۵
 نظام الملک : ۴۴ ، ۵۴ ، ۲۱۵
 ۲۱۶
 نظام ، میرزا (دست غیب) : ۶۷۵
 نظامی عروضی : ۶۶۲
 نظامی (گنجوی) : ۴۶۸ ، ۴۷۷
 ۵۲۵ ، ۵۷۱ ، ۵۷۹ ، ۶۸۵
 نظیری نیشاپوری : ۶۷۵
 نعمت اللہ ولی ، شاہ : ۵۳۱ ، ۵۷۴
 نعمت اللہ خان : ۷۳ ، ۱۲۰
 نقی کمری : ۶۷۷ ، ۶۷۸
 نواب بائی : ۳۹۴ - ۳۹۶
 نواب عبدالصمد خان : ۱۲۰
 نواب مغل خان : ۵۴۰
 نوازش خان : ۳۲۲

میرزا لہراسپ : ۶۱
 میرزا محمد : ۴۹۲
 میرزا محمد حسین : ۴۸۶ ، ۴۹۰
 میرزا محمد حکیم : ۴۲۲
 میرزا محمد زاہد : ۴۵۴ ، ۴۵۷
 میرزا محمد مشہدی : ۱۵
 میرزا محمود : ۱۰۱
 میرزا مراد : ۶۴۲ ، ۶۴۳
 میرزا مظفر : ۶۴۲
 میرزا مکرم خان : ۹۷ ، ۶۴۳
 میرزا نظام الدین احمد (نیز نظام
 الدین احمد) : ۴۳۱ ، ۴۳۲ ،
 ۴۷۹
 میرزا والی : ۹۷

(ن)

ناروجی : ۳۵۴
 ناصر چیلہ : ۳۱۳
 ناصر خان : ۵۰ ، ۳۷۸
 ناصر علی (مہرندی) : ۶۲۷ ، ۶۵۹
 نامدار خان : ۵۴ ، ۷۴ ، ۱۷۱
 ۲۹۰ ، ۵۵۳
 نابی (میر محمد مہصوم) : ۶۷۴
 نانک : ۲۶۴
 ناہر خان : ۴۴ ، ۴۶
 نثاری ، شیخ حسن : ۴۷۷
 نجابت خان : ۳ ، ۸ ، ۱۰ ، ۱۱
 ۱۶ ، ۱۸ ، ۲۲ ، ۲۳ ، ۲۹ ، ۳۳
 ۵۶ ، ۸۷ ، ۹۱ ، ۹۵ ، ۱۷۴
 ۲۱۰ ، ۲۱۳ ، ۲۸۰ ، ۲۹۳
 ۲۹۹ ، ۳۰۹
 نجم ثانی : ۵۵۲

وزیر بیگ : ۱۸۴ ، ۲۰۳ ، ۲۱۱
 وزیر خان : ۱۱ ، ۱۵ ، ۱۶ ، ۴۹
 ۵۰ ، ۶۱ ، ۷۳ ، ۱۰۱ ، ۱۵۳
 ۱۶۲ ، ۱۷۴ ، ۱۷۵ ، ۱۸۵
 ۲۸ ، ۲۹۱ ، ۳۰۹ ، ۶۵۸
 وصفی (میر عبداللہ ترمذی) : ۴۸۳
 وطواط ، رشیدالدین : ۵۷۸
 وفادار خان : ۳۴۸
 وقاری (غازی ترخان) : ۶۳۴
 ولد سنگھ : ۱۷۵
 ولی بیگ : ۱۱۷ ، ۳۱۲
 ولی دشت بیاضی ، ملا : ۶۴۷
 ۶۷۹

(۵)

ہاتفی : ۶۸۵
 ہادی خان : ۱۲۰ ، ۶۸۹
 ہادی داد خان : ۲۳ ، ۴۰ ، ۴۷
 ۵۰ ، ۱۰۰ ، ۱۹۵
 ہاشم قندھاری : ۶۸۸
 ہاشم کشمیری ، میر : ۶۸۸
 ہدایت اللہ : ۶۸۷
 ہدایت اللہ قادری : ۸۲
 ہردوسن کور : ۱۸۹
 ہری رام : ۹۹
 ہریسنگھ : ۴۱
 ہزبر خان : ۲۵ ، ۳۴ ، ۴۰ ، ۱۰۱
 ۱۲۰ ، ۱۲۹ ، ۱۶۸ ، ۳۴۵
 ہلاکو خان : ۴۶۵ ، ۶۵۰ ، ۶۷۷
 ہلال خان : ۳۵۳
 ہلالی استرآبادی : ۶۸۶
 ہلالی قزوینی : ۶۷۸

نوازش خان (میرزا عبدالکافی) : ۵۳
 ۶۲
 نوائی : رک بہ علی شیر
 نوبت خان : ۱۸۷ ، ۳۰۱ ، ۳۱۲
 نوح : ۴ ، ۱۱۷ ، ۴۵۹
 نور جہان بیگم : ۵۴۱
 نور خان : ۲۵۹
 نورالحسن : ۱۹۲ ، ۱۹۳ ، ۱۹۹
 ۲۰۱
 نورالحسن سجاعی : ۲۱۰
 نورالدین محمد جہانگیر : ۳۰۱
 نوری سفیدونی : ۶۷۳
 نوعی خبوشانی : ۶۷۶
 نوید نیشاپوری : ۶۷۳
 نیازی خان : ۱۰۲
 نیتوجی : ۳۴۲ ، ۳۵۱ ، ۳۵۴
 ۳۵۵ ، ۳۶۴
 نیک نام خان : ۱۹۸ ، ۳۱۱
 ۳۱۲

(۶)

واصل : ۶۸۲
 واضح : ۶۸۲
 واعظ قزوینی : ۶۸۲
 والہ (اسلام خان) : ۶۸۰
 وابق کلانوری : ۶۸۳
 وحدت (رضی الدین) : ۶۸۱
 وحدت (شیخ عبدالاحد) : ۶۸۱
 وحشی (بہمنی) : ۶۷۹
 وحید ، محمد طاہر : ۶۸۱
 وحیدی : ۶۸۰
 وزارت خان : ۶۵۹

- یافت : ۱۱۷
 یاقوت حبشی : ۳۵۶
 یاقوت مستعصمی : ۴۶۱ ، ۴۶۴ ، ۴۶۵
 یحیی کاشی : ۶۹۰
 یحیی محزونی : ۶۹۰
 یزدانی : ۱۲۶ ، ۱۴۴
 یعقوب آق قوینلو ، سلطان : ۵۳۴ ، ۵۴۸
 یعقوب خان : ۲۳۰
 یعقوب ، حضرت : ۵۴۹
 یکه تاز خان : ۳۵ ، ۱۰۰ ، ۱۷۷ ، ۱۹۷ ، ۱۹۸ ، ۲۰۴ ، ۳۰۶
 یمین الدوله : ۵۲ ، ۵۳ ، ۱۵۳
 یمین الدوله آصفخان : ۳۶۵
 یوسف^۳ : ۴۸۰ ، ۵۴۹ ، ۵۶۲
 یوسف : ۵۴۸
 یوسف خان : ۵۰
 یوسفزئی : ۳۶۷ ، ۳۶۹ ، ۳۷۰ ، ۳۷۲ ، ۳۷۳ ، ۳۷۷
 یوسف شاه مشهدی : ۴۶۶
 یوسف نیازی : ۱۳۳
- هایون بادشاه : ۱۶۸ ، ۴۲۲ ، ۵۵۰ ، ۵۶۳ ، ۵۶۵ ، ۶۱۴ ، ۶۵۳ ، ۶۷۳ ، ۶۸۸
 همت خان : ۱۶ ، ۲۳ ، ۳۳ ، ۳۴ ، ۴۰ ، ۵۱ ، ۹۹ ، ۱۴۴ ، ۱۸۱ ، ۲۰۹ ، ۲۲۸ ، ۲۹۷ ، ۳۰۰ ، ۴۵۳ ، ۵۹۹ ، ۶۸۰
 همدم کوکه : ۶۸۸
 همدسی ، خان عالم : ۶۸۸
 همگر (مجدالدین) : ۶۱۷ ، ۶۶۲
 هوشدار خان : ۱۱۳ ، ۱۱۶ ، ۲۳ ، ۳۴ ، ۴۰ ، ۵۶ ، ۶۰ ، ۸۳ ، ۱۰۰ ، ۱۱۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۹ ، ۱۳۵ ، ۱۳۸ ، ۲۳۹ ، ۲۸۰ ، ۲۸۱ ، ۳۰۰ ، ۳۱۴ ، ۳۳۳
 هوشمند خان : ۱۱۰
 (ی)
 یادگار بیگ : ۲۷ ، ۶۸ ، ۸۰ ، ۱۲۹ ، ۱۴۰ ، ۵۶۵
 یادگار خان : ۲۵۰ ، ۲۵۱ ، ۲۵۴
 یادگار مسعود : ۲۸ ، ۳۶ ، ۷۹
 یار محمد : ۳۷۹ ، ۵۰۵
 یاری یزدی : ۶۹۰

ضمیمہ اسماء رجال

(آ، الف)

۵۷۵ ، ۵۷۹ ، ۵۸۰ ، ۵۸۶ ،
۵۹۲ - ۵۹۴ ، ۶۰۱ ، ۶۰۳ ،
۶۰۶ ، ۶۱۴ ، ۶۱۵ ، ۶۲۴ -
۶۲۶ ، ۶۳۱ ، ۶۳۲ ، ۶۳۵ ،
۶۴۱ ، ۶۴۲ ، ۶۴۷ ، ۶۵۳ -
۶۵۵ ، ۶۶۵ ، ۶۷۳ ، ۶۷۶ ،

۶۸۸

براکمن : ۴۲۱ ، ۴۲۲ ، ۴۲۵ ،

۴۳۳ ، ۴۳۹ ، ۴۴۷ ، ۴۴۹

براون : ۵۲۹ ، ۵۳۰ ، ۵۳۵ ،

۵۳۶ ، ۵۶۲ ، ۵۷۱ ، ۵۷۲ ،

۵۸۶ ، ۵۸۸ ، ۵۹۰ ، ۵۹۱ ،

۶۰۳ ، ۶۰۹ ، ۶۱۵ ، ۶۱۷ ،

۶۱۹ ، ۶۲۰ ، ۶۲۵ ، ۶۳۹ ،

۶۴۶ ، ۶۵۰ ، ۶۵۲ ، ۶۵۶ ،

۶۶۱ ، ۶۶۲ ، ۶۷۱ ، ۶۷۵ ،

۶۸۶

برٹلس ، پروفیسر : ۶۷۱

بزمی انصاری : ۴۱۲

بلاخمن : ۴۳۴ ، ۴۶۶ ، ۴۶۹ ،

۴۷۰ ، ۴۷۲ ، ۴۷۳ ، ۴۷۵ ،

۴۷۷ ، ۴۷۹ ، ۴۳۸ ، ۴۳۹ ،

۵۵۰ ، ۵۵۵ ، ۵۵۶ ، ۵۶۵ -

۵۶۹ ، ۵۷۵ ، ۵۷۹ ، ۵۸۰ ،

۵۸۶ ، ۵۹۳ ، ۶۰۱ - ۶۰۳ ،

۶۰۶ ، ۶۱۲ ، ۶۱۴ ، ۶۲۵ ،

۶۲۶ ، ۶۳۲ ، ۶۳۳ ، ۶۳۵ ،

۶۴۲ ، ۶۴۷ ، ۶۵۴ ، ۶۶۷ ،

۶۷۳ - ۶۷۵

آذر : ۵۲۷ ، ۵۲۸ ، ۵۳۰ ، ۶۱۵

آرزو ، خان : ۵۷۵ ، ۶۲۷ ، ۶۶۶ ،

۶۶۷ ، ۶۷۶ ، ۶۷۷

آزاد : ۵۸۹

آزاد ، مولانا ابوالکلام : ۵۹۵

احمد ، ایم - دی : ۵۵۲

اخلاص شاہجہان آبادی : ۶۱۲

ارشاد ، اے - دی : ۴۲۹

امیر فیروز گوہی : ۶۰۹

انعام الحق کوثر : ۶۳۹

اوحدی ، تقی کاشی : ۵۳۶ ، ۵۵۵ ،

۵۷۲ ، ۵۸۰ ، ۵۸۸ ، ۶۰۵ ،

۶۱۹

ایتہ ، ہرمان : ۴۳۱ ، ۵۲۶ ، ۵۲۸ -

۵۳۱ ، ۵۳۴ ، ۵۳۹ ، ۵۷۴ ،

۵۷۷ ، ۵۸۶ ، ۵۸۹ ، ۵۹۱ ،

۶۰۹ ، ۶۱۱ ، ۶۱۸ ، ۶۳۱ ،

۶۴۶ ، ۶۵۲ ، ۶۵۷ ، ۶۶۷ ،

۶۸۵ ، ۶۸۶

ایلیت : ۵۵۴ ، ۶۵۷ ، ۶۵۸

ایوانو : ۵۷۱

ایوب قادری : ۳۸۰

(ب)

بدایونی (نیز رک بہ منتخب التواریخ و

تاریخ بدایونی) : ۵۳۸ ، ۵۳۹ ،

۵۴۷ ، ۵۵۰ ، ۵۵۵ ، ۵۶۲ ،

۵۶۳ ، ۵۶۶ ، ۵۶۹ ، ۵۷۴ ،

ریو : ۴۴۴ ، ۵۳۱ ، ۵۳۲ ، ۵۳۴ ،
 ۵۵۷ ، ۵۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۷۲ -
 ۵۷۴ ، ۵۸۹ ، ۵۹۰ ، ۵۹۴ ،
 ۵۹۷ ، ۶۲۷ ، ۶۳۱ ، ۶۴۶ ،
 ۶۴۸ ، ۶۵۱ ، ۶۷۹ ، ۶۸۵ ،
 ۶۸۶

(ز)

زبید احمد : ۴۲۵ ، ۴۴۹ ، ۴۵۴ ،
 ۴۵۵

(س)

مائیکس : ۴۰۲ ، ۵۹۱ ،
 سپرنگر : ۵۳۶ ، ۵۷۹ ، ۵۸۰ ،
 ۶۶۵ ، ۶۸۶ ،
 سٹوری : ۴۴۴ ، ۴۴۹ ، ۵۱۶ ،
 ۵۱۷ ، ۵۱۹ ،
 سر خوش ، مجد افضل : ۶۶۷ ،
 سرکار ، جادو ناتھ : ۲۸۱ ، ۳۷۸ -
 ۳۸۱ ، ۳۹۱ ، ۳۹۲ - ۳۹۷ ،
 ۴۰۳ - ۴۰۵

سعید احمد مارہروی ، مولوی : ۳۷۷ ،
 سعید نفیسی : ۴۶۸ ، ۵۲۶ - ۵۳۱ ،
 ۵۵۷ ، ۵۶۴ ، ۵۷۷ ، ۶۰۶ ،
 ۶۴۶ ، ۶۵۲ ، ۶۶۲ ، ۶۷۲ ،
 ۶۸۷

سنگلاخ : ۴۶۴ ، ۴۶۵ ،
 مہیلی خوانساری ، احمد : ۵۷۱ ،
 سینا : ۶۶۸ ،
 سید احمد : ۵۳۹ ،
 سید حسن عسکری : ۵۵۲ ،
 سید عبداللہ ، دکنر : ۶۶۸

(پ)

پرتو بیضایی : ۶۵۶

(ج)

جونز ، سر : ۶۸۵ ،
 جیرٹ : ۴۵۶

(ح)

حاجی خلیفہ : ۵۲۸ ،
 حافظ شیرازی ، خواجہ : ۵۱۸ ،
 ۵۴۸

حسین نخعی : ۵۶۴ ، ۶۷۹ ،
 حکمت ، علی اصغر : ۵۳۱ ، ۵۹۰ ،
 ۶۲۳ ، ۶۵۱ ، ۶۷۲

(خ)

خافی خان : ۵۵ ، ۱۲۸ ، ۲۰۲ ،
 ۲۵۴ ، ۲۵۶ ، ۲۶۲ ، ۳۷۸ ،
 ۳۹۶ ، ۳۹۷ ، ۴۰۸ ، ۴۱۰ ،
 ۴۱۵ ، ۴۱۷ ، ۴۲۰ ، ۴۲۱ ،
 ۴۴۳ ، ۴۴۸ ، ۶۵۴ ، ۶۵۵ ،
 خضر^۴ (حضرت) : ۶۸۰ ،
 خلیق احمد نظامی : ۴۴۳

(د)

دوانی ، ملا جلال الدین : ۴۳۴ ،
 دولتشاہ : ۵۸۸ ، ۵۸۹ ، ۶۵۰ ،
 ۶۶۰ ، ۶۵۱ ،
 دھندا : ۵۲۹ ، ۵۷۴ ، ۶۱۶ ،
 ۶۱۹

(ر)

رازی ، امین احمد : ۵۲۷ ،
 راشدی ، حسام الدین : ۶۵۳ ، ۶۵۴ ،
 رشید یاسمی : ۵۳۰ ، ۶۷۹

عبدالغنی : ۵۵۳ ، ۵۷۲ ، ۵۷۳
 عبدالمقتدر : ۵۷۱ ، ۵۸۶ ، ۵۸۹
 عبدالنبی : ۶۲۶
 عرشی ، میرزا محمد باقر نجم ثانی :
 ۵۵۲
 عوفی : ۵۲۷ - ۵۲۹ ، ۵۸۸ ، ۶۲۲
 ۶۴۶

(ف)

فاروقی : ۲۱ ، ۲۹۱ ، ۳۴۴ ، ۳۹۱
 ۳۹۳ - ۳۹۸ ، ۴۰۴ ، ۴۰۵
 فروزانفر ، بدیع الزمان : ۵۲۹
 ۵۸۸ ، ۵۶۴
 فریڈ مین : ۴۱۳

(ق)

قاسم گامی : ۶۳۲
 قانع ، میر : ۶۵۴
 قزوینی ، علامہ : ۵۲۶ ، ۵۲۷

(ک، گ)

کرزن : ۵۹۰
 کنبو : ۴۰۳ ، ۴۰۷ ، ۴۰۹ - ۴۱۲
 ۴۱۵ ، ۴۳۹ ، ۴۴۱ ، ۴۴۲
 ۴۴۵ ، ۴۴۷ - ۴۴۹ ، ۴۵۴
 ۴۵۷ ، ۴۸۴ ، ۴۸۶ ، ۴۸۸
 ۵۴۰ ، ۵۵۲ ، ۵۸۳ ، ۶۴۸
 ۶۵۷
 گوین میلز : ۶۲۴

(ل)

لیلی : ۶۷۲
 لین پول : ۲۹۱ ، ۴۰۴ ، ۴۰۵

سید محمد لطیف : ۴۳۴ ، ۴۳۷
 سید یاسین خان : ۵۶۶
 سیوطی ، جلال الدین : ۵۷۸
 (ش)

شبلی ، علامہ : ۳۹۱
 شفیق ، دکتر رضا زادہ : ۵۲۹ ، ۵۳۰
 ۵۳۴ ، ۵۶۴ ، ۵۷۱ ، ۵۷۷
 ۵۷۸ ، ۵۸۶ ، ۶۱۵ ، ۶۱۷
 ۶۱۹ ، ۶۲۱ ، ۶۳۹ ، ۶۷۵
 ۶۸۶
 شفیق ، مولوی : ۳۸۸ ، ۴۷۴
 ۵۳۶ ، ۵۶۳ ، ۵۷۸ ، ۶۰۳
 ۶۰۵ ، ۶۴۸ ، ۶۷۵

(ص)

صفا ، دکتر ذبیح اللہ : ۵۶۴ ، ۵۷۷
 ۵۷۸ ، ۵۸۶ ، ۵۸۸ ، ۶۱۷
 ۶۲۰ ، ۶۲۱ ، ۶۳۰ ، ۶۳۸
 ۶۵۲

(ط، ظ)

طاہری شہاب : ۶۲۱
 ظہور الدین : ۴۳۰

(ع)

ع - قویم : ۵۲۹
 عابد علی خان ، دکتر : ۶۲۵
 عباد اللہ اختر : ۵۵۳
 عباس اقبال : ۶۶۲
 عبد اللہ رازی : ۴۰۲ ، ۵۸۰
 عبدالباقی نہاوندی : ۶۶۶
 عبدالحمید لاهوری : ۶۵۷
 عبدالغفور : ۴۴۷

نیساری ، دکتر سلیم : ۶۰۹
(و)

والہ داغستانی : ۶۵۲
وحید دستگردی : ۵۹۰
ولید میر : ۵۳۴
(ه)

ہادی حسن ، دکتور : ۵۲۸ ، ۶۵۴ ، ۶۵۵

ہاشم رضی : ۵۶۵ ، ۶۱۷
ہدایت : ۶۵۲
(ی)

یار شاطر ، دکتور : ۶۶۰
یاقوت حموی : ۵۷۸
یحییٰ قریب : ۶۲۰
یوسف شاہ مشہدی : ۴۶۶

(م)

مالک رام : ۵۵۲
مجنون : ۶۵۸ ، ۶۷۲ ، ۶۸۰
مسعود حسن رضوی : ۶۵۵
مشہدی بیانی : ۴۶۵
میرزا محمد باقر نجم ثانی ، عرشی (نیز
رک بہ عرشی) : ۵۵۲

(ن)

ناصر ، محمد علی : ۵۲۷
ناصری ، حسن سادات : ۵۳۱
۵۳۴ ، ۵۴۴ ، ۵۹۱ ، ۶۴۶
۶۷۱ ، ۶۷۵ ، ۶۷۹
ناظر زادہ کرمانی : ۶۲۰
ناظم تبریزی : ۵۸۵ ، ۵۸۹
نوایی ، عبدالحسین : ۵۷۳

فہرست اماکن و اعلام جغرافیائی

(الف)

- ۴۰۰ ، ۴۵۵ ، ۵۰۱ ، ۵۵۶ ،
 ۶۱۰ ، ۶۵۸
 اجین : ۶۷۳
 احمد آباد : ۳۸ ، ۹۶ ، ۱۶۰ ،
 ۲۱۰ ، ۴۰۰ ، ۴۱۶ ، ۴۱۸ ،
 ۴۲۳ ، ۴۳۶ ، ۶۰۵
 احمد پور : ۱۱۲
 احمد نگر : ۱۵ ، ۱۶ ، ۶۴ ، ۱۷۶ ،
 ۶۶۵ ، ۶۹۳
 احوال : ۲۹۹
 اخیکت : ۴۴۹
 ادیسہ : ۳۴
 ارخنگ : ۲۴۲
 اردستان : ۲۱۱ ، ۴۳۹
 اردکان : ۵۵۷ ، ۵۵۸
 ازک : ۱۷ ، ۷۹ ، ۱۶۲ ، ۱۷۲ ،
 ۱۸۱
 اریوان : ۵۹۳
 اسانی : ۳۸۰
 استر آباد : ۶۵۲
 اسفرائن : ۵۳۱ ، ۵۳۲
 اسلام آباد : ۶۸ ، ۲۹۹ ، ۳۲۷ ،
 ۳۸۶ ، ۶۲۸
 اسلامبول : ۴۷۴
 اسلام نگر : ۲۸۵
 اسمعیل جوگی : ۲۵۱
 اصفہان : ۳۴۴ ، ۳۵۰ ، ۴۳۹ ،
- آدر بائیجان : ۵۳۴ ، ۵۵۵ ، ۵۹۳ ،
 ۶۴۶
 آسام : ۲۴۰ ، ۲۵۸ ، ۲۵۹
 آشام : ۱۲۸ ، ۲۴۰ ، ۲۴۲ ، ۲۴۶ -
 ۲۴۹ ، ۲۵۱ ، ۲۵۳ ، ۲۵۶ ،
 ۲۶۰ ، ۲۶۲ ، ۲۶۴ ، ۲۶۵ ،
 ۲۷۱ ، ۲۷۴ ، ۲۸۲ ، ۲۸۶ ،
 ۲۸۹ ، ۲۹۹ ، ۴۰۴
 آصف آباد : ۲۹۹
 آگرہ : ۱۶ ، ۲۶ ، ۶۰ ، ۹۸ ،
 ۱۲۵ ، ۱۲۷ ، ۴۳۳ ، ۴۸۲ ،
 ۵۳۸ ، ۶۴۰ ، ۶۵۶
 آلی براری : ۲۸۸
 آوہ : ۲۶۲
 ابراہیم آباد : ۴۲
 ابور : ۵۵۵
 اثاوہ : ۶۰ ، ۹۶ ، ۱۷۱ ، ۲۲۱ ،
 ۳۲۷ ، ۳۲۸ ، ۵۰۱
 اتک : ۲۹۲ ، ۳۱۵ ، ۳۶۹ ، ۳۷۰ ،
 ۳۷۷
 اجمیر : ۴۵ ، ۵۷ ، ۶۷ ، ۷۳ ،
 ۱۰۲ ، ۱۱۹ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ ،
 ۱۲۷ ، ۱۲۹ ، ۱۳۰ ، ۱۳۱ ،
 ۱۳۳ ، ۱۳۸ ، ۱۴۱ ، ۱۴۲ ،
 ۱۴۶ ، ۱۶۰ ، ۱۸۹ ، ۱۹۰ ،

الہ آباد : ۴۲ ، ۵۹ ، ۷۹ ، ۹۱ ،
 ۹۳ - ۹۵ ، ۹۷ ، ۹۹ ، ۱۰۳ ،
 ۱۱۹ ، ۱۲۰ ، ۱۲۲ ، ۱۲۴ ،
 ۱۲۷ ، ۱۳۱ ، ۱۳۳ ، ۱۴۵ ، ۱۴۷ ،
 ۱۷۶ - ۱۷۸ ، ۱۸۱ ، ۱۸۲ ، ۱۸۵ ،
 ۱۸۸ ، ۱۹۱ ، ۱۹۳ ، ۲۰۱ ،
 ۲۱۷ ، ۲۵۳ ، ۲۵۵ ، ۲۶۷ ،
 ۲۴۰

امان آباد : ۱۲۳

امتیاز گڑھ : ۳۷۷

اناساگر : ۱۳۹

انبر سر : ۵۵۶

انتور : ۲۱۰

انگولہ : ۳۲۰

اوتر کول : ۲۶۱ ، ۲۶۵ ، ۲۷۲ ،
 ۲۸۸

اوجہ : ۱۱۲

اوجین : ۵ ، ۱۹ ، ۲۶ ، ۳۳ ، ۳۶ ،

اودھ : ۵۴ ، ۵۹ ، ۶۰ ، ۸۲ ، ۸۳ ،
 ۹۷ ، ۱۸۵ ، ۲۰۱ ، ۲۰۳

اودیسہ : ۱۸۲ ، ۲۷۶ ، ۲۷۵ ،
 ۴۰۱

اورکنج : ۴۰۴

اورنگ آباد : ۷ ، ۹ ، ۸۹ ، ۱۵۸ ،

۲۱۰ ، ۲۱۷ ، ۲۱۹ ، ۲۰۵ ، ۳۱۶ ،

۳۵۲ ، ۳۵۸ ، ۳۵۹ ، ۳۶۵ ،

۳۷۶ ، ۳۷۷ ، ۳۰۰ ، ۴۰۱ ،

۴۰۹ ، ۴۳۳ ، ۴۵۸ ، ۴۹۱ ،

۵۰۱

ارہر : ۳۰۰

اوهند : ۳۸ ، ۳۷۱ ، ۳۷۷

۴۶۹ ، ۴۸۱ ، ۴۸۲ ، ۴۸۳ ، ۴۸۸ ،
 ۵۳۰ ، ۵۳۴ ، ۵۳۵ ، ۵۳۷ ،
 ۵۳۸ ، ۶۰۳ ، ۶۰۸ ، ۶۳۰ ،
 ۶۵۰ ، ۶۷۴ ، ۶۷۸

اعز آباد : ۱۷۱ ، ۱۷۲ ، ۱۸۲ ،
 ۲۳۸ ، ۵۲۴

افغانستان : ۴۷۲

اکبر آباد : ۳ ، ۱۴ - ۱۴ ، ۱۶ ،

۲۴ ، ۳۴ ، ۳۷ ، ۳۹ ، ۴۶ ،

۵۱ ، ۵۲ ، ۵۸ ، ۶۲ ، ۶۵ ،

۷۵ - ۷۷ ، ۸۹ ، ۹۲ - ۹۴ ،

۹۶ ، ۱۱۹ ، ۱۲۱ - ۱۲۳ ،

۱۲۵ ، ۱۲۶ ، ۱۳۱ ، ۱۴۰ ،

۱۴۴ - ۱۴۶ ، ۱۶۴ ، ۱۶۸ ،

۱۷۵ ، ۱۸۴ ، ۲۱۱ ، ۲۳۶ ،

۲۷۹ ، ۲۸۰ ، ۲۹۱ ، ۲۹۷ ،

۳۰۰ ، ۳۱۳ ، ۳۱۴ ، ۳۳۰ ،

۳۳۱ ، ۳۳۴ ، ۳۳۶ ، ۳۳۹ ،

۳۴۶ ، ۳۴۷ ، ۳۹۹ ، ۴۰۰ ،

۴۰۹ ، ۴۳۳ ، ۴۳۸ ، ۴۴۱ ،

۴۴۲ ، ۴۴۳ ، ۴۸۹ ، ۴۵۲ ،

۵۶۷ ، ۵۹۳ ، ۵۹۹ ، ۶۰۲ ،

۶۰۶ ، ۶۱۵ ، ۶۲۶ ، ۶۷۴ ،

۶۸۰

اکبر پور : ۱۷

اکبر نگر : ۲ ، ۲۷ ، ۲۸ ، ۱۵۹ ،

۱۶۳ ، ۱۸۱ ، ۱۸۸ - ۱۹۲ ،

۱۹۵ - ۱۹۷ ، ۲۰۱ ، ۲۰۲ ،

۲۰۷ ، ۲۴۳ ، ۳۹۹

الوپ شکار : ۲۳۴

الور : ۳۱۸

بانس بریم (م) بانس بریلی : ۱۹	ایچہرہ : ۸۸
باول : ۲۲۵	ایسا کدہ : ۳۲۰
بتالہ : ۵۰۵	ایسا کرہ : ۳۱۹
بجور : ۳۶۷ ، ۳۶۸	ایران : ۵۷ ، ۱۷۰ ، ۱۸۱ ، ۱۸۶
بجرا : ۳۷۹	۲۱۱ ، ۲۱۸ ، ۲۲۵ ، ۲۲۷
بحرین : ۴۷۴	۲۲۹ ، ۲۹۸ ، ۳۰۳ ، ۳۴۴
بخارا : ۱۰ ، ۱۵ ، ۲۳۱ ، ۲۳۸	۳۴۶ ، ۳۵۰ ، ۳۵۱ ، ۴۰۲
۲۷۳ ، ۳۰۱ ، ۳۰۲ ، ۳۰۷	۴۶۱ ، ۴۶۵ ، ۴۷۸ ، ۴۸۱
۳۷۴ ، ۳۷۸ ، ۳۷۹ ، ۴۰۳	۴۸۲ ، ۴۸۶ ، ۴۸۹ ، ۴۹۲
۴۴۵ ، ۴۷۷ ، ۶۵۴	۵۰۵ ، ۵۴۲ ، ۵۴۴ ، ۵۵۵
بختاور پورہ : ۵۲۲ ، ۶۹۴	۵۵۸ ، ۵۷۲ ، ۵۸۰ ، ۵۸۱
بختاور نگر : ۵۱۹ ، ۵۲۲	۶۰۱ ، ۶۰۲ ، ۶۰۹ ، ۶۲۸
بدایون : ۳۱۴	۶۳۱ ، ۶۴۲ ، ۶۴۴ ، ۶۵۸
بدستا : ۲۹۹	۶۶۵ ، ۶۷۴ ، ۶۷۶ ، ۶۷۷
بدخشان : ۳ ، ۲۶ ، ۳۵ ، ۴۳	۶۸۹
۲۱۰ ، ۳۷۹	ایرج بہاندر : ۶۶
بد راؤ : ۳۸۰	ایروان : ۶۷۴
بزار : ۶۰ ، ۸۱ ، ۸۲ ، ۳۶۳ ، ۴۰۱	ایلچ پور : ۷۵ ، ۳۶۴ ، ۵۰۱
برو جرد : ۶۶۶	(ب)
برودہ : ۱۴۴	بارژنگ : ۳۲۷
برہ نیور : ۴ ، ۸ ، ۱۴ ، ۱۷ ، ۲۰	باری : ۱۲۵
۸۷ ، ۱۰۱ ، ۱۵۸ ، ۳۱۰	باغ امید : ۵۳۵
۳۷۶ ، ۳۹۵ ، ۴۰۰ ، ۴۰۸	باغ چودرہریان : ۵۰۵
۴۱۰ ، ۴۴۱ ، ۴۵۱ ، ۴۸۹	باغ خاٹخانان : ۴۳۷
۵۶۹ ، ۶۰۷ ، ۶۳۰ ، ۶۸۸	باغ دلکشا : ۲۹۰ ، ۲۹۱
برہما پتر : ۲۴۰ ، ۲۴۸ ، ۲۴۹	باغ فرح بخش : ۲۹۵
۲۵۱ - ۲۵۳ ، ۲۵۶ ، ۲۵۸	باغ فیض بخش : ۸۸ ، ۲۹۵ ، ۴۱۲
۲۶۱ ، ۲۶۲ ، ۲۶۴ ، ۲۷۰	۵۲۴
بری تلمہ : ۲۴۳ ، ۲۴۴	باق : ۶۷۹
بریلی : ۲۰۳	باقر پور : ۱۹۱
بصرہ : ۲۲۱ ، ۲۳۰	بالا پور : ۷۳
	بالا گھات : ۲۴

۳۱۴ ، ۲۳۸ ، ۲۴۰ - ۲۴۲ ،
 ۳۴۴ ، ۲۴۶ ، ۲۵۹ ، ۲۶۱ ،
 ۲۶۶ ، ۲۶۹ ، ۲۸۱ ، ۲۸۷ ،
 ۲۸۸ ، ۲۹۰ ، ۲۹۲ ، ۳۲۷ ،
 ۲۳۷ ، ۳۸۱ ، ۳۹۹ ، ۴۰۱ ،

۴۱۶ ، ۵۸۲ ، ۶۲۶ ، ۶۴۷

بنگش : ۴۱ ، ۱۷۵ ، ۵۵۰

بنگنگا : ۱۴۴

بوقیس : ۴۵۹

بوندی : ۴۱ ، ۸۹

بہادر پور : ۴ ، ۵۹ ، ۶۷ ، ۱۸۸

بہار : ۵۳ ، ۹۲ ، ۹۷ ، ۹۸ ، ۱۲۲ ،

۱۹۵ ، ۲۳۶ ، ۳۲۷ ، ۳۶۶ ،

۴۰۱ ، ۴۱۱ ، ۴۴۶ ، ۴۵۲ ،

۵۰۰ ، ۵۰۴

بھاگل پور : ۱۹۶

بھاگپتی : ۱۸۸ ، ۱۸۹ ، ۱۹۸ -

۲۰۰

بھاولپور : ۱۱۲

بھت : ۲۹۲ ، ۲۹۹

بھدرواہ : ۵۱۴

بھدوریہ : ۳۷

بھرام پور : ۱۸۸

بھرت پور : ۱۲۳ ، ۱۴۴

بھرایچ : ۶۸ ، ۲۹۱

بھروج : ۴۲۳

بھکر : ۴۲ ، ۴۳ ، ۸۴ - ۸۶ ، ۹۱ ،

۱۱۳ ، ۱۱۴ ، ۱۱۷ ، ۱۱۸ ،

۱۲۷ ، ۱۶۰ ، ۱۶۱ ، ۱۸۵ ،

۲۲۸ ، ۳۷۴ ، ۳۹۹ ، ۶۷۴ ،

بھنبر : ۲۹۲ - ۳۹۴ ، ۳۰۰

بغداد : ۴۰۲ ، ۴۶۳ ، ۴۶۴ ، ۴۶۵ ،

۵۷۱

بکت گرہ : ۳۲۰

بکھر : ۴۵۵

بگرام : ۳۶۷

بگلانہ : ۱۱ ، ۷۳ ، ۱۴۳

بگلہ گھاٹ : ۲۰۳ ، ۲۰۴

بلیان : ۵۵۷

بلخ : ۱۳ ، ۲۶ ، ۳۵ ، ۴۳ ، ۱۶۲ ،

۱۷۲ ، ۲۲۲ ، ۳۰۷ ، ۳۷۵ ،

۳۷۸ ، ۳۷۹ ، ۳۸۹ ، ۴۰۳ ،

۴۴۹ ، ۵۲۹ ، ۵۳۴ ، ۵۷۸

بلدائہ : ۶۰

بلکھتہ : ۱۸۹ ، ۱۹۷ - ۱۹۹

بلندری : ۲۹۲

بلوط : ۴۷۶

بلہور : ۹۸

بمبئی : ۱۴۳ ، ۱۴۴ ، ۲۱۵ ،

بناس : ۲۴۹ ، ۲۵۰

بنارس : ۲ ، ۴ ، ۹۲ ، ۹۳ ، ۹۵ ،

۹۷ ، ۱۴۵ ، ۱۷۸ ، ۱۸۱ ،

۱۸۸ ، ۲۹۲ ، ۳۱۱ ، ۳۸۶

بنبر : ۲۹۲

بنداسل : ۳۹۹

بندرا بن : ۳۸۶

بنگالہ : ۲ ، ۴ ، ۴۶ ، ۷۵ ، ۸۸ ،

۹۲ ، ۹۳ ، ۹۷ ، ۱۰۰ ، ۱۱۰ ،

۱۱۷ ، ۱۵۸ ، ۱۶۳ ، ۱۶۸ ،

۱۷۳ ، ۱۷۷ ، ۱۸۱ ، ۱۸۳ ،

۱۸۴ ، ۱۸۶ ، ۱۸۸ ، ۱۹۱ ،

۲۰۵ ، ۲۰۷ ، ۲۰۹ ، ۲۱۰ ،

- ۶۶۷
پاندو (ماندو، ناندو) : ۲۸۹ ، ۲۵۱
پایان گہات : ۱۵
پتام : ۲۸۸
پتکی : ۳۲۰
پتن : ۲۱۰ ، ۱۷۶ ، ۶۸ ، ۶۶ ، ۲۲۱ ، ۴۵۱
پتنہ : ۸۰ ، ۷۹ ، ۵۸ ، ۵۳ ، ۲ ، ۹۱ - ۹۳ ، ۹۵ ، ۱۱۹ ، ۱۷۰
پتا : ۱۸۸ ، ۱۹۵ ، ۲۳۶ ، ۲۷۸ ، ۳۹۹
پتورہ : ۱۹۶
پربھانی : ۲۳۳
پرتگال : ۵۰۳
پریندہ : ۲۵۷ ، ۲۱۹ ، ۲۱۷ ، ۳۹۹ ، ۳۵۸
پشاور : ۳۶۹ ، ۲۳۷
پکلی : ۲۹۹
پکھلی : ۳۶۹ ، ۲۹۲
پلاؤن : ۲۷۸ ، ۲۳۸ ، ۲۳۶ ، ۴۲ ، ۳۵۴
پلتن : ۳۵۴
پلتن کھول : ۳۲۰
پنجاب : ۷۴ ، ۷۲ ، ۷۰ ، ۵۹ ، ۸۱ ، ۸۴ ، ۸۸ ، ۸۹ ، ۹۳ ، ۱۱۴ ، ۱۲۵ ، ۱۴۸ ، ۲۲۵ ، ۲۳۶ ، ۲۳۹ ، ۲۸۱ ، ۲۹۷ ، ۳۴۵ ، ۳۴۷ ، ۳۶۸ ، ۴۱۹ ، ۴۲۹ ، ۴۴۰ ، ۴۵۶ ، ۶۳۴
پنج رتن : ۲۵۰
پورندھر : ۳۲۰ - ۳۱۶ ، ۲۱۶ ، ۵۰۲
- بھندا ادراک : ۳۲۰
بھوتنت : ۲۴۶ - ۲۴۴
بھوٹان : ۲۴۶
بھیتورہ : ۳۵۷
بھیرہ : ۳۶۸ ، ۲۹۹ ، ۸۱
بھیلنسہ : ۱۸۵ ، ۱۴۶ ، ۲۸
بھیم گره : ۲۵۲
بیانہ : ۱۲۶
بیاه : ۱۱۲ ، ۸۱ ، ۷۷
بیت اللہ : ۶۷۳ ، ۵۹۷ ، ۵۳۷
بیجاپور : ۶۰ ، ۴۵ ، ۳۸ ، ۳ ، ۲ ، ۲۱۳ ، ۲۱۵ ، ۲۱۷ ، ۲۱۹ ، ۲۳۷ ، ۳۲۱ ، ۳۲۳ ، ۳۲۵ ، ۳۴۲ ، ۳۵۲ ، ۳۵۴ ، ۳۵۷ ، ۳۵۸ ، ۴۴۱ ، ۴۰۴ ، ۳۷۶ ، ۴۹۰ ، ۶۱۸ ، ۶۱۹
بیجا گره : ۸۲
بیج برارہ : ۲۹۹
بیدر : ۶۱ ، ۶۰
بیر بھوم : ۱۹۰ ، ۱۸۹
بیرم کلہ : ۲۹۴ ، ۲۹۳
بیسوارہ : ۱۷۴
بیکانیر : ۳۷۶ ، ۲۱۴
بیگم آباد : ۲۹۹
بیل تلی : ۲۸۸
بیرہ : ۳۶۸
(پ)
پارس : ۶۶۳
پالم : ۲۳۳
پان پور : ۲۹۹
پانی پت : ۵۰۲ ، ۳۰۵ ، ۸۹

- پوشائے : ۲۹۳
 پونج : ۲۹۲
 پونہ : ۲۱۵ ، ۲۱۶ ، ۳۱۶
 پھان : ۴۳۵
 پھلتن : ۳۵۴
 پیر پنجال : ۲۹۲ ، ۲۹۴ ، ۳۰۰
 پیشاور : ۵۵۰
- (ت)
- تاشکنڈ : ۵۴۷
 تال پریان : ۲۹۴
 تاندہ : ۱۶۳ ، ۱۷۷ ، ۱۹۲ ، ۱۹۵
 ۱۹۷ ، ۱۹۹ ، ۲۰۳ ، ۲۰۵
 ۲۰۷
 تبت : ۲۴۱ ، ۳۲۶ ، ۳۲۷ ، ۳۷۹
 ۳۹۹ ، ۴۰۰
 تبریز : ۴۷۵ ، ۴۸۱ ، ۴۹۰
 ۶۵۱ ، ۶۶۳ ، ۶۷۴
 تپکی : ۳۱۹
 تنار : ۶۲۵
 تخت پولاد : ۴۸۱
 تخت سلیمان : ۴۲۷
 تردی پور : ۲۰۶ ، ۲۰۷
 ترکستان : ۴۷۶
 ترمہانی : ۲۶۰
 تربنگ : ۱۲۹
 ترہت : ۹۷
 تستر : ۵۵۷
 تکونہ : ۳۱۹ ، ۳۲۰
 تلکوکن : ۳۱۸
 تلگانہ : ۸۲
- تلون : ۷۰
 تودہ : ۱۲۷ ، ۱۴۲
 تودہ بھیم : ۱۲۷
 توران : ۲۷ ، ۱۱۰ ، ۱۲۹ ، ۱۵۶
 ۱۶۲ ، ۱۷۱ ، ۱۷۲ ، ۲۲۲
 ۲۷۳ ، ۲۸۰ ، ۳۰۷ ، ۳۷۴
 ۳۷۵ ، ۴۰۳ ، ۴۳۵ ، ۴۵۰
 ۴۶۱ ، ۴۷۸ ، ۴۸۲ ، ۵۶۹
 ۵۸۳
 توسان ایسا : ۳۷۹
 توندا پور : ۱۳
 تھارہ : ۱۷
 تھانیسر : ۶۵۸ ، ۶۷۷
 تھتہ : ۴۳ ، ۸۹ ، ۱۱۴ ، ۱۱۶
 ۱۱۷ ، ۱۲۱ ، ۱۲۴ ، ۱۵۸
 ۱۸۱ ، ۱۸۶ ، ۲۹۳ ، ۳۷۴
 ۳۹۹ ، ۴۰۱ ، ۴۱۰ ، ۵۹۴
 ۶۰۲ ، ۶۳۳ ، ۶۴۹
 تھران (نیز طھران) : ۵۹۳
- (ج)
- جالنا پور : ۱۷۶
 جالندھر : ۸۰ ، ۴۲۲
 جام : ۲۸۳ - ۲۸۵ ، ۶۸۵
 جانوس : ۱۴۵
 جرجان : ۵۹۱ ، ۶۰۰
 جزایر : ۴۶۴
 جگرو لداق : ۵۱۱
 جلیائے گری : ۲۴۶
 جلنان پور : ۱۷۶
 جمدہرہ : ۲۵۲ ، ۲۵۵ ، ۲۵۶
 ۲۶۵ ، ۲۸۱

- چاکنہ : ۱۰ ، ۱۰۱ ، ۲۱۵ ، ۲۱۷
چالپالیر : ۲۱۰
چاندور : ۳۴
چالده : ۳۶۰ ، ۳۶۱ ، ۸۹
چاندی : ۸۲ ، ۱۲۲
چاندیان : ۱۶۰
چمبہ ککر : ۲۹۱
چناب : ۱۱۲ ، ۲۹۳ - ۲۹۵ ، ۲۹۹
۵۱۴
چناده : ۴۵ ، ۹۳ ، ۱۴۷ ، ۱۶۲
چنبیل : ۳۶ ، ۳۷ ، ۳۹
چنبہ : ۵۱۳
چنداوی : ۱۴۵ ، ۳۵۷
چندر : ۲۱۶
چنگش ہتی : ۲۹۳
چورا گرہ : ۲۷
چور نرائینہ : ۱۹
چوکی کھنبہ : ۲۵۰
چوکی ہتی : ۲۹۳
چوسک : ۲۹۲
چھاچل : ۳۶۹
چھوٹا ناگیور : ۱۹۹
چیتور : ۲۷ ، ۴۱ ، ۶۸
چین : ۵۰۸ ، ۵۰۹
چیول : ۲۱۵
- (ح)
- حبشہ : ۳۱۳ ، ۳۱۵
حجاز : ۴۴۱ ، ۴۴۳ ، ۴۷۸ ، ۵۳۱
۵۵۰ ، ۶۷۲
حرمین شریفین : ۳۱۳ ، ۳۸۰ ، ۳۸۵
- جمنا : ۸۹ ، ۲۸۱
جمون : ۴۴ ، ۱۳۵ ، ۲۲۲ ، ۲۷۸
۵۱۴ ، ۳۱۵
جنت البقیع : ۴۲۰
جنیر : ۷۹ ، ۳۱۸
جودہ پور : ۲۱ ، ۴۴ ، ۶۶ ، ۶۷
۷۷ ، ۱۲۱ ، ۱۳۱ ، ۱۴۲
جوگی گھپ : ۲۴۹ ، ۲۵۰
جون : ۲۸ ، ۷۷ ، ۱۷۴ ، ۱۸۳
۲۳۸ ، ۳۲۴ ، ۳۳۳ ، ۳۴۷
۴۳۳
جونگدہ : ۶۶ ، ۶۸ ، ۱۴۳
۲۳۵ ، ۲۸۳ ، ۲۸۵
جونپور : ۲۲ ، ۲۶ ، ۴۳ ، ۵۷
۹۷ ، ۱۱۰ ، ۱۲۰ ، ۱۸۳
۴۱۹ ، ۴۳۳ ، ۴۵۶ ، ۵۰۵
۵۳۹ ، ۵۹۲ ، ۶۳۱
جھانگیر پور : ۱۸
جھانگیر نگر : ۱۴۲ ، ۱۷۷ ، ۱۸۱
۱۸۶ ، ۱۹۲ ، ۲۰۲ ، ۲۰۳
۲۰۵ - ۲۰۸ ، ۲۴۱ - ۲۴۳ ، ۲۴۵
۲۷۱ ، ۲۵۶ ، ۲۹۹
جھلم : ۹۳
جھپور : ۱۲۶
جیسلمیر : ۴۲ ، ۱۱۳
جیند : ۴۵۶
- (ج)
- چانگام : ۱۳۲ ، ۲۰۸ ، ۳۳۷
چانگانو : ۲۴۲
چاچ : ۵۴۷

خواص پوره : ۱۶۷
خوزستان : ۵۵۷
خوشاب : ۸۱ ، ۳۶۸
خیبر : ۳۱۸

(د)

دادر : ۱۶۱ ، ۱۷۱
دانه : ۵۷۴
درنگ : ۲۵۲ ، ۲۶۵ ، ۲۸۸ ، ۲۸۹
درومرب : ۲۵۲
دریای شور : ۲۱۵ ، ۲۴۱
دریای خزر : ۳۴۴
دشت بیاض : ۶۷۹
دشت قبیچاق : ۳۲۷
دکن : ۳ ، ۵ ، ۸ ، ۱۰ ، ۱۳ ، ۱۵ -
۱۷ ، ۱۹ ، ۲۰ ، ۲۶ ، ۳۱ ، ۳۴
۳۸ ، ۴۵ ، ۵۳ ، ۵۷ ، ۶۰ ، ۶۱
۶۴ ، ۷۳ ، ۷۴ ، ۸۲ ، ۱۰۰ ،
۱۰۱ ، ۱۱۷ ، ۱۲۱ ، ۱۲۵ ، ۱۴۳
۱۵۳ ، ۱۵۸ ، ۱۶۱ ، ۱۶۲ ،
۱۷۵ ، ۱۷۷ ، ۲۰۷ ، ۲۰۹ ،
۲۱۱ ، ۲۱۳ ، ۲۱۵ ، ۲۱۷ ،
۲۱۹ ، ۲۲۱ ، ۲۲۶ ، ۲۲۷ ،
۲۶۲ ، ۲۷۹ ، ۲۹۰ ، ۲۹۱ ،
۳۰۸ ، ۳۱۱ ، ۳۱۴ ، ۳۲۸ ،
۳۲۹ ، ۳۳۰ ، ۳۵۲ ، ۳۶۱ ،
۳۶۴ ، ۳۶۵ ، ۳۷۲ ، ۳۷۶ ،
۳۸۲ ، ۳۹۵ ، ۴۰۱ ، ۴۳۰ ،
۴۴۶ ، ۴۵۱ ، ۴۸۹ ، ۵۰۲ ،
۵۴۰ ، ۵۷۲ ، ۵۷۶ ، ۵۸۲ ،
۶۰۲ ، ۶۱۸ ، ۶۲۶ ، ۶۳۶ ،
۶۵۶ ، ۶۶۵ ، ۶۷۴

۴۰۴ ، ۴۳۳ ، ۴۴۱ ، ۴۴۵ ،
۴۴۶ ، ۴۴۸ ، ۴۵۲ ، ۴۷۸ ،
۵۳۷ ، ۵۵۰ ، ۵۶۵ ، ۶۲۰ ،
حسن ابدال : ۶۹ ، ۱۷۶ ، ۴۵۳
حصار : ۶۵۳

حضر موت : ۳۱۳ ، ۳۱۵

حیات بخش : ۱۸۰

حیدر آباد : ۶۱ ، ۶۲ ، ۲۱۰ ،
۲۱۷ ، ۲۳۳ ، ۵۸۲ ، ۶۰۷ ،
۶۰۸

(خ)

خان بانغ : ۲۴۱

خان بیاعان غلات : ۴۱۰

خانپور : ۲۹۳

خاندیس : ۱۱ ، ۱۳ ، ۱۵ ، ۱۶ ،
۲۰ ، ۶۰ ، ۷۳ ، ۸۹ ، ۹۴ ،
۹۸ ، ۲۱۰ ، ۳۰۹ ، ۳۱۰ ،
۳۷۷ ، ۴۰۱ ، ۶۵۸

خانوه : ۱۴۴

خبوشان : ۵۷۸ ، ۶۷۶

ختا : ۲۴۱ ، ۲۴۸ ، ۳۲۷

ختن : ۲۶۲

خراسان : ۲۶ ، ۱۷۶ ، ۳۴۴ ، ۴۴۸

۴۶۱ ، ۴۶۹ ، ۴۷۲ ، ۴۷۷ ،

۴۹۴ ، ۵۲۶ ، ۵۳۱ ، ۵۳۳ ،

۵۳۵ ، ۵۷۹ ، ۶۲۳ ، ۶۴۱ ،

۶۷۱ ، ۶۷۹ ، ۶۸۵ ، ۶۸۶ ،

خضر آباد : ۶۸ - ۷۰ ، ۹۵ ، ۹۶ ،

۱۴۶ ، ۱۶۷ ، ۲۳۸ ، ۳۴۷ ،

خضر پور : ۲ ، ۲۴۳ ، ۲۸۹ ،

خطا : ۲۶۲

خوارزم : ۵۲۹ ، ۶۵۰

- دیکھو آباد : ۲۵۸
 دیناج پور : ۲۴۰
 دینھتی : ۴۱۷
 دینی پور : ۲۹۹
 دیو پانی : ۲۷۱
 دیوتانی : ۲۷۱
 دیو تلسہ : ۳۶۱
 دیو گرہ : ۲۸ ، ۳۶۰
 دیول گانو : ۲۴ ، ۲۵۹
 (ڈ)
 ذبرو گڑھ : ۲۶۱
 (ر)
 راجپوتانہ : ۱۲۳ ، ۱۲۵ ، ۱۴۴
 ۳۱۸
 راجپورہ : ۳۷
 راجگرہ بائینی : ۳۱۹
 راج گرہ : ۳۱۸ ، ۳۲۱
 راج محل : ۳۹۹
 راجور : ۲۹۳
 راجوری : ۳۹۴ ، ۳۹۶
 رام سر : ۱۲۸ ، ۱۳۳
 راوی : ۲۹۰ ، ۵۱۴ ، ۵۲۲
 رترب : ۵۱۵
 رتن پنجال : ۲۹۴
 رخننگ : ۹۷ ، ۱۸۶ ، ۱۸۸ ، ۲۰۷
 ۲۰۸ ، ۲۴۲ ، ۳۳۴
 ردرمال : ۳۱۶ ، ۳۱۷ ، ۳۲۰
 رن : ۱۶۰
 رنگا ماتی : ۱۸۸ ، ۱۸۹ ، ۲۰۱
 ۲۴۲ - ۲۴۴ ، ۲۴۸
- دکن کول : ۲۶۱ ، ۲۶۲ ، ۲۶۵
 ۲۷۰ ، ۲۷۲ ، ۲۸۸
 دسشق : ۶۲۱
 ذاتی پور : ۲۹۹
 دو آب : ۸۰
 دودھ : ۲۰۱ ، ۲۰۲
 دوگچی : ۱۹۱ ، ۱۹۲ ، ۱۹۵
 ۲۰۱ ، ۲۰۲
 دولت آباد : ۷۹ ، ۸ ، ۹۰
 ۱۲۱ ، ۱۲۵ ، ۱۶۲ ، ۲۱۵
 ۳۷۶ ، ۵۰۰
 دولہ : ۲۶۱
 دوسریہ : ۲۸۸ ، ۲۸۹
 دون : ۱۸۰
 دوا پور : ۱۹۲
 دوہد : ۲۰۱
 دھادھر : ۳۲۸
 دھارور : ۱۲۹
 دھاگہ : ۳۹۹
 دھر : ۳۲۲
 دھرمات پور : ۱۹ ، ۲۱
 دھلی : ۳۹ ، ۴۴ ، ۵۸ ، ۵۹ ، ۷۸
 ۸۸ ، ۲۳۹ ، ۳۸۱ ، ۴۰۰ ، ۴۰۳
 ۴۴۳ - ۴۴۵ ، ۴۹۲ ، ۴۹۵ ، ۵۰۶
 ۵۸۳ ، ۵۹۵ ، ۶۰۲ ، ۶۷۳
 دھندیرہ : ۱۰۰
 دھول پور : ۳۶ ، ۳۷ ، ۳۹ ، ۱۲۵
 دھینگ : ۲۵۸ ، ۲۶۰ ، ۲۶۲
 ۲۷۰ - ۲۷۲
 دیپالپور : ۱۸ ، ۱۹ ، ۱۷۸ ، ۳۱۱
 دیکھو : ۲۵۹ ، ۲۶۰ ، ۲۶۷

سر کنج : ۶۴۲	روپ پاس : ۱۲۳ ، ۱۲۶ ، ۱۴۱
سرکھ : ۳۷۰	روپ گرہ : ۳۲۰
سرکھچ : ۱۲۴	روم : ۴۰۲ ، ۴۰۳ ، ۴۵۲ ، ۴۶۱
سرستی گھات : ۲۵۰	۵۳۳ ، ۶۲۰ ، ۶۲۱
سر مور : ۲۸۱ ، ۴۰۴	رون : ۵۲۷
سرن گھات : ۱۷۶	روھر : ۷۶
سرورپ گرہ : ۳۲۰	روھیرہ : ۳۱۹ ، ۳۲۰
سرھند : ۷۸ ، ۴۱۸ ، ۴۲۱	رھتاس : ۹۳ ، ۱۷۶ ، ۱۸۲ ، ۳۱۲
سری یور : ۲۰۷	ری : ۵۴۸ ، ۵۷۹
سری گھات : ۲۵۰ ، ۲۵۱	ریواڑی : ۲۲۵
سری نگر : ۷۷ ، ۸۲ ، ۱۲۲	(ز)
۱۶۳ ، ۲۲۰ ، ۲۲۱ ، ۲۶۱	زابلستان : ۲۹۲
۲۹۹ ، ۳۲۷ ، ۴۰۴	زایچور : ۷۲
سفیدون : ۶۷۳	زنجان : ۵۵۵
سکھر : ۱۱۳ ، ۱۱۴ ، ۱۱۸	(س)
سلپانی : ۲۷۱ ، ۲۷۲	سابرمتی : ۲۱۰
سلطانپور : ۸۱ ، ۱۴۳ ، ۱۷۶	سارنگ پور : ۱۰۰
۱۸۱ ، ۴۲۲ ، ۴۴۶	ساسور : ۳۱۶
سلون : ۴۱۷	ساگر گرہ : ۳۲۰
سلھت : ۴۹۹	ساوہ : ۵۵۰ ، ۵۸۸
سلم گره : ۱۸۳ ، ۲۲۰ ، ۲۲۱	سبزوار : ۵۳۶
سمرقند : ۱۰ ، ۴۳۹ ، ۴۷۷ ، ۵۴۸	سب ساگر : ۲۵۸
۶۵۴	سپلک : ۵۹۳
سموگرہ : ۲۰ ، ۲۶ ، ۲۸ ، ۴۱	متلج : ۶۹ ، ۷۲ ، ۷۶ ، ۷۷ ، ۷۹
۴۶ ، ۴۹ ، ۵۲ ، ۵۴ ، ۶۳	۱۱۲
۶۴ ، ۱۲۱ ، ۲۳۲ ، ۳۸۲	مت مالا : ۱۴۳
سنبل : ۴۵	مدھولی : ۲۰۳
سنبھل : ۴۳۴	مدیہ : ۲۵۹ ، ۲۶۱ ، ۲۶۴
سنہ : ۱۶۰ ، ۲۹۲ ، ۵۴۸	مرای باولی : ۲۲۵
سنہ براری : ۵۰۸	مرای بنولہ : ۱۶
سندر باری : ۷۰ ، ۱۸۲	

(ش)

شاہجہان آباد : ۱ ، ۲۴ ، ۴۳ ، ۵۱ ،	سنگمیر : ۷۵ ، ۷۹
۵۵ ، ۵۸ ، ۵۹ ، ۶۲ ، ۶۵ ، ۶۹	سوتی : ۱۵۹ ، ۱۹۱ ، ۱۹۲ ، ۱۹۵
۷۱ ، ۷۶ ، ۷۸ ، ۸۸ ، ۹۰ ، ۱۲۲	۲۰۰ ، ۲۰۱
۱۲۷ ، ۱۴۵ ، ۱۴۷ ، ۱۷۵	سونی پت : ۲۳۹
۱۷۶ ، ۱۷۹ ، ۱۸۰ ، ۱۸۳	سودھہ : ۴۲
۱۸۵ ، ۲۲۲ ، ۲۸۰ ، ۳۰۰	سورتھ (سرت) : ۶۸ ، ۱۲۴ ، ۱۴۳
۳۰۴ ، ۳۰۵ ، ۳۳۴ ، ۳۳۶	۱۵۸ ، ۱۶۰ ، ۲۲۱ ، ۳۴۶
۳۴۳ ، ۳۴۷ ، ۳۸۱ ، ۳۹۹	۳۷۷ ، ۳۸۱ ، ۴۳۳ ، ۶۱۳
۴۰۰ ، ۴۲۰ ، ۴۵۱ ، ۴۹۰	سورون : ۹۵ - ۹۷ ، ۱۷۷ ، ۱۷۸
۴۹۲ ، ۵۱۹ ، ۵۲۳ ، ۵۲۴	سولہ گرہ : ۲۵۷
۵۴۳ ، ۵۸۴ ، ۵۹۵ ، ۶۲۹	سون پت : ۲۳۹
۶۵۸ ، ۶۶۷ ، ۶۹۴	سون گرہ : ۳۲۰
شاہ ڈھورہ : ۴۲۰	سونی پت : ۲۳۹
شاہزادہ پور : ۶۶	سویہ : ۲۱۶
شاہ نہر : ۵۲۳	سہارنپور : ۷۲ ، ۵۵۴
شستر : ۵۵۷	مہر ناد : ۴۲۱
شفیع پور مہنیار : ۵۰۵	سہرند : ۶۹ ، ۱۷۲ ، ۲۱۴ ، ۲۷۹
شکر پور : ۱۸۳	۳۰۷ ، ۳۲۳ ، ۳۲۷ ، ۴۱۸
شکار پور : ۲۴۴	۴۲۱ ، ۶۲۷ ، ۶۸۲
شمس آباد : ۱۷۸	سہرہ : ۱۰۰
شوشتر : ۵۹۱	میالکوٹ : ۴۴۷
شوسہ : ۵۵۵	سیتاپور : ۲۰۳
شولہ پور : ۲۹۹ ، ۴۰۰	سیستان : ۴۷۱
شیراز : ۴۲۶ ، ۴۴۱ ، ۵۳۵	سیملہ گرہ : ۲۵۲ ، ۲۵۵ ، ۲۵۷
۵۵۷ ، ۶۲۴ ، ۶۳۳ ، ۶۵۶	۲۶۳
۶۷۰ ، ۶۷۵	سیومستان : ۱۱۴ - ۱۱۶ ، ۱۷۴
	۱۸۱ ، ۳۱۱ ، ۳۷۴ ، ۴۱۰
	سی بزاری : ۱۸۲

(غ)

غزنین : ۵۹ ، ۷۸ ، ۱۴۴ ، ۱۶۳ ،
 ۲۲۸ ، ۲۳۵ ، ۳۴۸ ،
 غیاث پور : ۴۱۰

(ف)

فارس : ۴۲۶ ، ۵۳۰ ، ۵۵۷ ، ۵۹۳ ،
 ۶۱۸ ، ۶۷۹ ،
 فتح آباد : ۱۲۹ ، ۲۰۹ ،
 فتحپور : ۹۸ ، ۱۲۰ ، ۱۲۱ ، ۱۴۳ -
 ۱۴۵ ، ۴۲۶ ،
 فتحپور سیکری : ۵۶۹ ، ۶۷۴ ،
 فتح شکار : ۱۲۱-۱۲۳ ،
 فرخ آباد : ۳۴۴ ، ۳۵۰ ،
 فرخ آباد : ۱۷۸ ، ۳۴۴ ،
 فرمان باری : ۱۴ ، ۱۰۱ ،
 فرید آباد : ۵۱۹ ، ۵۲۲ ،
 فیروز : ۱۱۳ ،
 فیروزہ : ۴۲ ،
 فیض آباد : ۴۳ ، ۱۶۳

(ق)

قائم گنج : ۱۷۸ ،
 قاین : ۴۷۲ ، ۶۷۹ ،
 قدم گاہ رسول : ۵۲۳ ، ۶۲۹ ،
 قرا باغ : ۳۶۷ ،
 قرشی : ۵۵۰ ،
 قزوین : ۴۸۲ ، ۵۳۶ ، ۵۳۸ ، ۶۲۶ ،
 ۶۶۵ ،
 قطب آباد : ۷۲ ، ۳۵۷ ،
 قلعه بدن : ۶۵۸ ،
 قلعه رایسین : ۳۶ ، ۶۷

شیر پور : ۲۰۳

شیر حاجی : ۱۶۴ ، ۳۳۳

شیر خالی : ۲۹۲

شیموگ : ۲۳۴

(ص)

صاحب آباد : ۱۸۲

صالحیہ : ۶۲۱

صفاہان : رک بہ اصفہان

صنعا : ۴۰۴

(ط ، ظ)

طور متانی : ۳۷۰

طهران : ۵۳۵ ، ۵۵۵ ، ۶۰۸ ،

۶۱۸

ظفر آباد : ۱۰ ، ۵۷ ، ۶۰ ، ۲۲۷ ،

۴۰۱

ظفر نگر : ۲۱۱

(ع)

عالم گنج : ۴۱۰

عالم گیر نگر : ۲۴۸

عثمان آباد : ۲۱۷

عجم : ۱۵۶ ، ۲۶۸

عدن : ۵۰۴

عراق : ۴۲۲ ، ۴۶۱ ، ۴۷۸ ، ۴۹۲ ،

۵۴۳ ، ۶۱۸ ، ۶۴۰

عرب : ۴۶۰ ، ۴۶۱

عربستان : ۴۰۲ ، ۴۶۱

عز آباد : ۱۸۲

عماد پور : ۱۲۱

کالنجور : ۱۳۲ ، ۵۰۴	قلعہ غوری : ۴۳
کامان بھاری : ۱۷۵	قلعہ کلبانی : ۵۰۲
کامروپ : ۲۴۰ - ۲۴۲ ، ۲۵۷	قلعہ مندراں : ۵۰۵
۲۶۱ ، ۲۶۲ ، ۲۸۹	قندھار : ۱۰ ، ۲۳ ، ۲۸ ، ۱۱۴
کانپور : ۹۸	۱۲۸ ، ۱۴۴ ، ۱۶۰ ، ۱۶۱
کانگرہ : ۱۰ ، ۴۴ ، ۷۸ ، ۸۱	۲۳۷ ، ۳۵۰ ، ۳۵۲ ، ۳۶۷
۱۲۰ ، ۵۱۲ - ۵۱۴	۴۷۱ ، ۵۹۳ ، ۶۳۳ ، ۶۳۴
کبود جامہ : ۶۰۰	۶۴۶ ، ۶۳۹ ، ۶۴۲ ، ۶۵۳
کتور : ۴۶۷	۶۶۶ ، ۶۷۴
کجالی : ۲۵۱ ، ۲۸۹	قنوات : ۵۵۰
کچ بزور : ۲۵۹ ، ۲۶۰	قنوج : ۶۲ ، ۴۰۹ ، ۴۳۵
کچھ : ۱۲۴ ، ۱۶۰ ، ۲۸۳ ، ۲۸۴	قونبہ : ۶۲۰ ، ۶۷۴
کچھوہ : ۱۱۱ ، ۱۱۲	قہستان : ۶۷۱
کدہ بیتھلی : ۱۳۳ ، ۱۳۸	(ک)
کدہ مارنگ : ۷۷	کابل : ۲۰ ، ۵۹ ، ۶۱ ، ۶۲ ، ۸۰
کدہ مکتیسر : ۱۷۵	۱۳۰ ، ۱۴۴ ، ۱۷۲ ، ۱۷۵
کدھی : ۲۰۱	۱۸۱ ، ۱۸۵ ، ۱۸۶ ، ۲۳۰
کراہ : ۶۸۸	۲۳۵ ، ۲۳۶ ، ۲۷۳ ، ۲۷۷
کربلائی معلیٰ : ۳۰۰	۲۷۹ ، ۳۴۴ ، ۳۴۷ ، ۳۴۹
کرگانو : ۲۵۲	۳۵۰ ، ۳۶۵ ، ۳۶۷ - ۳۶۹
کرمان : ۶۲۰	۳۷۷ ، ۳۷۹ ، ۴۰۱ ، ۴۲۵
کرنال : ۷۶ ، ۸۹ ، ۲۸۱	۴۳۵ ، ۴۴۰ ، ۴۴۲ ، ۴۴۵
کرناتک : ۱۷۱ ، ۲۱۶	۴۵۴ ، ۵۰۵ ، ۵۳۹ ، ۵۴۰
گرہ : ۱۲۰	۶۳۵ ، ۶۵۵ ، ۶۷۴
گرہ مانک پور : ۶۷	کاچرودہ : ۱۹ ، ۲۰
گری باری : ۲۴۱ ، ۲۴۲	کازرون : ۵۵۷
کشتوار : ۳۹۴	کاشان : ۵۹۴
کشک سرایے : ۱۸۳	کاشغر : ۲۱۰ ، ۲۹۲ ، ۳۲۴
کشمیر : ۴۱ ، ۴۶ ، ۸۰ ، ۸۷	۳۲۷ ، ۳۴۹ ، ۳۶۷ ، ۳۷۸
۱۸۷ ، ۲۲۷ ، ۲۳۰ ، ۲۷۳	۳۷۹ ، ۴۰۳
۲۸۲ ، ۲۹۰ ، ۲۹۲ - ۲۹۵	کالیسی : ۳۵ ، ۶۲

کوکل : ۳۸۶	۳۲۷ ، ۳۲۶ ، ۳۰۰ - ۲۹۷
کوکلہ پہاڑی : ۱۳۳ ، ۱۳۵ ، ۱۳۶	۳۷۹ ، ۳۸۰ ، ۳۹۳
کوکن : ۱۰۱ ، ۲۱۵ - ۲۱۷	۳۹۹ - ۴۰۱ ، ۴۰۳
کول : ۲۷۶	۴۱۰ ، ۴۱۱ ، ۴۲۷ ، ۵۰۱
کومکھیا : ۲۵۱	۵۰۷ ، ۵۰۸ ، ۵۴۱ ، ۵۶۵
کوه گده بیتھلی : ۱۳۲	۶۰۵ ، ۶۱۴ ، ۶۳۶ ، ۶۴۳
کوه لاهل : ۵۱۲	۶۴۴ ، ۶۵۶ ، ۶۷۴ ، ۶۷۷
کوهی : ۲۰۱	۶۷۸ ، ۶۸۰
کھاتم پور : ۱۲۰	کشن گرہ : ۴۱
کھلنا : ۱۱۱	کشن گنگ : ۲۹۲
کھاون : ۳۵۵	کعبہ : ۴۲۲ ، ۵۳۲ ، ۵۳۷ ، ۵۵۰
کھتازون : ۱۴۵	۵۶۶ ، ۶۲۱ ، ۶۵۵
کھجوه : ۱۸ ، ۹۷ ، ۹۸ ، ۶۱۲	ککھر : ۲۹۲
کھرگان : ۲۵۷	کلا نور : ۶۸۳
کھرگانون : ۲۵۸	کاوآن : ۱۴۳
کھندا کلہ : ۳۲۰	کاور : ۵۱۵
کھیلنا : ۳۶۵	کایابر : ۲۵۵ ، ۲۵۶
کیرانہ : ۳۶۶ ، ۶۶۷	کایان : ۶۰
(گ)	کایون : ۳۲۷ ، ۴۰۴
گجرات : ۲ ، ۵ ، ۹ ، ۱۹ ، ۶۶ -	کمرہ : ۶۷۸
۶۸ ، ۸۷ ، ۱۱۷ ، ۱۱۹ ، ۱۲۴	کناد (کنند) : ۲۱۰
۱۲۵ ، ۱۳۷ ، ۱۳۸ ، ۱۴۰	کنجاه : ۴۱۹ ، ۶۶۹
۱۴۱ ، ۱۴۳ ، ۱۴۵ ، ۱۴۶ ، ۱۷۵	کنجی کوتہ : ۱۷۱
۱۸۱ ، ۲۳۵ ، ۲۷۸ ، ۲۸۴	کنداتہ : ۳۲۰
۲۹۳ ، ۲۹۹ ، ۳۰۰ ، ۴۱۸	کنکر : ۴۱
۴۱۹ ، ۴۲۳ ، ۴۵۱ ، ۵۷۳	کنور : ۳۵ ، ۲۹۲
۶۰۷ ، ۶۱۲ ، ۶۳۶	کنیر نورگل : ۳۶۷
گرگانو : ۲۴۹ ، ۲۵۲ ، ۲۵۸ -	کوتلہ قدم محترم : ۵۲۲
۲۶۰ ، ۲۶۲ ، ۲۶۴ ، ۲۶۶	گوچ بہار : ۲۴۰ ، ۲۴۲ ، ۲۴۸
۲۶۷ ، ۲۷۰ ، ۲۸۲ ، ۲۸۶	۲۷۴ ، ۲۸۹
۲۸۸	کورہ : ۹۸ ، ۹۹ ، ۱۱۹
	کویا گھات : ۲۴۳

لام دائگ : ۲۶۰

لامدہ : ۲۶۱

لاہری : ۳۹۹ ، ۶۳۳

لاہور : ۳۹ ، ۶۶ ، ۷۷ ، ۷۸ ، ۸۴ ، ۸۶

۸۷ ، ۸۸ ، ۱۶۱ ، ۱۸۲ ، ۲۲۲ ، ۲۲۵

۲۲۶ ، ۲۳۶ ، ۲۳۷ ، ۲۷۳ ، ۲۷۶

۲۷۷ ، ۲۸۱ ، ۲۹۰ ، ۲۹۲ ، ۲۹۳

۲۹۷ ، ۳۰۰ - ۳۰۲ ، ۳۰۳ ، ۳۰۴

۳۵۱ ، ۳۶۳ ، ۳۷۷ ، ۴۱۲ - ۴۱۰

۴۱۸ ، ۴۲۳ ، ۴۲۴ ، ۴۲۵ ، ۴۲۶ ، ۴۲۷

۴۲۸ ، ۴۳۳ ، ۴۳۴ ، ۴۳۵ ، ۴۳۶ ، ۴۳۷

۴۳۸ ، ۴۳۹ ، ۴۴۰ ، ۴۴۱ ، ۴۴۲ ، ۴۴۳

۴۴۴ ، ۴۴۵ ، ۴۴۶ ، ۴۴۷ ، ۴۴۸ ، ۴۴۹

۴۵۰ ، ۴۵۱ ، ۴۵۲ ، ۴۵۳ ، ۴۵۴ ، ۴۵۵

۴۵۶ ، ۴۵۷ ، ۴۵۸ ، ۴۵۹ ، ۴۶۰ ، ۴۶۱

۴۶۲ ، ۴۶۳ ، ۴۶۴ ، ۴۶۵ ، ۴۶۶ ، ۴۶۷

۴۶۸ ، ۴۶۹ ، ۴۷۰ ، ۴۷۱ ، ۴۷۲ ، ۴۷۳

۴۷۴ ، ۴۷۵ ، ۴۷۶ ، ۴۷۷ ، ۴۷۸ ، ۴۷۹

۴۸۰ ، ۴۸۱ ، ۴۸۲ ، ۴۸۳ ، ۴۸۴ ، ۴۸۵

۴۸۶ ، ۴۸۷ ، ۴۸۸ ، ۴۸۹ ، ۴۹۰ ، ۴۹۱

لبنان : ۴۱۶

لدھیانہ : ۴۵۶

لکھنؤ : ۲۷ ، ۱۷۱ ، ۲۰۳ ، ۴۱۷

لکھو کدہ : ۲۵۹ ، ۲۸۸

لکھو گر : ۲۵۸ ، ۲۵۹ ، ۲۶۲

۲۸۸ ، ۲۶۴

لکھی جنگل : ۱۷ ، ۱۷۸

لمغانات : ۳۶۷

نبنان : ۴۸۸

لنکا : ۵۰۴

لنگر کوٹ : ۲۳۷

گرہ مکتیسر : ۱۷۷

کلبر گہ : ۳۹۹ ، ۵۳۲

کل بہار : ۴۲۵

کلکندہ : ۳۶۴ ، ۳۹۴ ، ۵۹۷ ، ۶۰۷

کنگ : ۷۷ ، ۹۲ ، ۱۱۲ ، ۱۱۹

۱۴۵ - ۱۴۷ ، ۱۷۳ - ۱۷۵ ، ۱۷۷ ، ۱۷۸

۱۷۸ ، ۱۸۸ - ۱۹۰ ، ۱۹۵ ، ۱۹۶

۱۹۶ - ۲۰۳ ، ۲۰۷

گوالیار : ۳۶ ، ۳۷ ، ۱۲۲ ، ۱۲۵

۱۲۷ ، ۱۶۱ ، ۱۸۲ ، ۲۲۱ ، ۲۲۲

۲۳۹ ، ۲۴۳ ، ۲۴۴ ، ۲۴۵

۲۴۶ ، ۲۴۷ ، ۲۴۸ ، ۲۴۹

۲۴۹ ، ۲۵۰ ، ۲۵۱ ، ۲۵۲

۲۵۳ ، ۲۵۴ ، ۲۵۵ ، ۲۵۶

۲۵۷ ، ۲۵۸ ، ۲۵۹ ، ۲۶۰

۲۶۱ ، ۲۶۲ ، ۲۶۳ ، ۲۶۴

۲۶۵ ، ۲۶۶ ، ۲۶۷ ، ۲۶۸

۲۶۹ ، ۲۷۰ ، ۲۷۱ ، ۲۷۲

۲۷۳ ، ۲۷۴ ، ۲۷۵ ، ۲۷۶

۲۷۷ ، ۲۷۸ ، ۲۷۹ ، ۲۸۰

۲۸۱ ، ۲۸۲ ، ۲۸۳ ، ۲۸۴

۲۸۵ ، ۲۸۶ ، ۲۸۷ ، ۲۸۸

۲۸۹ ، ۲۹۰ ، ۲۹۱ ، ۲۹۲

۲۹۳ ، ۲۹۴ ، ۲۹۵ ، ۲۹۶

۲۹۷ ، ۲۹۸ ، ۲۹۹ ، ۳۰۰

۳۰۱ ، ۳۰۲ ، ۳۰۳ ، ۳۰۴

۳۰۵ ، ۳۰۶ ، ۳۰۷ ، ۳۰۸

۳۰۹ ، ۳۱۰ ، ۳۱۱ ، ۳۱۲

۳۱۳ ، ۳۱۴ ، ۳۱۵ ، ۳۱۶

۳۱۷ ، ۳۱۸ ، ۳۱۹ ، ۳۲۰

۳۲۱ ، ۳۲۲ ، ۳۲۳ ، ۳۲۴

۳۲۵ ، ۳۲۶ ، ۳۲۷ ، ۳۲۸

۳۲۹ ، ۳۳۰ ، ۳۳۱ ، ۳۳۲

۳۳۳ ، ۳۳۴ ، ۳۳۵ ، ۳۳۶

۳۳۷ ، ۳۳۸ ، ۳۳۹ ، ۳۴۰

۳۴۱ ، ۳۴۲ ، ۳۴۳ ، ۳۴۴

۳۴۵ ، ۳۴۶ ، ۳۴۷ ، ۳۴۸

۳۴۹ ، ۳۵۰ ، ۳۵۱ ، ۳۵۲

(ل)

لاڈلی پور : ۵۰۵

لاکھم پور : ۲۶۱

لال باغ : ۱۸۹

متھرا پور : ۲۷۱ ، ۲۸۶	لونا چاری : ۲۵۱
مچھی بون : ۲۹۹	لوہری : ۱۱۴ ، ۱۱۸
مجد آباد : ۳۸۶	لوہ گانون : ۳۵۲
محمود آباد : ۲۰۳ ، ۲۰۴	لوہ گرہ : ۱۲۷ ، ۳۱۹ ، ۳۲۰
مخصوص آباد : ۱۸۹ ، ۱۹۵ ، ۲۰۰	(م)
مخلص پور : ۲۸۱	ماچھوارہ ، ماچھوارہ : ۸۰
مدین : ۴۶۰	ماچھورہ : ۳۱۱
مدینہ منورہ : ۱۷۵ ، ۴۰۳	ماچین : ۲۴۱
مراد آباد : ۱۵ ، ۴۵ ، ۵۴ ، ۲۰۹	مادھوتی : ۱۱۱
۲۱۳ ، ۳۴۰ ، ۳۷۴	مارا : ۲۰۸
مرشد آباد : ۱۸۸ ، ۱۸۹ ، ۱۹۹	مازندران : ۳۴۴ ، ۵۷۹
مرک کرہ : ۳۲۰	مالدہ : ۲۰۳
مروارید : ۲۸۳	مالوہ : ۲ - ۵ ، ۹ ، ۱۱ ، ۱۲ ، ۱۶
مزدقان : ۵۵۰	۱۹ ، ۲۰ ، ۲۶ ، ۲۸ ، ۳۱ ، ۳۵
مسجد وزیر خان : ۸۸	۳۶ ، ۳۷ ، ۵۵ ، ۷۴ ، ۷۵ ، ۱۰۰
مشہد : ۱۱ ، ۴۷۰ ، ۴۷۶ ، ۴۷۹	۱۰۲ ، ۱۸۵ ، ۲۰۳ ، ۲۷۹
۵۳۶ ، ۵۶۳ ، ۵۸۲ ، ۶۰۷	۲۹۹ ، ۳۰۵ ، ۳۰۹ ، ۳۲۱
مصر : ۴۸۰ ، ۵۸۵	۴۰۱
معصومہ بازار : ۱۹۵ ، ۱۹۷	مامولی : ۳۲۰
معمور آباد : ۶۳۶	مان گرہ : ۳۲۰
مغولستان : ۳۲۸	ماندو : ۱۶ ، ۲۰ ، ۵۳ ، ۳۲۲
مکن پور : ۹۸	مانکپور : ۵۰۵
مکہ معظمہ : ۶۸ ، ۱۷۵ ، ۳۱۳	مانگ گرہ : ۳۲۰
۳۱۵ ، ۳۴۶ ، ۳۸۱ ، ۴۰۳	ماوراءالنہر : ۲۳۰ ، ۴۳۵ ، ۴۴۲
۴۲۲ ، ۴۴۴ ، ۴۵۹ ، ۵۳۱ ، ۵۷۵	۴۵۰ ، ۴۷۷ ، ۴۹۲ ، ۵۴۹
ملتان : ۱۰ ، ۷۷ ، ۸۳ ، ۸۵ - ۸۸	ماہیچہ : ۲۹۹
۱۱۲ ، ۱۲۱ ، ۱۳۰ ، ۱۸۶	مپوارہ : ۱۷۴
۲۲۱ ، ۲۲۵ ، ۳۰۳ ، ۳۴۸	متھرا : ۵ ، ۵۴ ، ۵۵ ، ۶۳ ، ۶۵
۳۵۰ ، ۳۹۹ ، ۴۰۱ ، ۴۲۲	۶۶ ، ۹۶ ، ۱۷۷ ، ۱۸۵ ، ۲۰۹
۴۵۶ ، ۶۲۰ ، ۶۳۳	۲۱۳ ، ۳۸۲ ، ۳۸۶
مالکی : ۵۰۴	۶۲۸
مناس : ۲۴۹ ، ۲۵۰	
منٹگری : ۴۵۶	

ناندور : ۶۰
 ناندی : ۲۱۹
 نجف : ۵۱۰ ، ۵۹۱ ، ۶۲۵ ، ۶۳۱
 ۶۳۶
 نخاس : ۴۲۰
 نخجوان : ۶۷۴
 ندر بار : ۱۴۳
 نربده : ۲۰ ، ۱۷ ، ۹ ، ۵
 نربله : ۷۴
 نرور : ۳۵
 نصرت آباد : ۳۷۷
 نلدرک : ۶۰
 نور گرہ : ۱۸۳
 نور مشرل : ۱۲۳ ، ۱۲۲ ، ۵۶ ، ۵۵
 نور نگر : ۱۷۶
 نوشہرہ : ۳۶۸ ، ۲۹۳
 نیرا : ۳۵۵ ، ۳۵۴
 نیشا پور : ۵۷۴ ، ۵۳۱ ، ۴۶۸
 ۶۵۱ ، ۵۹۳
 نیلاب : ۳۶۹ ، ۳۶۷ ، ۲۹۵
 ۳۷۰

(و)

وابل : ۲۱۵
 وامل : ۲۱۵
 وزیر پور : ۱۲۶
 وشوامتری : ۱۴۴
 ولندیز : ۲۷۸
 ویرناگ : ۲۹۹ ، ۲۹۸

(ہ)

ہاجو : ۲۴۲ ، ۲۴۰
 ہارون : ۳۸۰ ، ۳۶۹

منجوه : ۱۹۷ ، ۱۹۶
 مند سور : ۷۳ ، ۴۴ ، ۲۸ ، ۱۵
 مندی : ۵۱۱
 منگل پیرا : ۳۵۱
 منگل ویدہ : ۳۵۶-۳۵۴
 منگھر : ۴۵۵
 منوھر پور : ۵۵۶
 منوھر نگر : ۵۵۶
 مورجن : ۳۲۰
 مورنگ : ۲۴۵ - ۲۴۳
 مونکی پتن : ۲۳
 مونگیر : ۱۴۶ ، ۱۴۲ ، ۹۲ ، ۴
 ۳۹۹ ، ۱۸۹ ، ۱۸۸
 مہاچین : ۲۴۱
 مہاندی : ۲۰۴ ، ۲۰۳
 میان دواب : ۲۲۸ ، ۱۸۳ ، ۱۸۲
 ۲۲۹
 میانکال : ۶۵۴
 میانوالی : ۸۴
 میرتھ : ۱۳۱ ، ۱۰۲
 میرداد پور : ۲۰۵ ، ۲۰۱
 میسور : ۲۳۴ ، ۲۱۹
 میگون : ۵۰۵
 میوات : ۶۸

(ن)

نابھہ : ۲۲۵
 ناتھورہ : ۳۵۴
 نارددرک : ۳۲۰
 نارنول : ۴۱۶
 ناسک : ۱۴۳
 ناسک کند : ۵۱۴
 نامروپ : ۲۶۴ ، ۲۶۲ ، ۲۵۹
 ۲۸۸ ، ۲۸۷ ، ۲۸۶ ، ۲۷۰

‘ ۲۵۴ ‘ ۲۴۶ ‘ ۲۲۵ ‘ ۲۱۰	ہاشم پور : ۱۶۱
‘ ۲۷۳ ‘ ۲۷۱ ‘ ۲۶۹ ‘ ۲۶۸	ہتیم پول : ۸۸
‘ ۳۴۴ ‘ ۳۰۳ ‘ ۲۹۹ ‘ ۲۹۲	ہجرا پور : ۲۰۷
‘ ۳۹۹ ‘ ۳۸۷ ‘ ۳۸۶ ‘ ۳۷۹	ہجرا ہتی : ۲۰۳
‘ ۴۲۱ ‘ ۴۰۴ ‘ ۴۰۳ ‘ ۴۰۰	ہرات : ۱۷۲ ، ۴۴۲ ، ۴۷۱ ، ۴۷۲
‘ ۴۴۵ ‘ ۴۳۸ ‘ ۴۳۳ ‘ ۴۲۲	‘ ۴۷۶ ، ۴۷۷ ، ۵۳۴ ، ۵۶۵
‘ ۴۷۴ ‘ ۴۶۱ ‘ ۴۴۸ ‘ ۴۴۶	۶۴۰ ، ۶۴۱ ، ۶۸۶ ، ۶۸۷
۴۸۸ ‘ ۴۸۶ ‘ ۴۸۲ ‘ ۴۷۸	ہردوار : ۷۲ ، ۷۳
‘ ۵۰۲ ‘ ۴۹۴ ‘ ۴۹۲ ‘ ۴۹۰	ہرریا : ۳۶۰
‘ ۵۴۳ ‘ ۵۴۰ ‘ ۵۳۷ ‘ ۵۱۶	ہری : ۵۳۳
‘ ۵۵۷ ‘ ۵۵۱ ‘ ۵۵۰ ‘ ۵۴۴	ہریس : ۱۲۹
‘ ۵۷۹ ‘ ۵۶۳ ‘ ۵۶۲ ‘ ۵۵۸	ہفت چنار : ۲۹۵
‘ ۶۰۵ ‘ ۶۰۱ ‘ ۵۸۴ ‘ ۵۸۱	ہاپون : ۵۰۲
‘ ۶۱۶ - ۶۱۴ ‘ ۶۰۸ ‘ ۶۰۷	ہمدان : ۶۲۰ ، ۶۵۶ ، ۶۶۶
‘ ۶۲۶ - ۶۲۴ ‘ ۶۲۰	ہند : ۱۴۸ ، ۱۵۰ ، ۱۷۰ ، ۲۰۶
‘ ۶۳۹ ‘ ۶۳۳ ‘ ۶۳۱ ‘ ۶۳۰	‘ ۲۴۷ ، ۲۵۱ ، ۲۶۵ ، ۳۹۹
‘ ۶۵۸ ‘ ۶۵۶ ‘ ۶۴۲ ‘ ۶۴۱	‘ ۴۱۲ ، ۴۲۵ ، ۴۳۳ ، ۴۳۹
‘ ۶۸۹ ‘ ۶۷۶ ‘ ۶۷۴ ‘ ۶۶۵	‘ ۴۴۸ ، ۴۷۵ ، ۴۸۲ ، ۴۸۶
ہندون : ۱۲۶ ، ۱۴۳	‘ ۴۸۹ ، ۵۱۱ ، ۵۱۴ ، ۵۱۵
ہورنگ : ۲۴۳	‘ ۵۱۸ ، ۵۳۱ ، ۵۳۲ ، ۵۴۲
ہوشنگ آباد : ۲۷۹ ، ۳۶۶	‘ ۵۵۷ ، ۵۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۷۴
ہیبت پور : ۸۳	‘ ۵۷۵ ، ۵۸۰ ، ۵۸۱ ، ۵۹۳
ہیر پور : ۲۹۳	‘ ۵۹۶ ، ۶۰۵ ، ۶۰۸ ، ۶۱۴
ہیرہ پور : ۳۰۰	‘ ۶۲۴ ، ۶۲۵ ، ۶۳۳ ، ۶۳۶
(ی)	‘ ۶۴۱ ، ۶۵۳ ، ۶۶۴ ، ۶۶۵
یزد : ۶۷۹	‘ ۶۶۷ ، ۶۷۴ ، ۶۷۵ ، ۶۷۷
یک دوار : ۲۴۴ ، ۲۴۳	۶۷۸
یمن : ۳۰۱ ، ۳۰۵ ، ۳۱۴ ، ۴۰۴	ہندوستان : ۳ ، ۹ ، ۱۰ ، ۱۵ ، ۱۶
یوسفزئی : ۳۶۷ ، ۳۶۹ ، ۳۷۰	‘ ۱۹ ، ۲۹ ، ۳۴ ، ۴۱ ، ۵۲
۳۷۷ ، ۳۷۳ ، ۳۷۲	‘ ۶۷ ، ۶۹ ، ۷۵ ، ۱۰۰ ، ۱۲۶
	‘ ۱۵۷ ، ۱۶۱ ، ۱۷۱ ، ۱۷۶

فہرست کتب و مجلات

(آ، الف)	
ابن یحییٰ و زلدگانی و آثار او : ۵۳۰	آتشکدہ : ۵۲۶ - ۵۳۲ ، ۵۳۴
احوال و آثار ابوالفضل : ۴۳۰	۵۴۴ ، ۵۴۵ ، ۵۶۲ ، ۵۶۴
احوال و آثار علامی سعداللہ خان : ۴۱۲	۵۷۱ ، ۵۷۶ ، ۵۷۹ - ۵۸۲
احوال و آثار عماد فقیہ : ۶۲۰	۵۹۰ ، ۵۹۱ ، ۶۰۰ ، ۶۰۶
احیاء العلوم : ۴۰۹	۶۰۹ ، ۶۱۸ ، ۶۲۰ ، ۶۲۱
احیای کمال (دیوان) : ۶۱۱	۶۳۱ ، ۶۳۲ ، ۶۳۸ ، ۶۴۰
اخبار الاخیار : ۴۱۴ ، ۴۱۵ ، ۴۴۳	۶۴۴ ، ۶۴۶ - ۶۴۸ ، ۶۵۲
۴۴۴ ، ۴۵۰ ، ۴۵۱ ، ۵۶۵	۶۷۱ ، ۶۷۵ ، ۶۷۶ ، ۶۷۹
اربعون حدیث بمذہب الزیدیہ و شرح	۶۸۵
آن : ۴۰۴	آثار و سبک عرفی شیرازی : ۶۲۵
اردو دائرہ معارف اسلامیہ : ۱۸۷	۶۲۶
۴۱۳ ، ۴۳۱ ، ۴۴۴ ، ۴۶۲	آثار گمشدہ ابوالفضل بیہقی : ۵۸۷
۴۶۳ ، ۵۴۷ ، ۵۶۴ ، ۵۷۱	آذر و سپند ((مثنوی)) : ۵۸۵
۵۸۰ ، ۵۸۹ ، ۶۰۹ ، ۶۲۰	آئین اکبری : ۱۲۷ ، ۱۴۷ ، ۱۶۰
۶۲۶ ، ۶۳۸	۲۱۱ ، ۲۴۱ ، ۲۴۲ ، ۲۴۸
ارض القرآن : ۴۶۰	۲۷۶ ، ۲۸۴ ، ۲۹۲ ، ۲۹۳
از سعدی تا جامی : ۵۳۱ ، ۵۴۷	۲۹۹ ، ۳۲۷ ، ۳۶۰ ، ۳۶۷
۵۶۵ ، ۵۷۴ ، ۵۸۹ ، ۵۹۰	۴۱۴ ، ۴۲۷ ، ۴۲۸ ، ۴۳۰
۶۲۲ - ۶۲۴ ، ۶۴۶ ، ۶۵۱	۴۳۴ ، ۴۵۶ ، ۴۷۹ ، ۴۸۲
۶۶۲	۵۶۲ ، ۵۹۲ ، ۶۰۳ ، ۶۰۶
اسرارالمکتوم : ۶۳۱	۶۲۵ ، ۶۵۴ ، ۶۶۷
اسکندر نامہ (نظامی) : ۵۷۱	آئینہ خیال (دیوان) : ۶۱۱
اسلامک کلچر ، مجلہ : ۶۵۴	آئینہ راز (مثنوی) : ۶۸۲
اطول : ۴۲۱	ابجدالعلوم : ۴۰۹ ، ۴۳۸ ، ۴۴۷
الاعلام : ۴۰۴	۴۴۹ ، ۴۵۴
اقبال نامہ جہانگیری : ۵۵۱ ، ۶۱۴	

باغ ارم : ۵۴۹	اکبر نامہ : ۴۳۰ ، ۴۸۰ ، ۵۹۲
با کاروان حملہ : ۵۷۷ ، ۶۰۹ ، ۶۳۸	الفیہ ثنائیہ : ۵۲۸
بتخانہ (بیاض) : ۶۰۵	امپیریل گیزیٹیئر : ۸ ، ۱۶ ، ۱۷
بحرالابرار ، مثنوی : ۵۲۳ ، ۶۷۲	۱۹ ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۵۷ ، ۶۰
بحرالاسفار : ۴۳۱	۶۹ ، ۷۲ ، ۸۱ ، ۸۴ ، ۸۹ ، ۹۲
بحرالنوادیر : ۶۲۶	۹۳ ، ۹۵ ، ۹۸ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲
بوستان (مثنوی) : ۶۷۱	۱۲۰ ، ۱۲۳ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶
بہارستان جامی : ۵۹۰	۱۴۴ - ۱۴۵ ، ۱۶۱ ، ۱۶۳
بہار و خزان (مثنوی) : ۶۱۱	۱۷۸ ، ۱۸۳ ، ۱۸۸ ، ۱۸۹
بہرام و بہروز (مثنوی) : ۵۴۹	۱۹۹ ، ۲۰۳ ، ۲۱۰ ، ۲۱۳
بہرام و گل اندام (مثنوی) : ۶۵۲	۲۱۷ ، ۲۱۹ ، ۲۲۵ ، ۲۳۳
بیدل (کتاب) : ۵۵۳	۲۳۴ ، ۲۳۹ ، ۲۴۰ ، ۲۴۶
بیست مقالہ قزوینی : ۶۶۲	۲۴۹ ، ۲۵۸ ، ۲۵۹ ، ۲۶۱
بیضاوی : ۴۴۰ ، ۴۴۸	۳۱۸ ، ۳۲۲ ، ۳۵۴ ، ۳۵۷

(پ)

پارس ، سالنامہ : ۴۶۸ ، ۵۳۰
۵۳۱ ، ۵۴۷ ، ۵۵۷ ، ۵۹۰
۶۰۶ ، ۶۲۳ ، ۶۵۲ ، ۶۷۲
پنج گنج (نظامی) : ۵۷۱
پیدائش خط و خطاطان : ۴۶۲ ، ۴۶۴
۴۶۷ - ۴۷۰ ، ۴۷۲ ، ۴۷۴
۴۷۷ ، ۴۸۱ ، ۴۸۳ ، ۴۸۸

(ت)

تاریخ ادبیات ایران : ۴۳۱ ، ۵۳۴
۵۶۴ ، ۵۷۷ ، ۵۹۱ ، ۶۰۹
۶۸۶
تاریخ الہی : ۵۱۷
تاریخ ہدایونی (نیز رک بہ ہدایوانی
و منتخب التواریخ) : ۴۲۷ ، ۴۲۸
۴۳۱

۳۶۸ ، ۳۶۹ ، ۳۷۷
امیر حمزہ ، قصہ : ۵۶۶
انڈیا آف اورنگزیب : ۲۸۱
انشای فیضی : ۴۲۹
این آؤٹ لائن آف
۴۱۳ { شیخ احمد سرہندی :
۵۷۲ { اے ہستری آف پرشین
۵۷۳ { لینگوئیج اینڈ لٹریچر ایت
دی مغل کورٹ

(ب)

بابر نامہ : ۵۳۲ ، ۵۴۹ ، ۵۷۳
۶۸۶
بادشاہنامہ : ۲۳۱ ، ۴۱۰ - ۴۱۲
۴۱۵ ، ۴۱۷ ، ۴۲۵ ، ۴۳۹ -
۴۴۳ ، ۴۴۵ - ۴۴۸ ، ۴۵۴
۶۵۶ ، ۶۵۷
بادشاہنامہ یحییٰ کاشی : ۶۹۰

- تذکره بینظیر : ۵۴۴ ، ۵۴۵ ، ۵۵۳ ،
 ۵۶۳ ، ۵۸۴ ، ۵۹۶ ، ۶۸۱ ،
 ۶۸۲
- تذکره حسینی : ۵۲۹ ، ۵۳۱ ، ۵۳۲ ،
 ۵۳۷ ، ۵۴۲ ، ۵۴۸ ، ۵۴۷ ،
 ۵۴۹ ، ۵۵۰ ، ۵۵۳ ، ۵۶۲ ،
 ۵۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۷۴ ، ۵۷۸ ،
 ۵۷۹ ، ۵۸۵ ، ۵۸۹ ، ۵۹۵ -
 ۵۹۸ ، ۶۰۰ ، ۶۰۲ ، ۶۰۹ ،
 ۶۱۱ ، ۶۱۷ ، ۶۳۸ ، ۶۴۴ ،
 ۶۴۶ ، ۶۵۸ ، ۶۵۰ ، ۶۵۴ ،
 ۶۶۱ - ۶۶۴ ، ۶۶۶ ، ۶۷۵ -
 ۶۷۷ ، ۶۷۹ ، ۶۸۱ ، ۶۸۳ ،
 ۶۸۷ ، ۶۸۸ ، ۶۹۰
- تذکره الخطاطین : ۴۶۲ ، ۴۶۴ ،
 ۴۶۵ ، ۴۶۷ ، ۴۶۹ ، ۴۷۰
- تذکره خوشنویسان : ۴۶۲ - ۴۶۵ ،
 ۴۶۷ ، ۴۶۸ ، ۴۷۰ ، ۴۷۴ -
 ۴۷۷ ، ۴۷۹ ، ۴۸۱ ، ۴۸۲ ،
 ۴۸۶ ، ۴۹۰ ، ۴۹۲ ، ۴۹۱
- تذکره الشعراء : ۴۶۷ ، ۴۶۸ ، ۴۷۳ ،
 ۵۲۶ - ۵۴۲ ، ۵۴۷ ، ۵۴۸ ،
 ۵۶۴ ، ۵۷۱ ، ۵۷۸ ، ۵۸۹ ،
 ۵۹۰ ، ۶۱۷ ، ۶۲۱ ، ۶۲۳ ،
 ۶۳۰ ، ۶۴۶ ، ۶۵۰ ، ۶۵۲ ،
 ۶۶۰ - ۶۶۲ ، ۶۷۱
- تذکره شعرای خوانسار : ۵۸۶
- تذکره شعرای زمان اکبری : ۴۸۰
- تذکره علمای هند : ۴۰۷ ، ۴۰۹ ،
 ۴۱۰ ، ۴۱۳ - ۴۱۶ ، ۴۲۴
- تاریخ بیہمی : ۵۷۷ ، ۵۷۸ ، ۵۸۷ ،
 ۵۸۸ ، ۶۲۰
- تاریخ جهانگشای جوینی : ۵۷۸
- تاریخ شامی : ۴۷۴
- تاریخ طاعری : ۶۳۳
- تاریخ عالم آرای عباسی : ۴۰۲ ،
 ۴۷۶ - ۴۷۸ ، ۴۸۳ ، ۴۸۶ ،
 ۵۳۷ ، ۵۶۲ ، ۵۸۰ ، ۵۹۰ ،
 ۵۹۱ ، ۵۹۴ ، ۶۰۲ ، ۶۱۱ ،
 ۶۱۸ ، ۶۱۹ ، ۶۴۰ ، ۶۶۴ ،
 ۶۶۵ ، ۶۷۹
- تاریخ فرشتہ : ۴۰۵ ، ۵۶۵ ، ۵۷۶
- تاریخ گزیدہ : ۶۳۹ ، ۵۷۷
- (تاریخ) مجد شامی : ۴۶۶ ، ۴۸۰ ،
 ۴۸۴ ، ۴۸۵ ، ۴۸۸ ، ۴۸۹ ،
 ۴۹۱
- تاریخ مفصل ایران : ۴۰۲ ، ۵۸۰ ،
 ۵۹۰
- تاریخچہ مختصر ادبیات ایران : ۴۶۸ ،
 ۵۹۰ ، ۶۰۶ ، ۶۲۳ ، ۶۷۲
- تحفہ سامی (تذکرہ سامی) : ۴۷۰ ،
 ۴۷۵ ، ۴۷۷ ، ۵۳۲ - ۵۳۶ ،
 ۵۴۸ - ۵۵۰ ، ۵۹۰ ، ۶۳۸ ،
 ۶۶۱ ، ۶۶۳ ، ۶۶۴ ، ۶۸۵ ، ۶۸۶
- تحفہ الانوار : ۵۵۲
- تحفہ الحبیب : ۴۷۳
- تحفہ انعرا تین : ۶۶۹
- تحفہ الفصحاء : ۵۵۲
- تحفہ الکرام : ۴۰۷ ، ۴۴۰ ، ۴۴۱ ،
 ۴۴۸ - ۴۵۰ ، ۴۵۵ ، ۴۵۷ ،
 تحقیقات چشتی : ۴۴۰

- جنت الاخیار (مثنوی) : ۶۱۱
 چواہر الاسرار : ۵۳۲
 جہانگیر نامہ (مثنوی) : ۶۱۵
 (ج)
 چار آئینہ : ۵۱۶
 چار چمن : ۵۷۴
 چشمہ زندگانی (مثنوی) : ۵۷۴
 چہار چمن : ۵۵۲
 چہار مقالہ : ۵۲۶ - ۵۲۸ ، ۵۷۷ ،
 ۵۷۹ ، ۶۳۸ ، ۶۶۲ ، ۶۶۳
 چہل صباح : ۵۷۴
 (ح)
 حاشیہ برشرح ملا : ۴۲۲
 حاشیہ بیضاوی : ۴۴۷
 حاشیہ خیالی : ۴۴۷
 حاشیہ شرح اشارات : ۴۴۷
 حاشیہ شرح مطالع : ۴۴۷
 حاشیہ صدر : ۴۱۰
 حاشیہ عبدالغفور : ۴۴۷
 حاشیہ مطول : ۴۴۷
 حاشیہ میرقبطی : ۴۴۷
 حالنامہ (مثنوی) : ۶۲۴
 حاوی : ۵۳۷
 حبس الاخیار (مثنوی) : ۶۱۱
 حبیب السیر : ۴۶۳ ، ۴۶۷ ، ۴۶۸ ،
 ۴۷۰ ، ۴۷۱ ، ۴۷۴ ، ۴۷۵ ،
 ۵۳۱ ، ۵۳۲ ، ۵۳۵ ، ۵۳۶ ،
 ۵۴۸ ، ۵۴۹ ، ۵۷۱ - ۵۷۳ ،
 ۵۸۶ ، ۵۹۰ ، ۶۰۰ ، ۶۲۱ ،
 ۶۴۶ ، ۶۵۱ ، ۶۵۲ ، ۶۶۲ ،
 ۶۸۵ ، ۶۸۶
 تذکرہ مصنفین دہلی : ۴۴۳
 تذکرہ نصر آبادی : ۵۳۷ ، ۵۳۸ ،
 ۵۴۲ ، ۵۴۴ ، ۵۴۵ ، ۵۵۳ ،
 ۵۵۷ ، ۵۵۸ ، ۵۶۶ ، ۵۶۷ ،
 ۵۶۹ ، ۵۷۰ ، ۵۷۶ ، ۵۸۱ -
 ۵۸۳ ، ۵۸۵ ، ۵۸۶ ،
 ۵۹۵ - ۵۹۷ ، ۶۰۲ ، ۶۰۴ ،
 ۶۰۸ ، ۶۱۲ ، ۶۱۵ ، ۶۱۶ ،
 ۶۳۶ ، ۶۴۰ ، ۶۴۴ ، ۶۵۶ ،
 ۶۶۶ ، ۶۷۵ ، ۶۷۶ ، ۶۷۸ ، ۶۸۲
 ترجمہ تاریخ مدینہ مکینہ : ۴۴۴
 تفسیر بیضاوی : ۴۳۶ ، ۴۵۴
 تفسیر کبیر : ۴۲۸
 تلخیص المفتاح : ۴۲۱
 تنقید شعرالعجم : ۵۲۶ ، ۵۲۹ ،
 ۶۳۸
 توزک جہانگیری : ۴۱۲ ، ۴۳۰ ،
 ۴۳۶ ، ۴۳۸ - ۴۴۰ ، ۴۴۳ ،
 ۴۸۶ ، ۵۳۹ ، ۵۵۲ ، ۵۵۶ ،
 ۵۶۷ ، ۶۱۴ ، ۶۱۵ ، ۶۳۴ ،
 ۶۴۱ ، ۶۷۵
 تیمور نامہ (مثنوی) : ۶۸۵
 ثمرات الحیات : ۴۰۸
 (ج)
 جامع رشیدی (انتخاب) : ۴۳۱
 جامع نشانین (مثنوی) : ۶۶۹
 جامی (کتاب) : ۵۹۰

- خطابی اسلامیہ : ۴۶۴
 خلاصتہ الاخبار : ۵۷۳
 خلاصتہ الافکار : ۶۳۹ ، ۶۵۶
 خلاصتہ التواریخ : ۴۲۷ ، ۴۳۰ ، ۴۶۲ -
 ۴۶۸ ، ۴۷۰ - ۴۷۲ ، ۴۷۵ -
 ۴۷۸
 خلاصتہ الخانیہ : ۵۱۸
 خلاصہ کونین : ۵۴۲
 خلاصۃ المکاتیب : ۴۹۰
 خلد برین (مثنوی) : ۶۸۹
 خمسہ نظامی : ۴۷۷ ، ۶۸۵ ، ۶۸۷
 خوان خلیل : ۶۱۸
 (د ، ذ)
 دائرۃ المعارف اسلام : ۴۶۴ ، ۴۷۵ ،
 ۵۰۲
 در بیمثال (دیوان) : ۶۱۱
 دستور نامہ : ۶۷۱
 دستور الوزراء : ۵۷۳
 دی انسائیکلو پیڈیا آف اسلام : ۴۳۴
 دیوان آصفی : ۶۱۱
 دیوان ازرقی : ۵۲۷
 دیوان ابن یمن : ۵۳۰
 دیزان ابوالفرج : ۵۲۷
 دیوان ادیب صابر : ۵۲۹
 دیوان جعفر : ۵۶۶
 دیوان حاذق : ۵۶۹
 دیوان حافظ شیرازی : ۴۹۵ ، ۵۰۰ ،
 ۶۱۱
 دیوان حسن : ۶۱۱
 دیوان حشمتی : ۵۷۰
 دیوان خاقانی : ۵۶۴
 دیوان خسرو : ۶۱۱
- حدایق السحر : ۵۲۸
 حدیقہ سنائی ، انتخاب : ۵۱۶
 حسن گوسوز ، مثنوی : ۵۸۵
 حسن مآل (دیوان) : ۶۱۱
 حسن و دل (مثنوی) : ۵۵۳
 حسن یوسف (مثنوی) : ۵۵۵
 حماسہ سرانی در ایران : ۶۳۸ ، ۶۸۵
 حیات شیخ عبدالحق محدث دہاوی :
 ۴۴۳
 (خ)
 خزان و بہار (مثنوی) : ۶۱۱
 خزائن عامرہ : ۵۲۹ ، ۵۳۱ ، ۵۳۲ ،
 ۵۳۵ ، ۵۴۷ ، ۵۴۹ ، ۵۵۰ ،
 ۵۵۳ ، ۵۶۵ ، ۵۷۶ ، ۵۷۷ ،
 ۵۸۱ ، ۵۸۲ ، ۵۸۴ ، ۵۸۶ ،
 ۵۸۹ ، ۵۹۴ ، ۵۹۶ ، ۶۰۱ -
 ۶۰۳ ، ۶۰۸ ، ۶۰۹ ، ۶۱۲ ،
 ۶۱۳ ، ۶۱۵ ، ۶۱۷ ، ۶۱۹ ،
 ۶۲۷ ، ۶۴۳ ، ۶۵۲ ، ۶۶۰ -
 ۶۶۵ ، ۶۶۸ ، ۶۷۸ ، ۶۸۷ ،
 ۶۸۸ ، ۶۹۰
 خزینۃ الاصفیا : ۴۰۸ ، ۴۱۰ ، ۴۱۳ -
 ۴۲۰ ، ۴۴۴ ، ۵۹۵ ، ۶۴۶
 خسرو و شیرین : ۴۷۴ ، ۵۵۵ ،
 ۵۷۱ ، ۶۰۱ ، ۶۰۲ ، ۶۷۷ ،
 ۶۸۵
 خط و خطاطان : ۴۶۷ - ۴۷۲ ،
 ۴۷۴ ، ۴۷۷ ، ۴۸۱ - ۴۸۳ ،
 ۴۸۸
 خطابی اسلامی : ۴۶۲ ، ۴۸۱ ،
 ۴۸۸ ، ۴۸۹

دیوان معزی : ۶۶۲
 دیوان میرزارغازی ترخان) : ۶۶۴
 دیوان نسبتی آهانیسری : ۶۷۷
 دیوان نصیرای همدانی : ۶۷۶
 دیوان لوائی (فارسی) : ۶۷۲
 دیوان نوری : ۶۷۳
 دیوان نوعی : ۶۷۷
 دیوان هادیخان : ۶۸۹
 دیوان هاشم قندهاری : ۶۸۸
 دیوان وحشی بافقی : ۶۷۹
 دیوان هلالی استرآبادی : ۶۸۷
 دیوان هلالی چغتایی : ۶۸۷
 ذخیره الخوانین : ۴۲۶ ، ۴۲۷ ،
 ۴۲۹ ، ۴۳۰ ، ۴۸۰ ، ۵۳۹ ،
 ۵۶۳ ، ۵۶۷ ، ۵۸۶ ، ۵۹۲ ،
 ۶۰۲ ، ۶۳۵ ، ۶۴۲ ، ۶۷۴ ،
 ۶۸۸
 ذره خورشید (مثنوی) : ۵۸۵
 (ر، ز)
 راحتہ الصدور : ۵۲۷ ، ۵۲۸ ،
 ۵۶۴ ، ۵۷۹
 رام و سینا (مثنوی) : ۶۶۷
 رامائن (مثنوی) : ۶۶۷
 راماین (ترجمہ) : ۴۳۰
 راہنمای ادبیات فارسی : ۶۶۴
 راہنمای صنایع اسلام : ۴۶۶ ، ۴۶۷ ،
 ۴۷۰ ، ۴۷۱ ، ۴۷۶ ، ۴۸۱
 رباعیات سعادی : ۵۹۱
 رجال حبیب السیر : ۵۷۳
 رزمنامہ (مثنوی) : ۴۳۰ ، ۴۳۱
 رسالہ خط و سواد : ۴۶۲ ، ۴۶۴ ،

دیوان خواجو کرمانی : ۵۷۱
 دیوان خیالی : ۶۱۱
 دیوان رودکی : ۵۷۷
 دیوان سرخوش : ۵۹۶
 دیوان سعدی : ۶۱۱
 دیوان مقا : ۵۹۳
 دیوان شامی : ۶۱۱
 دیوان صالح بنائی : ۶۱۱
 دیوان صافی : ۶۰۵
 دیوان طالب : ۶۱۵
 دیوان ظہیرفاریابی : ۶۱۷
 دیوان عارف لاهوری : ۶۲۸
 دیوان عسجدی : ۶۲۱
 دیوان عنصری : ۶۲۰
 دیوان غونوی : ۶۳۵
 دیوان غضاری (غفایری) : ۶۳۰
 دیوان غیاثا : ۶۳۰
 دیوان فارسی : ۶۴۲
 دیوان (فرقتی) : ۵۳۷
 دیوان فلکی : ۵۲۸
 دیوان قراری : ۶۴۷
 دیوان (قمی) : ۶۴۴
 دیوان قیصر : ۶۴۹
 دیوان کامران : ۶۵۵
 دیوان کامل جانی : ۵۶۵
 دیوان کلم : ۶۵۶
 دیوان کمال خجندی : ۶۱۱
 دیوان کمال الدین اسمعیل : ۶۵۰
 ۶۵۱
 دیوان گدائی : ۵۶۶
 دیوان گرامی : ۶۵۹

۶۱۷ ، ۶۴۶ ، ۶۵۱ ، ۶۵۴ ،
 ۶۵۶ ، ۶۶۰ ، ۶۶۱ ، ۶۶۳ -
 ۶۶۵ ، ۶۷۵ ، ۶۷۶ ، ۶۷۸ ،
 ۶۸۱ ، ۶۸۲ ، ۶۸۶ ، ۶۸۷ ،
 زبدة المقامات : ۴۱۲ - ۴۱۴ ،
 زبدة الحقائق : ۴۳۹

(ص)

ساقی نامہ ، امیددی : ۵۳۶
 ساقی نامہ ثنائی : ۵۶۳
 ساقی نامہ رنگین : ۶۳۱
 ساقی نامہ شکیبی : ۶۰۱
 ساقی نامہ صوفی : ۶۰۵
 ساقی نامہ فسوفی : ۶۴۳
 ساقی نامہ ، میرزا غازی : ۶۳۴
 سببہ سیارہ : ۵۸۵ ، ۵۸۶
 سبک شناسی : ۴۶۰ ، ۴۶۱
 ستینگس : رک بہ فرهنگ ستینگس
 سحر حلال : ۵۳۴
 سحر حلال (دیوان) : ۶۱۱
 سخن و سخنوران : ۵۲۷ ، ۵۲۹ ،
 ۵۶۴ ، ۵۷۸ ، ۵۸۷ ، ۵۸۸ ،
 ۶۲۰ ، ۶۳۰ ، ۶۳۸ ، ۶۴۶ ،
 سد سکندر (مثنوی) : ۵۶۳
 سر زمین ہند (تذکرہ) : ۵۶۵
 سرمد کاشانی و رباعیات او : ۵۹۵
 سروآزاد (تذکرہ) : ۵۳۷ - ۵۴۴ ،
 ۵۵۳ ، ۵۵۷ ، ۵۷۰ ، ۵۸۱ - ۵۸۵ ،
 ۵۹۱ ، ۵۹۶ ، ۵۹۷ ، ۶۰۲ ،
 ۶۰۳ ، ۶۰۸ ، ۶۰۹ ، ۶۱۵ ،
 ۶۱۸ ، ۶۲۷ ، ۶۳۴ ، ۶۳۶ ،

۴۶۶ ، ۴۶۷ ، ۴۷۵ ،
 رسالہ در علم صرف (منظوم) : ۵۶۳
 رسالہ کشف الغمہ II : ۴۲۲
 رسالہ ہمد م بخت : ۵۱۸
 رشحات : ۵۱۸
 رشحات الحیات : ۶۳۱
 روح بیدل : ۵۵۳
 روضات : ۴۱۵
 روضتہ الاحباب : ۵۱۷
 روضتہ الانوار : ۵۷۱
 روضتہ الصفا : ۵۷۲
 روضہ نصری : ۵۹۰
 ریاض الاولیاء : ۴۰۷ - ۴۱۱ ،
 ۴۱۵ - ۴۲۰ ، ۴۴۹ ،
 ریاض خلیل (بیاض) : ۵۷۲
 ریاض الشعراء : ۵۲۷ ، ۵۲۹ ، ۵۳۸ ،
 ۵۴۲ ، ۵۴۳ ، ۵۵۳ ، ۵۶۴ ،
 ۵۶۵ ، ۵۷۰ ، ۵۸۱ ، ۵۸۹ ،
 ۵۹۰ ، ۵۹۵ ، ۵۹۶ ، ۶۰۲ ،
 ۶۲۷ ، ۶۳۹ ، ۶۴۰ ، ۶۴۶ ،
 ۶۴۷ ، ۶۵۱ ، ۶۵۲ ، ۶۷۲ ،
 ریاض العارفین : ۴۱۰ ، ۴۲۶ ،
 ۴۳۹ ، ۴۳۰ ، ۵۲۹ ، ۵۴۲ ،
 ۵۶۴ ، ۵۷۴ ، ۵۸۵ ، ۵۸۸ ،
 ۵۹۱ ، ۵۹۵ ، ۶۰۲ ، ۶۰۶ ،
 ۶۲۷ ، ۶۳۱ ، ۶۳۲ ، ۶۳۹ ،
 ۶۵۰ ، ۶۵۲ ، ۶۶۰ ،
 ریحان : ۴۶۴ ، ۴۶۵ ، ۴۶۸ ، ۴۷۴ ،
 ریحانۃ الادب : ۵۲۷ ، ۵۷۷ ،
 ۵۷۸ ، ۵۸۱ ، ۵۸۶ ، ۵۸۸ ،
 ۵۸۹ ، ۵۹۵ - ۵۹۷ ، ۶۰۹ ،

(ش)

- شاهد صادق (تذکرہ) : ۵۶۴
 شاه و درویش (مثنوی) : ۶۸۶
 شاه و گدا (مثنوی) : ۶۸۶
 شاهنامه : ۶۳۸ ، ۵۲۶
 شاهنامه بدر : ۵۴۷
 شرح اربعین ، علامی شیخ بہاء الدین :
 ۶۰۸
 شرح ارشاد قاضی : ۴۳۶
 شرح بدیع البیان : ۴۳۶
 شرح جامع الاصول ابن اثیر : ۴۰۴
 شرح حصن الحصین : ۴۳۲
 شرح حکمہ العین : ۴۴۷
 شرح سفر السعادت : ۴۴۴
 شرح عقائد نسفی : ۴۳۳
 شرح مشارق الانوار : ۴۳۶
 شرح مشکاة : ۶۱۴
 شرح مشکوٰۃ : ۴۴۴
 شرح موافق : ۴۵۴
 شعر العجم : ۵۳۰ ، ۵۲۹ ، ۵۲۶ ، ۶۱۵ ، ۶۲۶ ، ۶۳۸
 شعر فارسی در عہد شاعرخ : ۶۶۰
 شعر و شاعری عرفی : ۶۲۵
 شعلہ دیدار (مثنوی) : ۵۸۵
 شمع النجم : ۵۲۶ ، ۵۲۸ ، ۵۳۴ ، ۵۳۵ ، ۵۳۸ ، ۵۳۹ ، ۵۴۳ ، ۵۴۷ ، ۵۵۰ ، ۵۶۴ ، ۵۶۵ ، ۵۶۹ ، ۵۸۱ ، ۵۸۲ ، ۵۸۴ ، ۵۸۵ ، ۵۸۹ ، ۵۹۱ ، ۵۹۵ ، ۶۰۰ ، ۶۰۱ ، ۶۰۳ ، ۶۰۴ ، ۶۰۹ ، ۶۱۲ ، ۶۱۵ ، ۶۳۸ ، ۶۴۰
- ۶۴۰ ، ۶۴۴ ، ۶۴۷ ، ۶۴۸ ، ۶۵۶ ، ۶۵۷ ، ۶۶۵ ، ۶۶۶ ، ۶۶۸ ، ۶۷۵ ، ۶۷۷ ، ۶۷۸ ، ۶۸۱ ، ۶۸۲ ، ۶۹۰
 سعی الصفا : ۵۳۱
 سفینہ الاولیاء : ۴۱۰ ، ۴۱۴
 سفینہ خوشگو : ۵۳۲ - ۵۳۹ ، ۵۴۲ ، ۵۴۳ ، ۵۴۹ ، ۵۵۳ ، ۵۵۵ ، ۵۶۲ ، ۵۶۵ ، ۵۶۷ ، ۵۶۹ ، ۵۷۰ ، ۵۷۴ - ۵۷۶ ، ۵۸۵ ، ۵۸۶ ، ۵۹۰ ، ۵۹۱ ، ۵۹۳ ، ۵۹۴ ، ۵۹۶ ، ۶۰۱ - ۶۰۴ ، ۶۰۶ ، ۶۱۱ ، ۶۱۴ - ۶۱۶ ، ۶۱۸ ، ۶۲۳ - ۶۲۶ ، ۶۳۰ ، ۶۳۱ ، ۶۴۰ ، ۶۴۱ ، ۶۴۳ ، ۶۴۷ ، ۶۴۸ ، ۶۵۲ - ۶۵۶ ، ۶۶۱ ، ۶۶۳ - ۶۶۷ ، ۶۷۳ - ۶۷۹ ، ۶۸۵ - ۶۸۸ ، ۶۹۰
 سکندر نامہ ثانی : ۵۶۳
 سکندر نامہ ضمیری : ۶۱۱
 سکینہ الاولیاء : ۴۳۷
 سلیمان نامہ (مثنوی) : ۵۸۵
 مندباد نامہ : ۵۲۸
 سواد اعظم : ۵۱۸
 سواطع الالہام : ۴۲۹
 سوز و گداز (مثنوی) : ۶۷۷
 سیر الاقطاب : ۴۱۴
 سیر العارفین : ۵۶۵
 سیر العاخرین : ۴۱۴

۶۵ ، ۶۷ ، ۶۹ ، ۷۷ - ۷۹ ، ۸۱ - ۸۱
 ۸۳ ، ۸۵ ، ۸۹ ، ۹۱ ، ۹۶ ، ۹۹
 ۱۰۱ - ۱۰۴ ، ۱۱۰ - ۱۱۹
 ۱۲۱ - ۱۲۸ ، ۱۳۰ ، ۱۳۳
 ۱۳۵ ، ۱۳۶ ، ۱۳۹ - ۱۵۱
 ۱۵۳ - ۱۵۸ ، ۱۶۰ ، ۱۶۲ -
 ۱۶۵ ، ۱۶۷ - ۱۷۲ ، ۱۷۴ -
 ۱۷۶ ، ۱۷۸ ، ۱۷۹ ، ۱۸۱
 ۱۸۲ ، ۱۸۴ ، ۱۸۵ ، ۱۸۷
 ۱۸۸ ، ۱۹۴ - ۱۹۶ ، ۲۰۱ -
 ۲۰۴ ، ۲۰۷ - ۲۱۰ ، ۲۱۲
 ۲۱۷ ، ۲۱۸ - ۲۲۳ ، ۲۲۵ -
 ۲۳۲ ، ۲۳۵ ، ۲۳۶ ، ۲۳۹ -
 ۲۴۱ ، ۲۴۳ ، ۲۴۴ ، ۲۴۷
 ۲۵۰ - ۲۵۲ ، ۲۵۵ - ۲۶۰
 ۲۶۵ ، ۲۶۶ ، ۲۶۸ ، ۲۷۱ ، ۲۷۳
 ۲۷۴ ، ۲۷۶ ، ۲۷۸ ، ۲۸۰
 ۲۸۱ ، ۲۸۳ ، ۲۸۵ - ۲۸۸
 ۲۹۰ - ۲۹۲ ، ۲۹۴ ، ۲۹۵
 ۲۹۸ - ۳۰۰ ، ۳۰۲ ، ۳۰۸
 ۳۱۰ - ۳۱۳ ، ۳۱۵ - ۳۲۵
 ۳۲۷ ، ۳۲۹ ، ۳۳۰ ، ۳۳۲
 ۳۳۵ - ۳۴۱ ، ۳۴۳ - ۳۶۰
 ۳۶۲ ، ۳۶۳ ، ۳۶۵ - ۳۶۷
 ۳۶۹ - ۳۷۶ ، ۳۷۸ - ۳۸۱
 ۳۹۱ ، ۳۹۳ ، ۳۹۴ ، ۳۹۷
 ۴۰۷ ، ۴۰۹ ، ۴۱۰ ، ۴۱۲
 ۴۱۶ ، ۴۵۰ - ۴۵۲ ، ۴۵۷
 ۶۵۸
 عرفات العاشقین (تذکرہ) : ۵۵۷
 ۵۹۱

۶۴۴ ، ۶۴۷ ، ۶۵۰ - ۶۵۲
 ۶۶۰ ، ۶۶۱ ، ۶۶۵ ، ۶۶۶
 ۶۷۸ ، ۶۷۹ ، ۶۸۸ ، ۶۹۰
 (ص ، ض)

صبح گشن : ۵۴۲ ، ۵۴۵ ، ۵۴۶
 ۵۵۲ ، ۵۵۳ ، ۵۵۵ ، ۵۵۷
 ۵۶۶ ، ۵۸۱ ، ۶۰۱ ، ۶۱۴
 ۶۲۸ ، ۶۴۳ ، ۶۵۳ ، ۶۶۴
 ۶۸۴
 صحیح بخاری : ۴۴۹
 صفات العاشقین : ۶۸۶
 صیقل ہلال (دیوان) : ۶۱۱
 ضمیمہ اور اینٹل کالج میگزین : ۴۲۴
 ۴۳۷ ، ۴۵۱

(ط)

طبقات اکبری (یا اکبر شاہی) :
 ۴۲۲ - ۴۲۷ ، ۴۲۹ - ۴۳۴
 ۴۳۷ - ۴۳۹ ، ۴۷۹ ، ۴۸۰
 ۴۳۹ ، ۴۶۵ ، ۴۶۶ ، ۴۷۹
 ۵۸۰ ، ۵۹۲ ، ۶۰۱ ، ۶۰۳
 ۶۰۶ ، ۶۲۵ ، ۶۲۶ ، ۶۳۱
 ۶۳۲ ، ۶۴۱ ، ۶۴۷ ، ۶۵۴
 ۶۷۴ ، ۶۸۸
 طبقات شاہجہانی : ۴۷۴ ، ۶۱۵

(ع ، غ)

عالمگیر نامہ : ۱ ، ۷ ، ۱۲ ، ۱۳
 ۱۶ - ۱۸ ، ۲۲ ، ۲۵ ، ۲۹ ، ۳۰
 ۳۳ - ۳۷ ، ۳۹ - ۴۱ ، ۴۷ ، ۴۸
 ۵۰ - ۵۳ ، ۵۵ - ۶۰ ، ۶۲ ، ۶۳

فرہنگ انند راج : ۸۵ ، ۱۳۶ ،
 ۱۳۷ ، ۱۴۹ ، ۱۷۸ ، ۱۹۵ ،
 ۲۰۵ ، ۴۰۲ ، ۵۰۲
 (فرہنگ) ستینگاس : ۱۶۷ ، ۱۶۸ ،
 ۱۸۷ ، ۱۹۹ ، ۴۱۲
 فرہنگ سروری : ۵۹۷
 فرہنگ عمید : ۶۰۱ ، ۶۲۲ ، ۶۲۳ ،
 الفوائد البہیہ : ۴۳۴
 فہرست بادلی عمود : ۶۴۸
 فہرست کتابخانہ ایشیاٹک سوسائٹی
 بنگال : ۵۴۴ ، ۵۷۱ ، ۵۹۰ ،
 ۶۰۳
 فہرست کتابخانہ بانکی پور : ۴۷۷ ،
 ۵۷۱ ، ۵۸۱ ، ۵۸۶ ، ۵۹۰ ،
 ۶۱۵ ، ۶۱۸ ، ۶۱۹ ، ۶۴۸ ،
 ۶۷۹
 فہرست کتابخانہ برتھ میوزیم : ۴۷۷
 (فہرست کتابخانہ) موزہ دہلی : ۴۹۲
 (فہرست کتابخانہ) موزہ میٹروپولیتن :
 ۴۷۰ ، ۴۷۱
 فہرست مخطوطات کتابخانہ ایندیا آفس :
 ۵۴۹ ، ۵۵۵ ، ۶۰۳ ، ۶۱۱ ،
 ۶۸۲ ، ۶۸۵ ، ۶۸۶
 فہرست مخطوطات کتابخانہ بوداین :
 ۵۱۷ ، ۵۶۳ ، ۵۹۰ ، ۶۰۳ ،
 ۶۱۵ ، ۶۱۸ ، ۶۱۹ ، ۶۳۱ ،
 ۶۵۲ ، ۶۶۷ ، ۶۷۹ ، ۶۸۵ ،
 ۶۸۶
 فہرست نسخ فارسی موزہ بریتانیہ :
 ۶۲۷ ، ۶۵۱

عرفات و عرصات (تذکرہ) : ۵۵۷
 عروۃ الوثقی (رسالہ) : ۵۹۱
 عشق نامہ (مثنوی) : ۵۷۴
 عقائد نسفی : ۴۴۹
 العقیدۃ الصحیحہ فی الدین النصیحہ :

۴۰۶

عیار دانش : ۴۳۰

عیون الزلالی (دیوان) : ۶۱۱

غیاث اللغات : ۱۰۸

(ف)

فتاویٰ عالمگیری (یا عالمگیر شاعری) :

- ۳۸۸ ، ۴۰۹ ، ۴۵۱ ، ۴۵۶ -

۴۵۸ ، ۵۱۸

فتوحات شاعری (ازھا آفی) : ۶۸۵

فراغبال (دیوان) : ۶۱۱

فراقنامہ (مثنوی) : ۵۸۹

فرحۃ الناظرین : ۴۰۷ ، ۴۰۸ ، ۴۱۰ ،

- ۴۱۱ ، ۴۱۳ - ۴۲۰ ، ۴۴۵ -

۴۵۸ ، ۵۴۳ - ۵۴۵ ، ۵۵۱ ،

- ۵۵۳ ، ۵۶۶ ، ۵۶۷ ، ۵۸۲ -

۵۸۴ ، ۵۹۵ ، ۵۹۸ ، ۶۱۰ ،

۶۱۲ ، ۶۲۹ ، ۶۳۵ ، ۶۳۶ ،

۶۴۳ ، ۶۴۹ ، ۶۵۷ ، ۶۵۸ ،

۶۶۸ ، ۶۶۹ ، ۶۸۰

فردوسی پر چار مقالے اردو) : ۶۳۸

فرہاد و شیرین (مثنوی) : ۶۷۹

فصوص الحکم : ۶۲۰

فرہنگ آموزگار : ۶۵ ، ۱۱۵

فرہنگ امیر کبیر : ۳۴۴ ، ۶۷۱

کلیات صائب تبریزی : ۶۰۹

کلیات عراقی : ۶۲۱

کلیات واضح : ۶۸۲

کلیله و دمنه (مثنوی) : ۵۷۷

کمال نامہ : ۵۷۱

کنزالاشتها : ۵۳۱

(گ)

گدائی ، مقالہ بر : ۵۶۶

گرشاسب نامہ : ۵۲۶

گل اورنگ : ۶۶۹

گلدستہ (ازبرہمن) : ۵۵۲

گزار ابراہیم ، رسالہ : ۶۱۸

گستان ہنر : ۴۸۱

گشن ابراہیم : ۶۱۸

گشن فطرت (بیاض) : ۶۴۴

۴۵۶ : { گومری آف کاسٹس اینڈ
ٹرائیز آف دی پنجاب ...

گنج روان (مثنوی) : ۵۷۴

گنج سخن : ۵۲۶ ، ۵۲۹ ، ۵۳۰

۵۳۴ ، ۵۳۵ ، ۵۳۹ ، ۵۷۲

۵۷۴ ، ۵۷۷ ، ۵۸۶ ، ۵۸۹

۶۰۹ ، ۶۱۷ ، ۶۲۱ ، ۶۲۶

۶۳۶ ، ۶۵۰ - ۶۵۲ ، ۶۶۴

گوہرنامہ : ۵۷۱

گوی و چوگان ، مقالہ : ۶۲۳ ، ۶۲۴

(ل)

لاہور انس ہسٹری ،
آرکی ٹیکچرل ریمنیز : ۴۳۴ ، ۴۳۷

لائف اینڈ ورکس آف عبدالقادر بیدل :

۵۵۳

(ق)

قاموس المشاہیر : ۶۶۶

القرآن (کلام سبحانی ، کلام مجید

وغیرہ) : ۲۱ ، ۴۰ ، ۵۰ ، ۷۳

۱۰۶ ، ۱۸۱ ، ۲۸۷ ، ۳۸۹

۳۹۰ ، ۳۹۴ ، ۳۹۶

۴۱۳ ، ۴۲۸ ، ۴۳۵

۴۳۶ ، ۴۴۳ ، ۴۴۵ ، ۴۴۶

۴۵۵ ، ۴۷۴ ، ۵۲۳ ، ۵۲۴

۶۱۲ ، ۶۹۳

قصہ سینا (مثنوی) : ۶۶۷

(ک)

کارنامہ بزرگان ایران : ۴۶۲ ، ۴۶۴

۴۶۶ ، ۴۶۷ ، ۴۷۴ - ۴۷۷

۴۸۱ ، ۴۸۳ ، ۴۸۸ ، ۴۸۹

کشف الظنون : ۵۲۸

کعبہ عرفان (تذکرہ) : ۵۵۵

کلمات الشعراء : ۵۳۸ ، ۵۴۱ ، ۵۴۳

۵۴۴ ، ۵۵۱ ، ۵۵۳ ، ۵۵۷

۵۵۸ ، ۵۶۳ ، ۵۷۰ ، ۵۸۲

۵۸۴ ، ۵۹۵ - ۵۹۸ ، ۶۰۴

۶۰۶ ، ۶۰۸ ، ۶۰۹ ، ۶۱۶

۶۲۷ ، ۶۲۸ ، ۶۳۶ ، ۶۴۳

۶۴۴ ، ۶۴۷ ، ۶۵۶ ، ۶۶۷

۶۶۸ ، ۶۷۵ - ۶۷۷ ، ۶۸۱ -

۶۸۳ ، ۶۹۰

کلمات الصادقین : ۴۴۴

کلیات انشای طنرا : ۶۷۶

کلیات داعی شیرازی : ۵۷۴

کلیات شیخ عطار (انتخاب) : ۵۱۶

' ۲۱۹ ' ۲۱۴ ' ۲۱۱ ' ۲۰۷
 ' ۲۹۷ ' ۲۷۹ ' ۲۳۷ ' ۲۲۶
 ' ۳۳۰ ' ۳۲۸ ' ۳۲۴ ' ۲۹۸
 ' ۳۵۸ ' ۳۵۷ - ۳۵۱ ' ۳۴۰
 - ۳۷۶ ' ۳۶۸ ' ۳۶۶ - ۳۶۴
 ' ۴۱۵ ' ۴۱۰ ' ۳۸۰ ' ۳۷۸
 - ۴۲۸ ' ۴۲۶ ' ۴۲۴ ' ۴۲۲
 ' ۴۳۶ ' ۴۳۵ ' ۴۳۳ ' ۴۳۰
 ' ۴۵۱ - ۴۴۷ ' ۴۴۳ - ۴۳۹
 ' ۴۸۶ ' ۴۸۰ ' ۴۵۶ - ۴۵۴
 - ۵۳۹ ' ۴۹۰ ' ۴۸۹ ' ۴۸۷
 ' ۵۵۷ ' ۵۵۲ ' ۵۵۱ ' ۵۴۲
 ' ۵۶۹ - ۵۶۶ ' ۵۶۴ ' ۵۵۸
 ' ۵۹۹ ' ۵۹۲ ' ۵۸۶ ' ۵۷۵
 ' ۶۰۶ ' ۶۰۵ ' ۶۰۲ ' ۶۰۱
 ' ۶۴۴ - ۶۴۱ ' ۶۳۶ - ۶۳۳
 ' ۶۶۸ - ۶۶۶ ' ۶۵۹ ' ۶۴۷
 ۶۷۴ ' ۶۸۰ ' ۶۸۲ ' ۶۹۰

مآثر رحیمی : ۴۲۵ ' ۴۴۰ ' ۴۴۱ ' ۴۳۳
 ' ۵۶۳ ' ۵۶۲ ' ۴۷۹ ' ۴۷۳
 ' ۶۰۱ ' ۵۸۰ ' ۵۷۰ ' ۵۶۹
 ' ۶۲۵ ' ۶۱۸ ' ۶۱۴ ' ۶۰۳
 - ۶۳۱ ' ۶۴۰ ' ۶۵۳ ' ۶۶۴
 ۶۶۶ ' ۶۷۵ - ۶۷۷

مآثر عامگیری : ۶۵ ' ۱۵۰ ' ۲۰۶
 ' ۲۹۵ ' ۲۹۲ ' ۲۸۷ ' ۲۴۰
 ' ۳۵۰ ' ۳۴۵ - ۳۴۳ ' ۳۴۰
 ' ۳۵۷ ' ۳۵۵ ' ۳۵۴ ' ۳۵۱
 ' ۳۶۶ ' ۳۶۵ ' ۳۶۳ ' ۳۵۸
 - ۳۸۵ ' ۳۸۱ - ۳۷۸ ' ۳۷۳

لب التواریخ : ۵۹۰

لب فصوص : ۶۲۱

لباب الالباب : ۵۲۶ - ۵۲۹ ' ۵۶۴

' ۶۰۰ ' ۵۸۸ ' ۵۸۷ ' ۵۷۷

' ۶۳۰ ' ۶۲۱ ' ۶۲۰ ' ۶۱۷

۶۶۲ ' ۶۴۶ ' ۶۳۸

لطایف نامه فخری : ۴۶۸ ' ۴۷۰

۴۷۳

لغات القرآن : ۴۶۰

لغتنامه (دهخدا) : ۵۲۶ ' ۵۳۰

' ۶۰۹ ' ۶۰۶ ' ۵۹۴ ' ۵۷۴

' ۶۳۰ ' ۶۲۳ ' ۶۱۷ ' ۶۱۵

۶۳۸ ' ۶۳۶

لمعات : ۶۲۰ ' ۶۲۱

لیلی و مجنون : ۶۱۱

لیلی و مجنون مکتبی : ۶۶۳

لیلی و مجنون پاتقی : ۶۸۵

لیلی و مجنون هلالی : ۶۸۶

(م)

مآثر الامرا : ۲ - ۵ ' ۸ - ۱۳

' ۱۵ - ۲۰ ' ۲۲ - ۲۸ ' ۳۱

' ۳۳ - ۳۶ ' ۳۸ ' ۴۱ - ۴۳

' ۴۹ ' ۵۲ - ۵۶ ' ۵۹ - ۶۴

- ۶۶ ' ۶۹ ' ۷۲ - ۷۵ ' ۷۸

- ۸۲ ' ۸۶ ' ۸۹ ' ۹۶ - ۹۸ - ۱۰۰

' ۱۰۳ ' ۱۱۴ ' ۱۱۷ ' ۱۲۱

' ۱۲۲ ' ۱۲۶ ' ۱۲۸ - ۱۳۰ ' ۱۳۲

' ۱۴۰ ' ۱۴۴ ' ۱۴۵ ' ۱۵۸ ' ۱۶۱

' ۱۶۲ ' ۱۶۵ ' ۱۷۰ ' ۱۷۱

' ۱۷۵ ' ۱۷۷ ' ۱۸۱ ' ۲۰۶

' ۶۱۱ ، ' ۶۱۷ ، ' ۶۲۱ ، ' ۶۲۲ ،
 ' ۶۴۶ ، ' ۶۵۰ ، ' ۶۵۱ ، ' ۶۶۰ ،
 ' ۶۶۲ - ' ۶۶۴ ، ' ۶۷۱ ، ' ۶۷۵ ،
 ۶۸۵
 مجمع النفايس : ' ۵۳۱ ، ' ۵۳۷ ، ' ۵۴۲ ،
 ' ۵۴۷ ، ' ۵۴۸ ، ' ۵۵۱ - ' ۵۵۳ ،
 ' ۵۵۵ ، ' ۵۵۷ ، ' ۵۶۲ - ' ۵۶۵ ،
 ' ۵۶۷ ، ' ۵۶۹ ، ' ۵۷۱ ، ' ۵۷۴ -
 ' ۵۷۶ ، ' ۵۷۸ ، ' ۵۸۰ - ' ۵۸۴ ،
 ' ۵۸۶ ، ' ۵۸۸ ، ' ۵۸۹ ، ' ۵۹۱ ،
 ' ۵۹۵ - ' ۵۹۸ ، ' ۶۰۱ - ' ۶۰۴ ،
 ' ۶۰۹ - ' ۶۱۲ ، ' ۶۱۴ - ' ۶۱۶ ،
 ' ۶۱۹ ، ' ۶۲۰ ، ' ۶۲۳ ، ' ۶۲۶ -
 ' ۶۲۸ ، ' ۶۳۰ - ' ۶۳۲ ، ' ۶۳۶ ،
 ' ۶۴۰ ، ' ۶۵۱ ، ' ۶۵۳ ، ' ۶۵۴ ،
 ' ۶۵۶ ، ' ۶۵۷ ، ' ۶۶۰ - ' ۶۶۸ ،
 ' ۶۷۴ - ' ۶۷۷ ، ' ۶۸۰ - ' ۶۸۳ ،
 ۶۸۵ ، ' ۶۹۰
 مجمل التواريخ والتقصص : ' ۵۲۶ ، ' ۵۳۰ ،
 مجموعة الفقراء : ۵۵۲
 محمود و اباز (مثنوی) : ' ۵۸۵ ، ' ۵۸۶ ،
 محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی :
 ۵۷۷
 مخبر الواصلين : ' ۴۱۶ ، ' ۴۱۹ ،
 مخزن الاسرار : ' ۵۲۵ ، ' ۵۷۱ ، ' ۵۷۶ ،
 ' ۵۷۹ ، ' ۶۶۷ ، ' ۶۷۷
 مخزن الغرايب : ' ۵۲۹ ، ' ۵۳۱ ،
 ' ۵۳۲ ، ' ۵۳۶ ، ' ۵۳۸ ، ' ۵۴۵ ،
 ' ۵۴۷ ، ' ۵۵۰ ، ' ۵۵۱ ، ' ۵۵۳ ،
 ' ۵۵۵ ، ' ۵۵۷ ، ' ۵۶۲ ، ' ۵۶۴ ،

' ۳۸۸ ، ' ۳۹۰ - ' ۳۹۸ ، ' ۴۰۷ ،
 ' ۴۴۹ ، ' ۴۵۷ ، ' ۴۵۸ ،
 مآثر الکرام : ' ۴۱۸ ، ' ۴۱۹ ، ' ۴۲۶ -
 ' ۴۲۹ - ' ۴۳۸ ، ' ۴۴۰ ، ' ۴۴۲ ،
 ' ۴۴۳ ، ' ۴۴۷ ، ' ۴۴۹ ، ' ۴۵۱ ،
 ' ۴۵۴ ، ' ۵۶۹ ، ' ۶۰۸ ،
 مثنوی شکیبی : ۶۰۲
 مثنوی مرآة : ۵۲۲
 مثنوی ، مولوی روم : ' ۴۱۸ ، ' ۴۹۰ ،
 ۵۱۶
 مجالس العشاق : ۶۵۱
 مجالس المومنين : ' ۴۶۴ ، ' ۴۷۰ ،
 ' ۵۲۶ ، ' ۵۲۸ ، ' ۵۳۴ ، ' ۶۵۲ ،
 مجالس النفايس : ' ۵۲۷ - ' ۵۳۰ ،
 ' ۵۳۲ - ' ۵۳۴ ، ' ۵۴۷ ، ' ۵۵۰ ،
 ' ۵۵۳ ، ' ۵۷۷ - ' ۵۷۹ ، ' ۵۸۹ ،
 ' ۵۹۰ ، ' ۶۱۷ ، ' ۶۴۶ ، ' ۶۵۱ ،
 ' ۶۵۲ ، ' ۶۶۱ ، ' ۶۷۲ ، ' ۶۷۳ ،
 ۶۸۵ ، ' ۶۸۶
 مجدالدين همگر (کتاب) : ۶۶۲
 مجله ايران و هند : ۵۹۵
 مجله تاريخ حيدرآباد دکن : ۴۴۳
 مجله دانشکده ادبيات : ۵۷۷
 مجله دانشکده السنه شرقيه : ' ۳۸۸ ،
 ' ۵۵۱ ، ' ۵۵۲ ، ' ۵۶۶ ، ' ۵۷۸ ،
 ۶۶۸
 مجمع الفرس : ۵۹۷
 مجمع الفصحاء : ' ۵۲۶ - ' ۵۲۹ ، ' ۵۳۰ ،
 ' ۵۳۵ ، ' ۵۶۴ ، ' ۵۷۴ ، ' ۵۷۶ -
 ' ۵۷۹ ، ' ۵۸۵ ، ' ۵۸۸ - ' ۵۹۱ ،
 ' ۵۹۵ ، ' ۶۰۰ ، ' ۶۰۳ ، ' ۶۰۶ ،

۵۸۲ ، ۵۸۴ ، ۶۱۰ ، ۶۱۲ ،

۶۲۷ ، ۶۳۶ ، ۶۵۷ ،

مرآة الخيال : ۴۱۶ ، ۵۲۶ ، ۵۲۹ ،

۵۳۱ ، ۵۳۲ ، ۵۳۸ ، ۵۴۶ ،

۵۵۱ ، ۵۵۳ ، ۵۷۷ ، ۵۷۸ ،

۵۸۲ ، ۵۸۴ ، ۶۸۵ ، ۶۹۱ ،

۵۹۵ ، ۶۹۵ ، ۶۰۴ ، ۷۱۶ ،

۶۱۹ ، ۶۲۵ ، ۷۲۶ ، ۶۳۰ ،

۶۳۹ ، ۶۴۳ ، ۶۴۴ ، ۶۴۶ -

۶۴۸ ، ۶۵۲ ، ۶۵۶ ، ۶۵۷ ،

مرآة العالم : ۳۹ ، ۱۱۸ ، ۱۳۹ ،

۱۵۸ ، ۱۸۲ ، ۱۸۸ ، ۱۹۴ ،

۲۱۲ ، ۲۴۳ ، ۲۸۷ ، ۳۰۹ ،

۳۱۹ ، ۳۲۳ ، ۳۳۵ ، ۳۳۹ ،

۳۴۳ ، ۳۴۹ ، ۳۵۴ ، ۳۵۸ ،

۳۶۹ ، ۳۷۹ ، ۳۸۰ ، ۳۸۸ ،

۳۹۱ ، ۳۹۲ ، ۳۹۵ ، ۴۰۹ ،

۴۱۸ ، ۴۲۳ ، ۴۲۵ ، ۴۲۷ ،

۴۲۹ ، ۴۳۱ ، ۴۳۳ ، ۴۳۳ ،

۴۴۶ ، ۴۴۲ ، ۴۴۳ ، ۴۴۳ -

۴۴۸ ، ۴۵۰ - ۴۵۳ ، ۴۵۳ ،

۴۵۶ - ۴۵۸ ، ۴۶۰ ، ۴۶۳ ،

۴۶۸ ، ۴۷۷ - ۴۷۹ ، ۴۸۹ ، ۴۹۲ ،

۵۱۶ ، ۵۲۹ ، ۵۳۰ ، ۵۳۳ -

۵۳۵ ، ۵۳۷ ، ۵۳۸ ، ۵۴۳ ،

۵۵۰ ، ۵۵۲ ، ۵۵۴ ، ۵۵۶ ،

۵۵۸ ، ۵۶۲ ، ۵۶۴ ، ۵۶۶ ،

۵۶۷ ، ۵۶۹ ، ۵۷۲ ، ۵۸۴ ،

۵۸۹ ، ۵۹۵ ، ۶۰۱ ، ۶۱۵ ،

۶۲۱ ، ۶۲۴ ، ۶۲۷ ، ۶۲۹ ،

۶۳۲ ، ۶۳۳ ، ۶۳۵ ، ۶۴۰ -

۶۶۹ ، ۵۷۶ ، ۵۸۰ ، ۵۸۲ - ۵۸۶ ،

۵۸۹ ، ۵۹۱ ، ۵۹۳ - ۵۹۶ ،

۵۹۸ ، ۶۰۳ ، ۶۰۶ ، ۶۰۹ ،

۶۱۲ ، ۶۱۴ ، ۶۱۵ ، ۶۱۸ ،

۶۲۶ - ۶۲۸ ، ۶۳۱ ، ۶۳۵ ،

۶۴۱ - ۶۴۴ ، ۶۴۷ ، ۶۵۱ ،

۶۵۴ - ۶۵۶ ، ۶۶۲ ، ۶۶۴ ،

۶۶۶ ، ۶۶۸ ، ۶۷۱ ، ۶۷۵ -

۶۷۷ ، ۶۸۱ ، ۶۸۷ ،

مخطوطات ایندیا آفیس : ۵۲۷

مذکر احباب : ۴۷۷

مرآت الاسرار : ۴۱۷

مرآة الاصطلاح : ۴۹۰

مرآة آفتاب نما : ۳۶۴ ، ۴۱۹ ،

۴۴۳ ، ۴۴۴ ، ۴۴۳ ، ۴۶۳ ، ۴۶۶ ،

۴۷۵ ، ۵۳۰ ، ۵۳۲ ، ۵۳۸ ،

۵۴۰ ، ۵۴۱ ، ۵۴۴ ، ۵۴۵ ،

۵۵۱ ، ۵۵۳ ، ۵۵۷ ، ۵۶۵ ،

۵۶۹ ، ۵۷۸ ، ۵۸۱ ، ۵۸۲ ،

۵۸۴ ، ۵۸۶ ، ۵۸۸ ، ۵۸۹ ،

۵۹۱ ، ۵۹۵ ، ۵۹۶ ، ۵۹۸ ،

۶۰۹ ، ۶۱۱ ، ۶۱۶ ، ۶۲۷ ، ۶۳۸ ،

۶۴۶ ، ۶۴۶ ، ۶۵۶ ، ۶۵۷ ، ۶۶۱ ،

۶۴۶ ، ۶۶۸ ، ۶۶۶ ، ۶۷۵ ، ۶۷۶ ،

۶۷۹ ، ۶۸۱ ، ۶۸۷ ، ۶۹۰ ،

مرآة جهان نما : ۴۰۷ ، ۴۴۰ ،

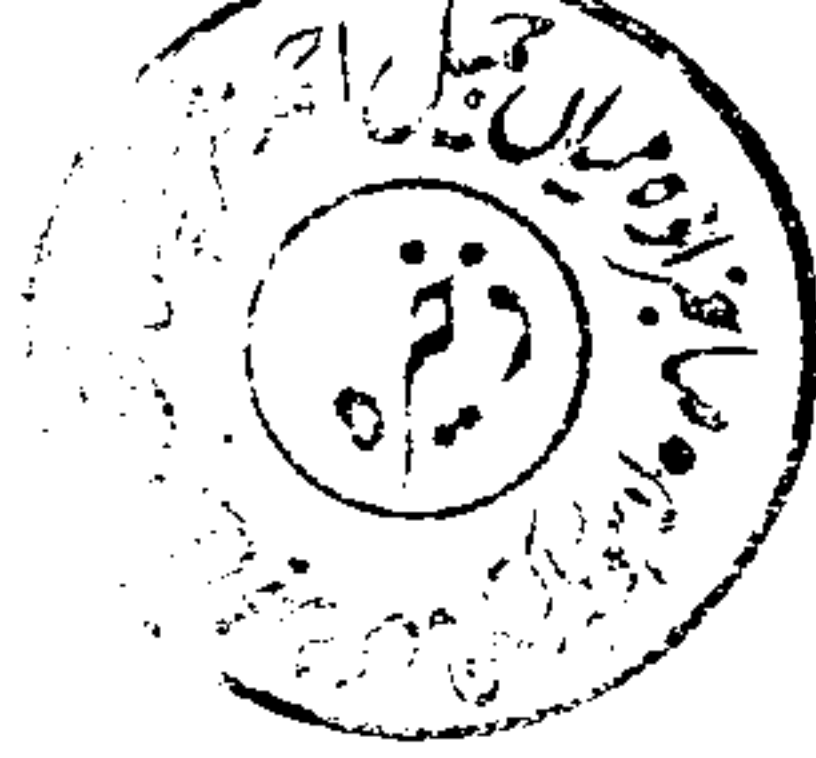
۴۴۲ ، ۴۴۴ ، ۴۴۵ ، ۴۴۶ ، ۴۴۸ ،

۴۴۹ ، ۴۵۱ - ۴۵۳ ، ۴۵۳ ، ۴۷۳ ،

۴۸۹ ، ۴۹۳ ، ۴۹۵ - ۴۹۶ ،

۴۹۵ ، ۵۰۳ ، ۵۰۳ ، ۵۰۷ -

- مکتوبات معصوم : ۴۱۳ ، ۶۴۹ ، ۶۴۷ ، ۶۴۶ ، ۶۴۳
 ملخص انوار سهیلی : ۴۳۰ ، ۶۶۰ ، ۶۵۸ ، ۶۵۴ ، ۶۵۳
 ملخص تذکرة الاولیا : ۵۱۸ ، ۶۷۲ ، ۶۶۹ ، ۶۶۷ - ۶۶۴
 ملفوظات (خواجہ عبدالباقی نقشبندی): ، ۶۸۰ ، ۶۷۸ ، ۶۷۶ ، ۶۷۳
 ۶۸۸ ، ۶۹۰ ، ۶۸۸ - ۶۸۶
 مناظرہ شب و روز : ۵۲۶ ، ۶۳۱ : مرآة الکلیات (?)
 مناقب مرتضوی : ۴۸۴ ، ۴۴۷ : مراح الارواح
 منبع عیون : ۴۲۸ ، ۵۱۷ : مسرت پیرا ، بیاض :
 منبع عیون المعانی : ۴۲۸ ، ۴۳۸ : مشکوٰۃ
 منبع نقایس العیون : ۴۲۸ ، ۴۹۸ ، ۴۲۱ : مطول
 منتخب اخبار الاخیار : ۵۱۸ ، ۴۲۶ : معارج النبوت
 منتخب الاشعار : ۵۲۶ ، ۵۲۹ ، ۶۶۷ : معدن الابرار (مثنوی)
 ، ۵۴۲ ، ۵۴۰ ، ۵۳۶ ، ۵۳۵ ، ۵۵۷ : معراج الخیال (مثنوی)
 ، ۵۵۳ ، ۵۴۹ ، ۵۴۷ ، ۵۴۴ ، ۴۲۶ : معراج النبوت
 ، ۵۷۰ ، ۵۶۹ ، ۵۶۵ ، ۵۶۴ ، ۶۱۱ : معشوقہ لایزال (دیوان)
 ، ۵۷۹ - ۵۸۲ ، ۵۸۹ ، ۵۹۳ ، ۵۳۲ : مفتاح الاسرار
 ، ۶۰۲ ، ۶۰۰ ، ۵۹۸ ، ۵۹۶ ، ۴۰۷ ، ۴۰۵ ، ۴۰۴ : مفتاح التواریخ
 ، ۶۴۲ ، ۶۳۱ ، ۶۲۳ ، ۶۰۸ ، ۴۲۶ ، ۴۱۷ - ۴۱۳ ، ۴۱۰ ، ۴۰۸
 ، ۶۶۱ ، ۶۵۱ ، ۶۴۶ ، ۶۴۴ ، ۴۲۹ - ۴۲۳ ، ۴۳۹ ، ۴۳۱ ، ۴۴۳ -
 ، ۶۷۶ ، ۶۶۸ ، ۶۶۴ ، ۶۶۳ ، ۴۴۶ ، ۵۴۷ ، ۵۳۵ ، ۵۳۱ ، ۵۳۱
 ، ۶۸۷ ، ۶۸۱ ، ۵۶۵ ، ۵۸۱ ، ۵۹۵ ، ۶۰۹ ، ۵۶۵
 ، ۶۴۳ ، ۶۳۶ ، ۶۲۷ ، ۶۱۵ ، ۶۴۳ ، ۶۳۶ ، ۶۲۷ ، ۶۱۵
 ، ۶۶۵ ، ۶۵۳ ، ۶۵۱ ، ۶۴۴ ، ۶۴۴ ، ۶۵۱ ، ۶۵۳ ، ۶۶۵ ، ۶۶۴
 ، ۶۹۰ ، ۶۹۰
 مقالات الشعراء : ۵۹۴ ، ۵۴۰ ، ۵۹۴ ، ۵۴۰
 ، ۶۳۳ ، ۶۳۱ ، ۶۱۵ ، ۶۰۳ ، ۶۳۳ ، ۶۳۱ ، ۶۱۵ ، ۶۰۳
 ، ۶۵۶ - ۶۵۳ ، ۶۴۲ ، ۶۳۴ ، ۶۵۶ - ۶۵۳ ، ۶۴۲ ، ۶۳۴
 ، ۶۷۴ ، ۶۶۶ ، ۶۷۴ ، ۶۶۶
 مکتبات علامی : ۴۳۰ ، ۴۳۰ : مکتوبات (ابوالفضل)
 ، ۴۳۰ ، ۴۳۰ : مکتوبات (ابوالفضل)

‘ ۶۰۶ ، ‘ ۶۰۸ ، ‘ ۶۰۹ ، ‘ ۶۱۴
 ‘ ۶۱۵ ، ‘ ۶۱۷ ، ‘ ۶۱۸ ، ‘ ۶۲۱ ، ‘ ۶۲۳ ،
 ‘ ۶۲۴ ، ‘ ۶۲۸ ، ‘ ۶۳۱ ، ‘ ۶۳۴ - ۶۳۶ ،
 ‘ ۶۳۸ ، ‘ ۶۴۰ ، ‘ ۶۴۳ ، ‘ ۶۴۴ ،
 ‘ ۶۴۶ - ۶۴۸ ، ‘ ۶۵۰ - ۶۵۴ ،
 ‘ ۶۵۶ ، ‘ ۶۵۷ ، ‘ ۶۶۰ - ۶۶۶ ،
 ‘ ۶۶۸ ، ‘ ۶۷۱ ، ‘ ۶۷۴ - ۶۷۹ ،
 ۶۸۱ - ۶۸۴

نفحات الانس : ۴۳۹ ، ۵۷۴ ، ۵۱۸ ،
 ۶۲۱ ، ۶۵۱

نقش بدیع : ۶۳۱

نگارستان : ۵۳۷

نگارستان سخن ، تذکره : ۵۳۵ ،
 ۵۸۶ ، ۶۰۳ ، ۶۲۸ ، ۶۶۸ ،
 ۶۷۳

نگارنامه : ۵۵۲

نلدمن (مثنوی) : ۴۲۹

نمکدان حقیقت ، مثنوی : ۶۰۳

نمونه خطوط خوش : ۴۶۵ ، ۴۶۷ ،
 ۴۷۰ ، ۴۷۱ ، ۴۷۵ ، ۴۷۷ ،

۴۸۱ - ۴۸۳ ، ۴۸۸ ، ۴۹۰

نوادرا حکایات : ۶۲۶ ، ۶۲۷

نورس (منظوم) : ۶۱۸

نوروز و گل (مثنوی) : ۵۷۱

(و)

واقعات عالمگیری : ۵۳ ، ۶۸ ، ۹۵ ،
 ۱۳۵ ، ۱۸۸ ، ۲۴۰

واقعات کشمیر : ۴۸۲ ، ۴۸۶

واقی و عذرا (مثنوی) : ۶۱۱

مها بهارت : ۴۳۰ ، ۴۳۱

مهر و محبت (مثنوی) : ۶۰۳

مهر و وفا (مثنوی) : ۶۱۷

میخانه (عبدالنبی) : ۵۳۵ - ۵۳۷ ،

۵۶۲ ، ۵۶۳ ، ۵۶۹ ، ۵۷۱ ،

۵۸۱ ، ۶۰۱ - ۶۰۳ ، ۶۰۵ ،

۶۰۶ ، ۶۱۲ ، ۶۱۵ ، ۶۱۸ -

۶۲۱ ، ۶۲۵ - ۶۲۷ ، ۶۳۰ ،

۶۳۱ ، ۶۳۳ ، ۶۳۴ ، ۶۴۰ ،

۶۴۱ ، ۶۴۸ ، ۶۶۵ - ۶۶۷ ،

۶۷۵ ، ۶۷۶ ، ۶۷۹ ، ۶۸۵ ،

۶۸۶

میخانه (مثنوی) : ۵۸۵

(ن)

ناز و نیاز (مثنوی) : ۶۱۱ ، ۶۴۴

نتایج الافکار : ۵۴۵

نزهت الخواطر : ۴۱۳ - ۴۱۷ ،

۴۲۵ - ۴۲۷ ، ۴۳۴ ، ۴۳۵ ،

۴۳۹ ، ۴۴۲ ، ۴۴۳ ، ۴۴۵ ،

۴۴۹ ، ۴۵۳ ، ۴۵۷ ،

نزهت القلوب : ۴۳۹ ، ۵۳۱ ،

۵۵۰ ، ۵۵۷ ، ۵۸۸ ، ۶۰۰ ،

۶۷۷ ، ۶۷۹

لشتر عشق : ۵۲۸ - ۵۳۰ ، ۵۳۲ ،

۵۳۶ - ۵۳۹ ، ۵۴۱ - ۵۴۶ ،

۵۴۹ - ۵۵۱ ، ۵۵۳ ، ۵۵۵ ،

۵۵۷ ، ۵۶۳ ، ۵۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۶۹ -

۵۷۱ ، ۵۷۶ ، ۵۷۸ - ۵۸۳ ،

۵۸۶ ، ۵۸۹ - ۵۹۱ ، ۵۹۳ ،

۵۹۵ - ۵۹۸ ، ۶۰۱ - ۶۰۳ ،

ہفت پیکر : ۴۷۷ ، ۵۷۱	وفیات : ۴۶۲ ، ۴۶۳
ہایون نامہ : ۵۷۳	وقایع عالمگیر : ۳۸۲
ہای و ہایون : ۴۶۶ ، ۵۷۱	(۵)
ہمیشہ بہار ، تذکرہ : ۶۱۲	ہزار شعاع (رسالہ منظوم) : ۶۰۴
(۵)	ہفت اختر ، مثنوی : ۶۴۴
بدایضا : ۶۵۴	ہفت اقلیم ، تذکرہ : ۵۲۷ ، ۵۲۹
یک نظر بر اورنگ زیب : ۳۹۱	، ۵۳۱ ، ۵۳۴ ، ۶۰۱ ، ۶۱۷
یوسف زلیخا : ۶۳۸ ، ۶۸۲	، ۶۲۳ ، ۶۲۵ ، ۶۲۶ ، ۶۴۸
یوسف و زلیخا (از جامی) : ۴۷۷	، ۶۵۴ ، ۶۶۱ ، ۶۶۳

غلطنامه

هر چند در مورد غلط گیری کمال دقت بکار برده شد باز هم این چند غلط بجای مانده است . استدعا میشود قبل از مطالعه این کتاب غلطهای زیر را اصلاح بفرمایند . امیدوار است غلطهای دیگر که ممکن است بعلت حروف ریختگی در این کتاب وجود داشته باشد بوسیله خوانندگان گرامی تصحیح خواهد شد :

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۵۰۰	۱۶	بین	بین
۵۳۴	۱	خوامانی	خرامانی
۵۸۲	۱	قطره تامی	قطره تامی می
۶۲۸	۱۹	احوال	احزل
۶۵۴	۸	در	دھر

—:۵:—

Publication of the Research Society of Pakistan

No. 55

All Rights Reserved

The Publishers express their deep gratitude to Ministry of Education, Government of the Islamic Republic of Iran for contributing a part of the expences incurred on the printing of this book

First Impression : Nov. 1979

Price : Rs. 45/-

Printed by S. Zafarul Hasan Rizvi
at ZAFARSONS Printers
9-Cooper Road, Lahore.

MIR'ĀT AL-'ĀLAM

History of Awrangzeb
(1658-1668)

Vol. II

of

Muhammad Bakhtāwar Khān

Persian Text with Introduction and Notes

by

Sajida S. Alvi

RESEARCH SOCIETY OF PAKISTAN,
LAHORE.

MIR'AT AL-'ALAM

History of Awrangzeb
(1658-1668)

Vol. II

of

MUHAMMAD BAKHTAWAR KHAN

Persian Text with Introduction and Notes

Edited by

SAJIDA S. ALVI

ARCH SOCIETY OF PAKISTAN